

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

.....

Jukka Rantala

SOPIMATON LASTEN KASVATTAJAKSI!

Jukka Rantala

.....

Sopimaton lasten kasvattajaksi!

Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset
Suomessa 1944–1948

Kansikuva: Vampulan Kukonharjan kansakoulun opettajat Kaarlo Sakari Luukola ja Helmi Hakala syksyllä 1948. Sodan jälkeen paikkakunnan kansandemokraatit yrittivät erottaa opettaja Luukolan virastaan. Luukola edusti Vampulassa vanhaa, sodan aikaista ja sitä edeltänyttä suuntausta. Hän oli toiminut mm. suojeluskunnan paikallispuhlikkänä sekä poikaosaston johtajana ja Lapuan liikkeessä. Jotkut vampulalaiset pitivät häntä sopimattomana kasvattamaan lapsia. Helmi Hakala syytti kollegaansa politikoinnista koulussa.

© Jukka Rantala

ISSN 1238-3503

ISBN 951-710-071-X

Hakapaino Oy

Helsinki 1997

■ Alkusanat

”Tottumaton. Pieni ja musta. Terhakka järjestyksen pitäjä.” – Kuin kuvailu koiranpennusta. Kyseessä on kuitenkin erään kouluntarkastajan luonnehdinta kansakoulunopettajasta puolen vuosisadan takaa. Lasten vanhemmat puolestaan olivat opettajan armoilla ja saattoivat kannella tarkastajalle opettajasta, joka kohteli heidän lapsiaan puolueellisesti poliittisista syistä. Tänä syksynä saatoin oman poikani ensimmäiselle luokalle kouluun, ja pohdin uskoakseni muiden vanhempien lailla, onko opettaja tarpeeksi pätevä ja oikeudenmukainen, siis sopiva kasvattajaksi.

Vaikka opettajan työn arvostus näyttäisi laskeneen yleisen koulutustason noustessa, seisoo opettaja silti henkiselällä kateederilla. Vanhemmat yrittävät tulla opettajan kanssa toimeen, vaikeivat hyväksyisikään hänen toimintaansa, sillä he pelkäävät erimielisyyksien heijastuvan lapsensa koulumenestykseen. Kuitenkin vain harva opettaja pohtii asemaansa vallankäyttäjänä ja siihen liittyviä kodin ja koulun välisiä ongelmia. Viimeaikaiset koulun muutokset ovat lisänneet koulujen johtokuntien ja vanhempien vaikutusvaltaa. Vanhempien ja opettajien arvot tai näkemykset koulunpidosta eivät välttämättä ole samansuuntaisia, jolloin yhteentörmäyksiä saatetaan joutua selvittämään juuri koulujen johtokunnissa. Siten kävi tutkimanani aikana.

Pohjimmiltaan tutkimukseni kohteena ovat olleet ihmisten arvot ja keinot, joilla he ovat niihin pyrkineet. Kirjassani esiintyviä henkilöitä ei voi jakaa heidän arvojensa perusteella hyviin tai pahoihin, oikeiden tai väärin arvojen kannattajiin. Heidän keinonsa pyrkiä arvopäämääriin voi kuitenkin kyseenalaistaa. Tutkimuksessani eivät esiinny arkkityypit, sankarit ja konnat, vaan tavalliset ihmiset inhimillisyyksineen. En ole yrittänyt siloitella heidän tekemisään, mutten myöskään mustamaalata ketään, sillä tarkasteltaessa ihmistä pyrkimässä kohti hyviä, oikeina pitämiään arvoja hänet voi nähdä monessa valossa.

Kiitän työni esitarkastajaa apulaisprofessori Matti Peltosta kannustuksesta ja terävänäköisyydestä. Hänen ansiotaan on mikrohistoriallisen näkökulman korostuminen työssäni. Toista esitarkastajaa, professori Seppo Hentilää, kiitän siitä nopeudesta ja tarkkuudesta, millä hän opasti minua ja auttoi asettamaan tutkittavan ilmiön oikeisiin mittasuhteisiinsa.

Professori Pertti Kansanen ja apulaisprofessori Jaakko Salminen johdattivat minut aikoinaan tekemään väitöskirjaa ja ovat uskoneet työhöni, mistä olen heille suuresti kiitollinen. Ilman dosentti Sirkka Ahosen esimerkkiä ja tukea tämä tutkimus olisi kuitenkin jäänyt tekemättä. Myös monet muut ovat olleet

tutkimusta tehdessäni suureksi avuksi, mm. Markku Kuisma, Kimmo Rentola ja Jorma Selovuori. Suur-Huittisten historian kirjoittaja Raimo Viikki on lue-
nut ja kommentoinut Vampulan osuuden.

Suomen Kulttuurirahastoa kiitän tutkimukseni taloudellisesta tukemisesta. Kiitän Suomen Historiallista Seuraa tutkimukseni ottamisesta Bibliotheca Historica -julkaisusarjaan.

Tutkimuksenteon ilot ja surut olen saanut jakaa vanhempieni, Maijan ja Taiston, sekä puolisoni Eevan kanssa.

Helsingissä elokuussa 1997

Jukka Rantala

■ Sisällys

Prologi	9
JOHDANTO	12
Tutkimustehtävä	14
Lähdeaineisto	16
Käsitteet	20
1. PUHDISTUSPYRKIMYSTEN TAUSTAA	25
1.1 TYÖLÄISLASTEN KASVATTAMINEN VALKOISEN SUOMEN ARVOIHIN 1910–1930-LUVUILLA	27
1.1.1 Koulun harjoittamat yhdenmukaistamistoimet kansalais-sodan jälkeen	29
1.1.2 Työväestöstä lähtöisin olevien opettajien keski-luokkaistuminen	34
1.2 KOMMUNISTIEN VAIKUTUSVALLAN LISÄÄNTYMINEN VÄLIRAUHAN SOLMIMISEN JÄLKEEN	38
1.2.1 SKP:n pyrkiminen kansanrintamayhteistyöhön	39
1.2.2 Kommunistien pääsy hallitukseen	41
1.3 VIRKAMIESKUNNAN UUDISTAMINEN	45
1.3.1 Kiista virkamiesten erottamattomuudesta	46
1.3.2 Eri hallinnonaloihin kohdistuneet puhdistuspyrkimykset	50
1.3.3 Opettajien oikeudellinen asema	53
1.4 SKDL:N PYRKIMYKSET KOULUN DEMOKRATISOI-MISEKSI	55
2. KOULUUN KOHDISTUNEET PUHDISTUS-PYRKIMYKSET	61
2.1 KOULUN UUDISTAMISEN KÄYNNISTYMINEN	63
2.1.1 Koulukirjojen pinnallinen tarkastaminen	65
2.1.2 Äärivasemmiston luottamus koululaitoksessa tapahtuvaan muutokseen	67
2.1.3 Suomi–Neuvostoliitto-Seuran rooli koulun demokratisoimispyrkimyksissä	73
2.1.4 Virkamieskunnan suhtautuminen äärivasemmiston vaatimaan koulun uudistamiseen	80

2.2 OPETTAJAT JOUKKOLIIKKEEN OTTEESSA	94
2.2.1 SKP:n järjestämä joukkoliike virkamieskunnan puhdistamiseksi	94
2.2.2 Kansalaiskokouksien nimeämät opettajat	97
2.2.3 Äärivasemmiston taktiikan muuttuminen	107
2.3 VALPON VÄHÄINEN KIINNOSTUS OPETTAJIA KOHTAAN	114
2.3.1 Valtiollinen poliisi kommunistien haltuun	114
2.3.2 Keitä olivat opettajista kiinnostuneet etsivät	118
2.3.3 Kolme uutterinta etsivää	127
2.3.4 Muiden valpolaisten osuus	139
2.3.5 Opettajista tehtyjen ilmoitusten syyt	160
2.3.6 Millaisia olivat Valpon seuraamat opettajat	177
2.4 OPETTAJIEN JA SDP:N NIHKEÄ ASENNE ÄÄRIVASEMMISTON VAATIMUKSIIN	181
3. OPETTAJIIN KOHDISTUNEET PUHDISTUSPYRKIMYKSET PAIKALLISESTI	187
3.1 PUHDISTUSPYRKIMYSTEN ALUEELLINEN JAKAUTUMINEN	189
3.1.1 Syytösten vaikutukset maaseudulla ja kaupungeissa	180
3.1.2 Puhdistuspyrkimysten kuva Suomen kartalla	191
3.2 OPETTAJIEN EROTTAMISVAATIMUKSET VAMPULASSA	196
3.2.1 Opettaja Luukolan pitkä kamppailu	202
3.2.2 Kovanen ja Jyräkoski julkisuuden hampaissa	232
3.2.3 Työväestön tyytymättömyys opettajiin	240
4. SYITÄ PUHDISTUSPYRKIMYSTEN VÄHÄISYYTEEN JA EPÄONNISTUMISEEN	247
4.1 OPETTAJIIN KOHDISTUNEIDEN PUHDISTUSPYRKIMYSTEN VÄHÄISYYS	249
4.2 MIKSI PUHDISTUSPYRKIMYKSET EPÄONNISTUIVAT	261
Lyhenteet	265
Lähdeluettelo	266
Liitteet	274
Henkilöhakemisto	281
Paikannimihakemisto	288
Summary	291

■ Prologi

Kansakoulunopettaja Leo Leinonen oli vuonna 1930 toiminut Vihtori Kosolan epävirallisena sihteerinä kyyditysopeeraatioissa. Kosolan talon sivuhuonetta oli käytetty kansliana, jossa Leinonen oli vastannut muilutuspyyntöihin ja päättänyt avunannosta paikallisille kyyditsijöille. Sihteerinä oli myös toimittanut Lapualla tuotujen kyyditettyjen kuulustelun. Vuoden 1930 kyyditysten jälkeen Leinosen elämää olivat varjostaneet kyyditsijöiden rankaisemiseen tähtäävät toimet.¹

Jatkosodan jälkeen Leinonen valittiin väliaikaiseksi opettajaksi Lapväärtin Kirkonkylään siirtolaislapsille perustettuun kouluun. Kansakouluntarkastaja Ernst Mitts piti Leinosta taitavana opettajana. Tarkastajan mukaan opettajan ja oppilaiden välinen suhde oli herttainen ja luottamuksellinen.² Lapväärtistä Leinonen siirtyi syyskuussa 1945 johtajaopettajaksi Lapuan Hirvijoen kansakouluun, ja siellä Leinosen ja joidenkin lasten vanhempien välille syntyi ongelmia. Keväällä 1946 Suomen Kommunistisen Puolueen organisoiman joukkoliikkeen aikana Leinosta vaadittiin Lapuan kansalaiskokouksessa pikaisesti erotettavaksi opettajan virasta ”lapualaisena myrkyntylväänä”.³

Kun Leinonen seuraavana syksynä jatkoi työtään koulussa, tehtiin hänestä ilmianto kommunistiseksi muuttuneeseen valtiolliseen poliisiin. Valpon etsivän tekemän ilmoituksen mukaan Leinonen ei soveltunut kasvattajaksi, koska hän lietsoi paikkakunnalla ryssävihaa ja sotaista mielialaa; lisäksi Leinonen oli käyttäytynyt väkivaltaisesti poliittisista syistä. Etsivän mukaan koulun johtokunta ei ollut puuttunut asiaan.⁴ Virallisesti Valpo ei voinut tehdä mitään, mutta opettajaa voitiin painostaa eroamaan. Syksyllä 1946 Leinonen päättikin hakea virkaa muualta. Joulukuussa Seinäjoen piirin kansakouluntarkastaja M.O. Karttunen kirjoitti Leinoselle todistuksen viranhakua varten. Hän kuvaili tätä työssään taitavaksi, ja erityisesti tarkastaja antoi kiitosta Leinosen harjoittamasta koulun ulkopuolisesta nuorisotyöstä.⁵ Vaikka Leinonen sai myös koulun johtokunnalta kiitettävän todistuksen, häntä ei valittu hakemaansa virkaan.⁶

Kun Leinonen vielä seuraavana keväänä oli opettajana Hirvijoen koulussa, vanhemmat valittivat hänestä kansakouluntarkastajalle ja kansakoululautakunnalle. Maaliskuussa kansakouluntarkastaja Karttunen kehotti tarkastuksen

-
- 1 Siltala 1985, 221–222. Lapualaisoikeudenäynteissä Leinonen oli saanut kuuden kuukauden tuomion vapauden riistosta.
  - 2 Vaasan piirin kansakouluntarkastajan 9.4.1945 kirjoittama virkatodistus Leo Leinoselle. Leinosta koskeva materiaali on peräisin ellei toisin mainita: Kha III KD 604/86 1947, 6.6.1947, KA.
  - 3 Suomen demokratisoimien puolesta pidettyjen kansalaiskokousten asiakirjoja sekä Suomen virkamiehien demokratisoimisen puolesta pidettyjen kansalaiskokousten julkilausumia ja muita asiakirjoja, Sisäpolitiikkakokoelma, Ka.
  - 4 VP Vaasan Ilmoitus 846, 5.9.1946, KA.
  - 5 Seinäjoen piirin kansakouluntarkastajan 17.12.1946 kirjoittama virkatodistus Leo Leinoselle.
  - 6 Lapuan Hirvijoen kansakoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirja 9.4.1947.

Ei koululaitosta tarvitsekaan puhdistaa!

Lapuan Hirvijoella kansakoulu kulkee „normaalista” latuaan ja opettaja opettaa . . . tappamaan ryssiä!

Lapua on edelleen Ikl:n vahva linnake ja siellä elää vielä monet keinot ja konstit, jolla lapualaisuuden synkkää peikkoa pidetään yllä.

Lapuan Hirvijoella elää ja vaikuttaa kansakoulunopettajana Leo Leinonen Ikl:n ansioltunut ritari, muiluttaja, Mikko Erichin voittelija, silloin kun hän vieraili Lapualla Jossain oikeusjutussa. Kerrotaan, että samalla kertaa kun lakimies Mikko Erich esiintyi lakituvassa, ruuskutti opettaja L. hirvensarvilojja Mikko Erichin vaattelsiin, jo-

ka alkaansai tunnetun lbyhkän kihlakunnanolkeudessa.

Nyt tämä tunnettu Ikl:n ritari opettaa Hirvijoella kansakoulupojille, että »sitten saa tupakoida kun on tappanut 4 ryssiä!»

No onhan tällä kertaa turhaa puhua koulujen puhdistamisesta kun opettajat lietsovat aitoisanmaallista ryssävihaa kansakoulunuorisoon! sillä kaikkihan sujuu lapuan malliin.

Eiköhän tämä tällainen ole täysin normaalia olotilaa, vai mitä ajattelevat viranomaiset?

yhteydessä opettajaa välttämään kaikkea, mikä ärsyttää koulupiiriläisiä. ”Koulussa ei koskaan tiedä, mitä sieltä voi löytää erinomaisen ja hyvän työn ohel- la”, kirjoitti Karttunen tarkastuskertomukseensa.⁷

Kaksi viikkoa tarkastuksen jälkeen Valpon etsivä Toivo Kekkinen teki Leinosesta uuden ilmoituksen Valpon pääosastolle. Siinä hän ilmoitti Leinosen listanneen toisinajattelevia, eli vasemmistolaisia, ja »ryssitelleen» opetuksessaan.⁸ Etsivän toiminta selittyi paikkakuntalaisten aktiivisuudella. Vanhemmat eivät olleet tyytyneet tarkastajan päätökseen Leinosen jatkamisesta virasaan. Valpon lisäksi he ottivat yhteyttä kouluhallituksen pääjohtajaan Yrjö Ruutuun. Tälle lähettämässään kirjeessä 17 paikkakuntalaista, mukana kolme koulun johtokunnan jäsentä, vaati Leinosen erottamista. Perusteina olivat opettajan alkoholin käyttö ja poliittinen menneisyys – Lapuan liikkeen entisenä sihteerinä hän oli ”tänä ajankohtana sopimaton olemaan opettajan paikalla”. Opettajaa syytettiin myös kovakouraisuudesta oppilaita kohtaan. Kansakoulun tarkastajaa vanhemmat syyttivät Leinosen tukemisesta.⁹

Tarkastaja Karttusen asenne Leinosta kohtaan oli kuitenkin muuttunut. Hän kirjoitti olleensa usein tyytymätön Leinoseen, varsinkin tämän toimintaan johtajaopettajana. Pääasiallinen syy ongelmiin tarkastajan mielestä oli Leinosen vaikea ja raskas luonne. Tarkastaja katsoi kuitenkin, etteivät syytökset an-

*Kun kommunistien organisoiman kansalaiskokouksen vaati-
maa opettaja Leo Leinosen erottamista ei toteutettu, SKDL:n Kansan Ääni -lehti puuttui asiaan.*

Sarkastisessa kirjoituksessaan se tiedusteli, eivätkö viranomaiset voisi puuttua opettajan toimiin.

Pian valtiollisen poliisin etsivä, Seinäjoen poliisi,

*kansakoulun tarkastaja ja jopa kouluhallituksen pääjohtajakin jou-
tuivat pohtimaan opettajan tekemisistä.*

*Kansan Ääni
23.8.1946.*

7 Seinäjoen piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, Lapuan Hirvijoien kansakoulu 12.3.1947, Kha III, KA.

8 VP Vaasan ilmoitus 254, 27.3.1947, KA.

9 27. huhtikuuta 1947 päivätty kirje kouluhallituksen pääjohtajalle (Kha AD 604/86 1947, 23.5.1947, KA).

taneet aihetta toimiin Leinosta vastaan.¹⁰ Siitä huolimatta koulun johtokunta jatkoi Leinosen asian käsittelyä. Johtokunnan jäsenen Jaakko Talkkarin mukaan Leinonen oli ollut Seinäjoella pidätettynä juopumuksesta edellisvuoden elokuussa. Lain mukaan opettaja voitiin panna viralta, jos hän käyttäytymisellään viran ulkopuolella osoitti, ettei hän ansaitse sitä kunnioitusta, jota hänen asemansa viran haltijana edellyttää. Muut johtokunnan jäsenet eivät kuitenkaan vahvistaneet juopumussyytöksiä. Sen sijaan he ilmoittivat tienneensä virkavaalin aikana opettajan Lapuan liike -menneisyydestä. Koska se ei silloin ollut estänyt Leinosen valintaa, ei se johtokunnan mielestä voinut nytkään aiheuttaa toimia tätä vastaan. Kun pahoinpitelysyytöksiäkään ei näytetty toteen, johtokunta pidättäytyi jatkotoimista.¹¹

Osa lasten vanhemmista ja koulupiirin alueen asukkaista puolusti opettajaa. Yli sata lapualaista todisti, ettei Leinonen ollut syyllistynyt juopotteluun. He kertoivat, että lapset kävivät mielellään koulua, mikä todisti, ettei opettaja voinut olla liian kovakourainen. Leinosen Lapuan liikkeessä toimiminen voitiin heidän mielestään unohtaa, koska Leinonen ei enää osallistunut poliittiseen toimintaan.¹²

Kesäkuussa Leo Leinonen kirjoitti kansakouluntarkastajalle puolustuskirjeen, jossa hän pyrki osoittamaan pätemättömiksi kaikki itseensä kohdistetut syytökset. Hän oli saanut Seinäjoen poliisilta todistuksen, ettei häntä ollut pidätetty päihtymyksen vuoksi vaan henkilöllisyyden toteamiseksi.¹³ Syyttäjiensä motiivien Leinonen arveli olevan poliittisia.¹⁴

Kansakouluntarkastaja Karttunen päätti Leinosen asiasta 13. kesäkuuta 1947. Hän kirjoitti tienneensä opettajan käyttäneen väkijuomia ja kertoneensa siitä Hirvijoen koulun johtokunnalle. Leinosta hän kertoi varoittaneensa. Opettaja Leinosen osallistuminen Lapuan liikkeeseen oli tarkastajan mielestä vanhentunut asia, ja opettaja oli jo rangaistuksensa kärsinyt. Kurinpidostakaan tarkastaja ei antanut opettajalle huomautusta. Leo Leinonen toimi kansakoulunopettajana eläkkeelle siirtymiseensä asti, vuoteen 1954.¹⁵

Opettaja Leinosen tapaus kuvaa hävityn sodan ja ns. uuden poliittisen suunnan vaikutuksia koulumaailmassa: muun yhteiskunnan mukana myös koululaitos haluttiin demokratisoida. Se edellytti koulujärjestelmän uusimisen ohella oppikirjojen puhdistamista ja opettajien asenteiden muuttamista. Opettajat piti saada suhtautumaan työläisiin ja näiden arvoihin kunnioittavasti. Jos opettajat eivät olleet valmiita muuttamaan, heistä yritettiin päästä eroon samaan tapaan kuin Leo Leinosesta.

10 Tarkastaja moitti Leinosen suhtautumista kristilliseen nuorisotyöhön, sillä tämä oli julkisesti väheksynyt ja yrittänyt vaikeuttaaakin sitä. Tarkastajan mielestä opettajan oma toiminta oli tulehduttanut koulun ja vanhempien suhteita. Toisaalta tarkastaja antoi tunnustusta Leinoselle mm. tämän työstä sähköjen hankkimiseksi kylään. (Kha AD 604/86 1947, 16.5.1947, K.A.)

11 Lapuan Hirvijoen kansakoulun johtokunnan kokouksen 4.6.1947 pöytäkirja.

12 4. kesäkuuta 1947 päivätyt kirje kouluhallitukselle. Kirjeessä opettajan puolustajat väittivät lisäksi, että jotkut syyttäjiistä olivat itse olleet Lapuan liikkeen kannattajia.

13 Seinäjoen poliisikonttorin todistus Leo Leinoselle 5.6.1947.

14 Leo Leinosen kirje kansakouluntarkastajalle 7.6.1947.

15 Kansakouluntarkastajan kirje 13.6.1947 kouluhallitukselle. Muistutuksen Leinonen sai kuitenkin siitä, ettei ollut huolehtinut kahden oppivelvollisen koulunkäynnistä.

■ Johdanto

Kiinnostuin oppikirjatutkimuksesta kymmenisen vuotta sitten. Tuolloin aloin selvittää vuonna 1944 asetetun oppikirjojen tarkastustoimikunnan työtä, jonka tehtävänä oli muuttaa oppikirjat vastaamaan sodanjälkeistä tilannetta. Pirkko Rouhiainen oli tutkinut liseniaatintyössään tarkastuksen syntyprosessia ja tuloksia. Hänen mukaansa oppikirjoissa ei juuri ollut korjattavaa, koska kirjantekijät olivat onnistuneet välttämään äärioikeistolaiset painotukset. Kirjoista piti karsia vain neuvostovihamielisyydet, ylitiöisänmaallisuudet ja saksalaisuuntauksen merkit. Tuomas Takala sen sijaan esitti erilaisen näkemyksen asiasta. Tutkimuksessaan joka julkaistiin yhteiskunnallisten oppiaineiden opetussuunnitelmien kehittämiseen tähtäävän projektin yhteydessä, Takala polemisoi koulun yhteiskuntaopetusta väittäen sen toimineen porvarillisen ideologian välittäjänä. Takalan mukaan tarkastuksen jälkeenkin oppikirjat olivat puolueellisia.¹

Tutkiessani asiaa enemmän huomasin, että välirauhan solmimisen vaikutuksia koululaitokseen ei juuri ole selvitetty. Kirjallisuuden perusteella voisi luulla, ettei koulussa ollut tapahtunut mitään oleellista lukuun ottamatta koulujärjestelmäkeskustelua. Aimo Halilan Suomen kansakoululaitoksen historia ulottuu talvisodan syyntymiseen. Kyösti Kiuasmaan oppikouluhistoriakaan ei kerro paljoa ajasta; sota-ajan oppikoulusta siirrytään Yrjö Ruudun koulujärjestelmäkomitean kautta 1950-luvulle. Yksityisoppikoulujen historia tai Suomen kansakoulunopettajaseminaarien historiakaan ei valaise aikakauden poliittisia kiistoja enempää.² Opettajajärjestöjen historioissa ei sodanjälkeisiä vuosia käsitellä muun kuin palkkapolitiikan osalta. Esimerkiksi Urpo Kuuskosken Suomen Valtionoppikoulujen Opettajaliiton, Aimo Tammivuoren Suomen Opettajain Liiton ja Antti Lappalaisen Helsingin Opettajajhdistyksen historiassa nähdään vuoden 1947 virkamieslakko vain opettajien ansiokkehityksen turvaamisen kannalta.³ Virkamieslakossa, johon valtaosa opettajista osallistui, oli palkkapolitiikan lisäksi kyse myös muista virkamieskunnan eduista, mm. vahvasta virassapysymisluovasta ja ääriivasemmiston pyrkimyksistä sen poistamiseen.

1990-luvun alussa virkamiesten erottamispyrkimyksistä tehtiin kaksi pro gradu -työtä Helsingin yliopistossa. Minna Holopainen keskittyi kevään 1946 joukkoliikkeeseen ja Jorma Selovuori virkamieskunnan puhdistamiseen ja valtion keskushallinnon uudistamiseen. Myös Heikki Ylikangas on tutkinut virkamiesten asemaa 1940-luvun lopulla.⁴ Opettajakuntaan kohdistuneita muutospaineita ei kuitenkaan ole tutkittu.

1 Rouhiainen 1979; Takala 1975.

2 Kiuasmaa 1982; Pietiäinen 1995b; Nurmi 1995.

3 Kuuskoski 1969; Tammivuori 1986; Lappalainen 1985.

4 Holopainen 1992; Selovuori 1992; ks. myös Selovuori 1993; Ylikangas 1996.

Sodanjälkeisistä vuosista on kirjoitettu runsaasti. Suomen Kommunistisen Puolueen ja Suomen Kansan Demokraattisen Liiton tavoitteita ja toimintaa ovat tutkineet mm. Anthony Upton, Hermann Bayer-Thoma, Lauri Haataja, Osmo Jussila, Jukka Nevakivi ja Kimmo Rentola.⁵ Asekätkennästä, aseveliikkeestä, ns. Leinon vangeista ja Stella Polaris -operaatiosta on ilmestynyt erillisteoksia. Niin ikään poliitikkojen, poliittisten organisaatioiden ja ulkovaltojen suhtautumista Suomen sodanjälkeiseen aikaan on käsitelty. Tutkimus on ulottunut myös SKDL:n uskontopoliitiikkaan sekä pyrkimykseen puhdistaa poliisikunta.⁶ Runsaasta tutkimuksesta huolimatta SKDL:n koulupoliitiikka on jäänyt vähälle huomiolle. Yleisteoksissa ja elämäkerroissa asiaan viitataan, mutta tähän mennessä asiasta ei kuitenkaan ole muodostettu kokonaiskuvaa. Ei ole selvitetty esimerkiksi työväenpuolueiden päätymistä eri linjoille koulun kehittämiskysymyksissä.

Yleensä sodanjälkeiset vuodet 1944–1948 on koulun osalta kuitattu koulujärjestelmäkeskustelulla, joka olikin oleellinen osa vasemmiston vaatimaa koulun demokratisoimista. Veli-Matti Autio on kirjoittanut Yrjö Ruudun koulujärjestelmäkomitean työstä lähinnä opetusministeriön ja kouluhallituksen näkökulmasta, Kyösti Kiuasmaa on tutkinut asiaa oppikoulun osalta ja Matti Telemäki on selvittänyt opettajain ammattilehdistössä käytyä keskustelua. Timo Soikkanen on kuvannut asiaa »päähenkilön», Yrjö Ruudun kannalta. Osmo Kivinen on käsitellyt koulujärjestelmän ja Risto Rinne opetussuunnitelmien uudistamispyrkimyksiä.⁷

Koulun demokratisoimispyrkimykseen kuuluivat myös oppikirjapuhdistukset, joita on selvitelty jonkin verran, ja opettajakunnan puhdistamispyrkimykset, joista tutkimustietoa ei ole. Äärivasemmiston kouluun kohdistamia demokratisoimispyrkimyksiä ei ole tutkittu SKP:n, SKDL:n, Suomi–Neuvostoliitto-Seuran eikä valtiollisen poliisin arkistoaineiston avulla. Siksi ilmiö on jäänyt oletusten varaan. Kirjallisuudessa on viitattu mm. SNS:n harjoittamaan opettajien poliittisten mielipiteiden kartoitukseen ja opettajiin kohdistuneeseen poliittiseen painostukseen sekä valtiollisen poliisin suorittamaan urkintaan opettajaseminaareissa.⁸

Arkistoaineistoon perehdyttyäni huomasin, että ilmiö muistuttikin myrskyä vesilasissa: vain noin kaksi sataa opettajaa oli joutunut puhdistuspyrkimysten kohteeksi eikä koulujärjestelmää ollut uusittu. Sen sijaan haastatellessani aikakaudella eläneitä ihmisiä ilmiön mittasuhteet suurenevät: se oli jättänyt jälkensä sellaisiin opettajiin, jotka eivät olleet itse suoranaisesti kokeneet painostusta. Juha Siltalan metaforaa lainatakseni tilanne muistutti kiven heittämistä tyyneen vedenpintaan – kiven synnyttämät renkaat lainehtivat laajalti

5 Upton 1970; Bayer-Thoma 1990; Haataja 1988; Jussila 1990; Nevakivi 1993, 1995a ja b; Rentola 1994a, b ja c sekä 1995.

6 Helin 1996; Hietaniemi 1992.

7 Autio & Heikkilä 1990; Kiuasmaa 1974; Soikkanen T. 1991; Kivinen 1988; Rinne 1984; Pauli Rautama (1982) on selvittänyt Ruudun komitean työtä SKDL:n kannalta.

8 Autio & Heikkilä 1990, 112–113; Ahtokari 1969, 140; Kiuasmaa (1974, 51) on esittänyt epäilynsä, että koululaitoksen demokratisoimissuunnitelmiin kuului opettajakunnan vaihtaminen ”oikeistolaisen ideologian poistamiseksi opettajiston keskuudesta”.

ympäristöön.⁹ Vaikka ilmiö näyttää määrällisesti pieneltä, se ei ollut vähäinen yksilötasolla. Puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneille ilmiö oli inhimillisestä näkökulmasta katsottuna suuri, sillä se merkitsi taistelua viran lisäksi sekä itsetunnosta että muiden kunnioituksesta. Työläiset, jotka tavoittelivat parempaa yhteiskuntaa, olivat puolestaan valmiita panemaan itsensä likoon saadakseen opettajan erotettua. Joillain paikkakunnilla kamppailu oli niin kovaa, että se muistetaan vielä puoli vuosisataa tapahtumien jälkeen.

Tutkimustehtävä

Tutkimuksessani olen keskittynyt sodanjälkeisiin opettajiin kohdistuneisiin syytöstoimiin, jotka kytkeytyivät koulun demokratisoimispyrkimyksiin. Tarkoituksenani on ollut saada selville, miksi koulun demokratisoiminen kärjistyi pyrkimykseksi puhdistaa opettajakuntaa ja miten opettajat kokivat ne kohdallaan. Lisäksi olen koettanut selvittää puhdistuspyrkimyksiä ilmiönä sekä sitä, miksi puhdistukset epäonnistuivat. Olen myös yrittänyt arvioida puhdistuspyrkimysten organisoitumisastetta ja vastata kysymykseen, oliko kyseessä johdettu joukkoliike vai yksittäisten ihmisten spontaani toiminta. Olen tarkastellut myös sitä, miten opettajiin kohdistunut painostus vaikutti heihin ja muuttivatko he sen seurauksena asennoitumistaan sekä sitä, miten ääriivasemisto pyrki vaikuttamaan oppikirjoihin. Koska koulujärjestelmän ja opetussuunnitelmien muuttamisyriksistä on aikaisempia tutkimuksia, olen puuttunut tähän ilmiöön vain siltä osin, kun se selittää ääriivasemmiston esittämiä koulun demokratisoimisvaatimuksia.

Olen tarkastellut kansa- ja oppikoulunopettajiin kohdistuneita puhdistuspyrkimyksiä sekä yleisellä tasolla että yksittäistapausten kautta. Muut opettajaryhmät olen jättänyt tarkastelun ulkopuolelle, koska puhdistuspyrkimykset eivät kohdistuneet niihin tai koska pyrkimykset liittyivät niiden osalta pääasiassa muuhun kuin opettajuuteen.¹⁰ Opettajakuntaan kohdistuneet puhdistuspyrkimykset näyttävät epäonnistuneen, kun ilmiötä tarkastelee makrohistoriallisesti, kansallisesta näkökulmasta: vain murto-osa opettajista, noin 200 kan-

---

9 Siltala on käyttänyt tätä metaforaa kuvaamaan lapualaiskyyditysten vaikutuksia väestöön. Hänen mukaansa ”kyydityshenki” ulottui sellaisillekin paikkakunnille, joilla ei tekoja sattunut. (Siltala 1985, 358.)

10 Annattiin valmistavien oppilaitosten opettajakuntaan ei kohdistettu puhdistamisvaatimuksia, ja yliopiston opettajia seurattiin heidän muiden yhteiskunnallisten kytköstensä vuoksi. Ääriivasemisto vaati joidenkin yliopistomiesten erottamista ja Helsingin yliopiston autonomian lakkauttamista. Vaatijoiden mielestä yhteiskunnan edustajien pitäisi pystyä valvomaan ja erottamaan opettajia. Tulilinjalle joutuivat erityisesti Helsingin yliopiston rehtori Rolf Nevanlinna ja kansleri Antti Tulenheimo sekä Bruno Salmiala, Vilho Annala, Arno Saxén ja Paavo Kastari. Yliopiston piirissä puhdistuspyrkimyksistä selvitettiin erottamatta ketään ja ilman mainittavaa painostusta. Nevanlinna kuitenkin erosi rehtorin virastaan. Paasikivelle hän esitti eroavansa, jotta puhdistustoimet rajoittuisivat, eikä muita professoreja vaadittaisi eroamaan. (Autio & Heikkilä 1990, 261; JKP 1985, 162; Klinge 1990, 136, 156–158, 165, 240.); Valtiollisen poliisin arkistoon on jäänyt vain yksi korttitiedoista kerätty lista, jossa on tietoja 62 yliopistolaisesta (”Korttitietoja yliopistomiehistä, hankittu kesällä -46”, VP Amp. VII A1, kotelo 32, KA)

sa- ja oppikoulunopettajaa yli 23 000:sta, joutui niiden kohteeksi, eikä ketään erotettu poliittisista syistä. Puhdistuspyrkimysten voi kuitenkin sanoa onnistuneen ainakin osittain, jos opettajat muuttivat niiden johdosta asennoitumistaan – sitä pystyy tutkimaan vain mikrotasolla.

Makrotasolla opettajiin kohdistuneet puhdistuspyrkimykset näyttävät ilmiönä mitättömältä. Kun puhdistukset vielä epäonnistuivat, voisi ilmiön tutkimista pitää ajan haaskauksena, koska se ei tuo mitään uutta jo tunnettuun kansalliseen historiaan. Mikrotason tarkastelu, jossa ilmiöön keskitytään paikallisesti, paljastaa kuitenkin toisenlaisen totuuden. Vaikka valtaosa suomalaisista oli tietämättömiä opettajiin kohdistuneista painostuksista, puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneille opettajille ilmiö oli vaikutuksiltaan mittava, ja lisäksi se vaikutti laajalti koko ammattikuntaan, sillä opettajat varoivat puheitaan ja tekemisiään lasten sekä näiden vanhempien ilmiantojen pelosta. Tutkimukseni ei muuttane vakiintuneita käsityksiä poliittisten puolueiden sodanjälkeisestä politiikasta eikä koululaitoksesta, mutta se antaa mahdollisuuden pohtia yhden ammattikunnan, opettajien, valta-asemaa ja siihen kohdistuneen kritiikin purkautumista poliittisen muutoksen ansiosta.

Risto Alapuro tarkasteli »pientä historiaa» jännitteisessä suhteessa »suureen historiaan» Huittisten pitäjän tapahtumien avulla. Hän selvitti, miten paikallinen tuli osaksi valtakunnallista kokonaisuutta. Alapuron tutkimuksen ajanjakso on suhteellisen pitkä ja ilmiöt suuria mutta paikkakunta pienehkö. Omassa tutkimuksessani olen pyrkinyt lähestymään puhdistusilmiötä tarkastelemalla Huittisten naapuripitäjän Vampulan tapahtumia, jossa toisin kuin Huittisissa vaadittiin opettajia erotettaviksi, ja yrittänyt selvittää, miksi läheisillä paikkakunnilla opettajiin kohdistuneisiin puhdistuspyrkimyksiin suhtauduttiin eri tavoin.

Olen valinnut Vampulan pitäjän tarkastelukohteeksi, koska kaikki puhdistuksiin osallistuneet instituutiot olivat siellä mukana. Vampulan tapahtumien avulla olen yrittänyt selvittää opettajien kokemuksia ja heidän syyttäjiensä motiiveja. Tästä paikallisesta lähtökohdasta olen pyrkinyt selvittämään, millaisia asioita opettajien erottamispyrkimyksiin liittyi: miten erilaiset ryhmät ja yksilöt suhtautuivat niihin sekä miten ihmisten sosiaaliset suhteet ja heidän asemansa yhteisön jäsenenä vaikuttivat heidän suhtautumiseensa. Vampulan ”mikroskooppinen” tarkastelu liittyy tutkimukseni yhtäältä mikrohistorialliseen traditioon, sillä tarkastelen Vampulan opettajia pienyhteisössään, ja se paljastaa ennen havaitsemattoman ilmiön opettajien aseman muuttumisesta. Koulun ja opettajien tutkimisen myötä edustan toisaalta myös kasvatuksen historian tutkimusta, jossa poliittisten muutosten vaikutuksia kenttäväkeen, opettajiin, on tutkittu vähän.

Tutkimukseni pääkysymys on:

1. Miksi opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset epäonnistuivat?

Muita tutkimuskysymyksiä ovat:

2. Kuinka organisoituja puhdistuspyrkimykset olivat?
3. Mitkä olivat puhdistuspyrkimyksiin osallistuneiden motiivit?
4. Miten painostus vaikutti opettajiin?

Tutkimuksen alussa kuvailen työväestön ja opettajien välistä suhdetta 1910–1930-luvuilla sekä poliittista tilannetta sodanjälkeisessä Suomessa – asioita, jotka selittävät tutkittavaa ilmiötä. Taustaluvussa tarkastelen lisäksi puhdistuspolitiikan ilmenemistä yhteiskunnassa sekä SKDL:n yrityksiä vaikuttaa kouluun. Toisessa luvussa kuvailen sitä, ketkä opettajakunnasta joutuivat puhdistuspyrkimysten kohteeksi ja millä perusteella, sekä pohdin syitä pyrkimysten epäonnistumiseen lähinnä makrohistorialliselta näkökannalta. Kolmannessa luvussa tarkastelen opettajakuntaan kohdistuneita puhdistuspyrkimyksiä alueellisesti sekä paikallisesti Vampulan pitäjässä, jolloin ilmiötä pääsee tutkimaan mikronäkökulmasta. Viimeisessä, neljännessä luvussa pyrin yhdistämään makro- ja mikrohistoriallisen tarkastelun tuloksia ja arvioimaan puhdistuspyrkimysten onnistumista suhteessa yksilöihin ja yhteisöön.

Lähdeaineisto

Opettajakunnan kuten muunkaan virkamieskunnan puhdistaminen ei kuulunut yksinoikeudella millekään puolucelle tai ryhmälle. Puhdistuspyrkimykseen osallistuivat niin SKP:n, SKDL:n ja Suomi–Neuvostoliitto-Seuran jäsenet kuin puolueisiin ja järjestöihin kuulumattomatkin, lähinnä kuitenkin äärivasemiston kannattajat. Ilmiön pienimuotoisuuden takia puhdistuspyrkimyksistä ei ole jäänyt yhtenäistä asiakirja-aineistoa lukuun ottamatta keväällä 1946 kommunistien organisoimissa kansalaiskokouksissa laadittuja virkamiesten erottamislistoja ja valtiollisen poliisin arkistossa olevia etsivien laatimia ilmoituksia. Koska puhdistuspyrkimykseen osallistuneista, opettajien ilmiantajista, ei juuri ole säilynyt merkintöjä, olen joutunut keskittymään opettajiin ja heistä kertyneeseen materiaaliin. Yksittäiset lähdelöydöt ovat kuitenkin herättäneet kysymyksiä, jotka ovat johdattaneet tutkimaan puhdistuspyrkimykseen osallistuneiden motiiveja ja pyrkimysten mahdollisia seuraamuksia.

Yleisimmin opettajiin kohdistetut syytökset ja ilmiannot osoitettiin kouluhallitukselle ja opetusministeriölle sekä valtiolliseen poliisiin. Aineistoa on myös jonkin verran SKP:n, SKDL:n ja SNS:n arkistoissa. Kommunistien hallitsema Valpo keräsi tietoja, joiden avulla valmistauduttiin muuttamaan yhteiskuntaa. Siksi valtiollisen poliisin arkistoaineisto on ongelmallista. Sodan jälkeen maassa vallitsi ilmiantomieliala, ja Valpon avulla vastustajia pyrittiin saamaan vaikeuksiin, mikä näkyy myös opettajien kohdalla. Ilmiantajat tiesivät mitä Valpo odotti, ja siellä tiedettiin millaista materiaalia tarvittiin, mikä asettaa Valpon aineiston luotettavuuden kyseenalaiseksi.¹¹

---

11 Valtiollisen poliisin arkiston ongelmana on ollut puutteellisuus, sillä arkisto on puhdistettu ainakin kaksi kertaa, ensin Valpo I:n jälkitunneissa ja sitten punaisen Valpon lakkautuksen yhteydessä. Kansa- ja oppikoulunopettajat olivat kuitenkin valtakunnallisessa politiikassa suhteellisen näkymättömiä, eikä heitä koskevaa materiaalia ole puhdistettu. Toisin on esimerkiksi yliopisto-opettajien ja tiedepolitiikkaan liittyneiden henkilöiden kohdalla. Heihin liittyneet asiapaperit ovat joitain poikkeuksia lukuunottamatta edelleen kateissa.

Valpon opettajia koskeva materiaali on kuitenkin vähäistä, kun otetaan huomioon opettajakunnan laajuus: yli 23 000:sta opettajasta vain puolisentoista sataa päätyi Valpon kirjoihin työnsä takia. Heitä koskeva materiaali talletettiin pääasiassa opetustointa koskeviin asiamappeihin. Pääosasto oli lähettänyt ala-osastoille ohjeet asiamapiston laatimiseksi. Niitä ei kuitenkaan ollut tarvinnut kirjaimellisesti noudattaa, vaan käytännöllisen tarpeen oli pitänyt ratkaista, mistä asiamappeja tehtiin. Pääosaston lisäksi opetustoimesta oli omat mappinsa, tosin hyvin ohuet, vain Joensuun ja Oulun osastoilla – pääosaston kehotusta välttää mapiston tarpeetonta paisuttamista noudatettiin.¹²

Asiamapiston lisäksi Valpo ylläpiti henkilökortistoa, jossa opettajia on todennäköisesti satamäärin. Ensisijaisena kortitusperusteena pidettiin kuulumista lakkautettuihin järjestöihin. Esimerkiksi muihin yhdistyksiin kuulumista ei katsottu tärkeäksi eikä sitä varten tehty uusia henkilökortteja, mutta tieto siitä lisättiin henkilön korttiin, jos tästä sellainen jo oli. Olen tutkinut ammatinsa vuoksi puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneiden opettajien henkilökortit, mutta muista syistä kortitettuja en ole käsitellyt. Tämä siitä syystä, että kaikkien kortistossa olevien opettajien löytäminen on mahdotonta, sillä kortitettujen ammattia ei aina kirjattu; kaikkien kortitettujen läpikäyminen olisi ollut turhaakin, koska opettajien ammattiin liittyvät puhdistuspyrkimykset näkyvät Valpon asiamapistossa.

Koska Valpon kommunistivirkailijat hoitivat materiaalin keräämisen, olen pyrkinyt selvittämään heidän taustojaan ja motiivejaan mm. SKP:n arkiston avulla. SKP:n kaaderijaosto keräsi tietoja puolueen ulkopuolisista henkilöistä, mutta pääpaino oli jäsenistöä koskevien tietojen hankinnassa. SKP:n tultua julkiseksi syksyllä 1944 päätettiin, että kaikkien jäsenten tuli kirjoittaa lyhyt elämäkertaselostus itsestään puolueelle.¹³ Vaikka todellisten motiivien selville saaminen on mahdotonta, olen kaaderijaoston aineiston, mm. juuri elämäkertojen, perusteella voinut päätellä jotain puhdistuspyrkimyksiin osallistuneiden henkilökohtaisen koston ja poliittisten motiivien todennäköisyydestä. SKP:n ja SKDL:n asiakirjoista puolestaan näkee ääriivasemmiston puolueiden kiinnostuksen koulukysymyksiin, kirjeenvaihto taas kertoo jäsenistön suhtautumisesta niiden ohjeisiin. Kirjeenvaihdosta ja piirien asiakirjoista voi päätellä puhdistusten organisoitumisasteesta.

Keväällä 1946 SKP järjesti kansalaisliikchedinnän, joka tunnetaan kevään 1946 joukkoliikkeen nimellä. Kansalaiskokouksissa ympäri maata kerättiin erotettaviksi vaadittavien virkamiesten nimiä, ja mukaan mahtui neljäkymmentä opettajaakin. Kansan Arkistossa olevat nimilistat ovat puutteellisia tai

12 Valtiollisen poliisin esittelijä P. Puolakan selostus henkilökortituksesta ja esittelijä Y. Mätinkin alustus järjestövalvonnasta osastopäälliköiden neuvottelupäivillä 18.–19.3.1946, kotelo 2376; Valtiollisen poliisin Yleiskirje ”kortitusohjeista” 9/1947, 3.4.1947, kotelo 2375, KA. Valpon pääosasto katsoi tarpeelliseksi toistaa aikaisemmin mm. osastopäälliköiden päivillä antamia ohjeita, koska suullisesti annettuja ohjeita ei ollut noudatettu.

13 Jäseneksi pääsyn helpottamisen jälkeen, huhtikuussa 1945, elämäkertoista luovuttiin osittain. Vain kaaderiin pyrkivät ja jostain epäillyt joutuivat kirjoittamaan niitä. Elämäkertoja käytettiin puolueen sisäisen valvonnan välineenä ja kaaderipolitiikan edistäjänä. (SKP:läisten elämäkertoista ks. Kaihovaara 1995, 30–32.)

osittain virheellisiä, mikä johtuu kansalaiskokousten luonteesta: kokouksissa joku alusti käsiteltävän asian ja nimesi joitain tunnettuja fasisteja, minkä jälkeen käytiin keskustelu, jossa osanottajat nimesivät mielestään sopimattomia virkamiehiä. Kokouksissa ei ollut aikaa tarkastaa nimiä, ja kokousten sihteerit kirjoittivatkin usein nimet siten kuin kuulivat ne kokousedustajilta. Kevään 1946 joukkoliikkeen nimilista on monesta syystä tutkimuksen kannalta ongelmallinen. Siinä mainitaan usein vain erotettavan nimi, muttei erottamissyytä. Pelkän nimen perusteella ei voi päätellä, mihin tämä oli syyllistynyt ja kuinka tärkeänä hänen erottamistaan pidettiin. Erottamissyiden puuttuessa myös jatkotutkimukset ovat vaikeita sellaisissa tapauksissa, joissa nimitieto on puutteellinen. Nimilista on ongelmallinen myös siksi, että sen perusteella ei voi päätellä mitään ilmiantajista. Nimet on listattu kansalaiskokouksissa, ja nimien antajien motiiveja on jälkikäteen mahdoton selvittää. Nimilista kertoo paikkakuntalaisten opettajavastaisista asenteista, ja joissain tapauksissa heidän aktiivisuutensa ei päättynyt kansalaiskokoukseen, vaan toimintaa jatkettiin muilla keinoin – kansakouluntarkastaja tai Valpon etsivä saattoi joutua selvittämään opettajan toimintaa.

Kouluhallituksen arkistosta löytyy puhdistuspyrkimykseen liittyvää materiaalia, ja sen perusteella olen pystynyt tarkentamaan myös Valpon arkiston epäselviä tapauksia. Kouluhallituksen arkiston ongelma on kuitenkin sen epätäydellisyys, sillä materiaalia on tuhottu, eikä kaikesta löydy dokumentteja. Esimerkiksi kirje- ja anomusdiareissa mainittuja akteja puuttuu runsaasti, ja myös opettajien ansioluetteloista vain pieni osa on jäljellä. Poistojen syy ei kuitenkaan ole ollut poliittinen kuten Valpossa, vaan tilan puute. Kantelut koulujen tarkastajille eivät myöskään näy arkistosta, sillä vain kouluhallitukselle osoitetut kantelut kirjattiin diareihin.

Kansakoulut joutuivat joka lukuvuosi ilmoittamaan opettajansa kansakouluntarkastajille, jotka tekivät piireittäin lukuvuosi-ilmoitukset. Niissä mainittiin yleensä koulun nimi ja paikkakunta sekä opettajan nimi ja asema koulussa. Myös epäpätevät opettajat merkittiin lukuvuosi-ilmoituksiin. Ilmoitukset annettiin yleensä syyskuun aikana, ja niitä täydennettiin kesken lukuvuoden opettajien lähdettyä kouluista tai otettua virkavapaata. Lukuvuosi-ilmoitusten avulla olen selvittänyt puutteellisia tietoja ilmianto- tai tutkimistapauksissa. Lukuvuosi-ilmoitusten perusteella olen myös pystynyt tunnistamaan Valpon ilmoituksissa ja kevään 1946 joukkoliikkeen listoissa olleita nimeltä mainitsemattomia opettajia sekä oikomaan virheellisiä nimitietoja. Lukuvuosi-ilmoitusten ja kansakoulujen tarkastuskertomuksien avulla olen seurannut myös opettajien myöhempiä vaiheita. Niistä selviää, miten puhdistuspyrkimykset vaikuttivat opettajien uraan. Kirjediaareista näkyvät Valpon tai jonkin muun viranomaisen samoin kuin yksityisten ihmistenkin viralliset yhteydenotot kouluhallitukseen. Käyttämällä näitä kaikkia lähderyhmiä olen voinut päätellä, saivatko opettajat huomautuksia toiminnastaan ja saattoiko painostus vaikuttaa heidän siirtymiseensä pois koulusta.

Oppikouluissa lukuvuosi-ilmoitusten sijaan tietolähteenä ovat olleet vuosikertomukset, joissa luettiin vuoden aikana koulussa toimineet opettajat sekä

tarkastukset ja muut toimenpiteet. Vuosikertomuksia voi pitää kansakoulujen lukuvuosi-ilmoituksia parempina lähteinä sikäli, että ne on laadittu vasta lukuvuoden päätyttyä, jolloin esimerkiksi kaikki pidemmät virkavapaudet ja opettajien vaihtumiset on voitu kirjata.

Kouluhallitus piti myös erillistä opettajakortistoa, jossa kunkin opettajan kohdalla mainittiin huomautettavat asiat ja niiden viittaukset diaarinumeroihin.¹⁴ Kurinpitorangeistukset ja muut rangaistukset piti merkitä viran- tai toimenhaltijan nimikirjaan. Rangaistusmerkinnät poistettiin kuitenkin nimikirjasta viiden vuoden kuluttua, jos asianomainen oli tänä aikana hoitanut työnsä nuhteettomasti, mutta opettajakortistoon varoitukset jäivät usein näkyviin. Opettajakortiston avulla olen selvittänyt, tulivatko kaikki kouluhallitukselle osoitetut kantelut tarkastajien tietoon ja millaisia vaikutuksia kanteluilla oli.

Opetushallituksen arkistoon sijoitetuista kouluhallituksen eläkehakemuksiin liitetystä opettajien ansioluetteloista on myös ollut apua. Niistä olen tarkistanut eläkkeelle siirtyneiden opettajien tietoja. Ansioluettelossa on usein mainittu myös syyte- ja rankaisuasiat. Ansioluettelon avulla olen tarkistanut, siirtyivätkö opettajat ennenaikaiselle eläkkeelle, ja jos siirtyivät, mistä syystä. Kouluhallituksen arkistossa säilytettävät opettajien ansioluettelot ovat sen sijaan ongelmallinen lähdeyhmä, koska niitä on arkistoitu satunnaisesti. Suurin osa ansioluetteloista on tuhottu arkiston tilan puutteen vuoksi. Erilaiset matrikkelit ovatkin olleet tietolähteinäni opettajien urakehityksestä, heidän yhteiskunnallisesta toiminnastaan ja harrastuksistaan. Matrikkeleihin pitää kuitenkin suhtautua kriittisemmin kuin virallisiin ansioluetteloihin.

Puoli vuosisataa sitten opettajiin kohdistettu painostus on arka asia vielä tänäänkin, mikä näkyy siinä, että opettajien erottamispyrkimyksissä todistajina ja syyttäjinä toimineet ihmiset sanovat unohtaneensa tapahtumat. Asioista ei vaikene pelkästään opettajia syyttänyt osapuoli, vaan myös monien painostuksen kohteeksi joutuneiden mielestä asiat on haudattu jo kauan sitten. Osa opettajista suostui kertomaan heihin kohdistuneista toimista, mutta kielsi kirjoittamasta niistä. Kuitenkin jotkut opettajat, oppilaat ja puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneiden opettajien sukulaiset suostuivat puhumaan asioista kansani. Nämä haastattelut ovat selkiyttäneet kirjallisuuden ja arkistoaineiston luomaa kuvaa tutkittavasta ilmiöstä.

---

14 Kaikista opettajista korttia ei ole. Jos opettaja anoi kouluhallitukselta esimerkiksi ikälisää, eläkettä tai virkaa, hänestä tehtiin kortti. Myös kantelut ja muistutukset näkyvät korteista. Kortiston tiedot ovat kuitenkin usein puutteellisia: opettajien nimiä kirjoitettiin virheelliseen muotoon, eikä kortissa ole aina diaariviitteitä. Sodan jälkeen kouluhallitus oli jakautunut erikseen kansanopetus- ja oppikouluosastoon, ja opettajakortistoa tehtiin kummassakin osastossa omilla ehdoilla. Kansanopetusosastossa kortistomerkintöjä tehtiin sodan jälkeen, mutta oppikouluosastossa ei. Oppikoulunopettajien kohdalla korteista puuttuvat merkinnät vuosien 1945 ja 1950 väliltä. Opettajakortistoon merkittiin opettajan saamat rangaistukset ja hänestä tehdyt kantelut.

Käsitteet

Aikalaiskäsitteet

Sodanjälkeisinä vuosina puhuttiin demokraattisesti ajattelevista uuden suunnan kannattajista. Timo Soikkasen mukaan uusi suunta nosti tavoitteekseen kokonaan uuden kansallisen itseymmärryksen, joka olisi sopusoinnussa kansallisen olemassaolon uuden todellisuuden kanssa. Kyse ei ollut vain ulkopoliitiikan muuttamisesta, sillä uuden suunnan kannattajat pyrkivät myös sosiaaliseen, taloudelliseen ja koulutukselliseen kansanvaltaistamiseen.¹⁵ Uutta suuntaa ei edustanut mikään kiinteä poliittinen ryhmä, vaan se oli pikemminkin yleisase-noituminen, joka yhdisti henkilöitä yli puoluerajojen. Valtaosa uuden suunnan kannattajista tuli vasemmistosta, mutta mukana oli henkilöitä myös porvarillisista puolueista, etenkin ruotsalaisesta kansanpuolueesta. Yleistäen voi sanoa, että varsinkin aluksi uuteen suuntaan kuuluivat rauhanopposition ja Suomi-Neuvostoliitto-Seuran toimintaan osallistuneet henkilöt.¹⁶

Kommunistien näkemystä jaosta uuteen ja vanhaan suuntaan kuvaa heidän suhtautumisensa SDP:n enemmistöön ja oppositioon. Enemmistö, joka antoi tukensa SDP:n sota-ajan politiikalle ja sen johtajalle Väinö Tannerille, edusti vanhaa suuntaa. Oppositio puolestaan kuului uuteen suuntaan. Ns. kuutoset olivat puhtaimmillaan uuden suunnan edustajia, koska he hakeutuivat sodan jälkeen yhteistyöhön SKP:n kanssa ja olivat perustamassa SKDL:ää. J.W. Kedon ja Mauno Pekkalan ympärille kokoontunut ryhmä, joka siirtyi SKDL:ään SDP:n hylättyä SKDL:n vaaliliittotarjouksen, lukeutui myös uuteen suuntaan. Kommunistien suhtautuminen oppositioon kolmanteen ryhmään muuttui vuosien myötä. Eero A. Wuoren ja K.-A. Fagerholmin johtama ryhmittymä kannatti rakentavaa yhteistyötä kommunistien kanssa, mutta pysyi lojaalina SDP:lle.¹⁷ Kevään 1946 joukkoliikkeen epäonnistuttua SKP:n pääsihteeri Ville Pessi jakoi uuden suunnan kannattajat kolmeen ryhmään. Ensimmäiseen kuuluivat ne, jotka ulospäin näyttivät demokraateilta, mutta jotka valmistautuivat tilanteen muuttumiseen entisenlaiseksi. Toisen ryhmän edustajat myönsivät uuden suunnan välttämättömyyden ennen kaikkia ulkopoliitikassa, mutta suhtautuivat sen vaatimiin toimenpiteisiin arkaillen. Vain kolmas ryhmä edusti Pessin mukaan todellista uutta politiikkaa. Se toimi ”nykyisen suunnan toteuttamiseksi” sekä ulko- että sisäpolitiikassa. Kolmanteen ryhmään kuului kommunistien ja kansandemokraattien lisäksi henkilöitä myös muista kansalaisryhmistä.¹⁸

15 Soikkanen T. 1991, 359.

16 Soikkanen T. 1991, 358.

17 Ks. kommunistien suhtautumisesta sosiaalidemokraatteihin Ville Pessin alustuksesta SKP:n 7. edustajakokouksessa (Yleinen tilanne ja SKP:n poliittinen suunta); Sodanjälkeisestä sosiaalidemokraattisesta liikkeestä ks. Hentilä 1986, 117–118; Soikkanen 1979, 12–15; Soikkanen 1991.

18 SKP:n puolueuuvoston pöytäkirja 30.6.1946, Ka; Uusi suunta -käsite oli aikalaisten käyttämä toisin kuin mm. vaaran vuodet, joka yleistyi vasta vuoden 1948 jälkeen. Soikkasen mukaan uusi suunta -käsite yleistyi poliittisessa kielenkäytössä todennäköisesti Yrjö Ruudun vaikutuksesta syksyllä 1944 (Soikkanen T. 1991, 357–358).

Uutta suuntaa edustaneet kommunistit, kansandemokraatit ja SDP:n oppositioon kuuluneet käyttivät demokraatti-nimitystä itsensä lisäksi kaikista niistä ihmisistä, jotka pyrkivät samoihin päämääriin heidän kanssaan. Demokraatit ymmärsivät ja hyväksyivät Neuvostoliiton tavoitteet Suomessa, toisin kuin vanhan suunnan kannattajat, jotka olivat demokraattien mielestä johdattaneet maamme sotaan. Taistelussa poliittisesta vallasta demokraatit leimasivat vastustajansa epädemokraattisiksi tai taantumuksellisiksi ja vanhaan suuntaukseen sitoutuneet demokraatit kansandemokraateiksi.¹⁹ Demokraatti-nimityksen monimerkityksisyyden ja harhaanjohtavuudenkin vuoksi käytän ääriivasemmisto-nimitystä välttämään niitä henkilöitä tai ryhmiä, jotka toimivat SKP:n, SKDL:n ja SDP:n opposition tavoitteiden suuntaisesti.²⁰ Uuden suunnan kannattajien tai heidän vastustajiensa käyttämää asennepainotteista demokraatti-nimitystä käytän vain lainauksissa, joissa niiden merkitys yhteys on ymmärrettävä.

Vuoden 1944 lopulla ääriivasemmisto alkoi vaatia koulun demokratisoimista, johon kuului koulujärjestelmän, oppikirjojen ja opetuksen hengen uusiminen. Ääriivasemmiston käyttämää demokratisoimis-käsitettä voi pitää eräänlaisena suomettumisilmiön esiasteena. Yhtäältä demokratisoimisella pyrittiin kansanvaltaistamaan koulua, mutta toisaalta sillä yritettiin muuttaa kouluopetusta siten, ettei Neuvostoliitolla olisi aihetta kritiikkiin. Koulun demokratisoimisella ääriivasemmisto pyrki muuttamaan opetusta työväenliikkeen arvojen mukaiseksi, mikä kävi ilmi esimerkiksi Väinö Meltin eduskuntapuheenvuorossa joulukuussa 1944. Meltti vaati, että opettajien oli istutettava oppilaisiin vanhempain enemmistön ajatustapoja. Koska sitä ei silloiselta opettajakunnalta hänen mielestään voitu odottaa, piti koululaitos demokratisoida, muuttaa sen henki vastaamaan uutta olotilaa.²¹ Demokratia-sanasta käytiin poliittista kamppailua varsinkin sosiaalidemokraattien ja kansandemokraattien välillä.²² Lauri Haatajan mukaan demokratiasta oli vallalla kaksi eri tulkintaa: kommunisteilla kansandemokraattinen ja muilla porvarillis-sosiaalidemokraattinen. Vastustajat rinnastivat kommunistien »uusdemokratian» Lapuan liikkeen »kansan tahtoon».²³

19 Esimerkiksi puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutunut vampulalainen kansakoulunopettaja K.S. Luukola käytti demokraatti-nimitystä synonyyminä kansandemokraatille (ks. Helmi Hakalan kirje kansakouluntarkastajalle 28.3.1946, Kha III KD 162/86 1945, KA).

20 Ääriivasemmisto-käsitettä voi pitää synonyyminä laitavasemmisto-käsitteelle, jota käytettiin eduskuntakeskusteluissa (ks. esim. edustaja Seppälän puheenvuoro, Vp 1949 pöytäkirjat I, 570).

21 Vp 1944 pöytäkirjat I, 955; Meltti puhui myöhemminkin koulun demokratisoimisesta. Kesäkuussa 1945 hän piti alustuksen aiheesta ”demokratia toteutettava koululaitoksessa – opetustoiminnan johto puhdistettava fasisista yksilöistä”. Alustuksen otsikko kertoo Meltin demokratisoimiskäsitteen sisällöstä. (Ks. Kari Koivumäen artikkeli ”SKP ja koululaitoksen demokratisoiminen” *Soihtu*-lehdessä, 2/1979.)

22 Viitanen 1994, 84.

23 Haataja 1986, 23–24.

Tutkimuksen keskeiset käsitteet

POLIITTISET PUHDISTUSPYRKIMYKSET. Poliittiset puhdistukset ovat liittyneet murroskausiin, jolloin voittajat ovat yrittäneet poistaa hävinneet vallasta ja vakiinnuttaa oman valtansa. Puhdistuksissa on yleensä ollut kyse vallantavoittelusta, mutta joskus myös aiemmin alistetussa asemassa olleet ovat pyrkinet kostamaan niiden avulla kokemiaan vääryyksiä. Vanhan suuntauksen tuomitsemisella on yritetty legitimoida uutta suuntausta ja luoda uutta normistoa yhteiskuntaan.

Poliittisia puhdistuksia on esiintynyt kautta historian. Suomessa ehkä tunnetuimmat poliittiset puhdistukset liittyvät autonomian ajan lopulle, jolloin venäläistämispoliitiikan vastustajia erotettiin viroistaan ja karkotettiin maasta.²⁴ Myös maamme itsenäistymisprosessi synnytti poliittisia puhdistuksia. Vuosina 1917–18 pidetyissä kansalaiskokouksissa erotettiin virkamiehiä tehtävistään, ja poliittiset muutokset heijastuivat kouluunkin: eri puolilla maata pidetyissä joukkokokouksissa vaadittiin opettajia eroamaan, ja joillain paikkakunnilla opettajat pakotettiin keskeyttämään koulutyö.²⁵ 1930-luvulla Lapuan liike pyrki saamaan puhdistuksia aikaan, ja Neuvostoliitossa suomalaisia kommunisteja koskettivat Stalinin puhdistukset.

Opettajiin kohdistuneilla poliittisilla puhdistuspyrkimyksillä tarkoitetaan sellaisia toimia, jotka tähtäsivät opettajien erottamiseen tai heidän toimintansa muuttamiseen heidän tahtonsa vastaisesti ja joiden motiivina voi olettaa olleen politiikka.

OPETTAJA VIRKAMIEHENÄ. Sodan jälkeen äärivasemmisto vaati virkamiesten erottamattomuuden kumoamista ja virkamieskunnan puhdistamista, ja se laski myös opettajat virkamieheksi. Nykyään virkamiehellä tarkoitetaan valtion, kunnan tai seurakunnan tiettyä tehtävää hoitavaa henkilöä, joka on ns. virkasuhteessa, mutta aiemmin virkamiehenä pidettiin henkilöä, jolla oli julkisoikeudellinen palvelussuhde lähinnä valtioon.²⁶ Tämä merkitsi käytännössä sitä, että virkasuhteesta aiheutuneet riidat käsiteltiin hallinnollisessa lainkäyttömenettelyssä, viime kädessä korkeimmassa hallinto-oikeudessa eikä yleisissä

24 Ks. esim. senaatin ja valtioneuvoston alaisen keskushallinnon pääjohtajien ja ylijohtajien erottamisista Savolainen 1996, 146–153.

25 Suomen Opettajayhdistys piti huhtikuussa 1917 ylimääräisen kokouksen, jossa keskusteltiin asiasta ja kehoitettiin opettajia pitämään kiinni oikeuksistaan sekä olemaan hakematta laittomasti erotettujen opettajien virkoja (Oksanen 1943, 350). Erottamiset olivat tyyppillinen reaktio helmikuun vallankumouksen jälkitilanteessa: järjestysvalta oli siirtynyt maaherran nimittämältä virkamieheltä kansalaiskokouksen valitsemalle toimikunnalle ja venäläistä virkavaltaa palvelleista, lähinnä nimismiehistä ja poliiseista, yritettiin päästä eroon (ks. Alapuro 1994, 160).

26 Väinö Luoma määritteli tutkimuksessaan virkamieheksi ne henkilöt, joiden pääasiallinen palkka maksettiin valtion budjettivaroista ja jotka lisäksi olivat julkisoikeudellisessa työsuhteessa nimenomaan valtioon (Luoma 1962, 13); Esimerkiksi Virkamiesliitto joutui tekemään sääntöjen muutoksen vuonna 1946, kun Yksityiskoulujen opettajayhdistys päätti liittyä siihen. Sääntöjä muutettiin siten, että ne sallivat myös valtion viran- ja toimenhaltijoita läheisesti verrattavien yksityisten oppikoulujen toimihenkilöiden muodostamien järjestöjen jäseneksi liittymisen. (Virkamiesliiton hallituksen toimintakertomus 29.9.1946, Tha.)

tuomioistuimissa. Myös virkasuhteen henkilökohtaisuus oli tunnusomaista: virkamies ei voinut itse asettaa toista sijaansa, vaan ylempi viranomainen määräsi sijaisen.

Kuntien palveluksessa olleet opettajat rinnastettiin valtion virkamiehiksi, koska heidän asemansa perustui virkamieslakiin. Virkamieslain säännöksiä noudatettiin soveltuvilta osin kuntien opettajiin, koska valtion viranomaiset olivat osallisena heidän nimittämisessään.²⁷ Myös opettajien palkkauksesta ja eläkkeistä määrättiin valtion viran- tai toimenhaltijoita koskevilla asetuksilla.²⁸ Jotkut opettajaryhmät olivat virkasuhteessa valtioon tai kuntiin, toiset yksityisiin kouluihin. Selvimmin virkamiehiin itsensä samaistivat valtion oppikoulujen opettajat.²⁹ Valtionkoulujen lehtorit nimitettiin valtakirjalla, joten heidän virassapysymissuojansa oli hyvä. Yksityiskouluissa johtokunta oli valinnut opettajat vuoteen 1944 saakka, mutta vuoden 1944 yksityiskouluasetuksessa johtokuntien valtaa rajoitettiin ja hakijat saivat mahdollisuuden valittaa opettajien tointen täyttämisestä kouluhallitukseen. Silti yksityiskouluissa opettajilla oli heikompi irtisanomissuoja kuin valtion kouluissa. Sodan jälkeen valtion ja yksityiskoulujen opettajien välille syntyi yhteistoimintaa, ja vuodesta 1946 ne kuuluivat Virkamiesliittoon.³⁰ Ns. suuri yleisö piti kaikkia opettajia virkamiehinä, ja samoin tehdään tässä tutkimuksessa.

---

27 Laki valtion viran tai pysyväisen toimenhaltijain nimittämiskirjoista sekä heidän oikeudestaan pysyä virassaan tai toimessaan (29.6.1926), 22. §; asetus 203 (29.6.1926), 14. §; Ks. myös Bruun, Mäenpää & Tuori 1988, 49.

28 Asetus 34 valtion viroista ja toimista suoritettavan palkkauksen perusteista annetun lain täytäntöönpanosta (31.1.1924).

29 Ks. Urpo Kuuskosken artikkeli oppikoulunopettajien järjestäytymisestä Virkamieslehti 1-2/1946.

30 Suomen Valtionoppikoulujen opettajaliiton ja Suomen Yksityiskoulunopettajien Yhdistyksen lisäksi opettajaryhmistä Virkamiesliitossa olivat Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun virkamiesyhdistys, Kansakoulutarkastajain yhdistys, Kouluhallituksen virkailijayhdistys ja Suomen kuuromykkäin- ja sokeainopettajien liitto. Virkamiesliitto oli Henkisen Työn Keskuksliiton jäsenjärjestö samoin kuin Suomen Kansakoulunopettajain Liitto.

1. Puhdistuspyrkimysten taustaa

Kansalaissodan jälkeen voittajat halusivat sopeuttaa työläiset yhteiskuntaan koulutuksen avulla ja siten estää kansalaissodan toistumisen. Kuvassa Malmin eteläisen suomalaisen kansakoulun oppilaita 1920-luvun alussa. Helsingin kaupunginmuseo.

1.1 Työläislasten kasvattaminen valkoisen Suomen arvoihin 1910–1930-luvuilla

Koululaitos ja työväenliike tarjosivat tämän vuosisadan alussa varsinkin maa-seudulla uudenlaista, systemaattista maailmankuvaa. Työväenliikkeestä tuli kansakoulun ideologinen kilpailija, koska opettajat edustivat porvarillisia arvoja.¹ Kansakouluissa opetettiin paljon uskontoa ja opettajien maailmankatsomus oli kristillinen, mikä myös etäännytti työväenliikettä koulusta.²

Työväenliikkeen suhde kouluun oli monimutkainen. Varsinkin työväenliikkeen johto katsoi koulutuksen olevan tärkeää.³ Se pyrki demokratisoimaan yhteiskuntaa vaatimalla kansakoulua kaikille yhteiseksi pohjakouluksi, sillä työväestön sivistystason nostamista pidettiin työväenliikkeen nousun edellytyksenä. Työväestö puolestaan suhtautui aluksi epäroiden kouluun, koska lapsen kouluttaminen merkitsi tulojen vähenemistä perheessä. Vielä vuosisadan alussa osa työväestöstä vieroksui kansakoulua ”valmistavana herrain huonee-

- 1 Alestalo 1977, 100; Rinteen (1984, 124) mukaan poliittinen työväenliike kasvoi kansaa ja opettajia erottavaksi tekijäksi, sillä työväenliikkeen materialistis-kansainvälinen ideologia ei sopinut yhteen opettajien kristillis-isänmaallisen hengen kanssa; Ks. myös Peltonen 1996, 231.
- 2 Halila 1949b, 425–426. Seminaareissa tuleville opettajille välitettiin kristillis-kansallista näkemystä. Seminaarien kristillisestä luonteesta kertovat toverikuntien piirissä vaikuttaneet kristilliset yhdistykset ja lähetykseurat, joiden toiminta oli vireää; Heinolan seminaarista vuonna 1930 valmistuneiden kansakoulunopettajien kirjeet antavat hyvän kuvan seminaarilaisten kristillisestä maailmankatsomuksesta. 1980–1983 kerätty kirjekokoelma kertoo kirjoittajien jo ennen seminaariaikaa omaksutusta vahvasta kristillisyydestä, joka säilyi eläkeikään saakka. (Heinolan v. 30 valmistuneiden seminaarilaisten kirjeitä 1980–83, SOL, Hn 1, Toa.); Seminaarit kasvattivatkin isänmaallisuuteen (ks. Nurmi 1995, 174, 192). Seminaarien toimintaa seurattiin tarkkaan ja pienetkin poikkeamat ns. ensimmäisen tasavallan yleiseltä linjalta aiheuttivat keskustelua. Esimerkiksi vuonna 1934 Åbo Underrättelser väitti Uudenkaarlepyyn seminaarissa välitettävän pasifistipropagandaa (ks. Nurmi 1995, 186).
- 3 Ranskassa työväenluokan johtajat alkoivat jo 1800-luvun puolivälissä vaatia yhdistymis- ja lakko-oikeuden sekä parempien palkkojen lisäksi oikeutta koulutukseen. Koulutuksen vaatiminen ei lähtenyt joukoista, vaan niiden johtajista. Työläiset itse eivät aina nähneet tarvetta kouluttautumiseen. (Zeldin 1973b, 142–145.); Itävaltalainen Max Adler esitti ”Uusia ihmisiä” -teoksessaan, että ihmisiä piti kasvattaa ennen kuin sosialistisia aatteita voitiin toteuttaa. Adlerin mukaan sosialistiseen kasvatukseen kuului sekä koulukasvatukseen uudistaminen että aatteellisen kasvatustyön kehittäminen työväenliikkeen piirissä. (Adler 1973.); Suomessa työväenliikkeen johtohenkilöistä varsinkin Väinö Voionmaa korosti koulutuksen tärkeyttä. Hänen merkityksensä työväen sivistysliikkeen kehittymiselle onkin ollut suuri. Myöhemmin R.H. Oittinen yritti vaikuttaa työväen kouluttautumiseen. Vuonna 1954 hän valitti, että virkamiehistö oli lähtöisin pääosaltaan muista piireistä kuin työväenluokasta. Siksi sillä hänen mielestään ei ollut ymmärrystä työväenluokan pyrkimyksille. Virkamiehillä, joihin Oittisen mukaan laskettiin myös koulujen opettajat, oli suuri merkitys yhteiskunnallisten uudistusten toteuttamisessa (Oittinen 1954, 62–63).

na”.⁴ Myöhemmin opin merkitys alettiin ymmärtää, mutta monien työläisten mielestä koulun tehtävä oli vain välittää luku-, kirjoitus- ja laskutaidon alkeet – muu koulunkäynti oli heidän mielestään turhaa. Työväestö arvosti kuitenkin sivistystä ja oppineisuutta, mikä näkyi mm. työväenyhdistysten vireänä sivistys- ja kulttuuritoimintana. Monet työläiset olivat hankkineet luku- ja kirjoitustaidonkin, vaikka koulu oli jäänyt heiltä käymättä.⁵ Osalla työväestöä oli kova halu kouluttaa lapsiaan, mutta he vierastivat virallisen koululaitoksen arvoja.

1900-luvun alussa osa kansakoulunopettajista kuului sosiaalidemokraattiseen puolueeseen tai kannatti muuten työväenliikkeen vaatimuksia.⁶ Kansalaissodan jälkeen punaisten puolella olleita opettajia vangittiin tai he pakenivat Venäjälle. Suomen Kansakoulunopettajain Liiton keskushallitus vaati paikallisyhdistyksiään erottamaan punaisten puolella olleet jäsenensä, ja monella paikkakunnalla työväestöä lähellä olleet opettajat korvattiin suojeluskuntalaisilla.⁷ Silti moni opettaja pyrki kohtelemaan oppilaita tasapuolisesti.⁸ Työväenhenkisiä kansakoulunopettajia oli kuitenkin vähän, mikä huomattiin, kun heitä myöhemmin yritettiin löytää sellaisiin kuntiin, joissa työväenliikkeellä oli valtuustossa enemmistö: SDP:n puoluetoimistolla oli vaikeuksia löytää sosiaalidemokraattisia opettajia, joita se olisi suosittelut.⁹ Kansalaissodan jälkeen opettajia pidettiin porvarillisen yhteiskunnan edustajina, ja monien vanhempien mielestä työväenluokan lapset eivät saaneet koulussa tasavertaista kohtelua.

-
- 4 Ks. Väinö K. Virtasen julkaisematon omaelämäkerta ”Papin poika punakaartissa”, 10 (Biograficakokoelma, Ka).
  - 5 Ks. esim. Pirjo Markkolan (1994, 40) kuvaus tämän vuosisadan alun tamperelaisesta paperitehtaalaisen perheestä, jossa sekä isä että äiti olivat luku- ja kirjoitustaitoisia, vaikka koulu oli jäänyt kummaltakin käymättä. Työväestön sivistysharrastuksista ks. myös Alapuro 1985, 91.
  - 6 Vuonna 1917 perustettiin Suomen Sosialidemokraattinen Opettajainliitto, joka ei kuitenkaan enää kansalaissodan jälkeen jatkanut toimintaansa (Metsikkö & Oksanen 95–96). Sosiaalidemokraatteja ja kansakoulunopettajia yhdisti pohjakouluaste. He yrittivät saada kansakoulusta koko kansan yhteisen oppikoulun pohjakoulun ja lopettaa valmistavien koulujen toiminnan. Valmistavat koulut saivatkin tukea etupäässä poliittiselta oikeistolta ja oppikoulunopettajilta. (Ahonen & Rantala 1996, 26–29.); Ks. työläisiä ja työväenliikkettä sekä sen vaatimuksia ymmärtävistä opettajista Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat 1190/7 (Hillo), 1190/2b (Härmä), 1190/3 (Hämäläinen), TA; Rislakki on kuvannut jämsäläisen kansakoulunopettaja Kaarlo Isomäen vaiheita kansalaissodan molemmin puolin. Isomäen mielestä pienipalkkaisilla virkamiehillä, kuten kansakoulunopettajilla, ja työväellä oli yhteisiä etuja ajettavanaan. (Rislakki 1995a, 111.)
  - 7 Työläispaikkakunnilla kotien ja koulun erilaiset arvot näkyivät ulkoisestikin. Mm. Tiutisessa suojeluskuntaan kuuluneet opettajat työskentelivät koulussa univormuihin pukeutuneina (Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat 1190/7, Hillo, TA). SKL:n kannasta punaisten puolella olleista jäsenistään ks. Rinne 1973, 98; Pauli Rautaman mukaan pelkkä punaisten avustaminenkin riitti opettajan erottamisen syyksi (Rautama 1982, 7).
  - 8 Ks. esim. Halikon Paavolan koulun opettaja J.H. Ailiosta Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat 231:863/10, Tuominen, TA.
  - 9 Kettunen 1986, 157–158.

Koulunkäynti ei vielä tämän vuosisadan alussa ollut yleistä Suomessa, sillä kaksi kolmannesta lapsista jäi osattomaksi kansakoulusivistyksestä. Vielä 1920-luvun alussa vain noin joka viides työläislapsi oli käynyt kansakoulun, mutta esimerkiksi talollisten lapsista jo joka toinen. Kuvassa Turun kansakoululaisia 1900-luvun alussa.
Anna-Liisa Harkin yksityiskokoelmat.

1.1.1 Koulun harjoittamat yhdenmukaistamistoimet kansalaissodan jälkeen

Kansakoulunopettajat olivat poliittisesti merkittäviä vaikuttajia, koska heillä oli mahdollisuus vaikuttaa koko nuorison maailmankatsomukseen. Varsinkin maaseudulla kansakoulunopettaja oli kylän asukkaita kokoava hahmo.¹⁰ Sosiaalisesti kansakoulunopettaja oli yksin, koska hän ei kuulunut maaseudun säätyläisiin ja koska talonpojat sekä tilattomat pitivät häntä virkamiehenä. Hän asettui siten harvalukuisen sivistyneistön joukkoon. Kaupungeissa kansakoulunopettaja oli lähempänä työnantajapiirejä kuin työväkeä, vaikka hän palkkaukselta ja työn arvostukselta oli alemmalla tasolla verrattuna muuhun sivistyneistöön. Valtaosa puolueisiin kuuluneista kansakoulunopettajista sijoittui porvarillisiin puolueisiin päinvastoin kuin useissa Länsi-Euroopan maissa.¹¹

Esimerkiksi Ranskassa opettajat jäivät muiden virkamiesten tavoin palkkahkehityksessä jälkeen 1900-luvun alussa. Ranskalaisen kansakoulunopettajan palkka oli Euroopan alhaisin, ja usein opettajan piti hankkia jopa toinen työ säilyttääkseen elintasonsa. Kehno korvaus vähensi opettajaksi hakeutuvien määrää ja heikensi laatua. Opettajien koulutuksellinen taso aleni, ja opettajia alkoi rekrytoitua alemmista sosiaaliryhmistä. 1880-luvulla yli puolet seminaarilaisista oli ollut talonpoikien ja noin kolme prosenttia työläisten lapsia –

10 1910-luvulla opettajat nousivat maaseudulla alueensa henkisiksi johtajiksi pappien rinnalle. Opettajat syrjäyttivät usein papit kuntakokousten puheenjohtajina. Kansakoulunopettajat olivat paljon mukana myös yhdistys- ja seuratoiminnassa.

11 Halila 1949a, 292–296; Rinne 1989, 77.

neljäkymmentä vuotta myöhemmin talonpoikaisperheistä lähtöisin oli enää yhdeksän prosenttia seminaarilaisista, ja joka toinen opiskelija oli työläiskodista.¹² Ranskassa opettajat vaativat paremman palkan lisäksi suurempia oikeuksia ja osallistuivat yhteiskunnalliseen elämään. Poliitikassa he olivat mukana etenkin vasemmistopuolueiden edustajina. Opettajan asema ei ollut helppo: valtio, poliitikot, kirkko, oppilaiden vanhemmat, lapset, esimiehet ja kollegat asettivat opettajalle paineita, ja lisäksi häntä ahdistivat taloudelliset huolet.¹³

Suomessa kansakoulunopettajan asema oli parempi, ja kehnosta palkasta huolimatta ammatti houkutteli. Vaikka esimerkiksi pula-aikana vastavalmistuneet opettajat joutuivat kokemaan työttömyyttä ja palkkojen alenemista, eivät epäkohdat vaikuttaneet alalle hakeutumiseen. Suomessa opettajat eivät myöskään joutuneet ranskalaisten tapaan ristiriitaan valtion ja esimiestensä kanssa, koska he toiminnallaan tukivat vallitsevaa järjestelmää. Työläisoppilaat ja heidän vanhempansa saattoivat olla opettajan kanssa eri linjoilla, mutta se ei juuri vaikuttanut häneen – järjestelmä oli opettajan puolella.

Suomalaisia jakaneen kansalaissodan jälkeen väestöä pyrittiin yhtenäistämään koulun avulla. Varsinkin edistyspuolueen koulupoliitikot Oskari Mantere ja Mikael Soininen yrittivät saada koko ikäluokan yhteiseen kouluun. He uskoivat siten vähentävänsä yhteiskunnallista eriarvoisuutta ja epäluuloa. Myös sosiaalidemokraatit pitivät kansakoulua tärkeänä koko nuorison kasvattajana. He pyrkivät purkamaan jaon herrojen ja rahvaan kouluihin ja siten murtamaan yhteiskunnallista eriarvoisuutta. Ns. herrasväen koulut, valmistavat koulut, säilyttivät kuitenkin asemansa kansakoulun rinnalla.¹⁴

Sodan voittaneet yrittivät saada kansan yhtenäiseksi, ja oppivelvollisuuden säätämällä pyrittiin saamaan kaikki lapset kouluun. Koulun tehtävänä oli kasvattaa hävinneen osapuolen lapsia yhteisiin arvoihin ja siten ehkäistä vallankumouksellisuutta.¹⁵ ”Isällisen kontrollin” avulla työväkeä kasvatettiin ensimmäiseen tasavaltaan – paternalismi tuli osaksi valtion politiikkaa.¹⁶ Paternalismin ilmentymiä olivat viime vuosisadan lopulla perustetut yksityiset kansakoulut, jotka yleensä olivat tehtaiden omistuksessa. Maaseudun teollisuuskeskukset olivat luonteeltaan suljettuja yhteisöjä, joihin työnantaja oli rakennuttanut kirkon, koulun ja sairaalan. Patriarkaalisuus ja työnantajan holhous

12 Ks. Zeldin 1973a, 122–124; Zeldin 1973b, 159–160.

13 Zeldin 1973b, 163–164.

14 Ahonen & Rantala 1996, 58–61; Pohjakoulusta ja siitä käydyistä kiistasta ks. esim. Ahonen & Rantala 1996, 51–52.

15 Rinteen (1989, 59) mukaan kansakoululaitokselle ja seminaareille oli jo alun alkaen annettu tehtäväksi varmentaa kansan uskollisuus esivallalle ja ehkäistä vallankumouksellisia pyrkimyksiä; Kansalaissodan jälkeen kansakoulu alkoi saada sosiaalipoliittisia ja sopeuttavia tehtäviä. Sivistyneistö halusi koulutuksenkin avulla estää kansalaissodan toistumisen. (Rinne 1984, 126.); Parikka on kuvannut, kuinka koululaitos ja opettajat ”harjoittivat työläislasten ja -perheiden yhteiskunnan normeihin sopeuttamista ja normien noudattamisen valvontaa”, millä pyrittiin ennaltaehkäisemään uutta kapinaa. (Parikka 1990, 308.); Kansakoulun tehtävä olikin vaativa, sillä kansalaissodan kokemukset olivat muovanneet työväenluokalle yhtenäisen identiteetin – kansalaissota oli yhdistänyt työväestön porvaristoa vastaan (ks. Alestalo 1977, 111).

16 Paternalismi, ”isällinen kontrolli”, on yleensä liitetty työnantajan ja työntekijöiden välisiin suhteisiin viime vuosisadalla. Paternalismi perustui ajatukselle, että työnantaja oli vastuussa työntekijöistään ja hänen piti kohdella näitä suojelevasti, koska työntekijöillä ei ollut tarpeeksi ymmärrystä. Työnantajat neuvoivat, kuinka työläisten piti käyttäytyä työssä, julkisesti ja kotona.

eivät kuitenkaan olleet pystyneet estämään sosialististen aatteiden leviämistä.¹⁷ Vaikka paternalismi keskittyi etenkin teollisuuteen, voi sitä nähdä myös valtion ja kansalaisten välisissä suhteissa. Vuonna 1921 säädettyä oppivelvollisuutta pidettiin joissain työläisperheissä valtion vääränlaisena holhouksena, koska varsinkaan maaseudulla työläiset eivät aina voineet lähettää lapsiaan kouluun, ja se saattoi heidät vastakkain virkavallan kanssa.¹⁸

Kunnallisuudestaan huolimatta kansakoulu toimi valtionkansalaisen kasvatelijana.¹⁹ Virallisen koululaitoksen perustana olleet arvot olivat ristiriidassa työväenliikkeen arvojen kanssa, mikä ilmeni mm. suhteessa uskontoon. Luokkatietoiset työläiset näkivätkin koululaitoksen hallitsevan luokan välineenä, jolla se pyrki muokkaamaan kasvavien sukupolvien asenteita ja arvostuksia omien tavoitteidensa mukaisesti.²⁰ Ulla-Maija Peltosen mukaan työväestö suhtautui kouluun ja opettajiin kielteisesti, sillä työläisten ja opettajien arvomaailmat olivat täysin vastakkaisia. Opettajat yrittivät kieltää työläisoppilailta näiden maailmankatsomuksen, eikä oppikirjoissakaan työväestön asemaa juuri käsitelty.²¹

Työväenliikkeen johto halusi koulutusta, jossa sen arvot ja tavoitteet otettaisiin huomioon. Julius Ailion ja Väinö Voionmaan vaikutuksesta perustetut Työväen Sivistysliitto (1919) ja Työväen Akatemia (1924) antoivat suhteellisen pienelle työväenliikkeen eliitille mahdollisuuden kouluttautua ensimmäisen tasavallan arvoista vapaassa ilmapiirissä ja rauhassa IKL:läisten, AKS:läisten ja suojeluskuntalaisten opettajien mielipideterrorilta.²² Työläisnuoriso- ja raittiusosastoissa sekä työväen voimistelu- ja urheiluseuroissa pyrittiin puolestaan kasvattamaan kansakouluikäisiä lapsia työväenliikkeen arvoihin.²³

17 Alestalo 1977, 106; Soikkanen 1961, 77, 195–196.

18 Jos huoltaja laiminlöi velvollisuutensa lapsen oppivelvollisuuden täyttymisestä, pystyi koulun johtokunta antamaan hänelle kehotuksen ja tuomioistuim määräämään sakkoja tai jopa lapsen huostaanoton (Kivinen 1988, 154); Paternalismista ks. Rose 1990, 115 ja Schulz 1990, 62.

19 Raivola 1991, 119.

20 Jo ennen kansalaissotaa työväestö oli syyttänyt koulua siitä, että se pyrki kasvattamaan köyhempää kansaa porvarillisessa hengessä (Ailio 1907, 7–14, 23; Pärssinen 1908, 4); Ks. Erno Lehtisen ja Jukka Paastelan esipuhe Max Adlerin ”Uusia ihmisiä” -teoksen toisessa uudistetussa painoksessa (1973); Ks. myös Saarela 1996, 172. Saarelan mukaan Suomen sosialistisen työväenpuolueen piirissä koulun nähtiin vahvistavan porvarillista ajattelutapaa ja sille haluttiin luoda vastavoima.

21 Peltonen 1996, 237, 244 ja tekstinäytteet 32–35. Peltonen perustelee näkemystään monien muistelijoiden yhteisillä nöyryytyksen ja halveksunnan kokemuksilla.

22 Puhakainen 1983, 40–41; Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat 1470 (Rossi), TA; Työväenliikkeessä alettiin puhua valtakulttuurin vastapainona toimivasta ns. toisesta sivistystiestä. Ajatus sai tukea Max Adlerin 1928 Suomessa julkaistusta sosialistista kasvatusta käsittelevästä ”Uusia ihmisiä” -teoksesta. Siinä itävaltalainen sosiaalidemokraattisen puolueen vasemmistoon lukeutunut Adler arvosteli koululaitoksen ylläpitämää eriarvoisuutta: Itävallassa, kuten Suomessakin oppikoulut olivat keski- ja yläluokan kouluja ja uskonnon osuus korostui oppivelvollisuuskoulussa. Adler esitti, ettei kasvatusta voi olla puolueetonta, koska sillä pyritään kasvattamaan johonkin. Adler kiinnitti päähuomion työväenliikkeen omien järjestöjen koulutustoimintaan, joissa lähtökohtana oli luokkatietoisien sosialistisen kasvatuksen antaminen työläisten lapsille.

23 Porvarillista kouluopetusta pyrittiin vastustamaan järjestö- ja kotikasvatuksen avulla (ks. Toveritar 8/1935). Varsinkin työväen sivistys-, raittius- ja nuorisojärjestöt huolehtivat työläisnuorten henkisestä kasvatuksesta, mutta myös Työväen Urheiluliiton johto pyrki korostamaan sitä (Hentilä 1982, 129). Lapualaisvuosina työväen sivistys-, raittius-, nuoriso- ja urheilujärjestöt joutuivatkin hyökkäysten kohteeksi (ks. esim. Hako & Huhtanen 1981, 213–214; Hentilä 1982, 316, 320; Kavenius 1960, 116–117).

Kouluhallitus valvoi, etteivät koululaiset ottaneet osaa valtiolliseen toimintaan, ja rehtoreiden piti puolestaan huolehtia, ettei oppilaita vedetty koulun ulkopuolellakaan poliittiseen toimintaan. Kouluhallitus puuttui oppilaiden politikointiin ja antoi huomautuksia opettajille, jotka sallivat politiikan tunkeutumisen kouluun vaikkakin vain oppilaidensa kautta.²⁴ Suomalaiset opettajat pitivätkin itseään epäpoliittisina, koska he eivät saaneet politikoida koulussa. Siitä huolimatta työväenluokka vierasti koulua, sillä opettajat edustivat oikeistolaista, kristillistä ja isänmaallista ajattelutapaa.²⁵ Suuri osa opettajista oli mukana suojelekunnissa ja Lotta Svärd -järjestössä.²⁶ Toiminta näissä ensimmäistä tasavaltaa ylläpitäneissä järjestöissä tuntui opettajista epäpoliittiselta ja isänmaalliselta.²⁷ Kuitenkin erityisesti kommunistit vierastivat suojelekuntia ja yhdistivät ne vuoden 1918 perinnön jatkamiseen.

-
- 24 Kiertokirje 30.8.1933, Kha, KA; Kuusi (1985, 110–111) on kuvannut koulumuisteluissaan Helsingin normaaliyseo konventissa 1930-luvun alussa pitämäänsä AKS:läistä puhetta ja sen seuraamuksia. Kouluhallitus haastoi hänet kuultavaksi ja rankaisi konventin kuraattoria lehtori L. Arvi P. Poijärveä. Kuraattorin olisi kouluhallituksen mielestä kuulunut keskeyttää kokous.
- 25 Ks. Rytkönen 1994, 53; Poliittisen vasemmiston mielestä opettajat edustivat poliittisen oikeiston arvoja. Suomen Sosialidemokraatin mukaan opetus oli yksipuolista. 12.1.1920 ja 9.6.1928 lehdessä arvosteltiin opettajien suojelekuntalaisuutta ja kansalaissodan käsittelyä oppikirjoissa. 1920-luvun lopulla kommunistit tekivät eduskunnassa välikysymyksen kansakoulunopettajien ja suojelekuntien yhteistyöstä (Vp pöytäkirjat 1929, 678–679, 702); 1930-luvulla opettajat kannattivat muiden virkamiesten tavoin porvarillisia puolueita (ks. esim. Kartovaara 1972, liite 20). Vaikka Kartovaaran tiedot ovat otoksesta ja koskevat eri alojen näkyvimpiä edustajia, kertovat ne ajasta yleisemminkin: opettajat olivat pääasiassa virkamiehistön etuja ajavien edistyspuolueen ja kokoomuksen kannattajia. Maalaisliitto sai vain vähän vastakaikua opettajista (ks. Hokkanen 1996, 309). Työläisten opettajakielteisyys johtui varsinkin maaseudulla myös siitä, että opettajat toimivat esivallan edustajina. Nämä osallistuivat esimerkiksi kyläteiden hallintaan ja heihin jouduttiin turvautumaan erilaisten anomusten laatimisessa sekä jopa lääkärin ja papin korvikkeena. Esimerkiksi maalaiskoulunopettaja Aune Savela-Jokinen kertoi olleensa ”kaikkea kaikessa”. Hän oli ollut kylätien sihteerirahastonhoitajana, siirtolaisten päällikkönä, lääkärinä sairaustapauksissa ja erilaisten anomusten kirjoittajana. Lisäksi hän oli joutunut toimittamaan hätäkasteen papin puuttuessa. (Aune Savela-Jokisen kirje 1.2.1981, Heinolan v. -30 valmistuneiden seminaarilaisten kirjeitä 1980–83, SOL, Hn 1, Toa.)
- 26 Esimerkiksi Jyväskylän seminaarin miesopiskelijoista noin 70 prosenttia kuului suojelekuntaan lukuvuonna 1919–20, Raumalla melkein kaikki opiskelijat olivat suojelekuntalaisia ja Uudenkaarlepyyn konventin toimintakin häiriintyi suojelekuntainnostuksen takia. (Nurmi 1995, 185; Takala 1975, 58; Rinne 1989, 179, 182, 184); Myös muissa seminaareissa miesopiskelijat osallistuivat paikallisten suojelekuntien toimintaan ja naisopiskelijat lottatyöhön (ks. Sortavalan seminaarilaisista Ilosaari 1989, esim. 126 ja muista seminaarilaisista Nurmi 1995, 192–193, 199, 208, 217, 225).
- 27 Alapuron (1995, 393) mukaan suojelekunnissa konkretisoitui porvarillisten ryhmien puolustautuva kokonaisajattelu ja siihen kuuluva yksimielisyyden normi. Suojelekunnat toimivat yhtä aikaa ulkoista ja sisäistä vihollista vastaan, ja niissä edellytettiin sellaista pakkoyksimielisyyttä, joka kielsi olevansa poliittista. ”Se ei ollut poliittista, koska se oli vain »isänmaallista»”, Alapuro toteaa. Usein suojelekunnat olivat kuitenkin valtion kontrollipolitiikan välineitä: ne harjoittivat poliittista valvontaa yhdessä sotilas- ja siviiliviranomaisten kanssa (Alapuro 1994, 227); Siitalan (1985, 320–333, ks. myös 1996, 31) mukaan suojelekunnat tukivat ensimmäisen tasavallan valtajärjestelmää: ne olivat porvarillinen asevoima. Suojelekunnat takasivat Lapuan liikkeelle vapaat kädet toimia. Kommunistilakien tultua hyväksytyiksi ja keskustaporvareiden hylättyä lapualaiset nämä uhkailivatkin suojelekuntien nousulla; Soikkanen (1987a, 27–28, 141–144; 1991, 32) on kuvannut sosiaalidemokraattien suhtautumista järjestöön. Suojelekuntien tunnustaminen oli 30-luvun lopun vaikea päätös puolueelle. Erityisesti K.H. Wiik esitti epäilyjään suojelekuntien hengestä. »Tammikuun kihlaus» vahvisti kansallista yksimielisyyttä. Sosiaalidemokraattien ottaminen suojelekuntiin ei kuitenkaan lähtenyt niinkään kansallisen yhteenkuuluvuuden nostamisesta

Erityisesti kansakoulunopettajat kunnostautuivat suojeluskuntien poikatyössä, jolla pyrittiin kehittämään nuorison henkistä ja ruumiillista kuntoa maanpuolustusta varten. 1930-luvulla kouluhallitus yritti estää kouluisten politiכוןin, mutta ei puuttunut suojeluskuntien poikatyöhön, vaikka monet työläisvanhemmat pitivät sitä politiכוןina. Kuvassa Urjalan Kojjärven suojeluskunnan poikaleiriläisiä v. 1934. Museovirasto.

1930-luvulla monet oikeistolaiset tuomitsivat työväenliikkeen aktivoitumisen.²⁸ Kommunistista vaikutusta vastaan hyökättiin myös kouluissa ja vaadittiin kansakoululaisten suojelua ”kommunistiselta kiihotustyöltä”. Opettajien piti kieltää lapsia kuulumasta kommunistijärjestöihin ja tarkastajien tuli valvoa, että koulujen isänmaallista kasvatustyötä estävät häiriöt poistettaisiin.²⁹ Marraskuussa 1930 hyväksytyllä tasavallan suojelulailla estettiin koulunuorison kommunistinen toiminta. Myös sosiaalidemokraattisen raittiusliiton toiminta joutui oikeiston silmätikuksi, ja Työväen Urheiluliittoon kuuluneita op-

vaan maanpuolustusajatuksesta. SDP:n puoluetoimikunta piti suojeluskuntiin liittymisen edellytyksenä järjestön hengen ja luonteen muuttamista. Jäsenistö ei kuitenkaan innostunut suojeluskuntiin liittymisestä, ja talvisodan jälkeen tapahtuikin jonkin verran paluuta aikaisempiin käsityksiin. Jatkosodan jälkeen sosiaalidemokraatit joutuivat arvioimaan uudelleen suhdettaan suojeluskuntiin. Vuoden 1944 puoluekokouksessa kaikki puheenvuoron käyttäjät leimasivat suojeluskuntiin liittymiskehotuksen virheeksi. Syksyllä 1944, jolloin suojeluskunnat oli juuri lakkautettu, puolueen kehoitus liittyä suojeluskuntiin nähtiin taktisesti vääränä liikkeenä; Opettajat olisivat saattaneet saada enemmän harmia jäämällä pois suojeluskunta- ja lottatyöstä kuin osallistumalla siihen. Esimerkiksi orimattilalainen kansakoulunopettaja mainitsee elämäkerrassaan opettajuuden velvoittaneen häntä ottamaan vastaan Lotta Svärd -järjestön paikallisosaston sihteerin tehtävän (Piela 1992, 22).

- 28 Alapuro (1994, 281–282) pitää Lapuan liikettä vastavallankumouksen jälkinäytöksenä. Vaikka Alapuro käsittelee yhtä paikkakuntaa, Huittisia, voi hänen johtopäätöksensä yleistää laajemmallekin. Liikkeeseen osallistujien pyrkimyksenä oli palata kansalais sodan jälkeiseen valkoiseen Suomeen, jossa ei ollut erimielisyyksiä. Myös monet liikkeen toimintatapoja karsastaneista oikeistolaisista pyrkivät samaan päämäärään, mutta eri keinoin. Huittisissa monet opettajat kannattivat Lapuan liikettä (Alapuro 1994, 285–287).
- 29 Uusi Suomi 8.1.1930 ja 22.7.1930; Männistön mukaan (1994, 152) Uusi Suomi asettui tukemaan Lapuan liikkeen vaatimuksia vastustamalla kommunistien koulutoimia. Lehti hyökkäsi myös SDP:n järjestöpolitiikkaa vastaan.

pilaita painostettiin.³⁰ Lapuan liike sai monien opettajien myötätunnon sen vaatiessa yhteiskunnan tervehdyttämistä rappioilmiöistä, jollaisena se piti mm. kommunismia.³¹ Kannattamalla julkisesti työväenliikkeen pyrkimyksiä tai vastustamalla Lapuan liikettä opettaja saattoi joutua vaikeuksiin. Vuonna 1930 opetusministeri Paavo Virkkunen kehotti kouluhallitusta tutkimaan hänelle toimitettuja ilmiantoja ”epälojaaleista” opettajista. Kansakouluntarkastajien tutkimukset johtivat yleensä opettajalle annettuun muistutukseen tai varoitukseen. Joissain tapauksissa opettaja saatiin painostuksella siirtymään muualle. Myös koulujen oppilaskirjastot puhdistettiin.³²

Politiikka tunkeutui kouluihin, ja se vierotti entisestään työväenliikettä koulusta. Oppikoululaiset osallistuivat kielikiistoihin sekä AKS:n ja IKL:n toimintaan, vaikka kouluhallitus yritti hillitä oppilaiden osallistumista politiikkaan. Oppilaiden toiminnan taustalla nähtiin usein opettajien ja koulun arvot.

1.1.2 Työväestöstä lähtöisin olevien opettajien keskiluokkaistuminen

Opettajat rekrytoituivat viime vuosisadan lopulla hyvin toimeentulevasta väestöstä, ja erityisesti virkamiesten tyttärille pidettiin opettajan uraa sopivana. Tuolloin kansakoulunopettajan ammatti täytti sukupuolille erilaisia sosiaalisia funktioita: miehille se merkitsi sosiaalista liikkuvuutta ja naisille emansipaatiota ja itsenäistymistä. Vuoden 1893 kansakoulunopettajamatrikkelin mukaan joka kymmenes miesopettaja oli porvaris- tai säätyläiskodista, naisista sen sijaan puolet. Kansakoulunopettajaseminaari oli tärkeä opintie viljelijäväestön lapsille. Seminaareissa heitä oli suhteellisesti kolme kertaa niin paljon kuin oppikouluissa, ja seminaarilaiset olivatkin useimmiten pikkutilallisten lapsia.³³ Kansakoulunopettajien rekrytoituminen maaseudulta oli luonnollista, sillä yli 70 prosenttia heistä sijoittui maaseutukouluihin. Vuonna 1940 miltei yhdeksän kansakoulunopettajaa kymmenestä hoiti työtään maaseudulla. Kaupunkien kansakoulunopettajat olivat useammin kuin maaseudun kansakoulunopettajat lähtöisin liikemies-, virkamies-, opettaja- ja pappisperheistä.³⁴

30 Ks. Männistö 1994, 149–150.

31 Rinne 1973, 122.

32 Virkkunen 1954, 329–330; Kansakoulun Lehti 1930, 28; Opettajia painostettiin poliittisista syistä myös myöhemmin 1930-luvulla. Erityisesti huomiota herätti Someron yhteiskoulun suomen kielen lehtorin Vihtori Laurilan erottamisvaatimukset. Laurilan nimi oli esiintynyt etsivän keskuspoliisin laatimassa muistiossa kommunistien soluttautumisesta, ja eräät Someron suojeluskuntalaiset vaativat opettajaa eroamaan. Vaikka kouluhallitus puhdisti Laurilan maineen, hänen opettajantyönsä Somerolla päättyi. (Ks. Pietiäinen 1995a, 122–123; Takala 1975, 101.)

33 Tämän vuosisadan ensivuosisikymmeninä seminaarien opiskelijoista yli kolmannes oli pikkutilallisten lapsia. Lukuvuonna 1930–31 miltei joka toinen seminaarilainen oli pikkutilallisen lapsi. Suurtalallisten lapsia seminaareissa oli 1920-luvulla noin kuusi prosenttia. Seuraavalla vuosikymmenellä heidän osuutensa laski 2–3 prosenttiin. (SVT X, Kansanopetus.)

34 Työväestön ja virkamiesten lapsia oli suunnilleen yhtä paljon seminaareissa, noin kymmenen prosenttia. 1930-luvulla virkamiesten lasten osuus kasvoi siten, että lukuvuonna 1935–36 heitä oli 20 prosenttia seminaarilaisista. Suurliikkeenharjoittajien lasten osuus oli marginaalinen. Pikkuliikkeenharjoittajien ja palvelusväen lasten suhteellinen osuus laski kansalaissodan jälkeen, mutta nousi myöhemmin 1920- ja 1930-luvulla 18–26 %:iin. (SVT X, Kansanopetus; Ks. myös Jaakkola 1972, 21–22; Kaarinen 1995, 207.)

Tämän vuosisadan alkupuoliskolla kansakoulunopettajat kuuluivat keski- luokkaan, yhteiskunnallisesti ylimpien ja alimpien kerrostumien väliin jää- neeseen väestönosaan. Risto Alapuron mukaan kansakoulunopettajat olivat kuitenkin lähellä virkamiesten ja talollisten eliittikerrostumaa. Keski- luokan toisessa ääripäässä olivat köyhimmät käsityöläiset, jotka lähestyivät työväkeä olojensa ja työnsä luonteen puolesta.³⁵ Käsite keskiluokka oli työläisille melko tuntematon – oli vain herrat ja kansa, ja opettaja laskettiin herraksi.³⁶ Kun kansakoulunopettajat jäivät palkkakehityksessä muista virkamiehistä jälkeen 1920-luvun puolivälissä, kansakoulunopettajien ja muiden virkamiesten väli- nen juopa suureni. Kansakoulunopettajiston pääosa kannatti silti edelleen kes- kusta- ja oikeistopuolueita, vaikka ne useissa kysymyksissä olivat kansakoulu- väkeä vastaan.³⁷

Seminaari tarjosi monelle työläistaustastakin lähtöisin olevalle nuorelle mahdollisuuden yhteiskunnalliseen nousuun. Esimerkiksi 1930-luvulla Tam- misaaren seminaarin oppilaista 16 prosentilla oli työläistausta. Seminaariin pääsy ei edellyttänyt ylioppilastutkintoa, ja koulutus oli suhteellisen edullista varsinkin sisäoppilaitoksissa. Köyhistä oloista lähteneet saivat stipendejä opiskeluun varten ja työnsaanti oli suhteellisen varmaa, mikä houkutteli varat- tomista oloista tulevia nuoria opettajan ammattiin. Työväestön opettajiksi ai- kovat jälkeläiset menivät usein alakouluseminaareihin, ja työväestön osuus korostuikin niissä varsinkin itsenäisyyden ajan alussa. Vuonna 1920 sen osuus alakouluseminaarilaisista oli peräti 39 prosenttia. 1930-luvulla työväestön osuus pieneni, ja 1938 enää vain joka kymmenes opiskelija tuli työläisperheestä.

Monille työläisnuorille seminaariopiskelu oli kuitenkin liian kallista, ja he valitsivat huokeamman opintoalan. Esimerkiksi Tampereella, jossa ei ollut seminaaria, työläisperheen tyttärillä ei ollut varaa lähteä toisella paikkakun- nalla sijaitsevaan seminaariin. Kolmen vuoden opiskelu olisi merkinnyt suur- ta velkataakkaa.³⁸ Monet työläisnuoret puolestaan vierastivat opettajan am- mattia. He eivät osanneet kunnioittaa sellaista ”herraskaista” toimialaa, vaan arvostivat enemmän perinteisiä käsityöläisammatteja.³⁹

35 Alapuro 1994, 48; Rinne (1989, 16) erottaa toisistaan vanhan keskiluokan, johon kuuluivat pikkuporvarit ja pienyrittäjät, sekä uuden keskiluokan, jota edustivat ”ideologiset asiantuntijat”, kuten opettajat; Saukkosen mukaan keskiluokka ilmentää väliasemaa sosiaalisen liikkuvuuden keskiössä ja samalla väestönosaa, joka ei kuulu ylä- eikä alaluokkaan. Sosiaalisessa nousussa ensi polven pääteasemia olivat mm. opettajavirat, joista usein seuraavassa polvessa pyrittiin jatkamaan ylöspäin. (Saukkonen 1993, 39.); Kansakoulunopettajan aseman muotoutumisesta Suomessa ks. Rinne 1986, 43–44.

36 Tätä kahtiajakoa käsitteli mm. Pentti Haanpää vuonna 1935 ilmestyneessä romaanissaan ”Isännät ja isäntien varjot”. Siinä metsäherat, pappi, lääkäri ja opettaja eivät välitä köyhien hädästä, mutta innostuvat ajan kiihkoisänmaallisuudesta. Haanpään muissakin maaseutua kuvaavissa 1930-luvulla julkaistuissa teoksissa opettaja kuuluu herroihin, ja hänet asetetaan ikään kuin kansaa vastaan. (Ks. Karonen 1996, 96–98); Haanpään kuvaama vastakkainasettelu näkyi kansalaissodankin aikana: jotkut punavankeina olleet opettajat joutuivat kärsimään ”porvarillisesta” asemastaan, kun muut vangit piikittelivät vangeiksi jääneitä ”herroja” (ks. Rislakki 1995a, 115).

37 Halila 1950, 275–280.

38 Kaarinen 1995, 209.

39 Ks. esim. Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelma 179:628/1 (Tapanila), TA.

Vaatimattomista oloista lähteneet kansakoulunopettajat siirtyivät nopeasti keskiluokkaiseen asemaansa varsinkin maaseudulla. Työväestön jälkeläisistä kansakoulunopettajiksi rekrytoituneet omaksuivat opettajan kulttuurisen aseman ja tehtävän yhteiskunnassa.⁴⁰ ”Herrojen elkeet” ottanut opettaja herätti monissa työläisissä suuttumusta. Työväestöstä lähtöisin olevat kansakoulunopettajat eivät useinkaan halunneet tuoda taustansa esille kollegoiden syrjinnän pelosta – joissain kouluissa sosiaalidemokraattien äänestämistäkin pidettiin opettajille sopimattomana.⁴¹

Oppikoulujen opettajisto lukeutui sivistyneistöön ja samaistui virkamieskuntaan enemmän kuin kansakoulujen opettajisto. Oppikoulunopettajien sosiaalinen taustakin erosi selvästi kansakoulunopettajien lähtökohdista. Kun autonomian ajan lopulla kansakoulunopettajat olivat tulleet lähinnä talonpoikaistosta, lehtorikunta oli ollut säätyläisvaltaista. Itsenäisyyden ajan alussa oppikoulunopettajat laskettiin kuuluviksi yläluokkaan.⁴² Oppikoulunopettajat rekrytoituivat pääosin akateemisesti sivistyneestä ja hyvin toimeentulevasta väestökerroksesta. Vaikka he erosivat kansakoulukollegoistaan koulutukseltaan ja sosiaaliselta taustaltaan, heidän sosiaalinen taustansa muuttui itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä keskiluokkaisemmaksi. Vuonna 1933 neljäsosa oppikoulunopettajista oli yläluokkaa ja kaksi kolmannesta keskiluokkaa. Työ-

Oppikoulunopettajat rekrytoituivat ylä- ja keskiluokasta. Vielä 1960-luvulla vain noin joka kymmenes oppikoulunopettaja oli työläiskodin kasvatti. Kuvassa Turun tyttökouluun opettajia 1920-luvulla. Anna-Liisa Harkin yksityiskokoelmat.

40 Ilmiö, että työläisnuori porvaristui yhteiskunnallisen aseman muutoksen myötä, on näkyvässä muissakin ammattiryhmissä. Ks. kommunistista, joka 1960-luvulla edellytti rakennusmestariksi opiskelleen poikansa olevan porvarillisten puolueiden kannattaja Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelma 232:863/11a (Tuominen), TA.

41 Ks. esim. Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelma kertojanumero 1466 (Arvilommi), TA.

42 Jaakkola 1972, 23.

väestöstä lähtöisin oli vain vajaa kuusi prosenttia.⁴³ Toisin kuin kansakoulunopettajilla, oppikoulunopettajilla ei ollut kosketusta koko nuorisoon.

Kansakoulunopettajien tavoin myös oppikoulunopettajat osallistuivat aktiivisesti kunnalliseen toimintaan. 1920–1950-luvuilla yli kymmenen prosenttia oppikoulunopettajista otti osaa kunnalliselämään.⁴⁴ Yhdistystoiminnassa oli mukana vielä useampia. Oppikoulunopettajien panos myös järjestö- ja harrastuselämässä oli näkyvää.⁴⁵

Ennen sotia oppikoulu oli työläislapsille epätavallinen koulutusväylä. Noin joka kymmenes oppikoululainen oli 1920-luvulla työläiskodista, ja 1930-luvun pulavuosina lapsia lähetettiin oppikouluun vielä harvemmin. Työläisperheelle lapsen kouluttaminen oli usein taloudellisesti mahdotonta. Toisen maailmansodan jälkeen oppikoululaisten määrä kasvoi. Myös työväestö alkoi laittaa lapsiaan entistä enemmän oppikouluihin, mutta vielä 1940-luvun lopulla oppillinen sivistys ei ollut laajasti avautunut työväestölle. Urpo Harva tutki vuosikymmenen vaihteessa järjestäytyneen työväen sivistysharrastuksia ja sai selville, että vain pieni joukko tutkituista oli käynyt oppikoulua. Työväenopisto ja ammattikoulu olivatkin työläisten yleisimmät oppilaitokset kansakoulun jälkeen, ja myös kirjeopistoissa opiskelu oli yleistä.⁴⁶

Jatkosodan jälkeen vasemmisto alkoi vaatia koulun demokratisoimista. Sen mielestä ylempi koulutus ei saisi olla enää vain varakkaiden etuoikeus, vaan varallisuudesta riippumatta kaikilla pitäisi olla samat mahdollisuudet koulutukseen. Koulun demokratisoimispyrkimykseen liittyi myös opettajien asenteiden muuttaminen: opettajat piti saada kunnioittamaan työläisten arvoja, eikä työläistausta enää saanut olla opettajalle häpeäksi.

---

43 Oppikoulunopettajien sosiaalirakenteen muuttuminen jatkui sodan jälkeen. Vielä 1960-luvulla työväestöstä rekrytoitui kuitenkin vain noin joka kymmenes oppikoulunopettaja. (Ks. Oppikoulujen opettajat 1967; Kiuasmaa 1982, 485–487.)

44 Tiedot on saatu opettajamatrikkeleista (ks. Kiuasmaa 1982, 488). Matrikkelitiedot ovat suuntaa-antavia, sillä kaikki opettajat eivät antaneet tietojaan niihin. Kunnallisessa ja muussa koulun ulkopuolisessa toiminnassa mukana olleet ilmoittivat tietonsa todennäköisesti useammin kuin pelkän ansiotyönsä hoitaneet.

45 Kiuasmaa 1982, 489.

46 Harva 1954, 287–296. 213:sta tutkimukseen valitusta henkilöstä vain yksi oli jatkanut opiskelua yliopistoon saakka; Ilpo Rossi on kuvannut oppikouluun menon vaikutuksia sodanjälkeisessä työläisperheessä, jossa sahatyöntekijänä olleen isän palkalla piti elättää viisi lasta. Yhden lapsen lähettäminen oppikouluun oli uhraus koko perheeltä. Muiden lapsien kouluttaminen oli taloudellisesti mahdotonta. (Työväen Muistitietotoimikunta 1470, Rossi, TA.); Ks. myös Kivinen 1988, 56; Joidenkin oppikoulunkäynti vaikeutui myös, koska he joutuivat koulussa painostuksen kohteeksi oman tai vanhempiensa vasemmistolaisen puoluekannan vuoksi. Esimerkiksi Sosialistin päätoimittajan Aleksin Aaltosen poika Aimo O. Aaltonen kertoo Turun suomalaisessa lyseossa joutuneensa kärsimään isänsä poliittisesta toiminnasta (Aaltonen 1993, 171–172).

1.2 Kommunistien vaikutusvallan lisääntyminen välirauhan solmimisen jälkeen

Sodanjälkeiset koulun demokratisoimispyrkimykset liittyivät laajempaan, koko yhteiskunnan uudelleenorientoimiseen, joka alkoi syyskuussa 1944 solmitusta välirauhasta Neuvostoliiton kanssa. Hävitty sota merkitsi idänpolitiikan nousemista ylitse kaiken muun. Välirauhan ehtojen täytäntöönpanoa asetettiin valvomaan liittoutuneiden valvontakomissio. Se toimi Neuvostoliiton sotilasjohdon alaisena, mutta suomalaiset viranomaiset huolehtivat sen määräämien tehtävien täytäntöönpanosta. Teoriassa komission valtuudet olivat samat kuin miehitysjoukoillakin olisi ollut, mutta siltä puuttui miehittäjän sotilaallinen voima.

Sodan aikana vankiloissa olleet kommunistit vapautettiin syys-lokakuussa 1944, ja vangitsemisen vältäneet kommunistit tulivat piiloistaan. Heidän mielestään kansa oli voittanut sodassa: hävitty sota oli antanut työväenluokalle taikaisin kansalaisyhteisyydet, jotka siltä oli riistetty.¹ Lokakuussa Suomen Kommunistinen Puolue perustettiin uudelleen ja liittoutuneiden valvontakomission puheenjohtaja kenraalilevisti Andrei Ždanov saapui Helsinkiin. Ždanov korosti kommunisteille, ettei hän ollut tullut tukemaan näiden valtaanpääsyä, vaan valvomaan Suomen virallisen hallituksen kanssa tehtyä välirauhansopimuksen täytäntöönpanoa.² Valvontakomission puheenjohtajan tyyli asenne suomalaisiin kommunisteihin selittyy Neuvostoliiton senhetkisestä ulkopoliittisesta linjasta, kuten Osmo Jussila, Jukka Nevakivi ja Kimmo Rentola ovat tutkimuksissaan osoittaneet. Neuvostoliitto pidätteli kommunististen puolueiden pyrkiä myksiä kaikissa valtapiiriinsä joutuneissa maissa, koska se ei halunnut rikkoa välejänsä länsiliittoutuneisiin. Suomessa tilanteeseen vaikutti lisäksi se, että maan johto näytti turvaavan Neuvostoliiton sotilaalliset ja taloudelliset edut.³

Neuvostoliiton ei tarvinnut tukeutua suomalaisiin kommunisteihin, sillä se luotti sodanaikaiseen rauhanoppositioon, jonka toimintaan kommunistit eivät olleet voineet ottaa osaa. Rauhanoppositioon kuuluneet poliitikot ja erityisesti J.K. Paasikivi ja Urho Kekkonen, jotka olivat nousemassa uuden politiikan porvarillisiksi kärkinimiksi, pitivät kiinni Suomen valtiollisesta itsenäisyydestä ja demokratiasta. He olivat kuitenkin valmiit tekemään pesäeron vanhasta poliittisesta eliitistä, jolla ei vielä ollut selvää käsitystä jatkosodan ideologisista seuraamuksista.

Monet poliitikot omaksuivat uudenlaisen poliittisen ajattelutavan, joka perustui Neuvostoliiton tarpeiden huomioon ottamiseen. He ymmärsivät, että Neuvostoliiton kanssa oli opittava yhteistyöhön. Tätä poliittista asennetta alettiin nimittää väljästi uudeksi suuntaukseksi erotuksena vanhasta, joka oli johtanut maamme sotaan. Poliittiset puolueet jakautuivat sisäisesti uuteen ja vanhaan

1 Ks. esim. Salomaa 1965, 27.

2 Nevakivi 1995b, 359.

3 Jussila 1990; Nevakivi 1993, 1995a ja 1995b, Rentola 1994b ja 1995.

suuntaan.⁴ Uuden suunnan poliitikot hyväksyivät ulkopoliitikan edellyttämät sisäpoliittiset muutokset. Vaikka poliittisissa puolueissa jakauduttiin uuteen ja vanhaan suuntaan, koululaitos näytti jatkavan toimintaansa suuremmilla muutoksilla. Opetusministeriö ja kouluhallitus pyrkivät poistamaan sota-aikana opetukseen ja oppikirjoihin tulleet neuvostovastaisuudet, mutta muuten koulun henkeä ei pyritty muuttamaan. Harvat opettajat julistautuivat uuden suunnan kannattajiksi.

Välirauhansopimuksen jotkut artikkelit olivat jääneet tulkinnanvaraisiksi, ja se lisäsi valvontakomission merkitystä. Neuvostoliiton vaatimuksesta sopimukseen sisällytetyt kohdat poliittisen ja yhteiskuntaelämän demokratisoimisesta mahdollistivat Suomen sisäisiin asioihin puuttumisen. Lokakuussa valvontakomissio vaati suojeluskuntien lakkauttamista; jo aiemmin se oli pidätyttänyt 45 sotarikoksista syytettyä henkilöä. Myös ns. Leinon vankien pidätyksissä komissio puuttui Suomen sisäisiin asioihin. Koululaitos ei sen sijaan kiinnostanut valvontakomissiota.⁵ Siitä huolimatta valvontakomission uhka vaikutti koulumaailmaan. Vuoden 1944 lopulla tehtiin päätös oppikirjojen tarkastamisesta lähinnä ulkopoliittisista syistä. Myös kouluhallitus ryhtyi toimenpiteisiin. Se yritti poistaa neuvostovastaisen kirjallisuuden sekä opetuksen kouluista, jottei uuden suunnan kannattajien vaatimaa koululaitoksen puhdistamista ja kansanvaltaistamista saataisi ainakaan niiden takia toteutettua.⁶

1.2.1 SKP:n pyrkiminen kansanrintamayhteistyöhön

Lokakuussa 1944 SKP:n puoluetoimikuntaan valittiin Aimo Aaltonen (puheenjohtaja), Ville Pessi (pääsihteeri), Kauko Heikkilä, Matti Huhta, Paavo Kivikoski, Herta Kuusinen, Aaro Uusitalo ja Matti Janhunen. Mauri Ryömän jääminen SKP:n johdon ulkopuolelle herätti monessa puolueen kannattajassa ihmetystä, sillä hän oli heille tunnetumpi kuin puolueen johtoon valitut. Myös monien muiden vanhojen kasvojen, kuten Aimo Rikan ja Lauri Vileniuksen, jääminen syrjään puolueen johdosta herätti jäsenistössä kummastusta. SKP:n Messuhallin juhlassa marraskuussa Pessi joutuikin vakuuttamaan puolueen johdon nauttivan työväestön luottamusta.

-
- 4 SDP:n oppositio oli selkeästi uuden suunnan takana. Väinö Tannerin johtama enemmistö edusti vanhaa suuntausta kieltäytymällä sodanaikaisen politiikan tuomitsemisesta ja yhteistyöstä kommunistien kanssa. Maalaisliiton uusi suuntaus personoitiin Urho Kekkoseen. Maalaisliiton sodanaikaisen johdon umpikuja oli täydellinen, ja puolueen enemmistö oli sitoutunut vanhaansuuntaukseen (ks. Hokkanen 1996, 154). Vuoden 1945 eduskuntavaalien jälkeen puolueen enemmistön linja vaihtui. Maalaisliitto kääntyi puolueena uuteen asentoon, kun muutos havaittiin välttämättömäksi (Hokkanen 1996, 174, 198, 204). SKDL itsessään edusti uutta suuntaa, kun taas kokoomus oli sidoksissa vanhaan.
  - 5 Koululaitos näytti kiinnostavan valvontakomissiota vain kesällä 1945, jolloin se pyysi opetusministeriöltä tietoja siitä (OpM kirjeet 1852, 18.6.1945, 2090, 14.7.1945 ja 2621, 17.9.1945, KA). Myöhemmin valvontakomissio ei puuttunut kouluasioihin.
  - 6 Kouluhallituksen toimista ks. esim. kansakoulujen tarkastuskertomukset 1944–1946, Kha III, KA; Ks. uuden suunnan kannattajien vaatimista koululaitoksen uudistuksista esim. Vapaa Sana 22.11.1944 ja 13.12.1944 sekä Vapaa Pohjola 2/1944 ja 4/1944.

Lokakuun puoluekokouksessa puolueen linjaa muutettiin vastaamaan Moskovan strategiaa. Uusi keskuskomitea julisti puolue toimintaan uuden suunnan, kansanrintamalinjan, jota radikaalivasemmistolainen vähemmistö vastusti. Jako ns. barrikadilinjaan ja parlamentilliseen yhteistyölinjaan oli alkanut jo sota-aikana.⁷ Vallankumoukseen uskoneen barrikadilinjaan kannatus kumpusi lähinnä metsäkaartilaisten ja sodan aikana puolueeseen tulleen nuoren väen piiristä. SKP:n sihteeri Ville Pessi syytti vastustajiaan siitä, että nämä odottivat Neuvostoliiton tekevän työt heidän puolestaan. Pessi tiesi, ettei Suomessa oltu valmiita siirtymään neuvostojärjestelmään ja että neuvostojoukotkaan eivät auttaisi suomalaisia kommunisteja siinä, vaan suomalaisten oli hoidettava omat asiansa.⁸

SKP:n johto joutui rauhoittelemaan kiivaita jäseniään, ja vuodenvaihteessa 1944–45 puolueen johto koki juuri vasemmistoradikaalisen suuntauksen päävaarakseen. Vaikka radikaalit sopeutuivat puoluekuriin, he eivät hyväksyneet puolueen virallista linjaa, vaan odottivat jyrkempiä toimia vallitsevan poliittisen järjestelmän suistamiseksi raiteiltaan. Puolueen johto sai tukea Ždanovilta kamppailussa kiihkeitä jäseniä vastaan, sillä radikalismi ei sopinut Neuvostoliiton suunnitelmiin; Neuvostoliitto halusi välttää hankaluuksia Suomessa maailmansodan ollessa vielä kesken.⁹ SKP:n maltillinen linja selittyi poliittisen tilanteen laskelmoinnista: fasismien kukistumisen piti antaa mahdollisuus työväenluokan voitolle, ja kansanrintaman avulla yhteiskunnan puhdistaminen saataisiin toteutettua. SKP:n johto tiesi, ettei sillä ollut laajojen kansankerrosten kannatusta eikä Neuvostoliiton tukea. Kommunistit eivät saisi tukea kumoukselliselle toiminnalle, joten tavoitteeksi asetettiin porvarillinen demokratia. Sen toteuduttua voitaisiin pyrkiä sosialismiin.

SKP:n kansanrintamalinjan ensimmäisenä osoituksena voi pitää uudelleen elvytettyä Suomi–Neuvostoliitto-Seuraa. Lokakuussa toimintansa aloittaneen seuran toiminnassa yhtyivät vanhan Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran jäsenet sekä Paasikiven johtamat porvarilliset piirit, jotka näkivät uudenlaisen politiikan välttämättömänä. Toinen keino kansanrintaman muodostamiseen oli Suomen Kansan Demokraattisen Liiton perustaminen vuoden lopulla. SKDL:n tarkoituksena oli koota kaikki poliittisesti vasemmalla olevat ryhmittymät yhteen. Kommunistit yrittivät hälventää lähinnä SDP:n enemmistön käsitystä SKDL:stä SKP:n apujärjestönä. SKDL ei ole mikään puolue, vaan fasisminvastainen liitto, Pessi vakuutti. SDP:n enemmistö kuitenkin kieltäytyi liitosta, ja SKDL:stä tuli kommunistien, ns. kuutosten ja sosiaalidemokraattisen opposition puolue, jota SKP mahtavimpana jäsenenä johti. Liikkeen yhteiskunnallinen pohja jäi kapeaksi, ja se tarvitsi yhteistyökumppaneita.

7 Ks. Jussila 1990, 84.

8 Pessi 1944, 4; Ks. myös Upton 1970, 161.

9 Jussila 1990, 65.

1.2.2 Kommunistien pääsy hallitukseen

Syksyllä 1944 keskusteltiin uuden tilanteen vaatimasta hallituksen vaihdoksesta, koska valvontakomission ja Castrénin hallituksen väleissä oli kitkaa. Loka-kuussa komission edustaja J. Jelisejev otti yhteyttä Urho Kekkoseen ja esitti tälle toiveensa rauhanpolitiikan kannattajien mukanaolosta hallituksessa. Hän oli yhteydessä myös Mauno Pekkalaan ja Reinhold Sventoon.¹⁰ Vaikka Ždanovkin oli antanut ymmärtää, että hallitusta on vaihdettava, Suomessa vaihdokseen oltiin haluttomia.¹¹ Käännös tapahtui valvontakomission esitettyä nootin venäläisen kapteenin Belovin surmasta. Nootin jälkimainingeissa ministerit Eero A. Wuori ja K.-A. Fagerholm jättivät eronpyyntönsä, ja se johti Castrénin hallituksen hajoamiseen.¹² Valvontakomission ja hallituksen jännittyneiden suhteiden lisäksi Fagerholmin ja Wuoren eroon vaikutti heidän oppositioasemansa sosiaalidemokraattisessa puolueessa. He kannattivat yhteistyötä kommunistien kanssa ja vaativat sodanaikaisesta politiikasta vastuussa olevia puolueen jäseniä vetäytymään julkisista tehtävistään, mutta SDP:n puolue-neuvosto päätti toisin.

Uusi, J.K. Paasikiven hallitus koostui suurelta osalta rauhanoppositiosta. Mauno Pekkala tuli varapääministeri ja Reinhold Sventosta toinen ulkoministeri. Yrjö Leino otettiin toiseksi sosiaaliministeriksi. SDP oli ainoa puolue, jonka edustajien enemmistö lukeutui vanhaan suuntaan eikä ollut valmis tuomitsemaan Väinö Tannerin johtamaa puolueen sodanaikaista politiikkaa. Hallitukseen valitut vanhan suunnan sosiaalidemokraatit tunnettiin kuitenkin maltillisina poliitikkoina.¹³ Kommunistit eivät olleet tyrkyttäneet itseään hallitukseen. Maalaisliittolaiset Kekkonen ja Hillilä olivat halunneet heidät mukaan, jotta rauha kaduilla voitaisiin säilyttää. He uskoivat, että kommunistien kytkeminen hallitukseen pienentäisi vaaraa näiden radikalisoitumisesta. Kommunistit oli otettu myös muualla Euroopassa hallituksiin, mikä Suomessa oli pistetty merkille. Se oli vahvistanut käsityksiä kommunististen puolueiden siirtymisestä parlamentaariseen ja demokraattiseen linjalle. Neuvostoliittokin oli työntänyt kommunisteja hallitukseen.¹⁴

Paasikiven hallituksen koetinkiveksi muodostui välirauhansopimuksen 13. artikla, sotarikollisten tuomitseminen. Kommunisteille sotapoliitikkojen rangaikseminen oli pikemminkin sisäpoliittinen asia kuin rauhansopimuksen määräys. Syyllisten tuomitseminen oli tärkeää kansan oikeudentunnon, demokration turvaamisen ja liittoutuneiden luottamuksen saavuttamiseksi. SKDL esitti marraskuun lopulla kansantuomioistuimen perustamista. Vuoden 1945 alkupäivinä SKP ja kuutoset lähettivät hallitukselle kirjelmän, jossa sotasyllisten

10 Bayer-Thoma 1990, 73–74.

11 Upton 1970, 167.

12 Soikkanen 1979, 12–13. SDP:n oppositioon kuuluneet Wuori ja Fagerholm halusivat edustaa ensi sijassa SAK:ta eivätkä puoluetta, jonka enemmistön politiikkaan he eivät voineet yhtyä. Valvontakomission nootti hallitukselle Lauttasaaren ampumatapauksesta antoi heille syyntä jättäytyä hallituksesta (Soikkanen 1991, 23–24).

13 Bayer-Thoma 1990, 77.

14 Jussila 1990, 98–101.

rankaisemisen lisäksi vaadittiin julkisen elämän puhdistuksia. Puhdistuksia vaadittiin myös kommunistien kirjelmässä maaliskuussa, mutta kansantuomioistuimen perustamista ei enää esitetty. Kommunistit eivät toimineet sotsyylisyyskysymyksessä omin päin, vaan seurasivat Neuvostoliiton menettelyä asiassa. Ennen maaliskaaleja SKP ei kannustanut kansaa vaatimaan sotsyylisten rankaisemista. Se aikoi saavuttaa tavoitteensa vaalien jälkeen ottamalla haltuunsa työväenliikkeen johtoasemat ja yrittämällä saada laajan hallitusrintaman asiansa taakse.

Työväenliikkeen haltuunottaminen osoittautui vaikeaksi. Sodan jälkeen sosiaalidemokraatit olivat pohtineet uuden poliittisen tilanteen vaikutuksia työväenliikkeeseen, ja suhde kommunisteihin jakoi SDP:n kahtia. Puolueen opposition johtohahmot J.W. Keto, Eero A. Wuori, Eino Kilpi ja Mauno Pekkala olivat esittäneet puoluetoimikunnan kokouksessa syyskuussa 1944 yhteistyön laajentamista vasemmalle päin, mutta Väinö Tanner oli vastustanut ajatusta. SDP:n enemmistö oli pysynyt johtajansa linjoilla, mutta oppositio oli alkanut jakautua kahteen leiriin tammikuun 1945 lopulla. Fagerholm ja Wuori olivat alkaneet kannanotoissaan poiketa Kedon ja Pekkalan linjasta. Erimielisyyksiä olivat aiheuttaneet erityisesti vaaliliittokaavavilut SKDL:n kanssa. Oppositio hajosi lopullisesti sen solmittua vaaliliiton, johon Fagerholm ja Wuori eivät suostuneet.

Maalisvaaleissa 1945 Suomi osoitti siirtyneensä pois fasismista demokraattisten maiden joukkoon. SKDL sai 49 eduskuntapaikkaa, joista 38 kuului kommunisteille. SDP sai 50 edustajaa. Kuitenkin kaksi puolueen kansanedustajaa, Atos Wirtanen ja Sylvi-Kyllikki Kilpi, liittyivät myöhemmin syksyllä 1946 Sosialistisen Yhtenäisyyspuolueen kautta SKDL:ään. Kansandemokraattisesta eduskuntaryhmästä tuli sen myötä eduskunnan suurin yksittäinen ryhmä. Maalaisliitto oli kolmas 49 kansanedustajallaan. Kokoomus sai 28 paikkaa ja RKP 14. Uusia kasvoja eli vanhaan politiikkaan sitoutumattomia, joita Paasikivi oli vaatinut radiopuheessaan, valittiin 92. Vaaleilla Suomen kansa osoitti ymmärtäneensä uuden tilanteen vaatimukset, ja valvontakomissio oli tyytyväinen.

Ennen vaaleja Eero A. Wuori oli pitämässään radiopuheessa vihjannut Suomelle käyvän huonosti, jos vaalit osoittaisivat taantumuksen olevan liian voimakasta. Kansandemokraateille vaalit olivat merkinneet koitosta demokratian ja fasismin välillä. Liiton ohjelmassa oli vaadittu taantumuksellisten voimien syrjäyttämistä ja julkisen hallinnon puhdistamista. Ympäri Suomea järjestetyissä vaalikokouksissa oli vaadittu virkamiehistöön puhdistamista ja luotu puhdistusmielialaa. Vaalien jälkeisissä hallitusneuvotteluissa kommunistien lisäksi Paasikivi ilmaisi pitävänsä tärkeänä julkisen hallinnon puhdistamista.¹⁵

Kansandemokraatit vaativat tulevilta hallituskumppaneiltaan sitoutumista puhdistuksiin. Valvontakomission puheenjohtaja kenraalieversti Andrei Ždanov näki »blokissa» sen mahdollisuuden, että neljäsosa eduskunnasta hallitseva SKDL saisi SDP:n ja maalaisliiton tavoitteidensa taakse ja sitä kautta

---

15 Paasikivi kirjasi ohjelmaluonnoksensa 1. maaliskuuta päiväkirjaansa (JKP 1985, 112–113).

kahden kolmasosan enemmistön. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Vaikka SDP ja maalaisliitto solmivat yhteistyösopimuksen, ne eivät halunneet toteuttaa sitä. Kolmen suuren julistus oli radikaali, vaikka sosiaalidemokraatit olivat saaneet jätettyä pois poliittisten puhdistusten vaatimukset. Julistuksen mukaan fasismi tuli hävittää, virkakoneisto kansanvaltaistaa ja puhdistaa ja suurpääoma ottaa tarvittaessa yhteiskunnan haltuun. Lisäksi virkamiesten erottamattomuudesta piti luopua.¹⁶

Kansandemokraattien yhteistyökumppanit pitivät kommunistien sitomista parlamentaariseen toimintaan sopimuksen sanamuotoa tärkeämpänä. Anthony Uptonin mukaan kolmen suuren sopimus ja hallitus olivat ansoja SKP:lle. Hallituskumppanit pettivät sitä ja lopulta hylkäsivät sen.¹⁷ Osmo Jussilan mielestä SKP tiesi mitä teki: vain yhteistoiminta SDP:n ja maalaisliiton kanssa takasi kyllin laajan pohjan demokratian kehitykselle. Yksin SKP ei saisi voitteitaan toteutetuksi.¹⁸

Paasikiven toiseen sodanjälkeiseen hallitukseen kolmesta suuresta puolueesta kukin sai neljä paikkaa. Kommunistiministereiksi valittiin Yrjö Leino (sisäministeri), Matti Janhunen (2. sosiaaliministeri) ja Yrjö Murto (2. kululaitosministeri). SKDL:ään siirtyneet Mauno Pekkala (puolustusministeri) ja Reinhold Svento (2. ulkoministeri) tulivat hallitukseen Paasikiven luottomiehinä. Opetusministeriksi valittiin kansandemokraatti Johan Helo. SDP:n enemmistö oli tyytymätön hallituksen kokoonpanoon, koska sosiaalidemokraattiset ministerit vastasivat pikemminkin opposition kuin sen toiveita ja enemmistöläiset oli jätetty syrjään ministerisalkkujen jaosta. Eero A. Wuori ja Eino Kilpi lukeutuivat puolueen oppositioon, Uuno Takki ja Onni Hiltunen olivat maltillisia enemmistöläisiä. Wuoren siirtyminen myöhemmin Lontoon-lähtetiläiksi ja enemmistöläisen Onni Peltosen nimittäminen hänen tilalleen lievensi SDP:n eduskuntaryhmän enemmistön ja hallituksen vastakohtaisuutta. Maalaisliitolle tulivat molemmat maatalousministerin salkut. Kaarlo Hillilä valittiin kansanhuoltoministeriksi ja Urho Kekkonen oikeusministeriksi. Myös maalaisliitossa oli tyytymättömyyttä hallitukseen. Kommunistien hallitusvastuuseen vetämistä ajanutta Kekkosta arvosteltiin puolueessa. Yhteistyö SDP:n kanssa ei myöskään miellyttänyt kaikkia, sillä sota-aikana maalaisliitto oli kokenut sosiaalidemokraatit päävastustajakseen useimmissa sisäpolitiikan kysymyksissä.¹⁹

Kommunistien mielestä hallitus oli demokraattinen kansanhallitus. Kolmen suuren yhteistyöstä sopiminen loi kommunisteille harhakuvaan ns. uudemokratiaan siirtymisestä. He uskoivat, että yhteiskunnan ylätasolla syntyneen sopimuksen toteuttaminen koko yhteiskunnassa oli enää ajan kysymys. SKP

16 Jussilan (1990, 134) mukaan maalaisliiton yhtyminen kolmen suuren sopimuksen virkamietskunnan puhdistamisvaatimuksiin johtui osaltaan puoluetta neuvotteluissa edustaneen Juho Niukkanen virkamiesten vastaisesta asenteesta. Maalaisliiton ohjelmaan oli myös kirjattu vastaavanlainen kohta.

17 Upton 1970, 191.

18 Jussila 1990, 103.

19 Ks. Hokkanen 1996, 19.

uskoi olevansa vallassa ja saavansa kolmen suuren julistuksen toteutettua. Julistuksen sisältö herätti kansassa erilaisia tuntemuksia. Vanhaan politiikkaan sitoutuneet näkivät sen uhkana, uuden suunnan kannattajat puolestaan pitivät sitä ikään kuin lupauksena – suomalaiset tekisivät tiliä menneisyytensä kanssa. Sopimus ei kuitenkaan velvoittanut sen solmijoita. Maalaisliitto ja varsinkin sosiaalidemokraatit pitivät kolmen suuren sopimusta julistuksen-omaisena eikä sitovana sopimuksena. Sosiaalidemokraatit olivat yllättyneitä SKDL:n ja maalaisliiton yhteistyöstä sekä maalaisliiton sopimukseen esittämästä fasismin vastustamiskohdasta. Sosiaalidemokraattien selän takana käydyt neuvottelut saivat nämä näkemään sopimuksen pelkästään taktisena eleenä.²⁰

Kolmen suuren julistuksessa vaadittiin uutta henkeä koululaitokseen. Siinä esitettiin myös vaatimus koulun demokratisoimisesta: *”Sivistyksen saavutukset ja välineet on saatava varallisuudesta ja yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta jokaisen kansalaisen käytettäväksi ja jokaiselle kansan lapselle on varattava tilaisuus kykyjensä mukaiseen tiedolliseen kehitykseen. Oppikirjat ja opetustapa on vastaavasti uudistettava.”*²¹ Jotkut uuden suunnan kannattajat yrittivätkin toteuttaa kolmen suuren puolueen julistuksen henkeä käytännössä. He ottivat yhteyttä kansanrintamapolitiikan ilmentymiin SNS:ään ja SKDL:ään ja pyrkivät niiden avulla vaikuttamaan koulun uudistamiseen.

---

20 Soikkanen 1991, 65.

21 SDP:n, SKDL:n ja maalaisliiton ulko- ja sisäpoliittinen ohjelmajulistus 13.4.1945.

1.3 Virkamieskunnan uudistaminen

Virkamieskunnan puhdistamispyrkimykset Suomessa kuuluivat kommunistien kansanrintamataktiikkaan, jota toteutettiin Neuvostoliiton valtapiiriin jääneissä maissa: kommunistit pyrkivät kansanrintamayhteistyöllä saamaan hallinnolliset ja poliittiset elimet haltuunsa, minkä jälkeen niiden avulla oli tarkoitus eliminoida vastustajat. Virkamiesten erottamattomuuden kumoaminen oli SKP:n ja SKDL:n keskeisiä tavoitteita sodan jälkeen, kuten Jorma Selovuori on osoittanut.¹

Keväällä 1945 SKP:n puoluetoimikunnassa pohdittiin kouluhallinnon, valtiollisen poliisin ja Yleisradion uudistamista.² Uskoa päämääriensä toteutumiseen kommunistit saivat heille mieluisten ehdokkaiden valinnasta yhteiskunnan tärkeille paikoille. Yhteiskunnan johtavilla paikoilla olleiden vanhaan suuntaukseen sitoutuneiden henkilöiden vaihtaminen viestitti suurelle yleisölle, etteivät puhdistukset jäisi pelkäksi puheeksi. Myös pääministeri Paasikivi oli sitä mieltä, että Suomen uusi asema vaati henkilömuutoksia.³

Keväällä 1946 SKP:ssä jouduttiin kuitenkin pohtimaan asiaa uudelleen, koska virkamieskunnan laajempi uusiminen viipyi. Sisäpoliittisessa jaostossa alettiin miettiä keinoja virkamiesten erottamattomuuden kumoamiseksi.⁴ Loppukeväällä SKP päätti yrittää vauhdittaa puhdistusten toteutumista joukkoliikkeen avulla. Se organisoï ympäri maata kansalaiskokouksia, joissa virkamiehiä vaadittiin eroamaan. SKP:n tarkoituksena oli painostaa hallitusta toimenpiteisiin ja saada eduskunta toteuttamaan kolmen suuren puolueen julistuksen virkamiehiä koskeva kohta.⁵

Joukkoliikkeen lähetystö tapasi pääministeri Mauno Pekkalan 6. kesäkuuta ja luovutti tälle kirjelmän, jossa vaadittiin puhdistuksia, virkamiesten erottamattomuuden kumoamista, kansallistamista ja maareformia. Kirjelmään liittyi myös luettelo henkilöistä, joiden oli erottava tehtävistään. Joukkoliikkeen huipentuma eduskuntatalolla seuraavana päivänä oli osallistujille pettymys. Monituhatpäinen mielenosoittajajoukko vaati fasisteja pois armeijasta, virkamiehistön erottamattomuuden kumoamista, taantumuksellisen lehdistön lakkauttamista sekä pankkien, vakuutuslaitosten ja suurteollisuuden yhteiskunnallistamista. He joutuivat kuitenkin palaamaan eduskuntatalolta tyhjin käsin. Lupauksia ei annettu. Pääministeri Pekkala piti myöhemmin illalla radiopuheen, jossa hän myönsi kansanliikkeen vaatimukset oikeutetuiksi – osa kansasta ei lähtenyt liikkeelle syyttä. Mutta myös toinen puoli on tyytymätön, vaikka se ei liikehtinyt, hän jatkoi. Pääministerin mukaan hallituksen velvollisuus oli toimia kokonaisuuden etujen mukaisesti.

1 Selovuori 1993, 117–119.

2 SKP:n puoluetoimikunnan pöytäkirjat 27.3., 11.4., 23.4. ja 14.5.1945, Ka.

3 Kesäkuussa 1945 Paasikivi vastasi välikysymykseen, joka koski sotasyllisten asettamisesta vastuuseen ja poliittisten puhdistusten toteuttamista. Hän totesi hallituksen pyrkivän saamaan aikaan henkilömuutoksia yhteiskunnan johtavilla paikoilla. (Vp 1945, pöytäkirjat I, 553.)

4 SKP:n puoluetoimikunnan pöytäkirjat 21.3., 15.4. ja 29.4.1946, Ka.

5 Selovuori 1993, 122.

Liike ei saavuttanut tavoitettaan, mutta se aiheutti vastustajissa suuttumusta. Veli-Pekka Leppäsen mukaan päivä jäi vasemmistotyöväen traumaattisimmaksi päiväksi miesmuistiin. Mielialaromahdus oli miltei käsin kosketeltavaa.⁶ SKP:n puoluetoimikunta yritti vähätellä tappiota, mutta Ville Pessi joutui puolueuuevoston kokouksessa toteamaan, ettei virkamieskunnan puhdistamisessa ollut edetty.⁷ Epäonnistuminen oli osittain puoluejohdon omaa syytä, koska sillä ei ollut konkreettisia suunnitelmia joukkoliikkeen vaatimusten toteuttamiseksi.⁸ Puolueella oli myös eri tavoite kuin useilla asiaan osallistuneilla. Radikalisoitumisestaan huolimatta SKP:n johto jatkoi edelleen omaksumaansa kansanrintamapolitiikkaa, ja joukkoliike oli valjastettu vauhdittamaan kolmen suuren julistuksen toteuttamista. Radikaalijäsenistö puolestaan oli odottanut liikkeeltä enemmän: monet olivat lähteneet tekemään vallankumousta.⁹

Kaksi viikkoa myöhemmin SKP:n johto julkaisi ohjeensa mielenosoitusten jatkamiseksi. Puolueuuevoston kokouksen julkilausumassa kesäkuun lopulla SKP antoi tukensa joukkoliikkeelle ja vaati puhdistusten suorittamista loppuun. Kenttäväen innostus oli kuitenkin heikentynyt ja puhdistuskampanja kuivui kokoon. SKP:n kanta joukkoliikkeeseen oli kuitenkin jo muuttunut, sillä SKDL:n kotimaiset liittolaiset tuomitsivat liikkeen, ja kommunisteja uhkasi eristys. Joukkoliike etäännytti Paasikiven kommunisteista ja vahvisti enemmistön asemaa SDP:ssä. Kommunistit tiesivät, ettei parempaa hallitusta ollut odotettavissa. Kimmo Rentola on osoittanut, että joukkoliikkeen lopettamiseen oli myös ulkomainen syy: radikaaleilta otteilta katosi Moskovan tuki.¹⁰

1.3.1 Kiista virkamiesten erottamattomuudesta

Joukkojen mielialan kannalta asia päättyi tappioon, mutta virkamiesasian käsittely vauhdittui, kun hallitus asetti 13. kesäkuuta ns. Aholan komitean selvittämään virkamieskunnan asemaa. Toimikunnan puheenjohtajana oli posti- ja lennätinhallituksen pääjohtaja Simbri Johannes Ahola, jota mm. Paasikivi piti mielipiteiltään kansandemokraattina.¹¹ Komitean jäseninä olivat Hertta

6 Leppänen 1994, 208.

7 SKP:n puoluetoimikunnan pöytäkirja 25.6.1946; SKP:n puolueuuevoston pöytäkirja 30.6–1.7.1946, Ka.

8 SKDL:n eduskuntaryhmän kokouksessa joukkoliikkeen epäonnistuminen laitettiin osittain oikeusministeri Eino Pekkalan syyksi. Edustaja Roineen mielestä Pekkalla olisi pitänyt olla valmiina lakiehdotus virkamiesten erottamattomuuden kumoamisesta (SKDL:n eduskuntaryhmän pöytäkirja 7.6.1946, Ka); Aili Mäkinen esitti miltei kaksi kuukautta myöhemmin SKP:n valistusjaoston kokouksessa tappion syyksi propaganda- ja valistustyön heikkoutta. ”Nyt meillä on hyvä järjestöverkosto, mutta ne eivät vielä ole saaneet riittävän lujaa otetta kansaan kyetäkseen riittävän hyvin selvittämään kulloinkin esille nousevia kysymyksiä ja viemään joukot aktiivisesti niitä toteuttamaan”, hän väitti. (SKP:n valistusjaoksen pöytäkirja 1.8.1946, Ka.)

9 Jussila 1990, 141; Jotkut eivät olleet uskoneet joukkoliikkeen johtavan vallankumoukseen, mutta kylläkin konkreettisiin muutoksiin. SKDL:n eduskuntaryhmäkin oli odottanut liikkeeltä tuloksia. Tuloksettomana päättyvän joukkoliikkeen pelättiin romahduttavan kannattajien uskon. (SKDL:n eduskuntaryhmän pöytäkirja 6.6.1946, Ka.)

10 Rentola 1994b, 203.

11 JKP 1985, 381.

Kuusinen (kd), Atos Wirtanen (sd oppositio) ja Juho Niukkanen (ml). Viimeksi mainittu tunnettiin virkamiehistöä vastustavasta asenteestaan. Virkamiesliitto ei saanut edustajaansa komiteaan.

Urho Kekkonen ja Juho Niukkanen olivat pitäneet kolmen suuren sopimuksessa olleita vaatimuksia virkakoneiston puhdistamisesta maalaisliiton vanhojen vaatimusten mukaisina.¹² Niukkanen oli jopa saanut terävöitettyä sopimustekstiä virkamieskunnan puhdistamisen osalta. Maalaisliiton asenne virkakuntaan oli vastustava, sillä se piti virkamiesten määrää liian suurena ja palkkoja liian korkeina. Vuoden 1944 ohjelmassaan puolue oli ehdottanut virkakoneiston supistamista, koska se oli paisunut liian suureksi. Puolueessa uskottiin, että virkamiesten erottamattomuudesta luopuminen parantaisi heidän työtehoa.¹³ Niukkanen toiminta Aholan komiteassa vastasi siis yleisemmin maalaisliittolaisten näkemyksiä. Muut porvaripuolueet vastustivat virkamiehistön oikeusaseman heikentämistä, sillä ne pitivät ”lahjomattomia, erottamattomuuden suojaa nauttivia ja lailla määriteltyjä tehtäviä toteuttavia virkamiehiä” yhteiskunnan jatkuvuuden ja asioiden luotettavan hoidon parhaana turvana.¹⁴

Aholan komitean asettamista seuraavan päivän Helsingin Sanomien uutisessa komitean tehtävää ei vielä täysin ymmärretty. Maalaisliittolainen Pohjolan Sanomat sen sijaan kommentoi reilua viikkoa myöhemmin Aholan komitean asettamista: ”Valtion virkamies on valtion työntekijä, ei politikoitsija.” Komitean työ herätti huomiota, ja erityisesti virkamiesliitto odotti pelolla sen tuloksia.¹⁵ Virkamiesten mielestä heidän piti voida hoitaa tehtävänsä oman vakaumuksensa mukaisesti, eikä virassapysymisoikeutta saanut heikentää, koska se antoi turvan sekä ulkoapäin uhkaavia häiriöitä vastaan että myös hallitusta ja virkamiehen esimiehenä toimivaa ylempää viranomaista vastaan. Virassapysymisoikeus esti virkamiesten toimimisen ylempiensä mieliksi vir-

12 Hokkanen 1996, 190.

13 Hokkanen 1996, 241, 377. Matti Lahtela vaati jo elokuussa 1945 eduskuntaryhmässä virkamiesten erottamattomuuden kumoamista; Maalaisliiton historian kolmannen osan kirjoittajan, Kari Hokkasen, mukaan Johannes Virolainen oli kirjoittanut kolmen suuren hallitusohjelman virkamiespykälät, mutta Juho Niukkanen oli kuitenkin maalaisliittolaisista selvimmin virkamiesvastainen. Myöhemmin puolueen kannan muuttuessa Niukkanen näkemyksistä tuli puolueelle rasite, ja esimerkiksi Martti Miettunen joutui selittämään alkuvuodesta 1948 jämsäläiselle opettajalle, ettei Niukkanen edusta virkamiesasiassa ryhmän kantaa. (Ks. Hokkanen 1996, 310, 377.); Johannes Virolainen kertoo muistelmissaan oman kantansa virkamiesasiaan: hänen mielestään ei ollut mitään syytä ylläpitää erimielisyyksiä virkamieskunnan ja maalaisliiton välillä. Virolaisen mukaan maalaisliiton ns. »vanha kaarti» ajoi virkamiesvastaista politiikkaa Niukkanen johdolla, mutta eduskunnan »uudet kasvot» vaativat siihen muutosta. Hänen mielestään puolueen kanta muuttuikin virkamiehiä ymmärtävämmäksi. (Virolainen 1993, 228); Virkamiesten suhtautuminen maalaisliittoon ei kuitenkaan muuttunut, vaan he pitivät sitä päävastustajanaan äärivasemmiston ohella (ks. Virkamieslehti 11–12/1947).

14 Tiihonen & Ylikangas 1992, 253.

15 Helsingin Sanomat 14.6.1946; Pohjolan Sanomat 23.6.1946; Virkamieslehti 5/1946, 6–7/1946 ja 11/1946.

kansa menettämisen pelosta, selitettiin. Se vähensi myös pelkoa, että paras henkilöaines alkaisi karttaa epävarmaksi käyvää virkamiesuraa.¹⁶

Virkamiesliittoa ei kuunneltu. Aholan komitea jätti mietintönsä jo lokakuussa, ja mukana oli lakiesitys virkamiesten erottamattomuuden kumoamiseksi. Mietinnön keskeisin kohta oli ehdotus, että virasta voidaan vapauttaa virkamies, jonka työsuoritus ei vastaa vaatimuksia tai joka laiminlyö tehtäviään tai esiintyy sopimattomasti virassa tai sen ulkopuolella. Toimikunnan ehdotuksen väljyys olisi mahdollistanut poliittiset puhdistukset. Sopimattomaan esiintymiseen olisi helposti voitu lukea myös sopimattomat mielipiteet, kuten kevään 1946 joukkoliike oli tehnyt. Komitea ehdotti valtakirjalla nimitettyjen virkamiesten virassapysymisuojan muuttamista ja luottamusvirkamiesten, jotka oli helpompi erottaa, lisäämistä. Esityksen mukaan mm. ministeriöiden kanslia- ja osastopäälliköt sekä hallinnollisten keskusvirastojen jäsenet piti nimittää avoimella kirjeellä virkoihinsa. Paasikiveä ehdotus ei miellyttänyt. Komitean koostumus epäilytti häntä, ja hän piti sen mietintöä huonona.¹⁷ Hän pysyikin mietinnöstä lausuntoja oikeusoppineilta ja yritti vitkuttaa sen hyväksymistä.

Vaikka Paasikiven asiantuntijat ja virkamiesliitto suhtautuivat mietinnön pääehdotukseen kielteisesti, ehdotus hyväksyttiin joulukuun lopussa 1946 valtioneuvostossa. Vedoten hankkimiinsa lausuntoihin Paasikivi kieltäytyi esittelemästä asiaa eduskunnalle ja sai palautettua esityksen takaisin oikeusministeriöön. Sieltä se tuli helmikuussa 1947 tarkastettuna uudelleen valtioneuvostoon ja presidentin esittelyyn eduskunnalle annettavaksi. Paasikivi vetosi kuitenkin korkeimpaan hallinto-oikeuteen viivyttääkseen esityksen etene- mistä. Korkeimman hallinto-oikeuden päätös tyydytti Paasikiveä ja virkamiehistöä, ja asia palautettiin jälleen oikeusministeriöön. Esitys yritettiin tuoda uudelleen valtioneuvostoon kahdesti toukokuussa, mutta molemmilla kerroilla se poistettiin listalta. Asia hautautui puoleksi vuodeksi. SKP:n johto yritti keksiä keinoja virkamiesten erottamattomuuden kumoamiseksi, sillä todistei-

16 Ks. Virkamieslehti 6/1946. Virkamieslehdessä julkaistu professori Veli Merikosken artikkeli valtion virkamiesten oikeudellisesta asemasta kuvaa virkamiesliiton suhtautumista virassapysymisoikeuden heikentämiseen. Merikosken mielestä virassapysymisoikeuden heikentäminen alentaisi virkamieskunnan tasoa. Erottamattomuudella hän tarkoitti sitä, että virkamies voitiin erottaa virastaan vain lain perusteella ja tuomioistuimen päätöksellä. Merikosken mukaan erottamattomuus koski vain vähäistä osaa virkamieskunnasta – tuomareita. Vakinaisten virkamiesten virassapysymisoikeus määräytyi sen mukaan, minkälainen nimittämiskirja heillä oli. Peruspalkkaiseen virkaan annettiin yleensä valtakirja, upseerinvirkaan avoin kirje ja alemmille virkamiehille, joiden piti olla valtion erityisen tarkkailun ja määräysvallan alaisina, toimikirja. Avoimella kirjeellä ja valtakirjalla nimitettyjä kutsuttiin viranhaltijoiksi, toimikirjalla nimitettyjä toimenhaltijoiksi. Valtakirjalla nimitettyjen virkamiesten virassapysymisoikeus oli parhaiten turvattu. He pystyivät valittamaan esimerkiksi sopimattoman käyttäytymisen vuoksi erottamisesta virkaylioikeuteen. Heikoimmassa asemassa olivat ylimääräisten virkamiesten ohella vakinaisista avoimella kirjeellä ja toimikirjalla nimitetyt, joilta puuttui valitusmahdollisuus. Heitä suojasi kuitenkin mielivaltaista virasta vapauttamista vastaan hallintotoimissa noudatettu ns. objektiviteettiperiaate: vaikka vapauttaminen oli harkinnanvarainen hallintotoimi, täytyi sen olla siten perusteltavissa, että voitiin olettaa toisenkin virkamiehen saattavan menetellä samalla tavoin; Virkamieslaista ja sen tulkinnasta ks. Bruun, Mäenpää & Tuori 1988.

17 JKP 1985, 381.

den hankkimisessa virkamiehiä vastaan oli ollut vaikeuksia. Aimo Aaltonen oli valittanut, ettei kompromettoivaa aineistoa saatu riittävästi.¹⁸

Marraskuussa 1947 Suomessa alkoi virkamieslakko. Lakkoilijat pyrkivät parantamaan työehtojaan, mutta myös vastustamaan uudistuksia, joiden tarkoituksena oli heikentää virassapysymissuojaa.¹⁹ Lainvastainen lakko kesti kolme päivää. Kommunistit suunnittelivat vauhdittavansa virkamiesten erottamattomuuden kumoamista lakon avulla.²⁰ Marraskuussa SKP kytkikin erottamattomuuden lakkokirjoitteluun. Yksittäisiä virkamiehiä ei kuitenkaan nimetty kevään 1946 joukkoliikkeen tapaan. Valtiollisen poliisin johto kehotti etsiviään tarkkailemaan virkamiesten lakkotoimia. Osa etsivistä keräsi yksityiskohtaisia nimilistoja, joiden avulla tulevaisuudessa olisi ollut helppo erottaa jyvät akanoista. Etsivät kuuntelivat lakkokokouksissa esitettyjä kannanottoja ja kirjasivat ne muistiin. Seuratuimmat virkamiesryhmät olivat poliisit ja opettajat. Lakkoilijoista tehdyt ilmoitukset kuvaavat äärivasemmiston näkemystä lakkolaisista: nämä olivat osoittaneet poliittisen kantansa ryhtymällä maan hallitusta vastaan tähdättyyn lakkoon.²¹ Valpon Kotkan tilannekatsauksessa sanottiin se, mitä kommunistit ajattelivat: ”Työläiset ovat virkamiesten erottamisen kannalla ja tämä olisi pitänyt sodan jälkeen huomioida ja puhdistaa koko virkakoneisto, jotta ei olisi tällaista sattunut.”²²

Puhemies K.-A. Fagerholmin mielestä lakko oli suunnattu eduskuntaa vastaan. Hän paheksui sitä ja vakuutti, ettei eduskunta taipuisi painostuksen edessä. Fagerholm näki virkamieskunnan aseman sellaisena, ettei sillä olisi varaa lakkoiluun: ”Haluan huomauttaa, että silloin kun virkamiehet luultavasti mielellään haluavat säilyttää nykyisellään lainsäädännön virkamiesten erottamattomuudesta, heidän olisi erittäin varovasti suhtauduttava lakkohankkeisiin tällaisina aikoina”. Virkamiesliiton mielestä Fagerholm kärjisti tilannetta. Jos lakeja muutettaisiin, maa saisi virkamieskunnan, jonka toimintaa ei enää määräisi yksinomaan valtion etu, se pelotteli.²³

Pääministeri Mauno Pekkala oli uhannut lakkoon ryhtyviä rikoslailia. Hän lupasi suojella työtään jatkavia virkamiehiä ja saattaa lakkoilijat vastuuseen. Pekkalan mukaan lakkoilijoita saattoi odottaa virasta erottaminen.²⁴ Myös kommunistit hyökkäsivät virkamiehistöä vastaan. Vapaan Sanan mukaan taantumusvoimien hallussa oleva Virkamiesliitto oli lähtenyt seikkailujen tielle. Turussa ja VR:n Pasilan konepajalla pidetyissä työpaikkakokouksissa vaadittiin virkamiesten erottamista.

Valtion virkamiesten äänenkannattaja Virkamies vastusti äärivasemmiston vaatimia uudistuksia ja epäili sen pyrkimyksiä. SKDL:n toiminta rinnastettiin

18 Jussila 1990, 148.

19 Kiuasmaa 1982, 406–407; Talvitie 1977, 179–180; Ylikangas 1991, 188; Rehtori Martti Ruudun mielestä lakolla pyrittiin myös kohottamaan opettajien työn arvostusta (Martti Ruudun haastattelu 17.1.1995).

20 Haataja 1988, 207.

21 Ks. esim. VP Helsingin ilmoitus 325, 24.2.1948, VP Amp. III N 1d, kotelo 28, KA.

22 VP Kotkan tilannekatsaus marraskuulta 1947, 28.11.1947, VP Amp. III N 1d kotelo 28, KA.

23 Puhemies Fagerholmin vastalauseesta ks. Talvitie 1977, 178–179 viitteineen.

24 Talvitie 1977, 180.

IKL:ään ja virkamiesten vakuutettiin aina noudattaneen demokraattista ajattelutapaa. Äärivasemmistoa syytettiin siitä, että se hekumoi ajatuksella päästä puhdistamaan virkamieskuntaa.²⁵

Porvarilliset eduskuntaryhmät esittivät, että Virkamiesliitto lopettaisi lakon, jotta ”ääriainekset” eivät pääsisi käyttämään sitä maan sekasortoon saattamiseen.²⁶ Kolmantena lakkopäivänä, 28. marraskuuta, virkamiehet olivatkin valmiit lopettamaan lakon. Ehtona esitettiin, että päästäisiin luottamuksellisiin suhteisiin hallituksen kanssa ja että mahdollisista lakon johdosta suunnitelluista rangaistuksista luovuttaisiin. Pääministeri suostui Virkamiesliiton ehtoihin ja virkamiehet palasivat töihinsä, eivätkä kommunistit saaneet vauhditettua virkamiesten erottamattomuudesta luopumista lakon avulla.

Tammikuussa 1948 oikeusministeri Eino Pekkala jätti Paasikivelle erokirjeensä, koska Aholan komitean esitys oli ajautunut umpikujaan. Paasikivi ei suostunut esittelemään komitean esitystä, eikä Pekkala hyväksynyt Paasikiven hankkimaa korkeimman hallinto-oikeuden esitystä. Paasikivi ehdotti, että asian annettaisiin raueta. Hän vetosi poliittiseen tilanteeseen ja sanoi, ettei Suomella olisi varaa uskotella jonkinlaisen puhdistuksen alkaneen maassamme niin kuin Balkanin maissa; Suomen maine oikeusvaltiona ei saisi kärsiä, sillä se oli tärkeää mm. USA:n kanssa käytävien lainaneuvottelujen vuoksi.²⁷ Pekkala perui eronpyyntönsä Paasikiven suostuttua kompromissiesitykseen. SDP:n lähetystö kävi presidentin luona 20. tammikuuta keskustelemassa esillä olleesta sotilasliittoajutuksesta, ja samalla se torjui ajatuksen viranomaisten erottamattomuuden kumoamisesta, koska lähetystön mukaan sillä tähdättiin poliittisiin tavoitteisiin. Ratkaisu virkamiesasiassa siirtyi. Vuoden 1948 vaalit ja niiden aiheuttama poliittinen käänne ehtivät ennen asian lopullista käsitteilyä. Asia haudattiin eikä virkamiesten erottamattomuutta kumottu.

1.3.2 Eri hallinnonaloihin kohdistuneet puhdistuspyrkimykset

Äärivasemmiston vaikutusvallan lisääntyminen aiheutti poliittista painetta ministeriöiden ja keskusvirastojen virkamiehistöön, sillä uuden suunnan piti näkyä myös hallinnossa. Erityisesti huomiota kiinnitettiin poliisin ja armeijan puhdistamiseen, mutta myös vankilahallintoa, kansanhuoltoministeriötä sekä diplomaattikuntaa ja ulkoasiainministeriötä pyrittiin muuttamaan. Koulu-

25 Ks. ”Reunamuistutuksia” Virkamieslehti 1–2/1947, 9/1947 ja 11–12/1947; Äärivasemmiston väitettiin yrittävän painaa viran- ja toimenhaltijat ”kurjuuden suon mutaisiin vesiin” ja pitää heitä siellä niin kauan, että he ”sitten yksitellen pulpahtelevat jälleen pinnalle SKDL:n onnellisten piiriin entisistä oletetuista synneistään puhdistuneina”. Virkamiesten pyrkimysten vastustamisessa nähtiin koston henkeä. (Virkamieslehti 11–12/1947.); Virkamiesliiton ja SKDL:n huonoja välejä kuvaa myös se, että SKDL oli ainoa puolue, joka ei antanut ennen vuoden 1948 eduskuntavaaleja Virkamieslehteen lausuntoa suhtautumisestaan viran- tai toimenhaltijain asioihin (Virkamieslehti 3/1948).

26 Talvitie 1977, 189; Ks. myös Ylikangas 1996, 867.

27 Jussila 1990, 150.

laitoksen puhdistamispyrkimykset liittyivät osana laajempaan, monia hallinnonaloja koskeneeseen ilmiöön.

Ulkoasiainhallinnon palveluksesta vapautettiin eräitä lähettiläitä ja muita korkea-arvoisia virkamiehiä, jotka olivat sodanaikaisen toimintansa vuoksi tulleet poliittisesti soveltumattomiksi tehtäviinsä. Henkilömuutokset olivat kuitenkin vähäisiä: ulkoasiainhallinnosta erosi vain 20 virkamiestä, ja heistäkin suurin osa vapaaehtoisesti. Cay Sundströmin nimittäminen vuonna 1945 lähettilääksi Moskovaan ja Johan Helon valitseminen seuraavana vuonna Pariisiin kertoivat uudesta ulkopoliittisesta linjasta. Jorma Selovuoren mukaan kyse ei ollut hallinnon puhdistuksesta, vaan lähinnä poliittisen tarkoituksenmukaisuuden toteuttamisesta.²⁸

Oikeusministeriön puhdistusta vaadittiin erityisesti vankeinhoito-osastoon – lainsäädäntö- ja oikeushallinto-osaston toimintaan ei puututtu. Oikeuslaitoksen henkilökunnassa ei tapahtunut muutoksia, eivätkä oikeusministeriöön kuuluneessa ylimääräisessä sotarikosasiain osastossa työskennelleet lakimiehetkään olleet uuden suunnan edustajia, vaan kokenutta virkamieskaartia.²⁹

Sisäasiainministeriön hallinnonalalla tapahtui muutoksia. Rajavartiolaitos ja valtiollinen poliisi³⁰ järjestettiin uudelleen. Osa rajavartiolaitoksen henkilökunnasta oli saanut surmansa sodassa ja jotkut olivat tulleet palvelukseen kelpaamattomiksi osallistuttuaan asekätkentään. Sodanjälkeisistä uudelleenjärjestelyistä huolimatta henkilökunnan tausta, koulutus tai poliittinen asennoituminen ei muuttunut.³¹

Sodan jälkeen liikkuva poliisikomennuskunta muutettiin liikkuvaksi poliisiksi, ja sen määrävahvuutta lisättiin tuntuvasti. SKP kehotti jäseniään liittymään poliisiin palvelukseen, mutta vain harvat noudattivat kehotusta. SKP:läisen Eero Hautojärven nimittäminen liikkuvan poliisin Helsingin osaston päälliköksi antoi käsityksen kommunistien miehittämästä poliisista. Kommunistit eivät kuitenkaan kyenneet muuttamaan poliisia puolueen aseeksi, vaikkakin olivat vaikuttamassa siihen, että muutamat poliisivirkamiehet erosivat tai heidät erotettiin.³²

Asekätkentää selvittämään perustettiin syyskuussa 1945 sisäasiainministeriön tutkintaelin (SMTE). Äärivasemmistolla oli sen johdossa vahva edustus. Tutkimuksia johti Jorma Uitto (kd), apulaispäällikkönä oli Risto Hölttä (kd) ja toimistopäällikkönä työskenteli SKP:läinen Kaarlo Kivilahti. Johdosta vain tutkintaelimen päällikkö Reino Vesanen ja hallinnollisten asioiden päällikkö Fjalar Jarva olivat ilmeisesti sitoutumattomia. Muusta henkilökunnasta ylimät virkailijat olivat pätevää poliisimiehistöä, mutta alempien virkailijoiden

28 Selovuori 1993, 132–135.

29 Selovuori 1993, 139, 144; Sotarikosasiain osaston piti tuomita välirauhansopimuksen 13. artiklan mukaisesti sotarikoksiin syyllistyneet maamiehensä. Syyskuun 1947 loppuun mennessä sotarikoksista olikin tuomittu 694 suomalaista. Välirauhansopimuksen 13. artiklan piiriin kuului myös sotasyllisyyskysymys, jonka seurauksena tuomittiin Suomen sodanaikaista johtoa (ks. Tarkka 1977).

30 Valtiollisen poliisin uudistamisesta luvussa 2.3.

31 Selovuori 1993, 146.

32 Hietaniemi 1992, 257–258; Jussila 1990, 167–168.

joukossa oli sekalaisempaa ainesta.³³ SMTE esitti syytteen nostamista asekatkennästä yli 2 000 henkilölle, joista myöhemmin 1 488 tuomittiinkin vapausrangaistuksiin. Asekatkentuomioiden avulla ääri vasemmisto sai toteutettua muutoksia lähinnä armeijan ja rajavartiolaitoksen henkilökunnassa.

Lääninhallinnossa ylimpiä virkamiehiä vaihdettiin vain muutama. Ääri vasemmiston tavoitteena ollut maaherrojen vaihtaminen onnistui vain Uudenmaan läänissä, kun kenraalimajuri A.E. Martola sai kehotuksen erota virastaan ja tilalle nimitettiin kansandemokraatti Väinö Meltti.

Välirauhan solmimisen jälkeen Suomen tuli saattaa armeijansa rauhan aikaiselle kannalle, mikä tiesi puolustusvoimissa henkilökunnan supistamista. Suojeluskuntajärjestön virkojen lisäksi lakkautettiin liki 2 000 puolustusvoimien virkaa ja tointa. Puolustusvoimien komentajan jalkaväenkenraali Erik Heinrichsin erottua asekatkennän takia komentajaksi nimitettiin kenraaliluutnantti Jarl Lundqvist, joka suhtautui ymmärtävästi uuteen suuntaukseen. Hän joutui kuitenkin eroamaan keväällä 1946 muun armeijan johdon ja hallituksen osoitettua hänelle epäluottamusta. Puolustusvoimien uudeksi komentajaksi nimitettiin jalkaväenkenraali Aarne Sihvo. Armeijan saattaminen rauhan aikaiselle kannalle, asekatkentuuttu sekä sotarikosten ja Stella Polaris -operaation selvittely aiheuttivat armeijassa henkilömuutoksia. Vuoteen 1948 mennessä armeijasta erosi tai erotettiin yhteensä 150 kenraalin tai everstin tasoista upseeria. Ääri vasemmisto ei kuitenkaan saanut jalansijaa armeijassa eikä puhdistuskaan vastannut sen toiveita.³⁴

Ministeriöiden hallinnonaloilla vain kansanhuollossa tapahtui mittavia muutoksia.³⁵ Ääri vasemmisto pääsi vaikuttamaan kansanhuoltoministeriössä, koska sen virkoihin ei ollut samanlaisia pätevyysvaatimuksia kuin muilla hallinnonaloilla. Uuden suunnan kannattajia otettiin osastoille valvomaan viraston taantumuksellisia, ja varsinkin tarkkailuosastolla vasemmiston vaikutus oli suuri. Vanhaa virkakuntaa ei kuitenkaan erotettu.³⁶ Ääri vasemmiston pyrkimykset ylimpien virkojen miehittämisiksi kaatuivat vallinneeseen nimityspolitiikkaan: presidentti tai valtioneuvosto nimitti kaikki korkea-arvoisimmat virkamiehet. Presidentti Paasikivi ei suosinut poliittisia nimityksiä, ja valtioneuvostossa ääri vasemmiston olisi pitänyt saada muut ryhmät taakseen, koska päätökset tehtiin kollegisesti.³⁷

Opetusministeriön hallinnonalallakaan ei virkamieskuntaa saatu uusittua. Ainoastaan opetusministeriksi ja kouluhallituksen pääjohtajaksi nimitettiin kansandemokraatit. Muita merkittäviä henkilömuutoksia ei opetusministeriössä tai kouluhallituksessa tapahtunut.

33 Selovuori 1993, 154–155; Ks myös Lukkari 1984, 241.

34 Selovuori 1993, 161–163.

35 Myöskään valtiovarainministeriön, kauppaja teollisuusministeriön, maatalousministeriön, sosiaaliministeriön sekä kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöiden hallinnonalojen virkamieskunnassa ei tapahtunut merkittäviä muutoksia, eikä Yleisradionkaan henkilökuntaa puhdistettu, vaan pikemminkin täydennettiin uuden suunnan kannattajilla (Selovuori 1993, 170–172).

36 Selovuori 1993, 168–169.

37 Selovuori 1993, 175; Ylikangas 1991, 197.

1.3.3 Opettajien oikeudellinen asema

Kun virkamiesten erottamattomuutta ei kumottu ja lait säilyivät muuttumattomina, voitiin virkamiehistä yrittää päästä eroon vallitsevalla lainsäädännöllä. Voimassaolleiden lakien mukaan opettaja voitiin vapauttaa tehtävistään esimerkiksi työkyvyttömyyden tai iän perusteella. Erottaminen oli mahdollista myös oikeusteitse, jos henkilö syyllistyi virkarikokseen. Silloin erottaminen kuului rikoslain piiriin. Nämä keinot eivät kuitenkaan soveltuneet laajaan poliittiseen puhdistukseen.

Pula-aikana eripuraisista opettajista oli päästy eroon lakkauttamalla virkoja, sillä kunnanvaltuustot olivat päättäneet, mitkä virat lopetettiin. Vuoden 1930 kansakoulun järjestysmuotolaissa oli säädetty opettajan viran lakkautusjärjestys, minkä seurauksena opettajien erottamisissa jouduttiin noudattamaan opetusministeriön ehdotusta: ensiksi lakkautettiin avoinna oleva virka ja sen jälkeen lakkautukseen suostuvan opettajan virka, mutta jos sellaisia ei ollut, lakkautettiin viimeksi virkaan otetun opettajan virka. Sodan jälkeen lakkautuksiin ei ollut tarvetta, sillä opettajista oli pikemminkin pula, eikä virkojen lakkauttamista voitu käyttää poliittisesti sopimattomien opettajien erottamisessa.

Opettajat voitiin erottaa myös kurinpitomenettelyllä. Kurinpitomenettelyllä voitiin erottaa henkilö, joka oli ”toiminnallaan tai käyttäytymisellä virassa tai sen ulkopuolella tahi virkatehtäviensä laiminlyönnillä osoittanut, ettei hän ansaitse sitä luottamusta tai kunnioitusta, jota hänen asemansa valtion viran haltijana edellyttää”. Rangaistuspykälää oli muutettu vuonna 1934. Uudessa tekstissä korostettiin opettajan velvollisuutta toimia esimerkillisesti myös koulun ulkopuolella. Lievin kurinpitorangeistus oli opettajalle annettu muistutus, joka merkittiin johtokunnan pöytäkirjaan. Sen pystyi antamaan koulun johtokunta tai tarkastaja. Tutkimusten jälkeen opettajalle voitiin antaa varoitus tai hänet voitiin erottaa enintään kuudeksi kuukaudeksi. Kaikkein kovin rangaistus oli opettajan erottaminen kokonaan tehtävistään. Viraltapanot kurinpitotoimin tai virasta vapauttamiset kuuluivat valtion koulujen sekä kansakoulujen kohdalla kouluhallitukselle ja yksityiskoulujen kohdalla koulujen johtokunnille. Viraltapanu tai virastaan erotettu opettaja menetti oikeutensa eläkkeeseen, kun taas virastaan vapautetulla oli mahdollisuus saada se. Ylimääräisten ja tuntiopettajien asemaa ei säännelty virkamieslaissa yhtenäisin säännösin, ja heidän virassapysymissuojansa olikin heikko.³⁸

Jokaisella kansakoululla oli etupäässä lasten vanhemmista valittu johtokunta, jonka tehtävänä oli julistaa avoimet opettajan virat haettaviksi sekä valita

---

38 Laki valtion viran tai pysyväsien toimenhaltijain nimittämiskirjoista sekä heidän oikeudestaan pysyä virassaan tai toimessaan, Virkamieslait 1942. Ylimääräiset opettajat ja tuntiopettajat voitiin irtisanoa 14 päivän irtisanomisajalla, mutta heille annettu määräys voitiin peruuttaa, jos he olivat toiminnallaan tai käyttäytymisellään virassa tai sen ulkopuolella tahi virkatehtäviensä laiminlyömisellä menettäneet sen luottamuksen tai kunnioituksen, jota heiltä edellytettiin.

opettajat virkoihinsa. Johtokunta käsitteli myös kurinpitoasioita. Johtokuntien valitseminen kolmeksi vuodeksi kerrallaan oli kunnanvaltuuston tehtävä. Koko kunnan kansakoulutointa johti kunnan koululautakunta. Vaikka kuntien tehtävä oli huolehtia kansanopetuksen järjestämisestä, kansakoulun ylin johto ja valvonta kuuluivat valtiolle. Kansakoulun johtokunta ja opettajat olivat mm. virkojen täyttämistä ja kurinpitoasioita koskevilla kysymyksissä kansakoulun-tarkastajan ja kouluhallituksen alaisia.

Myös oppikoulut olivat kouluhallituksen alaisia, ja kouluhallituksen jäsenien ja tarkastajien piti huolehtia oppikoulujen tarkastuksista. Ne jäivät kuitenkin vähäisiksi, koska kouluhallituksessa ei ollut tarpeeksi henkilökuntaa. Yksityisissä kouluissa opettajien palkkaamisesta ja erottamisista päättivät johtokunnat, mutta virastaan erotetulla opettajalla oli valitusoikeus kouluhallitukseen. Yksityiskoulujen johtokunnat joutuivat noudattamaan kouluhallituksen tahtoa myös mm. valtionavun saamiseksi. Siitä huolimatta yksityiskoulujen opettajien irtisanomissuoja oli heikompi kuin valtion koulujen opettajilla.³⁹ Vuonna 1944 uusitussa yksityisoppikouluasetuksessa oli valtiovallan holhoava ote yksityisoppikouluja kohtaan voimistunut, ja valtionavun ehtona olevaa pätevien opettajien määrääkin oli lisätty. Epäpätevien opettajien toimista aiheutuneet valitukset ja kantelut panivat varmaan monet johtokunnat miettimään ratkaisujaan. Ääriivasemmisto ei kuitenkaan saanut vaikutettua yksityiskoulujen toimintaan johtokuntien avulla, koska sen edustus niissä oli vähäinen.⁴⁰

Virheellisesti menetelneiden virkamiesten rankaisu oli vaikeaa, ja rangaistukset jäivät yksittäisiksi. Kurinpitotoimiin ei yleensä ryhdytty.⁴¹ Opettajan erottaminen virasta oli harvinaista, ja opettaja selvisi suuristakin rikkeistä yleensä huomautuksella. Esimerkiksi sotkamolainen opettaja käytti oppilaita omista töissään, syyllistyi ruumiillisen kuritukseen, hoiti välituntivalvontansa huonosti ja opettikin kehnosti. Kansakouluntarkastaja katsoi hänen kuitenkin ansaitsevan vain muistutuksen.⁴²

---

39 Yksityisoppikoulujen asemasta ks. Kiuasmaa 1982, 372–373 ja Pietiäinen 1995b, 87; Yksityisoppikoulu-lehti kirjoitti, että valtionkoulun lehtori saattoi valtakirjan saatuaan torkkuakin pöytänsä ääressä, kunhan vältti suoranaiset virkavirheet, mutta yksityiskoulun opettajan asema oli johtokunnan mielivallan varassa (Yksityisoppikoulu-Privatskolan 1–2/1930); Vasta vuoden 1951 yksityisoppikouluasetuksessa tiukennettiin säädöksiä valtiovallan kurinpitomenettelystä yksityiskouluja kohtaan. Tuolloin lääninhallitukset saivat oikeuden puuttua yksityiskoulujen toimintaan.

40 Työläisperheistä lähtöisin olevien oppikoululaisten määrä oli pieni, eivätkä monet vanhemmatkaan halunneet osallistua johtokuntien toimintaan, vaikka heidän lapsensa olisivat olleet oppikoulussa. Esimerkiksi Etelä-Pohjanmaalla Vimpelin yhteiskoulu oli SKDL:n valistusjaoston mukaan ainoa oppikoulu, jossa demokraattisella väestöllä oli vaikutusvaltaa: sen johtokuntaan kuului kaksi kansandemokraattia (SKDL:n valistusjaoston kirje 31.5.1948 Vimpelin yhteiskoulun lukioluokista, SKDL:n valistusjaoston kiertokirjeet 1948, Ka).

41 Tiihonen & Ylikangas 1992, 179–180.

42 Tarkastaja selvitti Sotkamon Pohjavaaran koulun opettajan Jaakko Uhlbeckin opetusta opetusministeriön aloitteesta 7.12.1945. Muistutuksen antamisessa hän huomautti, että opettajan käytös ja opetus vaatii silmälläpitoa ja rikkomusten uusiutuessa ankarampaa rangaistusta. (OpM KD 113/259 1945, KA.); Uhlbeckista tehtiin myöhemminkin kanteluita ja hänen toimintaansa tutkittiin, mutta hän jatkoi työskentelyä koulussa (Kansakoulun-tarkastajien tarkastuskertomukset 1946–1948, Kainuun piiri, Kha III, KA).

1.4 SKDL:n pyrkimykset koulun demokratisoimiseksi

”Koululaitoksen vaikutuksen alaisena kehittyy kansakuntamme kallein omaisuus, sen lapset ja nuoriso, joitten maailmankatsomukselle koulu muovaa pohjan. Voidaankin sanoa vanhaa lausetta muuntaen, että millainen on koulun henki tänään sellainen on kansan huomenna. Siksi nykyisenä murrosaikana, jolloin kaikki arvot arvioidaan uudelleen, myös koulun ja kasvatuskysymys on tullut keskeiseksi.”

Näin opasti SKDL:n¹ valistusjaosto kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa olevia jäseniään sodan jälkeen.² Vasemmisto pyrki muuttamaan koulua, ja sodanjälkeinen poliittinen tilanne näytti mahdollistavan sen. Hävitty sota edellytti muutoksia yhteiskunnassa – myös koululaitoksessa – ja SKDL:n vaalimenestys vuoden 1945 eduskunta- ja kunnallisvaaleissa antoi äärivasemmistolle mahdollisuuden vaikuttaa päätöksiin. Myös SDP ja maalaisliitto näyttivät kolmen suuren sopimuksella sitoutuvan koululaitoksen demokratisoimiseen ja fasististen virkamiesten erottamiseen. Ennen pitkää kansandemokraatit huomasivat kuitenkin jääneensä yksin, mutta he uskoivat saavansa muutokset toteutettua.

”Tietokin on valtaa, eikä vain raha”, totesi Yrjö Ruutu Työläisopiskelija-lehdessä maaliskuussa 1946 perustellessaan koulujärjestelmän uudistamisen tarpeellisuutta. ”Että näin on asian laita selviää jo siitäkin, että oikeistopolitiikka aina on vastustanut tietopuolisen sivistyksen yleistämistä”, hän jatkoi. ”On näet paljon helpompaa pitää vallassaan tietämätöntä ja sivistymätöntä kansaa kuin ajattelevaa ja tietävää kansaa.”³ Koulun demokratisoimisen yhtenä edellytyksenä oli muuttaa järjestelmä sellaiseksi, että työläislapsille tulisi samat mahdollisuudet kouluttautua kuin keski- ja yläluokan lapsilla oli. SKDL yritti muuttaa oppivelvollisuuskoulun kaikille yhteiseksi 8–9-vuotiseksi yhtenäiskouluksi, mikä oli koululaitoksen kehittämisen suunta muuallakin. Yhtenäiskoulujärjestelmä oli jo käytössä Yhdysvalloissa, Englannissa ja Neuvostoliitossa, ja uskottiin, että näin olisi pian myös Skandinavian maissa. Länsiliittoutuneet yrittivät saada sen myös miehitettyyn Saksaan.⁴

1 SKDL oli poliittinen liitto, johon kuului sekä yksilö- että kollektiivijäseniä. Vaikka liittoon kuului monia kollektiivisia jäseniä, kuten SYP, oli SKP:n ote määräävä. Liiton kannalta tärkeimmät päätökset tehtiin ensin SKP:n keskuskomiteassa ja hyväksyttiin sen jälkeen SKDL:ssä. Koulukysymyksiä käsiteltiin etupäässä SKDL:n valistusjaostossa, mutta jonkin verran myös liiton kulttuurijaostossa.

2 SKDL:n valistusjaoston ohje kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille 13.7.1946, Valistusjaosto, koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka.

3 Yrjö Ruutu artikkelissaan ”Työväen sivistys- ja koulupolitiikka” (Työläisopiskelija 3/1946, 44–45).

4 Tyne Lassila, josta vuonna 1947 tuli SKDL:n valistusjaoston jäsen, vaati huhtikuussa 1946 yhtenäiskoulujärjestelmää myös Suomeen. Hän vetosi siihen, että yhtenäiskoulujärjestelmä oli jo käytössä Neuvostoliitossa, Yhdysvalloissa, Englannissa ja Tanskassa. (40-luku 1946, 194–195); Länsiliittoutuneiden yhtenäiskoulupyrkimyksistä Saksassa Bark & Gress 1989, 169–170; Benz 1986, 190; Hurwitz 1984, 327.

Koulujärjestelmän uusimisen lisäksi SKDL vaati muutoksia koulujen opetus- suunnitelmiin.⁵ Yksi mahdollisuus muuttaa opetusta olisi ollut koulukohtaisten opetussuunnitelmien hyväksyminen siten, etteivät kansakouluntarkastajat eikä kouluhallitukseen olisi voinut puuttua opetuksen sisältöön. Alfred Salmelan johdolla toiminut, kansakoulun opetussuunnitelmien kokonaisuudistusta poh- tinut komitea ei kuitenkaan ehdottanut sitä, vaikka se mietinnössään korosti koulun itsenäisyyttä suhteessa ”vallassa olevaan ideologiaan”.⁶ Kansakoulu- jen opetussuunnitelmat eivät juuri muuttuneet, mutta oppikoulussa muutos jäi vieläkin vähäisemmäksi, sillä vuonna 1941 annettuja oppiennätyksiä ei muu- tettu lainkaan. Kansandemokraatit asettuivat vastustamaan myös kunnallisia keskikouluja, koska ne noudattivat vanhaa, vastaavan oppikoulun lukusuunni- telmaa, vaikka olivatkin eräänlainen avaus järjestelmää koskeviin uudistuk- siin.⁷

Vasemmiston vaatimukset koulun demokratisoimisesta kohdistuivat kolmeen asiaan: (1) koulujärjestelmään ja opetussuunnitelmiin, (2) oppimateriaaleihin ja (3) opettajakuntaan.

Välirauhan jälkeen asetettiin oppikirjojen tarkastustoimikunta puhdistamaan oppikirjat. Sen työtä jatkamaan perustettiin oppikirjakomitea, joka selvitti laa- jemmin oppikirjakysymystä.⁸ Työväenpuolueissa uskottiin oppimateriaali- kysymyksen hoituvan komiteassa. Sen sijaan työväenpuolueilla oli erilaiset

-
- 5 Poliittisten muutosten jälkeen erilaiset painotukset ovatkin näkyneet erityisesti opetus- suunnitelmissa. Ks. esim Sirkka Ahosen kuvaus entisen DDR:n ja Viron koulujen historianopetussuunnitelmien nopeasta ja perusteellisesta uusimisesta 1980- ja 1990-lukujen taitteessa (Ahonen 1992).
  - 6 Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea jätti osamietintönsä vuonna 1946, mutta lopullinen mietintö valmistui vasta neljä vuotta myöhemmin. Urho Somerkiven (1979, 79) mukaan komitean puoluepoliittinen painopiste oli vahvasti vasemmalla, mikä ei hänen mukaansa kuitenkaan vaikuttanut mietinnön sisältöön. Kouluhallituksesta komiteassa olivat puheen- johtaja Salmelan lisäksi kouluneuvokset Iikka Holma ja Gösta Cavonius. Kansakoulun- tarkastaja V.A. Niininen ja kansanedustaja Anna Nevalainen edustivat komiteassa uutta suuntausta. Heidän lisäksi komiteaan kuului kolme opettajajäsentä, kansanedustajat Aino Malkamäki (sd), Juhani Leppälä (ml) ja Urho Kulovaara (sd).
  - 7 Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I, Komiteamietintö 10:1946; Oppikoulujen lukusuunnitelmiin ei kuitenkaan kajottu, joskin niitä tulkittiin ajan vaatimusten mukaisesti (Castrén 1986, 384). Mm. venäjän kielen opetuksen elvyttämissyrkimykset näkyivät oppikoulujen lukusuunnitelmissa. Pula venäjän opettajista ja samaan aikaan tapahtunut englannin kielen suosion voimakas kasvu häiritsivät kuitenkin pyrkimyksiä (ks. Kha II KD 148/46 1945, 22.5.1945, KA; Kha II KD 165/48 1945, 25.6.1945, KA; Kha II KD 13/341 1945, KA); Kansandemokraattien mukaan koululaitoksen kansanvaltaistamiseen kuului järjestelmän muuttamisen ohella opetussuunnitelmien uusiminen. V.A. Niinisen mielestä opetussuunnitelmien uusiminen oli jopa tärkeämpää kuin koulujärjestelmän muuttaminen, sillä ”se merkitsee herttaisen vähän siinä, jos siellä kaikki opetus tapahtuu vanhassa porvarillisessa hengessä”. Anna Nevalaisen mielestä koulu oli uusittava myös rakenteeltaan. Kunnalliset keskikoulu eivät tyydyttäneet kansandemokraatteja, koska niille ei ollut tehty uusia opetussuunnitelmia. (SKDL:n liittokokouksen pöytäkirja 1949, Ka.)
  - 8 Tuomas Takala ja Pirkko Rouhiainen ovat esittäneet keskenään erilaisia tulkintoja oppikirjoista ja niiden tarkastuksen tuloksista. Takalan mukaan oppikirjat olivat tukeneet äärioikeistolaista opetusta, ja sodan jälkeen ne muuttuivat ”entistä enemmän yhteiskuntaopetuksen todellisen sisällön peittäviksi kulisseiksi”. Rouhiainen puolestaan esittää, ettei uudistettavaa juurikaan ollut, koska oppikirjat olivat olleet maltillisen keskusta-liberaalin politiikan mukaisia eivätkä äärioikeistolaisia. Hänen mukaansa sodan jälkeen oppikirjoista piti poistaa vain sotavuosina niihin tulleet venäläisyyden ja bolševismin vastaisuudet (Takala 1975, 124, 129; Rouhiainen 1979, 339); Oppikirjakomitea jätti mietintönsä vasta vuonna 1948.

näkemykset keinoista demokratisoida opettajakuntaa: SKDL yritti saada muutoksen aikaan nopeasti jyrkkiäkin toimia käyttäen, kun taas SDP pyrki vaikuttamaan opettajakuntaan valistustyöllä; SKDL kehotti kannattajiaan ulkoparlamentaaristen toimien käyttöön, mutta SDP tuomitsi ne.

Ääriivasemmiston mielestä uutta henkeä koululaitokseen ei voitu saada aikaan muuttamalla vain opetussuunnitelmia ja oppikirjoja, koska äärioikeistolaisuus oli välittynyt koulun opetukseen opettajien toiminnassa.⁹ Muutoksen edellytyksenä olikin taantumuksellisina pidettyjen opettajien ja kouluhallituksen virkamiesten erottaminen tai asettaminen erityisen tarkkailun kohteeksi – siis opettajakunnan puhdistaminen poliittisin perustein.¹⁰ Ns. toisen tasavallan synty loi otollisen maaperän puhdistuksille. Ääriivasemmiston tehtävä oli kuitenkin vaikea, sillä sen piti saada vanhaan politiikkaan sitoutuneet syrjäytettyä ilman lakien antamaa valtuutusta. Opettajiin ja kouluhallituksen virkamiehiin kohdistetut syytetoimet olisivat olleet laajassa mitassa mahdollisia vain mikäli virkamieslakia olisi muutettu.

Toinen mahdollisuus opettajakunnan puhdistamiseksi perustui virkamieslain kurinpitomenettelysäädoksiin. Kansakoulunopettajaa vastaan nostetun erottamisen mahdollistaneen syytteen läpimenoon olisi kuitenkin tarvittu kansakoululautakunnan enemmistö, jonka lisäksi päätökseen pystyi vielä vaikuttamaan kansakouluntarkastaja ja kouluhallitus. Lievemmästä rangaistuksesta, eli opettajalle annetusta huomautuksesta, pystyi päättämään koulun johtokunta tai tarkastaja.

”Vanhoillisissa kouluissamme on paljon korjattavaa ja epäkohtia, joiden poistamiseen johtokunnan jäsen voi omalta osaltaan vaikuttaa. Vanhaan kouluun on luotava uutta henkeä. Siinä on edistyksellisillä ja demokraattisilla johtokuntien jäsenillä tärkeä tehtävä. Koulu-uudistuksen on lähdettävä sisältäpäin, kouluun on luotava oikea henki, oikea ilmapiiri”, SKDL:n valistusjaosto viestitti jäsenilleen.¹¹ SKDL:ssä uskottiin, että vaaleilla aikaansaatu edustusta kunnallisissa lautakunnissa ja koulujen johtokunnissa onnistuttaisiin hyödyntämään. Mutta vaikka vasemmistopuolueilla oli vuoden 1945 kunnallisvaalien jälkeen enemmistö 223 kunnassa, ei se näkynyt kouluissa, sillä kansakouluntarkastajat pystyivät estämään opettajien erottamiset. Myös sosiaalidemokraattien ja kansandemokraattien eripura vaikutti asiaan.

Valtion oppikoulujen opettajien erottaminen ja rankaiseminen kurinpitotoimin kuului kouluhallitukselle, mutta kansandemokraattista pääjohtajaa lukuun ottamatta siellä ei ollut halukkuutta toteuttaa erottamisia poliittisin perustein. Myöskään yksityiskoulujen johtokunnat, joilla oli opettajien rankaisuvalta, eivät olleet valmiita muuttamaan opettajakuntaansa.

9 Tämä käy hyvin esille esimerkiksi syyskuussa 1945 Pohjolasta valitun lähetystön julkilausumasta (Järjestöjen kannanotot ja julkilausumat, muut julkilausumat, SKDL:n järjestöjaosto, Ka). Ks julkilausuma LIITE 4.

10 SKP:n osastoissa kiinnitettiin huomiota opettajiston puhdistamiseen. Ks. esim. SKP:n Ikaalisten (11.5.1945) ja Kankaanpään (8.1.1945) osastojen kokouksista SKP:n järjestöjaosto, kirjeenvaihto 1944–1950, EF 1, Ka; Ks. myös Takala 1975, 112.

11 SKDL:n valistusjaoston ohje kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille 13.7.1946, Valistusjaosto, koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka.

Opettajakuntaa ei pystytty puhdistamaan vallitsevan lainsäädännön avulla. ”Opettajat osaavat vedota näihin paikkakunnan asukkaisiin”, ilmoitti Kuopion SKDL:n valistussihteeri kuvatessaan syitä, miksi SKDL:n opintokerhoto ei ollut onnistunut, ja jatkoi: ”Opettajat ovat kehoittaneet, puoliksi pakoittaneet entisiä oppilaitaan liittymään porvarillisiin kerhoihin ja muihin sellaisiin ja tämä on tehnyt tehtävänsä”.¹² Äärivasemmisto oli yrittänyt saada opettajat kaavailemiensa uudistusten taakse. Kun siinä epäonnistuttiin, piti vaikuttaa siihen, etteivät opettajat ainakaan estäneet uuden suunnan kannatuksen leviämistä ja uudistusten toteutumista. Viimeiseksi mahdollisuudeksi jäikin opettajien painostaminen eroamaan, joka onnistuakseen olisi vaatinut kunnallisella tasolla voimakasta ja aktiivista liikettä opettajia vastaan.¹³ Tällaista liikettä ei muodostunut, mutta siitä huolimatta opettajia painostettiin. Kun uuden suunnan kannattajat eivät saaneet muutosta opettajakuntaan koulujen johtokuntien, kansakoululautakuntien tai kouluhallituksen pääjohtajan ja opetusministerien avulla, he ottivat yhteyttä kommunistiseksi muuttuneeseen valtiolliseen poliisiin ja yrittivät sen kautta vaikuttaa opettajiin.

* * *

Lokakuussa 1946 Valtiollisen poliisin etsivä Arvo Kannainen ilmoitti Kalajoen kansakoulun opettajan Olavi Vuolaksen olevan sopimaton lasten kasvattajaksi kiihkomielisen Saksan-aatteensa vuoksi. Sota-aikana opettaja oli vienyt oppilaansa Rahjan satamassa olleeseen saksalaiseen laivaan. Pois lähtiessä hän oli vaatinut oppilaita tekemään Hitler-tervehdyksen ja huudahtanut: ”Heil Hitler!”. Etsivän mukaan opettaja tunnettiin paikkakunnan mustimpana taantumuksen edustajana.¹⁴

Vähäiset ”sopimaton lasten kasvattajaksi” -syytökset kuvaavat sodanjälkeisen ajan vaikutuksia opettajan asemaan. Uudenlainen poliittinen tilanne antoi myös työvälle mahdollisuuden puuttua opettajan toimiin. Kun opettajan ja lasten vanhempien arvot poikkesivat toisistaan, katsottiin opettajan olevan sopimaton lasten kasvattajaksi. Joidenkin opettajien väitettiin politikoineen koulussa ja joidenkin katsottiin syyllistyneen työläislasten painostamiseen. Opettajan asennoituminen piti saada muuttumaan tai hänet oli erotettava. Yritys puhdistaa opettajakuntaa jäi kuitenkin vaisuksi: koulujen tarkastajat selvit-

---

12 Reittu Timonen Kuopion piiristä SKDL:n valistussihteerien neuvottelupäivillä, SKDL:n valistussihteerien neuvottelukokouksen 9.–10.2.1948 pöytäkirja, Ka.

13 Takala 1975, 114.

14 VP Oulun ilmoitus 390, 30.10.1946, Oulun alaosaston asiamaissa 4, KA. Etsivä Kannaisen ilmoitus ei päätynyt Valpon pääosastolle. Valpolla ei myöskään ole Vuolaksesta henkilökorttia tai -mappia; Olavi Vuolas toimi Kalajoen Pitkäsen kansakoulun johtajaopettajana myös seuraavina lukuvuosina (Ylivieskan tarkastuspiirin lukuvuosi-ilmoitukset 1946–48, Kha III, KA).

tivät vain 21 opettajiin kohdistettua poliittista kantelua, ja valtiollisen poliisin etsivät tekivät puolisoista sataa ilmoitusta opettajista.¹⁵ Opettajiin kohdistetun painostuksen määrää on vaikea arvioida, mutta edellä mainittujen lukujen perusteella senkin voi olettaa olleen suhteellisen vähäistä.

Seuraavaksi tarkastelen koulun demokratisoimispyrkimysten kärjistymistä puhdistusvaatimuksiksi ja selvitän syitä opettajakuntaan kohdistettujen puhdistuspyrkimysten epäonnistumiseen. Lisäksi tarkastelen ilmiön vaikutuksia opettajiin.

---

15 Kouluhallitukselle ja opetusministeriölle tehdyt kantelut on kirjattu diaareihin. Valtiolliselle poliisille suunnattujen ilmiantojen määrää on vaikea arvioida, koska niistä ei juuri ole jäänyt merkintöjä arkistoon. Lukumäärää voi kuitenkin päätellä etsivien ilmoitusten määrän perusteella. Etsivät laativat usein ilmoituksensa saamistaan ilmiannoista, mutta jättivät tietolähteensä mainitsematta.

2. Kouluun kohdistuneet puhdistuspyrkimykset

Sodanjälkeistä aikaa leimasi toriparlamentarismi, äärivasemmiston järjestämät joukkokokoukset, joilla pyrittiin saamaan kansandemokraattien tavoitteet toteutetuiksi. Joukkokokouksissa puhuttiin myös koululaitoksen uudistamisesta ja opettajiston muuttamisesta. Moni uuden suunnan kannattaja ryhtyikin toimiin joukkokokousten innoittamana. Kuvassa ns. Leino-mielenosoitus Tampereella keväällä 1948.

Kansan Arkisto.

2.1 Koulun uudistamisen käynnistyminen

Jatkosodan päätyttyä äärivasemmisto alkoi vaatia koululaitoksen demokratisoimista, ja kansandemokraattien Vapaa Sana toimi vaatimusten äänitorvena. SDP:stä myöhemmin SKDL:ään siirtynyt kansakouluntarkastaja V.A. Niininen¹ esitti 22. marraskuuta 1944 vaatimuksen koululaitoksen puhdistamisesta ”fasistisesta ja pikkuporvarillisesta” hengestä. Myös sosiaalidemokraattisen opposition Vapaa Pohjola syytti Vapaan Sanan tavoin koululaitosta vanhoillisuudesta ja ahdasmielisyydestä. SKP julisti, että venäläisvihän lietsonta ja fasistinen kasvatus on lopetettava ja fasistiset opettajat erotettava. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto vaati puolestaan fasististen ja militarististen opetusohjelmien hävittämistä.² Joulukuussa sosiaalidemokraattiseen oppositioon kuuluneet kansanedustajat Väinö Meltti ja Tuomas Bryggari esittivät syytöksiä koululaitosta vastaan eduskunnassa.³ He syyttivät opettajia äärioikeistolaisiksi ja vaativat koko koululaitoksen demokratisoimista. SDP:n enemmistöön kuulunut edustaja Aarne Honka, joka oli Turun toisen lyseon lehtori, yritti kiistää syytöksiä.⁴

Meltti esitti, että opetus pitäisi uudistaa vastaamaan muuttuneita valtiollisia olosuhteita. Hänen mukaansa erityisesti historianopetus oli ollut vääristynyttä. Historiaamme ja eritoten itsenäisyysaikamme valtiollista historiaa oli selvitetty liian yksipuolisesti ja asiain todellisesta laidasta piittaamattomalla ta-

---

1 V.A. Niininen edusti poliittisilta mielipiteiltään kansakouluntarkastajien joukossa poikkeusta. Niinisen teos ”Kasvatus- ja koulukysymys demokraattisessa yhteiskunnassa” ilmestyi seuraavana vuonna. Siinä Niininen esitti koululaitoksen tehtäväksi nuorison kasvattamisen Neuvostoliitolle myötämiseksi. Opettajaseminaarit saivat Niiniseltä kirjassa tuomion. Niiden opettajakunnasta huomattava osa kuuluu hänen mukaansa taantumuksellisten joukkoon. Seminaarit on demokratisoitava kansan toivomuksia vastaaviksi, vaati Niininen. (Niininen 1945, 29–30, 61, 91.)

2 Vapaa Sana 22.11.1944; Vapaa Pohjola 2/1944, 4/1944, ks. myös 15/1945, 29/1945 ja 42/1945. Vapaa Sana vaati koululaitoksen puhdistamista ja kansanvaltaistamista myös 13.12.1944 sekä 4.1., 23.3., 7.4. ja 15.5.1945. SNDL:n vaatimuksista ks. Vapaa Sana 5.12.1944. Koulun muuttaminen oli esillä myös SKP:n puoluetoimikunnan julistuksessa ”Yhteistyöhön kansamme vapauden, paremman elämän ja valoisamman tulevaisuuden puolesta” (1944).

3 Väinö Meltti oli ns. kuutosia ja toimi Vapaan Sanan päätoimittajana. Hän kuului sosiaalidemokraattisen puolueen oppositioon ja siirtyi keväällä 1945 SKDL:ään. Keväällä 1946 Meltti siirtyi Sosialistiseen Yhtenäisyyspuolueeseen. Tuomas Bryggari vaikutti SDP:n oppositiossa. Meltin ja Bryggarin 11. joulukuuta käyttämät puheenvuorot: Vp pöytäkirjat 1944 I, 954–959.

4 ”Varmana todistuksena siitä, että meidän koulu- ja kasvatuslaitoksemme ei suinkaan ole sitä arvostelua ansainnut, mikä täällä tänä iltana on sitä vastaan langetettu, on se loistava, miehekäs ja itsensä uhraava tapa, jolla meidän nuorisomme on näitten sotavuosien velvollisuudet täyttäneet ja koettelemukset kestänyt”, perusteli edustaja Honka (Vp 1944 pöytäkirjat I, 956).

valla, hän väitti. Syypääksi koululaitoksen ”todellisuusvastaiseen henkeen” Meltti nimesi kouluhallituksen, joka oli suosinut kristillis-isänmaallista ja militaristishenkistä kasvatusta. Opettajakunta edusti hänen mielestään maassamme kaikkein taantumuksellisimpia virtauksia, mistä osoituksena oli opettajien runsaslukuinen osallistuminen IKL:n toimintaan. Meltin näkemyksen mukaan fasistiset opettajat eivät pystyisi istuttamaan nuorisoon ”demokraattisen valtioelämän vaatimia valtiososiaalisia käsityksiä ja lasten vanhempien valtavan enemmistön edustamia ajatustapoja”. Siksi hän vaati koko koululaitoksen demokratisoimista ja sen hengen muuttamista. Myös oppikirjat, erityisesti historian oppikirjat, oli hänen mukaansa perusteellisesti tarkistettava.⁵ Bryggarin mukaan koulun uudistamisen päähuomio oli kiinnitettävä kansakouluun, koska ”kansanlapset” pääsivät vain harvoin osallisiksi oppikouluopetuksesta. Hän vaati muutosta vanhoilliseen opetustapaan sekä historianopetukseen, joka hänen mielestään ei ollut ajan tasalla. Hänen mukaansa myös opettajankoulutus vaati ajan hengen mukaista tuuletusta.⁶

Ääriivasemmiston syytökset kohdistuivat etupäässä opettajiin ja oppikirjoihin, sillä ne vaikuttivat välittömästi koulun ja opetuksen henkeen. Vaikka ääriivasemmisto arvosteli koko koulujärjestelmää, ei sen muuttamiseksi vielä ollut laadittu suunnitelmaa. Ensimmäinen toimenpide koulun demokratisoisemisessa oli estää vanhan suunnan mukainen opetus, ja konkreettisin keino siihen oli poistaa sopimaton oppimateriaali käytöstä. Ääriivasemmistossa uskottiin, että oppikirjat saadaan puhdistettua, koska neuvostovastaisia kirjallisuutta oli alettu poistaa ulkopoliittisista syistä myös myynnistä ja yleisistä kirjastoista. Oikeusministeriö oli antanut kirjakustantajille ohjeita, jotta nämä tarkistaisivat tuotantonsa ja poistaisivat myynnistä uuden suunnan vastaisen kirjallisuuden, ja valtion kirjatoimisto oli lähettänyt lokakuussa 1944 kiertokirjeen, jossa kehoitettiin poistamaan ulkopoliittisesti vahingolliset kirjat.⁷

5 Vp 1944 pöytäkirjat I, 954–956.

6 Vp 1944 pöytäkirjat I, 957–959.

7 Kunnan- ja kaupunginhallitukset antoivat kirjastoilleen tehtäväksi poistaa Neuvostoliiton vastaiset teokset. Esimerkiksi Helsingissä kaupunginkirjasto joutui tarkastamaan kaikkien kaupungin laitosten kirjastot. Teknilliset laitokset, sairaalat ja kansakoulu lähettivät luettelon teoksistaan sille. Poistettaviksi määrättiin mm. Aarno Karimon ”Kumpujen yöstä” ja ”Valkoinen armeija”, Väinö Salmisen ”Vienu-Aunus” ja ”Kunniamme päivät”, J. V. Vainion ”Kuolemaan vihkiytynyt partio” sekä Tuomi Elmgren-Heinosen ”Lottatyttö komennuksella”. Myöhemmin, vuonna 1947, asiasta kehkeytyi yleinen puheenaihe lehdistön puuttuttua kirjojen poistamiseen. ”Mitä kansakoululaiset eivät saa enää lukea” otsikoi Helsingin Sanomat (29.1.1947) uutisen kirjatarjastuksista. Ilta-Sanomat (29.1.1947) vaati kaupunginhallitusta ja -valtuustoa palauttamaan järjestyksen liiaksi intoutuneet puhdistajat. Kouluneuvos Alfred Salmelan mukaan koulukirjastojen piti kuulua kouluviranomaisten valvontaan – yleisillä kirjastoilla ei ollut niihin määräysvaltaa (Uusi Suomi 30.1.1947). Erään koulun oppilaskirjastossa monien poistettavien kirjojen joukkoon joutunut ”Välskärin kertomuksia” herätti julkisuudessa keskustelun, joka levisi Ruotsiin (ks. Helsingin Sanomat 30.1.1947). Ilmeni kuitenkin, että kyseessä oli kansliassa tapahtunut merkintävirhe. (Kannila 1967, 59–60; Blinnikka 1969, 89; Vihavainen 1991, 33; Kirjastosta poistettavien teosten luettelo on mm. Valpon Joensuun alaosaston asiamapissa VI B, kotelo 3, KA.); Valpolla oli runsaasti ilmoituksia ”kiellettyistä kirjoista”. Eräs osastopäällikkö pyysi oikeusministeriöltä listaakin ”rauhansopimuksen vastaisesta kirjallisuudesta”. Oikeusministeriössä sellaista listaa ei ollut, koska välirauhansopimus ei asettanut kieltoja kirjallisuuden painamiselle ja levitykselle – se jopa päinvastoin kielsi rajoittamasta sitä. (Valpon Savonlinnan osaston kirje oikeusministeriölle 1.4.1948, Amp. VI B, KA.)
– Valpon opetustointa koskevat ilmoitukset, kirjeet ja tilannekatsaukset ovat pääosaston koteleissa 33 ja 34 ellei toisin mainita.

2.1.1 Koulukirjojen pinnallinen tarkastaminen

Joulukuun lopulla 1944, vajaa kaksi viikkoa Meltin ja Bryggarin syytösten jälkeen, valtioneuvosto asetti toimikunnan tarkastamaan kansa- ja oppikouluissa sekä seminaareissa käytössä olleita kirjoja. Kielteisyys Venäjää ja Neuvostoliittoa kohtaan piti kitkeä niistä. Toimikunnan tehtäväksi annettiin selvittää ”missä määrin tarkastettavien kirjojen joukossa oli sellaisia, joissa annetaan erheellisiä tietoja ulkomaiden oloista tai jotka muuten vahingoittavat maamme suhteita ulkovaltoihin”.⁸ Varmaa tietoa tarkastuksen alullepanijasta ei ole, mutta äärivasemmisto näyttää olleen sen takana.⁹ Vaikka toimikunnan tehtäväksiansanossa kiinnitettiin huomio vain virheisiin ulkomaiden kohdalla, tarkastus antoi mahdollisuuden korjata näkemyksiä Suomenkin historiasta. Tarkastus aiheutti kiivaan keskustelun lehdistössä ja eduskunnassa.¹⁰

Tarkastustoimikunnan jäseniksi nimitettiin kouluhallituksen johtaja L. Arvi P. Poijärvi, Yhteiskunnallisen korkeakoulun rehtori Yrjö Ruutu ja kasvatustieteen professori Karl Bruhn sekä sihteeriksi Maisteri Arne Waronen. Heidän toimintaansa häiritsi kiire, koska oppikirjat oli tarkoitus uusia ennen uuden lukukauden alkua. Ensimmäinen kokous oli tammikuun 1945 lopulla, ja maaliskuussa toimikunta jätti mietintönsä. Toimikunta ehti kokoontua kahdeksan kertaa, joista kaksi viimeistä kertaa käytettiin työn tulosten kokoamiseen.

Mietinnössä kirjat jaoteltiin poistettaviin, korjattaviin ja hyväksyttäviin. Eniten huomauttamista löytyi historian ja maantiedon oppikirjoista: yhdeksän historian kirjaa poistettiin käytöstä ja 14 piti korjata sekä 14 maantiedon kirjan käyttö oli lopetettava ja seitsemään tehtävä korjauksia. Väritynyttä tekstiä löytyi Suomen itsenäisyystaistelua, Tarton rauhaa, Viron vapaustaistelua, Neuvostoliiton kehitystä, Keski-Euroopan viimeaikaisia oloja ja Suomen viime sotia käsittelevistä luvuista. Maantiedon kirjoja muutettiin lähinnä Suomen rajojen ja pinta-alojen osalta. Laskentokirjojen esimerkeissä olevat maininnat lotta- ja suojeluskuntajärjestöistä piti poistaa. Myös lukukirjoista löytyi sopimattomia kappaleita.

Tarkastustoimikunnan tehtäväksi annettiin puuttua oppikirjoissa olleisiin virheellisiin tietoihin ulkomaiden oloista sekä sellaisiin asioihin, jotka saattoivat vahingoittaa Suomen suhteita ulkovaltoihin. Tämän kaltaisina kohtina toimikunta piti mm. seuraavia Venäjän vallankumoukseen liittyviä kuvauksia:

”Nyt seurasi Venäjällä kauhea sekasorron ja hirmuvallan aika, joka on jatkunut meidän päiviimme asti.”

*”Bolsevikkien päästessä Venäjällä valtaan — se ei kuitenkaan ollut onneksi Venäjän kansalle.”*¹¹

8 Komiteanmietintö 1945:5 (Oppikirjojen tarkastustoimikunnan mietintö); Ks. komitean esityksistä Opettajain Lehti 15/1945, 13.4.1945.

9 Ks. Rouhiainen 1979; Ahonen & Rantala 1990, 11.

10 Ks. esim. Vapaa Sana 20.12.1944; Vp pöytäkirjat 1944 I, 954–958.

11 Näytteet ovat tarkastustoimikunnan työn alkaessa käytössä olleista F.A. Heporaudan ”Suomen kansan vaiheet muun maailman tapahtumien yhteydessä” ja S. Kuusen ”Historian oppikirja maalaiskansakouluja varten” -teoksista.

Toimikunnan mielestä oppikirjojen tekijät olivat yleensä pyrkineet tasapuolisuuteen ja asiallisuuteen, mutta joidenkin kirjoittajien tekstissä toimikunta havaitsi subjektiivisen sävyn. Tarkastus johti siihen, että kirjoista poistettiin Neuvostoliiton vastaisuudet ja saksalaissuuntauksen merkit. Kuva Neuvostoliitosta muuttui uuden ulkopoliittisen linjan mukaiseksi.¹²

Oppikirjojen tarkastustoimikunta puuttui etenkin historian oppikirjoissa olleisiin neuvostovastaisuuksiin, jotka olivat ilmestyneet niihin sota-aikana. Toimikunta määräsi poistettavaksi käytöstä mm. lukioluokilla käytetyn kirjan, jossa jatkosodan syntyminen kuvattiin seuraavasti:

*”Se (Neuvostoliitto) alkoi myös harjoittaa häikäilemätöntä kiristyspolitiikkaa Suomea kohtaan, loukkasi tuhka tiheään alueellista koskemattomuuttamme sekä pyrki sekaantumaan sisäisiin oloihimme ja ulkomaisiin suhteisiimme. Sen päämääränä oli tuhota koko kansallinen Suomi. Kun suuri ratkaisutaistelu bolsevismia vastaan nyt – juhannuksen tienoilla 1941 – alkoi, joutui Suomikin pian siihen mukaan. Neuvostoliiton päälehti Pravda selitti, että koko Suomen kansa oli hävitettävä maan päältä. Tällä kertaa Suomi ei taistelekaan yksin, sen rinnalla ovat Saksa ja sen liittolaiset, joilla kaikilla on yksi yhteinen vihollinen, bolsevismi, koko länsimaisen sivistyksen vaarallinen vihollinen sitten Tsingis-kaanin päivien.”*¹³

Toimikunnan työn kiireellisyys jätti kuitenkin jälkensä. Tarkastajat eivät ehtineet paneutua kaikkiin oppikirjoihin, ja kukin jäsenistä tutki vain tietyt kirjat. Työn luonnetta kuvaa se, että esimerkiksi Karl Bruhn joutui etenemään miltei kirjan päivävahtia työssään.¹⁴ Poijärvi tarkasti maantiedon ja biologian kirjat, Ruutu historian ja Bruhn kaikki ruotsinkieliset teokset. Waronen ja Ruutu huolehtivat yhdessä äidinkielen oppikirjoista. Toimikunnan jäsenet eivät ehtineet perehtyä toistensa tarkastamiin kirjoihin. Kiire johti siihen, että tarkastustoimikunta etsi oppikirjoista melko mekaanisesti räikeitä sanontoja ja arvioi kirjojen yleissävyyä. Sirkka Ahosen mukaan toimikunta ei tehnyt didaktista uudelleenmuokkausta, ja siksi oppikirjojen avulla ei päästy vaikuttamaan paljoakaan opetukseen.¹⁵

Tarkastuksen onnistumista haittasi lisäksi vallinnut paperipula ja painatus-tekniset vaikeudet, jotka estivät uusien kirjojen saamisen kaikille oppilaille. Opettajat joutuivatkin valvomaan, että oppilaat liimasivat paperiliuskoja toimikunnan osoittamien kohtien päälle. Joistain kirjoista piti repiä sivuja irti tai liimata niitä yhteen. Tämä luonnollisesti lisäsi oppilaiden kiinnostusta poistettaviin kohtiin. Kouluissa ei myöskään aina noudatettu tarkastustoimikunnan

12 Rouhaisen (1974, 311) mukaan alettiin noudattaa periaatetta, että naapurista puhutaan pahaan vasta, kun vähintään puoli vuosisataa on kulunut käsiteltävästä asiasta.

13 Kyseinen kohta oli Uolevi Harkolan ja Einar Juvan Suomen historia lukioluokkia varten -teoksesta vuodelta 1943, 250.

14 Rouhainen 1979, 343–344. Toimikunnan jäsenet hoitivat tarkastuksen aikaan myös muita toimia. Samaan aikaan he osallistuivat mm oppikoulun uudistamiskomitean työhön, jota Poijärvi johti (ks. Kiuasmaa 1982, 357–359).

15 Ahonen 1986, 20. Historian opetukseen kohdistuneista muutospaineista ks. Ahonen & Rantala 1990.

kehotuksia poistaa käytöstä tietyt oppikirjat¹⁶, eivätkä kirjakustantajatkaan suostuneet aina hylkäämään teoksiaan, vaan julkaisivat niitä uusittuina painoksina.¹⁷

Heikosta tuloksesta huolimatta oppikirjojen tarkastamista voi pitää koululaitoksen puhdistamisen konkreettisimpana ilmentymänä. Tarkastus oli etenkin ulkopoliittisesti tärkeää, ja opetusministeri Helo pääsikin esittelemään sitä Stalinille esimerkkinä uuden linjan noudattamisesta Suomessa.¹⁸ Vaikka neuvostovastaisuudet saatiin poistettua oppikirjoista, eivät kirjat paljoa muuttuneet. Tarkastustoimikunnan työ oli pinnallista, eikä se vaikuttanut opetukseen opetusministerin toivomalla tavalla.

2.1.2 Äärivasemmiston luottamus koululaitoksessa tapahtuvaan muutokseen

Valtioneuvosto oli asettanut oppikirjojen tarkastustoimikunnan lähinnä ulkopoliittisista syistä. Äärivasemmisto tulkitsi toimikunnan asettamisen merkiksi valmiudesta koko koulun uudistamiseen, ja vuoden lopulla se alkoi vaatia koululaitoksen demokratisoimiseen liittyvää koulujärjestelmän uudistamista. Äärivasemmiston johto uskoi, että jäsenistön ulkopuolelle kohdistuneella valistustyöllä saavutettaisiin tuloksia myös opettajakunnan keskuudessa. SKDL:n valistusjaosto keskittyi koulukysymyksiin.¹⁹ SKDL:n vuoden 1945 vaaliohjelmassa vaadittiin puhdistuksia: ”*Valtion ja kuntien laitoksissa samoin kuin sivistyselämän piirissä, radiossa, koululaitoksessa, lehdistössä ynnä muualla on toimeenpantava puhdistus siten, että natsimielisiä virkamiehiä, opettajia ja muita toimihenkilöitä ei suvaita näissä paikoissa,*

16 Esimerkiksi maaliskuussa 1948 muuan kansandemokraatti otti yhteyttä SKDL:n lisaalman piiritoimistoon ja tiedusteli Hainarin ja Laitakarin Historiaa kansakouluille -kirjasta ”saadaanko tällaisia törkeyksiä opettaa lapsille” (SKDL:n valistusjaosto, koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka). Tarkastustoimikunta oli kolme vuotta aiemmin luokitellut kyseisen kirjan poistettavien joukkoon (Komiteamietintö 1945:5). Myös äärivasemmiston lehdistö seurasi tarkastustoimikunnan työn toimeenpanoa (ks. esim. Kansan Ääni 6.9.1946).

17 Esimerkiksi Otava ja Valistus julkaisi Juva-Merikoski-Salmelan Isänmaan historia -kirjasta muutetun viidennen (1947) ja kuudennen (1948) painoksen, vaikka kirja oli tarkastuksessa luokiteltu poistettavien joukkoon. Kustantaja ilmoitti kirjan olevan vuoden 1946 opetus-suunnitelmakomitean mietinnön mukainen ja kouluhallituksen hyväksymä. Kirjan yksi tekijöistä, kouluhallituksen kansanopetusosaston päällikkö Alfred Salmela, näytti näin kirjan tarkastaneelle ja esimiehelleen tulleelle Yrjö Ruudulle, että tarkastustoimikunnan päätöksiä voitiin kiertää.

18 Helo 1965, 112.

19 SKP:ssä koulukysymykset olivat harvemmin esillä. Myöskään Suomen Demokraattisessa Nuorisoliitossa niihin ei juuri puututtu, vaikka SDNL:n perustavassa kokouksessa 31.12.1944–1.1.1945 keskusteltiin nuorison kasvatuksesta epädemokraattisessa hengessä. Nuorisoliiton lehti Terä (2/1945) kirjoitti opettajiston kiihkoisänmaallisuudesta ja Suur-Suomi -hengestä vuonna 1945, seuraavan vuoden liittokokouksessa vaadittiin koulu-uudistusta, ja heinäkuussa 1947 liitto esitti koulu-uudistusvaatimuksensa. Liiton näkemykset pohjautuivat kuitenkin SKDL:n kannanottoihin. Reijo Viitasen mukaan nuorisoliittolaiset eivät politikoineet – se kuului puolueväelle. Jos nuoret aikoivat saada äänensä kuuluville poliittisissa kysymyksissä tuli heidän toimia puoluejärjestöissä. (Viitanen 1994, 37–38, 98–99.)

vaan heidän tilalleen asetetaan demokratiaa kannattavia ja toteuttavia henkilöitä.”²⁰

SKDL:lle voitokkaiden vaalien jälkeen kolmen suuren sopimuksessa vaadittiin taantumuksellisuuden kitkemistä ja koulun demokratisoimista; Paasikiven ja Pekkalan hallitusten ohjelmissa vaadittiin sivistyselämän puhdistamista.²¹ Komiteoita perustettiin pohtimaan sivistystoimen uudistamista ja kansanvaltaistamista.

Helmikuussa 1945 SKP:n valistusjaostossa nostettiin esille kouluolojen muuttaminen. Maaliskuun viidentenä pidetyssä kokouksessa pohdittiin koko koulujärjestelmän uudistamista, ja sen suunnittelussa päätettiin käyttää apuna rehtori Yrjö Lainetta ja tarkastaja V.A. Niinistä.²² Yrjö Laine laati koulu-uudistusohjelman 26. maaliskuuta pidettyyn kokoukseen, jossa valistusjaosto päätti jättää asian puolutoimikunnan päätettäväksi. Puolutoimikuntaa eväs-

SKDL:n valistusjaosto linjasi äärivasemmiston koulupolitiikkaa. Suomen Demokraattinen Nuorisoliitto ei juuri puuttunut koulukysymyksiin muuten kuin vaati-
malla koulu-uudistuksen toteuttamista. Kuvassa nuorisoliittolaisia saapumassa Senaatintorille vasemmiston yhteiseen vappujuhlaan vuonna 1947. Kuvannut Väinö Kannisto. Helsingin kaupunginmuseo.

- 20 SKDL:n vaali-ohjelma 1945 ”Demokratian puolesta fasismia ja taantumusta vastaan”; Opettajien puhdistamista oli esitetty myös tammikuussa Kommunisti-lehdessä. Siinä vanhempia oli kehoitettu vaatimaan ”fascististen, kiihkoisänmaallisten propagandistien” erottamista. (Kommunisti 3/1945.)
- 21 Kolmen suuren julistuksessa vaadittiin uutta henkeä kasvatusyöhön ja koululaitokseen sekä oppikirjojen ja opetustavan uudistamista. Paasikiven hallitus esitti (20.4.1945) sivistyselämän puhdistamista kiihkokansallisista piirteistä. Samaan vaatimukseen yhtyi Pekkalan hallitus. (Hakovirta & Koskiahho 1973, 272–279.)
- 22 SKP:n agitatio- ja propagandajaoston (valistusjaoston) pöytäkirjat 2.2.1945 ja 5.3.1945, Ka. Yrjö Laine toimi Helsingin suomalaisen yksityislyseon johtajana 1942–1952. Hän oli Osakari Mantereen ja Yrjö Ruudun koulukomiteoiden sekä SKDL:n valistusjaoston jäsen. Vuonna 1945 Laine julkaisi teoksensa ”Kahlittu demokratia” ja vuotta myöhemmin ”Luokkataisteluun”.

SKDL:n eduskuntaryhmän naisjäsenet v. 1945–1948. Anna Nevalainen (edessä oikealla) otti SKDL:n kansanedustajista aktiivisimmin osaa koulukysymysten käsitteelyyn. Joulukuussa 1944 hän vaati Vapaassa Sanassa fasistisia ja militaristisia opetusohjelmia hävitettäväksi. Seuraavana vuonna Nevalainen ehdotti koulujärjestelmän muuttamista yhdeksänvuotiseksi oppivelvollisuuskouluksi, jossa neljä ylintä luokkaa jakautuivat kirjallisuustieteelliseen ja käytännölliseen linjaan. Eduskunta hylkäsi kuitenkin ehdotuksen. Samana vuonna hänet nimitettiin Alfred Salmelan kansakoulukomitean ja Väinö Melin työväenopistokomitean jäseneksi.

Kansan Arkisto.

tettiin pohtimaan uskonnonopetuksen rajoittamista ja kouluhallituksen uudistamista. Mahdollinen opetus suunnitelmien valvonta oli myös esillä.²³

Valistusjaosto ei käsitellyt asiaa kahdessa seuraavassa kokouksessaan, koska puoluetoimikunta ei ehtinyt ottaa siihen kantaa. Asia eteni sen sijaan eduskunnassa, jossa Anna Nevalainen (kd) ja 21 muuta kansanedustajaa jättivät 19. huhtikuuta toivomusaloitteen koululaitoksen ja opetustoimen muuttamiseksi uutta demokraattista suuntausta vastaavaksi. Toivomusaloitteessa puututtiin lähinnä katsomuksellisiin kysymyksiin. ”Varsinkin oppikouluissamme on fascististen aatteiden mukainen kiihkoisanmaallisuus usein muodostanut oppilaiden aatteellisen maailmankatsomuksellisen pääsisällön”, todettiin aloitteessa ja huomautettiin, että tämä oli luonut ristiriidan oppikoulun ja demokraattisten kotien välille. Toivomusaloitteessa sivuttiin myös koulujärjestelmän muuttamista, sillä aloitteen mukaan rinnakkaiskoulu ei vastannut demokratian vaatimuksia. Nevalainen esitti, että hallitus asettaisi demokraattisista kansalaisista koostuvan komitean valmistelemaan opetustoimen uudistamista uuden suunnan mukaiseksi. Toivomusaloite kuitenkin hylättiin.²⁴

Neljä päivää Anna Nevalaisen tekemän toivomusaloitteen jälkeen SKP:n puoluetoimikunnassa otettiin esille kouluhallituksen uudistaminen, sillä kommunistit olivat saaneet sellaista todistusaineistoa, joka heidän mielestään antoi aiheen keskusviraston muuttamiseen. Asian jatkokäsittely jätettiin valistusjaostolle. Sen piti kerätä lisäaineistoa lähinnä kouluhallituksen kaatamiseksi.

23 SKP:n agitatio- ja propagandajaoston (valistusjaoston) pöytäkirja 26.3.1945, Ka.

24 Vp 1945 asiakirjat V, 328 (toivomusaloite 118). Keskustelu toivomusaloitteesta oli niukkaa. Eduskunnan sivistysvaliokunta totesi mietinnössään 21. marraskuuta, että oppikoulun henki ja katsomukset kaipasivat uudistamista, mutta sitä varten oli jo asetettu työryhmiä. Näin valiokunta ehdotti toivomusaloitteen hylkäämistä, mikä tapahtuikin. (Sivistysvaliokunnan mietintö 19, Vp 1945 asiakirjat V; Vp 1945 pöytäkirjat II, 1789.)

si. Valistusjaoston tehtäväksi annettiin myös etsiä henkilöitä, jotka voisivat korvata syrjäytettävät kouluhallituksen virkamiehet.²⁵ Tehtävä oli vaikea. Puoluetoimikunnalla oli aineistoa kouluhallituksen silloisen pääjohtajan L. Arvi P. Poijärven kompromettoimiseksi, mutta myös muusta virkakunnasta odotettiin samanlaista materiaalia. Sitä ei kuitenkaan löytynyt, eikä kaaderistakaan saatu päteviä ehdokkaita kouluhallitukseen. Valistusjaosto tyytyi laatimaan pääjohtaja Poijärvestä muistion, jossa hänen osoitettiin olevan sopimaton tehtäväänsä. Muistion tekijää Outi Ilvesviitaa pyydettiin kirjoittamaan opetusministeriöön ja vaatimaan pääjohtajan erottamista.²⁶

SKP:tä enemmän koulukysymykset kiinnostivat SKDL:ää, jonka valistusjaosto puuttui aktiivisesti koulun uudistamis- ja opettajien erottamiskysymyksiin. 26. maaliskuuta se lähetti opetusministeri Uuno Takille (sd) kirjeen, jossa tätä pyydettiin toimiin vihtiläistä kansakoulunopettajaa Joonas Ranta-aho vastaan. Ranta-aho suhtautui kirjeen mukaan ”demokraattisiin aineksiin” vihamielisesti. Opettajan väitettiin kolkutelleen erään oppilaansa päätä harmonikan sivuun ja poistaneen toisen oppilaan luokasta, koska tämän isä oli levitellyt liian innokkaasti SKDL:n vaalijulisteita.²⁷ Pari viikkoa myöhemmin valistusjaosto otti uudelleen yhteyttä opetusministeriin. Se ilmoitti saaneensa aineistoa, joka osoitti ettei Ranta-aho ollut soveltuva tehtäväänsä. Valistusjaosto vaati opettajan erottamista. Opetusministeri ei kuitenkaan toiminut asiassa, eikä kansakouluntarkastajakaan käynyt koulussa.²⁸

SKP:n valistusjaostossa sovittu Outi Ilvesviidan yhteydenotto, joka koski Poijärven erottamista, sai huhtikuun puolivälissä virkaan astuneen uuden opetusministerin Johan Helon toimimaan. Hän keskusteli siitä Hertta Kuusisen kanssa ja selosti tälle suunnitelmiaan kouluhallituksen uudistamisesta. Helonkin mielestä pääjohtaja piti vaihtaa ja tilalle saada oma mies.²⁹ Poijärvestä haluttiin päästä eroon, koska hänen katsottiin sitoutuneen vanhaan poliittiseen suuntaukseen. Poijärven toiminta erityisesti Suomen Aseveljien Liiton yliasiamiehenä ja osallisuus suomalaisten SS-miesten värväyksessä olivat taakkana hänelle. Poijärvi oli ollut vapaaehtoisten värväystä johtaneessa komiteassa. Hän oli myös toiminut kommunisminvastaisen SAT-VIA-järjestön johdossa. Sosiaalidemokraattiseksi luonnehdittavan suojeluskuntaosaston, Sörkän rykmentin, päällikkyyttäkään tuskin laskettiin kaikissa piireissä pelkästään ansioksi Poijärvelle.

25 SKP:n puoluetoimikunnan pöytäkirja 23.4.1945, Ka.

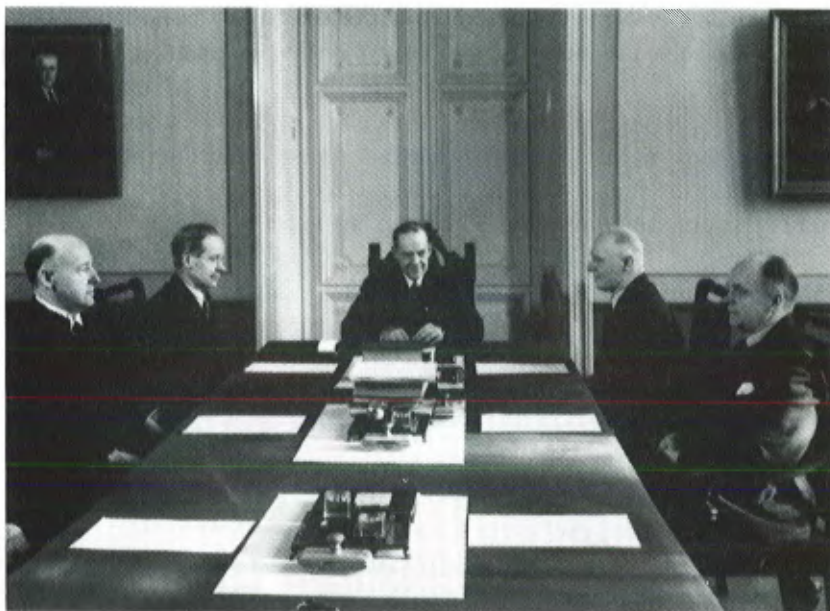
26 SKP:n agitatio- ja propagandajaoston (valistusjaoston) pöytäkirja 28.4.1945, Ka.

27 SKDL:n valistusjaoston kirje opetusministerille 26.3.1945, muut lähetetyt kirjeet 1945, Ka.

28 SKDL:n valistusjaoston kirje opetusministerille 7.4.1945, muut lähetetyt kirjeet 1945, Ka. Aineisto, mihin valistusjaosto viittasi oli pöytäkirja kokouksesta, jossa opettajien syyttäjät olivat vaatineet tämän eroa. 11 läsnäolijaa oli syyttänyt opettajaa pahoimpitelyistä. Lisäksi opettajaa oli syytetty siitä, että hän oli nimitellyt oppilaita ryssiksi ja kommunisteiksi sekä painostanut lapsia poliittisista syistä. (Pöytäkirja Vihdin pitäjän Vihtijärven Kiikalassa 28.3.1945, muut lähetetyt kirjeet 1945, Ka.); Joonas Ranta-aho jatkoi Vihtijärven kansakoulun johtajaopettajana seuraavinakin lukuvuosina (Lukuvuosi-ilmoitukset 1945–1947, Kha III, KA).

29 Hertta Kuusinen selosti opetusministeri Helon näkemyksiä SKP:n puoluetoimikunnan kokouksessa 14.5.1945 (ks. puoluetoimikunnan pöytäkirja, Ka).

Pojjärvi toimi kouluhallituksen ylijohantajana (pääjohtajana) vuodesta 1942 lokakuun puoliväliin 1945, jolloin hän joutui jättämään paikkansa Yrjö Ruudulle. Kuvan ottamisen aikaan, 1943, Poijärvi toimi oppikoulun uudistamiskomitean puheenjohtajana ja Suomen Aseveljien Liiton yliasiamiehenä. Kuvassa vasemmalta kansanopetusosaston kouluneuvokset Holma, Salmela, ylijohdaja Poijärvi, Sara ja Saarialho. Museovirasto.

Pääministeri Paasikivi antoi Johan Helolle tehtäväksi taivutella Poijärven eroamaan. Paasikiven päätökseen vaikutti Hertta Kuusisen eduskunnassa tekemä välikysymys, jossa vaadittiin puhdistuksia opetuslaitoksen johdossa. Poijärvi suostui eroamaan Helon luvattua hänelle opettajanpaikan Helsingin normaalilyseosta sekä henkilökohtaisen palkanlisän.³⁰

SKP:n johto halusi kuitenkin muuttaa koko koululaitosta, ja Helo keskittyi muutoksen valmisteluun. SKDL:n eduskuntaryhmä laati vuonna 1945 ensimmäisen ehdotuksensa koulun uudistamiseksi.³¹ Kesäkuussa Helsingissä järjestettiin demokraattisten opettajien kokous koulu-uudistuksen merkeissä, ja siihen otti osaa noin 300 opettajaa.³² Helon ministerikausi päättyi kuitenkin jo vuoden 1945 lopulla, eikä siihen mennessä koulun uudistamisessa ollut edetty pitkälle.

30 Vp 1945 pöytäkirjat I, 619–620. Välikysymyskeskustelussa vastustettiin vaatimusta ääri-oikeistolaisten opettajien erottamisesta ”liian pitkälle menevinä” ja ”epämääräisinä” (Vp 1945 pöytäkirjat I, 646, 674); OpM AD 746/175 1945, KA; Poijärvi hoiti kuitenkin vain puolet opetusvelvollisuudestaan, sillä hän anoi ja sai osittaista virkavapautta normaalilyseon opettajan-toimestaan (OpM KD 167/182 1946, 17.8.1946, KA; OpM KD 150/199 1948, 26.7.1948; KA).

31 SKDL:n eduskuntaryhmän ehdotus koulu-uudistusohjelmaksi (SKDL:n valistusjaosto, koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka).

32 SKDL:n valistusjaoston toimintakertomus vuodelta 1945, Ka; SKDL pyrki myöhemmin parantamaan suhteitaan opettajiin. Henkisen työn neuvottelukunta päätti huhtikuussa 1946 järjestää oppikoulunopettajille kokouksen, jossa käsiteltäisiin koulu-uudistusta. Neuvottelukunnan jäsen Yrjö Ruutu lupautui alustajaksi. Toukokuussa Suomen Valtionoppikoulujen Opettajaliiton edustaja Urpo Kuuskoski ja Suomen Kansakoulunopettajain Liiton sihteeri J.P. Sederholm olivat puhumassa Henkisen työn neuvottelukunnassa opettajien palkkauksesta. (Henkisen työn neuvottelukunnan toimintakertomus 1946, SKDL:n kulttuurijaosto, Ka.)

Lokakuussa 1945 pidetyn SKP:n 7. edustajakokouksen päätöslauselmassa koululaitoksen uudistamista pidettiin jopa yhtenä puolueen tärkeimmistä tehtävistä.³³

Vaikka SKDL asetti koulukysymyksissä päätavoitteeksi koululaitoksen rakenteen uudistamisen, valistusjaosto koetti myös muilla alueilla vaikuttaa koulujen demokratisoimiseksi. Se otti tehtäväkseen erityisesti kansakoulun muuttamisen – oppikouluihin ei juuri kiinnitetty huomiota.³⁴

Maaliskuussa 1946 SKDL:n liittokokouksessa edellytettiin ”demokraattisten ainesten” valvovan, että koulut saatetaan demokraattisille raiteille. Vaadittiin, että opetuksen sisältöön piti kiinnittää huomiota ja että opetustehtäviin oli valittava demokratialle myönteisiä henkilöitä.³⁵ Valtiokoneisto piti demokratisoida erottamalla hankalat virkamiehet. ”On välttämätöntä, että koko opetuslaitoksemme sekä hallintoelimiltään että opetukseltaan nykyisissä kansa- ja oppikouluissa samoin kuin korkeakouluissa, seminaareissa, kansan- ja työväenopistoissa hengeltään demokratisoidaan”, kirjattiin päätöslauselmaan. Vaadittiin myös siirtymistä 8-vuotiseen yhtenäiskouluun.³⁶ SKP:n jäsenille ja SKDL:n liittokokousedustajille ei jäänyt epäselväksi, kuinka tärkeinä koulukysymyksiä pidettiin. SKDL:n liittokokouksen päätöslauselmassa koululaitoksen uudistaminen nostettiin ensimmäiseksi kohdaksi valistustyön kehittämissuunnitelmassa.

Kirjoituksessaan Kunnallistoiminta-lehdessä (kd) Pertti Rapio antoi ohjeita jäsenistölle koulun muuttamisesta. Hän käsitteli kansakoululautakuntien asemaa koulun uudistamisessa. Vuoden 1945 kunnallisvaaleissa kansandemokraatit olivat menestyneet ja saaneet paikkoja maalais- ja kauppalakunnissa toimineisiin kansakoululautakuntiin. Rapion kirjoituksessa korostettiin kansakoululautakuntien jäsenten velvollisuutta käydä kuuntelemassa opetusta ja ottaa havaitsemansa epäkohdat esille lautakuntien kokouksissa. Rapio kehotti jäseniä kääntymään tarkastajan tai kouluhallituksen puoleen, jos epäkohtien ilmoittaminen ei lautakunnissa johtanut toimenpiteisiin.³⁷ Lautakuntien työläisedustajille annettiin tehtäväksi karsia opetushengestä pois ”se taantumuksellisuus, mikä kansakoulujenkin opetushengenä on yleensä ollut ja on edelleenkin monessa koulussa”. Rapio varoitti kansakoululautakuntien jäseniä lotta- ja suojeluskuntajärjestöjen runkona olleella opettajistolla olevan vaikea vapautua taantumuksellisesta ajattelutavastaan. Hän valoi kuitenkin uskoa asennemuutokseen kertomalla esimerkin eräästä opettajasta, joka oli tunnustanut: ”Minä olen opettanut tähän asti väärin, jonka nyt olen tullut huomaamaan. Mutta syy ei ole yksistään minun, minut on opetettu opettamaan väärin”.³⁸ Rapion kannusta-

33 ”Nykyajan tilanne ja edessä olevat tehtävät”. SKP:n VII edustajakokouksen päätöslauselma 1945.

34 SKDL:n valistustyösuunnitelma 1.6.–30.12.1946, Ka.

35 SKDL:n toimintakertomus 29.10.1944–31.12.1945 ja alustukset liittokokoukselle 23.–25. maaliskuuta 1946, 58.

36 SKDL:n liittokokousalustukset ja päätöslauselmat 1946, 55–57; Ks. myös Yrjö Ruudun kannanotot Vapaassa Pohjolassa 7/1946, 20/1946.

37 Kunnallistoiminta 1/1946, 8–9.

38 Sama.

mana monet varmaan uskoivat pystyvänsä muuttamaan paikkakuntansa opettajakunnan suhtautumista uuteen suuntaan.

Henkilövaihdosten myötä äärivasemmisto uskoi kasvatusjärjestelmän muuttuvan sen toivomalla tavalla. Samoin kuin valtakunnanpolitiikassa se luotti koululaitoksenkin kohdalla ylhäältä alaspäin tapahtuvaan demokratisoitumiseen. Koululaitoksen johdon vaihtamisen lisäksi kirjapuhdistukset olivat merkki uuden poliittisen suuntauksen ulottumisesta koulumaailmaan.

2.1.3 Suomi–Neuvostoliitto-Seuran rooli koulun demokratisoimisyrkimyksissä

Johan Helon valinta opetusministeriksi oli nostanut uuden suunnan kannattajien toiveet korkealle. Monet opetusministerin puoleen kääntyneet tunsivat hänen menneisyytensä sotapolitiikan vastustajana, ja Suomi–Neuvostoliitto-Seuran johtajana hän oli uuden suunnan näkyvimpiä edustajia.³⁹ Opetusministeri alkoikin saada yhteydenottoja, joissa vaadittiin toimia taantumusta vastaan.

Suomi–Neuvostoliitto-Seura oli perustettu lokakuussa 1944 ajamaan uuden linjan mukaisten ystävällisten suhteiden kehittämistä Neuvostoliittoon, mutta kommunistit halusivat sen avulla myös yhdistää demokraattisia voimia omien pyrkimystensä tueksi. Seuraan oli saatava kattava joukko yhteiskunnan vaikuttajia, ja porvarien osallistuminen seuran toimintaan oli tärkeää, jottei SNS:n toimintaa leimattaisi kommunistiseksi. Kunniapuheenjohtajan J.K. Paasikiven johdolla seuran porvarilliset jäsenet osoittivat halunsa uudenlaisen Neuvostoliiton-politiikan noudattamiseen.

Suomi–Neuvostoliitto-Seuran puheenjohtajana Helo joutui vakuuttamaan seuran jäseniä toimistaan puhdistusten toteuttamisessa. SNS:n alaosastoista tulvi puhemiehistölle kehotuksia toimien vauhdittamiseksi, ja niin ikään seuran lehti *Kansan Sanomat* painosti Heloa asiassa. Toukokuussa 1945 Helo ilmoitti, että Neuvostoliitolle vihamielisen ja fasisetin kirjallisuuden hävittäminen oli aloitettu.⁴⁰ Turhautuminen puhdistusten hitaaseen etenemiseen sai seuran jäsenet kuitenkin toimimaan. Helmikuussa 1946 Lahden piiritoimikunta kehotti osastoja valvontatoimiin; niiden piti selvittää, kuinka paljon piirin alueella oli sopimatonta kirjallisuutta.⁴¹ Ykspihlajan osastossa tehtävään nimettiin vastuuhenkilötkin.⁴² Toukokuussa SNS:n puhemiehistössä käytiin asiasta

39 Helo oli joutunut sodan aikana vankilaan poliittisten mielipiteidensä vuoksi.

40 SNS:n puhemiehistön pöytäkirja 16.5.1945, SV; SNS:n keskusjohtokunta oli jo 29.11.1944 keskustellut kirjastopuhdistuksesta. Mitään toimenpide-ehdotuksia ei kuitenkaan tuolloin tehty. SNS:n piiritoimistot lähettivät osastoilleen luettelon Helsingin kaupunginkirjastosta poistetuista kirjoista, ja osastoja kehoitettiin selvittämään, onko yleisissä kirjastoissa kyseisiä teoksia. Seuran jäsenillä ei ollut valtuuksia poistaa sopimattomaksi katsomiaan kirjoja kaupoista ja kirjastoista. He pystyivät vain raportoimaan havaintonsa seuran osastoille, jotka pyrkivät valvomaan, että puhdistuksia toimitetaan. Osastoilla ei kuitenkaan ollut toimeenpanovaltaa.

41 SNS:n Lahden piiritoimikunnan pöytäkirja 17.2.1946, Ka.

42 SNS:n Ykspihlajan osaston pöytäkirja 8.3.1946, Ka; Ykspihlaja oli voimakkaasti vasemmistolainen paikkakunta (ks. SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I, Tiihonen Taito, Ka; Siltala 1985, 255; Tiihonen 1990, 27).

perusteellinen keskustelu. Alaosastojen oma-aloitteisuus ei miellyttänyt seuran johtoa, ja puhemiehistö päätti olla kehottamatta osastoja puhdistustoimiin – kirjastovirkailijat ja valtion kirjastolautakunta hoitavat asian, puhemiehistö tiedotti.⁴³ Seuran johdon tynnyttelevä asenne jäsenistönsä puhdistusintoon johtui SKP:n omaksumasta linjasta: radikalismia ja ”villejä” toimenpiteitä ei sallittu, koska uskottiin, että asiat saadaan hoidettua laillista tietä. Jäsenistön oma-aloitteisen puhdistustoiminnan pelättiin hajottavan kommunistien aikaansaamaa kansanrintamaa. SNS oli kansanrintamapolitiikan yksi ilmentymä, jonka toimivuudesta haluttiin pitää kiinni – ei-kommunistiset piirit eivät saisi päästä syyttämään seuraa SKP:n etujen ajamisesta. Seuran johdolla oli kokemuksia kurinpalautuksista toiminnan alkuajalta, jolloin muutamat alaosastot olivat vastustaneet Aseveljien Liiton lakkauttamista.

Alaosastojen toimintaan oli ottanut osaa paljon ei-kommunistisia jäseniä. Se oli huolestuttanut johtoa, joka pelkäsi seuran ajautuvan väärin käsiin. Vuoden 1945 aikana porvarilliset ja sosiaalidemokraattiset jäsenet jättäytyivät kuitenkin seuran toiminnasta pois. Johdolla oli ollut vaikeuksia myös omiensa kanssa, koska jyrkän linjan jäsenet eivät olleet hyväksyneet johdon toimintaa. Monien mielestä uudelleen perustetun seuran olisi pitänyt jatkaa vanhan seuran linjalla. Yhteistyötä porvariston kanssa ei ollut ymmärretty, ja toiminnan maltillisuus oli aiheuttanut tyytymättömyyttä. Jäsenet olivat myöntyneet kuitenkin hyväksyttämään toimensa seuran puheenjohtajistossa uskoessaan seuran johdon pystyvän vauhdittamaan puhdistuksia. Esimerkkinä tästä on Iloisen teatterin tapaus. Seuran yksittäinen alaosasto lähetti puhemiehistölle kirjeen ja pyysi sitä puuttumaan teatterin ”räikeään poliittiseen propagandaan”. Puhemiehistö vei asian sisäasiainministeri Leinolle, joka tiedotti siitä Valpolle. Virkavalta puuttuikin teatterin toimintaan.⁴⁴ Iloisen teatterin tapauksessa SNS osoitti aktiivisuutta yhteiskunnan puhdistamisessa. Puhdistaminen onnistui sisäministerin ja Valpon avustuksella, koska teatterin toiminta edellytti viranomaishyväksynnän. Esiintymisluvan peruuttaminen odotettavissa olevan ulkotai sisäpoliittisen kritiikin pelossa oli helppoa. Koululaitoksen kohdalla asia oli kuitenkin toisin.

Joulukuussa 1944 SNS:n Vallilan osasto vaati Kansan Sanomissa koululaitoksen demokratisoimista. Koulut on puhdistettava kansalliskiihkoisista ja naapurikansaamme halventavista oppikirjoista ja opettajista, osasto esitti.⁴⁵ Muut paikallisosastot laativat samanlaisia kannanottoja ja lähettivät hallitukselle julkilausumia asiasta.⁴⁶ SNS:n Kalljärven osasto Kirkkonummella ryhtyi

43 SNS:n puhemiehistön pöytäkirja 28.5.1946, SV.

44 SNS:n puhemiehistön pöytäkirja 14.6.1945, SV; Valpon etsivät tarkkailivat teatterin ohjelmistoa. Teatterin henkilökunta oli myös tarkkailun alaisena. Valpon etsivät kuvailivat raporteissaan teatterilaisia ”intohimoisiksi fasisteiksi”, ”täysin mustiksi” ja ”porvarifasisteiksi” (VP Amp. VI Ea, KA). Syyksi Iloisen teatterin toimintaan puuttumiseen mainittiin, että se oli esittänyt ”poliittisia letkauksia, jotka ovat olleet omiaan vaarantamaan sekä sisäpoliittisia että ulkopoliittisia suhteita”.

45 Kansan Sanomat 16.12.1944.

46 Esim. VP KD 248/27 1945 Hämeenlinnan osaston vuosikokouksesta (VP Amp. II E 4, kotelo 16, KA); Valpo seurasi SNS:n toimintaa. Seuranta liittyi SKP:n radikaaliaineksen valvontaan. Valtiollinen poliisi keräsi ilmoituksia myös opettajien suhtautumisesta seuraan. Esimerkiksi, kun vuoden 1947 lopulla SNS järjesti kansalaiskeräyksen Neuvostoliiton onnittelemiseksi,

Uudelleenperustetun Suomi–Neuvostoliitto-Seuran ohjelmatoiminta oli vilkasta. Kuvassa Oulun osaston ohjelma-ryhmä. Jotkut seuran alaosastot eivät tyytynyt pelkkään valistamiseen, vaan alkoivat vaatia koululaitoksen demokratisoimista ja ryhtyivät sanoista tekoihin. Kansan Arkisto.

sanoista tekoihin.⁴⁷ Huhtikuun 8. päivänä 1945 osastossa keskusteltiin opettajien suhtautumisesta koulutyön ulkopuoliseen valistustyöhön ja päätettiin vaatia opettajia osallistumaan valistustoimintaan ajan vaatimalla tavalla eikä vanhan ajan taantumuksellisessa hengessä. Opettajia uhattiin erottamisella, ellei valistushalua löytyisi. Kokouksesta tiedotettiin Veikkolan opettajille, joiden piti antaa vastine kuukauden kuluessa.

Opettajat eivät halunneet ottaa kantaa asiaan, vaan pyysivät kouluhallitukselta neuvoja. Kouluhallituksessa asia herätti suuttumusta, sillä sen varpaille oli tallattu. Opettajien toimintaan yritettiin vaikuttaa poliittisin perustein, ja sitä paitsi erottamisuuskaukset vaikuttivat röyhkeiltä. Asiaan puuttui kouluhallituksen silloinen pääjohtaja L. Arvi P. Poijärvi. Hän esitti 18. toukokuuta lähettämässään kirjeessä, että opetusministeriö antaisi Suomi–Neuvostoliitto-Seuran osastolle huomautuksen sopimattomasta menettelystä. Kirjeessään Poijärvi huomautti, ettei SNS:lle ollut uskottu toimeenpanovaltaa. Pääjohtaja Poijärvi halusi näpäyttää opetusministeri Heloa tämän oman seuran toiminnasta. Opetusministeriö vastasi Poijärven kirjeeseen 5. kesäkuuta. Se ilmoitti lähettäneensä asian SNS:lle, jotta tämä ryhtyisi parhaaksi katsomiinsa toimiin. Ministeriön osalta asia oli loppuunkäsitelty. Myös Poijärven ura kouluhallituksen johtajana oli lopussa, sillä hän joutui painostettuna jättämään paikkansa. Poijärveen

Valpon etsivät raportoivat, ettei Pohjanmaalla adresseja ollut lainkaan esitetty oppilaille eivätkä opettajat niihin yhtyneet. Jyväskylässä sen sijaan 20 kansakoulunopettajaa ja 1 800 oppilasta kirjoitti nimensä onniteluun. (Vaasan tilannekatsaus lokakuulta 1947, VP Amp. II E 4, kotelo 16, KA.)

47 Tapaukseen liittyvät asiakirjat, Elsa Hentilän kirje sekä kouluhallituksen ja opetusministeriön kirjeet, ovat opetusministeriön arkistossa (OpM KD 51/245 1945, KA).

kohdistunut poliittinen painostus oli todennäköisesti ollut ärsykkeenä hänen reagoitinsa Veikkolan opettajien kirjeeseen. Pöijärven seuraajaksi valittiin Suomi–Neuvostoliitto-Seuran johtokunnan jäsen Yrjö Ruutu.

Muut SNS:n osastot eivät sortuneet Veikkolan tapahtumien kaltaisiin yli-lyönteihin, vaikka puhdistuspyrkimyksiä esiintyikin. Vaajakosken osasto teki opettaja Antton Ahovuoresta kantelun. Kansakouluntarkastaja tutki asian ja kehotti opettajaa varovaisuuteen.⁴⁸ Myös yksittäiset SNS:n jäsenet vaativat puhdistuksia muotoilemalla asian siten, että heidän katsottiin edustavan pikemminkin seuraa kuin itseään, ja osastojen oli ajoittain rimpuiltava itsensä irti toimihenkilöidensä lausunnoista.

Joissain SNS:n osastoissa, kuten Alahärmässä, seuran porvarilliset edustajat puolustivat opettajaa. Juhannuspäivänä 1945 SNS:n Kokkolan piirijärjestön sihteeri Taito Tiihonen lähetti opetusministeri Helolle kirjeen. Siinä hän kertoi kuulleensa Alahärmässä sijaitsevan Voltin kansakoulun johtajaopettajan olevan fasisti ja osallistuneen SS-miesten värväykseen. Tiihonen, joka oli myös SKP:n jäsen, pyysi Heloa kääntymään asiassa SNS:n Voltin osaston sihteerin Anni Perin puoleen. Vuonna 1932 SKP:hen liittynyt ja poliittisesta vainosta 30-luvulla kärsinyt Peri katsoi ajan olevan suotuista vääryyksien korjaamiseen. SKP:n Voltin osaston puheenjohtajana hän oletti toimivansa myös esimerkkinä muille.⁴⁹

Opetusministeri pyrki hoitamaan kantelun virkateitse ja lähetti saamansa kirjeen kouluhallitukselle. 14. heinäkuuta kouluhallitus pyysi Voltin kansakoulun johtajaopettajalta Elias Laaksoilta selvitystä kantelusta.⁵⁰ Elokuun lopulla antamassaan vastineessa Laakso kielsi syytökset ja epäili Anni Perin ilmiantomotiiviksi sitä, että tämä oli takavuosina saanut Laaksoilta epäedullisen suosituksen pojalleen. Laakso epäili myös toimintansa sankarivainajien henkilötietojen keräämisessä voineen aiheuttaa kantelun. Kolme päivää Laakson vastineesta Voltin kansakoulun johtokunta kokoontui käsittelemään opettajaa vastaan tehtyä kantelua. Johtokunta antoi tukensa opettajalle. Myös Keski-Pohjanmaan kansakouluntarkastajan Mikko Ylitalon selvityksen mukaan Tiihosen kantelu perustui kuulopuheisiin, joiden luotettavuus oli kyseenalainen. Laakso ilmoitti tarkastajalle epäilevänsä kantelumotiiviksi henkilökohtaista pahansuopuutta. Tarkastaja Ylitalo piti kantelua aiheettomana.

48 Ahovuori jatkoi työssään, vaikka tarkastaja ehdotti hänelle eläkkeelle siirtymistä. Ahovuori jatkoi Janakan koululla vuoteen 1949 saakka, jolloin hän siirtyi työkyvyttömyyseläkkeelle (Ansioluettelot eläkehakemuksiin 1949, Oph); SNS:n tekemää kantelua ei löydy kouluhallituksen arkistosta (Kha III KD 1212/142 1945, KA). Tiedot ovat tarkastuspöytäkirjasta (Jyväskylän piiriin kansakoulujen tarkastuskertomukset 1945–1948, Kha III, KA).

49 Tiihosen kirjeeseen on liitetty Johan Helon nimikortti, mikä antaa aiheen olettaa heidän aiemmin kohdanneen. Ks. Taito Tiihosta SKP:n kaaderijaosto, Amp. I/ymp. ja Hmp. I sekä hänen muistelmansa ”Mielipidevanki vuosimallia 1904” (1990). Anni Peristä SKP:n kaaderijaosto, Emp. I/j, Peri Anna Alina, Ka.

50 Laaksoa vastaan tehtyyn kanteluun liittyvät asiakirjat on opetusministeriön arkistossa (OpM KD 114/260 1945, KA); Laakson urasta on tietoja hänen eläkehakemuksessaan (Ansioluettelot eläkehakemuksiin 1955, Oph).

Kouluhallitus ei kuitenkaan vielä ollut valmis hautaamaan asiaa. Se halusi tarkastajansa kuulustelevan SNS:n Voltin osaston sihteerinä Anni Periä. Marraskuun lopulla tarkastaja esitti tälle Tiihosen kantelun, Laakson antaman selvityksen, oman lausuntonsa sekä kouluhallituksen lähetteen. Peri kiisti olleensa kantelun kanssa missään tekemisissä. Hän kuitenkin ilmoitti, ettei Laakso ollut ”huomioinut täysin nykyistä aikaa eikä niin ollen sovelta tarpeeksi opetus- ja kasvatustyössä ajan vaatimaa demokraattisuutta”. Tämän näkökulman Peri sanoi edustavan työväestön yleistä mielipidettä opettajasta.

Joulukuussa kouluhallituksen tarkastaja kävi kantelun tekijän, SNS:n Kokkolan piirisihteerin Taito Tiihosen luona. Tarkastajan esiteltyä tutkimustensa tuloksia piirisihteerin ilmoitti saaneensa paikkaansa pitämättömiä tietoja. Laakson asia ei enää aiheuttaisi toimenpiteitä, Tiihonen lupasi. Joulukuun puolivälissä kouluhallitus lähetti yhteenvedon tapauksesta opetusministeriöön ja esitti, ettei toimenpiteisiin ryhdyttäisi. Kouluhallitus kumosi väitteet Laakson SS-miesten värväyksestä ja Neuvostoliiton vastaisesta toiminnasta. Lisäksi se totesi Laakson nauttivan yleistä arvontantoa kaikissa kansalaispiireissä. 20. joulukuuta opetusministeriö päätti asian olevan loppuunkäsittely.⁵¹

Opettaja Laakson kantelussa Taito Tiihonen esiintyi SNS:n piirijärjestön nimissä, ei yksityishenkilönä. Myös Anni Perin nimen yhteyteen liitettiin aina hänen asemansa seuran toimihenkilönä. Tiihonen oli ottanut aloitteen omiin käsiinsä, vaikka SNS:n Voltin osastossa ei ollut päästy asiassa yksimielisyyteen. Puheenjohtaja Juha Karilla oli opettajasta toisenlainen käsitys kuin sihteerin Perillä. Kari todistikin tutkimuksissa opettaja Laakson puolesta.

SNS:n jäsenyyttä yritettiin käyttää apuna myös viranhaussa. Elokuussa 1945 Ylitornion Alkkulan kansakoulun johtokunta asetti miesopettajan viran täytettäväksi. Koulun väliaikainen opettajatar, SNS:n sihteerin, ei täyttänyt viran vaatimuksia. Alkkulalaiset lähettivät opetusministerille kirjeen, jossa he kuvasivat opettajattarta huolehtivaksi ja kyvykkääksi opettajaksi sekä ilmoittivat hänellä olevan demokraattinen maailmankatsomus. Viran haettavaksi julistaminen johtui kirjoittajien mielestä johtokunnan halusta päästä opettajattaresta eroon. Johtokunta ei heidän mukaansa pitänyt opettajattaren poliittisesta vakaumuksesta eikä SNS:n jäsenyydestä. Kirjoittajat pyysivät opetusministeriä puuttumaan asiaan, jotta opettajatar saisi jatkaa työssään. Ministeri ei kuitenkaan myöntänyt tähän pyyntöön.⁵²

Marraskuussa SNS:n Kuopion piiritoimikunta otti yhteyttä keskustoimikuntaan kouluasioissa. Lähettämässään kirjeessä se kertoi Iisalmen kansakoulun tarkastajan Paavo Meriläisen olevan edistyksellinen ja toivovan kansakoulun

51 Asia ei vielä unohtunut. Kesäkuussa 1948 Valpo tarttui vanhoihin huhuihin, mutta ne eivät aiheuttaneet toimenpiteitä (VP KD 3721, 14.6.1948, KA). Kantelusta jäi kuitenkin merkintä Laakson kouluhallituksen henkilökorttiin (Opettajakortisto, kansakoulunopettajat, Oph). Tarkastettuaan koulun seuraavana keväänä Keski-Pohjanmaan kansakoulun tarkastaja Mikko Ylitalo kuvaili Laaksoa vaativaksi ja vakavaksi kasvattajaksi, jonka opetus lipsahti helposti liiankin aatteelliseksi (Kha III, Keski-Pohjanmaan piirin tarkastuskertomukset, kl 1949, KA). Silti Laakson työn tulokset olivat tarkastajan mielestä tyydyttäviä. Laakso toimikin Voltin kansakoulun johtajaopettajana eläkkeelle siirtymiseensä (1955) saakka.

52 Ks. Järjestöjen kannanotot ja julkilausumat, SKDL:n järjestöosasto, Ka.

uudistamista: tarkastajan mielestä mm. kouluhallituksen kansanopetusosaston johtaja Alfred Salmela olisi erotettava, sillä tämä oli Poijärveäkin ”mustempi” henkilö. Kuopion piiri tiedusteli, voisiko keskustoimikunta hoitaa asian vai pitäisikö kääntyä suoraan kouluhallituksen puoleen. Kuopion piirin kirje päätyi kouluhallituksen pääjohtajalle Yrjö Ruudulle, mutta tämä ei voinut tehdä asialle mitään.⁵³

Vuoden 1945 jälkeen Suomi–Neuvostoliitto-Seura ei osoittanut aktiivisuutta opettajakunnan muuttamiseksi. Seuran nimellä ei tehty kanteluita tai ilmiantoja. Vaikka opettajiin kohdistettuja syytöksiä olikin opetusministeriön kautta saatu tutkittua, eivät ne olleet aiheuttaneet muutoksia opettajakunnassa. Opettajat eivät hyväksyneet SNS:n laimeaakaan toimintaa. Seuran puuttuminen opettajien työhön suututti monia, mutta vain harvat uskalsivat arvostella sen toimintaa, koska arvostelun pelättiin vaikuttavan uraan. Voimakkaat kannanotot seuraa vastaan kantautuivatkin valtiollisen poliisin tietoon.⁵⁴

SNS ei järjestelmällisesti harjoittanut opettajien poliittisten mielipiteiden kartoitusta, eikä seuran johto kehottanut jäsenistöään seuraamaan opettajakuntaa. Ei puhemiehistön eikä yksittäisten osastojenkaan arkistoista löydy viitteitä opettajakunnan järjestelmällisestä tarkkailusta. Kun yksittäisten osastojen kokouspöytäkirjoista eikä kirjeenvaihdostakaan löydy siitä merkkejä, voi päätellä, että kiinnostus opettajien poliittisista mielipiteistä rajoittui seuran yksittäisiin jäseniin.⁵⁵ SNS:n ja opettajakunnan suhteita kiristivät kuitenkin seuran pyrkimykset saada kouluhuoneistoja käyttöönsä, sillä koulujen tiloja ei yleensä luovutettu muihin kuin koulun omiin tarkoituksiin. SNS:n anomukset herättivät vilkasta keskustelua ja saivat aikaan kiertokirjeiden lähettelyä.⁵⁶ Suomi–Neuvostoliitto-Seurassa ymmärrettiin, etteivät kouluviranomaiset ei-

53 SNS:n Kuopion piiritoimikunnan kirje 2.11.1945, Yrjö Oskar Ruudun kokoelma, kansio 5, KA.

54 Äkryn kylän kansakoulun johtajaopettajan Kirsti Huikon toiminta käy hyvästä esimerkistä. Huikko suutui SNS:n adressista ja sanoi kerääjälle: ”On tarpeetonta »liehitellä ryssä» tällä tavoin.” Hän jatkoi: ”Perkele, kuinka kauan luulette olevanne vallassa.” Huikon toiminnasta tiedotettiin Valpon etsivälle, joka lisäsi saaneensa tietää opettajan yrittävän kasvattaa lapsia hyvin ”lapualaisessa hengessä” (VP Ilmoitus 878, 24.10.1947, VP Amp. II E 4, kotelo 16, KA).

55 SNS:n puhemiehistön pöytäkirjat 1945–1948; SNS:n Vallilan osaston kirjeenvaihto- ja tapahtuma-arkisto 1944–1948; SNS:n Kemijärven, Teuvan, Käpylän, Mäntsälän, Tampereen, Ykspihlajan, Lahden ja Noormarkun osastojen johtokuntien pöytäkirjat 1944–1948; SNS:n Tampereen jäsenkokousten pöytäkirjat ja Lahden piiritoimikunnan pöytäkirja, Ka.

56 Poijärvi lähetti pääjohtajakautensa lopussa (17.8.1945) kiertokirjeen kouluhuoneistojen luovuttamisesta vieraisiin tarkoitukseen. Siinä hän korosti koulun olevan valtiollisen toiminnan suhteen puolueeton. Siksi huoneistojen luovuttaminen puoluetilaisuuksiin oli kiellettyä. Kiertokirjeessä korostettiin myös sitä, että koulun oli suhtauduttava tasapuolisesti kaikkiin nuorison hyväksi toimiviin järjestöihin asettamatta niistä mitään erikoisasemaan. (Kiertokirje 950, Kha III, KA.); Suomi–Neuvostoliitto-Seuran kouluhallitus asetti kuitenkin erikoisasemaan. ”Vaikka kouluhallitus periaatteessa pitää vahingollisena koulujen käyttöä vieraisiin tarkoituksiin, ei se kuitenkaan näissä oloissa – – katso voivansa ryhtyä toimenpiteisiin sen kieltämiseksiäkään”, todettiin kiertokirjeessä 5.2.1945 (Kiertokirje 1001, Kha III, KA); Koulun käytöstä ”vieraisiin” tarkoituksiin vastasivat koulun johtaja ja johtokunta yhdessä. Joidenkin koulujen johtokunnat epäivät SNS:n osastojen toiminnan kouluissa. Opettajat asettivat itsensä alttiiksi arvostelulle kieltäessään koulutilojen käytön poliittisiin tarkoituksiin, mikä käy ilmi mm. Pyhäselän kansakoulun johtajaopettaja Antti Pitkäsen tapauksesta. Pitkästä vaadittiin erotettavaksi, koska tämä ei ollut antanut koulua kokousten pitoon (Maatakasittävän lähetystön hallitukselle 6.6.1946 jättämistä asiakirjoista koottu luettelo piireittäin henkilöistä,

Alfred Salmela toimi kouluhallituksessa pääjohtajan sijaisena (vuodesta 1943) ja kansanopetusosaston päällikkönä (vuodesta 1937). Häntä pidettiin pääjohtaja Ruudun politiikan päivastustajana kouluhallituksessa. Pääjohtajan sekä tämän sijaisen kireät välit olivat yleisesti tiedossa. Kurkijoen suojeluskunnan entisenä päällikkönä Salmela katsoi karssaasti äärivasemiston pyrkimyksiä kompromettoida virkamieskuntaa mm. suojeluskunta- ja lotta-järjestöjen jäsenyyksillä. Kuva vuodelta 1947. Museovirasto.

vätkä opettajatkaan olleet muuttuneet. Seura alkoikin painottaa asennekasvatusta. Vuonna 1946 perustettiin SNS:n koulu- ja kansansivistystoimikunta, jonka tehtävä oli koota opettajia seuran toimintaan. Saman vuoden opettajapäivillä seuraa ja sen tarkoitusperiä tehtiin tunnetuksi opettajakunnalle. Kouluhallitus kehotti myös kansakouluntarkastajia varaamaan SNS:n edustajalle tilaisuuden esitellä toimintaansa.⁵⁷ Vuoden 1946 aikana SNS:n keskusjohto alkoi vedota kasvattajien poliittiseen vastuuntuntoon ja isänmaallisuuteen, mutta piirijärjestöissä ja osastoissa asenteet muuttuivat hitaammin. SNS ei yrityksistään huolimatta saavuttanut opettajakunnan yleistä luottamusta.⁵⁸ Alkuvuosi- en vähäinen mutta sitäkin näkyvämpi toiminta oli herättänyt opettajien epäluulot ja saanut heidät seuraa vastaan.

joita vaaditaan erotettavaksi, Sisäpolitiikkakokoelma, kansio 6, Ka); Tampereella kouluhuoneistoja alettiin luovuttaa Suomi-Neuvostoliitto-Seuralle syyslukukaudella 1946, vaikka tarkastaja Erkkilä oli kaikin tavoin yrittänyt estää Suomi-Neuvostoliitto-Seuraa saamasta kouluja käyttöönsä (Telemäki 1979, 237, 416); Opettajain Lehdessä asiaa puitiin erityisesti keväällä 1945 (Opettajain Lehti 16/1945, 20.4.1945; 20/1945, 18.5.1945).

57 Numeroimaton kiertokirje 14.6.1946, Kha III, KA.

58 Valpon alaosastot seurasivat opettajakunnan suhtautumista Suomi-Neuvostoliitto-Seuraan. Lahden osasto ilmoitti lokakuun tilannekatsauksessaan seuran saaneen huonon vastaanoton kouluissa. Valtaosa oppikoulunopettajista suhtautui siihen hyvin viileästi ja kansakoulunopettajista puolet oli myönteisiä. (VP Lahden tilannekatsaus lokakuulta 1947, 3.11.1947, KA.); Vaasan osasto ilmoitti Pohjanmaalla opettajien vastustaneen SNS:n adressikeräystä (VP Vaasan tilannekatsaus lokakuulta 1947, 8.11.1947, KA); SKP:n piirijärjestöjen valistusjaostot onnistuivat Suomi-Neuvostoliitto-Seuraakin heikommin yhteistyössä opettajien kanssa. Joensuun piirin valistusjaosto ilmoitti keväällä 1946 työn sivistyneistön keskuudessa supistuneen muutamiin keskusteluihin. Kommunistit olivat osallistuneet Lieksan yhteiskoulun opettajien ja papiston filosofisen kerhon toimintaan, mutta Joensuussa ei opettajia ollut saatu edes yhteisiin tilaisuuksiin. (SKP:n Joensuun piirin valistusjaoston toimintakertomus 1.1.–30.6.1946, Ka.)

2.1.4 Virkamieskunnan suhtautuminen ääri vasemmiston vaatimaan koulun uudistamiseen

Paasikiven ensimmäisessä sodanjälkeisessä hallituksessa opetusministerinä toimi SDP:n enemmistöön kuulunut Uno Takki. Hän joutui vastaamaan eduskunnassa 19. maaliskuuta 1945 tehtyyn kyselyyn työläislapsiin kohdistuvasta painostuksesta.⁵⁹ Takki vastasi olevansa tietämätön sellaisesta toiminnasta. Eduskuntakysely osoitti, että uusi poliittinen tilanne vaati toimia myös opetusministeriössä.

Huhtikuusta 1945 saman vuoden joulukuuhun opetusministerinä oli kansandemokraatti Johan Helo. Paasikivi oli estänyt kommunistien ehdottaman Raoul Palmgrenin pääsyn opetusministeriksi ja mahdollistanut Helon valinnan.⁶⁰ Opetusministerinä Helo oli vaikeassa asemassa, koska kommunistit vaativat voimakkaampia toimia koulun uudistamiseksi. Helo olisi ollut valmis mittaviinkin muutoksiin, mutta yksin hän ei niitä kyennyt saamaan aikaan.⁶¹ Helon kausi oli lyhydestään huolimatta merkityksellinen, sillä sen aikana aloitettiin koulu-uudistuksen valmistelu.

Toukokuussa 1945 Helo kehotti kouluhallitusta selvittämään rauhanjulistamispäivänä esitettyjä, sopimattomina pitämiään mielipiteitä. Myöhemmin hän huomautti osan opettajistosta olevan vielä virheellisen vanhan asennoitumisen vallassa: koululaitoksessa on vielä väärää ”opinionia”, hän ilmoitti.⁶² Ministeri Helo pyrki vaikuttamaan opettajien mielipiteisiin asennemuokkauksella.⁶³ Kouluradion avajaispuheessaan syyskuussa 1945 hän vaati uutta henkeä koululaitokseen. Opettajien olisi hänen mukaansa pyrittävä aikaansaamaan tuloksia, joihin henkisellä jälleenrakennuksella päästäisiin.⁶⁴ Kaikki eivät hyväksyneet asennemuokkausta, mikä käy ilmi kokoomuslaisen Lauri Järven eduskuntapuheenvuorosta vuonna 1947. Suomen Kansakoulunpettajain Liiton johtaja Järvi piti Heloa vastuullisena ilmianto-politiikasta.⁶⁵

Helon jälkeen ministeriön johtoon asetui kolmeksi kuukaudeksi Eino Pekala. Hänen seuraajansa Eino Kilpi, joka siirtyi vuoden 1948 alussa sosiaalidemokraateista SKDL:ään, oli opetusministerinä maaliskuusta 1946 toukokuun lopulle 1948 asti. Kaikki sodanjälkeiset opetusministerit olivat vasemmistosta. Toukokuun lopulla 1948 nimetty maalaisliittolainen Lennart Heljas oli ensimmäinen opetusministeriön johdossa ollut oikeistolainen. Helon, Pekka-

59 Vp pöytäkirjat 1945 I, 1577–1579.

60 JKP 1985, 134–139, 204.

61 Esimerkkinä Helon valmiudesta suuriinkin muutoksiin voi pitää sitä, että Ždanovin luona vieraillessaan lokakuussa 1944 hän oli ottanut esille suomalaisten uudelleenkasvattamisen, jolle Ždanov ei kuitenkaan ollut lämmennyt (Rentola 1994a, 501–503; Androsova 1994, 24).

62 OpM KD 166/150 1945, KA; OpM KD 1540, 15.5.1945, KA; OpM KD 2270, 7.8.1945, KA.

63 Helo 1965, 103–105.

64 Johan Helon kokoelma, kansio 2, KA.

65 Vp pöytäkirjat 1947 I (11.3.1947), 308. Oululainen kansanedustaja Lauri Järvi oli kokoomuksen asevelimiehiä. Koulukysymyksissä hän oli samoilla linjoilla kuin toiset aseveljet, opetusministeriön kansliapäällikkö Arvo Salmisen ja entinen kouluhallituksen pääjohtaja L. Arvi P. Poijärvi.

lan ja Kilven aikana keskityttiin koulujärjestelmän uudistamiseen. Ruudun johtaman koulujärjestelmäkomitean tehtävä oli suunnitella järjestelmälle uudet yleiset periaatteet. Se ehdotti kaikille yhtenäistä nelivuotista alkeiskoulua, jonka jälkeen tulisi nelivuotinen keskikoulu tai vuotta lyhyempi vajaa keski-koulu. Lukio ja sen rinnalla toimivat ammattiopistot ehdotettiin niin ikään nelivuotisiksi. Opettajajärjestöt vastustivat Ruudun komitean ehdotuksia, mutta myös kokoomuslaisen kansliapäällikön Arvo Salmisen johtama opetusministeriön virkamieskunta suhtautui komitean ehdotuksiin kielteisesti.⁶⁶

Opetusministeriön porvarillisena säilynyt virkamieskunta pyrki tyrehdyttämään kansandemokraattien muutospyrkimykset. Veli-Matti Autio on epäillyt sen vaikuttaneen jopa opetusministeriön esittelijöiden työnjakoon: Yrjö Ruudun tultua kouluhallituksen johtoon hallitussihteerit vaihtoivat tehtäviä, jotta porvarillista byrokratiaa jäykimmän edustavat esittelijät selviäisivät kouluasiain valmistelusta uudessa tilanteessa.⁶⁷ Johtaviin oppositiopoliitikkoihin lukeutunut kansliapäällikkö Arvo Salminen pyrki säilyttämään opetusministeriön linjan entisellään. Vuonna 1945 hänet valittiin kokoomuksen kansanedustajaksi ja myös puolueen puheenjohtajaksi. Eduskunnassa Salminen hyökkäsi kommunistista Valpoa vastaan: hän arvosteli Valpon mielivaltaisia pidätyksiä ja pyysi sisäministeriä selvittämään asekatkennästä pidätettyjen kohtelua. Myöhemmin Salminen kyseli Valpon kokoomuksen Uudenmaan piiriin huoneistoon tekemän kotietsinnän ja ns. Leinon vankien luovuttamisen laillisuutta.⁶⁸ Koulukysymyksissä Salminen pyrki välttämään suhteiden kärjistymistä ääriivasemmistoon. Hän ei vastustanut Ruudun koulu-uudistuskomitean esittämää perusratkaisua, vaan hänen epäilynsä kohdistuivat suunnitellun mallin kustannuksiin. Koulun uudistuksessa Salmisen kannanotot olivat varovaisia.⁶⁹

Opetusministeriön toiminta ei kansa- ja oppikoulujen opettajakunnan kannalta ollut niin merkityksellinen kuin kouluhallituksen toiminta, sillä ministeriön voimavarat olivat vähäiset.⁷⁰ Varsinkin oppikoulujen osalta kouluhallituksella oli keskeinen rooli, koska opetusministeriöltä puuttui piirihallintoorganisaatio. Kouluhallitus oli vakiintunut 1940-luvun puolivälissä. Sen asema oli merkittävä jo siksi, että henkilökuntaa oli miltei kolminkertainen määrä opetusministeriöön verrattuna. Kouluhallitus pystyi myös vaikuttamaan suoraan koulujen toimintaan etenkin tarkastajiensa avulla.

66 Autio & Heikkilä 1990, 429; Eniten koulu-uudistuksen kaatumiseen vaikutti kuitenkin asian politisoituminen: koska kansandemokraatit ajoivat uudistusta, muut puolueet olivat sitä vastaan (Soikkanen, T. 1991, 438; Iisalo 1979, 24; Ks. myös Oittinen 1966, 280).

67 Autio & Heikkilä 1990, 38–39; Selovuoren (1992, 112–113) mukaan opetusministeriön ja kouluhallituksen virkakunta pysyi selkeästi porvarillisena. Ruutu ja opetusministerit olivat ainoat opetustoimen keskushallinnon kansandemokraatit.

68 Paavonen 1986, 90–91, 209–210; 20. toukokuuta 1948 Arvo Salminen esitti epäluottamuslausetta sisäministeri Leinolle ns. emigranttien luovutusjutusta. Äänestyksen tulos oli yllätys myös ehdotuksen tekijälle – ehdotus hyväksyttiin. Fagerholmin (1977, 226–227) mukaan Paasikivi oli tapahtuneen jälkeen puhunut Salmiselle ”suurin kirjaimin”; Salminen oli Poijärven tavoin kuulunut myös Aseveljien Liiton johtoon.

69 Autio & Heikkilä 1990, 96.

70 Opetusministeriön voimien vähäisyys johtui osaltaan vanhoista liberaaleista katsomuksista, joiden mukaan valtiiovallan tuli mahdollisimman vähän puuttua sivistystyöhön (Autio & Heikkilä 1990, 52).

Yrjö Ruudun valinta pääjohtajaksi oli antanut aihetta odottaa muutoksia kouluhallituksen politiikkaan. Kollegisuuden periaate kuitenkin vaikeutti uuden pääjohtajan edustaman kansandemokraattisen politiikan noudattamista. Hän ei voinut yksin päättää asioista, vaan päätökset tehtiin kouluneuvosten ja pääjohtajan kokouksissa.⁷¹ Kollegisuuden periaate selittääkin puhdistuspyrkimysten näkymättömyyden kouluhallituksen politiikassa. Kouluhallituksen pääjohtajan ja opetusministeriön kansliapäällikön Arvo Salmisen välit olivat viileät.⁷² Myös kouluneuvokset epäilivät uutta johtajaansa, ja kansanopetusosaston päällikkö Alfred Salmela vastusti pääjohtajan ajamia uudistuksia. Veli-Matti Aution mukaan pääjohtaja Ruudun ja opetusministeri Helon oli tukeuduttava toisiinsa, koska kommunistit epäilivät heitä eivätkä porvaritkaan tukeneet.⁷³ Ilman laajaa kannatuspohjaa Helon ja Ruudun oli turvauduttava Paasikiveen ja toimittava hänen politiikkansa välikappaleena.⁷⁴

Tullessaan pääjohtajaksi Ruutu oli vaatinut historian ja yhteiskuntaopin oppikirjojen tarkastuttamista erillisellä lautakunnalla, koska kouluneuvokset olivat osoittautuneet epäpäteviksi hyväksymään oppikirjoja, joissa käsitellään poliittisesti arkaluontoisia kysymyksiä. Ruutu itse oli puuttunut oppikirjojen tarkastustoimikunnassa myös kirjojen sisäpoliittiseen ainekseen.⁷⁵ Oppikirjojen hyväksyminen pysyi kuitenkin kouluhallituksella ja pääjohtajan suhteet alaisiinsa jäivät viileiksi.

Kouluhallituksen pääjohtajan henkilökohtainen kanava kentän opettajiin olivat kiertokirjeet, joissa käsiteltiin usein hyvin arkisia koulun toimintaan liittyviä asioita. Sodan jälkeen niissä näkyi kuitenkin myös koululaitoksen poliittinen uudistuminen. Oppikirjojen tarkastustoimikunnan työstä, maanpuolustusohjelman muuttamisesta ja Neuvostoliiton aluetta koskevien karttojen luovuttamisesta tiedotettiin kiertokirjeillä.

71 Kollegiojohtoisessa virastossa johtajan valta oli vähäisempää kuin päällikköjohtoisessa virastossa. Kollegiot olivat olleet linnakkeita jo venäläistämistä vastaan 1900-luvun alussa. Venäläiset olivat yrittäneet lisätä päällikkövirastojen osuutta, koska heidän oli helpompi päästä eroon yhdestä hankalasta päälliköstä kuin erottaa kaikki kollegion jäsenet. (Ks. Savolainen 1996, 64–65, 130.); Ruudun poliittinen asennoituminen jätti hänet kouluhallituksessa yksin. Hän sai kuitenkin monissa asiakysymyksissä tukea kouluneuvoksilta, mm. oppikouluosaston päälliköltä Gunnar Sarvalta, joka oli jo 1930-luvulla ajanut pääjohtajan kannattamaa yhtenäiskoulupolitiikkaa. Henkilönimityksissä Ruutu ei kuitenkaan saanut toivomaansa tukea; Selovuori (1992, 114) on käyttänyt kollegisuuden vaikutuksista esimerkkinä Tampereen klassisen lyseon lehtorin nimitystä. Viran sai entinen IKL:n kansanedustaja J. V. Wainio Ruudun vastusteluista huolimatta. Pääjohtajan vaikutusmahdollisuudet olivat vähäiset. Viraston kollegiaalinen luonne masensi myös Ruudun seuraajaa R. H. Oittista, joka pyrki pois virasta hoitettuaan sitä vasta kuukauden. Kouluhallituksen ”patavanhoillinen virkamieskunta” oli tyrmännyt uuden pääjohtajan heti alkuunsa (Ripatti 1992, 225).

72 Soikkanen 1991, 425.

73 Ruudun käännynnäisyys epäilytti hänen poliittisia vastustajiaan. Johannes Virolainen meni arvostelussaan jopa niin pitkälle, että esitti tammikuussa 1948 eduskunnassa, että ”entisen natsin” sopivuutta lasten pääkasvattajaksi voitiin pitää kyseenalaisena (Vp pöytäkirjat 1948 I, 2822–2824). Virolainen viittasi Ruudun menneisyyteen 1930-luvulla, jolloin tämä oli avoimesti osoittanut tukensa kansallissosialismille (Soikkanen T. 1991). Myös sosiaalidemokraatit olivat arvostelleet Ruudun menneisyyttä (ks. Soikkanen 1991, 55).

74 Autio & Heikkilä 1990, 123.

75 Autio & Heikkilä 1990, 122–123.

Vuonna 1945 kouluhallituksen pääjohtajaksi nimitetty Yrjö Ruutu huomasi pian, että kouluneuvokset ja tarkastajat olivat tulppana koulun muuttamisessa.

Viraston kollegisuus ja aatetovereiden puuttuminen estivät häntä saamasta omia ajatuksiaan toteuttamaan. Uuden suunnan kannattajat olivat Ruutua toiveikkaampia.

"Taistelkaa – puhdistakaa se pesä, mitä sanotaan kouluhallitukseksi fascistiteista", innostettiin Ruutua vielä vuonna 1947 (J.J. Virtasen kirje pääjohtaja Ruudulle 11.3.1947, Yrjö Oskar Ruudun kokoelma, kansio 5, KA).

Museovirasto.

Pojjärven pääjohtajakauden lopulla toukokuussa 1945 ilmiantopolitiikkaan oli puututtu kiertokirjeellä. Poijärvi oli purkanut suuttumustaan SNS:n Kalljärven osaston uhattua opettajia erottamisella: *"Kuten varhaisempinakin poliittisina murroskausina on kouluviranomaisille viime aikoina alkanut saapua lukuisia kanteluja ja ilmiantoja, joissa väitetään opettajan virkatehtävissään noudattavan poliittista puolueellisuutta ja vaaditaan hänen erottamistaan virasta. Ovatpa jotkut järjestökin antaneet opettajille eroamisvaatimuksia. Kanteluja ja ilmiäntoja selvitellessä usein paljastuu todelliseksi aiheeksi henkilököhtainen kostonhalu, liioittelu ja väärinkäsitys."*⁷⁶

Kiertokirjeen lopussa Poijärvi oli esittänyt toivomuksen, että johtokunnat tukisivat ja suojelisivat niitä opettajia, jotka joutuvat aiheetta tai väärin perustein kanelun tai ilmiannon kohteeksi. Vaikka kiertokirjeessä oli korostettu uuden poliittisen tilanteen vaativan uudenlaista asennoitumista, se oli ollut selkeä kannanotto puhdistuksia vastaan.

Kiertokirjeiden perusteella kouluhallituksen politiikkaa voi pitää johdonmukaisena. Poliittisen suunnanmuutoksen piti näkyä kouluissa, mutta se ei saanut uhata laillisuutta. Säädöksistä pidettiin kiinni. Vuoden 1945 kiertokirjeissä kouluhallitus korosti uuden asennoitumisen tärkeyttä: *"Yleisenä ohjeena kouluhallitus teroittaa koulun velvollisuutta pyrkiä nykyisessä vaikeassa asemassamme hoitamaan kasvatustyötä niin, että kansamme eri yhteiskuntapiirien keskinen yhteistunto vahvistuu ja suhteemme erikoisesti naapurikansoihin paranevat."*⁷⁷

Ruudun pääjohtajakaudella kiertokirjeet eivät liiemmin muuttuneet. Marraskuussa 1945 pääjohtaja nosti esille ruumiillisen kurituksen.⁷⁸ Hän mainitsi lukuisten ilmiäntojen ja niiden johdosta suoritettujen tutkimusten osoittaneen

76 Kiertokirje 1483a, (kansanopetusosaston kiertokirje 977a), 18.5.1945, Kha, KA.

77 Kiertokirje 993, 15.8.1945, Kha III, KA.

78 Kansakouluntarkastajille osoitettu kiertokirje (Numeroimaton kiertokirje 2.11.1945, Kha III, KA).

kouluissa harrastettavan ruumiillista kuritusta, ja kirjeen mukaan ilmiö oli vielä lisääntynyt. Kansakouluntarkastajien kertomuksissa ruumiillisen kurituksen lisääntyminen ei kuitenkaan näy. Pääjohtajan kirje perustuukin todennäköisesti yksittäistapaukseen.

Opetusministeriö pystyi vaikuttamaan kouluhallituksen kiertokirjeisiin. Esimerkiksi vieraiden kansojen ja valtioiden vääränlaisesta nimittelystä varoittava kirje syntyi opetusministeriön aloitteesta.⁷⁹ Ministeriön kädenjälki ei kuitenkaan näy muista aikakauden kiertokirjeistä, joilla huomio kiinnitettiin yksittäisiin asioihin. Mitään voimakasta ylhäältäpäin tulevaa muutospainetta kiertokirjeillä ei yritetty saada aikaan.

Kirjeenvaihdonkaan perusteella kouluhallituksen linjan ei voi sanoa muuttuneen. Kirjediaarit kertovat mm. opettajien saamista asekatkentuksista ja -tuomioista. Ne eivät kuitenkaan vaikuttaneet opettajien uraan. Kirjediaarien avulla löytää myös valitukset virkanimityksissä. Niistäkään ei löydy merkkejä siitä, että kanteluista olisi yritetty hyötyä viranhauissa. Kirjeenvaihto osoittaa, ettei kouluhallitus pyrkinyt toteuttamaan puhdistuksia opettajakunnassa. Muuttuneella poliittisella tilanteella ja kouluhallituksen pääjohtajan toiminnalla oli kuitenkin vaikutusta opettajien toimiin: opettajat harrastivat itsesensuuria ja yrittivät estää oppilaitaan politikoimasta. Pääjohtaja seurasi alalistensa toimia ja puuttui niihin myös epävirallisesti.⁸⁰

Kouluhallituksen suurimmat vaikutusmahdollisuudet olivat koulujen tarkastuksissa. Tarkastajat valvoivat, että koulut toimivat kouluhallituksen edellyttämällä tavalla. Kansakoulun järjestysmuodon perusteista annetuun lain mukaan maaseudulla kansakouluntarkastaja oli valtion virkamies, jonka tehtävänä oli kouluhallituksen apuna valvoa kansakoulujen toimintaa. Vaikka muodollisesti tarkastajat paikallisina viranomaisina toimivat vain kouluhallituksen apuna, heidän valtansa oli suuri. He päättivät opettajan ja johtajan virkojen täyttämisestä sekä olivat johtokunnan ja koulun johtajan esimiehiä. Tarkastaja toimi tarvittaessa myös virallisena syyttäjänä opettajaa vastaan. Tarkastaja saattoi anoa virka-apua maaherralta, jos koulutoimessa ilmeni epäkohтия. Käytännössä tarkastajat turvautuivat kuitenkin mieluummin kouluhallitukseen.

Vaikka kaupungeilla oli suuri vapaus kansakoulutoimensa järjestämisessä, tarkastajan valinta alistettiin valtion viranomaisten vahvistettavaksi. Kaupunkien tarkastajilla ei ollut niin suurta valtaa kuin maaseudun piiritarkastajilla. Myös pätevyysmäärittelyt erosivat maaseudun piiritarkastajien määrittelyistä. Koulutoimen johdon ja kaupunkien näkemykset tarkastajan asemasta ja tehtävistä olivat eronneet toisistaan ja kärjistäneet tilannetta varsinkin 1930-luvul-

79 Kiertokirje 1180, 8.4.1949, Kha III, KA.

80 Pääjohtaja pystyi epävirallisilla toimilla saamaan opettajat toimimaan haluamallaan tavalla. Esimerkiksi Ville Repon (1991, 101) mukaan pääjohtaja Ruutu vaati Helsingin Suomalaisen Realilyseon rehtoria Eino Cederbergiä siirtämään erään kommunistien vastaiseen mielenilmaukseen syyllistyneen oppilaan Helsingin ulkopuolelle. Rehtori toimi pääjohtajan toivomalla tavalla. Todennäköisesti Ruudun tekemät epäviralliset huomautukset olivat kuitenkin lukumäärällisesti vähäisiä.

la.⁸¹ Ennen sotia päätoimisia kansakouluntarkastajia oli ollut Helsingissä (3), Turussa, Tampereella, Viipurissa, Kemissä, Kotkassa, Kuopiossa, Lahdessa, Oulussa, Porissa ja Vaasassa. Joissain pienemmissä kaupungeissa sivutoiminen tarkastajan virka oli jaettu kahtia, kuten Pietarsaaressa ja Uudessakaarlepyyssä.

Tarkastajien työhön kuului koulutarkastusten lisäksi myös paljon muuta. 1920-luvulta lähtien tarkastajien työmäärä oli lisääntynyt huomattavasti. Tuoloin tarkastusvelvollisuutta oli jouduttu vähentämään siten, että kukin koulu oli tarkastettu vain joka toinen lukuvuosi. Vuonna 1925 tarkastuspiirien lukumäärää oli lisätty 33:sta 39:ään, ja määrä pysyi samana myös sodan jälkeen. Piirien lisääminen ei ollut paljoakaan helpottanut tarkastuksen vaikeuksia. Piiritarkastajien määrää ei ollut lisätty, mutta heidän virkatehtäviään oli pyritty yksinkertaistamaan. Työmäärän lisääntyminen näkyi vähentyneinä tarkastuksina kouluilla – tarkastaja saattoi käydä koululla vain joka kolmas vuosi.

Maalaiskoulujen tarkastajat vastasivat omista koulupiireistään ja toimivat virassaan yleensä kauan. Vain Kajaanin, Kemijärven, Pieksämäen, Porvoon, Turunmaan ja Ylivieskan piireissä tarkastajat vaihtuivat useamman kerran vuosien 1944 ja 1948 välillä. Usein tarkastajat vaihtoivat toiseen piiriin. Esimerkiksi Kemijärven ja Kajaanin piiriin tarkastajat T.J. Karttunen ja Pauli Palva vaihtoivat toimialuetta keskenään. Kuitenkin 25 piirissä sama tarkastaja toimi sodan päättymisestä vuoteen 1948, joten tarkastusjärjestelmä edusti jatkuvuutta koulutoimessa. Vanhat kokeneet kansakouluntarkastajat joutuivat toimimaan muuttuneessa poliittisessa ilmapiirissä uusien vaatimusten ja vanhan koulutradition ristipaineessa.

Kansakouluntarkastajan työ oli muuttunut yleisen oppivelvollisuuden säätämisen jälkeen, sillä tarkastajan hallinnolliset tehtävät olivat lisääntyneet. Tarkastajan oli pitänyt edelleen toimia myös koulupiirinsä pedagogisena ohjaajana, mutta varsinkin sodan jälkeen tarkastaja oli pikemminkin hallinnollinen virastomies kuin käytännön pedagogi. Kansakoulujen piiritarkastajan asema oli silti sellainen, että moni eteenpäin pyrkivä kansakoulunopettaja piti sitä tavoiteltavana.⁸² Pätevyysvaatimukset tarkastajille olivat kuitenkin samat kuin seminaarinlehtoreille. Heillä täytyi olla filosofian kandidaatin tutkinto tai vastaava ja kasvatusopin korkein arvosana, mikä vaikeutti seminaarista valmistuneiden kansakoulunopettajien tietä tarkastajan uralle. Aiheutti katkeruutta, kun nuoret maisterit syrjäyttivät pystyvän ja kokeneen kansakoulunopettajan tarkastajanviran täytössä.⁸³

Sodan jälkeen tarkastajiksi ei hakeutunut kansandemokraatteja korkeiden pätevyysvaatimusten vuoksi. Tarkastajan virkoja avautui harvoin, joten normaali rekrytointi ei olisi muuttanut tilannetta. Kansakouluntarkastaja V.A. Niinisen vaatimukset ”kansanvaltaisesti ajattelevista” tarkastajista olivat ainoita lajissaan.⁸⁴ Sen sijaan koulujen johtokuntiin työväen edustusta vaadittiin:

81 Halila 1950, 348–349.

82 Halila 1950, 341.

83 Halila 1950, 344.

84 Ks. Opettajain Lehti 9/1945, 2.3.1945.

*”Jo Suomen itsenäisyyden alusta on opetus kouluissa suunnattu kiihkoisänmaalliseen, neuvostovihamieliseen, fasismia ihannoivaan sävyyn. Yhteiskunnan on löydettävä keinot, joilla se pakottaa taantumuksellisetkin opettajat, jotka eivät enää mieltään pysty muuttamaan, ainakin noudattamaan solidaarisuuden linjaa. Koulujen johtokuntiin on saatava niin voimakas työväen edustus, että täysin tehokkaasti voidaan valvoa oppilaiden kasvatusta”.*⁸⁵

Vasemmistolehdissä ei juuri vaadittu tarkastajakunnan puhdistamista, vaikka tarkastajat olivat avainasemassa opettajakunnan valvonnassa. Oululaisen Pohjolan Työn (sd) joulukuun 1946 numero oli poikkeus. Siinä nimimerkki Eno-Sakari kirjoitti puolankalaisen kansakoulunopettajan kertoneen, ettei tämä saanut fasisiselta johtokunnalta työrauhaa. Opettaja voisi nimimerkin mukaan opettaa uuden suunnan mukaisesti vasta, jos johtokunta puhdistettaisiin ja tarkastaja vaihdettaisiin.⁸⁶

Kommunistien laimea halu uudistaa tarkastajakuntaa ei merkinnyt väheksyvää asennoitumista tarkastajiin. Puolueessa tiedettiin, ettei omia miehiä saataisi vallinneen lainsäädännön aikana mahdollisesti erotettavien tilalle. Tilanetta kuvaa Tampereen tarkastajanviran haku vuonna 1946. SKP:n Tampereen piiritoimikunta tiedusteli puolueen kantaa hakijoista. Helsingin piirishteeri

Maalaiskansakoulujen tarkastajien kokous huhtikuussa 1939 Säätytalossa. Kansakouluntarkastajat valvoivat, että kouluissa toimittiin säännösten mukaan ja opettajat hoitivat kunnolla työnsä. Tarkastajat olivat opettajien ja koulujen johtokuntien esimiehiä. Opettajat usein pelkäsivät tarkastajan tuloa koululle, koska tämä arvioi heidän koulunpitoaan ja pystyi vaikuttamaan heidän työhönsä. Tarkastajat olivat yleensä vanhempia koulumiehiä ja pysyivät virassaan kauan. Sodan jälkeen toimineet tarkastajat edustivat sotia edeltänyttä aikaa. Uutta suuntaa edusti vain yksi, sodan jälkeen työhönsä aloittanut tarkastaja. Museovirasto.

85 Hämeen-Satakunnan Yhteistyö 27.11.1946.

86 Puolankalaisen opettajan mukaan koulun johtokunta vainosi häntä, koska hän oli kertonut askätkentäjutuista ja käynyt vasemmiston juhlissa (Pohjolan Työ joulukuussa 1946). Seuraavan vuoden helmikuussa Pohjolan Työ kiinnitti huomiota simojokelaiseen kansakoulunopettajaan, joka oli vastustanut rauhanpäivän viettämistä (Pohjolan Työ 25.2.1947). Vuodesta 1946 lähtien Pohjolan Työtä voi pitää sosiaalidemokraattien ja kansandemokraattien yhteisenä lehtenä, sillä sen johtokunnassa oli kummankin puolueen edustajia ja puheenjohtajuutta hoidettiin vuoron perään, mikä osaltaan selittää lehden kannanottojen sävyä.

Paavo Koskinen tähdensi, että vain pätevät hakijat olisivat viranhaussa vahvoilla, ja sellaisia puolueella ei ollut suositella. V.A. Niinisenkin mahdollisuuksia epäiltiin.⁸⁷

Sodan jälkeen kansakouluntarkastajia työllistivät lisääntyneet valitukset ja kantelut. Usein tarkastaja lähetettiin paikalle, kun kouluhallitukselle oli valittu tai kanneltu jonkin koulun opettajasta. Sota-aikana koulujen työhön ei ollut kiinnitetty samalla lailla huomiota kuin ennen sotia ja varsinkin sodan jälkeen. Sodanjälkeiset kantelut työllistivät paikoittain tarkastajia siten, että he näkivät aihetta purkaa taakkaansa tarkastuskertomuksiinsa. Porin piirin tarkastaja Onni J. Vainio kirjoitti syyslukukauden yhteenvedoonsa, että ”tavaton paperisota ja kouluhuoneistovaikeuksien selvittely sekä lukuisten kanteluiden aiheuttamat tutkimiset ovat estäneet koulujen tehokkaat tarkastukset”.⁸⁸ Onni J. Vainiolla oli 169 yläkansakoulua piirissään. Vain Ahvenanmaalla, Helsingissä, Imatralla ja Kymenlaaksossa tarkastajalla oli alle sata yläkoulua. Oulussa J. Korhonen, Seinäjoella M.O. Karttunen ja Ylivieskassa K.A. Ruohonen joutuivat hoitamaan useampia kouluja kuin Vainio Porissa.⁸⁹ Tarkastajien piti hoitaa myös alakansakoulujen asiat – ei siis ihme, ettei heidän aikansa riittänyt.

Tarkastustilaisuuden yhteydessä pidettiin yleensä koulun johtokunnan kokous. Sillä pyrittiin lisäämään tarkastajan henkilökohtaista panosta koulupiirin asioiden hoitamiseen. Ajoittain johtokunnan ja opettajan välit kiristyivät ja tarkastaja joutui ratkaisemaan kiistatilanteet. Tarkastajien ratkaisuja kunnioitettiin – ani harvoin opettaja tai johtokunnan jäsenet valittivat tarkastajan tekemästä päätöksestä. Jotkut tarkastajat ojensivat tarkastuskertomuksissaan riidan osapuolia. Esimerkiksi Porin piiritarkastaja Onni J. Vainio huomautti johtokunnalle, että sen on estettävä vanhempien hyökkäykset pikkuasioissa koulua ja opettajaa vastaan.⁹⁰ Nurmeksen tarkastaja Onni Sinervo puolestaan kehotti johtokuntaa olemaan sallimatta aiheetonta opettajaa koskevaa juoruilua.⁹¹ Kummassakin tapauksessa tarkastaja selvitti opettajaa vastaan tehtyjen kantelujen todenperäisyyttä. Johtokunnille tekemillään huomautuksilla tarkastajat pystyivät lopettamaan kantelut. Loppuivatko kantelut siitä syystä, että niissä ei ollut perää, vai siksi että tarkastaja selkeästi asettui opettajan puolelle, on vaikea tietää. Tarkastajan puuttuminen asioihin kuitenkin vaikutti asiaan.

Tarkastajan valta opettajien erottamistapauksissa oli suuri. Virallinen erottaminen aiheutti tarkastajalle kuitenkin paperitöitä. Usein tarkastajat ajattelivat, että opettajan siirtäminen toiseen kouluun saattoi olla parempi ratkaisu

87 SKP:n kaaderijaosto, Hmp. II/ymp. (Niininen Vilho Aukusti), Ka. Niininen oli poliittisesti oman tiensä kulkija. SKDL:ään hän liittyi 1947 oltuaan liki 20 vuotta SDP:n jäsen. Vuonna 1953 hän erosi puolueesta; SKP:n ongelmana oli, etteivät omat kaaderit olleet päteviä korvaamaan puhdistettavia virkamiehiä (ks. Lauri Vileniuksen esitys SKP:n puolueuuevoston kokouksessa 30.6.–1.7.1946, Ka).

88 Porin piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, syyslukukausi 1945, Kha III, KA.

89 Koulujen määrät ovat lukuvuodelta 1947–48 (SVT X: 70–76).

90 Porin piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, kevätlukukausi 1947, Niinisalon kansakoulu 11.3.1947, Kha III, KA.

91 Nurmeksen piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, kevätlukukausi 1946, Rannankylän koulu 1.6.1946, Kha III, KA.

kuin erottaminen, ja he pyrkivät saamaan asiat hoidettua ilman byrokratiaa. Jos opettaja oli tarkastajan mielestä syyllistynyt sellaiseen toimintaan, ettei tämä voinut enää toimia koulussa, tarkastaja kehotti opettajaa joko anomaan eläkettä tai siirtymään pois paikkakunnalta.⁹² Saattoipa tarkastaja joskus antaa opettajalle pakollista virkavapauttakin tarkastuksen perusteella.⁹³ Tarkastajat pystyivät halutessaan siirtämään opettajaksi sopimattoman henkilön pois koululta, sillä he saattoivat arvioida opettajan työhön kykenemättömäksi.⁹⁴ Erottamisvaltaansa tarkastajat käyttivät kuitenkin hyvin harvoin. Esimerkiksi oppilaita pahoinpidelleet opettajatkin saivat usein vain huomautuksen.⁹⁵ Joskus tarkastajat joutuivat ratkaisemaan tilanteita, joissa opettajat olivat riidoissa keskenään.⁹⁶ Viranhaut olivat usein opettajien välisen katkeruuden syynä. Ei ole olemassa kuitenkaan mitään merkkejä siitä, että opettajat olisivat sodan jälkeen kannelleet tai valittaneet toisistaan saavuttaakseen siten paremman aseman viranhaussa.

Kansakouluntarkastajalla oli valta puuttua opettajan vapaa-ajan tekemisiin. Opettajalta edellytettiin siveellistä ja kunniallista käytöstä myös viran hoidon ulkopuolella. Tarkastaja saattoi huomauttaa opettajalle, että tämän piti käyttäytyä opettajan arvon vaatimalla tavalla. Opettaja voitiin tuomita esimerkiksi, jos hänellä oli avioliiton ulkopuolinen suhde, ja siitä ilmoitettiin

-
- 92 Ks. esim. Lahden piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, Huhdasjärven koulu 9.4.1946; Jyväskylän piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, Kuitulan koulu 4.6.1948, Kha III, KA; Joskus tarkastaja asettui koulupiiriläisten puolelle opettajaa vastaan. Hän saattoi ehdottaa opettajalle koulun vaihtoa, jos riitely oli tuhduttanut vanhempien ja opettajan välit. Tarkastajan mielestä opettaja ei välttämättä ollut tilanteessa suurin syyllinen, mutta oli paljon helpompaa vaihtaa opettajaa kuin yrittää muuttaa koulupiiriläisten asenteita. Esimerkiksi Jyväskylän piiritarkastaja Väinö Valorinta yritti suostutella Oittilan koulun opettajaa hakeutumaan toiseen kouluun, koska koulunkäynti oli kärsinyt "kouluretelöistä". (Jyväskylän piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, Oittilan koulu 19.5.1948, Kha III, KA.); Joissain tapauksissa koulupiiriläiset olivat tarkastajan mielestä niin väärässä, ettei hän voinut antaa heille periksi koulusovunkaan nimissä. Väinö Valorinta tarkasti Pengerjoen koulun Petäjavedellä. Koulun johtokunta huomautti opettajan puheista ja tavoista sekä epäsäännöllisestä elämästä. Tarkastaja ilmeisesti suuttui johtokunnan kokouksessa, koska kirjoitti tarkastuskertomukseensa: "Johtokunnan sopii merkitä muistutuksensa pöytäkirjaan. Sopii myös pitää vanhempien kokous koululla. Ellei hyvä olla, sopii hakea pois täältä!". (Jyväskylän piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, Pengerjoen koulu 24.5.1948, Kha III, KA.)
- 93 Ks. Kainuun piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, Kytömäen koulu 24.11.1945, Kha III, KA.
- 94 Kärjistyneimmän esimerkin tarkastajan vallasta antaa Kaino Puukon tapaus. Kaino Puukko toimi Jylängän koulun opettajana Kiuruvedellä. Iisalmen tarkastaja Tauno Meriläinen piti koululla tarkastuksen, jonka yhteydessä pidetty johtokunnan kokous päätti opettaja Puukon uran. Tarkastaja kuvaa mainittua tapausta tarkastuskertomuksessaan seuraavasti: "Opettaja Puukko oli käyttäytynyt sopimattomasti ryypäten ja irstaillen miesten kanssa. Asiaa tutkittaessa hän sai raivokohtauksen, pyyhkäisi äkkiä pöydältä maahan palavan öljylampun yrittäen polttaa talon ja koolia olevan johtokunnan. Soitin pikaisesti poliisit, jotka korjasivat hänet mielisairaalaan". (Iisalmen piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, Jylängän koulu 19.2.1948, Kha III, KA.)
- 95 Ks. esim. Helsingin piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, Hyrylä-Korson koulu 1.11.1946; Haapamäen piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, Mantilon koulu 14.5.1948, Kha III, KA.
- 96 Esimerkiksi Lappeen koululla Haapajärvellä opettajan ja koulun johtokunnan välit olivat kireät syksyllä 1945. Tarkastaja Esko Korpijärvi sai selville, että koulun toinen opettaja yllytti kyläläisiä. (Länsipohjan piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, Lappeen koulu 5.9.1945, Kha III, KA.)

kouluhallitukselle.⁹⁷ Tarkastajat joutuivat tutkimaan opettajien tekemisiä ja sanomisia myös koulutyön ulkopuolella ja tarvittaessa järjestämään tutkimuksia asiassa. Tarkastajan tutkimus oli usein opettajalle piinallinen, mutta tarkastaja saattoi myös hoitaa asian opettajan kannalta inhimillisesti.⁹⁸

Tarkastajan tehtäviin kuului valvoa koulujen opetus- ja kasvatustyötä, vahvistaa opettajien vaalit, myöntää ikälisät sekä tutkia riitajutut ja kantelut. Ei koulun johtokunta eivätkä koulupiiriläiset voineet erottaa virassa olevaa opettajaa ilman tarkastajan tukea. Tarkastajan asema oli tärkeä kamppailussa opettajakunnan uudistamisesta. Tarkastajat pyrkivät saamaan tilanteen rauhoittumaan; useimmiten he tyytyivät huomauttamaan opettajille, että näiden on oltava varovaisempia puheissaan ja teoissaan. Tarkastuskertomuksissa on vain vähän opettajille annettuja suoranaisia kehoituksia muuttaa poliittista asennoitumistaan.

Seinäjoen tarkastajan M.O. Karttusen mukaan ns. vaaran vuosien poliittinen jännitys ei vaikuttanut hänen työhönsä, vaan tarkastukset hoidettiin kuten muulloinkin. Karttusen väitettä on kuitenkin syytä epäillä, sillä politiikka tunkeutui myös tarkastajien työhön – joutuipa Karttunen itsekin puuttumaan poliittisiin kanteluihin.⁹⁹ Tampereen piirin tarkastajan Impi Tarkkilan havainnoista ja opettajille suunnatuista kehoituksista saa käsityksen, miten uusi poliittinen tilanne heijastui tarkastajien työhön. Tarkkila kiinnitti huomiota opettajien sotilaalliseen käyttäytymiseen ja huolehti siitä, että kielletyt kirjat poistettiin ja kartat korjattiin.¹⁰⁰

Myös tarkastaja Väinö Valorinnan toimet kertovat sodanjälkeisten vuosien vaikutuksista ammattikuntaan. Väinö Valorinta tarkasti Jyväskylän piiriä koko 1940-luvun lopun. Jyväskylän piirissä oli runsaasti kanteluita ja riitajuttuja, joita Valovuori joutui selvittämään. Vuosien 1944–1948 aikana tarkastaja tutki 16 tapausta piirinsä alueella. Joissain tapauksissa opettaja suostui muuttamaan paikkakunnalta pois¹⁰¹, ja toisinaan tarkastaja kehotti koulupiiriläisiä

97 Ks. esim. Seinäjoella huoruudesta tuomitusta oppikoulunopettajattaresta: Kha II KD 8/420 1947, 13.1.1947, KA.

98 Esimerkiksi kansakouluntarkastajana toimiessaan Alfred Salmela sai kerran tutkittavakseen kantelun, jossa opettajaa syytettiin epäsiiveellisuudesta. Opettajattarelle oli hänen naimisiin menonsa jälkeen syntynyt lapsi kantelun tekijöiden mielestä liian aikaisin. Tarkastaja Salmela hoiti asian johtokunnan kokouksessa siten, ettei siitä tullut suurempaa hälyä. (Ks. Jurama & Karttunen 1990, 32.)

99 Karttunen 1992, 69; Kha III KD 604/86 1947, 6.6.1947, KA.

100 Teiskon Kaanaan kansakoulun johtajaopettajasta Anna Aattisesta oli valitettu, että hän käytti sotilaallista ilmoitustapaa tuntien alkaessa. Tarkkila matkusti paikalle ja tutki asian. Opettaja väitti luopuneensa käytännöstään heti välirauhan solmimisen jälkeen. Tarkastajan kertoessa, että koulun kirjastossa oli ilmoitettu säilytettävän ”sopimatonta kirjallisuutta”, opettaja kertoi poistaneensa oppilaskirjastosta Arvi Järventauksen ”Rummut” -teoksen ja eräitä Jalmari Saulin kirjoja. Tarkastaja luotti opettajan sanaan, eikä asiasta aiheutunut huomautuksia tai jatkotoimenpiteitä. Myös valitukset tarkastajalle loppuivat. Tarkastaja Tarkkila huomautti myös Teiskon Asuntilan opettajalle Aino Palolle tämän sotilaallisesta ilmoitustavasta. (Tampereen piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset 1945–1948, Kha III, KA; Aattinen oli toiminut Lotta Svärd -yhdistyksen Teiskon paikallisosaston sihteerinä kymmenen vuotta, mikä todennäköisesti oli joidenkin valitusten lähtökohdana, vaikkei sitä mainittukaan.)

101 Petäjäveden Kuitulan opettaja Suoma Lehikoinen muutti pois saatuaan johtokunnalta todistuksen uuden paikan hakua varten. Liinalammin opettaja Emil Taipale sai pyytämänsä vapautuksen viransijaisuuden hoitamisesta tarkastajan sitä ehdotettua. Korpilahden Oittilan

Vanhoja karttoja ei sodan jälkeen saanut käyttää opetuksessa, mutta uusiakaan ei heti ollut saatavilla. Yksistään Tampereen piirissä kansakouluntarkastaja huomautti kiellettyjen kirjojen poistamisesta ja karttojen korjaamisesta 12 koulun opettajille syyslukukaudella 1945. Kansakouluntarkastajat joutuivat puuttumaan asiaan vielä vuonna 1948. Kuva vuodelta 1932. Museovirasto.

muuttamaan pois, jos opettaja ei ollut sovelias heidän lapsilleen ¹⁰². Kuitenkin vain muutamassa Valorinnan tutkimassa kantelussa motiivina oli politiikka. Marraskuussa 1945 Valorinta piti tarkastusta Toivakan Ruuhimäen koululla, jossa oppilaiden vanhemmat olivat valittaneet opettajien poliittisesta asennoitumisesta. Opettajat näyttivät tarkastajalle saamansa kirjeen, jossa heitä syytettiin fasismista. Valorinta kehotti tarkastuskertomuksessaan opettajia välttämään senkaltaista toimintaa, josta heitä syytettiin. ¹⁰³ Jälkeenpäin hänen ei enää tarvinnut puuttua asiaan. Helmikuussa 1946 Valorinta joutui tutkimaan Vaajakosken SNS:n osaston tekemän kantelun opettaja Antton Ahovuoresta. Tässäkin tapauksessa tarkastaja kehotti opettajaa välttämään kaikkea, mikä antaa aiheen muistutukseen. ¹⁰⁴ Joulukuussa 1945 tarkastaja Valorinta tutki Laukaan Valkolan koulun opettajan Ilmari Virkin toimintaa, koska koulun johtokunta vaati Virkin virasta vapauttamista, hänen määräyksensä peruuttamista tai hänen itsensä pyytämää eroa. Tarkastaja kuvasi opettajaa hajamieliseksi ja keskittymiskyvyttömäksi. ”Poikkeaa yllättävin kääntein kaukasiin sivuasioihin – – puhuu että verta on vuotanut ja vuotaa vastakin Suomen ja itäisen naapurin välillä”, kuvailli tarkastaja opettajan toimintaa. ¹⁰⁵ Tarkastaja Valorinta antoi muistutuksen opettajalle ja kehotti tätä pyytämään eroa viikon sisällä, minkä tämä tekikin. Opettajan eron perimmäinen syy ei ollut politiikassa, mutta tapaus kuvaa hyvin tarkastajien suurta valtaa opettajien rankaisasioissa.

koulun opettaja Suoma Kaila ei sen sijaan luvannut toteuttaa tarkastajan ehdottamaa pois-
muuttoa. (Jyväskylän piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset 1946–1948, Kha III, KA.)

102 Esim. Petäjäveden Pengerjoen koulun opettaja Mikko Timonen sai tarkastajalta kaiken tuen koulupiiriläisiä vastaan (Jyväskylän piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, kevätlukukausi 1948, Kha III, KA).

103 Ruuhimäen kansakoulussa opettajina toimivat Maria Anstén ja Aino Pänkäläinen (ks. Jyväskylän piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, syyslukukausi 1945, Kha III, KA).

104 Jyväskylän piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, syyslukukausi 1945, Kha III, KA.

105 Jyväskylän piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, syyslukukausi 1945, Kha III, KA.

Vuoden 1945 elokuuhun mennessä opettajakuntaan oli kohdistettu vain muutamia puhdistuspyrkimyksiä. Jotkut uuden suunnan kannattajat olivat yrittäneet saada aikaan muutosta kouluviranomaisten avulla. Vain yhdestä opettajasta oli vuoden 1945 elokuuhun mennessä tiedotettu valtiolliseen poliisiin.¹⁰⁶ Uuden suunnan kannattajien voimattomuus puhdistushankkeissa näkyi selkeimmin opettaja Tukkinen tapauksessa.

Elsa Tukkinen tuli esille virantäytössä tapahtuneiden sotkujen myötä. Tukkinen oli toiminut Karttulan Koskenkylän koulun opettajana koeajalla ja haki keväällä 1945 virkaa. Johtokunta kieltäytyi antamasta Tukkiselle valtakirjaa vakinaiseen virkaan, koska tämä ei johtokunnan mielestä ollut kelvollinen hoitamaan sitä. Johtokunnan tietojen mukaan Tukkinen oli käyttäytynyt väkivaltaisesti ja sopimattomasti: hän oli lyönyt karttakepillä erästä oppilasta, ja lisäksi hänen väitettiin kiihkoilleen poliittisissa asioissa.¹⁰⁷

Viikon kuluttua päätöksestä johtokunnan puheenjohtaja kutsui koolle uuden kokouksen väittäen edellisen olleen laitton. Uudessa kokouksessa hän repi edelliskokouksen pöytäkirjan ja Tukkinen valittiin virkaan. Johtokunnan jäsen Augusti Vepsäläinen suuttui puheenjohtajan toiminnasta ja kirjoitti hänestä elokuussa valituksen, jonka hän liitti Tukkisesta tekemäänsä kanteluun. Vepsäläinen vaati poliisitutkintaa puheenjohtajan toiminnasta ja Tukkinen viran avoimeksi määräämistä. Opetusministeriö määräsi kouluhallituksen tutkimaan asian, ja kouluhallitus antoi jutun Kuopion piirin kansakouluntarkastajan tehtäväksi.

Syyskuussa opettaja sai tukea yllättävältä taholta: Karttulan kansanhuollon johtaja Emil Karttunen kirjoitti hänestä puolustuskirjeen. Karttunen lukeutui omien sanojensa mukaan äärivasemmistoon.¹⁰⁸ Hän ilmoitti, ettei ollut havainnut Tukkinen kiihkoilevan poliittisissa asioissa. Karttunen epäili opettajattaren vastaisten toimien johtuneen tämän toiminnasta Lotta Svärd -yhdistyksen Karttulan paikallisosastossa. Samaa uskoi myös opettaja itse. Kansakouluntarkastajalle 9. syyskuuta lähettämässään selvityksessä hän kertoi Vepsäläisen tyttären halunneen sodan aikana mukaan lottatoimintaan isän vastusteluista huolimatta. Opettajan ja Vepsäläisen suhteet olivat siitä asti olleet huonot. Tukkinen kirjoitti pitävänsä häntä vastaan tehtyjä syytöksiä vääristeltynä ja niiden syyinä ”liiallista poliittista kiihkoilua”.

106 Vuoden 1945 elokuuhun tultaessa SNS oli ollut mukana Veikkolan opettajia koskevassa painostuksessa sekä Voltin kansakoulun johtajaopettaja Laakson ilmiannossa, ja Vampulassa kansalaiskokous oli nostanut K.S. Luukolan sekä Aili Kovasen erottamisen esille. Pertunmaan Lihavanpään kansakoulun johtajaopettajasta Niilo Saviosta löytyy Valpolla maininta heinäkuun lopulta 1945: ”Kansakoulunopettaja Niilo Savion ilmoitetaan olevan innokkaimpia taantumuksellisia.” (VP YD 29, 30.7.1945, KA.); Seuraava opettajaa koskeva ilmoitus tuli Valpoon vasta marraskuussa 1945, ja varsinaisesti Valpo aktivoitui opettajaseurannassa keväällä 1946.

107 Tukkinen tapaukseen liittyvät asiakirjat ovat opetusministeriön arkistossa (OpM KD 95/255 1945, KA). Kansakouluntarkastaja Saareman johtaman tutkimuskokouksen pöytäkirja on Karttulan Koskenkylän koulun tarkastuskertomusten yhteydessä (Kuopion piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, syyslukukausi 1945, Kha III, KA). Valpolla ei ole Tukkisesta merkintöjä.

108 Todellisuudessa Emil Karttunen ei ollut äärivasemmistolainen, ainakaan hän ei ollut sitoutunut äärivasemmiston puolueisiin SKP:hen tai SKDL:ään. SKP:ssä Karttusta pidettiin sitoutumattomana, ja hänen tiedettiin irtautuneen SDP:stä (SKP:n kaaderijaosto, UHmp. II/ymp., Karttunen Emil, Ka).

Syyskuussa tarkastaja Frans Saarelma lähetti kouluhallitukselle tutkimustuloksensa, jossa hän kirjoitti uskovansa Tukista. Johtokunta ei ollut kyennyt antamaan syyteille asiallista selvitystä. Saarelman mielestä opettajaa ei voinut rangaista lottatoiminnasta, ja syyteeseen opettajan fasistisuudesta hän totesi: ”Sen kummempi faskisti ei hän ole, kun yleensä kuka muu tahansa. Tässä on käytetty iskusanaa kovin lievässä tapauksessa.” Saarelma kumosi aiheettomana syytöksen, että opettaja olisi vaatinut erään punakaartilaisen lasta eroamaan. Ainoa kohta, joka tarkastajan mielestä ansaitsi huomiota, oli ruumiillisen kurituksen käyttäminen, mutta siinäkin oli ”kärpäsestä tehty härkänen”. Syyttäjien motiiviksi Saarelma epäili heidän omien lasten heikkoa koulumenestystä. Tarkastajan mielestä asian käsittely voitiin lopettaa.

Kouluhallitus ei ollut valmis jättämään asiaa siihen. Se halusi hoitaa asian perin juurin, jottei opetusministeriö saisi aihetta pyytää lisäselvityksiä. Saarelma määrättiin jatkamaan tutkimuksia. 13. lokakuuta tämä piti koululla virallisen tutkimuskokouksen. Läsnäolijoiden mielestä lottasyytös ei edellyttänyt jatkotoimia. Käsiteltäviksi syyteiksi jäivät karttakepillä lyöminen ja oppilaiden jättäminen koulun jälkeen kuorimaan perunoita. Myös se, ettei opettaja tehnyt yhteistyötä vanhempien kanssa, koettiin raskauttavana. Tukkinen kielsi syyllisyytensä kaikilta muilta kohdin, mutta karttakepillä lyönnin hän myönsi. Hän totesi asiasta kuitenkin jo sovitun vanhempien kanssa.¹⁰⁹

Tutkimus osoitti tarkastajan mielestä, ettei ollut aihetta antaa opettajalle muistutusta. Tarkastajan mukaan ”harhautuneet” johtokunnan jäsenetkin olivat tyytyväisiä asian näin selvittyä. Kahden kesken Saarelma varoitti Tukista paikkakunnalla olevasta opettajavastaisesta hengestä, jota ilmeni mm. Suomi–Neuvostoliitto-Seuran Karttulan osastossa. 19. lokakuuta 1945 kouluhallitus katsoi asian olevan tutkittu ja lähetti selvityksensä opetusministeriöön. Se ei aiheuttanut lisätoimenpiteitä, ja Tukkinen saattoi jatkaa virassaan.

Kansakouluntarkastajien työhön kuului kanteluiden tutkiminen. Sodan päättyminen ja uusi poliittinen tilanne eivät aiheuttaneet poliittisten kanteluiden sumaa kouluhallitukseen. Tarkastajille osoitettujen kanteluiden tarkkaa määrää ei sen sijaan tiedetä, koska heille osoitettuja kanteluita ei arkistoitu. Tarkastuskertomuksista löytyy kuitenkin viitteitä kanteluista, jotka johtivat tarkastajan toimiin. Kouluhallitukselle ja tarkastajille osoitettujen kanteluiden aiheina olivat etupäässä opettajien ja vanhempien erilaiset näkemykset koulunpidosta, panettelut ja pahoinpitelyt. Vuosina 1944–1948 vain 21 opettajaan kohdistettiin kanteluita poliittisista syistä. Tällaisiin tapauksiin voi lukea ne, joissa kansakoulunopettajaa kehoitettiin muuttamaan suhtautumistaan itäiseen naapuriin¹¹⁰ tai joissa opettajaa syytettiin fasismista tai ”sopimattoman kirjal-

109 Tukkinen oli sopinut asian oppilas Antti Kainulaisen äidin kanssa ja tarkastaja oli antanut karttakepillä lyönnistä huomautuksen opettajalle.

110 Iisalmen tarkastaja Tauno Meriläinen joutui kehottamaan Kiuruveden Ruutanen koulun opettajia Martta Kilkkiä, Jalmary Maijalaa ja Lahja Tiaista muuttamaan suhtautumistaan itäiseen naapuriin. Tarkastaja huomautti Maijalalle erikseen isonvihan liian värikkäästä käsittelystä. Opetus oli tarkastajan mielestä ollut miltei kiihotusta. Myöhemmin vuosina tarkastajan ei tarvinnut huomauttaa samasta asiasta. (Iisalmen piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, kevätlukukausi 1947, Kha III, KA.)

lisuuden” käyttämisestä opetuksessa. Oppikoulujen opettajista ei poliittisia kanteluita tehty. Poliittisten kanteluiden määrää voi pitää pienenä, kun ottaa huomioon kaikki tutkimusajana tehdyt kantelut, mutta suurena verrattuna poliittisiin kanteluihin ennen vuotta 1944 ja vuoden 1948 jälkeen.¹¹¹

Poliittisten kanteluiden vähyys voi selittyä siitä, että koulujen tarkastajia pidettiin vanhan suuntauksen edustajina, olivathan he miltei kaikki olleet toimessaan jo ennen sotia. Tätä näkemystä tukee se, että tarkastajille saatettiin huomauttaa heidän olevan seuraavana puhdistusvuorossa opettajien jälkeen. Tarkastajia miellettiin mahdollisesti myös opettajan esimieheksi eikä järjestelmän ulkopuoliseksi henkilöksi, joka suhtautuisi asioihin puolueettomasti. Kansakouluntarkastaja ja opettaja olivat usein myös tulleet toisilleen tutuiksi lukuisien tarkastusten aikana, mikä sekin saattoi nostaa lasten vanhempien kynnystä kanteluiden tekoon.

Koulujen tarkastajilla oli paljon valtaa. Heidän olisi pitänyt tukea opettajakuntaan kohdistettuja puhdistuspyrkimyksiä, jotta ne olisivat onnistuneet. Kuitenkaan kouluhallituksen tarkastajat tai kouluneuvoksetkaan eivät olleet osoittaneet halua muuttaa koulua uuden suunnan mukaisesti: yhtään opettajaa ei ollut erotettu kurinpitomenettelyllä poliittisen kantelun tai ilmiannon perusteella. Tuntiopettajista, joiden virassapysymissuojansa oli heikko, ei ollut kanneltu.¹¹² Edellä esitelty Laakson ja Tukaisen tapaukset oli hoidettu kurinpitomenettelyn mukaan: opettajat saivat antaa kirjallisen selityksen ja olla läsnä todistajien kuulemisessa. Tarkastajien ehdotuksen johdosta kurinpitomenettely ei kuitenkaan ollut aiheuttanut erottamisia.

Vuoteen 1946 tultaessa ääriivasemmisto oli saanut uudistettua oppikirjat pinnallisesti, mutta opettajakuntaa tai opetussuunnitelmia ei laisinkaan. Vaikkei SKP, SKDL eikä SNS:kään ollut laatinut suunnitelmia opettajakunnan puhdistamiseksi, niiden puhdistusretoriikka oli yllyttänyt joitain kannattajia toimimaan. Keväällä 1946 opettajakunnan tilanne kytkeytyi laajempaan virkamieskysymykseen. SKP muutti toimintatapojaan virkamieskysymyksen hoidossa, ja tilanne tempasi myös opettajat organisoitujen puhdistuspyrkimyksien pyörteisiin.

111 Kansakoulujen tarkastuskertomuksista löytyy tutkimusajalta noin sata kantelua tai kanteluihin rinnastettavaa syytöstä ja valitusta, mikä vastaa sotia edeltäneen ajan määrää. Esimerkiksi vuoden 1939 tarkastuskertomuksissa kanteluita, syytöksiä ja valituksia on 26; yhdessäkään niistä ei politiikalla näytä olleen osuutta. Kanteluiden määrä väheni 1940-luvun lopussa. Kevätlukukaudella 1949 kansakouluntarkastajat käsittelivät 16 ja seuraavalla lukukaudella enää kymmenen kantelua. Kuvaavaa ajalle on, että poliittissävyytteisiä kanteluita ei enää tehty, ja vain yhden koulun tarkastuksessa puututtiin opettajan politikointiin – tällöinkin kyseessä oli vasemmistolainen opettaja (Lapin piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, kevätlukukausi 1949, Kha III, KA). Poliittisten kanteluiden todellista määrää ei kuitenkaan voi tietää tarkasti, koska opettajia saatettiin syyttää myös muilla perusteilla.

112 Toisaalta tuntiopettajien virkasuhteen irtisanominen oli helppoa, eikä siitä tarvinnut käydä vastaavaa kamppailua kuin vakinaisessa virassa olevan opettajan erottamisesta (ks. Bruun, Mäenpää & Tuori 1988, 23).

2.2 Opettajat joukkoliikkeen otteessa

2.2.1 SKP:n järjestämä joukkoliike virkamieskunnan puhdistamiseksi

SKP:n johto oli uskonut vielä vuoden 1945 lopulla väestön asenteiden muutokseen, vaikka osa jäsenistöstä oli suhtautunut tilanteeseen pessimistisesti ja vaatinut puoluetta muuttamaan linjaansa ja kiristämään otettaan. Kovemman linjan kannattajat olivat väittäneet joukkojen olevan valmiita melko pitkälle menevään taisteluun, jotta taantumus saataisiin kukistettua. Kolmen suuren puolueen yhteistyöjulistuksen toteutumisesta oli myös esitetty epäilyjä. Epäilijät olivat väittäneet sopimuksen pysyvän koossa vain, jos työväestön vaatimukset syrjäytetään. Kovemman linjan kannattajat olivat ehdottaneet yleislakkoa ja puhdistusten välitöntä toteuttamista. Heidän mielestään joukot tunsivat tulleensa petetyiksi. Lokakuun puoluekokouksessa puolueen johto oli joutunut tyyntelelemään oppositiota. Voimakkaimpiin toimiin ei kannata ryhtyä, oli Ville Pessi vakuuttanut. Jyrkemmät toimet antaisivat fasisteille ja taantumukselle mahdollisuuden, oli hän selittänyt.¹

Suomalaiset olivat saaneet lukea lehdistä, miten muualla hävinneiden osapuolten edustajia kohdeltiin. Ranskassa oli alkanut oikeudenkäynti ”Ranskan vihainta miestä” Pierre Lavalia vastaan. Laval oli ollut Saksan tukeman Vichyn hallituksen johdossa, ja häntä syytettiin yhteistyöstä vihollisen kanssa. Lokakuun puolivälissä oli saatu lukea, että Laval tuomittiin petturina kuolemaan. Samaan aikaan Norjan korkein oikeus oli vahvistanut valtiopetoksesta ja murhasta syytetyn Vidkun Quislingin kuolemantuomion.² Edelleen suomalaislehdet olivat kertoneet kommunistien voittaneen Tanskan vaaleissa ja työväenpuolueen Englannin kunnallisvaaleissa. Marraskuun lehtiä olivat hallinneet Suomen sotasytytetyt. Heidän tuomionsa julistettiin vuoden 1946 helmikuussa. Sotasyllisyysoikeudenkäynti jyrkensi sosiaalidemokraattien suhtautumista kommunisteihin, koska he näkivät SKDL:n pyrkineen SDP:n hajottamiseen oikeudenkäynnin avulla. Edellisen syksyn kunnallisvaalitulos oli lähentänyt SDP:n enemmistöä ja oppositiota sekä samalla etäännyttänyt työväenpuolueita toisistaan.

Helmikuun lopulla Paasikivi valittiin presidentiksi ja Mauno Pekkala tuli pääministeriksi kommunistien estettyä Kekkonen valinnan. Pääministerin henkilöstä käyty kiista osoitti kolmen suuren puolueen yhteistyön alkaneen

1 Kovemman linjan kannattajien tunnot tulevat hyvin esille kirjeenvaihdosta. Puolue sai kovasanaisia kirjeitä mm. Vimpelistä, Kirkkonummelta, Vihdistä ja Siuntiossa (ks. mm. ”Otetta kiristettävä”, J. Kivisen ja J.V. Tuomisen kirjeet, SKP:n järjestöjaosto, kirjeenvaihto 1944–50 EF 1, Ka); Pessi varoitti, että kommunisteja porovoisoihin jyrkempiin toimiin. Hän kertoi, kuinka ”eräällä huomattavalla paikkakunnalla fasistiprovoakaattori” houkutteli kommunisteja valtaamaan virkapaikat äkkirynnäköllä. ”Tuo esimerkki nähdäkseni osoittaa sen, miten mieluista olisi juuri fasistisille aineksille se, että me lähtisimme toimintaan, jota me tällä kertaa emme voi hyväksyä”, hän jatkoi. Kaikki puoluekokousedustajat eivät kuitenkaan hyväksyneet Pessin tyyntyttelevää kantaa. (SKP:n 7. edustajakokouksen, 19.–23.10.1945 pöytäkirja, liitteet 18 ja 19, Ka.)

2 Helsingin Sanomat 5.10., 10.10. ja 14.10.1945; Ranskassa Pétainkin sai kuolemantuomion. Myöhemmin se kuitenkin lievennettiin elinkautiseksi vankeusrangaistukseksi.

rapautua. SKDL sai uuteen hallitukseen kuusi ministeriä, ja maalaisliitolle tuli viisi ministerin paikkaa, samoin kuin SDP:lle. Sosiaalidemokraattisen eduskuntaryhmän enemmistö oli tyytymätön hallituksen kokoonpanoon niin kuin edellisen hallituksenkin aikana. Hallitus sanoi noudattavansa kolmen suuren julistuksen linjaa ja korosti julkisen elämän lisäpuhdistuksen tarpellisuutta.

Alkukevään 1946 aikana kommunistit muuttuivat kärsimättömiksi. Kommunisti-lehdessä kirjoitettiin: *”Demokratian kannattajia ei voida syyttää siitä, että he olisivat olleet malttamattomia ja että heiltä olisi puuttunut lojaalisuutta toisin ajattelevia kohtaan. Päinvastoin – he ovat rauhallisesti odottaneet olojen muuttumista ja antaneet tukensa kaikille siihen suuntaan tähtäville pyrkimyksille.”*³

SKP:n johto myönsi itselleen kärsineensä takaiskuja. Kommunistien saavutukset jäivät Suomessa vähäisemmiksi kuin useimmissa Neuvostoliiton valtapiiriin joutuneissa maissa. Venäläisten luottamus Paasikiveen ei ollut tappioiden ainoa syy, vaan SKP sai syyttää myös itseään.⁴ Ulkoparlamentaarisen toiminnan käytöstä keskusteltiin yhä useammin. Suunnanmuutokseen oli vaikuttanut eduskunnassa ja julkisuudessa lisääntynyt kommunistien arvostelu. Kommunistit olivat järjestäneet mielenosoituksia sotasyllisyyskysymyksen takia loppukesällä 1945. Ne olivat aiheuttaneet vastarintaa, mutta samalla ne olivat osoittaneet puolueelle väen olevan valmis vaikka yleislakkoon. Sotasyllisyysjuttu oli näyttänyt myös neuvostojohdolle, ettei suomalaisten asennoituminen ollut täysin muuttunut. Idän ja lännen välien viiletessä ja Suomen tilanteen muuttuessa Moskova antoi tukensa SKP:n pääsihteerin Ville Pessin ehdottamille radikaaleimmille otteille. Päätökseen vaikutti myös neuvostojohdossa käyty valtataistelu, kuten Kimmo Rentola on osoittanut.⁵

Lokakuun edustajakokouksessa SKP:n päälinjaksi oli määritelty joukkotyö ja joukkoliikkeiden kehittäminen. Tarkoitus oli nujertaa vastustaja askel askeleelta, ja virkamieskunnan puhdistamisesta piti tulla joukkoliikkeen voimannäyttö. SNS:n yleiskokouksen lähetystö oli vaatinut virkamieskunnan puhdistamista jo tammikuussa 1945 käydessään pääministeri Paasikiven luona. Kommunistit vaativat puhdistuksia saamatta mitään näkyvää aikaan: helmikuun kansalaiskokouksessa Messuhallissa Ville Pessi leimasi fasistisen virkamieskunnan demokraattisen kehityksen jarruksi, ja maaliskuussa Työkansan Sanomat vaati puhdistusten jouduttamista.⁶

Huhtikuun 1946 Moskovan-matkansa jälkeen Hertta Kuusinen vaati joukkovoiman käyttöä.⁷ Ville Pessi esitteli Kuusisen kanssa hiomansa ohjelman SKP:n

3 Kommunisti 4/1946.

4 Bayer-Thoma 1990, 231; Huhtikuussa 1946 SKP:n johto kutsuttiin Moskovaan. Suomen sisäpoliittinen tilanne nähtiin synkkänä. Kolmen suuren yhteistyö oli vain muodollista, eikä ajatus kansanrintaman avulla toteutettavista uudistuksista ollut toteutunut. Ždanovin tulkki eversti V.P. Tereskin ehdotti, että SKP:lle annettaisiin tehtäväksi valmistella ohjelma kansallistamisia, maareformia ja valtiokoneiston puhdistamista varten. (Ks. Rentola 1994b, 201.)

5 Rentola 1994b, 198–204.

6 Työkansan Sanomat 8.3.1946.

7 SKDL:n eduskuntaryhmä 25.4.1946, Ka.

politbyroolle. Huhtikuu oli käännekohta puoluejohdon suhtautumisessa joukkoliikkeiden käyttöön – liikkeistä oli tulossa keino asioiden hoitamiseen. SKP:n johto ymmärsi, että vain lakeja muuttamalla se saisi aikaan haluamansa muutoksia, ja lakien muuttamiseen se tarvitsi painostuskeinoja.⁸ Joukkoliikkeisiin oltiin valmiit turvautumaan hallitusrintaman rikkoutumisenkin uhalla. SKP:n suhtautumiseen joukkoliikkeisiin vaikutti myös venäläisten Leinoon kohdistama arvostelu puhdistusten hitaudesta.⁹ Vappuna sattui Helsingissä järjestyshäiriöitä, jotka antoivat aiheen syyttää poliisiviranomaisia epäpätevyydestä ja fasistien suosimisesta. SKP:n puheenjohtajan Aimo Aaltosen mukaan vapun tapauksia piti käyttää hyödyksi vaadittaessa virkamiesten erotamattomuuden kumoamista. Vapun tapahtumiin ei todennäköisesti olisi reagoitu ilman Neuvostoliiton jättämää vastalauseenoottia, sillä suomalaiset viranomaiset olivat pitäneet levottomuuksia vähäpätöisinä. Valvontakomission nootti sai kuitenkin SKP:n liikkeelle. Vapun levottomuuksien takia lakkautettiin muutamia oikeistolaisia järjestöjä ja Uudenmaan läänin maaherra kenraali A.E. Martola erotettiin. Myös poliisikuntaa puhdistettiin.

Kevään 1946 aikana kommunistit panivat toimeen joukkoliikkeen virkamieskunnan puhdistamiseksi. Julkisen hallinnon puhdistamisen lisäksi vaadittiin kansallistamistoimenpiteitä ja maareformia. Joukkoliikkeelle annettiin SKP:n sisäasiainjaoston laatimat yksityiskohtaiset ohjeet, joissa määrättiin millaisia kokouksia pidettäisiin ja mitä vaatimuksia esitettäisiin.¹⁰ Kommunistien omat lehdet tukivat hyökkäyksiä. Joukkoliike ei saanut SAK:n tukea, vaan se kielsi jäseniään osallistumasta liikkeeseen työaikana. Myös SDP kielsi jäseniään osallistumasta joukkoliikkeeseen, ja maalaisliitto vastusti liikehdintää jyrkästi. Vastapropagandassa joukkoliike yhdistettiin Lapuan liikkeen toimintaan, ja SKP rinnastettiin IKL:ään, joka esiintyi kansan nimissä ilman sen valtuutusta.¹¹

Äärivasemmisto esitti joukkoliikkeen tukevan hallituksen pyrkimyksiä. Se vaati kolmen suuren julistuksen täytäntöönpanoa: taantumus oli kitkettävä ja demokraattista kehitystä piti jouduttaa. SKP:n johto halusi joukkoliikkeellä vauhdittaa hallitusta tekoihin, koska SDP ja maalaisliitto näyttivät jarruttavan asiaa. SKP:n johdolle kevään 1946 joukkoliike oli painostuskeino, jolla pyrittiin muuttamaan lakeja, mutta osallistujille se merkitsi konkreettisempia asioita. Jotkut odottivat vallankumousta, toiset nimettyjen virkamiesten välitöntä erottamista.¹²

8 Holopainen 1992, 21; Vielä toukokuussa kommunistit uskoivat saavansa virkamieslain haluamukseen, koska SDP ja maalaisliitto olivat sitoutuneet fasismiin kitkemiseen. Joukkoliikettä tarvittiin kuitenkin nimeämään puhdistettavat virkamiehet paikkakunnittain (ks. SKDL:n eduskuntaryhmän pöytäkirjat 15.5. ja 23.5.1946, Ka).

9 Rentola 1986, 93–95; Jussila 1990, 136; Bayer-Thoma 1990, 239.

10 Suomen demokratisoinnin puolesta pidettyjen kansalaiskokousten asiakirjoja, Sisäpolitiikka-kokoelma, Ka; Ks. myös SKP:n puoluetoimikunnan pöytäkirja 20.5.1946, Ka.

11 Haataja 1986, 13–41; Haataja 1988, 152; Ks. myös SDP:n puoluetoimikunnan pöytäkirja 3.6.1946, TA.

12 Holopainen 1992, 26. Kärsimättömyys ja erilaiset odotukset näkyivät SKDL:n yhdistyksissä. Kalevi Haikaran (1975, 43) mukaan eräs yhdistys jopa lopetti toimintansa, koska vallankumousta ei tehtykään.

2.2.2 Kansalaiskokouksien nimeämät opettajat

SKP organisoi ympäri maata kokouksia, joissa kansalaiset saivat osoittaa halunsa muuttaa virkamieskuntaa. Vaikka kokoukset olivat kommunistien johtamia, ne järjestettiin ainakin nimellisesti poliittisesti laajalla pohjalla. Järjestelyille jäi vähän aikaa, sillä ohjeet kokouksia varten olivat valmiina vasta 21. toukokuuta ja kokoukset oli määrä pitää kahden viikon sisällä. Ensimmäinen kokous pidettiinkin kaksi päivää ohjeiden valmistumisen jälkeen. Kansalaiskokouksien tarkoitus ei ollut kerätä mahdollisimman suurta erotettaviksi vaadittavien joukkoa, vaan keskittyä tärkeimpiin kohteisiin – niihin, jotka pystyvät jarruttamaan demokratian edistymistä, opasti SKDL:n valistussihteeri Nestori Parkkari puoluelehtien päätoimittajia 23. toukokuuta. Samalla hän varoitti, ettei liike saisi muodostua sellaiseksi, että kaikki epämiellyttävät henkilöt leimattaisiin suoralta kädeltä fasisteiksi.¹³

Liike saavutti huippunsa touko–kesäkuun vaihteessa. 284 kokousta ehdittiin järjestää, ja erotettaviksi vaadittavien virkamiesten nimiä saatiin kokoon 214. Kansalaiskokoukset sujuivat yhtenäisen kaavan mukaan: joku alusti käsiteltävän asian ja nimesi joitain tunnettuja fasisteja, asiasta keskusteltiin, ja osanottajat nimesivät tehtäviinsä sopimattomia virkamiehiä. Kokousten järjestäjien laatimien tilastojen mukaan joukkoliikkeeseen osallistui 57 000 henkeä.¹⁴ Toimeliaimpia oltiin Kuopiossa, Turussa ja Oulussa. Uudellamaalla kokouksia järjestettiin paljon mutta nimiä kerättiin vähän. Pohjanmaalla, Keski-Suomessa ja Lapissa kokouksia oli vähänlaisesti. Uudellamaalla ja Pohjanmaalla erotettavien nimiä kerättiin eniten Mäntsälästä ja Lapualta. Minna Holopaisen mukaan kokousten määrän voi ajatella korreloineen alueen »punaisuuden» kanssa, ja kerättyjen nimien määrä riippui paikkakunnan »valkoisuudesta» eli »taantumuksellisten» määrästä ja laadusta.¹⁵

Kuopion läänissä pidetyissä kansalaiskokouksissa nimettiin puolet koko maan 40:stä erotettavaksi vaaditusta opettajasta. Erityisesti läänin läntisen vaalipiirin kunnissa pidetyissä kokouksissa nimiä kertyi runsaasti. Tältä osin listalle joutuminen korreloi alueen »punaisuuden» kanssa: Kuopion läntisessä vaalipiirissä edellisenä vuonna pidetyissä eduskuntavaaleissa kommunistit olivat saaneet 31,6 % äänistä.¹⁶ Iisalmen maalaiskunnassa, Nilsiässä, Suonenjoella, Leppävirralla ja Riistavedellä, joista opettajia nimettiin listalle, kommunistien ääniosuus oli koko vaalipiirin osuuden luokkaa. Tuusniemellä kommunistit olivat saaneet miltei puolet äänistä. Kuopion itäisessä vaalipiirissä kommunistien kannatus oli ollut 15,4 % ja Pielisensuussa 31 %, siis lähes sama kuin läntisessä vaalipiirissä. Pielisensuussa neljä opettajaa joutui listalle. Pyhäselässä, Liperissä, Kiihtelysvaarassa ja Kiteellä, joissa kussakin yksi opettaja nimettiin listalle, kommunistien kannatus oli ollut jopa vähäisempää kuin

13 Nestori Parkkarin 23.5.1946 päivätty kirje SKDL:n lehtien päätoimittajille (SKDL:n valistusjaosto, Fb muut lähetetyt kirjeet 1946, Ka).

14 Holopainen 1992, 31.

15 Holopainen 1992, 32.

16 SVT XXIX; Ks. myös Nousiainen 1956.

itäisessä vaalipiirissä keskimäärin. Kuopion läänissä oikeistoradikalismi oli ollut vähäistä. Esimerkiksi kyydityksiä oli tehty kymmenkunta ja vain yksi sellaiselta paikkakunnalta, josta kansalaiskokous nimesi opettajan erotettavien listalle.¹⁷ Tältä osin kerättyjen nimien määrä ei korreloi alueen »valkoisuuteen». Paikkakunnan poliittisten vastakohtien jyrkkyys selittääkin »punaisuuden» ja »valkoisuuden» ohella asiaa.

Koko maassa erotettaviksi vaadittujen luettelossa virkamiesten lisäksi luuteltiin kunnallisia luottamusmiehiä, valtuustojen ja lautakuntien jäseniä. Suurin ammattiryhmä listalla oli poliisit, heitä oli nimetty 63 listalle. Neljäkymmentä opettajaa edusti toiseksi suurinta ryhmää. Kansalaiskokouksissa vallitsi kansantuomioistuinhenki – demokratian vastustajat piti erottaa.¹⁸ Kokousten järjestäjät olivat tehneet lomakkeita, joihin merkittiin tilaisuuksien osallistujamäärät ja muita tietoja. Erotettaviksi vaadittujen listat laadittiin piireittäin. Nimen perässä mainittiin usein, millä perusteella erottamista vaadittiin. Opettajien kohdalla perusteena käytettiin »fasistista opetustapaa» tai »uuden demokraattisen suunnan vastaista asennetta». Väli- rauhansopimuksessa kiellettyihin järjestöihin kuulumisen ja asekatkenta kävivät myös erottamisperusteesta, ja joidenkin kohdalla katsottiin riittävän toteamus »ei sovi opettajaksi» tai »sopimaton virkaansa». Riistaveden kokous vaati kahta kansakoulunopettajaa erotettaviksi, koska nämä olivat osallistuneet asekatkentaan.¹⁹

17 Ks. Siltala 1985, 681–682.

18 Jussila 1990, 141.

19 Riistaveden kansalaiskokouksessa esiin tuodut opettajat olivat Keihäsniemen koulun johtaja-opettaja Yrjö Karttunen ja Melalahden koulun johtaja-opettaja Johan Miettinen, joita kumpakaan ei tuomittu asekatkennasta (ks. Lukkari 1984). Karttunen oli pidätettynä kaksi viikkoa, mutta hänet vapautettiin (ks. Karttusen henkilökortti Valpossa, KA). Miettistä epäiltiin konepistoolin hallussapidosta. Tutkimuksissa selvisi, että hänellä oli luvallinen pistooli hallussaan (ks. Johan Miettisen henkilökortti Valpossa – kortti on nimellä Juho Heikki Miettinen, KA).

SKDL:n Keski-Suomen piirijärjestön järjestämä kansalaiskokous 5. kesäkuuta 1946 Jyväskylässä oli viimeisiä kokouksia ennen joukkoliikkeen huipentumaa eduskuntatalolla. Länsipuistossa pidetyssä tilaisuudessa puhui SKDL:n piirisihteerinä Juho Koivunen ja useita maaseutuedustajia. Sateisesta säästä huolimatta paikalla oli Kansan Ääni -lehden tietojen mukaan yli 2 500 osanottajaa. Vastavanlaisia kokouksia pidettiin kahden viikon aikana 284 ympäri maata. Kansan Arkisto.

Sydänmaan kansalaiskokouksessa vaadittiin Nilsin Kirkonkylän kansakoulun opettajan Helmi Rapelin (istumassa oik.) erottamista demokraattisen suuntauksen vastustajana. Koulun johtajaopettajan Paavo Jäntin (istumassa kesk.) erottamisvaatimusta ei perusteltu. Kuva keväältä 1948. Museovirasto.

Liperissä opettaja piti erottaa, kun tämä oli muodostanut suojeluskunnan poikaosaston, oravakomppanian, oppilaistaan.²⁰ Vähässäkyrössä eräs opettaja jatkoi lottahommia²¹, Pyhäselässä toinen ei antanut koulusalia kokousten pitoon²², Sydänmaalla yksi ”vastusti demokraattista suuntausta”²³ ja Kiteellä muuan kieläytyi voiton päivänä nostamasta lippua salkoon.

Kansalaiskokousten edustajien valtioneuvostolle luovuttamissa erottamislistoissa oli virheitä ja puutteita, koska nimet muuttuivat kirjaamisvaiheen kierreessä ja osa tiedoista jäi kokonaan pois. Esimerkiksi Kiuruveden, Kiteen ja Kiikalan kansalaiskokoukset vaativat ”opettajan erottamista”, mutta opettajien nimistä tai kouluista ei ole mainintaa. Kyseisten opettajien henkilöllisyyden selvittäminen on vaikeaa, koska paikkakunnilla oli monia kouluja ja opettajia.²⁴ Erottamisperusteetkaan eivät auta selvitystyössä: ”sallii oppilaiden harjoittaa Neuvostoliiton vastaista kiihotusta” -perustelu ei anna vihjeitä opettajan henki-

-
- 20 Liperin listoilla on kaksi Kivinen-nimistä opettajaa, mutta niillä tarkoitetaan samaa henkilöä – Martti Kivistä. Valpossa hänestä tehtiin henkilökortti vuotta myöhemmin, 9. kesäkuuta 1947. Sen mukaan Kivinen kuului suojeluskuntaan, ja oli osallistunut talonpoikaismarssiin. Hän oli Lapuan liikkeen Taipaleen paikallisosaston perustajajäsen ja puheenjohtaja sekä Pohjois-Karjalan piiriosaston perustajajäsen. Paikkakuntalaisten huhujen mukaan Kivinen olisi mahdollisesti syyllistynyt vuonna 1938 poliittiseen murhaan. (VP henkilökortti, KA.)
- 21 Kyseessä oli Savilahden alakoulunopettaja Hilja Kristiansson.
- 22 Pyhäselän kansakoulun johtajaopettaja Antti Pitkäsén toinen erottamisssy oli sopimaton käytös. 53-vuotias Pitkäsén oli kuulunut Pyhäselän suojeluskuntaan vuodesta 1918 ja taistellut vapaaehtoisena kansalaissodassa (VP Joensuun alaosaston kotelo 3, suojeluskuntaluettelo, KA.)
- 23 Listalla nimetty K. Rapeli oli todellisuudessa Nilsin alakoulunopettaja Helmi Rapeli. Sydänmaalla toinen erotettavaksi vaadittu opettaja oli Kirkonkylän koulun johtajaopettaja Paavo Jäntti.
- 24 Esimerkiksi Kiikalan tapauksessa kyseessä saattaa olla paikkakunnan näkyvä opettajahahmo J.F. Luukko, joka oli ottanut osaa Lapuan liikkeeseen. Komisuon koulun opettajana sekä kunnavaltuuston pitkäaikaisena jäsenenä ja puheenjohtajana hän oli kiikalalaisten henkinen johtaja (ks. Sarvas & von Herzen 1987, 546–547, 673). Luukko ei enää sodan jälkeen toiminut opettajana, mutta erottamisvaatimukset saatettiin kohdistaa hänen luottamustoihinsa. Varmuutta asiasta ei kuitenkaan ole. Toisaalta kyseessä saattoi olla Vihtijärven kansakoulunopettaja Joonas Ranta-aho, josta paikkakuntalaiset olivat jo edellisvuonna valittaneet SKDL:lle.

öllisyydestä. Suonenjoella vaadittiin Hilja Huovisen erottamista, vaikka tämä ei enää edes opettanut koulussa.²⁵

Listoilta pystyy tunnistamaan 29 opettajaa, jotka toimivat opettajina listan keräämisen aikaan keväällä 1946. II tapausta pohjautui puutteellisiin tietoihin. Esimerkiksi joitain Kuopion läänin kansalaiskokouksen nimeämiä opettajia on mahdoton henkilöidä. Kansalaiskokouksen opettajatietojen joukossa on monta sellaista nimeä, jotka eivät täsmää kouluhallituksen lukuvuosi-ilmoitusten ja kansakoulujen tarkastuskertomusten tietojen kanssa. Opettaja Saimolaa ei löydy Niemistöstä, Saimi Vainiota Kiteeltä, Hukanhaata Pielisensuusta, Suomalaista Pitkälähdestä, Pahlmania Leppävirralta eikä Gunnel Rahkeeta Joensuusta.²⁶

Valtaosa erotettaviksi vaadituista opettajista oli yläkansakoulunopettajia – vain kolme alakoulunopettajaa vaadittiin erotettavaksi. Kansalaiskokouksissa vaadittiin yleensä koulun johtajaopettajan eroa, muiden erottaminen ei ollut niin tärkeää. 26:sta listalla olevasta kansakoulunopettajasta 19 oli johtajia. Ainoastaan kolme oppikoulunopettajaa sai kansalaiskokouksissa huomiota osakseen. He olivat rehtoreita. Uudenkaupungin yhteislyseon rehtori Arvo Juvala vaadittiin erotettavaksi IKL:n jäsenyyden ja Neuvostoliitolle vihamielisten lausuntojen vuoksi, Oulun suomenkielisen keskikoulun rehtori Weijo Olander sopimattomien puheiden ja mielipiteiden vuoksi sekä Lapuan yhteiskoulun rehtori Hilja Riipinen lapualaistoiminnan takia.²⁷

Mäntsälästä listalle joutui herkästi. Millään toisella paikkakunnalla ei vaadittu yhtä monen opettajan erottamista. Mäntsälässä erotettaviksi vaadittiin johtajaopettajat Lydia Heikkinen, Aimo Salmi, Jooseppi Vainio, Sylvi Varjoranta ja Väinö Taitto sekä yläkoulunopettaja Hilja Mäkelä.²⁸ Joensuun maalaiskunnassa

- 25 Hilja Huovisen väitettiin järjestäneen kansakoululaisille kiihotustilaisuuden hautausmaalla ”vanhassa asevelihengessä”. Hän ei kuitenkaan ollut opettajana listan tekoaikana.
- 26 Holopaisen (1992) mukaan Pahlman pitäisi olla Pählman ja Ranckenin nimi oli kirjoitettu virheellisesti Rahkee, mutta senkään nimisiä opettajia ei kouluilla ollut. Olen tarkistanut listanimen lisäksi sitä muistuttavat nimet lukuvuosi-ilmoituksista myös eri tarkastuspiirien alueelta. Esimerkiksi Pitkälähden kansalaiskokouksessa ilmoitettu opettaja Suomalainen ei ole ollut Anttolan Pitkälähdessä eikä Mikkelin tarkastuspiirin alueella. Laitilassa toimivasta Suoma Suomalaisesta on vuodelta 1945 kantelu (Kha III AD 1244/145 1945, KA). Paikkakunta sijaitsee kuitenkin Turun lähellä ja opettaja jatkoi koulussa vuoteen 1952 saakka, joten hän ei ole Pitkälähden Suomalainen.
- 27 Listalla Juvalaa nimitetään virheellisesti kansakoulun johtajaopettajaksi. Olander puolestaan toimi myös Oulun ruotsinkielisen keskikoulun ja sen yksityisen jatkokoulun opettajana. Lisäksi hän hoiti Oulun palopäällikön tointa vuoteen 1949 saakka. (Suomen voimistelunopettajat 1959; Manninen 1995.); Valpon alaosastot eivät olleen välittäneet tietojaan kansalaiskokousten organisoijille. Esimerkiksi Oulussa etsivä Pentti Liedes oli kerännyt tietoja oppikoulunopettajien taantumuksellisuudesta. Lähinnä oppilailta etsivä oli saanut tietää, että Oulun lyseon opettaja Eero Ilmari Karjalainen (ilmoitus 57, 20.3.1946) sekä Oulun keskikoulun opettajat Veikko Vilho Olander (ilmoitus 89, 14.5.1946) ja Johannes Ahi (ilmoitus 90, 14.5.1946) suosivat oppilaiden fasistista ajatustapaa ja että lyseon lehtorit Erkki Antero Tiesmaa ja Kaarlo (p.o. Kerttu) Pekkala olivat fasisteja (ilmoitus 125, 7.6.1946, kaikki ilmoitukset Oulun alaosaston asiemapissa 4, KA). Liedeksen tietoja ei katsottu aiheelliseksi lähettää myöskään Valpon pääosastolle.
- 28 Lydia Heikkinen toimi Kirkonkylän kansakoulun johtajaopettajana ja Hilja Mäkelä yläkoulunopettajana samassa koulussa. Johtajaopettaja Aimo Salmi kirjattiin listalle virheellisesti Aino Salmeksi. Jooseppi Vainio toimi Ohkolan, Sylvi Varjoranta Levannon ja Väinö Taitto Hirvihaaran koulun johtajaopettajana. Varjoranta ja Taitto olivat kuuluneet IKL:n paikallisyhdistykseen. Taitto oli ollut sen perustajajäsen sekä puheenjohtaja 1933–1935. Taitto oli saavuttanut monia palkintoja IKL:n lehden Ajan Suunnan asiamiehenä. Hän oli lisäksi ottanut

Mäntsälän kansalaiskokouksessa erotettaviksi vaadittujen listalle nimettiin Kirkonkylän kansakoulun opettaja Hilja Mäkelä (oik.). Syytä erottamiselle ei kirjattu. Kuva syksyiltä 1947. Museovirasto.

Pielisensuussa erotettaviksi vaadittiin opettajia Lyyli Vainiota, Väinö Keinästä, Kahilaa ja Hukanhaata.²⁹ Myös Lapuan kansalaiskokouksissa vaadittiin monien opettajien erottamista. Leo Leinonen, Antti Pukkila ja Hilja Riipinen piti ensi tilassa erottaa ”lapualaisina myrkyntylväjinä”. Kolmikron erottamisperusteet olivat pääosin lapualaisvuosilta. He olivatkin listoilla selvästi tunnetuimmat opettajat, ja myös valtiollinen poliisi kiinnostui heistä.

VAATIMUKSET OPETTAJIEN EROTTAMISEKSI LAPUALLA

Kevään 1946 joukkoliikkeen aikana Leo Leinonen toimi Hirvijoen kansakoulun johtajaopettajana ja Antti Pukkila Kirkonkylän kansakoulun johtajana Lapualla.

---

osaa Lapuan liikkeen toimintaan. Varjoranta oli toiminut Lotta Svärd -yhdistyksen Mäntsälän paikallisosaston puheenjohtajana kymmenen vuotta ja ollut yhdistyksen Uudenmaan piirin perustajajäsen. Vainio oli toiminut Mäntsälän suojeluskunnan soitto-kunnan johtajana. Heikkisen, Mäkelän ja Salmen poliittisesta toiminnasta ei ole merkkejä. Valpolla on kaksi henkilökorttia Väinö Taitosta. Häntä koskevat tiedot perustuvat niiden lisäksi kouluhallituksen ansioluetteloihin eläkehakemuksiin 1950 sekä lukuvuosi-ilmoituksiin. Varjorannasta Valpolla on henkilökortti. Valpo epäili häntä Lotta Svärd -yhdistyksen vaatevaraston piilottamisesta yhdistyksen lakkauttamisen jälkeen. Häntä koskevat tiedot perustuvat niiden lisäksi kouluhallituksen ansioluetteloihin eläkehakemuksiin 1955, kouluhallituksen opettajakortistoon sekä lukuvuosi-ilmoituksiin.

29 Väinö Keinänen oli Karsikon kansakoulun johtajaopettaja, Lyyli Vainiolla tarkoitettiin Mutalan kansakoulun opettajaa Aino Lyydiä Vainiota ja Kahilalla Sulkulahden kansakoulun johtajaopettajaa Toivo Kahilaista. Hukanhaa-nimistä opettajaa ei Pielisensuussa ollut. Holopaisen (1992) tulkinnan mukaan kyseessä saattaa olla ”Hukanhaudan opettaja”. Hukanhauta oli Niinivaaran vanhan kansakoulun lähellä oleva asuinalue. Holopaisen tulkinta vaikuttaa todennäköiseltä. Hukanhaa-nimisestä opettajasta ei löydy tietoja Nurmeksen eikä Joensuun tarkastuspiirien alueelta. Tosin vähän myöhemmin, 4. syyskuuta 1946, tehtiin Hukanmaan koulun opettajasta kantelu, mutta Toivakassa sijaitseva koulu kuului Jyväskylän tarkastuspiiriin. ”Hukanhaudan opettaja” ei kuitenkaan auta opettajan henkilöiden selvittämisessä.

Heillä molemmilla oli suhteellisen samanlainen menneisyys.³⁰ Kansakoulun-tarkastaja M.O. Karttunen piti kouluvaliokunnan sihteerinä ja kansakoulu-lautakunnan puheenjohtajana toimivaa Pukkilaa taitavana opettajana ja lämpi-mänä ihmisenä. Tarkastajan asenne Leinosta kohtaan sen sijaan muuttui. Vielä joulukuussa 1946 hän kuvaili Leinosta työssään taitavaksi ja mainitsi tämän hyvin hoitaman koulun ulkopuolisen nuorisotyön. Seuraavan vuoden touko-kuussa hän kuitenkin kirjoitti olleensa usein tyytymätön Leinoseen, varsinkin tämän toimintaan johtajaopettajana.³¹

Leinonen ja Pukkila jatkoivat työtään koulussa joukkoliikkeen jälkeen. Jotkut oppilaiden vanhemmista jatkoivat Leinosen erottamisen vaatimista ja ottivat yhteyttä kansakouluntarkastajaan.³² Pukkilaa vastaan sen sijaan ei enää esitetty syytöksiä. Hänet valittiin seuraavana vuonna kunnanvaltuustoonkin kokoomuk-sen edustajana.

Hilja Riipinen oli kolmas joukkoliikkeen listalle joutuneista lapualaisista. Lapualaisvuosinaan Riipinen oli toiminut yhteiskoulun rehtorina. Vaikka hän itse oli osallistunut aktiivisesti politiikkaan, hän oli pyrkinyt erottamaan koulutyön politikoinnista. Ongelmaksi hänelle oli muodostunut IKL:n Sini-musta-nuorisjärjestö, jonka tavoitteena oli ollut Suur-Suomen luominen.³³ Kouluhallitus oli katsonut järjestön toiminnan haitalliseksi kouluissa ja velvoittanut rehtoreita huolehtimaan, etteivät koululaiset osallistuneet poliittiseen toimintaan koulun ulkopuolellakaan.³⁴ Lapuan yhteiskoulusta ja Sinimusta-nuorisjärjestöstä oli keskusteltu myös eduskunnassa. Erityisesti vasem-mistolaiset kansanedustajat olivat esittäneet epäilyjään kyseisen opinahjon

30 1930-luvun alussa Pukkila oli osallistunut aktiivisesti suojeluskunnan toimintaan. Hän oli ottanut osaa myös Yhtymä Vientirauhan toimintaan, jolla oli pyritty murtamaan kommunistien aloittamia lakkoliikkeitä. 1930-luvun puolivälissä hän oli asettunut IKL:n kansanedustaja-ehdokkaaksi ja toiminut IKL:n Karhumäen osaston johtajana Lapualla. Valpo tiesi Pukkilan osallistuneen 20. lokakuuta 1930 kyyditsijöiden kokoukseen Helsingin Ostrobotnialla ja allekirjoittaneen kommunisteja kyydinneiden ilmoittautumiskirjelmän. Siltala (1985, 24) on osoittanut, että kyyditsijöiden ilmoittautumisella pyrittiin vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen ja oikeuttamaan laittomina pidetyt kyyditykset. Siinä kuitenkin epäonnistuttiin, ja vastustajat saivat ilmoittautumisesta asean, jota he yrittivät sodan jälkeen käyttää. (Tiedot Pukkilan toiminnasta ovat Valpon henkilökortista, Erkki Lehtisen Lapuan historiasta 1984 sekä koulu-hallituksen lukuvuosi-ilmoituksista, opettajakortistosta ja ansioluetteloista eläkehakemuksiin 1955.)

31 Karttunen 1972; Seinäjoen piirin kansakouluntarkastajan 17.12.1946 kirjoittama virkatodistus Leo Leinoselle (Kha III KD 604/86 1947, 6.6.1947, KA); Kha AD 604/86 1947, 16.5.1947, KA.

32 Leo Leinosen tapaus kokonaisuudessaan on esitetty tämän tutkimuksen prologissa.

33 IKL:ssä Sinimusta-nuoriso oli aiheuttanut erimielisyyksiä. Sen tekemät puolilaittomuudet olivat olleet Helsingin yliopiston rikosoikeuden professorin, IKL:n varapuheenjohtajan Bruno Salmialan mielestä tuomittavia. Hilja Riipinen oli kuulunut liikkeen oppositioon tässä asiassa: hän oli tukenut Sinimusta-nuorten johtajaa Elias Simojokea, olihan Sinimusta-nuorisjärjestö lähtenyt liikkeelle Lapuan yhteiskoulusta. (Sulamaa 1995, 85.)

34 Hilja Riipisen Sinimusta-sympatiat olivat kyseenalaistaneet hänen uskottavuutensa koulun rehtorina. Koulun vuosikertomuksissa Sinimusta-kerho oli saanut äänensä kuuluville. Lukuvuonna 1931–32 vuosikertomuksen mukaan kerhoon olivat kuuluneet neljää poikkeusta lukuunottamatta kaikki toverikunnan tytöt ja pojat. Kerhotyön esittelyn loppuun oli liitetty toivomus koko maan kaikkien isänmaallisten oppilaitten kerääntymisestä kerhon tunnus-lauseen ympärille: ”On pilkka ja herjaus Herran syöstävä synnyinmaasta. Vannomme sen: Pois petturien punapaidat ja ryssiin saasta.” (Lapuan yhteiskoulun vuosikertomus lukuvuodelta 1931–32.)

poliittisesta puolueettomuudesta.³⁵ Lapuan yhteiskoulun valtionapu oli uhattu evätä. Riipinen oli yrittänyt välttää oppilaittensa yllyttämistä poliittiseen toimintaan, koska hän oli halunnut turvata koulunsa valtionavun.³⁶ Siitä huolimatta lapualaisuus oli näkynyt yhteiskoulussa. Koulun toverikunta oli kartoittanut maamme oppikoulujen toverikuntien suhdetta Lapuan liikkeeseen vuonna 1930.³⁷ Riipisen vastustajat olivat epäilleet kuitenkin tätä toverikunnan kyselyn alullepanijaksi, vaikka Riipinen oli pitänyt kirjeen lähettäjiille puhut-
telun. Koulun johtokunta oli tutkinut asiaa ja päätenyt tulokseen, ettei opettajisto ollut sekaantunut hankkeeseen. Samaa mieltä oli ollut kouluhallituksen tarkastaja käytyään koululla.³⁸

Vuodesta 1930 lähtien Riipinen oli toiminut kokoomuksen kansanedustaja, mutta hän oli ollut ennen muuta Lapuan liikkeen edustaja.³⁹ Lapuan liikkeen jatkajaksi perustetusta Isänmaallisesta Kansanliikkeestä olikin tullut Riipisen puolue. Hän oli siirtynyt IKL:n eduskuntaryhmään syksyllä 1933 ja toiminut IKL:n kansanedustajana vuoteen 1939 saakka. Eduskunnassa Riipinen oli keskittynyt kouluasioihin. Hän oli tehnyt vuosina 1933–39 kymmenen aloitetta, joista kuusi liittyi kouluasioihin. Kaikki Riipisen aloitteet oli hylätty lukuun ottamatta lakialoitetta yksityisoppikoulujen valtionavusta annetun lain muuttamiseksi vuonna 1938. Riipinen oli ajanut yksityisoppikoulujen aseman parantamista koko kansanedustajakautensa ajan.⁴⁰ Eduskunnan sivistysvaliokuntaan Hilja Riipinen oli kuulunut IKL-kautensa ajan.

Sodan jälkeen Riipinen oli keskittynyt koulutyöhön. Lapuan yhteiskoulua hän johti itsevaltaisain ottein.⁴¹ Hän vastaanotti Amerikan Punaisen Ristin edustajankin Lapualla, mistä äärivasemmiston lehdet saivat aiheen kirjoittaa: *”Maakunnassa kysytään huolestuneena, kuinka kauan tuo nainen saa olla yhteiskoulun rehtorin paikalla ja harjoittaa aivan sotavuosien tapaan silmitöntä kiihoitusta Neuvostoliittoa vastaan?”*⁴²

35 Vuonna 1930 Sosialisti-lehti oli kirjoittanut: ” – muistuttaa Lapuan yhteiskoulu enemmän suojeluskunta- tai sotakoulu kuin varsinaista oppilaitosta. Henki on vitivalkoinen ja fasistinen. Kivääritemput ovat ehkä tärkeämmät kuin oppiaineet. Tuonlaisessa oppilaitoksessa ei ymmärrettävästi voi säilyä muunlaiset oppilaat kuin suojeluskuntamieliset. Ja jos joku muu sinne ekyisi, on hänen joko alistuttava taikka jätettävä opintonsa.” (Sosialisti 6.5.1930.)

36 Sulamaa 1995, 87; Salo 1980, 44; Kouluhallitus oli yrittänyt estää koululaisten politikointia jo vuonna 1930. Kolme vuotta myöhemmin kouluhallitus oli kieltänyt poliittisten pukujen ja tunnusten käytön kouluissa. Kun kouluhallituksen keinot olivat osoittautuneet tehottomiksi, oli vuonna 1936 annettu asetus, joka oli kieltänyt oppilaiden osallistumisen valtiolliseen toimintaan. Kouluja uhkasi valtionavun menetys, mikäli määräyksiä ei noudatettu. Jo vuoden 1933 budjetin yleisperusteluihin oli tehty lisäys, jolla annettiin mahdollisuus kieltää sellaisten yksityisten oppilaitosten valtionapu, joissa sallittiin poliittista kiihotusta.

37 Toverikunnan kirjeessä oli todettu: ”Lapuan liike pitää päämääränään kommunismirikkaruohon perusteellista kirkemistä kansastamme, mutta ennen kuin se on mahdollista, täytyy kansamme kaikkien jäsenten ottaa yhteisvoimin osaa siihen. Se, jos mikään, on isänmaallista toimintaa, johon opiskelevan nuorison on ehdottomasti osallistuttava. Sen on pidettävä huoli siitä, ettei nuorison keskuudesta enää nouse Isänmaan kavaltaajia. Ja sen on pidettävä huoli myöskin siitä, että marxilaisuus menee hautaan nykyisten kannattajiensa mukana.” (Lapuan yhteiskoulun toverikuntaluokkalaisten kirje vuodelta 1930, ks. Palmu 1970, 52–55.)

38 Salo 1980, 42–43.

39 Sulamaa 1995, 52.

40 Autio 1986, 282.

41 Sulamaa 1995, 233; Salo 1980, 122.

42 Sulamaa 1995, 234.

Keväällä 1945 valtiollinen poliisi oli kiinnostunut Hilja Riipisestä. IKL:läinen Armi Hallstén-Kallia oli kertonut kuulusteluissa vastanneensa kysymykseen Riipisen viimeaikaisista toimista. Riipinen oli ollut tietoinen Valpon kiinnostuksesta ja kätkenyt arkaluontoiset paperinsa.⁴³ Valtiollisen poliisin edeltäjä etsivä keskuspoliisi oli myös tarkkaillut Riipisen toimintaa, ja kommunistinen Valpo jatkoi sen toimia keräämällä Riipisestä kompromettoivaa aineistoa. Punainen Valpo kokosi etsivän keskuspoliisin arkistoista Riipisen »synnit» omaksi kansiokseen.⁴⁴ Valpolla Riipisen toiminnasta on ilmoituksia vielä vuodelta 1947. Tuolloin selvitettiin mm. Riipisen toimintaa IKL:n naisten erikoistoimintajaoston johtajana ja tutkittiin hänen kirjoituksiaan IKL:n Joulu-lehdessä. Valtiollisen poliisin henkilökunta tunsi Hilja Riipisen poliittisen menneisyyden. Valpo oli rutiininomaisesti tiedustellut hänestä jo kevään 1945 aikana, mutta Riipisen passiivinen seuranta lisääntyi vuosien 1946 ja 1947 aikana.⁴⁵ Kevään 1946 joukkoliike vaati Riipisen erottamista, mutta Valpo ei aktiivisesti seurannut Riipisen toimia. Sille riitti tarpeeksi aineistoa menneiltä vuosilta.

Riipisen toiminta Lapuan yhteiskoulun rehtorina huolestutti muitakin kuin lapualaisia. Vimpelin kansandemokraatit yrittivät jopa saada perustamisluvan Vimpelin yhteiskoulun lukioluokille, jotta ”demokraattisista kodeista” lähtöisin olevat ”demokraattisesti ajattelevat” nuoret eivät joutuisi Lapualle jatkamaan opintojaan. Kansandemokraatit pelkäsivät, että Riipisen vaikutus saattaisi viedä oppilaat ”taantumuksen riveihin”.⁴⁶

EROTTAMISVAATIMUSTEN YHTEYS KOULUHALLITUKSELLE TEHTYIHIN KANTELUIHIN

Kanteluista kouluhallituksen aiemmin tekemiä päätöksiä ei yritetty ratkaista uudelleen joukkoliikkeen avulla. Vain yksi opettaja, Toivo Kahilainen, oli joutunut kantelun kohteeksi ennen listalle joutumistaan; Leo Leinosesta ja Julius Halosesta⁴⁷ tehtiin kantelut vasta sen jälkeen. Kansalaiskokouksissa opettajien

43 Sulamaa 1995, 231–232.

44 VP henkilömappi Hilja Riipinen B 4773, KA; Suurin osa kansion aineistosta on päivitetty välirauhan solmimisen jälkeen. Riipisen nimetään kuuluneen erilaisiin ”rauhansopimuksella kiellettyihin järjestöihin”, mikä kertoo merkintöjen tekoajankohdan.

45 Aktiivisella seurannalla tarkoitin Valpon etsivän harjoittamaa tarkkailua paikan päällä. Passiivinen seuranta tapahtui arkiston avulla.

46 SKDL:n valistusjaoston 31. toukokuuta 1948 päivätty kirje valtioneuvoston jäsenelle (SKDL:n valistusjaosto, kiertokirjeet 1948, Ka). Valtioneuvosto oli hylännyt esityksen lukioluokkien perustamisesta edellisvuonna, mutta kouluhallitus oli puoltanut esitystä maaliskuussa. SKDL:n valistusjaosto reagoi asiaan myöhemmin, sillä Vimpelin yhteiskoulu oli jo saanut laajentumisluvan 8-luokkaiseksi 27. toukokuuta 1948; Kouluhallituksen tarkastaja ei sen sijaan nähnyt Lapuan yhteiskoulun vaikutuksia turmiollisina kuten Vimpelin kansandemokraatit – päinvastoin. Kouluneuvos Otto Lakan mielestä Hilja Riipinen ja Lapuan yhteiskoulun opettajat ansaitsivat tunnustusta ”siitä vakavasta tavasta, jolla he ovat pyrkineet suojelemaan koulunsa henkeä ankarinkin ottein”. Tarkastajaan oli erityisesti tehnyt vaikutuksen yhteiskoululaisten meno rukoussaliin ja sieltä poistuminen ehdottoman hiljaisuuden vallitessa. (Kha II, Lapuan yhteiskoulun tarkastuspöytäkirja 22.4.1947, KA.)

47 Rytytylässä kansalaiskokous vaati opettaja Julius Halosta erotettavaksi, koska tämä oli rangaisaut vappukulkueeseen osallistuneita oppilaita. Syytös ilmoitettiin myös kouluhallitukselle. Kansakouluntarkastaja Arvo Jääskinen suoritti tutkimuksen asiassa ja havaitsi syytteen

erottamisia vaadittiin pääasiassa poliittisin perustein, mutta kansakoulun-tarkastajille osoitetuissa kanteluissa niitä oli turha käyttää. Kahilaisen tapaus osoittaa, että opettajaan voitiin olla tyytymättömiä monestakin syystä ja kantelijat osasivat valita perustelunsa.

Toivo Kahilainen oli eläkeikää lähestyvä opettaja.⁴⁸ Viimeisten vuosikymmenten aikana hänellä oli ollut huomattava määrä erilaisia luottamustoimia, ja hän oli kuulunut mm. suojeluskunnan esikuntaan. Lisäksi Kahilainen oli kirjoittellut Opettajain Lehteen ja Karjalaiseen sekä toiminut Mikkelin Sanomain kirjeenvaihtajana. Sulkulahden koululla hän oli toiminut 15 vuotta. Vuonna 1938 kouluhallitus oli antanut Kahilaiselle huomautuksen puutarhamaan turmelemisesta, mutta muita huomautuksia hänestä ei ollut. Syyslukukaudella 1945 Kahilainen oli joutunut syytteeseen kovasta kurinpidostaan. Marras-joulukuun aikana koulun johtokunta oli kokoontunut käsittelemään asiaa kolme kertaa. Johtokunta oli päättänyt kolmella äänellä yhtä vastaan antaa opettajalle langettavan tuomion, jonka seurauksena Kahilainen menetti kuukauden raho-palkkansa. Päätös ei parantanut opettajan ja lasten vanhempien välejä, vaan keväällä 1946 Kahilainen nimettiin kansalaiskokouksen listaan. Elokuun lopulla hänestä tehtiin kantelu kouluhallitukselle, ja seuraavan vuoden huhtikuussa Sulkulahden koulu tarkastettiin. Lokakuussa tarkastaja J.K. Santala piti kantelun johdosta koululla tutkimuskokouksen, jossa Kahilainen sai huomautuksen käytöksestään.

Lokakuussa 1947 koulutyö keskeytyi opettajan juopottelun takia, ja Kahilai-nen asetettiin Pielisensuun kunnan huoltolautakunnan raittiusvalvontaan.⁴⁹ Koulupiiriläiset ottivat yhteyttä myös kouluhallituksen pääjohtajaan Yrjö Ruutuun. ”Useat vanhemmat ja lapset ovat nähneet hänet (opettajan) julkisilla paikoilla mm. vilkasliikenteisen maantien varrella täysin juovuksissa”, lasten vanhemmat kirjoittivat. He vaativat rappiolle menneen opettajan erottamista.⁵⁰ Pääjohtajalle osoitettu kirje ohjattiin Joensuun piirin kansakouluntarkastaja Santalalle, joka kutsui koulun johtokunnan käsittelemään asiaa. Kokouksessa kuultiin kantelijoita ja todistajia. Lasten vanhemmat vahvistivat pääjohtajalle

---

ylämpuvaksi. (Kansakoulujen tarkastuskertomukset syyslukukausi 1946, Kha III, KA.); Sodan jälkeen vapunvietto aiheuttikin monta tutkimusta kouluilla. Pihtiputaalla ja Värtsilässä tehtiin kantelu opettajista, jotka olivat pitäneet vapunpäivänä koulua (Viitasaaren piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, syyslukukausi 1945, Kha III, KA; VP Joensuun ilmoitus 54, 21.5.1946, alaosaston kotelossa 3, KA). Kuorevedellä tarkastaja joutui huomauttamaan opettajalle kokeiden pitämisestä vapunpäivänä (Haapamäen piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, kevätlukukausi 1947, Kha III, KA).

48 Tiedot Kahilaisesta perustuvat kouluhallituksen arkistossa oleviin eläkehakemukseen (Ansioluettelot eläkehakemuksiin 1947, Oph), tarkastuskertomuksiin (Kansakoulun-tarkastajien tarkastuskertomukset 1945–1948, Joensuun piiri, Kha III, KA), lukuvuosi-ilmoituksiin (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–48, Kha III, KA) ja akteihin (Kha III AD 857/99 1938, 1280/174 1947, KA; Kha III AD 1441/196 1947, KA).

49 Kunnallinen huoltolautakunta saattoi asettaa henkilön raittiusvalvontaan alkoholistolain perusteella. Pielisensuun kunnan huoltolautakunta totesi 11. lokakuuta 1947 opettaja Kahilaisen väärinkäyttäneen alkoholia ja saaneen siitä jo kolme varoitusta. Lautakunta määräsi opettajan raittiusvalvontaan (Pielisensuun kunnan huoltolautakunnan pöytäkirja 11.10.1947); Kahilaista koskevat asiaperit on kouluhallituksen kansanopetusosaston anomusaktissa 1280/174 1947, ellei toisin mainita.

50 Kirje kouluhallituksen pääjohtajalle (Kha AD 1280/174 1947, 21.10.1947, KA).

lähettämänsä todistukset, ja Kahilaisen opettajakollegat kertoivat epäilevänsä tämän toimivan koulussa juopuneena. Kahilainen myönsikin käyttäneensä alkoholia ja taipui anomaan vapautusta virastaan. Johtokunta myönsi Kahilaiselle eron ja suositteli hänelle lain mukaista eläkettä.⁵¹ Kahilaisen eron syy oli liiallinen alkoholin käyttö, mutta joukkoliikkeen listalle hän joutui, koska häntä pidettiin mielipidevaikuttajana, joka pystyi hidastamaan uuden suunnan etenemistä paikkakunnalla.

* * *

Kansalaiskokouksissa henki oli ollut korkealla ja usko vahvaa. Erottamisien vaatijat olivat luottaneet kansantuomioistuimen voimaan. He olivat uskoneet, että virkamiehistön puhdistaminen oli vain nimistä kiinni eivätkä erottamisperusteet olleet oleellisia, ja että opettajatkin voitiin erottaa, jos kansa sitä vaati.⁵² Syyksi luultiin riittävän, että opettaja oli ”sopimaton virkaansa”.⁵³

Erotettaviksi vaadittujen opettajien menneisyys ei ollut näkyvän oikeistoradikaalinen lapualaisia opettajia lukuunottamatta. Monet oikeistoradikalismiin sitoutuneet opettajat olivat sodan jälkeen jättäytyneet politiikasta syrjään. Kansalaiskokouksissa nimilistoille joutuivatkin ne opettajat, jotka pystyivät vastustamaan uuden suunnan edistymistä, eli sellaiset paikalliset mielipidevaikuttajat jotka eivät osoittaneet ymmärrystä ääriivasemmiston pyrkimyksille.

Ihmetystä herättää, etteivät kevään 1946 joukkoliikkeen luettelot erotettaviksi vaadituista virkamiehistä päätyneet myöhemmin Valpoon. Vain seitsemästä

-
- 51 Pielisensuun Sulkulahden kansakoulun johtokunnan kokouksen 30.10.1947 pöytäkirja. Lain mukaan virkamies, joka tuomittiin yleisessä oikeudessa juopuneena esiintymisestä viran-toimituksessa voitiin erottaa kurinpitoteitse (Virkamieslait 1942, 6. § ja KHO 21.1.1925). Virasta vapautettu virkamies säilytti eläkeoikeutensa pänvastoin kuin kurinpidollisesti viraltapantu.
- 52 Mm. Paimiossa vaadittiin Huson kansakoulun johtajaopettajan Tyyra Auerin erottamista. Kesällä 1946 Auer haki virkaa naapurikylästä Piikkiöstä. Heinäkuussa koulun johtokunta antoi hänelle todistuksen, jossa hänen työnsä arvioitiin kaikilta osin kiitettäväksi (Ansioluettelot eläkehakemuksiin 1950, Oph). Auerin tapaus osoittaa, kuinka eri lailla opettajaan suhtauduttiin. Jotkut vaativat opettajan erottamista, ja toiset olivat valmiit arvioimaan tämän työn erin-omaiseksi.
- 53 Esimerkiksi Runnin Lammasahon johtajaopettaja Tyyne Hirvonen oli kansalaiskokouksen mielestä erotettava, koska hän oli sopimaton virkaansa. Hirvonen kuitenkin jatkoi virassaan. Iisalmen maalaiskunnan kansalaiskokous, joka vaati Hirvosta erotettavaksi sopimattomana virkaansa, esitti lisäksi Lauri ja Martta Rönkön erottamista kirjaamatta syytä. Kiihtelysvaraalla opettaja Rautaharjua vaadittiin erotettavaksi, koska tämä ei sopinut opettajaksi. Paikkakunnalla ei ollut sen nimistä opettajaa, ei myöskään Joensuun tai Raja-Karjalan tarkastuspiireissä. Todennäköisesti vaatimuksien kohde oli Paloin kansakoulun johtajaopettaja Vilho Rautakorpi, joka jatkoi koulussa. Tammikuussa 1947 hän jäi sairauslomalle ja hän kuoli saman vuoden syyskuussa. Erottamisien vaatijat tiesivät, että nimilistat esitettäisiin Helsingissä ja erottamiset yritettäisiin toteuttaa jotakuinkin laillisesti. Vaikka kokouksissa vallitsi kansantuomio-istuinhenki, odotettiin päätöksille hyväksyntää ylempää. Vuoden 1947 keväällä uhkailtiin kansantuomioistuimilla, jotka itsenäisesti huolehtisivat oikeudenkäytöstä (ks. esim. SKP:n Parolan osaston julkilausuma, SKP:n järjestöjaosto, kirjeenvaihto 1944–50, 4.2.1947, Ka). Poliittinen tilanne oli tuolloin kuitenkin muuttunut ääriivasemmistolle epäedullisemmaksi ja puhdistuksissa oltiin epäonnistuttu.

listalla olevasta opettajasta Valpolla on henkilökortti ja yhdestä henkilömappi.⁵⁴ Missään ei ole mainintaa joukkoliikkeen syytöksistä opettajia vastaan. Ehkä SKP:n johto arveli, ettei Valpolla ole vielä käyttöä listoille, ja piti niitä sen vuoksi omassa tallessaan. Listoihin kirjatut syytökset saattoivat tuntua merkityksettömiltä. Listoissahan ei paljastettu virkavirheitä, vaan kirjattiin kansalaisten mielipiteitä, joita olisi ollut mahdollisuus kuulla myöhemminkin.

2.2.3 Ääri vasemmiston taktiikan muuttuminen

Ennen kevään 1946 joukkoliikettä puhdistuksista oli puhuttu paljon mutta tehty vähän. Joitain henkilövaihdoksia oli tehty yhteiskunnan johtavilla paikoilla, ja ne olivat osoittaneet Suomen irrottautuneen vanhasta poliittisesta suuntauksesta. Kolmen suuren puolueen julistus ja ääri vasemmiston lehdistö olivat luoneet puhdistusilmapiiriä, mutta ihmisillä oli ollut erottamisten keinoista epäselvyyttä, mikä näkyy mm. opettajien kohdalla.

Opettajakuntaan kohdistettujen puhdistuspyrkimysten luonne muuttui joukkoliikkeen jälkeen. Vuoden 1946 kevääseen tultaessa vain 25 opettajasta oli tehty poliittisia ilmiantoja tai kanteluita kouluhallitukselle, opetusministeriölle tai valtiolliseen poliisiin. Suuri osa niistä oli suunnattu kouluviranomaisille normaalia kantelumenettelyä noudattaen. Lukuvuonna 1946–47 poliittisävytteisiä kanteluita tehtiin kouluhallitukselle vain muutama ja seuraavana lukuvuonna ei enää yhtään. Sama pätee myös opetusministeriölle tehtyihin kanteluihin. Kevään 1946 joukkoliikettä voi pitää puhdistuspyrkimyksissä vedenjakajana. Ennen kommunistien organisoimaa nimienkeruuta jotkut olivat uskoneet yhteiskunnan demokratisoitumiseen hetkessä. Kun vuoteen 1946 mitään näkyvää ei ollut tapahtunut ja joukkoliikekin osoittautui pettymykseksi, he ymmärsivät joutuvansa pitkään kamppailuun porvarillisenä säilynyttä yhteiskuntarakennetta ja sen edustajia vastaan.

Keväällä 1946 Yrjö Ruutu oli ilmoittanut koko koululaitoksen olevan vanhoillisten käsissä ja epäillyt voisiko sitä edes kunnolla muuttaa toisenlaiseksi.⁵⁵ Ruudun aatetoveri kansakouluntarkastaja V.A. Niininen piti kuitenkin opettajiston uusimista edellytyksenä demokraattisten virkamiesten kasvatukselle.⁵⁶ Virkamieskysymyksen ratkaisemiseksi tarkoitettun joukkoliikkeen jälkeen SKDL:n Henkisen työn neuvottelukunta, jonka jäsen Ruutu oli, pohti virkamiesten erottamattomuus- ja puhdistuskysymystä. Kesällä 1946 SKDL:n valistusjaosto alkoi koulun uudistuksen valmistelun ohella neuvoa jäseniään koulun hengen muuttamisessa. Valistusjaosto loi pohjaa puhdistuspyrkimysten kovenemiselle tiedottamalla jäsenilleen, että järjestelmältään ja hengeltään

54 Henkilökortit Valpolla on Yrjö Karttusesta (Riistavesi), Martti Kivisestä (Liperi), Johan Miettisestä Juho-nimellä (Riistavesi), Antti Pukkilasta (Lapua), Väinö Taitosta (Mäntsälä) ja Sylvi Varjorannasta (Mäntsälä). Hilja Riipisestä (Lapua) on henkilömappi.

55 Yrjö Ruutu Työläisopiskelija-lehdessä maaliskuussa 1946 olleessa ”Työväen sivistys- ja koulupolitiikka” -kirjoituksessa.

56 V.A. Niinisen haastattelu Kansan Ääni-lehdessä 7. kesäkuuta 1946.

vanhoillinen koulu oli merkittävästi vaikuttanut ja yhä vaikutti demokratian vastaisesti, ja että koululla oli ollut merkittävä osuus taantumuksellisen ajattelutavan leviämiseen kuluneina vuosina. Valistusjaosto kehotti jäseniään toimimaan siten, että koulu saataisiin muutettua taantumuksen aseesta edistyksen välineeksi, ja jatkoi, että muutosta olisi yritettävä koulun sisällä.⁵⁷

Kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille ilmoitettiin: ”Lakimääräisten koulu-uudistusten toteuttaminen ei voi tapahtua käden käänteessä. Mutta niitä valmisteltaessa voivat jo ne, jotka ovat sellaisissa tehtävissä, että pääsevät vaikuttamaan koulujen sisäisiin järjestelyihin, suuresti edistää koulujen demokratisoimista.”⁵⁸

Koulua pyrittiin demokratisoimaan kohdistamalla puhdistuspyrkimykset oppikirjoihin ja opettajakuntaan. Syksyn 1945 kunnallisvaalien seurauksena SKDL oli saanut seuraavana vuonna työnsä aloittaneisiin koulujen johtokuntiin ja kansakoululautakuntiin omia edustajiaan. Keväällä 1946 SKDL:n valistusjaosto oli alkanut pohtia, miten nämä voisivat toimia koulun muuttamiseksi. Opettaja Veikko Hintikka oli laatinut Jyväskylän SKDL:n valistusjaostolle ohjeet kansakoulukysymyksen hoitamiseksi, ja ne oli lähetetty valistusjaoston jäsenille. Heinäkuussa ohjeet lähetettiin kaikille niille SKDL:n jäsenille, jotka oli nimitetty koulujen johtokuntiin tai kansakoululautakuntiin.⁵⁹ Ohjeet kohdistettiin erityisesti maaseutukansakouluja varten, ja ne käsittelivät opettajakysymystä ja opettajavaaleja sekä johtokuntien toimintaa. Johdannossa kuvailtiin vallitsevia ongelmia ja korostettiin koulun muuttamisen tärkeyttä. Koululaitosta syytettiin fasistisesta hengestä ja korostettiin sitä, että koulua oli yritettävä puhdistaa fasismin jäänteistä, vanhoillisuudesta ja taantumuksen hengestä jo ennen koulu-uudistusten toteutumista.⁶⁰

”Opettaja tekee koulun, kuuluu vanha sananparsi ja niinhän asia onkin. Taantumuksellinen opettaja on jarruna kaikessa, edistyksellinen voi huomattavasti tukea kehitystä auttavia pyrkimyksiä.”⁶¹ Näin jäsenistölle kuvailtiin

Lapin kansandemokraatteja v. 1945 SKDL:n vaalijulistusten edessä Suolahella. Opettajia vastaan ei Lapissa tehty poliittissävytteisiä kanteluita 1945–1948. Sitä vastoin kansakouluntarkastaja Niilo Vesikko joutui kehittämään keväällä 1949 Kittilän Vassikkakunnan koulun opettajaa, joka oli entinen Vapaan Sanan toimittaja, välttämään poliittikoimista koulussa.

”Koulu on kaikkien yhteinen puolueisiin katsomatta”, kirjoitti tarkastaja ja huomautti johtokunnalle siitä, ettei se saisi tarjota opettajan virkaa kenellekään ilman julkista haku-menettelyä (Kha III Lapin piirin tarkastuskertomukset kl 1949, KA). Johtokunnan valitsema opettaja ei selvästikään ollut tarkastajan mieleen. Kansan Arkisto

- 57 Herta Kuusinen alusti virkamiesten erottamattomuus- ja puhdistuskysymyksen käsittelyn Henkisen työn neuvottelukunnassa (SKDL:n Henkisen työn neuvottelukunnan toimintakertomus vuodelta 1946, Ka). Vaikka neuvottelukunnan toimintakertomuksessa mainitaan Yrjö Ruudun esittäneen asiasta ehdotuksen, sitä ei löydy Henkisen työn neuvottelukunnan papereiden joukosta. Ruudun voi kuitenkin olettaa vaikuttaneen SKDL:n suhtautumisen muuttamiseen koulukysymyksen hoitamisessa kesällä 1946. Muutos aiempaan näkyy mm. valistusjaoston saatekirjeestä (13.7.1946) kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille (Valistusjaosto, koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka). Heitä kehoitettiin toimimaan aktiivisesti kouluillaan uuden suunnan näkemysten toteuttamiseksi.
- 58 SKDL:n valistusjaoston saatekirje kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille 13.7.1946, Valistusjaosto, koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka.
- 59 SKDL:n valistusjaoston ohje kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille 13.7.1946, Valistusjaosto, koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka. Kyseinen kirje on esitetty kokonaisuudessaan tämän tutkimuksen liitteessä 2. Ks. myös valistussihteri Nestori Parkkarin kirje 23.5.1946 valistusjaoston jäsenille, Valistusjaosto, koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka.
- 60 SKDL:n valistusjaoston ohje kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille 13.7.1946, Valistusjaosto, koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka.
- 61 SKDL:n valistusjaoston ohje kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille 13.7.1946, Valistusjaosto, koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka.

opettajan vaalin tärkeyttä ja korostettiin sitä, että jos kouluun saadaan sopiva opettaja, muodostuu työ hänen kanssaan antoisaksi sekä koulussa että sen ulkopuolellakin. Lain mukaan opettajaksi oli valittava soveliaimmaksi katsottava hakija. Hakijoiden ansiot eivät ”suinkaan pisteen tarkkuudella määrää, kuka on valittava, vaikka kouluneuvos Salmela onkin pisteenlaskujärjestelmästä paljon puhunut”, valistettiin johtokuntien ja koululautakuntien jäseniä. Ohjeen mukaan kouluun voitiin valita pätevimmän sijaan sopivin, ja koska ”nykyisin löytyy jo demokraattisen mielenlaadun omaavia opettajia”, piti hakijoista sellainen löytää ja valita. Johtokuntien ja koululautakuntien jäseniä varoitettiin taantumuksellisten opettajien yrityksistä vaikuttaa johtokuntiin, jotta nämä valitsisivat opettajalle mieluisen työ- ja aatetoverin.⁶²

Johtokuntien jäsenille korostettiin heidän velvollisuuttaan valvoa koulutyötä ja puuttua epäkohtiin keskustelemalla niistä opettajan ja lasten vanhempien kanssa. Johtokunnan jäseniä kehoitettiin keskustelemaan myös koulun hengestä opettajien kanssa:

”Luottamuksellisissa keskusteluissa esim. taantumukselliselle opettajalle pitäisi selvittää, että tähänastisessa koulun opetushengessä on ollut raskaita virheitä. On opetettu kiihkoisanmaallisuutta, on kuvattu koulussa sota sankarihohteisena, on opetettu vihaamaan erikoisesti Neuvostoliittoa. – Työväestön lapset – ovat voineet joutua painostuksen jopa rangaistuksenkin kohteiksi. Porvarillisiin lapsijärjestöihin (pikkulotta, suojeluskuntien poikaosastot, sinimustat, porvarilliset urheilujärjestöt y.m.s) kuulumista on taas pidetty oppilaalle ansiona.”

62 Sama.

Ohjeessa kehoitettiin nostamaan mainitunlaiset kysymykset keskustelunaiheiksi opettajien ja lasten vanhempien yhteisissä kokouksissa. Valistusjaosto vakuutti, että sellaisten keskustelujen jälkeen opettajat muuttaisivat kantaansa.

Piirin kautta kaikkiin kuntiin lähetetyt ohjeet koulukysymyksestä aiheuttivat ”jonkunverran liikettä johtokunnissa ym. olevien meikäläisten keskuudessa”, todettiin valistusjaoston katsauksessa tammi–syyskuun aikaiseen toimintaan. Valistusjaoston kirjeenvaihdosta ei käy ilmi, mitä maininnalla tarkoitettiin. Todennäköisesti valistusjaosto oli kuullut kansandemokraattisten johtokuntien jäsenten yrittäneen vaikuttaa opettajakuntaan.⁶³

Lokakuussa SKDL:n valistussihteerien kurssi- ja neuvottelupäivillä Nestori Parkkari arvioi kouluun kohdistettujen puhdistamisyhtymien onnistumista. Hän esitti kansakoulujen olleen porvarillisten aineiden aseina maailmankatsomuksensa läpiviemisessä, mutta uskoi, että kansakouluihin saataisiin muutos johtokuntien avulla. Parkkari luotti myös siihen, että opettajistoon pystyttäisiin vaikuttamaan. Kouluhallitus oli kuitenkin ”vanhojen aineiden miehittäjä”, eikä siltä kannattanut odottaa myönteistä asennoitumista kansandemokraattien pyrkimyksille. Parkkari löysi vain kaksi kansandemokraattia kouluhallituksesta – Jyväskylän kansakouluntarkastajan V.A. Niinisen ja pääjohtaja Ruudun, jonka vaikutusmahdollisuuksiin hän ei enää uskonut.⁶⁴

SKDL:n valistussihteerien neuvottelupäivät pidettiin ensimmäistä kertaa 15.–16. lokakuuta 1946 Helsingissä Malminkadun Seuratallolla, josta kuva. Valistussihteeri Nestori Parkkari (alarivissä toisena oik.) uskoi, että opettajiin pystyttäisiin vaikuttamaan, ja että johtokuntien avulla saataisiin muutettua kouluhenkeä. Sen sijaan kouluhallituksen muuttumiseen hän ei enää uskonut. Kansan Arkisto.

63 SKDL:n valistusjaoston katsaus toimintaan tammi–syyskuussa 1946, Ka.

64 SKDL:n valistussihteerien kurssi- ja neuvottelupäivien (15.–16.10.1946) pöytäkirja, Ka. SKDL:n valistusjaoston näkemysten muuttumista kouluhallituksen pääjohtajan asemasta kuvaa Sysmän Lahdenpohjan kylän kansakoulun kansandemokraattisen johtokunnan jäsenen Olli Hämäläisen tapaus. Hämäläinen kertoi ottaneensa kaksi kertaa yhteyttä kouluhallitukseen,

SKP:n 7. edustajakokouksessa lokakuussa 1945 jäsenistön puhdistusintoa oli jouduttu tyynttelemään, mutta vuotta myöhemmin tilanne oli toinen. 19. lokakuuta 1946 Työkansan Sanomat arvioi puoluekokouksen päätösten merkitystä: virkamiesten puhdistamisessa ei ollut edetty. Puhdistusvaatimukset kovenivat. Vuoden lopulla SKDL:ssä ymmärrettiin, etteivät opettajat olleet muuttaneet asennoitumistaan äärivasemmistoon. Ulospäin suuntautuneen valistus­työn myönnettiinkin olleen toiminnan heikoimpia puolia.⁶⁵ Piirijärjestöt tiedotti­vat opettajien toimivan vastustajien valistustyössä ja haittaavan SKDL:n opinto­kerhojen toimintaa.⁶⁶

SKDL yritti saada myös oppikirjat puhdistettua, sillä oppikirjatarkastuksen työ ei ollut onnistunut. Kouluilla käytettiin edelleen kiellettäviksi tai korjatta­viksi luokiteltuja kirjoja sellaisenaan ja jotkut teokset olivat selvinneet tarkas­tukselta huomautuksista, vaikka niiden sisältöön olisi pitänyt puuttua. Opinto­sihteerin Leo Kaspion kirjeestä opettaja Timo Urjanheimolle käy hyvin ilmi SKDL:n tehtävä: *”Kuten tunnettua, niin on valistustyömme eräänä perus­tehtävänä joukkojen kasvattaminen demokraattiseen ajattelutapaan vasta­kohtana taantumukselliselle kasvatukselle. Siinä mielessä pidämme tärkeänä kirjastojen puhdistamista fasistisista, moraalisesti ala-arvoisesta sekä sotaa ja rikollisuutta ihannoivista kirjoista.”*⁶⁷

Kesällä 1946 SKDL:n valistusjaosto oli lähettänyt kaikkiin kuntiin ohjeet poistettavista ja suositeltavista kirjoista.⁶⁸ Marraskuun lopulla se oli päättänyt koota aineistoa käytössä olleista koulukirjoista ja niiden virheistä. Tehtävä oli

koska paikkakunnan opettaja Niilo Rasi pahoinpiteli työläisten lapsia. Hän kertoi, ettei hänen tekemänsä kantelu kansakouluntarkastajalle ollut johtanut tuloksiin, koska tarkastajan toiminta oli ”samaan hiileen puhaltamista – – äärimmäisen kokoomuslaisen” Niilo Rasin kanssa. Kansakouluntarkastaja V. Naumanen oli hankkinut tietoja opettajaa vastaan tehdyn kantelun johdosta, muttei järjestänyt virallista kuulustelua kuten Hämmäläinen uskoi (Ks. Mikkelin piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, syyslukukausi 1947, Muut virkamatkat 2.10.1947, Kha III, KA). Koulun johtokunnaltakaan Hämmäläinen ei ollut saanut tukea (Olli Hämmäläisen kirje 4.12.1947 SKDL:lle, Saapuneet kirjeet 1947, SKDL:n valistusjaosto, Ka). Valistusjaosto lähetti pääjohtaja Ruudulle kirjeen, jossa se kehotti tätä puuttumaan tarkastajan, muttei opettajan toimintaan (SKDL:n valistusjaoston kirje 31.3.1948 kouluhallituksen pääjohtajalle, Muut lähe­te­tyt kirjeet, SKDL:n valistusjaosto, Ka). Ruudun ainoaksi toimeksi jäi kuitenkin se, että hän hankki tarkastajan kanssa käydyin kirjeenvaihtoaineiston ja toimitti sen valistusjaostolle, josta se lähetettiin Hämmäläiselle, joka oli sitä pyytänyt (SKDL:n valistusjaoston opintosihteerin Leo Kaspion kirje 28.1.1948, Muut lähetetyt kirjeet, SKDL:n valistusjaosto, Ka); Niilo Rasin juttu päättyi vasta heinäkuussa 1949, jolloin tarkastaja antoi hänelle muistutuksen aiemmin tapahtuneista laiminlyönneistä ja kehotti häntä hoitamaan tehtävänsä tunnollisesti. (Kha III KD 147/587 1949, 13.7.1949, KA.)

- 65 Esimerkiksi Iisalmen piirin valistusjaosto ilmoitti, että vain kaksi kansakoulunopettajaa suhtau­tui kansandemokraatteihin myönteisesti eikä oppikouluihin ollut päästy ”sisälle” laisinkaan, Satakunnan valistustyösuunnitelmista käy ilmi, ettei opettajiin ollut edes otettu yhteyttä ja Oulussa SKDL:n kosketus sivistyneistöön oli ollut ”minimaalisen pieni” (SKDL:n Iisalmen piirin valistusjaoston toimintakertomus vuodelta 1946, Satakunnan piirin valistustyösuunni­telmat 1.1.–30.6.1947 ja syyslukukaudeksi 1947 sekä Yrjö Jakkolan alustus SKDL:n Oulun piirijärjestön vuosikokouksessa 5.–6.4.1947, SKDL:n valistusjaosto, Piirijärjestöjen aineisto, Ka); Yhteenveto piirien valistus- ja opiskelutyöstä 1.7.–31.12.1946, SKDL:n toimintakerto­mukset 1946, Ka.
- 66 Kainuun piirin valistustyökertomus 1.1.–31.6.1947 ja Kuopion läntisen piirijärjestön valistustyökertomus vuodelta 1947, SKDL:n valistusjaosto, Piirijärjestöjen aineisto, Ka.
- 67 Leo Kaspion kirje 11.6.1947 opettaja Timo Urjanheimolle, SKDL:n valistusjaosto, Muut lähetetyt kirjeet, Ka.
- 68 SKDL:n valistusjaoston katsaus toimintaan tammi–syyskuussa 1946, Ka. Ohjeet koskivat sekä kuntien yleisiä että koulujen kirjastoja.
- 69 SKDL:n valistusjaoston pöytäkirja 23.11.1946, Ka.

Valistussihteeri Nestori Parkkari (vas.) ja opintosihteeri Leo Kaspio (oik.) hoitivat SKDL:ssä koulukysymyksiä. He pitivät yhteyttä kenttäväkeen ja valmistelivat valistusjaoston kannanottoja. Ennen sotia sekä Parkkari että Kaspio olivat toimineet työläisnuorisoliitoissa. Sodan aikana Parkkari oli ollut vangittuna, mutta Kaspio oli päässyt työhön pääesikunnan kirjapainoon ilmeisesti Välpon huolimattomuuden vuoksi. Väli rauhan solmimisen jälkeen Parkkari ja Kaspio olivat valmiit taistelemaan paremman huomispäivän puolesta (ks. Parkkari 1955, 187). Kansan Arkisto.

annettu Anna Nevalaisen ja opintosihteeri Leo Kaspion huoleksi.⁶⁹ Oppikirjapuhdistus oli usein esillä SKDL:n valistusjaostossa syksyn 1946 ja seuraavan kevään aikana. Tammikuussa 1947 Leo Kaspio sai kirjakysymyksen hoidettavakseen. Hän ilmoitti koulukirjoissa olevan edelleen historiallisesti virheellisiä tietoja ja Neuvostoliittoa vastaan tähdätyä kirjoittelua. Erityisesti Kaspio arvosteli historian ja maantiedon oppikirjoja. Hänen mielestään ne eivät edes välttävasti vastanneet niille asetettavia tieteellisiä ja ajankohtaisia vaatimuksia.⁷⁰

Huhtikuussa SKDL:n valistussihteeri Nestori Parkkari esitti katsauksen koulujen oppikirjakysymykseen valistusjaoston kokouksessa ja valistusjaoston jäsen Iivari Kemppinen selosti kouluhallituksen toimenpiteitä sen hoitamiseksi. Kun asia ei näyttänyt hoituvan valistusjaostoa tyydyttävällä tavalla, se päätti lähettää kirjelmän kouluhallitukselle. Oppikirjakysymyksen hoitamisesta valmisteltiin kuitenkin samaan aikaan mietintöä, ja vasta sen ilmestyttyä päätti valistusjaosto kesäkuussa toteuttaa aikeensa kirjeen lähettamisestä. Iivari Kemppisen ja huhtikuun lopulla valistusjaoston jäseneksi tulleen Tampereen tyttölyseon lehtorin Tyyne Lassilan tehtäväksi annettiin kirjelmän laatiminen.⁷¹ Heinäkuussa kouluhallitukselle lähetetyssä kirjeessä arvosteltiin erityisesti historian ja maantieteen oppikirjoja. Valistusjaosto vaati koulukirjauudistusta ja tarkastamis- ja hyväksymislautakunnan perustamista koulukirjoja varten. Kun kouluhallitus ei puuttunut asiaan, päätti valistusjaosto kääntyä puhdistustoimenpiteiden

70 SKDL:n valistusjaoston pöytäkirjat 1946–47, ks. myös valistustyösuunnitelma vuodelle 1947 ja tammi–kesäkuulle 1947, Ka; Selvitys koulukirjoista 16.1.1947, Koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka.

71 SKDL:n valistusjaoston pöytäkirjat 12.4.1947 ja 2.6.1947, Ka; Hallitus oli asettanut vuonna 1945 komitean kouluneuvos Alfred Salmelan johdolla tutkimaan oppikirjojen tuottamista.

72 SKDL:n valistus- ja opintojaoston kirje 17.7.1947 kouluhallitukselle, Muut lähetetyt kirjeet 1947, Ka; SKDL:n valistusjaoston pöytäkirja 23.8.1947, Ka.

jouduttamiseksi opetusministeriön puoleen.⁷² Kouluviranomaiset eivät kuitenkaan olleet valmiit toimimaan SKDL:n toivomalla tavalla. Syyskuussa valistusjaosto pyysi kiertokirjeessään jäseniä lähettämään otteita puhdistettavista kirjoista, mutta lokakuussa se päätti jättää koulukirjojen uudistamisen odottamaan koulu-uudistuksen toteutumista.⁷³

Virkamiehistön vastustus ja kevään 1946 joukkoliikkeen epäonnistuminen muuttivat äärivasemmiston johdon näkemyksiä koulukysymyksistä. Ulospäin suuntautuneen valistustyön katsottiin epäonnistuneen.⁷⁴ Jäsenistö oli kuitenkin joukkoliikkeen aikana oppinut nimeämään erotettaviksi vaadittuja virkamiehiä ja ihmisten ilmiantokynnys oli laskenut. Nimien keruulla jäsenistölle oli osoitettu, että yksittäisistä virkamiehistä voitiin valittaa myös muille kuin kouluviranomaisille. Kun koulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa olleet kansandemokraatit eivät pystyneet vaikuttamaan opettajiin ja joukkoliikekin epäonnistui, yrittivät uuden suunnan kannattajat painostaa opettajia mm. valtiollisen poliisin avulla.

---

73 SKDL:n valistusjaoston kiertokirje kirjastojen puhdistamisesta 17.9.1947 ja pöytäkirja 27.10.1947, Ka; Valistusjaosto sai vielä seuraavanakin vuonna pyytämäänsä otteita puhdistettavista kirjoista (ks. Otto Valkosen ja Eero Mankisen kirjeet 2.3.1948, SKDL:n valistusjaosto, Koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka).

74 Katsaus SKDL:n toimintaan 23.3.1946–28.6.1946, Ka.

2.3 Valpon vähäinen kiinnostus opettajia kohtaan

Välirauhan solmimisen jälkeen valtiollista poliisia oli vaadittu lakkautettavaksi. Osa vanhoista virkailijoista oli poistunut maasta heti välirauhan solmimisen jälkeen, mutta muuten Valpon muuttuminen oli ollut hidasta. Marraskuussa 1944 SKP:n pääsihteeri Ville Pessi oli vaatinut Valpon lakkauttamista. Pessin mukaan puhdistaminen ei onnistuisi, koska se oli niin fasistinen.¹ Joulukuussa sosiaalidemokraatit Väinö Meltti (kuutonen) ja Jalmari Väisänen olivat arvostelleet Valpoa eduskunnassa. Keväällä 1945 SKP oli jatkanut vaatimuksiaan Valpon lakkauttamisesta, ja myös valvontakomissio oli osoittanut tyytymättömyyttään Valpoon.² SNS:n kokouksissa oli keskusteltu, pitikö Valpo lakkauttaa vai yrittää muuttaa sitä ja käyttää vanhaa suuntaa vastaan.³

Yrjö Leinon tultua sisäministeriksi SKP:n julkinen kanta Valposta oli muuttunut – kuten pian Valpokin. Leinon valinta sisäministeriksi oli antanut kommunisteille tilaisuuden päästä vaikuttamaan poliisivoimiin. Kommunistit näkivät erityisesti valtiollisessa poliisissa välineen, jonka avulla he voisivat toteuttaa päämääriään. Kimmo Rentolan mukaan asekatkennän tehoton tutkinta ja tanskalaisyyntyisen saksalaisten vakoojan Thoralf Kyrren päästäminen pakenemaan Valpon tutkintovankeudesta johtivat Valpon nopeaan ja kivuttomaan uudistamiseen. Valvontakomissio pelotteli Suomen hallitusta ja presidenttiä ns. Leinon vankien pidättämisellä ja sai näin aikaan Valpon luovuttamisen kommunisteille.⁴ Joulukuuhun mennessä Valpon henkilökunta vaihdettiin hallituksen suostumuksella.

2.3.1 Valtiollinen poliisi kommunistien haltuun

Valpon henkilökunta vaihtui nopeasti, samoin päälliköt.⁵ Leino nimitti virkaanastumisensa jälkeen ylimääräiseksi apulaispäälliköksi Valpoon SKP:n

- 1 Ville Pessin puhe Messuhallissa 1.11.1944, julkaistu Kommunisti-lehdessä 1/1944, 16.11.1944.
- 2 Tammikuussa 1945 everstiluutnantti Feodorov oli moittinut sisäasiainministeriön poliisiosaston päällikköä siitä, ettei tämä antanut hänelle pyytämäänsä tietoja. Feodorov syytti suomalaisia myös viivyttelystä ja salailusta. Esimerkkinä hän käytti venäläisen kapteenin Belovin murhaa Lauttasaarassa. Helmikuussa sisäministeri Hillilä joutui antamaan selostuksen komissiolle Valpon virkailijoiden suojeluskuntasuhteista.
- 3 SNS:n kokouksissa käydyt keskustelut kuvaavat vasemmiston näkemysten erilaisuutta: jotkut vaativat ”ohrana-laitoksen” toiminnan lopettamista, toiset taas uskoivat sen muuttuneen ja olevan tarpeellinen, ”koska ohrana parhaiten tietää fasistien piilopaikat joita nyt on etsittävä”. Valpon muutokseen uskoneet vitsailivat, että sen toiminta oli helpottunut, sillä Ratakadulta oli Kaivopuistoon paljon lyhyempi matka kuin Sörnäisiin. (VP Helsingin ilmoitukset 106, 22.1.1945 ja 192, 12.2.1945 sekä Tampereen tilannekatsaus tammikuulta 1945, KA.)
- 4 Valpo oli joutunut pidättämään Ždanovin määräyksestä 20 henkilöä, jotka myöhemmin toimitettiin Neuvostoliittoon. Valvontakomissio osoitti, että venäläiset voisivat ottaa asiat omiin käsiinsä. Presidentti ja hallitus valitsivat kahdesta pahasta pienemmän ja suostuivat Valpon uusimiseen. (Rentola 1994c, 146–147, 150.); Punaisen Valpon synnystä ks. Kimmo Rentolan samanniminen artikkeli Turvallisuuspoliisi 75 vuotta -kirjassa (Rentola 1994c).
- 5 Marraskuussa 1944 Paavo Kastarin virkamääräys peruutettiin ja hänen tilalleen otettiin Nikolai Saarnio. Saarnion virkakausi oli viivytystaistelua Valpon puhdistamisessa. Otto Brusiiin valinta hänen seuraajakseen huhtikuussa 1945 merkitsi linjan muutosta. Brusiiin ei kauan ehtinyt

puheenjohtajan Aimo Aaltosen. Aaltonen oli vakanssinimikkeestään huolimatta Valpon todellinen johtaja. Hän järjesteli henkilövaihdoksia siten, että kommunistit pääsivät johtaviin toimiin. Johtajat ja etsivät nauttivatkin kommunistien luottamusta. Sen sijaan alempi toimihenkilöstö, esimerkiksi konekirjoittajat, jäi osittain vanhan Valpon ajalta.

Valtiollisen poliisin tehtävät muuttuivat Leinin aikana: kun aiemmin salaisen poliisin tehtävänä oli pyrkiä suojaamaan vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä, uusi Valpo pyrki luomaan edellytyksiä sen muuttamiseksi.⁶ Virallisesti Valpon tehtävä oli kuitenkin valvoa maan itsenäisyyttä ja torjua sen laillista valtio- ja yhteiskuntajärjestystä vastaan suunnattuja hankkeita. Valpon avauduttua kommunisteille heille selvisi kuitenkin myös heidän oman joukkonsa menneisyys. SKP:n kontrollikomitea havaitsi usean johtavan kommunistin tehneen viranomaisten kanssa sopimuksia ilman puolueen lupaa. SKP:n uusi johto vakiinnuttikin asemaansa vanhojen kommunistien paljastumisten avulla.⁷

Suurimman voimannäyttönsä Valpo sai asekatkentakäytöstä, joka oli paljastunut keväällä 1945. Siitä lähtien asekatkentakäytöstä vaalittiin ja pidettiin viireillä todisteena taantumuksellisten vaarallisuudesta ja puhdistusten tarpeellisuudesta. Vaikka asekatkentakäytöstä tutkimaan perustettiin erillinen sisäasiainministeriön tutkintaelin (SMTE), yhdistivät monet sen työn Valpoon, sillä kummankin mielenkiinto kohdistui vanhan suuntauksen kannattajiin.

Vuoden 1945 jälkipuoliskolta lähtien Valpoa alettiin pitää kommunistien työrukkasena puhdistuksissa. Otto Brusiinin tultua valtiollisen poliisin päälliköksi huhtikuussa 1945 hän antoi ohjeet päähuomion kiinnittämisestä lakkautettujen järjestöjen maanalaiseen toimintaan. SKP:n, SKDL:n tai SNS:n toimintaan ei tarvinnut puuttua. Seuraavan vuoden maaliskuussa osastopäälliköiden neuvottelupäivillä täsmennettiin Valpon linjaa hallituksen aseena oppositiota vastaan. Toimistopäällikkö Veikko Sippola jakoi poliittiset pääsuunnat demokraattisiin ja taantumuksellisiin. Taantumuksellisiin kuuluivat kokoomuslaiset, IKL:läiset, Vapausodan Rintamamiesten Liittoon kuuluvat, suurin osa SS-miehistä ja jotkut SDP:n ”tannerilaiset”.⁸

Valpon valvonnan piti ulottua kaikkialle. Poliittiset puolueet, erilaiset yhdistykset, liikelaitokset, lehdistö, sivistyselämä, suhteet ulkomaihin, virastot ja virkamiehet olivat seurannan kohteina. Valpossa oltiin erityisen kiinnostuneita sen edeltäjän etsivän keskuspoliisin (EK-Valpon) ja välirauhansopimuksen jälkeen kiellettyjen yhdistysten ja seurojen, mm. IKL:n, Lapuan liikkeen

---

toimia päällikkönä, kun hänet korvattiin Jorma Kymmentakalla. Tätä seurasivat nopeassa vauhdissa Kaarlo Tetri, Hanno Kunnas ja Erkki Tuominen. Johtajista vain Erkki Tuominen kuului SKP:hen. Kommunistien nimittäminen Valpon palvelukseen oli mahdollistettu toukokuussa 1945, kun poliisikoulutuksesta kelpoisuusvaatimuksena oli luovuttu (Asetus valtiollisesta poliisista annetun asetuksen muuttamisesta 14.5.1945).

6 Ahtokari 1969, 5–6.

7 Beyer-Thoma 1990, 95.

8 Valpon tehtävä oli toimia hallituksen silmänä ja korvana ja kertoa sille opposition toimista, sanoi Tampereen osastopäällikkö alustuksessaan. Hän tunsu huolta valtiokoneiston ”epädemokraattisuudesta”. (Valpon osastopäälliköiden neuvottelupäivillä 18.–19.3.1946 pidetyt alustukset, Tiedonannot 1946–1947 kotelossa 2376, KA.)

ja AKS:n toiminnasta. Opettajakuntaan Valpo ei osoittanut erityistä kiinnostusta, mikä saattoi johtua siitä, että sen kommunistivirkailijat näkivät yhteiskunnassa polttavampiakin ongelmia ratkottavana.⁹ Kommunistit yrittivät turvata asemansa valtiollisen poliisin avulla ja seurasivat sellaisia ryhmiä, joiden arveltiin pyrkivän muuttamaan vallinnutta olotilaa.¹⁰

Valpo etsi fasisteja ja salaliittolaisia erityisesti kokoomuksesta ja sen nuorisjärjestöistä. Niiden löytyminen olisi merkinnyt konkreettisia puhdistuksia. Siksi Valpo käytti salaliittojen etsimiseen runsaasti aikaa ja resursseja. Kultainen Leijona, Zabell ja Aktivistit -järjestöjen löytyminen jäivät kuitenkin sen ainoiksi saavutuksiksi. Niiden merkitystä liioiteltiin, koska etsivät halusivat vakuuttaa esimiehensä työn merkityksellisyydestä. Nämä puolestaan pyrkivät paljastamaan järjestöjä osoittaakseen salaliittojen olemassaolon ja saadakseen korotettua Valpon määrärahoja. Kommunistilehdet kertoivatkin näyttävästi paljastetuista salaliitoista.¹¹

Valtiollisen poliisin menettely mm. asekatkentaajutun pidätyksissä joutui arvostelun kohteeksi. Helmikuussa 1947 Uusi Suomi kirjoitti Valpon olevan kommunistien työrukkanen, jonka tarkoituksena on tehdä ”hyviä palveluksia kommunisteille näiden poliittisessa taistelussa muita poliittisia mielipideryhmiä vastaan”.¹² Myös Suomen Sosialidemokratissa tuotiin esiin Valpon harkitsemattomuuksia. Vastustuksen lisääntyessä Valtiollisen poliisin toimia alettiin tutkia. Syyskuussa 1947 asetettiin ns. Ahlbäckin komitea selvittämään Valpon henkilörekrytointia ja toimintaa. Ahlbäckin komitean työstä selvisi, että Valpon ylimääräinen apulaispäällikkö Aimo Aaltonen oli valinnut kommunisteja Valpoon. Koska Ždanov oli halunnut muidenkin hallituspuolueiden olevan osallisina turvallisuuselimissä, oli työntekijöitä rekrytoitu SKP:n ulkopuoleltakin. Osmo Jussilan mukaan »demokraattisuus» oli Valpon henkilökunnalle leimaa-antavampi piirre kuin vasemmistolaisuus. Kaikkien avainpaikkojen tiedettiin olleen kuitenkin kommunisteilla.¹³ Ahlbäckin komitea ei kuitenkaan

-
- 9 Valpon koulutoimeen kohdistuneen kiinnostuksen vähyyttä saattaa selittää myös se, että monien kommunistien keskuudessa vallitsi näkemys, että yhteiskunnallisia ja taloudellisia olosuhteita piti muuttaa ensin, ja vasta sen jälkeen uudistaa koulua. Ks. Matti Kaasisen tutkielma ”Suomen poliittinen työväenliike ja kansakoululaitoksemme”, 3 (SDP:n kasvatustoimikunnan pöytäkirjat 1941–1951, TA). Tässä suhteessa kommunistien ja kansandemokraattien näkemysten voi sanoa eronneen toisistaan. Kansandemokraattien kanta oli sosiaalidemokraattien näkemysten mukainen: koulua piti yrittää muuttaa muiden uudistuspyrkimysten rinnalla.
- 10 Valpon etsiville oli annettu ohjeet kiinnittää päähuomio lakkautettuihin järjestöihin (Otto Brusiinin puhelinohjeet Valpon osastoille 5. toukokuuta 1945, VP kotelo 108, KA).
- 11 Esim. Työkansan Sanomat 12.6.1946 ja 19.5.1947; Zabell-järjestöön kuului parikymmentä nuorta, etupäässä koululaisia. He olivat aiemmin kuuluneet sotilaspoikiin, ja lähes puolet heistä kuului Porin Kansallisiin Nuoriin. Valpon mukaan Porissa, Jyväskylässä ja Tikkakoskella toimineen Zabell-järjestön esikuvana oli Hitler-Jugend -järjestö. ”Senjälkeen kun järjestö olisi saavuttanut riittävän laajuuden, olisi se anastanut vallan laaassa ja perustanut natsilaisen diktatuurin”, Valpo maalaili. Kultainen Leijona koostui myös koululaisista. Toimintaan osallistui etupäässä nuorimmat Lahden ja Kouvolan lyseolaiset. Aktivistien toimintaan otti osaa kymmenkunta helsinkiläispoikaa, jotka tuomittiin elokuussa 1947 varkaudesta ja ampuma-aseen luvattomasta hallussapidosta. (VP Amp. X, kotelo 73, KA.)
- 12 Uusi Suomi 23.2.1947.
- 13 Ždanov oli kehottanut sisäministeri Leinoa asettamaan Valpon virkoja muidenkin blokkiin kuuluvien puolueiden kuin SKP:n käytettäväksi (Rentola 1994c, 150). Jussilan (1990, 128) mukaan »demokraateilla» tarkoitettiin pyrkyreitä, jotka eivät vielä olleet ehtineet liittyä

saanut tietää totuutta Valpon henkilöstöstä, sillä selvitys pohjautui työntekijöiden omiin ilmoituksiin. Osa kommunisteista ilmoitti olevansa demokraatteja tai puolueettomia, mutta Ahlbäckin komitea ei pystynyt selvittämään, mitä demokraatti-käsite Valpossa tarkoitti.¹⁴ Kommunistit halusivat peitellä totuutta, jottei Valpon todellinen luonne olisi paljastunut.

Vuoden 1946 lopussa Aimo Aaltonen sai eron tehtävistään, ja tammikuussa 1947 hän selvitti SKP:n johdolle toimintaansa Valpossa. Epäonnistumiset hän laittoi henkilökunnan epäpätevyden tiliin. Päälliköt olivat epäonnistuneita ja osastopäälliköt heikkoja, hän totesi. Aaltosen mielestä poliittisia vastustajia oli kohdeltu liian varovasti.¹⁵ Valpon toimintaa olikin leimannut taitamattomuus – päälliköistä, esittelijöistä ja kuulustelijoistakin noin 85 % oli epäpäteviä. SKP:n kaadereissa ei ollut ollut nimityskelpoisia henkilöitä.¹⁶ Vaikka henkilökuntaa oli lisätty sodan aikaisesta 200:sta vuoden 1945 loppuun mennessä 422:een, kommunistit eivät saavuttaneet Valpon avulla tavoitettaan. Etsivien toimintaa leimasi sattumanvaraisuus ja epäjohtonmukaisuus, ja he keskittyivät monasti vähäpätöisten asioiden tutkimiseen.¹⁷ Neuvostojohtajatkin huomauttivat suomalaisille kommunisteille salaisen poliisin antamien mahdollisuuksien hukkaamisesta.¹⁸ Neuvostoliiton valtapiiriin joutuneissa maissa kommunistit olivat vakiinnuttaneet valtansa salaisen poliisin avulla. Vastustajia oli aluksi syytetty lehdistössä, ja tämän jälkeen salainen poliisi oli kuulustellut heitä. Kuulusteluissa saatiin tunnustuksia, jotka johtivat uusiin pidätyksiin. Näin kommunistit kykenivät muualla eliminoimaan vastustajansa.¹⁹ Suomessa niin ei kuitenkaan voitu toimia. Kommunistit tiesivät, etteivät Suomen oikeusjärjestelmä ja poliittinen kulttuuri mahdollistaneet samaa kuin toiminta Unkarissa tai Tšekkoslovakiassa.²⁰

Vaikka Valpo näyttää epäonnistuneen monessa, se onnistui yhdessä tärkeässä tehtävässä – yksilöiden ja järjestöjen kortittamisessa. Ahlbäckin komitea arvioi Valpon henkilökortistoon kuuluvan 80 000 nimeä ja järjestökortistoon 10 000.²¹ Kortittaminen kuuluu jokaisen salaisen poliisin tehtäviin, eikä se

---

SKDL:ään; Avainpaikoilla tarkoitettiin apulaispäällikön, apulaistoimistopäällikön, valvontaosaston päällikön ja apulaispäällikön, sotilastoimiston päällikön, passitoimiston päällikön sekä radio- ja kuuntelujaoston päällikön paikkoja.

14 Jussila 1990, 128.

15 Aimo Aaltonen arvioi Valpon henkilörekrytointia SKP:n johdolle 17.1.1947. Aaltonen oli anonut Valposta eroa jo joulukuussa. (SKP:n poliittisen jaoston pöytäkirjat 2.12.1946, 17.1.1947 ja 1.2.1947, Ka.)

16 SKP:n johto pyrki saamaan jäsenistöään poliisipalvelukseen. Syyskuussa 1946 puolue-toimikunnassa päätettiin, että piiritoimikuntien tuli kommentaa jäsenistöään poliisikursseille. Kommunistien määrä poliisilaitoksen palveluksessa jäi kuitenkin pieneksi. (SKP:n poliittisen jaoksen pöytäkirja 12.5.1946, Ka; Ks. myös Hietaniemi 1992, 258–259.)

17 Etsivät raportoivat mm. ”kiellettyjen” postikorttien myymisestä kirjakaupoissa ja muista vähäpätöisistä asioista (Vp Amp. VI B kotelo 33, KA).

18 Tämä käy ilmi sisäasiainministeriön salaisen arkiston järjestöjä ja henkilöitä koskevista asiakirjoista, KA. Valvontakomission puheenjohtaja Ždanov ei voinut kokemustensa valossa käsittää, etteivät kommunistit pystyneet hallitsemaan yhteiskuntaa salaisen poliisin avulla (Rentola 1994a, 535). Selvimmin naapurien tyytymättömyys näkyi sisäministeri Leinolle vapun 1946 jälkeen kohdistetusta huomautuksesta (ks. Jussila 1990, 136).

19 Jussila 1990, 118; Rentola 1995, 374.

20 Jussila 1990, 124–125.

21 Ahtokari 1969, 189.

yleensä heijastu kortitettujen elämään, sillä sen tarkoitus on helpottaa valtion turvallisuutta mahdollisesti uhkaavien pyrkimysten seuranta. Pääsääntöisesti näin oli asia myös sodanjälkeisen Valpon kohdalla. Jotkut etsivät pyrkivät kuitenkin myös vaikuttamaan välittömästi kortitettaviin painostamalla heitä. Monet etsivät tekivät taantumuksellisia pitämistään henkilöistä ilmoituksia uskoen niiden vaikuttavan lähitulevaisuudessa. Lokakuuhun 1946 mennessä Valpo oli saanut valmiiksi noin 400 nimen puhdistuslistan nimismiespiirien virkamiehistä. Opettajista ei varsinaista puhdistuslistaa tehty.²² Valpon pääosastolla oli kompromettoivaa aineistoa 146:sta ja alaosastoilla muutamista kansa- ja oppikoulunopettajista opetustointia käsittelevissä asiamapeissa. Heistä seitsemästä tehtiin Valpossa henkilömappi ja kuudesta -kortti.

2.3.2 Keitä olivat opettajista kiinnostuneet etsivät

Ždanov neuvoi Yrjö Leinoa ottamaan salaiseen poliisiin muitakin kuin kommunisteja. Valpon henkilövalinnoista vastannut Aimo Aaltonen huolehtikin siitä, että Valpoon rekrytoitiin myös »demokraatteja». Ahlbäckin komitean selvityksen mukaan Valpossa oli yksi oikeistolainen ylietsivä ja neljä puolueetonta etsivää. 21 etsivää ei ollut ilmoittanut puoluekantaansa. Monisatapäisestä henkilökunnasta sosiaalidemokraatteja oli vain kymmenkunta ja »vasemmistolaisia» seitsemän. 131 etsivästä, jotka keräsivät valtaosan Valpon materiaalista, kuusi oli ilmoittanut kuuluvansa sosiaalidemokraatteihin ja kaksi tarkemmin määrittelemättömään vasemmistoon.²³

38 valpolaista, etupäässä alaosastojen ylimääräisiä etsiviä, osallistui opettajakunnan seuraamiseen. Seuraavassa esitellään heidän poliittiset ja koulutukselliset taustansa.

---

22 Valpolla on kolme kansa- ja oppikoulunopettajia koskevaa listaa, jotka eivät kuitenkaan ole varsinaisia puhdistuslistoja. Suomessa asuvista ulkomaalaisista opettajista on 86 henkilöä käsittävä lista. Suurin osa listalaisista selvisi puhtain paperein. Toinen lista tehtiin Nokian opettajien taustoista virkamieslakkoa silmällä pitäen. Siihen on kirjattu 57 opettajaa. Listan laatijan esimies on pitänyt sitä yliampuvana ja katsonut sen laatimisen resurssien hukkaamisena (VP KD 418/28, 21.1.1948, KA). Myös kolmannen listan laatimisen tarkoitus oli selvittää opettajien suhtautumista virkamieslaksoon. Siinä on luonnehdittu Tampereen kansa- ja oppikoulujen sekä teknillisten koulujen 456 opettajan poliittista asennoitumista (VP KD 10242/29, 31.12.1947, KA).

23 Ahlbäckin komitea luokitteli Valpon henkilökunnan puoluekannat heidän omien ilmoitustensa mukaan. Lukumäärät perustuvat Ahlbäckin komitean selvitykseen Valpon henkilökunnasta 31. joulukuuta 1947. ”Oikeistolainen” ylietsivä ei ollut nimennyt puoluettaan. Oikeistolaisiksi laajassa merkityksessä hänen lisäksi laskettavia henkilöitä Valpossa oli neljä: kokoomuslainen esittelijä ja kirjuri sekä edistyspuoluelainen toimistopäällikkö ja etsivä. Oma ilmoitus ei kuitenkaan aina vastannut todellisuutta. Komitean mukaan kuuden etsivän lisäksi kaksi esittelijää, yksi passintarkastaja, kirjuri ja radiohenkilö olivat sosiaalidemokraatteja. Kahden etsivän lisäksi viisi kirjuria ei kuulunut SKDL:ään tai SDP:hen, vaan he olivat ”vasemmistolaisia”. Ahlbäckin komitean selvitys pohjautui aikaan, jolloin Valpon henkilökunta oli täysin uusiutu. Kesällä 1946 Valpon päällikkö Kaarlo Tetri oli antanut tietoja henkilökunnastaan (VP Amp. XXII, kotelo 109, KA). Tuolloin SKP:hen kuuluvia oli hänen mukaansa 19 ja »demokraatteja» peräti 98. Tetrin ja Ahlbäckin komitean lukuja tarkastellessa huomaa »demokraattien» muuttumisen kommunisteiksi. Tetrinkin antamia tietoja on syytä epäillä. Esimerkiksi valtaosa opettajakunnan puhdistuksiin osallistuneista Valpon SKP:läisistä oli nimitetty ennen kesää 1946.

TAULUKKO 1. Opettajien seurantaan osallistuneet Valpon työntekijät.²⁴ Viimeisen sarakkeen luvut kertovat Valpon seuraamien opettajien henkilöllisyyden henkilöhakemiston avulla.

NIMI	ASEMA	OSASTO	KOULUTUS	PUOLUEKANTA	PALVELUSAIKA	KEISTÄ OPETTAJISTA TEKIMÄN ILMOITUKSEN
Andersin, Raine	etsivä/ kuulustelija/ osastopäällikkö	Oulu (Kajaani)/ pääosasto	1 v. lyseota	SKP	15.7.45- 1.1.49	157
Anisimaa, Feodor	etsivä	pääosasto	kansakoulu	SKP	14.7.45- 20.1.46	131
Backman, Einar	etsivä/ ylietsivä	Kuopio (Savonlinna)	kansakoulu	SKP	11.9.45- 18.10.47	32, 39, 56, 105
Bisi, Aatos	etsivä	Oulu (Kajaani)	kauppakoulu	SKP	15.11.45- 1.1.49	38
Erola, Sulo	etsivä	Vaasa	kansakoulu	SKP	16.7.45- 1.1.49	22
Hallikainen, Eino	etsivä	Kuopio (Savonlinna)	kansakoulu	SKP	16.10.46- 1.1.49	14
Halonen, Eino	etsivä	Kuopio	kansakoulu	SKP	1.10.45- 31.1.48	90, 153
Hartikainen, Matti	etsivä/ osastopäällikkö	Kuopio	kansakoulu	SKP	28.5.45- 1.1.49	157
Hautajärvi, Eero	kuulustelija/ apulais-toimistopäällikkö	pääosasto	kansakoulu	SKP	1.9.45- 1.7.47	12, 42, 65
Hämäläinen, Veikko	etsivä	Kuopio (Savonlinna)	kansakoulu	SKP	25.5.45- 1.1.49	69, 112, 125
Innanen, Mikko	osastopäällikkö	Rovaniemi	maamieskoulu	SKDL (Valpon jälkeen SKP:hen)	1.1.46- 14.1.48	57
Isomäki, Yrjö	osastopäällikkö	Turku	ylioppilas		11.6.45- 31.3.47	67
Jokela, Eino	etsivä	Turku	kansakoulu	SKDL (Valpon jälkeen SKP:hen)	25.9.45- 1.1.49	67, 109

24 Valpolaiset olivat tekemisissä useampien opettajien kanssa. Taulukkoon on otettu vain vain sellaiset tapaukset, joiden tutkimiseen kyseinen valpolainen osallistui aktiivisesti.

Juvonen, Reino	etsivä	Joensuu	kansa- koulu	SDP (Valpon jälkeen SKP:hen)	1.12.45- 31.8.46	70, 98, 130
Kahila, William	etsivä	Tampere	kansa- koulu	SKP	1.10.47- 1.1.49	158
Kanniai- nen, Arvo	etsivä	Oulu	kansa- koulu	demok- raatti (Valpon jälkeen SKP:hen)	1.10.45- 1.1.49	173
Kari, Tuure	etsivä	pääosas- to	kansa- koulu	demok- raatti (SDP:n oppositio)	17.8.45- 23.4.46	147
Kekkinen, Toivo	etsivä	Vaasa	5 v. lyseota	SKP	1.12.45- 1.1.49	63
Kettunen, Sulo	etsivä	Joensuu	kansa- koulu	SKP	15.5.45- 1.1.49	10
Koistinen, Yrjö	etsivä	Joensuu	kansa- koulu	SKP	1.4.46- 1.1.49	10, 51, 89, 102, 119, 130
Korhonen, Ernesti	etsivä	Rovaniemi	kansa- koulu	SKP	16.5.45- 1.1.49	5, 31
Koskinen, Veikko	esittelijä/ kanslisti	Oulu	kansa- koulu	SKP	1.10.45- 27.10.48	28
Laakso, Eino	kuuluste- lija/ esittelijä/ apulais- osasto- päällikkö	pääosas- to	kansa- koulu	SKP	20.8.45- 1.1.49	86
Lehtonen, Tuure	etsivä/ esittelijä/ osasto- päällikkö	Turku	kansa- koulu	SKP	19.5.45- 1.1.49	109, 117, 138
Liedes, Pentti	etsivä	Oulu	kansa- koulu	SKP	25.9.45- 1.1.49	2, 34, 91, 97
Mahonen, Vilho	etsivä	Joensuu	kansa- koulu	SDP:n oppositio /SKP	-31.1.48	44
Maikkola, Esa	etsivä, ylietsivä	Oulu	4 v. lyseota	demok- raatti (Valpon jälkeen SKP:hen)	29.8.45- 1.1.49	94
Mantere, Aarre	etsivä	Kotka	ammatti- koulu	SKP	1.10.47- 15.1.48	115
Nuutinen, Kauko	etsivä	Kuopio	kansa- koulu	SKP	16.8.45- 31.1.48	19, 86
Partio, Uljas	etsivä/ ylietsivä	Kotka	kansa- koulu	oikeisto (Valpon jälkeen SKP:hen)	1.2.45- 1.1.49	14, 128

Pyöli, Vieno	etsivä	Tampere (Forssa)	kansakoulu	SKP	29.10.45- 20.1.48	48
Päivinen, Veli	etsivä	Joensuu	keski- koulu	puolue- eton (loka- kuussa -47 SKP:hen)	13.1.47- 1.1.49	130
Railo- vaara, Lauri	etsivä	Vaasa	3 v. lyeota	SKP	1.6.46- 1.1.49	16, 36, 45, 145
Renvall, Arthur	etsivä/ esittelijä	pääosasto	kansakoulu	SKP	1.8.45- 30.9.48	45
Rytkölä, Keijo	etsivä	Kotka	kansakoulu	SKP	1.9.46- 15.1.48	127
Säniö, Kauko	etsivä	pääosasto (Lahti)	kansakoulu	demokraatti (Valpon jälkeen SKP:hen)	7.2.45- 1.1.49	49
Toivanen, Aarne	etsivä	Kotka	kansakoulu	SKDL	1.10.47- 30.4.48	66
Voutilainen, Martti	etsivä	Kuopio	kansakoulu	SKDL	5.7.45- 1.1.49	107

POLIITTISET TAUSTAT

38:sta opettajakunnan seurantaan osallistuneesta valpolaisesta 26 kuului SKP:hen, ja sen lisäksi yksi valpolainen osallistui puolueen toimintaan olematta sen jäsen. Valposta eroamisensa jälkeen vielä seitsemän liittyi puolueeseen. Vain neljä ei missään vaiheessa kuulunut SKP:hen. Näistä kaksi oli kansandemokraatteja, yksi »demokraatti» ja yksi ei ilmoittanut puoluekantaansa.

Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta opettajakunnan seurantaan osallistuneet kommunistit tulivat Valpoon toukokuun 1945 jälkeen, Otto Brusiinin tultua Valpon päälliköksi. Kommunistit eivät tulleet Valpoon yhdellä kertaa, vaan luotettavina pidettyjä miehiä kutsuttiin yksitellen.²⁵ Opettajia tarkkailleista kommunisteista puolet aloitti työnsä Valpossa touko–syyskuun välisenä aikana, kuusi loka–joulukuussa ja seitsemän vuoden 1945 jälkeen.

Osa valpolaisista oli osallistunut SKP:n toimintaan 1930-luvun alussa. Sulo Erola oli liittynyt SKP:hen vuonna 1928, Ernesti Korhonen kaksi vuotta myöhemmin sekä Raine Andersin ja Yrjö Koistinen vuonna 1932.²⁶ Arvo Kannainen

25 Leppänen 1994, 99.

26 Erolasta Valpon henkilömappi Hm 3261, KA ja SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Jlää, Ka; Korhonen toimi Valpossa sen lakkauttamiseen saakka. Korhonen ilmoitti hakemuksessaan kuuluneensa SKP:hen vuodesta 1926. Virallisesti hänet oli kuitenkin hyväksytty vasta vuonna 1930. Korhosesta Valpon henkilömappi Hm 2034, KA ja SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka; Andersinista SKP:n kaaderijaoston henkilökortti ja Hmp. I/ymp.-Hki, Ka sekä Valpon henkilömappi H 13036, KA; Koistisesta SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka ja Valpon henkilömappi Hm 3445, KA.

oli liittynyt Suomen Kommunistiseen Nuorisoliittoon vuonna 1931.²⁷ Aatos Bisi, Eero Hautojärvi, Eino Laakso ja Tuure Lehtonen olivat osallistuneet puolueen toimintaan ennen sotia.²⁸ Väli rauhan solmimisen jälkeen SKP:hen liittyivät Einar Backman, Eino Halonen, Matti Hartikainen, Veikko Hämäläinen, Eino Jokela, William Kahila, Toivo Kekkinen, Sulo Kettunen, Pentti Liedes, Esa Maikkola, Aarre Mantere, Eino Mäkelä, Kauko Nuutinen, Vieno Pyöli, Veli Päivinen, Arthur Renvall, Lauri Railovaara, Keijo Rytkölä ja Kauko Saniö.²⁹ Myös Vilho Mahonen kuului puolueeseen.³⁰ Veikko Koskinen otti osaa SKP:n toimintaan, mutta häntä ei hyväksytty puolueen jäseneksi.³¹

Feodor Anisimaan ja Arthur Renvallin palkkaaminen Valpon työntekijöiksi osoittautui uuden Valpon henkilörekrytoinnin virheeksi. Anisimaa otettiin ylimääräiseksi etsiväksi heinäkuussa 1945 SKDL:n jäsenenä. Samaan aikaan hänet hyväksyttiin SKP:hen. Pian Anisimaan menneisyys alkoi kuitenkin paljastua. Luotettavat kommunistit esittivät epäilyjä Anisimaan sodanaikaisista toimista. Syksyllä 1945 Anisimaan toimia alettiin selvittää. Tammikuussa 1946 etsivä Tanner haastatteli Anisimaan armeijatovereita. Jotkut haastateltavat ihmettelivät, miten Anisimaa oli päässyt Valpoon töihin, vaikka oli sodan aikana osallistunut teloituksiin ja ollut ”kiihkofasisti”. Tutkimusten jälkeen Anisimaa erotettiin Valposta. Samalla hän myös joutui luovuttamaan SKP:n jäsenkirjansa.³² Arthur Renvallia puolestaan kuulusteltiin syksyllä 1948 Valpon Vaasan

-
- 27 Puolueelle laatimassaan elämäkerrassa Kannainen kertoi tulleensa puolueen jäseneksi vuonna 1929. Sodan jälkeen hänen olisi pitänyt anoa jäsenyyttä uudelleen. Puolueessa sitä ei kuitenkaan katsottu tarpeelliseksi, koska hänet oli nimetty Valpoon. Heti Valpon lakkauttamisen jälkeen Kannainen otettiin puolueeseen, ja myöhemmin hänet valittiin Oulun kaaderijaostoon. (SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Olu, Amp. I/ymp., Ka.)
- 28 Bisistä Valpon henkilömappi H 13095, KA ja SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Kain., Ka; Hautojärvestä SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka ja henkilömappi Valpossa, Hm 3097, KA; Laaksosta SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/386, Ka; Lehtosesta SKP:n kaaderijaosto, Emp. I/j, Ka ja Valpon henkilömappi H 13697, KA.
- 29 Backmanista SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Vuoks., Ka ja Valpon henkilömappi H 4928, KA; Halosesta SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Hki, Ka ja Valpon henkilömappi H 13179, KA; Hartikaisesta SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka; Hämäläisestä Valpon henkilömappi H 13286, KA; Jokelasta SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Sat., Ka; Kahilasta SKP:n kaaderijaosto, Emp. I/g-Tre/a-1.6.66, Ka; Kekkisestä SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Vaasa, Amp. I/ymp., Ka; Kettusesta SKP:n kaaderijaoston henkilökortti ja Emp. I/g-Kpio/a 1951-61, Ka sekä Valpon henkilömappi H 13512, KA; Liedeksestä SKP:n kaaderijaosto, So/1949-50/9kk, Ka ja Valpon henkilömappi H 13717, KA; Maikkolasta SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka; Mannerista SKP:n kaaderijaosto, Amp. V/Kym., Amp. V/Jyv.-Lti, Ka; Mäkelästä SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka ja Valpon henkilömappi H 13855, KA; Nuutisesta Valpon henkilömappi H 13910, KA. Nuutisen puolueuskollisuus asetettiin kyseenalaiseksi ja hänet erotettiin puolueesta 1950 sen jälkeen, kun hän oli ollut rikkurina Siikaniemen tehtaalla. Ks. SKP:n kaaderijaosto Amp. V/Kpio/I/a, Ka; Pyölistä SKP:n kaaderijaosto, So/1954-55/9 kk, So/1950-/kk, So/1961/kk, Ka; Veli Päivinen oli ilmoittanut olevansa puolueeton Valpoon hakiessaan. Tammikuussa 1947 Valpossa työnsä aloittaneen Päivisen puolueettomuus vaihtui SKP:läisyyteen, sillä lokakuussa hänet hyväksyttiin puolueeseen. Ks. SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka; Renvallista SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I, Amp. V/Hki 1/10, Ka ja Valpon henkilömapissa H 14103, KA; Railovaarasta SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka; Rytkölästä SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Hki, Ka ja Valpon henkilömappi H 14147, KA; Saniöstä SKP:n kaaderijaoston henkilökortti ja Emp. I/g-Lti/a-I 1951-1968, Ka, sekä Valpon henkilömappi H 14320, KA.
- 30 Vilho Mahosen liittymisajankohta SKP:hen ei ole tiedossani. Mahosesta ks. SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka ja Valpon henkilömappi H 13766, KA
- 31 Ks. SKP:n kaaderijaosto, Koskinen Veikko, Emp. I/g-Tku/a-22.5.1970, Ka.
- 32 Anisimaasta Valpon henkilömappi H 13041, KA, ja SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka.

osastossa tapahtuneista »vuodoista». Renvall erotettiin pian kuulustelujen jälkeen. Eronsa jälkeen Renvall jättäytyi SKP:n toiminnasta pois, ja myöhemmin hänet erotettiin puolueesta.³³

Aarne Toivanen kuului Kotkassa SKDL:n Metsolan osastoon, ja Martti Voutilainen oli SKDL:ään kuuluneen Kuopion Demokraattisen yhdistyksen jäsen.³⁴ Reino Juvonen ja Tuure Kari olivat harvoja sosiaalidemokraattisia uuden Valpon etsiviä. Etsivä Toivo Tikka oli tutkinut Juvosen taustoja tämän pyrittäessä etsiväksi ja todennut raportissaan, että Juvonen tunnettiin mielipiteiltään ”demokraattisena”. Myöhemmin Juvonen liittyi SKP:hen.³⁵ Tuure Kari ilmoitti olevansa puoluekannaltaan ”demokraattinen”. Sosiaalidemokraattisen opposition järjestösihteerinä toimiminen osoitti hänen poliittisen asenteensa, kuten myös se, että SDP:n opposition keskustoimikunnan puheenjohtaja J.W. Keto oli kirjoittanut hänelle suosituksen Valpoon.³⁶ Uljas Partiota pidettiin Valpon oikeistolaisena ylietsivänä. Valpon Kotkan alaosastolla ei ollut tiedetty Partion poliittista kantaa, mutta hänen suojeluskuntatoimintansa oli tunnettua.³⁷ Partion poliittinen vakaumus punertui ajan myötä. Valpon lakkauttamisen jälkeen hänet hyväksyttiin SKP:hen, jota ennen hän oli kuitenkin liittynyt SKDL:ään.³⁸

Suomi–Neuvostoliitto-Seuraan kuuluivat Backman, Bisi, Halonen, Hautojärvi, Innanen, Jokela, Juvonen, Koistinen, Korhonen, Liedes, Mäkelä, Partio, Päivinen ja Railovaara. Hautojärvi, Laakso, Lehtonen ja Saniö olivat olleet mukana jo Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyysseuran toiminnassa. Eero Hautojärvi ja Mikko Innanen jättivät Valpon vuonna 1947. Hautojärvi pääsi Helsingin liikkuvan poliisin päälliköksi heinäkuussa ja osallistui erillisen poliisimiesosaston perustamiseen kommunistisessa puolueessa.³⁹ Innanen siirtyi takaisin ylikonstaapeliksi Helsinkiin saman vuoden lopulla ja oli muka-

33 Renvall pyysi kuulustelupöytäkirjaa itselleen, koska uskoi eronsa johtuneen kuulusteluista. Vaasan osastopäällikkö Valter Rantala vakuutti erottamisen johtuneen normaaleista virka-järjestelyistä. (Ks. Renvallin henkilömappi Valpossa H 14103, KA.); Joulukuussa 1949 SKP:stä tapahtuneen erotuksen syyksi mainitaan, ettei Renvall ollut pitänyt yhteyttä (SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I, Amp.V/Hki 1/10, Ka).

34 Ks. Valpon henkilömappi H 14372, Toivanen Aarne Kalevi, KA; Valpon henkilömappi H 14454, Voutilainen Martti, KA. Voutilainen oli harvoja valpolaisia, jotka myöhemmin pyrkivät suojelupoliisin palvelukseen.

35 Valpon henkilömappi H 13404, Juvonen Reino Ilmari, KA. Juvonen erosi puolueesta 1954 (SKP:n kaaderijaosto, Emp. I/g-Jl/a 1954/er, Ka).

36 Valpon henkilömappi H 13460, Kari Tuure Lennart, KA.

37 Valpon henkilömappi H 13981, Partio Uljas Fritjof, KA.

38 SKP:n kaaderijaosto, Amp. I/ymp., Emp. I/g-Kym., UHmp. I/SDP-ymp., Ka; Etsivän työstä Partio siirtyi lehtimieheksi. Partio toimitti Raivaaja-lehteä vuodesta 1949. Kommunistit seurasivat Partion toimia hänen siirtyttyään myöhemmin sosiaalidemokraattiseen Eteenpäin-lehteen. Taisto Sinisalo arvioi Partion poliittisen vakaumuksen heikoksi. Partio erosikin puolueesta 1955 ilmoittaen jäsenkirjan olleen painolastina sydämellään. Puolueen jäsenyys oli ollut Partiolle todennäköisesti lähinnä toimeentuloasia. (SKP:n kaaderijaosto, Amp. I/ymp., Emp. I/g-Kym., UHmp. I/SDP-ymp., Ka.)

39 Vastustajat käyttivät Hautojärveä esimerkkinä poliisin politisoitumisesta ja muuttumisesta epäpäteväksi. Esimekiksi Poliisilehdessä kirjoitettiin Hautojärven valinnasta 15.8.1947 otiskolla ”Uusi suuntako?”. Jutussa korostettiin, että liikkuvan poliisin Helsingin osaston päälliköksi valitulla Hautojärvellä ei ollut kunnollista poliisikoulutusta tai kokemusta poliisin työstä. Myös Hautojärven opillinen pohja, pelkkä kansakoulu, ihmetytti. Jutussa korostettiin nimityksen olleenkin puhtaasti poliittinen. (Poliisilehti 15.8.1947.)

*Vuonna 1930 etsivän
keskuspoliisin Viipurin osasto
oli ilmoittanut Sulo Erolan
olevan mielipiteiltään
kommunisti, mutta hänen
osallisuudestaan SKP:n
salaiseen toimintaan ei ollut
näyttöjä. Myöhemmin niitäkin
oli tullut, ja hän oli saanut
kahden ja puolen vuoden
tuomion valtiopetoksen
valmistelusta. Sodan jälkeen
Erola pääsi Valpoon töihin.
Valtiollisen poliisin etsivänä
Erola teki vain yhden
ilmoituksen opettajista. Siinä
hän kuvaili
kangasniemeläisen opettajan
kasvattavan oppilaita
lapualaisessa hengessä.
Kansallisarkisto.*

na SNS:n poliisimieskerhon toiminnan elvyttämisessä.⁴⁰ Valpon lakkauttamisen jälkeen Sulo Erola, Arvo Kannianen, Toivo Kekkinen ja Tuure Lehtonen saivat töitä puolueelta. Erolasta tuli SKP:n puoluepiirin valistussihteeri ja

40 Helsingissä Innanen elvytti Suomi-Neuvostoliitto-Seuran poliisimieskerhon. Keväällä 1948 Innanen puhui poliisikunnan puhdistamisesta. Kun avunantosopimus Neuvostoliiton kanssa olisi kirjoitettu, puhdistettaisiin poliisi kaikista entisen suunnan miehistä, Innanen vakuutti Eiran poliisiasemalla kuulijoilleen. Kauppalehden ”Kommunistiagitaatiota poliisikunnan piirissä” otsikoidussa jutussa kerrottiin Innasen kutsuneen koolle kokouksen, jossa vaadittiin poliisikunnan demokratisointia ja taantumuksellisten poistamista (Kauppalehti 5.4.1948). Eiran poliisiasemalla huhuttiin Innasen neuvottelevan toisen kommunistin, komisario Mattsonin, kanssa vallankaappauksesta ja puhdistuksista. Eiran poliisiasemalla suoritettiin kuitenkin tutkimuksia ja väitteet todettiin perättömiksi. Huhujen levittäjänä toimi kirja-asiamies Saario, joka Jussilan (1990, 213) mukaan saattoi olla yksi kevään 1948 vallankaappausuunnitelman varsinaisista laatijoista. Saario oli mukana levittämässä huhua Haagassa harjoittelevasta punakaartista ja Pakilan vallankumouskeskuksesta (Jussila 1990, 210–212); Kommunistsen miliisin perustamishuhuista ks. VP Amp. X P 1, KA; Innasesta ks. SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Hki, Ka.

Kanniainen toimi SKP:n Koskenkylän osaston sihteerinä. Kekkinen valittiin SKP:n Vaasan ja Lehtonen Turun aluesihteeriksi. Muut etsivät joutuivat etsimään töitä muualta.

Ahlbeckin komitean selvityksen mukaan 17 uuden Valpon henkilökuntaan kuuluvaa oli tuomittu sotilasrikoksista ja 22 muista ei-poliittisista rikoksista, kuten petoksista ja kavalluksista. Miltei joka toinen opettajien toimista kiinnostunut valpolainen oli ollut syytetyn asemassa. Valtiopetoksen valmistelusta tuomion olivat saaneet Sulo Erola, Eero Hautojärvi, Arvo Kanniainen, Yrjö Koistinen, Ernesti Korhonen ja Veikko Koskinen.⁴¹ Eino Mäkelä oli tuomittu mm. kavalluksesta ja säännöstelymääräysten rikkomisesta, ja Eino Laaksoa puolestaan syytettiin konstaapeli Adolf Vaittisen surmaamisesta keväällä 1944.⁴² Backman, Bisi, Hämmäläinen, Kari, Laakso, Lehtonen, Pyöli ja Rytkölä oli tuomittu sotilasrikoksista.⁴³ Monet opettajia seuranneet valpolaiset kokivat joutuneensa poliittisen vainon kohteeksi. Tuomittujen valpolaisten opettajiin kohdistama toiminta ei kuitenkaan oleellisesti eronnut muiden valpolaisten toiminnasta.

-
- 41 Erolasta Valpon henkilömappi Hm 3261, KA ja SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Jlā, Ka; Hautojärvestä Valpon henkilömappi Hm 3097, KA; Kanniaisesta Valpon henkilömappi H 13451, KA ja SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Olu, Amp. I/ymp., Ka; Koistisesta Valpon henkilömappi Hm 3445, Korhosesta Hm 2034 ja Koskisesta Hm 3254, KA.
- 42 Ks. Mäkelän henkilömappi Valpossa H 13855, KA; Konstaapeli Vaittinen oli Tampereella 15. huhtikuuta 1944 pysäytännyt Laakson ja tämän kumppanin tarkastaakseen heidät, jolloin toinen miehistä oli ampunut häntä. Suomen Sosialidemokraatti paljasti Laakson menneisyyden syyskuussa 1947. Myös muut lehdet kirjoittivat asiasta näkyvästi (Suomen Sosialidemokraatti 10.9.1947 ja 11.9.1947, Ilta-Sanomat 10.9.1947, Vapaa Sana 11.9.1947). Suomen Sosialidemokraatti kirjoitti 11. syyskuuta 1947 Laakson pidätysyrityksestä. Tamperealainen konstaapeli oli jutun mukaan tunnistanut ravintolassa oleskelleen Laakson etsintäkuulutetuksi ja yrittänyt pidättää tämän. Laakso oli estänyt pidätyksen uhkaamalla konstaapelia aseella. Valpon arkistossa olevaan Suomen Sosialidemokraatin lehtileikkeeseen on oheen kirjoitettu, ettei Laakso ollut kyseisessä ravintolassa mainittuna päivänä ja että hän on muutenkin raitis (ks. Laakson henkilömappi Valpossa Hm 3127, KA). Vapaa Sana väitti Suomen Sosialidemokraatin kirjoittelua rauhansopimuksen vastaiseksi. Syytökset on tutkittu ja Laakso todettu syyttömäksi, totesi lehti (Vapaa Sana 11.9.1947). Vapaa Sana oli oikeassa väittäessään Laakson vapautetun syytteistä. Konstaapeli Vaittisen oli ampunut Laakson toveri Roy Mäkelä (ks. Jussila 1990, 130–131). Tampereen rikospoliisi ei kuitenkaan peruuttanut etsintäkuulutusta. Eino Laakso vakuutti toverinsa ampuneen kuolettavat laukaukset myös SKP:lle vuonna 1947 kirjoittamassaan omaelämäkerrassa (SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/386, Ka).
- 43 Talvisodan alettua Aatos Bisi oli yrittänyt piileskellä. Hän oli kuitenkin jäänyt kiinni ja joutunut rintamalle, missä hän oli haavoittunut helmikuussa 1940. Veikko Hämmäläinen oli tuomittu jatkosodan alussa karkaamisesta puoleksitoista vuodeksi vankeuteen. Viiden kuukauden vankeuden jälkeen hänet oli armahdettu, ja hän oli joutunut takaisin rintamalle. Tuure Kari oli tuomittu vankeuteen rintamalta karkaamisesta ja papereidensa väärentämisestä, Veikko Koskinen oli ollut turvasäilössä jatkosodan aikana ja Einar Backman oli tuomittu huhujen levittämisestä rintamalla. Tuure Lehtonen oli syyllistynyt Valpon mukaan jatkosodan aikana poliittiseen kiihotukseen. Keijo Rytkölä oli itse pidentänyt kotilomaansa ja hukannut sotilasvarusteensa, mistä oli tullut neljän kuukauden vankeusrangaistus. Talvisodan alkaessa Eino Laakso oli ollut metsäkaartissa, mutta jatkosodan aikana hänet oli pidätetty ja lähetetty rintamalle Pärmin pataljoonassa. Laakso oli kuitenkin paennut vihollisen puolelle, mistä hänet oli lähetetty Suomeen vakoiilemaan ja organisoimaan vastarintaliikettä. Vieno Pyöli oli tuomittu jatkosodan alussa kolmeksi vuodeksi vankeuteen rintamakarkuruudesta, mutta presidentin armahduksella hän oli joutunut takaisin rintamalle Pärmin pataljoonaan. Keväällä 1944 hän oli karannut uudelleen.

Opettajista etsivillä oli vähän omakohtaisia kokemuksia. Vain kahdella etsivällä oli ammatillinen koulutus: Aatos Bisi oli valmistunut kauppakoulusta ja Aarre Mantere ammattikoulusta.⁴⁴ Rovaniemellä osastopäällikkönä toiminut Mikko Innanen oli opiskellut maamieskoulussa.⁴⁵ Kaksi etsivää oli käynyt keskikoulun ja neljä muutaman vuoden lyseota. Sulo Kettusella oli poikkeuksellinen tausta uudessa Valpossa: hän oli ottanut osaa Työväen Sivistysliiton kursseille ja Kulutusosuuskuntien Keskusliiton nelivuotiselle kirjukurssille. Lisäksi hänellä oli takanaan kaupallisia ja rakennusalan kursseja.⁴⁶ Pentti Liedes oli puolestaan ollut kotiteollisuuskoulussa vajaan vuoden mittaisella puutyökurssilla.⁴⁷ Muut valpolaiset olivat suorittaneet pelkän kansakoulun.

Oppikoulua käyneistä valpolaisista Raine Andersin oli opiskellut vuoden Helsingin koelypseossa, ja Vaasan etsivällä Lauri Railovaaralla oli takanaan kolme vuotta Kokkolan yhteislyseota. Oulussa toiminut Esa Maikkola oli joutunut jättämään viidennen luokan jälkeen lyseon kesken taloudellisista syistä.⁴⁸ Vaasan osaston etsivä Toivo Kekkinen oli suorittanut keskikoulukurssin vaikeissa rintamaoloissa ja Veli Päivinen ennen sotia.⁴⁹ Turun osastopäällikkö Yrjö Isomäki oli ylioppilas.⁵⁰ Oppikoulua käyneet valpolaiset opiskelivat poliisin toimessaan ja ylenivät lukuunottamatta Railovaaraa ja Päivistä, jotka jäivät etsivän vakansseille.⁵¹ Oppikoulua käyneistä valpolaisista ainoastaan Railovaara oli aktiivinen opettajakunnan seurannassa.

-
- 44 Valpon henkilömappi H 13095, Bisi Veikko Aatos Ensio, KA; SKP:n kaaderijaosto, Bisi Veikko, Hmp. I/ymp.-Kain., Ka; Ks. Valpon henkilömappi H 13787, Mantere Aarre, KA; Mantereen taustasta SKP:n kaaderijaosto, Amp. V/Kym., Amp. V/Jyv.-Lti, Ka.
- 45 Mikko Innanen oli harvinainen uuden Valpon työntekijä, koska hänellä oli poliisikoulutus ja kokemusta poliisin työstä ennen Valpoon siirtymistään. Innanen oli toiminut konstaapelina vuodesta 1928 vuoteen 1935 ja ylikonstaapelina siitä lähtien. Innanen oli poliittinen käännynnäinen. Sodan jälkeen hän otti osaa SKDL:n toimintaan ja oli mukana Suomi-Neuvostoliitto-Seuran poliisimieskerhon toiminnassa 1945. (Valpon henkilömappi H 13299, Innanen Mikko, KA; SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Hki, Ka.)
- 46 Ks. Valpon henkilömappi H 13512, Kettunen Sulo Aatos, KA; SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka.
- 47 Ks. SKP:n kaaderijaosto, Liedes Pentti, So/1949-50/9kk, Ka.
- 48 Tiedot Esa Maikkolasta perustuvat hänen Valpon henkilömappiinsa H 13767. Ks. myös SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Maikkola Esa, Ka. Maikkola yritti erota puolueesta vuonna 1956 (SKP:n kaaderijaosto, Emp. I/g-Olu/a 27.11.56/2, Ka).
- 49 Tiedot Kekkisestä tämän Valpon henkilömappista H 13492, KA, ja SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Vaasa, Amp. I/ymp., Ka; Päivistä Valpon henkilömappi H 14055, KA ja SKP:n kaaderijaoston henkilökortti, Ka.
- 50 Isomäestä Valpon henkilömappi H 13302, KA.
- 51 Nelisen kuukautta ylimääräisenä etsivänä toimittuaan Andersin sai pääosaston vakinaisen etsivän paikan ja suoritti poliisikoulun miehistöluokan. Vajaa vuotta myöhemmin hän sai hoidettavakseen Kajaanin osaston osastopäällikön toimen. Andersin toimi Valpossa sen lakkauttamiseen saakka, mutta hänen osastopäällikön määräyskirjansa peruutettiin helmikuussa 1948 (Valpon henkilömappi H 13036, KA). Valposta Andersin siirtyi SKP:n toimitsijaksi. Andersin oli liittynyt puolueeseen vuonna 1932, ja vuoden 1944 lopulla hänet oli hyväksytty Pukinnmäen osastoon (SKP:n kaaderijaoston henkilökortti ja Hmp. I/ymp.-Hki, Ka). Kekkinen opiskeli uutтерasti Valpossa ja sai poliisikoulun miehistöluokalla monesta aineesta kiitettävät tiedot. Hän oli kurssin paras valpolainen ja toiseksi paras kurssilainen. Hän suoritti myös poliisikoulun alipäällystöluokan ja anoi päällystöluokalle. Vapaa-aikansa Kekkinen käytti alemman oikeustutkinnon suorittamiseen. Ennen Valpon lakkauttamista hänet nimitettiin

Aikaisemmilta ammateiltaan etsivät olivat perinteisten työläisammattien edustajia: maalareita, rakennustyöläisiä, puuseppiä, veturinlämmittäjiä, saha-työmiehiä ja viilareita. Vain kahdella etsivällä ja yhdellä osastopäälliköllä oli takana ura poliisilaitoksessa. Kansakoulu oli antanut riittävän koulupohjan entisiin ammatteihin. Vain muutamat olivat käyneet kirjekursseja tai ammatillisia kursseja. Ammattiyhdistysliike, SNS ja poliittiset puolueet olivat antaneet kokemusta yhdistys- ja järjestötoiminnasta. Vähäinen koulumaailman tuntemus saattaa selittää etsivien laimean kiinnostuksen opettajia kohtaan. Kennelläkään etsivistä ei esimerkiksi ollut kokemusta koulun johtokunnan työstä. Tietämättömyys mm. opettajan vahvasta virassapysymissuojasta näkyikin etsivien toiminnassa.

2.3.3 Kolme uuterrinta etsivää

Ahkerimmat opettajien seuraajat Valpossa olivat Einar Backman, Yrjö Koistinen ja Lauri Railovaara. Pentti Liedes teki vuoden 1946 maaliskuu-kesäkuun aikana neljä ilmoitusta opettajista, mutta niitä ei lähetetty Valpon pääosastolle. Hän ei myöskään pyrkinyt vaikuttamaan opettajien uriin samalla lailla kuin muut edellä mainitut etsivät.

EINAR BACKMAN

Etsivä keskuspoliisi oli seurannut Backmanin toimia 1930-luvulla. Sen mukaan Backman ei ollut SKP:n jäsen mutta ”kallellaan sinne päin”. Imatran poliisit olivat sen sijaan pitäneet Backmania kommunistina.⁵² Backman oli joutunut virkavallan kanssa useasti tekemisiin, ja hänet oli tuomittu pahoinpitelystä ja haitanteosta virantoimituksessa olevalle virkamiehelle. Ennen sotia häntä ei kuitenkaan ollut pidätetty poliittisista syistä.

Talvisodan liikekannallepanossa Backman oli lähtenyt sotaan. Päämajan valvontaosasto oli kuitenkin puuttunut hänen toimintaansa, ja hänet oli tuomittu sakkoihin huhujen levittämisestä. Jatkosodan alettua Backman oli joutunut sotaylioikeuteen samasta syystä: päämajan valvontaosaston mukaan Backman oli joukko-osastossaan levittänyt juttuja vastustajan ylivoimaisuudesta. Valvontaosasto oli epäillyt hänen saaneen rahaa toimistaan. Backman oli tuomittu kuritushuoneeseen. Presidentti oli armahtanut Backmanin tämän kärsittyä rangaistuksestaan nelisen kuukautta. Hänet oli viety rintamalle, jossa hän oli osallistunut Ihantalan taisteluihin ja toimintaan

---

ylietsiväksi, ja hän ehti suorittaa sekä oikeustutkinnon että valtiosääntöoikeuden approbatur-opinnot. Maikkola suoritti poliisikoulun miehistöluokan ja sai ylietsivän toimen hoitaakseen. Hän hoiti jonkin aikaa osastopäällikönkin tehtäviä. Maikkola suoritti poliisikoulun alipäällystöluokan jaanoi päällystöluokalle. Lauri Railovaara oli ollut alipäällystöluokalla ennen Maikkolaa.

52 Imatran poliisit olivat tehneet tuttavuutta Backmanin kanssa toimittaessaan häntä putkaan. EK:lla oli valokuva, jossa Backman oli helsinkiläiskommunistien seurassa. Mm. ne yhteydet panivat EK:n epäilemään Backmanin olevan poliittisesti kallellaan kommunisteihin.

saksalaisia vastaan sodan lopulla.⁵³ Backman oli haavoittunut saksalaisten luodeista Ranualla lokakuussa 1944, ja hänet oli ylennetty korpraaliksi.

Sodan päätyttyä Backman siirtyi politiikkaan. Tammikuussa 1945 hänet valittiin SKP:hen ja SNS:n Vuoksenniskan osaston keskustelukerhoon. Maalisvaalien edellä hän esiintyi puhujana SKDL:n vaalijuhlissa Ruokolahdella. Hänen ansiostaan Ruokolahden työväenyhdistys liittyi SKDL:ään.⁵⁴ Einar Backman oli 34-vuotias saadessaan määräyksen Valpon Savonlinnan osaston ylimääräisen etsivän toimeen. Backman oli saanut suosituksen Ruokolahden kunnan kunnallislautakunnan puheenjohtajalta ja Työväen voimistelu- ja urheiluseura Vuoksenniskan Vesan puheenjohtajalta. Valpo merkitsi Backmanille epävakaan työtilanteen jälkeen varmaa toimeentuloa.⁵⁵

Backman osoitti aktiivisuuttaan puuttamalla opettajien toimintaan. Toimittuaan kaksi kuukautta Savonlinnassa ylimääräisenä etsivänä hän teki ilmoituksen Imatran yhteiskoulun historian opettajan Lauri Kiehelän toiminnasta. Backmanin mukaan Kiehelä jatkoi työtään entisellä ”ryssävihatyylillään”. Backmanin tiedot olivat peräisin Kiehelän oppilailta. ”Ei olisi pahitteeksi, jos moisista törkeyksistä opettajaa hiukan ojentaisi”, päätti Backman ilmoituksensa.⁵⁶ Backman ei pelkän kansakoulun käyneenä ollut kouluasioissa joutunut tekemisiin oppikoulunopettaja Kiehelän kanssa. Kiehelä oli muuttanut paikkakunnalle 1920-luvun alussa Kälviältä, jossa hän oli toiminut nimismiehenä. Kiehelä oli kuulunut kansalais sodan aikana suojeluskunnan johtokuntaan ja toiminut Kälviän suojeluskunnan paikallispäällikkönä.⁵⁷ Hänen aiempi toimintansa oli Backmanin tiedossa.⁵⁸

Backman osoitti pystyvyytensä uuden Valpon toimiin. Maaliskuussa 1946 Valpon Savonlinnan osastopäällikkö Pekka Moilanen ehdotti hänen ylentämistään. Moilasan mielestä Backman oli osaston edistyneimpiä miehiä. Huhtikuussa Backmanista tuli ylimääräinen ylietsivä.⁵⁹ Tuore ylietsivä tiedusteli pääosastolta, miksei se ole ryhtynyt toimiin opettaja Kiehelän tapauksessa. Backman ilmoitti Kiehelän jatkaneen Venäjän solvaamista. Oppilaatkin ovat ilmoittaneet tämän olevan sopimaton opettajaksi, hän jatkoi. Myös Savonlinnan osaston tilannekatsauksessa Kiehelän Neuvostoliittoa halventava opetustyyli tuo-

53 Backman sai 2 v. 7 kk:n rangaistuksen; Ks. Backmanin sota-ajan toimista hänen Valpon henkilömappiansa olevista Päämajan valvontaosaston ja sotaylioikeuden pöytäkirjoista (VP henkilömappi H 4928, KA).

54 Valpo jatkoi Backmanin seurantaa; Ks. Backmanin poliittisesta toiminnasta hänen Valpon henkilömappiansa olevista ilmoituksista VP KD 919/27 1945, 29.1.1945; VP KD 2603/27 1945, 17.3.1945; VP KD 1828/27 1945, 22.9.1945.

55 Backman oli kesäisin tehnyt maalarintöitä ja talvisin harjoittanut kulkukauppaa. Hän oli toiminut myös Kaukopään tehtailla sekatoissa ja Enso Gutzeitilla maalarina. Vuonna 1938 hän oli perustanut maalausliikkeen ja ennen talvisotaa toiminut maalausurakoitsijana Enso Gutzeitin tehtailla. (VP henkilömappi H 4928, Backman Einar, KA.)

56 VP Savonlinnan osaston ilmoitus 244, 25.11.1945, KA.

57 Ks. Kiehelästä Heikari & Sandelin 1933; Turunen 1993, 500, 502.

58 Kiehelän toimintaan nimismiehenä viitattiin mm. Valpon Savonlinnan tilannekatsauksessa toukokuussa 1948, mutta on syytä olettaa tiedon olleen Valpolla jo aiemmin (VP Savonlinnan tilannekatsaus toukokuulta 1948, KA).

59 VP KD 1883/10 1946, 30.3.1946, KA.

tiin esiin. Pääosastolla jäätin pohtimaan, oliko syytä ilmoittaa asiasta kouluhallitukselle.⁶⁰

Backman eteni urallaan. Syyskuun alussa hänet nimitettiin vakinaiseksi etsiväksi. Kuun lopulla hän ilmoitti Puumalan Lieviskän kansakoulussa käytettävän kiellettyä oppimateriaalia. Oppilaille oli jaettu ”Isänmaallisia luku-kirjoja”.⁶¹ Lokakuussa 1946 Backman teki ilmoituksen Leppävuiran yhteiskoulun johtajasta Hannu Rapiasta. Leppävuirta ei kuulunut Savonlinnan osaston toimialueeseen, mutta Backman halusi puuttua Parikkalan yhteiskoulusta muuttaneen opettajan toimiin, koska hänellä oli tästä kompromettoivaa aineistoa. Backman olisi voinut tehdä Rapiasta ilmoituksen jo edellisvuonna tämän ollessa Savonlinnan osaston alueella, mutta se ei sopinut silloiseen poliittiseen tilanteeseen. Backmanin opettajakunnan puhdistamisinto alkoi vasta SKP:n muutettua taktiikkaansa virkamieskunnan puhdistamisessa. Backman ilmoitti Rapien pakottaneen oppilaita liittymään suojeluskuntaan. ”Kun puhutaan demokradiasta ja nuorisomme kasvattamisesta siinä hengessä, jää sen käytännöllinen puoli kyseenalaiseksi ainakin siinä koulussa, missä maisteri Hannu Rapia on opettajana”, Backman kirjoitti.⁶² Luultavasti Backmanin toimien vaikuttimena oli Hannu Rapien sodanaikainen toiminta. Rapia oli toiminut operatiivisella osastolla toimistoupseerina ja tykkipatterin päällikkönä. Varsinkin Rapien kirjoittama ”Sotilaspojan jäsenkirja” ja sotilaspoikien kouluttaminen osoittivat Backmanille tämän fasisisuuden.⁶³

Syksyllä 1946 Backman huomasi tutun henkilön tulleen Imatran yhteiskouluun opettajaksi. Voimistelunopettaja Jaakko Kunnas edusti Backmanille taantumusta. Backman muisti Kunnaksen Enso Gutzeitin tehtaalta, jossa tämä oli toiminut liikuntakasvatusohjaajana. Joulukuussa Backman teki Kunnaksesta ilmoituksen. Siinä hän mainitsi, että Kunnas erotettiin Enso Gutzeitilta työläisten vaatimuksesta, koska tämä oli harrastanut »mustalistajärjestelmää». Backmanin tietojen mukaan Kunnas oli siirtynyt Vierumäen urheiluoopistoon voimistelun ohjaajaksi, mutta erotettu sieltäkin.⁶⁴ Backman tiesi Kunnaksen toimineen myös Tainionkosken suojeluskunnan paikallispäällikkönä jatkosodan aikana.⁶⁵ Kunnas oli Imatran yhteiskoulussa tilapäisenä tuntiopettajana, ja

60 VP KD 2755/33 1946, 13.5.1946, KA.

61 Koulun opettajina toimivat Hilda ja Jouko Kärkkäinen. Kielletyn oppimateriaalin käyttö oli aika yleistä. Tarkastajat joutuivat huomauttamaan asiasta vielä kevätlukukaudella 1948 opettajille (ks. Tampereen tarkastuspiirin tarkastuskertomukset sl 1945, Suupohjan piirin tarkastuskertomukset sl 1946, kl 1947 ja kl 1948, Keski-Pohjanmaan piirin tarkastuskertomukset sl ja kl 1946, kl 1947, Jyväskylän piirin tarkastuskertomukset sl 1947, Kha III, KA).

62 VP Savonlinnan osaston ilmoitus 231, 28.10.1946, KA.

63 Rapia oli kirjoittanut myös teoksen ”Iltanuotiolla” (1944). Backmanin ilmoituksesta ei aiheutunut toimenpiteitä. Rapia jatkoi Leppävuiran yhteiskoulun johtajana vuoteen 1969. (Oppikoulujen opettajat 1955 ja 1967; Ansioluettelot, Oph.)

64 VP KD 9869/33 1946, 28.12.1946, KA.

65 Jaakko Kunnas oli huhtikuussa 1941 ollut Vierumäen urheiluoopistossa voimistelun johtajakurssin opettajana. Kunnas oli vanha olympiaurheilija. Hän oli ottanut osaa Pariisiin (1924) ja Amsterdamin (1928) olympialaisiin Suomen voimistelujoukkueessa. Hänellä oli 12 Suomen mestaruusmitalia voimistelusta. (Ansioluettelot, Oph.); Backmanin tiedot Kunnaksesta perustuivat myös paikallisten SKP:läisten Kunnaksesta puolueelle kirjoittamiin kertomuksiin (ks. päiväämätön selvitys vuoden 1944 lopulta tai 1945 alusta fasismin ilmenemisestä Lappeenrannan ja Lauritsalan seudulla, SKP:n järjestöjaosto, A/V-VI/1944-50 EF I, Ka).

epäpätevänä hän tiesi olevansa vailla virkasuojaa. Todennäköisesti Backmanin toiminta vaikutti Kunnaksen opettajanuraan, sillä pian Backmanin ilmoituksen jälkeen Kunnas siirtyi Outokumpu Oy:n liikuntaneuvojaksi. Hän sai myös tuntiopettajan paikan keskikoulussa.⁶⁶ Virallista tietä Backman ei saanut mitään aikaiseksi, kouluhallitus ei puuttunut asiaan, mutta epävirallinen painostus tässä tapauksessa riitti.

Kunnaksella oli kohtalotoveri naapurikoulussa. Myös Vuoksenniskan yhteiskoulun epäpätevä voimistelunopettaja Arvi Karelahti joutui Backmanin silmätikukseksi. Joulukuun 1946 lopussa Backman määrättiin kuulustelemaan Vieno ja Väinö Steniusta, jotka olivat 27. lokakuuta junassa kuulleet Karelahden esittävän lausuntoja, jotka olivat omiaan ”vaarantamaan valtakunnan turvallisuutta”. Steniukset olivat ilmoittaneet asiasta Valpon Savonlinnan osastolle. Kuulustelussa selvisi, että Karelahti oli moittinut maamme »demokraattista suuntausta» ja »ryssää».⁶⁷ Backman lähetti laatimansa kuulustelupöytäkirjan pääosastolle ja tiedusteli, pitääkö Karelahtea kuulustella ja onko hänet asetettava syytteeseen. Pääosasto ilmoitti, ettei aineisto riitä Karelahden syyttämiseen.⁶⁸ Kaksi kuukautta myöhemmin Backman oli saanut kerättyä lisää materiaalia. Oppilaat olivat kertoneet etsivälle, että Karelahti kertoili tunneillaan juttuja sotaseikkailuistaan. Niissä »ryssille» tai »polsuille» kävi aina hullusti. Kaiken lisäksi Karelahti laittoi oppilaat esittämään näitä taistelukohtauksia.⁶⁹ Backmanin lähettämä uusi materiaali sai pääosaston toimimaan. Karelahden edesottamuksista tiedotettiin kouluhallituksen pääjohtajalle.⁷⁰ Vuoksenniskan yhteiskoulun vuosikertomuksessa kerrottiin Karelahden jääneen seuraavana lukuvuonna sairauslomalle, jonka jälkeen hän ei enää palannut kouluun.⁷¹

Imatran yhteiskoulun historianopettaja Kiehelä kaiheri edelleen Backmanin mieltä. Joulukuun lopulla hän oli lähettänyt pääosastolle jälleen tästä ilmoituksen. Backman oli kertonut Kiehelän opetustavan olevan edelleen ”täysin nykyisen suuntauksemme vastainen”. Oppilaat olivat valittaneet Kiehelän opetuksen heikosta tasosta koulun rehtorille Juho Kärkkäiselle, ja tämä oli antanut Kiehelälle varoituksia. Silti Kiehelä oli jatkanut entisellä tyllillään ”suorastaan fanaattisella innolla”, kirjoitti Backman.⁷²

---

66 Kunnaksen opettajanura jatkui Outokummussa. Hän toimi keskikoulussa voimistelunopettajana kevätlukukauden 1948 loppuun saakka. Vuoteen 1957 asti hän oli Pohjois-Karjalan voimistelun alue- ja piirineuvojan tehtävissä. (Kha II. Ansioluettelot, Oph.)

67 VP kuulustelupöytäkirja 58/46, 27.12.1946, KA.

68 VP KD 676/19 1947, 23.2.1947, KA.

69 VP Savonlinnan osaston ilmoitus 178, 17.4.1947, KA.

70 VP KD 3192/33 1947, 25.4.1947, KA.

71 Oppikoulujen vuosi- ja tarkastuskertomukset 1947–1949, Kha II, KA. Vuoksenniskan yhteiskoulun ruotsin kielen lehtori Maire Karelahti oli Arvi Karelahden puoliso, ja hän opetti koulussa vielä 1960-luvun lopulla. Karelahdet olivat aiemmin olleet opettajina Simpeleen yhteiskoulussa. Tarkastaessaan koulua joulukuussa 1945 kouluneuvos Otto Lakka oli kuvannut Arvi Karelahtea puhevalmiiksi, karskinluontoiseksi mieheksi. Kouluneuvos Elias Hollo piti puolestaan hänen opetustaan reippaana ja asiantuntevana (Vuoksenniskan yhteiskoulun tarkastuskertomus lokakuulta 1946). Koska Arvi Karelahti oli koulutukseltaan kansakoulunopettaja, oli hän epäpätevä oppikoulunopettajaksi. Virattomana hän oli vailla virkasuojaa, eikä kouluhallituksen pääjohtajan olisi tarvinnut lähettää Vuoksenniskan yhteiskouluun tarkastajaa. Siitä, oliko pääjohtaja koulun rehtoriin yhteydessä, ei ole jäänyt tietoja.

72 VP KD 2755/33 1946, 23.12.1946, KA.

Toukokuussa 1947 Kiehelä ja Backman ottivat yhteen Imatran Valtionhotellin ravintolassa. Backmanin mukaan Kiehelä syyllistyi räikeään järjestyshäiriöön. Kiehelä oli juopuneena »ryssitellyt» ja haukkunut valtiollista poliisia. Sen lisäksi hän oli väittänyt »ryssän» anastaneen Suomelta Viipurin. Backman uskoi saaneensa tapauksesta tarpeeksi aineistoa Kiehelän erottamiseen. Kesäkuussa Backman laati asiasta raportin. Savonlinnan tilannekatsauksessa tiedotettiin Kiehelän jälleen syyllistyneen opettajalle täysin sopimattomaan käyttäytymiseen.⁷³

Backmanin toiveista huolimatta Valpon pääosasto ei reagoinut asiaan. Syyskuussa 1947 Backman sai ylennyksen. Esimiehensä mukaan hän oli osoittanut jatkuvaa ahkeruutta työssään sekä huomattavaa kykyä kehittyä ammattitaidossa ja johtotehtävissä.⁷⁴ Samalla Backman päätettiin lähettää Valpon miehistökursseille. Backman ei kuitenkaan sinne halunnut. Ylennys ja ura Valpossa ei enää kiinnostanut Backmania. SKP:ssä Backmania oli ajateltu piirisihteeriksi, mutta oikeasta oli luovuttu, koska tämä oli Valpon palveluksessa. Kun kommunistien poliittinen vastustus lisääntyi ja Valpo osoittautui puoluekannaltaan horjumattomalle Backmanille tehottomaksi politiikan välineeksi, hän anoi eroa.⁷⁵ Kuukausi ylennyksen jälkeen Backman jätti Valpon ja siirtyi SKP:n palvelukseen.⁷⁶

Backmanin erottua Kiehelän ravintolajupakan käsittely jäi miltei puoleksi vuodeksi. Huhtikuun lopulla 1948 Kiehelä joutui Valpon kuulusteluun asiasta. Toukokuussa Ruokolahden käräjäoikeus tuomitsi Kiehelän pahennusta ja häiriötä tuottaneesta juopumuksesta sakkoihin. Kiehelän uraan Valpo ei kuitenkaan saanut vaikutettua.⁷⁷

Backman pystyi lukemaan ansiokseen Karelahden ja Kunnaksen poistumiset kouluista. Se, että Rapia jatkoi Leppävirran yhteiskoulun johtajana, ei ollut hänelle mieleen, mutta eniten häntä suututti Kiehelä. Backmania ärsytti, ettei Kiehelä edes yrittänyt peitellä aiempia tekemisiään ja suhtautumistaan Neuvostoliittoon. Hän itse jopa kertoi Backmanille kuuluneensa IKL:ään. Backmanille Kiehelä edusti vanhaa poliittista suuntausta, ja hänet piti saada erotettua. Backman puolestaan edusti Kiehelälle tämän inhoamaa kommunismia. Kiehelä jopa itse provosoi tilanteita, joissa hän pääsi ottamaan mittaa uuden suuntauksen edustajasta – Valpon etsivästä. Backmanin ja Kiehelän kädenvääntö kesti koko Backmanin etsivänuran ajan. Valpon voimattomuus Kiehelän tapauksessa oli oletettavasti osaltaan vaikuttamassa Backmanin turhautumiseen ja eroon Valposta.

Backmanin toiminnassa on kiinnostavaa hänen keskittymisensä oppikoulunopettajiin. Vain Lieviskän koulusta tehdyssä ilmoituksessa hän puuttui kan-

73 Valpon Savonlinnan osaston tilannekatsaus kesäkuulta 1947, KA.

74 VP KD 7867/10 1947, 16.9.1947, KA.

75 SKP:n kaaderijaosto, Backman Einar, Hmp. I/ymp.-Vuoks., Ka.

76 Backman oli SKP:n palveluksessa vielä 1950-luvullakin. Koulua hän ei kuitenkaan jättänyt. Hän toimi myös Kaukopään kansakoulun johtokunnassa vuonna 1950 (SKP:n kaaderijaosto, Amp. I/ymp., Hmp. I/ymp.-Vuoks., Backman Einar, Ka).

77 Kiehelä jatkoi koulussa vielä 1950-luvulla. (Imatran yhteiskoulun vuosikertomukset 1945–1949, Kha II, KA; Opettajakortisto, oppikoulunopettajat, Oph.)

sakoulunopettajien toimiin. Backmanin huomion saaneet oppikoulunopettajat olivat kolmesta eri koulusta. Backmanin toimintaa ei selitä sattuma eikä tietojen saannin helppous, vaan hän näyttää aktiivisesti etsineen taantumuksellisia opettajia ja nähneen vaivaa aineiston keräämisessä. Opettajat eivät olleet Kun- nasta lukuunottamatta Backmanille entuudestaan tuttuja. Etsivä Backmanin motiivit vaikuttavat poliittisilta. Hän näyttää olleen selvillä SKP:n toiminta- strategian muuttumisesta. Backmanin opettajiin kohdistamat puhdistus- pyrkimykset alkoivat varsinaisesti syksyllä 1946, ja varsinkin Rapien tapaus osoittaa Backmanin säästäneen tietojaan otolliseen hetkeen.

YRJÖ KOISTINEN

Hakiessaan Valpoon 45-vuotias Yrjö Koistinen luonnehti itseään sosialistiksi. Koistinen oli käynyt Lappeenrannan venäläisen kansakoulun, ja Suomen itsenäistymisen aattona hän oli matkustanut 18-vuotiaana nuorukaisena Venäjälle. Hän ei ollut ottanut osaa Suomessa riehuneeseen kansalaisotaan, mutta oli toiminut punaisten hyväksi Venäjällä. Vuonna 1918 Koistinen oli ollut Pietarissa punakaartin tulkkina, ja kaksi vuotta myöhemmin hän oli liittynyt Omskin kaupungissa puna-armeijan suomalaiseen komppaniaan. Hän oli kuitenkin karannut armeijasta, ja hänet oli passitettu virallista tietä Suomeen. Vuonna 1925 Koistinen oli jäänyt kiinni yritettyään salaa Venäjälle. Hän oli viettänyt kolme kuukautta Venäjällä pidätettynä, minkä jälkeen hänet oli toimitettu takaisin Suomeen. EK:n kuulusteluissa Koistinen oli sanonut pyrkineensä Venäjälle parempien työolojen takia. Venäläiset passit- tivat 1920-luvun puolivälissä takaisin sellaiset salaa maahan tulleet suo- malaiset, joilla ei ollut sikäläisiä tunnettuja kommunisteja takuumiehinään. Koistisella sellaisia ei ollut.⁷⁸

1920-luvulla Koistinen oli toiminut laitoshenkilönä ja autonkuljettajana. Hän oli tehnyt myös remonttityömiestä ja vanginvartijan töitä. Vuodesta 1935 lähtien hän oli toiminut sähköasentajana ja työnjohtajana Vuoksenniska Oy:ssä. Vuonna 1931 Viipurin hovioikeus oli tuominnut Koistisen valtio- petoksen valmistelusta kahdeksi vuodeksi vankilaan. Hän oli osallistunut SKP:n toimintaan ja levittänyt vallankumouksellista kirjallisuutta. SKP:n Lappeenrannan osaston jäseneksi Koistinen oli hyväksytty kuitenkin vasta seuraavana vuonna.⁷⁹ Kuukautta ennen talvisodan syttymistä Koistinen oli pidätetty epäiltynä kommunistisesta toiminnasta, mutta hänet oli vapautettu todisteiden puutteesta.⁸⁰ Jatkosodan aikana sotilashallinto-osaston valvon- taelin oli tutkinut Koistisen toimintaa. Häntä oli syytetty sotavankien suo- simisesta ja ”bolshevismien kannattamisesta”. Päämajan valvontaosasto oli kiinnittänyt Koistiseen huomiota vuonna 1944, mutta häntä ei kuitenkaan ollut kuulusteltu.⁸¹

78 Venäjälle pyrkiviä kommunisteja opastettaessa Koistista käytettiin esimerkkinä siitä, mitä tapahtuu ilman passia maahan yrittäneille (EK KD 216/1245 1926, 22.4.1926 Koistisen henkilömapiissa, KA).

79 Ks. SKP:n kaaderijaoston henkilökortti Koistinen Yrjö Ludvig, Ka. Koistinen toimi puolueessa vielä 1950-luvulla (ks. SKP:n kaaderijaosto, Amp. I/ymp.-Vuoks., Ka).

80 VP KD 175/422 1940, 19.8.1940 Koistisen henkilömapiissa, KA.

81 Sotilashallinto-osaston hallinnollisen toimiston valvontaelin, Viipurin edustuksen kuulustelu- pöytäkirja 1132 ja VP KD 164/1339 1944, Koistisen Valpon henkilömapiissa Hm 3445, KA).

Maaliskuussa 1946 Valpoon hakeutuessaan Koistinen ilmoitti kuuluvansa Suomi–Neuvostoliitto-Seuraan ja harrastavansa ”nykyisen demokraattisen hallitussuunnan säilyttämiseen suuntautuvaa toimintaa”. Joensuun osastopäällikkö Toivo Tikka suositteli Koistista vakaumuksellisena demokraattina. Koistisen ansioiksi luettiin hänen toimintansa erilaisissa luottamustehtävissä työväenliikkeessä ja demokraattisissa järjestöissä, Koistinen oli paikallisen SNS:n puheenjohtaja. Hän oli ollut myös puolen vuoden ajan Valpon avustajana. Huhtikuussa Koistinen otettiin Joensuun osaston ylimääräiseksi etsiväksi. Heinäkuussa hän suoritti Valtion poliisikoulun miehistöluokan, ja elokuussa hänet ylennettiin. Koistinen toimi esimiestensä toivomalla tavalla.

Syyskuussa 1946 Joensuun osaston etsivä Yrjö Koistinen ilmoitti Koveron Revonkylän kansakoulun johtajaopettajan Eino Pyörnilän parhaana Neuvostoliittoa.⁸² Kuukautta myöhemmin hän kuuli, että vanhemmat olivat tyytymättömiä opettajan leväperäiseen työntekoon, ja marraskuussa hän ilmoitti Pyörnilän osallistuneen yksityisten kirjeiden sensurointiin 1930-luvulla.⁸³ Koistisen kannustimena oli Pyörnilän poliittinen toiminta 1930-luvulla, mm. AKS:läisyys ja suojeluskuntalaisuus.⁸⁴

Joulukuussa Koistinen ilmoitti Harry Damsténin käyttävän »ryssä»-nimitystä. Koistisen ilmoitus koski Lieksan Pielisjärven Rantalán kansakoulun johtajaopettajaa Karl Harald Damsténia – Harry lienee ollut kutsumanimi. Koistinen ilmoitti Damsténin kuuluneen suojeluskuntaan ja värvänneen lapsien poikaosastoon.⁸⁵ Damsténin juttu nousi uudelleen esiin syksyllä 1947. Valpon kuulustelija Sulo Kettunen ilmoitti opettajan haukkuneen työläislapsia: ”Olette tyhmiä kuin ryssät.” Kettusen mukaan opettaja ei sitä paitsi ollut poistanut kansakouluntarkastajan nimenomaisesta määräyksestä huolimatta koulun oppikirjoista Neuvostoliittoa häpäiseviä kohtia.⁸⁶ Tarkastuskertomuksiin kansakouluntarkastaja Onni Sinervo ei kuitenkaan mainittua kehotusta ollut kirjannut.⁸⁷

Vuoden 1947 alussa osastopäällikkö esitti Koistista ylennettäväksi. ”Koistinen on – – osoittautunut erittäin työteliääksi ja pystyväksi poliisimieheksi, omaten – – valtiollisen poliisin toimenhaltijalle välttämättömän oma-aloitteisuuden toiminnassaan”, perusteli osastopäällikkö ylentämistä. Koistinen pääsi hoitamaan ylietsivän tointa. Helmikuussa hän puuttui Kuohatin kansakoulun johtajaopettajan Yrjö Kortelaisen puheisiin. Tämä oli arvostellut Suomen ja Neuvostoliiton välirauhansopimusta. Etsivän mukaan Kortelainen oli kertonut

82 VP Joensuun ilmoitus 121, 17.9.1946, KA.

83 VP Joensuun ilmoitus 154, 16.10.1946 (VP Joensuun alaosaston asiamapissa, kotelo 3, KA), VP Joensuun ilmoitus 208, 28.11.1946, KA; Pyörnilä jatkoi koulun johtajaopettajana (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–48, Kha III, KA).

84 Pyörnilä oli reservin upseeri, joka oli ottanut osaa maanpuolustuskursseille ja poikatoimintakursseille (Opettajien ansioluettelot EI 2, Kha III, KA). Koistinen tunsu Pyörnilän menneisyyden. Hän kirjasi tietonsa myös Revonkylän suojeluskuntalaisista laatimaansa listaan. (VP Joensuun ilmoitus 90, 8.8.1947, alaosaston kotelossa 3 suojeluskunta-kansiossa, KA.)

85 VP Joensuun ilmoitus 241, 31.12.1946, KA.

86 VP Joensuun ilmoitus 178, 7.10.1947, KA.

87 Nurmeksen piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset 1945–1948, Kha III, KA.

oppilaille tarinan kissasta ja hiirestä. Opettaja oli selittänyt kissan syöneen hiirestä ensin puolet ja sitten käskenyt hiirtä olemaan tyytyväinen. Tarinan päätteeksi opettaja oli kysynyt oppilailta, voiko hiiri tämän jälkeen olla iloinen ja tyytyväinen. Kenellekään ei ollut jäänyt epäselväksi, mitä kissalla ja hiirellä tarkoitettiin.⁸⁸

Heinäkuussa Koistinen suoritti Valtion poliisikoulun alipäällystöluokan. Koistisen ura Valpossa näytti hyvältä, mutta joulukuussa se kääntyi laskuun. Hän kadotti virkapistoolinsa Suomen Naisten Demokraattisen Liiton Joensuun piiritoimikunnan pikkujouluissa. Kuulusteluissa Koistinen väitti, että hänen piti tavata juhliissa Valpon sotavankeihin kohdistetuista rikoksista tietävä henkilö, ja pistoolia hän tarvitsi virkatehtävässään. Hän oli jättänyt aseensa päällystakkinsa taskuun vaatesäilytykseen, mistä se oli kadonnut. Valpon pääosasto pani Koistisen korvaamaan kadonneen pistoolin.⁸⁹

Koistinen jatkoi takaiskusta huolimatta opettajien seurantaa. Hän teki ilmoituksen Tohmajärven Tervavaaran kansakoulun virkaatekevältä johtajaopettajasta Lyyli Takkisesta. Oikealta nimeltään opettaja oli Elina Takkinen. Etsivän mielestä hän kasvatti oppilaita venäläisvihaan.⁹⁰ Koistinen ilmoitti myös kansakoulunopettaja Laura Nupposen herjanneen Hertta Kuusista. Nupponen oli kertonut Hertta Kuusisen ja kenraali Sihvon suhteesta, jonka seurauksena Kuusinen oli tullut raskaaksi. Neuvostoliitossa Kuusiselle oli tehty abortti, ilmoitti Koistinen opettajan kertoilleen.⁹¹ Toimeliaisuus ei kuitenkaan enää auttanut Koistista. Hänen määräyksensä ylietsivänä peruttiin helmikuussa 1948. Pääosasto ei ollut unohtanut aseensa hukkaamista. Valpon johtokin epäili Koistisen paneutumista työhönsä. Koistinen oli jo edellissyksynä pyytänyt SKP:ltä apua, jotta hän pääsisi harjoittamaan puutavarakauppaa Neuvostoliittoon. ”Meikälaisten palkat ovat niin häviävän pienet”, oli Koistinen perustellut sivutyön tarpeellisuutta.⁹² Puolue ei auttanut Koistista parempiin ansioihin, ja tämä jatkoikin Valpossa sen lakkauttamiseen saakka.

---

88 VP KD 1679/33 1947, 28.2.1947, KA.

89 Koistinen sai aseensa hukkaamisesta huolimatta jatkaa Valpossa (Valpon henkilömappi H 3445, KA). Huonommin kävi ylimääräiselle etsivälle Vilho Aaltoselle, joka kadotti virkakorttinsa – hänet erotettiin (VP yleiskirje 5/1946, 12.3.1946, kotelo 2375, KA).

90 VP Joensuun ilmoitus 242, 16.12.1947, KA; Opettaja Elina Takkinen toimi ilmoituksen tekoaikana Tervavaaran koulun virkaatekevänä opettajana ja koulun johtajana. Seuraavaksi lukuvuodeksi hän siirtyi Kiteen Niittykummun koululle. Ilmoitus ei kuitenkaan vaikuttanut siirtymiseen, sillä ilmoitus ei mennyt kouluhallituksen tietoon. (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–1949, Kha III, KA.)

91 Koistisen nimimuisti ei ollut hyvä. Tässäkin tapauksessa opettajan etunimi oli väärä. Koistinen tarkoitti Kontiolahden Venejoen kansakoulun johtajaopettajaa Aino Alma Nupposta. (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–1949, Kha III, KA.)

92 SKP:n kaaderijaosto, Kjv. I/K-28, Ka.

Lauri Railovaaralla oli takanaan kolme vuotta lyseota. Ennen talvisotaa Railovaara oli käynyt VR:n veturinlämmittäjäkurssin ja toiminut jonkin aikaa rautateillä. Sodan aikana hän oli jatkanut veturinlämmittäjänä. Valpon palvelukseen pyrkiessään Railovaara määritteli itsensä vasemmistolaiseksi. Hän kuului SKP:n Ykspihlajan osastoon ja Suomi–Neuvostoliitto-Seuraan. Kesäkuun 1946 alusta Railovaara astui Valpon palvelukseen ylimääräisenä etsivänä.⁹³

Samoin kuin muut kommunistietsivät, Lauri Railovaarakin alkoi ilmoitella opettajista kevään 1946 joukkoliikkeen jälkeen. Heinäkuussa 1946 Vaasan osaston etsivä Railovaara ilmoitti opettaja Hannulan puhuneen halveksivassa äänensävyssä nykyisestä demokraattisesta suuntauksesta sekä haukkuneen SKDL:ää ja SKP:tä.⁹⁴ Keväällä 1947 Railovaara oli Valpon miehistökurssilla. Toukokuussa hän ilmoitti Halsuan Ylikylän kansakoulun opettajan Martta Kasarin lietsovan paikkakunnan väestöön Neuvostoliitolle vihamielistä propagandaa.⁹⁵

Varsinainen koettelemus Railovaaralle tuli Alavetelissä toimineesta yksityisestä suomalaisesta kansakoulusta. Vuoden 1919 laki yksityisten koulujen tai kasvatuslaitosten toiminnasta oli turvannut yksityisten kansakoulujen oikeudet, mutta käytännössä toiminta riippui avustuksista. Oppivelvollisuuslain jälkeen yksityisten kansakoulujen tehtävänä oli kielellisten vähemmistöjen sivistystarpeen tyydyttäminen. 1940-luvulla yksityisiä kansakouluja oli enää muutamia; nekin sijaitsivat lähinnä kaksikielisillä alueilla. Kansakoulusta huolehtiminen kuului kunnan pakollisiin tehtäviin. Yksityiset kansakoulut saivat kunnallista tukea, jos kunnat eivät ilman niitä kyenneet järjestämään laissa määrättyä kansanopetusta.⁹⁶ Yksityisiä kansakouluja koskivat samat säädökset kuin kunnallisiakin, ja kansakouluntarkastajat valvoivat, että niitä noudatettiin. Yksityiset kansakoulut toimivat pääasiassa kannatusyhdistyksiltä saatujen avus-

93 Valpon henkilömappi H 14070, Railovaara Lauri Leevi, KA.

94 VP Vaasan ilmoitus 622, 1.7.1946, KA; Ilmoituksen kohteena oli Kokkolan yhteiskoulun matematiikan ja luonnonopin tuntiopettaja Juho Eemeli Hannula. Hän oli koulutukseltaan kansakoulunopettaja. Epäpätevänä ja ilman viran antamaa suojaa Hannula olisi saatu koulusta pois, jos syytteet olisivat olleet kouluhallituksen mielestä raskauttavia. Vaikka yksityisissä kouluissa opettajien ottamisista ja erottamisista päättivät johtokunnat, joutuivat ne noudattamaan kouluhallituksen tahtoa mm. valtionavun saamiseksi. Hannula toimi kuitenkin koululla tuntiopettajana vuoteen 1947, jonka jälkeen hän jatkoi virkaatekevänä nuorempana lehtorina. Hannula oli Kokkolan kaupunginvaltuuston ja -hallituksen jäsen sekä Keski-Pohjanmaan maakuntaohjelmien ohjelmapäällikkö Yleisradiossa. (Opettajakortisto, oppikoulunopettajat, Oph); SKP:tä kiinnosti myöhemmin Hannulan toiminta Suomen Kansanpuolueessa (ks. SKP:n kaaderijaosto, UHmp. I/Kansanp. 10/64, Ka).

95 VP Vaasan ilmoitus 359, 7.5.1947, KA; Martta Kasari oli seuraavana lukuvuonna Siiri Savolaisen sijaisena keskikoulussa (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–48, Kha III, KA), minkä jälkeen hän jatkoi Ylikylän koulussa (ks. Hietalahti 1980, 133).

96 Lain mukaan kansakoulun tukeminen oli kuntien ja valtion tehtävä. Kaksikielisissä kunnissa oppivelvollisuuslain toteuttaminen oli kuitenkin vaikeaa. Ruotsinkielisissä kunnissa, kuten Alavetelissä, kunnan johtomiehillä ei aina ollut halua kehittää suomenkielistä opetusta. Ruotsalaisalueen suomenkielisen kansanopetuksen järjestämiskaiveudet johtivat yksityisten kansakoulujen perustamiseen. (Halila 1950, 39–40.)

tusten turvin. Kannatusyhdistyksen johtokunta päätti koulun asioista, ja johtokunnan puheenjohtajalla oli suuri päätösvalta.

Alavetelin yksityisessä kansakoulussa oli lukuvuonna 1946–47 31 oppilasta. Sen kannatusyhdistyksen johtokunnan puheenjohtajana oli työmies Toivo Harju. Hän oli hoitanut kyseistä tointa vuodesta 1938 lähtien. Harju asui vaimonsa Martan kanssa koulun oppilasarunolassa. Martta Harju oli toiminut koululla käsityönopettajana edellisenä lukuvuonna.

Kannatusyhdistys piti sääntömääräisen kokouksensa tammikuussa 1946 ja valitsi uuden johtokunnan kolmivuotiskaudeksi. Koulun opettaja Uuno Koivisto joutui luovuttamaan rahastonhoitajan tehtävänsä Nikolai Isokkiselle. Johtokunnan jäseniksi nimitettiin Johannes Pitkäaho ja Jaakko Leskinen. Kannatusyhdistyksen seuraava kokous pidettiin helmikuussa. Siinä Koivisto valittiin kokouksen puheenjohtajaksi. Harjun mielestä Koivisto oli tuonut kokoukseen omia kannattajiaan, joiden avulla Harju syrjäytettiin. Kokouksen puheenjohtajana Koivisto hyväksytti kannatusyhdistyksen tilit. Uusi johtokunta ei ollut selvillä vanhan rahastonhoitajan varojen käytöstä, sillä Koivisto ei luovuttanut tilikirjoja uudelle rahastonhoitajalle. Toukokuussa koulun kannatusyhdistys piti kokouksen, jossa jäsenet vaihdettiin. Erotettujen mukaan kokouksesta ei tiedotettu heille. Entisen puheenjohtajan Toivo Harjun mukaan hänet erotettiin poliittisista syistä, sillä hän oli avoimesti kehumus hallitusta ja uutta demokraattista suuntausta.⁹⁷

Myöhemmin toukokuussa Harjulle ilmoitettiin, että hänen oli luovuttava koulun omistamasta asunnosta. Koivisto oli varannut sen toiselle henkilölle. Harjun häätöä perusteltiin sillä, ettei tämä ollut maksanut vuokraansa edellisen vuoden syyskuun jälkeen. Harjun mukaan asunnon toinen huone oli kuulunut hänen vaimonsa palkkaetuihin. Kun Martta Harju oli jättänyt käsityönopettajan toimensa koulussa, Harjut olivat omien sanojensa mukaan maksaneet koko vuokran. Häätöä ei toimeenpantu, sillä Harjut eivät löytäneet itselleen uutta asuntoa.

Toukokuun lopulla kansakouluntarkastaja Johannes Qvist tuli tarkastamaan koulun. Qvist seurasi Koiviston pitämiä oppitunteja ja antoi niistä mairittelevaa palautetta. Opettajan työtä ja sen tuloksia kuvaillessaan tarkastaja ei säästellyt laatusanoja.⁹⁸ Moitteita tarkastaja antoi kouluhuoneiston huonosta kunnosta. Tarkastaja ei tavannut johtokunnan jäseniä. Tarkastus näyttää tulleen yllätyksenä, eikä siihen siis osattu varautua. Entisen johtokunnan jäsenet eivät olleet kannelleet opettajasta tai ottaneet tarkastajaan muuten yhteyttä.

97 Toivo Harjun mukaan opettaja Koivisto päätti erottamisista Sulo ja Lenni Mäkelän kanssa. Sulo Mäkelä toimi koulun tyttöjen käsityönopettajana Martta Harjun jälkeen. (Ks. Pietarsaaren tarkastuspiirin lukuvuosi-ilmoitukset 1946–47, Kha III, KA.)

98 Tarkastaja kehui koulun puhtautta, järjestystä ja kurinpitoa. Uskontotunti oli tarkastajan mielestä oppilaille hyvin opettavainen ja sydämellinen ja laskentotunti havainnollinen. Oppilaiden tiedot olivat kiitettäviä, vihkot olivat siistejä ja ne oli huolellisesti korjattu. Lopuksi oppilaat lauloivat tarkastajalle ”oikein hyvin”. (Pietarsaaren tarkastuspiirin tarkastuskertomus kevätlukukaudelta 1946, Kha III, KA.)

Heinäkuussa valtiollisen poliisin etsivä Lauri Railovaara tuli Alaveteliin. Hän tapasi Harjun, joka kertoi paikkakunnan opettaja Koivistosta. 23. päivänä heinäkuuta etsivä Railovaara teki opettaja Koivistosta neljä ilmoitusta ja lähetti ne pääosastolle.⁹⁹ Ensimmäisessä ilmoituksessa etsivä puuttui johtokunnan vaaliin. Hänestä se oli ennalta järjestetty, ja Harju oli syrjäytetty poliittisista syistä. Toisessa ilmoituksessa Railovaara kertoi selvittäneensä opettajan toimia. Railovaaran mukaan opettaja oli hoitanut työtään leväperäisesti ja laiskasti. Useana maanantaina opettaja oli jättänyt tulematta töihin. Historian tunneilla opettaja oli opettanut Suur-Suomi-aatteiden mukaisesti ja Neuvostoliittoa halveksien. Lisäksi opettaja päästi usein oppilaat kesken päivän pois ja lähti itse politikoimaan naapuritaloihin. Kolmannessa ilmoituksessa etsivä leimasi opettajan salaisen järjestön värväriksi. ”Eräs avustaja” oli kertonut hänelle opettajan yrittäneen värvätä kannatusyhdistyksen entisen puheenjohtajan Toivo Harjun syksyllä 1944 johonkin salaiseen järjestöön. Harjun käsityksen mukaan järjestö muistutti suojeluskuntaa, mutta se oli IKL:n alainen.¹⁰⁰ Martta Harju oli ollut värväysrytymisen todistajana, ja hän olikin todennäköisesti Railovaaran mainitsema ”eräs avustaja”. Neljännessä ilmoituksessa etsivä puuttui Harjun häätöön.

Ilmoitusten tekemisen jälkeen etsivä matkusti uudelleen Alaveteliin. Siellä hän tapasi Toivo Harjun, joka kertoi Koiviston harjoittaman painostuksen syistä. Harjun mukaan opettaja Koivisto oli oma-alotteisesti laittanut hänet kokouksen vaaliasiamieheksi. Harjun kieltäytyessä oli painostus alkanut.

Etsivä Railovaara teki Koivistosta kaksi ilmoitusta 29. heinäkuuta. Ensimmäisessä ilmoituksessa hän jatkoi Harjun häätöasian käsittelyä ja kuvaili opettajan harjoittaman painostuksen syitä. Toisessa ilmoituksessa Railovaara puuttui Koiviston viranhakuun, sillä Alavetelissä ollessaan etsivä oli kuullut Harjulta huhuja opettajan vilpillisestä käyttäytymisestä. Alavetelin koulun opettajanviran ollessa haettavana Koivisto oli käynyt postissa sanomassa, että koulun postin sai luovuttaa vain hänelle. Hakuajan päättyessä Koivisto oli ainoa hakija ja sai paikan. Harjun mielestä Koivisto oli hävittänyt muiden hakemukset. Hän perusteli näkemystään sillä, että aiemmin paikan ollessa auki siihen oli tullut 16 hakemusta. Harju ei kuitenkaan pystynyt todistamaan väitettään. Seuraavana päivänä, 30. heinäkuuta, etsivä teki ilmoituksen, jossa hän mainitsi Valpon pääosastolle mahdollisesti lisätietoja antavia henkilöitä. Toivo Harju oli ilmoittanut etsivälle nimet ja yhteystiedot. Railovaara kävikin elokuussa haastattelemassa yhtä listan henkilöistä. Yksityisen kansakoulun kouluhuoneiston omistaja Viktor Remming kertoi etsivälle Koiviston hoitaneen työnsä heikosti. Remmingin mukaan Koivisto oli jättänyt noin sata oppituntiakin pitämättä lukuvuoden aikana. Remming moitti Koivistoa myös politikoinnista. Hänen mukaansa Koivisto oli kertonut nauttineensa vuodesta 1918, ”kun sai ampua ryssiä”. Valtiollisen poliisin pääosastolla etsivä Railovaaran ilmoituk-

99 Kaikki Railovaaran tekemät ilmoitukset ovat Valpon koteloidissa 33 ja 34; Tiedustellussani Railovaaralta opettaja Koiviston tapauksesta, hän ei muistanut sitä. Hän kertoi olleensa suuren osan ajastaan Valpon koulutuksessa. (Railovaaran haastattelu 31.1.1996.)

100 IKL oli tuolloin kielletty järjestö. Suojeluskuntaa ei kuitenkaan vielä ollut kielletty.

set eivät aiheuttaneet toimenpiteitä. Koivistosta tehtiin vain henkilökortti.¹⁰¹ Siinä Koivistoa kuvattiin tiivistetysti ilmoitusten mukaisesti.

Yksityiset kansakoulut ja valmistavat koulut eivät olleet puhdistuspyrkimysten kohteita. Alavetelin kansakoulu oli koko maassa ainoa yksityinen alkeiskoulu, josta tehtiin ilmiäntojoja. Sodan jälkeen ääriivasemmiston tavoitteena oli koulutuksen demokratisoiminen, jonka mukaan kansakoulua vaa­dittiin ainoaksi pohjakouluksi.¹⁰² Se olisi lopettanut yksityiset kansakoulut ja valmistavat koulut. Vuonna 1946 tehtiinkin lainmuutos, jolla valmistavat kou­lut yritettiin tukahduttaa. Ääriivasemmiston mielestä valmistavat koulut olivat jääne luokkayhteiskunnasta.¹⁰³ Vaikka yksityisten koulujen toimintaan yriteti­tiin puuttua lainsäädännöllisesti, koulujen opettajista ei kanneltu. Tämä saat­taa johtua koulujen opettajamäärän vähäisyydestä. Lukuvuonna 1945–46 yk­sityisissä kansakouluissa oli 88 opettajaa, ja seuraavana lukuvuonna määrä putosi 48:aan. Kunnallisissa kansakouluissa opettajia oli tuhansia. Lisäksi eten­kin valmistavien koulujen oppilasaines oli yläluokkaista.¹⁰⁴ Työläisillä ei ollut kokemuksia valmistavien koulujen työstä. Yksityiset kansakoulut toimivat usein kunnallisten koulujen korvikkeena, ja niiden oppilasaines oli samanlaista kuin kunnan kansakouluissa. Näin oli myös Alavetelin yksityisessä suomalaisessa kansakoulussa.¹⁰⁵

Alavetelissä kansakoulun kannatusyhdistyksen syrjäytetty puheenjohtaja pyrki mustamaalaamaan opettajaa. Siihen häntä kannustivat vaikeudet, joihin hän oli joutunut opettajan takia. Opettaja Koivisto oli valittu virkaansa joulu­kuussa 1945. Koevuonna hänen piti osoittaa soveltuvuutensa työhön. Virheet olisivat saattaneet johtaa siihen, ettei Koivisto olisi saanut vakinaista virkaa koululla. Koivistosta ei kuitenkaan kanneltu kouluviranomaisille. Kansakoulun­ tarkastaja ei kuullut sellaisia syytöksiä kuin valtiollisen poliisin etsivä. Opet­taja Koivisto säilytti virkansa. Hän osoitti koevuoden aikana sopivuutensa opettajan työhön, ja lukuvuonna 1947–48 Koiviston virka vakinaistettiin. To­dennäköisesti Toivo Harju tiesi syytteidensä pitämättömyyden kansakoulun­ tarkastajan tutkimuksissa. Asiaan saattoi vaikuttaa myös se, että Harju mielsi ruotsinkielisen tarkastajan vanhan suuntauksen mieheksi. Sen sijaan valtiollinen poliisi edusti Harjulle uutta suuntausta. Harju ja etsivä Railovaara ymmär­ sivät toisiaan. Railovaaran poliittinen asennoituminen oli todennäköisesti Har­ jun tiedossa jo ennen hänen opettaja Koivistoa koskevaa yhteydenottoaan. Ainakin Harju oli perillä Valpon muuttumisesta.

Kansakouluntarkastajan jättäminen tietämättömäksi syytöksistä ja Valpolle kanteleminen kertovat Harjun pyrkimyksestä saada opettaja erotettua ilman

101 Henkilökortti on päivätty 23. lokakuuta. Se tehtiin yli kaksi kuukautta etsivä Railovaaran viimeisen ilmoituksen jälkeen. Toivo Harjusta Valpolla ei ole tietoja.

102 SKDL:n politiikkaa kannattanut kansakouluntarkastaja V.A. Niininen vaati oppivelvollisuus­pakon muuttamista kansakoulupakoksi (Niininen 1945, 26, 36, 41).

103 Autio & Heikkilä 1990, 129–130; Ikola 1993, 15; Nya Svenska Samskolan 1963, 25.

104 Ahonen & Rantala 1996, 64.

105 Alavetelin kunnan kahdeksasta koulupiiristä vain yksi oli suomenkielinen. Suomenkielisen koulupiirin opetuksesta vastasi yksityinen kansakoulu – kunnallista kansakoulua ei ollut (SVT X:70–78). Yksityinen suomalainen kansakoulu lopetti toimintansa 1. elokuuta 1949.

kouluviranomaisia. Harju uskoi Valpon pystyvän saamaan opettajan pois virastaan. Hänen tehtävänsä oli antaa siihen aseet. Viktor Remmingin todistuksen asettaa kyseenalaiseksi se, että opettaja oli yhdessä tarkastajan kanssa moitinnut hänen omistamaansa kouluhuoneistoa. Sulo Mäkelän leimaaminen Koiviston rikoskumppaniksi selittynee sillä, että hän syrjäytti Martta Harjun käsi-työopettajan toimessa.

2.3.4 Muiden valpolaisten osuus

Kolme osastopäällikköä Valpossa puuttui opettajien toimiin. Osastopäällikköiden kiinnostus opettajiin oli kuitenkin laimeaa. Heidän huomionsa kohdistui opettajakunnan toiminnan sijasta moniin tärkeämpiin asioihin, mm. poliisikuntaan ja poliittisen oikeiston toimintaan. Opettajiin kohdistuneiden juttujen joutuminen osastopäällikköiden käsiin oli sattumanvaraista. Vain Tuure Lehtonen toimi aktiivisesti opettajakunnan tarkkailussa.

Valpon etsivät ilmoittivat opettajien toimista yleensä suoraan pääosastolle, koska heidän saamansa aineisto ei mahdollistanut alaosaston itsenäistä puutumista asiaan. Pääosastolle ilmoitukset lähetettiin joko kortittamista tai neuvon pyyntöä varten. Pääosasto ei ryhtynyt toimenpiteisiin ilmoitusten johdosta kuin poikkeustapauksissa, ja silloinkin sen ainoa mahdollisuus vaikuttaa virallista tietä pitkin oli kääntyä kouluhallituksen pääjohtajan Yrjö Ruudun puoleen. Backmania, Koistista ja Railovaaraa lukuun ottamatta kommunisti-etsivät eivät paneutuneet kouluasioihin. Opettajaseuranta ei ollut heille tärkeää, vaan se tuli muiden tehtävien myötä. Seuraavassa kuvaillaan muiden valpolaisten tekemiä ilmoituksia ja niiden taustoja.

TAMMI–HEINÄKUU 1946: ILMOITUKSIA HARVAKSELTAAN

Tammikuussa 1946 Valpon pääosaston etsivä Feodor Anisimaa ilmoitti Pinjaisten suomalaisen kansakoulun opettajasta Vivi Vinbergistä. Koulun vahtimestari oli joulukuussa ilmoittanut Valpolle, että Vinberg ennustaa uutta sotaa. ”Silloin ryssälle tulee lähtö Suomesta”, oli opettaja tokaissut. Anisimaan mukaan opettajatar oli vannoutunut lotta.¹⁰⁶ Samassa kuussa Joensuun osaston etsivä Sulo Kettunen ilmoitti polvijärveläisestä kansakoulunopettajasta, joka mustamaalasi uutta poliittista suuntausta. Joensuun osaston päällikkö pyysi Kettusta selvittämään polvijärveläisen opettajan henkilöllisyyden. Alaosaston arkistossa ei kuitenkaan ole viitteitä siitä, että Kettunen olisi sen tehnyt.¹⁰⁷

Huhtikuussa Valpon pääosaston kuulustelija Eero Hautojärvi puuttui Lauritsalan johtajaopettajan Levi Fromin toimiin. Eevert Hyyrynen ja Heikki Sih-

106 VP Helsingin ilmoitus, 5.1.1946, KA. Etsivän ilmoituksella ei ollut vaikutusta Vinbergin uraan (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–48, Kha III, KA). Vinberg oli kuulunut Raaseporin piirin Lotta Svärd -järjestön Pojon paikallisosastoon (Lotta Svärd -hakuteos 1973).

107 VP numeroimaton Joensuun ilmoitus, 29.1.1946, Joensuun alaosaston kotelossa 3, KA.

Lauritsalan kansakoulun johtajaopettaja Levi From (kesk.) herätti sekä valtiollisen poliisin että SKP:n huomion. Valpoa kiinnosti asekatkentakäilyjen ohella Fromin toiminta reserviupseerikerhossa. SKP puolestaan piti Fromia silmällä hänen Aseveljien Liiton toimintansa vuoksi. From valittiin vuonna 1946 Lauritsalan opettajayhdistyksen ja seuraavana vuonna Lappeenrannan opettajayhdistyspiirin puheenjohtajaksi. Vuoden 1948 eduskuntavaaleissa From oli kokouksen ehdokkaana. Museovirasto.

vonon -nimiset henkilöt olivat lähettäneet opetusministeri Eino Pekkalalle kirjeen, jossa he syytivät opettaja Fromia fasistisesta kiihotuksesta.¹⁰⁸ Samat henkilöt olivat toimittaneet sisäministeri Leinolle kirjeen, jossa kerrottiin Fromin syyllistyneen asekatkentaan.¹⁰⁹ Eero Hautojärvi otti asian hoitaakseen ja pyysi selvitystä opetusministerille osoitetusta kirjeestä.¹¹⁰ Kotkan osaston etsivä Matti Skoutti sai selville, ettei Hyyrynen ja Sihvonen -nimisiä henkilöitä ole Lauritsalassa tai sen lähiympäristössä. Etsivä keskusteli paikallisten SKDL:n ja SDP:n johtohenkilöiden kanssa, eikä heidän tiedossaan ollut mitään Fromia vastaan. Etsivä haastatteli myös Lauritsalan kansakoulun oppilaiden vanhempia ja vahtimestaria. Kukaan ei kertonut Fromin harrastaneen fasistista kiihotusta. Etsivä Skoutti päätteli, että kirjeet saattoivat olla provokaatio, jolla yritettiin saada Valpo aiheettomasti puuttumaan opettajan toimintaan.¹¹¹ Hautojärvi tyytyi etsivä Skoutin raporttiin, eikä Valpo pyytänyt kouluhallitusta puuttumaan opettajan toimintaan. Opettajan tarkkailua jatkettiin, sillä tämä oli kokouksen jäsen sekä paikallisen aseveliyhdistyksen ja Lappeenrannan reserviupseerikerhon puheenjohtaja. Valpo ei kuitenkaan löytänyt häntä vastaan käyttökelpoista aineistoa.¹¹²

- 108 Kirje, joka on päivätty 12.3.1946, sijaitsee Fromin papereiden yhteydessä VP Amp. VII A, KA.
- 109 VP KD 1270/190 1946, KA. Leino toimitti kirjeen sisäasiainministeriön tutkintaelimelle ja Valpoon. Valpon apulaispäällikkö Hanno Kunnas lähetti sisäministerille tulleesta kirjeestä kopion Kotkan osastolle ja pyysi tutkimaan asian.
- 110 VP KD 249/5, KA; VP KD 1964/19 1946, 4.4.1946, KA.
- 111 VP Kotkan ilmoitus 255, 20.5.1946, KA; Etsivä Skoutti ei pyrkinyt kompromettoimaan Fromia eikä myöhemminkään ilmoitellut opettajista. Skoutista ks. Valpon henkilömappi H 14271, KA.
- 112 Valpo seurasi Fromin esiintymisiä mm. reserviupseerikerhon tilaisuuksissa (Fromista henkilömappi Valpossa Hmp 3 Kotka, KA.). Myös SKP:ssä oltiin Fromista kiinnostuneita. Hänen tiedettiin olleen Suomen Aseveljien Liiton Etelä-Karjalan piirin puheenjohtaja ja SS-värväri (SKP:n kaaderijaosto, UHmp. I/ymp.-kok., Ka).

Rovaniemen osaston etsivä Ernesti Korhonen ilmoitti huhtikuussa Rovaniemen kauppalan kansakoulunopettajan Kalle Alakuijalan laiminlyövä työtään politikoinnin vuoksi. Korhosen avustaja oli kertonut, että opettajan vaimo joutui hoitamaan kahden opettajan työt. Korhonen kirjoitti myös epäilevänsä Alakuijalaa yhteysistä oikeiston suunnittelemaan hallituksen vastaiseen toimintaan, koska tämä matkusteli niin paljon. ”Työläispiirien vanhempi väki on jo pitkän aikaa ollut huolestuneita opetuksen epädemokraattisen hengen jatkumisesta kansakouluissa”, kirjoitti Korhonen.¹¹³

Samaan aikaan Joensuun osaston etsivä Reino Juvonen ilmoitti Iiomantsin Käenkosken kansakoulunopettajan Aarre Piitulaisen arvostelleen sotasyllisyyssuomioita. ”Sotasylliset eivät (ole) syyllisempiä kuin muutkaan”, oli opettaja sanonut.¹¹⁴ Samana päivänä Juvonen ilmoitti, että Iiomantsin Tyrjänsaaren koulun johtajaopettajalla Aaro Variksella oli ”fasistinen katsontakanta”. Opettaja oli haukkunut työväestön lapsia.¹¹⁵ Toukokuussa Juvonen teki ilmoituksen Säyneisen Viitaniemen alakoulunopettajasta Aino Mannisesta, joka oli ennustanut uutta sotaa. ”Opettaja on herättänyt paikkakunnalla demokraattisessa väestössä paheksumista”, Juvonen kirjoitti.¹¹⁶

Tuoreena valpolaisena Kajaanissa toiminut Oulun osaston etsivä Aatos Bisi puuttui neuvostovastaiseen toimintaan toukokuussa. Hän ilmoitti Sonkajärven kirkonkylän kansakoulunopettajan Aili Kauppisen puhuneen halventavasti Neuvostoliitosta.¹¹⁷ Opettajan kanssa riidoissa olleet kyläläiset olivat ottaneet yhteyttä Valpon etsivään. Bisin ilmoituksella ei kuitenkaan ollut vaikutusta. Vajaan vuoden odotettuaan opettajan riitakumppanit tekivät tästä kantelun kansakouluntarkastajalle. Syytökset olivat kuitenkin toiset kuin Valpolle esitetyt: opettajaa yritettiin saada vastuuseen ruumiillisesta kurituksesta, sopimattomasta puhetavasta ja viran leväperäisestä hoidosta.¹¹⁸

-
- 113 VP Rovaniemen ilmoitus 108, 6.4.1946, KA; Kolme päivää myöhemmin SKDL:läinen Oulussa ilmestynyt Kansan Sana kertoi Alakuijalan toimista otsikolla ”Oppilaita pahoinpitelevä opettaja”. 22.4.1948, Kansan Tahdossa oli juttu, jossa kerrottiin Alakuijalan saaneen muistutuksen pahoinpitelystä. Johtokunnan antamaa muistutusta ei merkitty kokouksen pöytäkirjaan ja opettaja lupautui maksamaan pahoinpidellyn oppilaan vanhemmille 2 000 markan korvauksen, lehti kirjoitti. Alakuijala toimi koulussa koeajalla ilmoitettujen tapahtumien aikana. Hän sai seuraavana vuonna viran koulusta (Lukuvuosi-ilmoitukset 1946–1948, Kha III, KA). Sen enempää Valpon etsivän kuin Kansan Tahdonkaan jutut eivät vaikuttaneet opettajan uraan. Jos lehden kertomat pahoinpitelyt olisivat olleet totta, ei Alakuijalaa todennäköisesti olisi nimitetty virkaan.
- 114 VP Joensuun ilmoitus 34, 4.4.1946, KA; Piitulainen oli siirretty Käenkosken kouluun Sortavalasta, ja hän toimi koulussa koeajalla lukuvuonna 1945–46. Seuraavana lukuvuonna hän ei enää ollut opettajana Käenkoskella. (Lukuvuosi-ilmoitukset 1945–1948, Kha III, KA.)
- 115 VP Joensuun ilmoitus 32, 4.4.1946, KA.
- 116 Juvosen mukaan ”demokraattinen” väestö toivoi Mannisen tilalle toista opettajaa. Opettajatar oli osallistunut myös asekatkentaan (VP Joensuun ilmoitus 70, 31.5.1946, KA). Aino Manninen anoi virkavapautta seuraavasta lokakuusta lukuvuoden loppuun eikä hän enää seuraavina vuosinakaan opettanut koulussa. Todennäköisesti koulupiiriläisten painostus oli sellainen, että se vaikutti. Virallisia toimia opettajatarista vastaan ei kuitenkaan ollut (ks. Lukuvuosi-ilmoitukset 1945–1948, Kansakoulujen tarkastuskertomukset 1945–1947, Kha III, KA).
- 117 VP Kajaanin ilmoitus 381, 18.5.1946, KA.
- 118 Kajaanin kansakouluntarkastaja T.J. Karttunen tarkasti Sonkakosken koulun 15. huhtikuuta 1947. Samalla hän suoritti opettaja Kauppisen virallisen kuulustelun kantelun johdosta. Tarkastaja antoi opettajalle muistutuksen syytöksistä. Kansakouluntarkastajan käsittelemät syytökset olivat kuitenkin epäpoliittisia. (Kajaanin piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, kevätlukukausi 1947, Kha III, KA.)

Elokuuhun 1946 mennessä pääosasto oli saanut vain parikymmentä ilmoitusta, jotka koskivat kansa- ja oppikouluja tai niiden opettajia. Kesän 1946 jälkeen tilanne muuttui. Lukukauden 1946–47 aikana pääosaston opetustointa koskevaan mappiin kertyi liki 60 ilmoitusta.

ELOKUU 1946 – HEINÄKUU 1947: ILMOITUSTEN MÄÄRÄ LISÄÄNTYY

Opettajakuntaa aktiivisesti seuranneiden Backmanin, Koistisen ja Railovaaran miltei kaikki ilmoitukset ajoittuvat lukuvuodelle 1946–47, mutta myös muut valpolaiset tekivät enemmän ilmoituksia kuin aiemmin.

Elokuussa 1946 Kuopion osaston etsivä Eino Halonen teki ilmoituksen Antti Nurkkalasta ja Jenny Linsenistä, jotka harjoittivat Neuvostoliiton vastaista propagandaa.¹¹⁹ Antti Nurkkala oli yksi paikkakunnan näkyvistä hahmoista: hän oli toiminut 17 vuotta Kantalan kansakoulun opettajana, vaalilautakunnan puheenjohtajana, huoltolautakunnan jäsenenä ja maamiessuurassa. Lisäksi hän oli opettajayhdistyksen puheenjohtaja.¹²⁰ Jenny Linsenistä Halonen teki uuden ilmoituksen syyskuussa. Siinä hän väitti opettajan pitäneen provokatorisia puheita vasemmistosta. Halosen mukaan paikkakunnan työläiset halusivat opettajan erottamista ”epäsopivana kansankasvattajana”.¹²¹

Syyskuussa Vaasan osaston etsivä Toivo Kekkinen teki ilmoituksen Lapuan kansakoulun opettajasta Leo Leinosesta. Kekkinen mielestä Leinonen ei sopinut nuorison kasvattajaksi, koska tämä »ryssitteli» ja lietsoi paikkakunnalla vihaa ja sotaista mielialaa Neuvostoliittoa kohtaan. Kovin pontevaa Kekkinen toiminta Leinosta vastaan ei kuitenkaan ollut.¹²² Lokakuussa etsivä Veikko Hämäläinen ilmoitti, että Valpon Savonlinnan osaston entinen päällikkö Antti Makkonen toimi Pääskylahdessa kansakoulunopettajavaimonsa Ida Makkosen sijaisena. Antti Makkonen oli vanhan EK-Valpon miehiä, ja hän oli jäänyt eläkkeelle edellisvuonna. Ennen eläkkeelle jäämistään hänet oli pidätetty epäilytynä asekätkennästä. Hämäläisen tiedot Makkosen toiminnasta osoittautuivat virheellisiksi: Antti Makkosen vaimo Edit toimi Kerimäen Ylä-Kuonan koulussa johtajaopettajana.¹²³

Vuoteen 1946 asti opettajista oli pyritty eroon kantelemalla heistä kouluviranomaisille, ja kevään 1946 joukkoliikkeeseen osallistuneet olivat uskoneet

119 VP KD 6037/33 1946, 19.8.1946, KA.

120 Ansioluettelot eläkehakemuksiin 1954, Oph; Opettajakortisto, kansakoulunopettajat, Oph.

121 VP Kuopion ilmoitus 226, 21.9.1946, KA; Linsen-nimistä opettajaa ei löydy sodan jälkeisiltä vuosilta Mikkelin eikä Kuopion tarkastuspiireistä. Todennäköisesti Halonen kirjasi nimen väärin. Myöhemmin hänen esimiehensä Martti Voutilainen joutui huomauttamaan useita kertoja Haloselle tehtävien leväperäisestä hoitamisesta. Huomautukset johtivatkin Halosen eroon Valposta tammikuussa 1948 (ks. Halosen henkilömappi H 13179, KA).

122 VP Vaasan ilmoitus 846, 5.9.1946. Ks. myös VP Vaasan ilmoitus 254, 27.3.1947, KA.

123 VP Savonlinnan ilmoitus 218, 16.10.1946, KA. Antti Makkosesta tietoja hänen Valpon henkilömappissaan Hm 13769, KA. Edit Maria Makkosesta tietoja Lukuvuosi-ilmoituksista 1946–1948, Kha III, KA. Hämäläisen ilmoituksella ei voinut olla vaikutusta Antti Makkosen opettajauraan, koska sellaista ei ollut. Myöskään hänen vaimonsa uraan ilmoitus ei näytä vaikuttaneen.

kykenevänsä vaikuttamaan tällä tavalla virkamiesten erottamisasiaan. Uuden suunnan kannattajien optimismi koulun nopeasta muuttamisesta oli kuitenkin kadonnut. Kesällä 1946 SKDL ilmoitti, että koulua oli toistaiseksi pyrittävä muuttamaan sisältäpäin: opettajiksi oli valittava uuden suunnan kannattajia ja koulutyöhön oli vaikutettava johtokuntien sekä koululautakuntien kautta.¹²⁴ SKDL:n valistusjaostossa odotettiin koulu-uudistusta ja uutta virkamieslakia, jotka olisivat voineet muuttaa koulua ja opettajakuntaa. Kannattajakunta ei aina nähnyt yhtä kauas kuin johtajansa. Maaseudulla kansakoulujen johtokuntiin valitut kansandemokraatit yrittivät saada koulua muuttumaan, mutta usein heidän menestyksensä oli huono. Kansandemokraatit saivat vain harvoin johtokunnissa enemmistön taakseen, ja kansakouluntarkastajatkin pyrkivät vesittämään heidän ehdottamansa uudistukset. Koulun muuttamisen osoittauduttua sisältäpäin hankalaksi äärivasemmiston kannattajat alkoivat yhä useammin pyytää apua valtiollisen poliisin etsiviltä.

Marraskuussa Valpon passitoimiston apulaistoimistopäällikön tointa hoitamaan valittu Eero Hautojärvi teki ilmoituksen Helsingissä toimineen Kallion yhteiskoulun matematiikan opettajasta Aarre Loimarannasta. Loimaranta oli Hautojärven mukaan yrittänyt hankkia väärennettyjä henkilöllisyyspapereita päästäkseen poistumaan maasta, jos venäläiset miehittäisivät maan. Loimaranta oli kertonut reservinupseerien pelkäävän Katynin tapausten toistuvan Suomesakin.¹²⁵ Viikkoa myöhemmin Valpon Rovaniemen osastopäällikkö Mikko Innanen ilmoitti poliisi- ja opettajakunnan uuden suunnan vastaisesta toiminnasta Pelkosenniemiellä. Kansakoulunopettajat Kuosa (p.o. Kuosma) ja Vaarala eivät opeta Neuvostoliiton kulttuuria, hän ilmoitti. Opettajat olivat perustelleet valintaansa sillä, että ensin on opetettava omaa kulttuuria ja vasta sen tuntemuksen ollessa hyvä voi siirtyä opettamaan toisten maiden kulttuuria. Koeajalla olleet opettajat saivat vaihtaa koulua.¹²⁶

Valpolla oli monia epävirallisia avustajia, jotka toimittivat aineistoa vanhan suunnan kannattajista ja pyrkivät edistämään uuden suuntauksen toteutumis-

124 SKDL:n valistusjaoston ohje kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille 13. heinäkuuta 1946, Koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, SKDL:n valistusjaosto, Ka.

125 VP YD 1022, 21.11.1946, KA. Loimaranta jatkoi Kallion yhteiskoulussa vuoteen 1952, siirtyi sitten vt. kouluneuvokseksi ja seuraavana vuonna Helsingin suomalaiseen yksityislyseoon (Kallion yhteiskoulun vuosikertomus 1946–47, Kha II, KA; Oppikoulujen opettajat 1955; Opettajakortisto, oppikoulunopettajat, Oph). Loimaranta toimi myös yksityisoppikoulujen valtionapukomitean sihteerinä (ks. Kiuasmaa 1982, 425). Pari viikkoa ennen Hautojärven ilmoitusta oli tehty ilmoitus Kallion yhteiskoulussa pidetystä Söörnäisten yhteiskoulun entisten oppilaiden yhdistyksen juhlasta (VP Helsingin ilmoitus 793, 11.11.1946, KA). Muita ilmoituksia ei Kallion yhteiskoulusta ole. Kallion yhteiskoulu oli pienyrittäjien, pikkuvirkailijoiden ja työläisperheiden koulu (Ruutu 1952, 102). Koulun opettaja ja rehtori Martti Ruutu piti opettajien ja oppilaiden sekä näiden vanhempien välisiä suhteita niin hyvinä, ettei tarvetta ilmiantoihin ollut (Ruudun haastattelu 17.1.1995).

126 VP Rovaniemen ilmoitus 271, 28.11.1946, KA. Vilja Kuosma ja Pekka Vaarala olivat koeajalla Pelkosenniemen Kirkonkylän kansakoulussa. Innasen puuttuminen heidän toimintaansa ei aiheuttanut kansakouluntarkastajan ilmaantumista koululle, eikä kouluhallituksen yhteydenottoa. Opettajat eivät kuitenkaan enää seuraavana lukuvuonna olleet koululla (Lukuvuosi-ilmoitukset 1946–1948, Kha III, KA).

ta.¹²⁷ Usein avustajat olivat etsivien henkilökohtaisia tuttuja ja aatetovereita. Osa avustajista ilmoitti Valpolle henkilötietonsa, jotta heihin voitiin ottaa yhteyttä. Jotkut avustajat toimivat nimettöminä, jonka vuoksi monissa tapauksissa myös ilmiannon kohde jäi Valpolle epäselväksi. Sellaiset ilmiannot kuin ”Opettaja Savirannan Sieppijärvellä ilmoitetaan antavan ymmärtää, ettei taistelua ole vielä menetetty”, ”Michikkälän kansakoulunopettaja on äärimmäisen taantumuksellinen henkilö” tai ”Kiteen Ruppovaaran kansakoulunopettajalla Neuvostoliiton vastainen opetustyyli” eivät johtaneet toimenpiteisiin, koska Valpo ei tiennyt opettajien eikä avustajiensa nimiä.¹²⁸

15-vuotias taidetakomon oppilas V. Raatikainen avusti Valpoa.¹²⁹ Marraskuussa 1946 hän ilmoitti Helsingin tyttölukion piirustuksen opettajan Annikki Palosuon sallivan oppilaidensa natsilaisuutta ihailevan käytöksen. Palosuo ei ollut puuttunut siihen, että eräs oppilas säilytti tavaroissaan pienikokoista Hitlerin kuvaa. Myöhemmin kyseinen oppilas toi kouluun pahville liimaamansa Hitlerin kuvan ja piti sitä oppituntien aikana pulpetillaan. Tähänkään opettaja ei puuttunut. Kaikkein pahinta Valpolle tehdyn ilmoituksen mukaan oli kuitenkin se, ettei Palosuo kieltänyt hakaristien piirtämistä oppilaiden sitä ehdotettua. Palosuo oli sallinut tällaisten ehdotusten esittämisen.¹³⁰ Ilmoitus sai Valpon toimimaan: pääosastolta lähetettiin kouluhallituksen pääjohtajalle kirje, jossa ilmoitettiin Helsingin tyttölukion opettajattarien, erityisesti neiti Palosuon, sallivan avointa natsi-Saksan ja Hitlerin ideologian ihannointia. Opettajattaret eivät yritäkään estää oppilaiden politikointia, ilmoitettiin. Pääjohtaja Ruutu ei reagoinut ilmoitukseen. Seuraavana lukuvuonna Palosuo toimi edelleen koulussa. Koska hän oli tuntiopettaja, hänellä ei ollut virassapysymissuojaa.

127 Vapaa Sana oli osoittanut, kuinka ”Demokraattista suuntausta” voisi edistää. Lehdessä oli kirjoitettu mm. vankeinhoitolaitoksesta ja vaadittu sen uudistamisesta. Lehden lukijoihin oli vedottu, jotta nämä tekisivät paljastuksia vankilaloista (Vapaa Sana 7.11.1944 ja 5.12.1944). Maalisvaalien alla, 28. helmikuuta, Vapaa Sana oli julkaissut lukijoilleen vetoituksen vankilalaitoksen, poliisin ja valtiollisen poliisin puhdistamiseksi. Lukijoiden piti toimittaa lehteen kirjallisia selostuksia virkailijoiden väärinkäytöksistä. ”Vankiloissa, ohranassa, ja poliisilaitoksessa tapahtuneet väkivallanteot päivänvaloon” otsikoidun jutun kaltaiset vetoamukset loivat yhteiskuntaan ilmiantoilmapiin. Henkilökohtainen kosto tai poliittinen idealismi olivat avustajien todennäköisimmät motiivit.

128 VP YD 1211 1946, 17.12.1946, KA; VP KD 1975/33 1947, 10.3.1947, KA; VP Savonlinnan tilannekatsaus toukokuulta 1946, KA. Kyseisillä kouluilla oli useita opettajia, joten ilmiantojen perusteella ei voi päätellä, kenestä on kyse. Kiteen Ruppovaaran opettajalla tarkoitettiin todennäköisesti kansakouluopettaja Mustosta, josta Yrjö Koistinen teki helmikuussa 1948 ilmoituksen. Sen mukaan opettaja jatkoi suojeluskunta-aatteen ylistämistä. (VP Joensuun ilmoitus 31, 5.2.1948, alaosaston kotelossa 3 suojeluskunta-kansiossa, KA.)

129 Raatikainen oli kotoisin Paltamosta ja tullut Helsinkiin opiskelemaan. Siellä hän oli liittynyt Suomen Demokraattiseen Nuorisoliittoon kuuluneeseen Kallion demokraattisiin nuoriin. Elokuun alussa 1945 hänet otettiin Valpoon tilapäisenä toimenhaltijana. Työtehtävät olivat satunnaisia. Välillä hän joutui seuraamaan etsivien osoittamien henkilöiden tekemisiä, mutta toisinaan kului pitkiäkin ajanjaksoja, jolloin hänellä ei ollut tehtäviä. Ilmoituksissa hän tituleerasi itseään varjostajaksi, mikä kuvaa hänen toimintaansa. Keväällä 1947 tilapäinen toimenhaltija pyysi Valpon palveluksesta eroa, joka hänelle 15. huhtikuuta 1947 myönnettiin (ks. Valpon henkilömappi H 14064, Raatikainen Voitto, KA). Hänet otettiin SKP:n jäseneksi vuonna 1948 (SKP:n kaaderijaosto, So/48-49/265, Ka).

130 VP Helsingin ilmoitus 964, 15.11.1946, KA. Näyttää siltä, että Valpon tilapäinen toimenhaltija olisi kuullut asiasta joltakulta luokan oppilaalta – niin yksityiskohtaiset tiedot hän sisällytti ilmoituksensa.

Jos hänestä olisi haluttu päästä eroon, se olisi onnistunut jättämällä hänet ilman uutta virkamääräystä.¹³¹

Joulukuussa käydessään kotipaikkakunnalla Raatikainen kuuli Oulun ja Kemian välissä sijaitsevan Kuivaniemen kirkonkylän kansakoulunopettajan jakaneen oppilaille ”Poikien maastopuuhiä” -kirjasta. Kuivaniemen kansakoulun johtajaopettaja Juho Laitinen oli tunnettu vanhan suunnan kannattaja. Sodan aikana hän oli toiminut kapteenina ja sen jälkeen osallistunut asekatkentaan Kuivaniemellä. Laitisen palaaminen opettajaksi ärsytti paikkakunnan uuden suunnan kannattajia. Raatikainen ilmoitti Laitisen jakavan kiellettyä kirjallisuutta. Valpo tiedotti asian kouluhallituksen pääjohtajalle, mutta hän ei puutunut Laitisen toimiin. Kansakouluntarkastaja ei käynyt koululla.¹³² Kaksi viikkoa myöhemmin Valpon etsivä teki Laitisesta ilmoituksen, jossa kerrottiin Laitisen ruvenneen heti turvasäilöstä vapauduttuaan harjoittamaan oikeistolaista kiihotusta. Kiihotuksen osoituksena etsivä piti ”Poikien maastopuuhiä” -kirjasein jakamista. Laitinen oli etsivän mielestä fasisti, joka pitäisi lähettää paikkakunnalta pois. Paikkakuntalaiset olivat tätä toivoneet, hän huomautti.¹³³ Laitinen jatkoi kuitenkin työtään Kuivaniemen kansakoulussa, ja hänet valittiin myös kunnanvaltuustoon. Valtuustossa Laitinen vastusti maalaisliiton ja erityisesti SKDL:n esityksiä sekä moitti kunnanvaltuuston maalaisliittolaista puheenjohtajaa yhteistyöstä kommunistien kanssa. Laitisen toiminta kunnanvaltuustossa kiinnitti myös Valpon huomion. Kesäkuussa 1948 hänestä tehtiin vielä yksi ilmoitus, mutta silläkään ei ollut vaikutusta.¹³⁴

Joulukuussa 1946 Valpolle ilmoitettiin Riihimäen vastarintaliikkeestä. Opettaja Koiviston väitettiin esitelmöineen saksalaisuuden puolesta.¹³⁵ Valpon pääosaston etsivä Tuure Kari sai ilmiannon selvitetäväkseen. Hän ei kuitenkaan käynyt tutkimassa asiaa paikalla, vaan ilmoitti asiasta eteenpäin ilmiannon mukaisesti.¹³⁶ Opettaja Koivisto ei kuitenkaan Riihimäellä ollut. Samaan aikaan Kajaanin osastopäälliköksi myöhemmin ylennyt Raine Andersin puuttui erään mäntsäläläisen kansakoulunopettajan toimintaan. Kajaanissa pitämässään puheessa tämä oli käyttänyt »ryssä»-sanaa. Etsivä, myöhemmin osastopäälliköksi kohonnut Matti Hartikainen oli ilmoittanut Andersinille tapahtuneesta. Andersin ilmoitti asiasta pääosastolle. Kumpikaan valpolainen ei kui-

131 Helsingin tyttölukion vuosikertomukset 1946–1948, Kha II, KA. Vuonna 1948 kouluneuvos Niilo Kallio kuvasi Helsingin tyttölukion tarkastuskertomuksessa Palosuota taitavaksi opettajaksi. Hän näkikin Palosuon aivan eri valossa kuin Valpon etsivä.

132 VP Helsingin ilmoitus 1157, 21.12.1946, KA. Valpon tilapäinen toimenhaltija uskoi kielletyn kirjallisuuden käytön kompromettoivan opettajat. Samassa ilmoituksessa hän kertoi Kaisaniemen kansakoulussa oppilaille jaetun kiellettyä ”Koiton joulua”. Juho Edvard Laitinen sai asekatkennästä kolmen kuukauden vankeustuomion, mutta ehti olla pidätettynä ennen tuomion julistamista 14 kuukautta (Lukkari 1984, 332–333).

133 VP Oulun ilmoitus 7, 7.1.1947, KA.

134 Ilmoituksessa kuvailtiin Laitisen toimintaa kunnanvaltuustossa. Lisäksi siinä viitattiin hänen toimineen IKL:ssä ja suojeluskunnan paikallispuhlikkänä sekä olleen asekatkijä. (VP Oulun ilmoitus 198, 19.6.1948 Oulun alaosaston asiamapissa 4, KA.)

135 VP YD 1074 1946, 4.12.1946, KA.

136 VP Helsingin ilmoitus 21.1.1946, KA.

tenkaan tiennyt tai huomannut mainita mäntsäläläisen opettajan nimeä.¹³⁷ Joulukuussa myös Forssassa toiminut Valpon etsivä Vieno Pyöli teki ilmoituksen oman kotipaikkansa Jokioisten kansakoulunopettajasta. Opettaja Veikko Korhonen harrasti etsivän mukaan sotilaskasvatusta kouluissa ja painosti oppilaita partiotoimintaan.¹³⁸

Tammikuussa 1947 Kuopion osaston etsivä Kauko Nuutinen ilmoitti Juankosken yhteiskoululla pidetystä oppilaiden illanvietosta, että onnenpyörä-pelin palkintona oli ollut ”fasistista kirjallisuutta”. Ilmoituksen todellinen kohde oli koulun johtaja, uskonnon opettaja Yrjö Helanen, joka oli ollut pidätettynä asekatkennästä ja oli Nuutisen mukaan paikkakunnan asekatkennän johtaja. Nuutisen ilmoituksen perusteella Helasesta tehtiin pääosastolla henkilökortti.¹³⁹ Rovaniemen osaston etsivä Ernesti Korhonen puhutteli Tornion kaupungin kansakoulun opettajaa Saara Kanervaa tammikuussa, koska tämä oli harjoittanut opetuksessaan Neuvostoliiton vastaista kiihotusta. Puhuttelu saattoi vaikuttaa siihen, että Kanerva hakeutui seuraavaksi lukuvuodeksi töihin muualle. Kansakouluntarkastaja ei ollut puuttunut Kanervan toimiin.¹⁴⁰

Helmikuussa Turun osaston esittelijä Tuure Lehtonen puuttui kahden opettajan toimintaan. Kansakoulunopettaja Toivo Hurme haettiin Valpoon kuulusteltavaksi inkeriläisten salakuljetuksesta Ruotsiin. Hurme myönsi tietäneensä asiasta, mutta kielsi oman osallisuutensa siihen.¹⁴¹ Turun Raunistulan kansakoulussa toimivan Uno Strömin uraan Lehtonen vaikutti ilmoittamalla tä-

137 VP KD 9605/33 1946, 14.12.1946, KA. »Ryssä»-sanän käyttö ei Valpon pääosastoa liiemmin innostanut. Valpo sai kaikkiaan 19 ilmoitusta opettajista, jotka eivät luovu »ryssittelystä». Sillä ei ollut tarpeeksi kompromettoivaa vaikutusta. Opettaja saattoi saada siitä korkeintaan huomautuksen. »Ryssittely» oli sitä paitsi hyvin yleistä, eikä sitä käytetty pelkästään pahassa merkityksessä. Nimismiehistä ja poliiseista tehtiin »ryssä»-sanän käytön vuoksi lukuisia ilmiantoja (ks. Jussila 1990, 164–165). Valvontakomission merivoimaosaston tulkki Stefan Smirnov kertoi muistelmissaan (1995, 100–102) esimerkin »ryssittelyyn» monimerkityksellisyydestä. Smirnovin liikkua kevätkesällä 1945 Savossa valvontakomission upseerien käytössä ollut auto meni rikki. Lähdettyään kävelemään tietä pitkin upseerit tapasivat muutamia suomalaispoikia. Yksi vastaantulijoista osoitti upseereita sormellaan ja sanoi: ”Kas, ryssät.” Smirnovin mukaan kaikki selittelyt »ryssä»-sanän neutraaliudesta olisivat jääneet vaikutusta vaille, ellei hän olisi kuullut sitä niin lempeästi lausuttuna. ”Rupesin ajattelemaan, että jos kerran joku suomalaispoika ei tarkoita sillä mitään pahaa, voi hyvinkin olla niin, etteivät sitä tarkoita monet muutkaan suomalaiset”, kirjoittaa Smirnov ajatelleensa.

138 VP Tampereen ilmoitus 29, 17.12.1947, KA. Pyölin ilmoituksella ei ollut mitään vaikutusta koeajalla olleeseen opettajaan. Seuraavana lukuvuonna Korhonen sai vakinaisen viran koulusta. (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–1949, Kha III, KA.)

139 VP Kuopion ilmoitus 8, 13.1.1947, KA. Opettaja Helanen sai Juankosken asekatkennän johtajana neljän kuukauden rangaistuksen. Juankoskella oli myös toinen asekatkijä-opettaja, Jorma Koivusalo. Nuutinen ei kuitenkaan tehnyt hänestä ilmoitusta (Lukkari 1984, 312–313, 326–327). Helasen henkilökortti päivättiin 22. huhtikuuta 1947, siis ennen varsinaisia lopullisia tuomionjulistamisia (ks. Valpon henkilökortti, Helanen Yrjö Olavi Päiviö, KA). Helanen jatkoi kuitenkin koulun johtajana vuoteen 1949 saakka (Juankosken yhteiskoulun vuosikertomukset 1947–1949, Kha II, KA; Teperi & Salminen 1993, 139).

140 VP Rovaniemen ilmoitus 23, 19.1.1947, KA; Lukuvuosi-ilmoitukset ja kansakoulujen tarkastuskertomukset 1945–1948, Kha III, KA.

141 VP KD 8987/46 1947, 17.2.1947, KA. Toivo Hurme -niminen opettaja ei työskennellyt sodan jälkeen Turun seudun kouluissa. Kyseessä saattaa olla eläkkeellä ollut opettaja tai Lehtosen väärä merkintä tai tulkinta.

män olevan entinen SS-mies.¹⁴² Samoihin aikoihin Eero Hautojärvi ilmoitti entisen kapteenin, Snellmanin kansakoulun opettajan Teodor Kivisaloon arvostelleen asekatkentaajuttua. Hautojärvi tiesi avustajaltaan, että Kivisalo piti Mannerheimia yhtä suurena sotarikollisena kuin kenraali Airoa, joka oli yksi pääsyytetyistä. Kivisalo oli kertonut avustajalle auliisti asioista, koska oli uskonut tämän olevan vanhan suunnan kannattaja.¹⁴³

Oulun osaston etsivä Esa Maikkola matkusti helmikuussa Kuusamon Vasaraperälle selvittämään opettaja Martta Patomäestä tehtyjä valituksia. Vasaraperällä Maikkola keräsi todistuksia kokoomuslaiseksi tiedetystä opettajasta. Hän raportoi opettajaa syyttäneiden vanhempien näkemykset ja jätti puolustavat näkökannat kirjaamatta. Maikkola ei pyrkinytkään puolueettomaan tutkimukseen, vaan antoi uuden suunnan kannattajien lausuntojen puhua opettajaa vastaan:

” -- Omia lapsia ei koulussa ole ollut, mutta on muilta kuullut, että Patomäki käyttäytyy lapsia kohtaan hyvin sopimattomasti, väkivaltaisesti ja huonosti. -- Kertoja pitää opettajalle sopimattomana, että opettaja Patomäki hyvinkin hävyttömästi puuttuu paikkakunnan asukkaiden yksityiselämään levittelemällä aiheettomasti kaikenlaisia parjausjuttuja.”

”Kertoja tietää opettaja Patomäen olevan jo luonteensa puolestakin täysin sopimaton opettajaksi. Kertoja on usein kuullut lasten ja lasten vanhempien puhuvan, että opettaja Patomäki on koulussa aikaisemmin samoin kuin nykyäänkin menetellyt lapsia kohtaan aivan sopimattomasti.”

”Kertoja sanoo opettajan jatkuvasti käyttäytyneen oppilaita kohtaan erittäin sopimattomasti ja raa’asti. Hyvin tavallista oli, että opettaja Patomäki löi oppilaita milloin mistäkin syystä karttakepillä istumalihaksille, kyljille sekä sormille. -- Kertoja on sitä mieltä, että opettaja suhtautui vihamielisesti häneen nähden suurelta osalta jonkinlaisista poliittisista syistä. Opettajan nykyisestä kouluopetuksen laadusta ja hengestä ei kertoja voi sanoa muuta kuin mitä on kyläläisiltä kuullut.”

”Opettaja on vielä sodan aikana ja sen jälkeen koulussa oppilaiden keskuudessa harjoittanut entisten periaatteidensa mukaista, nykyiselle hallitus-suuntaukselle ja Neuvostoliitolle vihamielistä kasvatusta.”¹⁴⁴

---

142 VP Turun ilmoitus 22, 28.2.1947, KA. Lehtonen merkitsi ilmoitukseen Strömin hakeneen virkaa Raunistulan koulusta, jossa tämä oli aloittanut väliaikaisena opettajana samana lukuvuonna. Todennäköisesti Lehtonen ilmoitti Strömin menneisyydestä ja se vaikutti tämän viranhakuun, sillä Ström ei saanut hakemaansa virkaa, eikä hän enää seuraavana lukuvuonna ollut Turussa opettajana. (Lukuvuosi-ilmoitukset 1945–1948, Kha III, KA). Valpo seurasi myös muiden SS-miesten toimia. 30. marraskuuta 1946 Savonlinnan osasto ilmoitti Rautjärven Miettälän koulun johtajaopettajan Hugo Jolulan tavanneen etsintäkuulutetun SS-mies-poikansa (VP Savonlinnan tilannekatsaus marraskuulta 1946, 30.11.1946, KA). 14. kesäkuuta 1948 Valpo sai ilmiannon, että Korttesjärven Ylikylän koulun johtajaopettaja Vilho (Villehard) Sinkkilä oli värvännyt SS-miehiä (VP KD 3720/28 1948, 14.6.1948, KA). Jokipii (1968, 732–733) arveleekin Waffen-SS:ään kuulumisen yleisesti haitanneen viranhakijoita.

143 VP Helsingin ilmoitus 366, 22.2.1947, KA.

144 VP Oulun ilmoitus 153, 19.2.1947, KA; Maikkolan lainaamat kertojat ovat maanviljelijät Antti Haataja ja Juho Männikkö, palstatilallinen Juho Majava ja työmies Aarno Karjalainen.

Maikkolan haastattelemilla todistajilla ei ollut omakohtaista tietoa opettajan työstä sodanjälkeiseltä ajalta. Heidän kokemuksensa olivat 1930-luvulta. Yhdellä haastatelluista oli lapsi koulussa, muut olivat kuulleet opettajista juttuja. Valpon Oulun osasto jatkoi Patomäen seuraamista. Se sai aiheen kuulustella opettajaa tämän kollegan Terttu Kuparisen ilmiannon johdosta. Opettaja Kuparinen vihjasi Patomäen pimitäneen Lotta Svärd -järjestön varoja. Valpon esittelijän Veikko Koskisen kuulustellessa Patomäkeä tämä kertoi luovuttaneensa Vasaraperän Lotta Svärd -yhdistyksen varat Kuusamon nimismiehelle. Asiaan saatiin päätös vasta syyskuussa. Kuusamon pitäjän kärjäkunnan kihlakunnanoikeus hylkäsi opettajaa vastaan esitetyt syytteet.¹⁴⁵ Paikkakuntalaiset lähettivät opettajasta syytöskirjelmän myös Kemijärven piirin kansakouluntarkastajalle. ”Opettaja Patomäki on koko täällä oloaikansa lyönyt lapsia karttakepillä, repinyt tukasta sekä myöhemmin korvista lasten ajettua tukkansa pois”, he kirjoittivat. Kansakouluntarkastaja ei kuitenkaan reagoinut syytteisiin. Todennäköisesti syytöskirjelmästä paistanut tarkoitushakuisuus ja juttujen vanhuus saivat tarkastajan jättämään sen omaan arvoonsa.¹⁴⁶

Maaliskuussa Valpon etsivä Hannes Mahonen kiinnostui Pielisensuun Niinivaaran kansakoulusta saatuaan sieltä ilmiannon. Mahonen matkusti paikalle ja haastatteli oppilaita ja näiden vanhempia. Neljännen luokan oppilaat kertoivat opettajattaren lyöneen erästä oppilasta nyrkillä kasvoihin. Oppilaat kertoivat etsivälle opettajan muulloinkin harrastaneen pahoinpitelyä ja korvatillioiden jakelua.¹⁴⁷ Mahosen ilmoitus sai pääosaston tekemään opettaja Toini Koivistosta henkilökortin. Etsivän mukaan opettajatar oli kiihkeä oikeistolainen. Henkilökorttiin kirjattiin myös se, että opettajatar oli Lotta Svärd -yhdistyksen Pielisensuun paikallisosaston puheenjohtaja.¹⁴⁸

Samoihin aikoihin Kotkan osaston etsivä Keijo Rytkölä ilmoitti Jaalan kansakoulun johtajaopettajan Uno Tuomolan pahoinpitelevän oppilaita. Tuomola oli käynyt kiinni SKDL:ään kuuluvien vanhempien lapseen ja lyönyt tätä poskelle. Toisten oppilaiden kertoman mukaan opettaja oli lyödessään viitannut puolueasiaankin. Etsivä Rytkölä kuvaili opettajaa fasistiseksi. ”Demokraattisesti ajattelevien kansalaisten mielestä on Tuomola kansakoulunopettajaksi nykyaikana kelpaamaton”, totesi etsivä ja ilmoitti, että tämä oli kuulunut asevelijärjestöön ja suojeluskuntaan.¹⁴⁹ Rytkölän ilmoitus sai pääosaston tekemään

145 VP KD 2346/44 1947, 22.3.1947, KA; VP KD 2340/44 1947, 24.10.1947, KA; VP Oulun alaosaston kuulustelupöytäkirja 12/47, KA.

146 Kirjelmä on liitetty Valpon ilmoitukseen VP Oulun ilmoitus 153, 19.2.1947, KA. Kemijärven piirin kansakouluntarkastaja Vilho Siikainen ei tarkastanut koulua eikä merkinnyt saamaansa valitusta tarkastuspöytäkirjoihin. Myös Valpessa kiinnitettiin huomiota siihen, ettei tarkastaja puuttunut valitukseen (VP KD 2346/44, 22.3.1947, KA).

147 VP KD 2107/33 1947, 15.3.1947, KA.

148 Valpon henkilökortti Toini Koivistosta on päivätty 28.3.1947, noin kaksi viikkoa Mahosen ilmoituksen jälkeen. Koivistosta ks. Lotta Svärd -hakuteos ja Elsinen (1986).

149 VP Kotkan ilmoitus 133, 19.3.1947, KA; Uno Tuomolan mukaan syytös pahoinpitelystä liittyi kurinpitoon. Hänen poistaessaan luokasta erästä oppilasta tämän takki oli repeytynyt. Tuomolan mukaan asia saatiin sovitettua oppilaan ja tämän vanhempien kanssa. (Uno Tuomolan haastattelu 30.7.1997.); Jaalan Siikavan koulun opettaja Tyyne Perttula muistaa asian samoin.

Tuomolasta henkilömapin. Opettajan synniksi luettiin mm. se, ettei hän suostunut järjestämään kunnan nuorisotyötä opetusministeriön kehotuksesta huolimatta. Tuomola vastusti myös patsashanketta kansalaissodassa kaatuneille punaisille. Etsivä Rytkölään mukaan opettaja tunnettiin paikkakunnalla innokkaana natsilaisuuden ihailijana ja Jaalan kunnanvaltuuston ”mustimpana” miehenä. Opettaja Tuomola erosi seuraavana lukuvuonna koulusta ja muutti Savonlinnaan.¹⁵⁰

Maaliskuussa myös Kotkan osaston etsivä Uljas Partio teki ilmoituksen opettajasta. Hän ilmoitti, että Kymin yhteiskoulun opettaja Eino Hallikainen ”politikoi melkein jokaisen tuntinsa alussa laskien pilaa hallituksemme ja Neuvostoliiton kustannuksella”, hän ilmoitti. Partion mielestä politikointi ja leikinlasku lisäsi ristiriitoja eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvien välillä ja heikensi kansalaisten myönteistä suhtautumista Neuvostoliittoon.¹⁵¹ Partion mukaan Hallikaista pidettiin erittäin pätevänä opettajana. Hallikaisen ongelma etsivän mielestä oli hänen ”juopotteleva elämäntapansa”. Partio pyysikin Imatran etsivää tutkimaan Hallikaisen menneisyyttä, koska Partion tietojen mu-

Perttulan mukaan poliittiseksi asia oli muuttunut vasta pojan SKDL:läisen isän puuttuttua siihen. Hän muistaa, että paikallisessa lehdessäkin asiaa oli käsitelty osoituksena vasemmistolaisten lasten huonosta kohtelusta koulussa. (Opettaja Tyyne Perttulan haastattelu 5.7.1997.)

150 Valpon henkilömappi Hmp 68 Kotka, Tuomola Uuno, KA; OpM KD 2/25 1946, 25.5.1946, KA; Lukuvuosi-ilmoitukset 1946–1948, Kha III, KA; Joskus kansakouluntarkastajat yrittivät suostutella opettajaa jäämään eläkkeelle tai muuttamaan paikkakunnalta, mikä olisi tyydyttänyt kantelijoita. Jos opettaja suostui vapaaehtoisesti jättämään paikkansa, opettajan ansioluettelo säilyi puhtaana eikä tarkastaja järjestänyt tutkimusta tämän toimista. Lahden piirin kansakouluntarkastaja Herman Lehtokin oli riitoja ratkaistessaan käyttänyt epävirallisia kehotuksia. Vuonna 1946 hän oli pyytänyt erästä Jaalan koulun opettajaa siirtymään paikkakunnalta, kun tämä ei tullut toimeen koulupiiriläisten kanssa (Lahden piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, kevätlukukausi 1946, Kha III, KA). On mahdollista, että Tuomolankin syytöksiä sovittiin ilman virallista tarkastusta. Todennäköisempää kuitenkin on, ettei tarkastaja Lehto ollut tietoinen opettajaan kohdistuneista syytöksistä. Kouluhallituksen eikä Jaalankaan arkistoista löydy viitteitä siitä, että tarkastajaan olisi otettu yhteyttä. Lisäksi tarkastaja oli juuri edellisvuonna nimittänyt opettaja Tuomolan virkaan ja koulun johtajaopettajaksi. (Kha III, kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset, kirjediaarit ja saapuneet asiakirjat, KA; Jaalan kunnan kirkonkylän kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat ja saapuneet kirjeet.); Tuomolaan kohdistetut syytökset johtuivat hänen asemastaan Kirkonkylän koulun johtajaopettajana ja Jaalan kunnan kunnanvaltuutettuna. Kevätlukukaudella 1947, jolloin Valpon etsivä reagoi Tuomalän tekemisiin, tämä oli virastaan vapaana, ja helmikuussa Tuomola oli pyytänyt todistusta koulunsa johtokunnalta viranhakua varten – hän oli siis päättänyt muuttaa paikkakunnalta jo ennen Valpon etsivän saamaa ilmiänto. Tuomola oli joutunut vastatusten Jaalan äärivasemmistolaisten kanssa vuoden 1946 aikana. Varsinkin vuonna 1918 vakaumuksensa puolesta kaatuneiden muistomerkkihankkeen käsitelyssä kunnanvaltuustossa marras-joulukuussa 1946 Tuomola oli asettunut vastustamaan Jaalan Demokraattisten yhdistysten pyrkimyksiä. On mahdollista, että valtuuston päätös rahoittaa muistomerkkihänke ja itseensä kohdistunut poliittinen painostus saivat Tuomolan anomaan virkaa muualta. Huhtikuussa 1947 hän ilmoitti saaneensa opettajanpaikan Savonlinnan kaupungista. (Jaalan kunnan kirkonkylän kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat 1945–1947; Jaalan Kansa-Kansalaiskoulu, saapuneet kirjeet 1944–1947; Jaalan kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1946–1947.); Tuomolan tapauksesta ei muodostunut kamppailua uuden ja vanhan suunnan välillä Jaalassa, koska opettaja muutti pois. Tuomolan kollega Anna-Liisa Liikanen muistaa Tuomolan maltillisena suojeluskuntalaisena ja Tyyne Perttula temperamentikkaana, osallistuvana miehenä, jolla oli ”jotain kahnasta vasemmiston kanssa”. Kumpikaan heistä ei kuitenkaan usko poliittisen painostuksen aiheuttaneen Tuomolan poismuuttoa paikkakunnalta. (Anna-Liisa Liikasen haastattelu 3.7.1997; Tyyne Perttulan haastattelu 5.7.1997.)

151 VP Kotkan ilmoitus 100, 4.3.1948, KA.

kaan Hallikainen oli erotettu aiemmasta työpaikastaan Imatran yhteiskoulusta. Etsivä Eino Mäkelä sai selville, että Hallikainen oli toiminut Imatran yhteiskoulun suomen kielen ja historian opettajana vuodesta 1940. Toukokuussa 1946 koulun johtaja oli vapauttanut Hallikaisen tämän omasta pyynnöstä. Mäkelänkin tutkimusten mukaan Hallikaista pidettiin hyvänä opettajana, joskin hän historian tunneilla puhui politiikkaa ja teki Venäjän vastaista propagandaa. Mäkelä tulkitsi Hallikaisen eron Imatran yhteiskoulusta aiheutuneen juopottelusta.¹⁵² Pääosastolla Hallikaisesta tehtiin henkilömappi. Kymin yhteiskoulun tarkastuksissa Hallikaisen toiminnassa ei kuitenkaan nähty huomautettavaa.¹⁵³

Joensuun osaston etsivä Veli Päivinen otti eronneen etsivä Juvosen tutkiman opettaja Variksen tapauksen uudelleen käsiteltäväksi. Päivinen alkoi seurata Ilmomantsin Tyrjänsaaren koulun johtajaopettajan toimintaa todennäköisesti Yrjö Koistisen kehotuksesta. Koistinen oli tehnyt Variksesta ilmoituksen edellisvuoden lokakuussa. Maaliskuussa 1947 Päivinen raportoi Variksen toiminnasta kahdella ilmoituksella. Ensimmäisessä ilmoituksessa Päivinen ilmoitti opettajan kieltäytyneen esiintymästä SNS:n rauhanjuhlassa ja sanoneen, ettei »ryssä» rauhalle kannattanut laulaa. Päivinen kertasi Joensuun henkilökortissa Variksesta olleen luonnehdinnan: »kiihkomielinen fasisti, joka tunnetaan paikkakunnalla aktiivisena demokratian vastustajana».¹⁵⁴ Toisen ilmoituksen mukaan opettaja jatkoi Neuvostoliitolle vihamielistä kasvatust politiikkaa oppilaidensa keskuudessa. Yleisen mielipiteen mukaan Varis on sopimaton johtaja-

Ainakin kolmea valpolaista kiinnosti Ilomantsin Tyrjänsaaren koulun johtajaopettajan Aaro Variksen toiminta. Etsivä Veli Päivinen tekemän ilmoituksen mukaan Varis oli mm. kieltäytynyt esiintymästä SNS:n rauhanjuhlassa, vaikka kuului seuran johtokuntaan. Varis oli todennäköisesti Kaisa Kinnusen (1996, 185) luonnehtima "paikallinen Paasikivi", jota oli paikkakunnalla yleistä arvonantoa nauttivana henkilöinä pyydetty johtokuntaan seuraa perustettaessa. Entisenä suojeluskuntalaisena hän ei kuitenkaan ollut samaa mieltä SNS:n johdon kanssa. Ilomantsista Varis muutti Alavudelle, jossa hän opetti syksystä 1947 Kirkonkylän kansakoulussa, josta kuva (Varis toisena oik.). Museovirasto.

152 VP Savonlinnan ilmoitus 34, 3.4.1948, KA.

153 Valpon henkilömappi Hmp 2 Savonlinna, Hallikainen Eino, KA; VP KD 2108/33 1948, 8.4.1948, KA; Kymin yhteiskoulun tarkastus- ja vuosikertomukset 1945–1948, Kha II, KA; Hallikaisesta tietoja myös kouluhallituksen opettajakortistossa (oppikoulunopettajat, Oph).

154 VP Joensuun ilmoitus 47, 26.3.1947, KA; Yrjö Koistinen oli tehnyt ilmoituksen Variksen yhteiskunnallisista harrastuksista 16. lokakuuta 1946. Koistisen mukaan Varis nimitteli "demokraattisten kansalaisten lapsia »ryssiksi» ja »bolsheviikeiksi»" (VP Joensuun ilmoitus 152, 16.10.1946 alaosaston kotelossa 3, KA). Koistinen ilmoitti Variksen myös kuuluneen Revonkylän suojeluskuntaan (VP Joensuun ilmoitus 86, 5.8.1947, alaosaston kotelossa 3 suojeluskunta-kansiossa, KA).

opettajaksi, Päivinen totesi. Etsivän mukaan opettaja painosti demokraattisiin järjestöihin kuuluvien vanhempien lapsia.¹⁵⁵ Etsivä Päivisen ja koulupiiriläisten tiivis seuranta saattoi vaikuttaa siihen, että opettaja muutti Alavudelle.¹⁵⁶ Päivinen oli ainakin tässä asiassa etsivä Juvosta aikaansaavampi. Toisaalta paikkakuntalaisten opettajaan kohdistama painostus olisi saattanut vaikuttaa ilman Valpon etsiviäkin. Kouluhallitus ei asiaan puuttunut, joten eron todellisia syitä ei tiedetä.

Maaliskuun alusta 1947 Tuure Lehtonen määrättiin Turun osastopäälliköksi. Virkaanastumispäivänään Lehtonen lähetti alaisilleen kirjeen, jossa hän määräsi näitä kohdistamaan valvonnan niihin poliittisiin ryhmiin ja henkilöihin, jotka olivat oppositiossa hallituksen politiikkaan. Lehtonen toisti näin Valpon osastopäälliköiden neuvottelupäivillä vuotta aiemmin esitetyn kannan, jota hänen edeltäjänsä Yrjö Isomäki ei ollut hänen mielestään tarpeeksi korostanut. Lehtonen keskittyi itse etsimään laittomuuksia oikeiston toiminnasta. Porin lyseon kolmannen luokan oppilaan Esko Valkosen paljastuminen Zabell-järjestön jäseneksi sai Valpon ulottamaan epäilynsä koko kouluun.

Zabell-järjestö oli paljastunut Porissa syyskuussa 1946, jolloin sen toiminta oli ollut vilkkaimmillaan. Järjestö oli levittänyt alkeellisia käsin ja koneella kirjoitettuja lentolehtisiä. Tammikuuhun 1947 mennessä järjestön jäsenmäärä oli laskenut kolmeen. Zabellin johtajana toimi 17-vuotias Taisto Oromaa, joka oli muuttanut Poriin Jyväskylästä. Huhtikuussa 1947 Valpo sai tietää, että Oromaa ja Valkonen yrittivät paeta maasta, ja pidätti heidät. Porissa toiminut Turun osaston etsivä Eino Jokela kuulusteli Valkosta. Valkonen osoittautui Porin Kansallisten Nuorten jäseneksi. Myös hänen sotilaspoikamenneisyytensä kiinnosti Valpoa. Eniten Valpoa kiinnostivat kuitenkin kotietsinnässä Valkosen kotoa löydetyt ”Suomen ainevihko” ja ”Suomea” -vihko. Niiden sisältö tulkittiin välirauhansopimuksen vastaiseksi.

Kaksi päivää myöhemmin, 18. huhtikuuta, osastopäällikkö Tuure Lehtonen järjesti Valkosen varsinaisen kuulustelutilaisuuden, jossa tämän isä oli läsnä. Kuulustelussa Esko Valkonen myönsi laatineensa kirjoitelmat ”Sankarihauta”, ”Demokratisoitu Suomi”, ”SNS:n toilauksia” ja ”Metsäkaartilaisia”. Valkonen sanoi laatineensa ne kokoomusnuorten Nuori Oikeisto -lehden kirjoituskilpailuun. Huhtikuun aikana Valkosen kuulustelut Valpossa jatkuivat, mutta niiden johdosta ei paljastunut laajempaa salaliittoa. Toukokuussa 1947 Lehtonen yritti saada opettajat vastuuseen Valkosen toimista. Hän ehdotti ainevihkojen lähettämistä kouluhallitukselle, jotta se ojentaisi opettajia. Turun osasto siirsi asian pääosastolle ja ehdotti toimia opettajia vastaan, koska nämä eivät ainevihkojen korjausmerkintöjen perusteella olleet ojentaneet Esko Valkosta. Pääosasto ei kuitenkaan kääntynyt asiassa kouluhallituksen puoleen.¹⁵⁷

155 VP Joensuun ilmoitus 48, 26.3.1947, KA.

156 Lukuvuosi-ilmoitukset 1946–1948, Kha III, KA.

157 VP KD 2178/33 1947, 21.5.1947, KA; Ylioppilas Helena Valve opetti Esko Valkosen luokalle suomen kieltä. Seuraavaksi lukuvuodeksi hänen tilalleen valittiin filosofian kandidaatti Irja Rintanen. (Porin lyseon vuosikertomukset 1946–1948, Kha II, KA.)

Tuure Lehtonen oli kuulunut Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraan ja toiminut sen Turun osaston järjestysmiehenä. Huhujen mukaan Lehtonen oli suunnitellut 7. elokuuta 1940 Turussa puhjenneen mellakan, jossa 23 ihmistä loukkaantui ja yksi kuoli. Lehtonen oli liittynyt SKP:hen vuonna 1940. Sodan jälkeen Lehtonen astui Valpon palvelukseen. Hän oli ainoa osastopäällikötason valpolainen, jonka huomion kohteena olivat useat opettajat.
Kansallisarkisto.

Huhtikuussa 1947 etsivä Hämäläinen sai aiheen ilmoittaa Heinäveden Tetrivaaran opettajasta, joka oli kieltäytynyt liputuksesta rauhan allekirjoituspäivänä. Opettaja Matilda Toivanen oli kieltäytynyt liputtamasta »ryssälle». ”Muutama vuoden päästä hävitetään kommunistit koko maan päältä”, opettaja kiihkoili. Lisäksi hän ylisti Hitlerin ja Mussolinin kykyjä. Hämäläinen kirjoitti paikkakuntalaisten ihmettelevän, miten opettaja sai jatkaa Neuvostoliitolle vihamielistä toimintaansa.¹⁵⁸

Lahdessa etsivä Kauko Saniö kiinnitti huomiota Kannaksen yhteislyseon opettajakuntaan, koska suuri osa keväällä 1946 paljastetun Kultaisen leijonan koulupojista opiskeli mainitussa koulussa. Huhtikuussa 1947 Saniö teki opettajista ilmoituksen, jossa hän kertoi Martti ja Wendla Salokkaan, Aimo ja Helmi Saarenpään, Impi Kormun, Kaarlo Tikan sekä Arvo Suomisen kuuluneen lakkautettuihin järjestöihin.¹⁵⁹ Koulun rehtori Martti Salokas oli kuulunut IKL:n Terijoen paikallisosastoon ja kuului Lahden Kansallisseuraan. Hänen puolisonsa Wendla oli entinen lotta ja toimi kokoomuksen edustajana. Puheissaan

158 VP Savonlinnan ilmoitus, 1.4.1947, KA. Ylioppilas Matilda Toivanen oli virkaatekevä Tetrivaaran yläkoulunopettaja ja koulun johtaja. Kouluhallitus tai kansakouluntarkastaja eivät puuttuneet asiaan. Toivanen ei kuitenkaan toiminut enää seuraavana lukuvuonna tarkastuspiirin alueen kouluissa (Lukuvuosi-ilmoitukset 1946–1948, Kha III, KA).

159 VP Lahden ilmoitus 700, 2.4.1947, KA.

Wendla oli edustanut etsivän mukaan oikeiston äärimmäistä siipeä.¹⁶⁰ Ilmoituksen mukaan matematiikan lehtori Aimo Saarenpää oli kuulunut IKL:ään ja esiintynyt lapualaisaikoina mustassa puserossa. Hänen puolisonsa, vakinainen voimistelun tuntiopettaja Helmi Saarenpää oli entinen Terijoen lotta, joka oli painostanut tyttöjä liittymään pikkulottiin. Hänkin oli kuulunut IKL:ään.

Saarenpäiden poliittinen asenne oli monien tiedossa. Terijoella Saarenpäät olivat osallistuneet IKL:n toimintaan ja osoittaneet vastenmielisyytensä politiikan punaiseen väriin. Oppilaiden vääränväriset puserot olivat ärsyttäneet heitä. Aimo Saarenpää (Jana) oli kiivastunut tytöille, jotka ymmärtämättömyyttään olivat hankkineet punaiset koulupuvut. ”Karttakeppi iskeytyi tulisesti opettajanpöydän kanteen ja Jana kysyi ankarasti huutaen, mitä tarkoitimme esiintyessämme mielenosoituksellisesti ryssänpunaisissa asuissamme”, kuvailee yksi puvun hankkineista oppilaista. Helmi Saarenpää oli ollut ”mustaakin mustempi” nähtyään oppilaiden vaatteet ja haukkunut ne mahdollisimman kehoiksi, tökeröiksi ja inhottaviksi. Lopuksi hän oli kiljahtanut: ”Te GPU:n LOTAT!” Koulun rehtorin mielestä vaatetus ei saanut olla opetuksen esteenä, ja Saarenpäät olivat joutuneet opettamaan punapukuisia tyttöjä vastusteluistaan huolimatta.¹⁶¹

Impi Kormu, joka toimi Kannaksen yhteislyseon ruotsin ja saksan kielen lehtorina, kuului IKL:ään ja oli etsivän mukaan innokas natsilaisuuden ihailija. Hän oli liittynyt Lotta-järjestöön vuonna 1939. Sodan aikana Kormu oli tehnyt varusteita ja käynyt pitämässä sotilaille illanviettoja. Etsivä Saniö tiesi voimistelun lehtorin Kaarlo Tikan kuuluneen IKL:ään ja suojeluskuntaan. Tikka oli herättänyt aikoinaan huomiota esiintymällä oppitunneilla mustassa puserossa ja sinisessä solmiossa. Tikka oli lisäksi kuulunut lakkautettujen Terijoen Aseveljet ja Lahden Karjalaiset Aseveljet -yhdistysten johtokuntiin. Suomen ja latinan kielen lehtori Arvo Suominen oli kuulunut suojeluskuntaan. Saniön mukaan hän oli lukeutunut edistysmielisiin. Suominen kuului sosiaalidemokraattiseen puolueeseen, tiesi etsivä. Suominen oli myös Oppikoulunopettajien Liiton puheenjohtaja.¹⁶²

160 Saniön ilmoitus sai Valpon pääosaston tekemään Martti Salokkaasta henkilökortin (VP henkilökortti, Salokas Martti, KA). Henkilökortissa mainittiin Salokkaan IKL- ja kokoomuskytkenäät sekä hänen toimintansa Lahden Karjalaiset ry:n puheenjohtajana. Martti Salokas oli myös toiminut Terijoen kunnanvaltuustossa 25 vuotta, joista 19 sen puheenjohtajana. Hän oli toiminut lisäksi useiden paikallisten yritysten hallintoneuvostoissa (ks. Opettajakortisto, oppikoulunopettajat, Oph). Marraskuussa 1947 ollut virkamieslakko sai Saniön tekemään rehtori Martti Salokkaasta uuden ilmoituksen (VP Lahden ilmoitus 93, 21.1.1948, KA). Saniö ilmoitti Salokkaan olleen IKL:n Terijoen paikallisosaston puheenjohtaja ja innokas mustapaita. Tälläkään ilmoituksella ei ollut vaikutusta. Wendla Salokas toimi uskonnon tilapäisenä tuntiopettajana yhteislyseossa ja oli Lahden kunnanvaltuuston jäsen. Terijoella hän oli toiminut Lotta Svärd -yhdistyksessä. Lisäksi hän oli sotilaskotiyhdistyksen puheenjohtaja ja sotilaskotiliiton keskushallituksen jäsen (Opettajakortisto, oppikoulunopettajat, Oph).

161 Järvinen 1991, 175–177.

162 Kormusta ks. Lotta Svärd -hakuteos 1973. Kormu oli Kannaksen yhteislyseon vararehtori, ja rehtoriksi hänet valittiin 1954. Tikka puolestaan oli ollut perustamassa Salmin suojeluskuntaa vuonna 1917. Terijoen suojeluskunnassa hän oli toiminut komppanianpäällikkönä 1923–1927 ja esikunnassa vuodesta 1927. Paikallispäällikkönä hän oli 1926–1931 (Heikari & Sandelin 1933). Arvo Suominen kaudella Oppikoulunopettajien Liitto erosi SAK:sta, jossa se oli ollut ainoa oppikoulunopettajajärjestö. Suominen oli kuitenkin SAK:n valtuuskunnan jäsen vuodesta 1946 vuoteen 1953.

Säniön laatimalla listalla Kannaksen yhteislyseon opettajista ei ollut suoranaisia vaikutuksia. Koulu tarkastettiin kaksi viikkoa myöhemmin, mutta sillä ei ollut yhteyttä Säniön ilmoitukseen. Valpo ei virallisesti ottanut kouluhallitukseen yhteyttä, eikä kouluhallitus määrännyt tarkastajaa koululle. Kannaksen lyseon tarkastamisen ajallinen läheisyys Säniön ilmoitukseen oli siis sattuma. Tarkastuksessa ei puututtu listalla mainittujen opettajien toimintaan. Sitä vastoin koulun tarkastanut kouluneuvos Otto Lakka piti etsivän mainitsemia opettajia arvossa. Tarkastajan mielestä Suominen teki pätevää työtä, rehtori Salokas johti kouluaan taitavasti ja Kormu oli koulun parhaimpia opettajia.¹⁶³

ELOKUU 1947 – HEINÄKUU 1948; ILMOITUSTEN TEKEMINEN HIIPUU

Syyskuussa 1947 etsivä Arthur Renvall teki ilmoituksen Ilmari Kivisestä, joka puheessaan oli maininnut suojeluskunnat. Ilmari Kivinen ei kuitenkaan enää toiminut opettajana paikkakunnalla.¹⁶⁴

Lokakuussa 1947 Kuopion osaston etsivä Martti Voutilainen teki ilmoituksen Riistaveden Rötikön kansakoulusta, koska siellä käytettiin kiellettyjä oppikirjoja. Opettaja Impi Rissanen oli poistanut käytöstä maanpuolustuksen oppikirjat, mutta käytti vielä sellaisia teoksia kuin ”Antero ei enää palaa kotiinsa” ja ”Merisotavaiheita”. Etsivä Voutilainen lisäsi ilmoitukseensa opettajan olevan kiihkeä lotta.¹⁶⁵ Edellisvuonna Rissanen lottapuvun luovutus oli saanut aikaan ilmoituksen opettajasta. Rissanen oli sanonut puvun taas pian tulevan käyttöön. Ilmoituksen mukaan hän oli myös uhannut tapattaa paikkakunnan kommunisteja, jos aika muuttuisi.¹⁶⁶ Pääosasto lähetti Voutilaisen ilmoituksen kouluhallituksen pääjohtajalle, joka ei toiminut asiassa ainakaan virallisesti. Kiellettyjen kirjojen käyttö oli yleistä koko maassa, ja kansakoulun tarkastajat joutuivat huomauttamaan siitä usein.¹⁶⁷ Lottatoimintakin oli naisopet-

163 Kannaksen yhteislyseon vuosikertomukset 1945–1948, Kha II, KA. Säniön ilmoituksessa mainitut opettajat toimivat koulussa vielä vuoden 1948 jälkeenkin. Otto Lakan luonnehdinta Suomisesta on peräisin Lappeenrannan tyttölyseon tarkastuksesta maaliskuulta 1945 sekä Salokkaan ja Kormun Kannaksen yhteislyseon tarkastuksesta toukokuulta 1946. Mainitut opettajat toimivat myös valtion sisäoppilaitoksessa. Toukokuussa 1945 koulun tarkastanut kouluneuvos Niilo Kallio oli antanut Salokkaalle tunnustusta päärehtorin tehtävien huolellisesta ja asiantuntevasta hoitamisesta. (Kha II, tarkastuskertomukset 1945–46, KA.)

164 VP Vaasan ilmoitus 794, 8.9.1947, KA; Edellisvuonna ääriavasemmiston Kansan Ääni -lehti oli käsitellyt Ilmari Kivisen toimintaa jutussa, joka oli otsikoitu: ”Fasistien propagandistina Kauhavalla heiluu kokoomuslainen kunnanvaltuutettu ja »urheilupoliitikko» opettaja Kivinen” (Kansan Ääni 24.5.1946). Jutussa kerrottiin opettajan esittäneen urheiluseuran iltamissa fasismin ja kansalliskiihkon ylistyslaulun, joka ”kohokohdissaan sai räikeän agitatorisen luonteen”. Jutun lopussa oli viesti Kiviselle: ”demokratian silmä on valppaana Kauhavallakin!”. Lehden toimitus vaati viranomaisia puuttumaan Ilmari Kivisen toimintaan ja asetettava hänet vastaamaan valtakunnan turvallisuutta vaarantavista puheistaan. Valpon etsivä kuittasi asian yhdellä ilmoituksella, mikä ei varmaan vastannut toimituksen toiveita.

165 VP Kuopion ilmoitus 16, 17.10.1947, KA.

166 VP Kuopion ilmoitus 125, päiväämätön vuodelta 1946, KA.

167 Kansakoulujen tarkastuskertomuksissa tarkastajat huomauttivat opettajille vanhojen karttojen käytöstä tai kielletyistä oppikirjoista aina vuoteen 1948 saakka (ks. Tampereen piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset syyslukukaudella 1945, Keski-Pohjanmaan piirin kansa-

tajille ollut hyvin yleistä, eikä se sodan jälkeen aiheuttanut opettajattarien erottamisia. Todennäköisesti Impi Rissasta painostettiin epävirallisesti, sillä hän jätti seuraavana lukuvuonna johtajaopettajan paikkansa Riistavedellä.¹⁶⁸

Vaasan osaston etsivä Sulo Erola puuttui ainoan kerran opettajien toimiin lokakuussa 1947. Hän ilmoitti opettaja Kirsti Kuikan puhuneen sopimattomasti SNS:n adressin keruun yhteydessä. Erola tarkoitti ilmoituksessaan Kangasniemen Äkryn kylän kansakoulun johtajaopettajaa Kirsti Huikkaa. Tämä oli sanonut SNS:n virkailijalle, että ”on tarpeetonta liehitellä ryssää tällä tavoin”. Kiihtyneenä opettaja oli vielä jatkanut: ”Perkele, kuinka kauan luulette olevanne vallassa”. Erola lisäsi ilmoituksensa saaneensa tietää opettajan yrittävän kasvattaa oppilaita lapualaisessa hengessä.¹⁶⁹

Valpon pääosaston esittelijänä toiminut Eino Laakso tutki lokakuussa Enonlahden kansakoulun johtajaopettajan Albert Mönkkösen neuvostovastaista esiintymistä Vehmersalmella. Mönkkönen oli antanut oppilaille lupaa Pariisin rauhan allekirjoituspäivänä, muttei ollut järjestänyt koululla juhlaa. Laakso epäili opettajan kirjoittaneen päiväkirjaan pitäneensä juhlan ja uskoi opettajan syylistyneen päiväkirjan väärentämiseen.¹⁷⁰ Laakso pyysi Kuopion osastoa selvittämään Mönkkösen toimia. Kuopion osaston etsivä Kauko Nuutinen lähetti Laaksolle tiedon, että opettaja oli tullut sovinnollisemmaksi, vaikka toimikin kunnanvaltuustossa porvariston edustajana. Laakso lopetti Mönkkösen seurannan.¹⁷¹

Lokakuun lopulla Kotkan osaston etsivä Aarre Mantere teki ilmoituksen Kotkan lyseon opettajista Onni Soinista, Oskari Suomelasta, Arvo Väiniosta ja Paavo Syrjöstä. Nämä olivat oppitunneillaan tuoneet ilmi vastenmielisyytensä nykyistä poliittista suuntausta kohtaan eivätkä luopuneet »ryssittelystä». Opettajat myös harrastivat työläisoppilaiden painostusta. Edellislukukaudella opettajat olivat pakottaneet kahden ”nykyistä suuntausta” kannattaneen oppilaan vaihtamaan koulua.¹⁷²

Kotkan lyseon rehtorista Onni Soinista tehtiin Valpon pääosastolla henkilö-mappi. IKL:n yhdistysten arkistoista paljastui Soinin toimineen Kymenlaakson piirijohtajana. EK-Valpon arkistojen mukaan Soini ei ollut kovin haluk-

---

koulujen tarkastuskertomukset kevätlukukaudella 1946, Suupohjan ja Keski-Pohjanmaan piirien kansakoulujen tarkastuskertomukset syyslukukaudella 1946, Keski-Pohjanmaan piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset kevätlukukaudella 1947, Jyväskylän piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset syyslukukaudella 1947 ja Suupohjan piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset kevätlukukaudella 1948, Kha III, KA).

168 Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–1949, Kha III, KA.

169 VP Vaasan ilmoitus 878, 24.10.1947, KA.

170 VP pääosaston ilmoitus 1875, 28.10.1947, KA. Päiväkirjan väärentämisestä opettaja saattoi jopa menettää työnsä (ks. Kha III Kajaanin piirin tarkastuskertomukset kl 1949, Vuolijoen koulu, KA). Valpon etsivän epäilyt Albert Mönkkösen toimista eivät kuitenkaan kantautuneet kansakouluntarkastajalle tai hän ei ottanut niitä kuuleviin korviinsa.

171 VP Kuopion ilmoitus 14, 21.1.1948, KA; Mönkkönen oli toiminut Enonlahden koulussa vuodesta 1918 lähtien. Hän oli ottanut osaa kansalaisistaan valkoisten joukoissa ja kuulunut suojeluskuntaan. Hän oli Vehmersalmen kunnanvaltuuston pitkäaikainen puheenjohtaja. Mönkkösen uraan Valpo ei päässyt vaikuttamaan. Hän jatkoi koulussa ja luottamustoimissaan seuraavinakin lukuvuosina. (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–1949, Kha III, KA; Opettajakortisto, kansakoulunopettajat, Oph; Ansioluettelot eläkehakemuksiin 1952, Oph.)

172 VP Kotkan ilmoitus 382, 27.10.1947, KA.

kaasti vastaanottanut piirijohtajan tehtäviä. Soinin ansiolista IKL:ssä oli kuitenkin pitkä. Hän oli toiminut Kotkan osaston puheenjohtajana, aluejohtajana ja liikkeen ehdokkaana valitsijamiesvaaleissa. Lisäksi Soini oli valittu Lapuan liikkeen Kotkan paikallisosaston toimikuntaan vuonna 1930.¹⁷³ Myös Arvo Vainio sai mapin Valpoon. Vainio oli Kotkan näkyviä porvareita, ja hän oli toiminut Kotkan kaupunginvaltuustossa vuodesta 1947. Lisäksi hän oli pitkäaikainen kirkkoneuvoston jäsen. Valpo katsoi merkitykselliseksi kirjata Vainion julkaisseen säveltäjä P.J. Hannikaisen ja kouluneuvos Poijärven kanssa ”Laulukerho”-kirjat. Todennäköisesti ystävyys Poijärven kanssa laskettiin myös Vainion synniksi.¹⁷⁴ Voimistelun lehtorista Paavo Syrjöstä ja suomen kielen lehtorista Oskari Suomelasta Valpo ei tehnyt henkilökorttia tai -mappia. Etsivä Mantereen ilmoitus ei johtanut Kotkan lyseon tarkastukseen, ja kaikki ilmoituksessa mainitut opettajat jatkoivat koulussa vielä 1940-luvun lopulla.¹⁷⁵

Valpon ja kouluhallituksen näkemykset Kotkan lyseon opettajista erosivat huomattavasti toisistaan. Valpon mukaan opettajat Onni Soini (seisomassa 7. vas.), Oskari Suomela (seisomassa 8. vas.), Paavo Syrjö ja Arvo Vainio (seisomassa vas.) politikoivat koulussa ja vaikeuttivat työläisten opiskelua. Kouluhallituksen tarkastaja kuvasi opettajat aivan toisenlaisina: ”Häntä (Soinia) täytynee eräistä puutteellisuuksistaan huolimatta pitää varsinkin onnistuneena rehto-

173 Valpon henkilömappi Hmp 7 Kotka, Soini Onni Heikki, KA; VP KD 725/170 1947, päiväämätön, KA.

174 Valpon henkilömappi Hmp 53 Kotka, Vainio Arvo Aapeli, KA. Vainio oli sodan aikana ollut näkyvä kotkalainen. Talvisodassa hän toimi joukkueenjohtajana ja komppanian päällikkönä ja jatkosodan aikana sotilaspiirin esikuntaupseerina. Suomen Laulajain ja Soittajain Liitossa hän oli myös tunnettu hahmo. Hän toimi SULASOLin hallituksen jäsenenä vuodesta 1947, Kymenlaakson piirisihteerinä 1929–1946 ja puheenjohtajana myöhemmin vuodesta 1948.

175 Kotkan lyseon vuosikertomukset 1947–1949, Kha II, KA; Kouluhallituksen tarkastaja puuttui tosin Paavo Syrjön toimintaan syyskuussa 1948, kun vanhempainneuvoston puheenjohtaja oli nostanut esille Syrjön sopimattoman esiintymisen viran ulkopuolella. Syrjö sai jatkaa kuitenkin koulussa luvattuaan, ettei hän vastedes antaisi aihetta huomautuksiin. (Kha II, Kotkan lyseon tarkastuskertomus 15.–16.9.1948, KA.)

rina. Hän on arvovaltainen, käytökseltään moitteeton herrasmies, joka suhtautuu ymmärtäväisesti opettajiin ja oppilaisiin, ylläpitää hyvää kuria koulussaan ja edustaa arvokkaalla tavalla laitostaan. — Taitavana pidän myös suomenkielen vanhempaa lehtoria Os-kari Suomelaa. Hänen kieliopin opetusensa ei herättänyt erikoisesti huomiota; mutta V luokan Kalevalan tunti oli mielestäni erittäin ansiokas: esitystapa oli tosin pikemmin vaatimatonta kuin loisteliasta, mutta herkkää ja miellyttävää ja sisältö niin kiintoisaa, että pojat miltei henkeään pidätellen sitä kuuntelivat.” Arvo Vainiota tarkastaja kuvaili ”ensirivin” laulunopettajaksi. (Kha II, Kotkan lyseon tarkastuspöytäkirja 19.2.1947, KA.) Kuva syksyltä 1947. Museovirasto.

Joulukuussa etsivä Veikko Hämäläinen teki ilmoituksen Kuitaan kansakoulunopettajasta neiti Savosesta, joka pakotti oppilaita partiotoimintaan. Kuitaan kouluissa ei kuitenkaan sodan jälkeen ollut toiminut ketään neiti Savosta.¹⁷⁶ Todennäköisesti ilmoitus koski sotaa edeltäneen ajan tapahtumia. Kaksi viikkoa myöhemmin Oulun osaston esittelijä Veikko Koskinen teki ilmoituksen haukiputaalaisen opettajan Juho Jyrävän osallisuudesta kyydityksiin. Koskinen oli käynyt puhuttelemassa opettajaa tämän lapualaisvuosien aikaisesta toiminnasta.¹⁷⁷

Ääriivasemmiston vastustamisen lisääntyttyä ja virkamieskunnan puhdistusten epäonnistuttua SKP näki vuoden 1947 virkamieslakossa tilaisuutensa. Valpo kehotti etsiviään seuraamaan virkamiesten asennoitumista lakkoliik-keeseen. Tampereen osaston etsivä William Kahila paneutui tehtävään sellaisella hartaudella, että hän sai työstään nuhteita esimieheltään. Kahila selvitti 57 nokialaisopettajan taustat ja suhtautumisen lakkoon. Hän kirjoitti muistiin opettajien ja jopa näiden puolisoiden sanomisia ja tekemisiä. Kahila ilmoitti myös, mitä sanomalehtiä opettajat lukivat. Osastopäällikön mielestä moinen touhu oli ajan haaskausta.¹⁷⁸

Maaliskuussa 1948 Kotkan osaston etsivä Aarne Toivanen teki ilmoituksen Vehkalahden Husulan kansakoulun johtajaopettajasta Jaakko Longasta.¹⁷⁹ Toivasen mukaan tämä oli levitellyt huolestuttavia huhuja YYA-neuvotteluista ja väittänyt sopimuksen johtavan Suomen sotaan.¹⁸⁰ Maantiedon tunneilla Lonka oli puhunut pilkalliseen sävyyn Neuvostoliitosta. Lisäksi hän oli väittänyt, että suomalaiset olisi siirretty Siperiaan, jos Neuvostoliitto olisi voittanut sodan. Etsivä ilmoitti oppilaiden vanhempien ihmettelevän opettajan vihamielistä suhtautumista Neuvostoliittoon.

Toivasen ilmoitus sai Kotkan osaston ilmoittamaan asiasta pääosastolle. ”Lonka politikoi ahkerasti koulussa oppilailleen. Sopimuksesta on hän mm. maininnut, että se tietää vain sotaa Suomen ja Neuvostoliiton välille”, todettiin osaston tilannekatsauksessa.¹⁸¹

Kotkan osaston etsivä Uljas Partio ilmoitti maaliskuussa Pyhtään Heinlahden kansakoulun johtajaopettajan Ilmari Vainion olevan vanha IKL:läinen ja suoje-luskuntalainen. ”Nykyisin hänet tunnetaan paikkakunnalla kiihko-oikeistolai-

176 VP Savonlinnan ilmoitus 448, 4.12.1947, KA. Pariskunta Taavi ja Aino Savonen olivat Sulkavan Lohilahden opettajia, muita Savosia Savonlinnan tarkastuspiirin alueella ei toiminut.

177 VP Oulun ilmoitus 423, 17.12.1947, KA. Puhuttelulla ei ollut vaikutusta, koska Jyrävä jatkoi Haukiputaan Pateniemen kansakoulun johtajaopettajana.

178 VP Tampereen ilmoitus 13, 16.1.1948, KA. Pääosastolla Kahilan ilmoituksen sivuun kirjoitettiin, että hänelle on annettava huomautus paperin ja työvoiman tuhlauksesta. ”Koskien virkamieslakkoo: tarkoitus on kait ollut huomioida lakkokiihottajat, joista on poliittisesti epäedullisia tietoja eikä lähetää tällöistä luettavaa”, huomautti pääosasto.

179 Jaakko Lonka oli ollut 35 vuotta Husulan koulun johtajaopettaja ja paikkakunnan näkyvä hahmo. Hän toimi mm. kunnanvaltuustossa ja kouluvaliokunnassa sekä opettajayhdistyspiirin ja kirjaston johtokunnassa. Lonka jatkoi koulussaan eläkkeelle siirtymiseensä saakka, eikä hänen toiminnastaan valitettu myöhemmin kouluviranomaisille (Ansioluettelot eläkehakemuksiin 1955, Oph; Opettajakortisto, kansakoulunopettajat, Oph; Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–1949, Kha III, KA).

180 VP Kotkan ilmoitus, 16.3.1948, KA.

181 VP Kotkan osaston tilannekatsaus maaliskuulta, 6.4.1948, KA.

sena ja hallituksen vastaisten huhujen levittäjänä”, totesi Partio. Opettaja oli ennustanut YYA-neuvottelujen epäonnistuvan Neuvostoliiton ja Turkin sodan puhkeamiseen. Partion mukaan opettaja oli sekaantunut myös asekatkentaan. Asekatkentaepäilyissä etsivä Partio sekoitti todennäköisesti Vainion toiseen pyhtääläiseen opettajaan, Armas Hellsteniin, joka tuomittiin asekatkennästä.¹⁸²

Vuoden 1947 jälkipuoliskolla valpolaiset olivat tehneet vähemmän ilmoituksia opettajista kuin alkuvuonna, ja keväällä 1948 ilmoitusten tekeminen hiipui entisestään. Pääosastolle kertyi lukuvuoden 1947–48 aikana kuitenkin nelisenkymmentä ilmoitusta.

ILMIANNOT KANNUSTIVAT ILMOITUSTEN TEKEMISEEN

Valtiollisen poliisin etsivät eivät olleet kiinnostuneita opettajakunnasta. Suuri osa etsivistä ei tehnyt yhtään ilmoitusta opettajista. Kommunisteista Backman, Koistinen, Lehtonen ja Railovaara vastasivat valtaosasta ilmoittelua. Muut seurasivat opettajia satunnaisesti. Etsivien toimet opettajakunnan puhdistuspyrkimyksissä olivat onnettomia, ja usein ilmoitukset jäivät ilman jatkotoimia. Vain harvoin opettajia yritettiin kammata kouluista pois ja ainoastaan muutamat etsivät jatkoivat opettajien seuraamista ilmoitusten teon jälkeen.

Valpon opettajista tekemät ilmoitukset lisääntyivät vuodenvaihteessa 1946–47, johon mennessä koulujen kansandemokraattiset johtokuntien jäsenet olivat jo jonkin aikaa yrittäneet saada muutosta aikaan SKDL:n ohjeiden mukaisesti. Todennäköisesti juuri jotkut heistä pyysivät apua valtiolliselta poliisilta turhaututtuaan omaan voimattomuuteensa.¹⁸³ Ilmiantojen lisääntyminen aktiivikin etsiviä ilmoitusten tekemiseen.

Moni koululainen tiedotti Valpolle opettajastaan. Oppilaat eivät kuitenkaan hankkineet sillä lisäansioita, vaan asiaan innostivat poliittisesti tiedostavat vanhemmat. Vanhemmat tiesivät koulusta lastensa kertoman perusteella ja usein kritiikkittä suhtautuivat lastensa puheisiin, varsinkin jos ne vastasivat heidän omia näkemyksiään.¹⁸⁴ Jotkut todistivat opettajaa vastaan myös omien koulukokemustensa perusteella, vaikka niistä oli kulunut aikaa vuosia. Monet koki-

182 VP Kotkan ilmoitus 112, 8.3.1948, KA; Vainio oli Heinlahden johtajaopettajana eläkkeelle siirtymiseensä saakka 1957. Vainio oli Pyhtään kunnanvaltuuston sekä useiden eri lautakuntien ja johtokuntien jäsen. Paitsi että hänellä oli monia kunnallisia luottamustehtäviä, hän oli myös Heinlahdella nuorisoseuran esimies ja Kymenlaakson nuorisoseurojen johtokunnan jäsen. Vainio toimi myös Uuden Suomen ja Etelä-Suomen kirjeenvaihtajana. (Ansioluettelot eläkehakemuksiin, Oph.); Asekatkennästä ks. Lukkari 1984.

183 SKDL:n valistusjaoston saamat kirjeet osoittavat joidenkin jäsenien turhautuneen liiton voimattomuuteen (ks. esim. Arvo E. Juuselan kirje 15.4.1948, jossa tämä tiedustelee, miksei virkamieskysymyksessä ole tapahtunut mitään, SKDL:n valistusjaosto, Muut lähetetyt kirjeet 1948, Ka).

184 Esimerkiksi Liperistä lähetettiin Valpolle ilmianto, jossa kerrottiin opettajan uhanneen polttaa koulun, jos ”ryssä kieli” tulee oppiaineeksi. Niin ainakin lapset olivat kotona vanhemmilleen kertoneet. Ilmiannon kohteena oli Liperin Kirkonkylän kansakoulun johtajaopettaja Kalle Mononen (VP Joensuun ilmoitus 237, 31.12.1946, alaosaston kotelossa 3, KA). Mononen oli paikkakunnan näkyviä hahmoja. Hän oli sosiaalilautakunnan varapuheenjohtaja sekä Osuus-kassan ja Yhteiskoulun vanhempainneuvoston puheenjohtaja (Ansioluettelot eläkehakemuksiin 1956, Oph).

vat joutuneensa koulussa painostuksen kohteeksi oman tai vanhempiansa puoluekannan vuoksi.

Ilmiantoja tehtiinkin monenlaisista asioista. Helsingin suomalaisen yksityislyseon iltalinjalla oli ilmiantaja, joka seurasi Kokoomuksen Nuorten Liiton toimintaa. Hän ilmoitti matematiikan opettajan Anna-Greta Korhosen olleen mukana provokaatiossa. Joku oppilaista oli kertonut poliittisen vitsin, jolle luokka oli nauranut. Ilmiantajan kertoman mukaan Korhonen oli alustanut vitsein ja sallinut oppilaiden nauraa.¹⁸⁵ Rantasalmen yhteiskoulussa joku oppilaista oli pitänyt Neuvostoliiton vastaista propagandaa sisältäneen esitelmän. Hänen luokkatoverinsa ilmoitti asiasta Valpolle. ”Koulun opettaja Kerttu Pehkonen on sallinut esitelmän pidon ja myöntänyt sen hyväksi ja oikeaksi”, totesi ilmiantaja.¹⁸⁶ Erään oppilaan ilmoituksen mukaan Kouvolan tyttölyseon rehtori Ester Kähönen oli pitänyt kevätkuuhlassa sopimattoman puheen, ja Kymin yhteiskoulun opettaja Anni Soininen oli erään koululaisen mukaan puhunut oppilaille sopimattomia.¹⁸⁷ Oppikoululaiset osasivat halutessaan olla omaaloitteisia.

Jotkut opiskelijat rahoittivat opintojaan Valpon avulla. Vuonna 1946 Valpo sai värvättyä Rauman seminaarista erään opiskelijan urkkijakseen. Hän kuitenkin paljastui ja joutui toveriensa syrjimäksi. Kaikki Valpoa avustaneet eivät kuitenkaan edes tienneet sitä tehneensä. Eräskin Kajaanin seminaarissa opiskellut oli kertonut sukulaiselleen opiskelutoverinsa olevan fasisti, ja sukulainen puolestaan oli tiedottanut asiasta Valpolle.¹⁸⁸ Reijo Ahtokarin mukaan eräs Helsingin suomalaisen normaalilyseon auskultantti toimi todennäköisesti Valpon »vasikkana».¹⁸⁹ Kyseiseltä opiskelijalta saattaa olla lähtöisin helmikuussa 1948 tehty ilmoitus koulun penkinpainajaisriehasta. Ilmoituksen mukaan op-

---

185 VP Helsingin ilmoitus 2086, 27.11.1947, KA.

186 Päiväämätön ja allekirjoittamaton ilmoitus (VP Amp. VII A 2, kotelossa 33). Rantasalmen yhteiskoulu perustettiin 25.11.1948, mikä on liian myöhäinen ajankohta tällaiselle ilmoitukselle. Todennäköisesti koulu toimi aluksi ilman perustamislupaa. Opettaja Kerttu Pehkosta ei löydy opettajamatrikkeista tai kouluhallituksen opettajakortistosta. Ilmoituksen sisältö saattaakin olla ilmiantajan mielikuvituksen tuotetta.

187 Kähösestä VP KD 4920/28 1947, 9.6.1947 ja Soinisesta VP KD 4421/33 1947, 27.5.1947, KA. Kähönen oli Viipurissa toiminut Lotta Svärd -yhdistyksen Kuokkalan paikallisosastossa. Sotien aikana hän toimi tyttöpartion johtajana Hangossa ja Kouvolassa. Vuodesta 1947 Kähönen toimi Kouvolan Kansallisseuran johtokunnassa ja seuran naiskerhon puheenjohtajana. Kähönen jatkoi koulun rehtorina ja vuonna 1971 hänelle myönnettiin kouluneuvoksen arvonimi. (Kouvolan tyttölyseon vuosikertomukset 1947–1949, Kha II, KA; Oppikoulujen opettajat 1955; Opettajakortisto, oppikoulunopettajat, Oph; Lotta Svärd -hakuteos 1973.) Soininen jatkoi koulussa eläkkeelle siirtymiseensä saakka, vuoteen 1957 (Opettajakortisto, oppikoulunopettajat, Oph).

188 Ahtokari 1969, 140; Ks. Rauman seminaarilaisten ja heidän opettajiensa mielenilmaisusta VP KD 2058/33 1948, 7.4.1948, KA; Kajaanin seminaarilaisen tietojen joutumisesta Valpolle ks. VP Oulun alaosaston asiamappi 4, KA.

189 Ahtokari 1969, 140; Vuosien 1944–1948 aikana Helsingin normaalilyseon toiminta ei noussut esille kouluhallituksessa. Lieneekö vaikutusta ollut sillä, että kouluhallituksen pääjohtaja Yrjö Ruutu oli sisäministeri Yrjö Leinon ja opetusministeri Johan Helon ohella koulun vanhoja oppilaita (ks. Helsingin normaalilyseon matrikkeli 1967, 13). Erityisesti teknillisissä oppilaitoksissa Valpolla näyttää olleen avustajia (ks. Helsingin teknillisen oppilaitoksen ja teknillisen opiston oppilaiden, Tampereen teknillisen koulun opettajien ja Lahden teknillisen koulun oppilaskuntaa koskevat ilmoitukset VP Amp. VII A 6, KA).

pilaat lauloivat poliittisesti arveluttavaa laulua. ”Alas Pekkalan hallitus, niskasta kiinni ja puukolla selkään ellei se muuten lähde” -kertosäe näytti ilmoittajan mielestä herättävän opettajissa tyytyväisyyttä. Opettajat eivät yrittäneet estää provokaatioesitystä.

Aina ilmiannot eivät liittyneet suoranaisesti koulunpitoon tai politikointiin. Huhtikuussa 1948 eräs avustaja tiedotti Valpolle havaintojaan nimismiehen ja muoniolaisen alakansakoulun opettajattaren toimista Muonion matkustajakodissa. Ilmiannossa viitattiin opettajan harrastavan myös ruumiillista kurittamista.¹⁹⁰ Luovutetun Karjalan alueelta Alavudelle siirretyt vanhemmat puolestaan suutuivat kansakoulunopettajalle, joka nimitteli heidän lapsiaan ryssiksi. He ilmoittivat asiasta Valpolle, joka ei kuitenkaan puuttunut asiaan. Virkaa tekevä opettaja sai jatkaa sijaisuuksien hoitamista.¹⁹¹

Valpon etsivät tiesivät, miten lasten kertomuksiin suhtauduttaisiin. Usein lapset kertoivat etsiville sen, mitä heidän vanhempansa olivat käskeneet kertoa. Vanhemmat puolestaan tiesivät, millaisista asioista etsivät olivat kiinnostuneita. Vaikka Valpon saamat ilmiannot olivat monasti liioiteltuja ja yksipuolisia, ne saivat Valpon toimimaan koulukysymyksissä.

2.3.5 Opettajista tehtyjen ilmoitusten syyt

Lähes kaikki Valpon saamat ilmiannot koskettivat opettajan poliittista toimintaa – muun sisältöiset ilmiannot ja kantelut kohdistuivat kouluhallitukselle ja opetusministeriöön. Valpon etsivät tekivät ilmoituksia opettajista, jotka suhtautuivat vihamielisesti Neuvostoliittoon. Myös työläislasten painostaminen oli tyyppinen ilmoituksen aihe. Opettajan syyllistyminen ruumiilliseen kurittamiseen sai Valpon etsivät joskus puuttumaan asiaan, varsinkin jos pahoinpitelyyn voitiin sanoa liittyneen poliittisia motiiveja. Monesti Valpon etsivät ilmoittivat opettajan syyllistyneen useampiin rikkeisiin. Tyyppillisessä ilmoituksessa opettaja sekä »ryssitteli» että painosti työläislapsia.¹⁹² Ilmoitukset voi sisältönsä perusteella jaotella eri luokkiin. Uuden suunnan vastaiset kannanotot ja lakkautettujen järjestöjen jäsenyys olivat lähes joka toisen ilmoituksen aiheena.

---

190 VP Rovaniemen ilmoitus 706, 12.4.1948, KA. Ilmoituksen kohteena ollut alakansakoulun opettajattaria ei voi tunnistaa Valpon saamien tietojen avulla. Ilmoituksella ei kuitenkaan ollut vaikutusta, sillä molemmat Muonion alakansakoulun opettajattaret jatkoivat seuraavanakin lukuvuonna kouluillaan. (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–1949, Kha III, KA.)

191 Valpon Vaasan osaston etsivä ilmoitti opettajatar Kerttu Suomelan ”ryssittelystä” pääosastolle (VP Vaasan ilmoitus 203, 4.3.1947, KA). Sillä ei ollut vaikutusta, vaikka Suomela toimi sijaisena Alavuden kansakouluissa. Vuonna 1949 hän sai viran Aseman koululta (Lukuvuosi-ilmoitukset 1946–1949, Kha III, KA; Ks. myös Sippola 1994, 80, 84, 115).

192 Ilmoitusten luokitteluun sisällön mukaan on vaikeaa, koska monessa ilmoituksessa opettajan sanottiin syyllistyneen useaan rikkeeseen. Vain sellaiset tapaukset on luokiteltu, joiden voi selkeästi sanoa edustavan jotain tiettyä sisältöluokkaa. Tällaisia tapauksia on 124.

Vaasassa ilmestyneen Kansan Ääni -lehden sivuilta kuului taustajärjestön (SKDL:n) ääni, jossa oli erityisen kärkevä sävy. kuvailee Raimo Salokangas (1988, 280) demokraattisten järjestöjen äänenkannattajana tunnettua lehteä. Kansan Ääni puuttui usein koululaitoksen puhdistamiseen. Sen mielestä viranomaisten oli syytä tarkkailla opetuksen henkeä varsinkin Alavuden keskikoululla ja ojentaa opettajaa, joka häpäisi voiton päivää. Kansan Ääni 14.6.1946.

Fasistinen mielenosoitus

ALAVUDEN KESKIKOULULLA.

Alavudelta kirjoitetaan, miten ovat käyneet paikkakunnan työsiellä eräs keskikoulun opettaja väenjärjestöille aivan maanvalvaksi, sillä missä he liikkunevat, siellä »tuuli» aina repii työväenjärjestöjen kokous- ja iltamainokset.

Alavudelta kirjoitetaan, miten ovat käyneet paikkakunnan työsiellä eräs keskikoulun opettaja väenjärjestöille aivan maanvalvaksi, sillä missä he liikkunevat, siellä »tuuli» aina repii työväenjärjestöjen kokous- ja iltamainokset.

Tämä »sankariteko» sai oppilaitten taholta voimakkaan hyväksymisen ja mainittu »sankariopettaja» joutui kieroikasvattamiensa oppilaitten ihailun ja palvonnan kohteeksi.

Alavuden keskikoulun oppilaat

Paikkakunnan demokraattinen väestö on sitä mieltä, että sanotun koulun opetuksen henkeä olisi syytä viranomaisten hiukan tarkkaila ja samalla antaa tuntuva ojenus opettajalle, joka voitonpäivän ja Suomen lipun mainitulla tavalla häpäisi.

Jos opettaja ilmoituksen mukaan moitti hallitusta tai povasi uutta sotaa Neuvostoliiton kanssa, hänen voi sanoa toimineen uuden suunnan vastaisesti. Tällaisia tapauksia etsivät ilmoittivat 26. Kiteen Ruppovaarassa opettajalla sanottiin olevan Neuvostoliiton vastainen opetustyyli.¹⁹³ Savirannan Sieppijärvellä opettaja antoi ymmärtää, ettei taistelua vielä ole menetetty.¹⁹⁴ Simossa opetettiin Suur-Suomi-hengessä¹⁹⁵, ja Karhulassa opettaja pilaili hallituksen ja Neuvostoliiton kustannuksella.¹⁹⁶ Ilmoituksissa opettajien sanottiin olevan "kiihkomielisiä fasisteja", "demokratian vastustajia" ja "vanhan suunnan kannattajia". Opettajan, joka ei suostunut esiintymään SNS:n rauhanjuhlassa tai käsittelemään Neuvostoliiton kulttuuria, ilmoitettiin olevan uuden suunnan vastustaja. Uuden suunnan vastaisuudesta tehdyt ilmoitukset olivat heijastumia valtakunnan politiikasta. Paasikivi oli kuuluttanut uusia kasvoja eduskuntaan, ja kommunistit vaatineet taantumuksellisten sekä vanhan suunnan edustajien erottamista. Voitonpäivän laiminlyönti osoitti uuden suunnan edustajien mielestä taantumuksen, ja se sai aikaan puhdistuksia kommunistienkin piirissä.¹⁹⁷ Alavuden keskikoulussa opettajat laskivat lipun voitonpäivänä ja häpäisivät lipun

193 VP Savonlinnan tilannekatsaus toukokuulta 1946, KA.

194 VP YD 1211, 17.12.1946, KA.

195 VP KD 1260/33 1946, 23.2.1946, KA.

196 VP Kotkan ilmoitus 100, 4.3.1948, KA.

197 Aimo Rikka sai lähteä Suomi-Neuvostoliitto-Seurasta ja SKP:sta, kun SNS ei keväällä 1947 ollut viettänyt voitonpäivää (SKP:n puoluetoimikunnan pöytäkirja 4.6.1947, Ka).

nostajaa.¹⁹⁸ Myös Pariisin rauhan allekirjoituspäivänä 10. helmikuuta 1947 lipun nostamatta jättäminen aiheutti ilmoituksen.¹⁹⁹

Neuvostovastaisuus piti kitkeä. Se oli pääministerinä ja presidenttinä toimineen Paasikiven vaatimus. Samaa vaativat myös opetusministerit ja kouluhallituksen pääjohtaja. Valpon etsivien ilmoitukset ovat sikäli ymmärrettäviä. He kertoivat sen, minkä uskoivat vaikuttavan silloisessa poliittisessä tilanteessa eniten. Neuvostovastaiselle toiminnalle ja puheelle ei löytynyt puolustajia. Hallituskensvastaiset puheet eivät tulleet yhtä yleisesti tuomituiksi: opettaja saattoi moittia hallituksen toimia ja saada kannatusta puheilleen. Jos Neuvostoliitosta ei julkisesti saanut sodan jälkeen puhua pahaa, hallituksesta sai. Tosin opettaja ei saanut politikoida oppilailleen, kuten monesta ilmoituksesta käy ilmi.

Ilmoitus ”Iisalmessa opettaja Helli Juussilainen mustamaalaa kommunismia”²⁰⁰ tai ilmoitus opettajan tokaisusta ”Tämä on Suomelle häpeän päivä”²⁰¹ sotasyölyisyystuomioiden julistamispäivänä eivät saaneet Valpon pääosastoa reagoimaan samalla lailla kuin ilmoitus, jonka mukaan opettaja harrastaa Neuvostoliiton vastaista kiihotusta. Maarianhaminan lyseossa ”neuvostoliittovihamielisten opettajien nostama häly” Neuvostoliiton konsulin rouvan vierailusta sai Valpon aktiiviseksi Ahvenanmaallakin.²⁰² Joensuun etsivä puolestaan ilmoitti maisteri Kontkasen vastustavan Suomen ortodoksisen kirkon liittymistä Moskovan patriarkaattiin.²⁰³ Kontkanen, joka oli johtavia ortodoksisen kirkon luottamusmiehiä ja liittymistä vastustavan arkkipiispa Hermannin ystävänä, oli kirjoittanut asiasta mm. Uudessa Suomessa. Kotimaan kommunistien haukkumisesta opettajia ei voitu saattaa vastuuseen, ellei heidän toimintaansa liittynyt jotain muutakin epäilyttävää. Neuvostoliiton vastaisista puheista opettajia puolestaan saatettiin puhutellakin.²⁰⁴

198 VP KD 8174/33 1947, 29.9.1947, KA. Valpon ilmoituksen aiheena oli edellisvuonna tapahtunut lipun lasku; Opettajana Alavuden keskikoulussa (vuodesta 1947 yhteiskoulussa) toimineen Toivo Toppilan sisar Ilmi Toppila eikä poika Esko Toppilakaan muista opettajien ja vanhempien välien olleen tulehtuneita. Kansan Ääni -lehdessä kuvattua demokraattisen väestön ja opettajakunnan välistä ristiriitaa ei ainakaan opettajaperheessä koettu merkittävänä. (Ilmi ja Esko Toppilan haastattelut 23.5.1996.)

199 VP Savonlinnan ilmoitus 157, 1.4.1947, KA (opettaja Toivasesta).

200 VP Kuopion osaston tilannekatsaus marraskuulta 1947, 2.12.1947, KA. Helli Juussilaisella tarkoitettiin todennäköisesti Iisalmen jatkokoulun kotitalousopettajaa Helle Jussilaa. Iisalmessa ei noihin aikoihin ollut Jussilaisia tai Juussilaisia (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–48, Kha III, KA). Pääosasto ei kuitenkaan reagoinut tilannekatsaukseen, eikä ”Juussilaisen” toimia lähdetty selvittämään.

201 Etsivä mainitsi kyseessä olleen uskonnonopettaja. Tampereen lyseon uskonnonopettajana toimi Erkki Castrén, ja rovasti Yrjö Hirvonen oli tuntiopettaja. Kumpikin heistä työskenteli Tampereen lyseossa seuraavinakin lukuvuosina (VP Tampereen tilannekatsaus helmikuulta 1946, 3.3.1946, KA).

202 VP KD 10057/32 1946, 31.12.1946, KA.

203 VP YD 918, 13.2.1946, KA.

204 Esimerkiksi Valpon etsivä Ernesti Korhonen puhutteli torniolaista kansakoulunopettajaa Saara Kanervaa tämän harjoitettua opetuksessaan Neuvostoliiton vastaista kiihotusta (VP Rovaniemen ilmoitus 23, 19.1.1947, KA). Puhuttelu vaikutti todennäköisesti siihen, että opettaja vaihtoi koulua. Etsivä Aatos Bisi puolestaan ilmoitti sonkajärveläisen opettajan Aili Kauppisen halventaneen puheessaan Neuvostoliittoa. Opettajasta kanneltiin myös kansakouluntarkastajalle, joka antoikin opettajalle muistutuksen mm. sopimattoman puhutavan vuoksi (VP Kajaanin ilmoitus 381, 18.5.1946, KA; Kajaanin piirin kansakoulujen tarkastus-

Suomen ortodoksisen kirkon Venäjän vallankumouksen seurauksena eronnut Moskovan patriarkaatin vuonna 1923 ja liittynyt Konstantinopolin patriarkaattiin. Toukokuussa 1945 Venäjän ortodoksisen kirkon patriarkaatti Aleksis ehdotti Suomen ortodoksisen kirkon paluuta Moskovan alaisuuteen. Suomessa liittymishankkeen takana olivat johtavat venäläiset diplomaatit ja SKDL. Sisäministeri Yrjö Leino pyrki valjastamaan hallituksen, valtiollisen poliisin ja Suomi-Neuvostoliitto-Seuran hankkeen taakse. Vuonna 1946 Moskovan patriarkka kutsui suomalaisen valtuuskunnan neuvottelemaan ortodoksisen kirkkojen yhdistymisestä. Joensuun lyseon lehtori Paavo Kontkanen vetäytyi kuitenkin delegaatiosta. Valtiollinen poliisi seurasi Kontkasen toimia, koska tämä vastusti kirkkojen yhdistymistä. Kuva keväältä 1948, jolloin Kontkanen (oik.) opetti Lieksan yhteiskoulussa. Museovirasto.

Valpo seurasi opettajien suhtautumista YYA-neuvotteluihin. Iitin Jokuen kylässä eräs opettaja oli väittänyt sopimuksen vahingoittavan maataamme. ”Jos sopimus tehdään, niin ryssät vievät teidänkin isänne ja veljenne ensimmäisenä sotaan”, oli opettaja kiihkoillut.²⁰⁵ Myös Vehkalahden Husulan koulun opettaja Jaakko Lonka ja Pyhtään Heinlahden koulun opettaja Kaarlo (Ilmari) Vainio vastustivat YYA-sopimusta.

Valpon etsivät eivät lähteneet tutkimaan tapausta, jos he epäilivät sen todistettavuutta. Kemijärven Särkikankaan kansakoulun opettajia rouva ja herra Rautamoa vastaan tehtiin nimetön ilmianto, jossa heidän väitettiin haukkuneen lapsia siitä, että näiden vanhemmat kävivät työväentalolla. Rautamot olivat ilmiannon mukaan arvostelleet myös Neuvostoliittoa ja Valpoa. Todennäköisesti ilmiantaja tarkoitti Kalle ja Iines Rantamoa, jotka toimivat Kemijärven Särkelän koulussa. Valpossa ilmianto jätettiin omaan arvoonsa.²⁰⁶

Uuden suunnan vastaisuutta käytettiin muutamassa ilmoituksessa takautuvasti: opettaja oli lapualaisvuosina esiintynyt näkyvästi vasemmistoa vastaan tai osallistunut kyydityksiin.²⁰⁷ Kajaanissa tehtiin ilmoitus opettajattaresta, joka oli 1930-luvulla kieltänyt oppilaita osallistumasta työväen urheiluseuro-

---

kertomukset, kevätlukukausi 1947, Kha III, KA). Joissain tapauksissa Valpo pyrki ilmoittamaan asiasta kouluhallituksen pääjohtajalle tai seuraamaan itse kyseessä olevan opettajan myöhempiä toimia.

205 VP Kotkan tilannekatsaus huhtikuulta 1948, 8.5.1948, KA. Mauri Nieminen vaihtoi koulua seuraavana lukuvuonna, mutta Valpon ilmoitus oli tuskin siihen vaikuttanut.

206 VP KD 6859/33 1947, päiväämätön, KA.

207 Esim. VP Oulun ilmoitus 423, 17.12.1947, KA Juho Jyrävästä ja VP Vaasan ilmoitus 254, 27.3.1947, KA Leo Leinoesta.

jen toimintaan.²⁰⁸ Kuivaniemen opettajattaren ilmoitettiin lähteneen saksalais-
ten mukana, mutta palanneen Suomeen sodan päätyttyä.²⁰⁹ Lapualaisen kansa-
koulunopettajan Väinö Liljan ilmoitettiin puhuneen sopimattomia Kauhavan
suojeluskunnan juhlassa vuonna 1934.²¹⁰ Turkulaisen kansakoulunopettajan
Juho Päivärinteen vanhaan suuntaan sitoutumisesta kertoi ilmoituksen tekijäl-
le se, että tämä oli osallistunut sodan aikana metsäkaartilaisen takaa-ajoon.²¹¹

Uuden suunnan vastaisuudeksi katsottiin myös vanhan suunnan arvojen vaa-
liminen. Kansan Ääni -lehti kirjoitti Himangan Rautilan kansakoulun johtaja-
opettajan Anna Karhulan pitävän luokkansa seinällä sotasyllisenä tuomitun
entisen presidentin Risto Rytin kuvaa. Vapaa Sana kertoi opettaja K.J. Paas-
salosta, joka levitti entistä sotapolitiikkaa ylistävää monistetta. Valpossa lehti-
jutut leikattiin talteen, muttei puututtu asiaan.²¹²

Opettajan poliittinen aktiivisuus teki hänestä alttiin ilmiannoille. Jos opet-
taja politikoi koulun ulkopuolella, monet uskoivat hänen harrastavan sitä
työssäänkin. IKL:n toimintaan osallistuminen oli osoitus taantumukselli-
suudesta. Moni ilmiantaja uskoi pelkän jäsenyyden olevan tarpeeksi raskaut-
tava syy opettajan erottamiseksi. Myös kokoomuksen jäsenyys oli monen mie-
lestä riittävä syy vaihtaa tilalle demokraattisempi henkilö.²¹³ Sen sijaan sosi-
aalidemokraattiseen enemmistöön kuuluneista, ns. tannerilaisista tai varjos-
laisista, ei tehty ilmoituksia. Ilmiantoja tehneet ihmiset eivät mieltäneet sosi-

-
- 208 VP KD 34/575 1937, 30.3.1948, KA. Valpon Kajaanin alaosasto löysi maaliskuun 1937
tilannekatsauksen ja käytti sitä uudessa tarkoituksessa. Ilmoitus koski opettajatar Hälvää. Hälvä
oli toiminut Ristijärven kansakoulussa opettajana ennen sotia, muttei sen jälkeen.
- 209 VP YD 1336, 3.1.1947, YD 2091, 31.12.1947, KA.
- 210 VP Vaasan ilmoitus 312, 17.4.1947, KA. Valpo oli jo aiemmin osoittanut kiinnostustaan Niilo
(ei siis Väinö) Liljan toimiin. Vuonna 1945 Vaasan osasto ilmoitti Liljan toimineen Lappajärven
rintamamiesyhdistyksen johtokunnassa (VP Vaasan ilmoitus 395, päivämätön 1945, KA).
Lilja jatkoi Lapuan Mustamaan koulun opettajana vuoteen 1956. (Liljasta ks. Lehtinen 1984,
488, 754, 768.)
- 211 Valpon ilmoituksessa opettaja mainittiin vain sukunimeltä (VP KD 7452/19 1947, 19.2.1947,
KA). Todennäköisesti kyseessä on Martin koulun opettaja Juho Päivärinne eikä Anto Päivä-
rinne, joka poistui Ruotsiin syksyllä 1945 (ks. Lukkari 1984, 352–353), koska Valpon ilmoitus
päivättiin Anton oltua puolitoista vuotta poissa Suomesta; Metsäkaartilainen oli mahdollisesti
Arvo Heimovaara (ks. Rislakki 1995b, 139). Toinen kesällä 1942 Turun seudulla surmattu
metsäkaartilainen oli Uuno Vanhala.
- 212 ”Lujasti on juurtunut Himangan Rautilan kansakoulun opettajan, rouva Karhulan, sydämeen
Risto Rytin ja kumppaneittensa aika, jolloin ihmisen henki maksoi vain yhden nikkelikuulan.
Sitä aikaa kai uudelleen palaavaksi odotellen tämä opettaja pitää tämän kuritushuonevangin
ja Suomen suurimman sotasyllisen, Rytin, kuvaa luokkahuoneensa seinällä”, kirjoitti Kansan
Ääni (Kansan Ääni 20.2.1948). Lehtileike on Valpon opetustoimintaa käsittelevässä kotelossa
34. Vapaan Sanan lehtijutusta VP ilmoitus 1152, 11.6.1947, KA.
- 213 Esimerkiksi Valpon Oulun osaston tilannekatsauksessa ilmoitettiin Raahan keskikoulun
opettajien painostavan oppilaita liittymään Kansallisiin Nuoriin. Samassa tilannekatsauksessa
ilmoitettiin voimistelunopettaja Martti Pehkosen harjoittavan oppilaita Suomen suurkisoja
varten vasten näiden omaa tahtoa (VP Oulun tilannekatsaus huhtikuulta 1947, 30.4.1947,
KA). Enon Uimaharjun kansakoulun johtajaopettaja Onni Tirkkosen ilmoitettiin kuuluvan
Kansallisten Nuorten johtokuntaan ja sallivan seuran pitää tilaisuuksiaan koululla (VP KD
8760/28 1947, 22.10.1947, KA). Koeajalla toimineella Tirkkosella ei ollut virkasuojaa. Silti
hän jatkoi koulussa seuraavinkin vuosina (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–1949, Kha III, KA).

aalidemokraattista liikettä vastustajakseen, tai se ei ollut ainakaan ollut Valpolle ilmoitettava asia. Asiaa saattaa selittää myös sosiaalidemokraattisten opettajien vähäisyys.

SKDL:n ja SKP:n vastaiset lausunnot leimasivat monen opettajan. Niitä esittämällä opettaja osoitti taantumuksellisuutensa. Opettajan oli syytä olla varovainen launnonissaan, sillä varsinkin maaseudulla hänen sanomisiaan kuunneltiin tarkasti. Kotoisessa kahvipöytäkeskustelussa tehdyt poliittiset kommentitkin kantautuivat joskus Valpon korviin.²¹⁴ Epäpätevän sijaisen esittämät hallituksenvastaiset kannanotot maamiesseuran puurojuhlassa aiheuttivat esittäjälleen hankaluuksia.²¹⁵ Erään opettajan nujakointi SKDL:n edustajachdokkaan kanssa johti asian tiedottamiseen kouluhallituksen pääjohtajalle saakka.²¹⁶

KIELLETTYJEN JÄRJESTÖJEN JÄSENYYS

Suojeluskunta ja Lotta Svärd -järjestöt lakkautettiin välirauhansopimuksen vastaisina. Kiellettyihin järjestöihin kuuluminen leimasi opettajat Valpon etsivien silmissä taantumuksellisiksi. Kyseiset järjestöt olivat ärsyttäneet kommunisteja. Lapsien värvääminen pikkulottiin ja suojeluskunnan poikaosastoihin oli saanut monet vanhemmat opettajaa vastaan. Suojeluskuntiin ja lottiin kuuluminen oli ollut yleistä varsinkin porvarillisten puolueiden kannattajien joukossa. Kaikki kommunistit eivät kuitenkaan nähneet järjestöjen jäsenyyttä niin raskauttavana kuin Valpon etsivät. Hertta Kuusisen puhdistuslistassa pelkkä rivijäsenyys suojeluskunta tai lotta -järjestössä ei riittänyt puhdistamissyksi.²¹⁷

Opettajat olivat toimineet usein aktiivisesti mainituissa järjestöissä. Ennen sotia suojeluskunnasta oli muodostunut oppikoulun rinnalle jonkinlainen poikien oheiskasvattaja. Sen harjoittamaa isänmaallista valistusta ja urheilu-

214 Esim. VP Kuopion tilannekatsaus lokakuulta 1947, KA.

215 Suomussalmen Haapovaaran kansakoulun virkaatekevä opettaja ylioppilas Helmi Kuurne oli pitänyt maamiesseuran puurojuhlassa 14. joulukuuta 1947 puheen, jossa hän oli parjannut hallitusta (VP Kajaanin tilannekatsaus joulukuulta 1947, 31.12.1947, KA). Seuraavana lukuvuonna Kuurne ei enää toiminut koulussa (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–1949, Kha III, KA). Kuurneen esiintymisellä ja sen aiheuttamalla närkästyksellä voi olettaa olleen jotain vaikutusta siihen, ettei häntä enää seuraavana vuonna valittu kouluun opettajaksi.

216 Valpon Savonlinnan osasto ilmoitti Ruokolahden Tarkkolan kansakoulun johtajaopettajan Viljo Nion käyneen käsiksi SKDL:n edustajachdokkaaseen (VP Savonlinnan tilannekatsaus toukokuulta 1948, 10.6.1948, KA). Pääosasto lähetti ilmoituksen kouluhallituksen pääjohtajalle (VP KD 2988/33 1948, KA). Pääjohtaja ei puuttunut Nion toimintaan, vaan tämä jatkoi koululla vuoteen 1951 saakka (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–1949, Kha III, KA; Ansioluettelot eläkehakemuksiin 1951, Oph).

217 Muistio ”Julkisia tehtäviä hoitavat fasistit”, 22.3.1946. Hertta Kuusisen arkisto, Ka; Valpon etsiville lakkautettujen järjestöjen jäsenyys oli merkinnyt taantumuksellisuutta. Esimerkiksi Oulun etsivä Arvo Kanniainen oli marraskuussa 1946 tutkinut syytöksiä Kalajoen kansakoulunopettajien fasistisuudesta lakkautettujen järjestöjen nimilistojen avulla. Kun opettajien nimiä ei listoilta ollut löytynyt, oli etsivä päättellyt syytösten johtuneen henkilökohtaisista syistä ja lopettanut tutkimukset. (VP Oulun ilmoitus 42, 5.11.1946 Oulun alaostaston asiamapissa 4, KA.)

Suojeluskuntien poikatyö käynnistyi varsinaisesti vuonna 1928, mutta jo kansalaissodan jälkeen, vuonna 1918, suojeluskuntien yhteyteen oli syntynyt ns. oravakomppanioita, joissa pojille oli jopa pyritty antamaan samaa sotilaskoulutusta kuin miehillekin. Opettajat olivat usein mukana suojeluskuntien poikatyössä, mutta sodan jälkeen vain muutamaa opettajaa syytettiin siitä. Kuvassa vänrikki Blomqvist ja "oravat" Antinkatu 5:n (nykyisin Lönnrotinkatu) kohdalla v. 1923. Kuvannut Ivan Timiriasev. Helsingin kaupunginmuseo.

toimintaa pidettiin sopivana oppikoulukasvatuksen täydentäjänä. Tyttöjä koulun ohella kasvattanut pikkulottatoiminta oli saavuttanut kannatusta koulu-
laisten piirissä varsinkin sota-aikana.²¹⁸

Ennen sotia suojeluskuntalaisuutta oli pidetty poliittisen luotettavuuden
merkinä. Etsivän keskuspoliisin lausunnoissa oli kiinnitetty huomiota järjes-
töön kuulumiseen. Aliupseeri- tai upseerikouluun pääsy oli saattanut kaatua
siihen, ettei hakijaa ollut tunnettu suojeluskuntamieliseksi.²¹⁹ Sodanjälkeisen
Valpon opetustoimintaa käsittelevien asiamappien 146 ilmoituksesta 45:ssä
kerrottiin opettajan osallistuneen suojeluskuntien tai lottien toimintaan. Yleensä
ilmoituksiin liittyi tietoja myös muusta taantumuksellisena pidetystä toimin-
nasta.²²⁰ Opettajasta ilmoitettiin, jos hän oli vaatinut oppilaita liittymään suo-
jeluskuntaan tai lottiin tai ylistänyt niiden toimintaa.²²¹ Pelkkä niiden mainit-
seminen julkisessa puheessa saattoi aiheuttaa ilmoituksen tekemisen.²²²

- 218 Kiuasmaa 1982, 299–300. Suuri osa oppikoulupojista osallistui suojeluskunnan poikaosastojen toimintaan. Esimerkiksi Kouvolan suojeluskunnan poikaosaston pojista yli puolet oli lyseolaisia. Vuonna 1944 159 Kouvolan lyseon poikaa kuului poikaosastoon (Kouvolan lyseo 1993, 74).
- 219 Esim. EK KD 1103/1643 1933, 18.9.1933 (EK-Valpo I kotelo 487, KA).
- 220 Esimerkiksi Tampereen Messukylän kansakoulun opettajan Hugo Taljan ilmoitettiin kuuluneen sekä suojeluskuntaan että IKL:ään (VP KD 9854/29 1947, päivämätön, KA). Ilmoitus himankalaisen Toivo Tanskasen kuulumisesta suojeluskuntaan on puolestaan poikkeus Valpon opetustoimeen liittyvien ilmoitusten joukossa, koska Tanskasen muusta toiminnasta ei ole mainintoja (VP KD 1224/28 1948, päivämätön, KA).
- 221 Esim. Hannu Rapiasta ks. VP Savonlinnan ilmoitus 231, 28.10.1946, KA; Helmi Saarenpäästä ks. VP Lahden ilmoitus 700, 9.4.1947, KA; Kalle Kivistöstä ks. VP KD 10072/28 1947, 20.12.1947, KA. Kalle Kivistö on todennäköisesti ”kansakoulunopettaja Kivistö”, joka marraskuussa 1944 sekaantui yritykseen salakuljettaa inkeriläisiä Ruotsiin (ks. VP henkilömappi Hm 4473, Reino Ala-Kulju, SMTE:n kuulustelupöytäkirja 12.3.1946, KA).
- 222 Esim. VP Vaasan ilmoitukset 312, 17.4.1947 Niilo Liljasta ja 794, 8.9.1947 Ilmari Kivistestä, KA.

Jotkut etsivät laativat listoja opettajista ja lähettivät ne pääosastolle, jossa niille ei yleensä ehditty tekemään mitään.²²³ Etsivien listat syntyivät kahden kuukauden aikana. Kolme listoista tehtiin kolmen viikon aikana marras-joulukuussa 1946, ja viimeinen lista päivättiin tammikuussa 1947. Opettajien osallistumisesta lakkautettujen järjestöjen toimintaan ilmoitettiin muulloinkin, mutta edellä mainittujen lisäksi vain Lahdessa toimineen Kannaksen yhteislyseon opettajien taustojen selvitys on tulkittavissa listaksi.²²⁴ Listojen ajallisesta samanaikaisuudesta voi päätellä, että etsivät alkoivat kerätä aineistoa opettajista Aholan komitean työn valmistuttua lokakuussa. Joulukuussa Aholan komitean ehdotus hyväksyttiin, mutta Paasikivi kieltäytyi esittämästä sitä eduskunnalle. Varautuminen Aholan komitean ehdotuksen hyväksymiseen saattoi olla etsivien oma ajatus. Todennäköisempää kuitenkin on, että he olivat saaneet yllykkeen toiminnalleen muualta.

Valpon etsivät yhdistivät askätkentäepäilyihinsä joskus suojeluskunta-toiminnan. Heinolalaisen voimistelunopettajan Keijo Holopaisen ilmoitettiin kuuluneen suojeluskuntaan ja olevan taantumuksellinen. Puheissaan opettaja noudatti varovaisuutta. Holopainen kuului reserviupseeriliittoon ja Heinolan Iskuun. Vaikka opettaja oli etsivän mukaan myös ”organisointikykyinen”, ei tämä ollut sekaantunut askätkentään.²²⁵

Kouluissa toimineiden Karjala-seurojen edellytyksenä oli ollut opettajien myönteinen suhtautuminen heimoaatetta kohtaan. Oppikouluissa monet opettajat olivat toimineet Akateemisen Karjala Seuran hengessä.²²⁶ AKS:ään kuuluneista opettajista ei tehty ilmoituksia, vaikka seuran oppikouluihin kohdis-

-
- 223 Viialassa Elma Ankio ja Helmi Rantala olivat kuuluneet Lotta Svärd -yhdistykseen sekä Lauri Herkkola, Eino Vehmanen ja Emil Vuorimaa suojeluskuntaan (VP KD 9641/28 1946, 16.12.1946, KA). Rantala ei kuitenkaan ollut Viialan paikallisosaston jäsen eikä Vehmanen Tampereen piirissä opettajana; Ypäjällä Tuovi Eskolan, Ernst Haapakosken, Onni Halosen, Elna ja Heikki Mäkitalon sekä Anna-Liisa Reijosen ilmoitettiin kuuluneen kiellettyihin järjestöihin (VP KD 9108/28, 25.11.1946, KA). Halonen jätti koulunsa, mutta tuskin listan vuoksi (Lukuvuosi-ilmoitukset 1946–1948, Kha III, KA; HUUHTANEN 1978, 374–375.). Humppilassa suojeluskuntalaisia olivat olleet Toivo Katila, Esko Raitakari ja Kaarlo Saarivuori (VP KD 9211/28 1946, 28.11.1946, KA). Raitakari ei kuitenkaan enää toiminut Humppilassa opettajana (Lukuvuosi-ilmoitukset 1946–1948, Kha III, KA.). Suodenniemellä listalle joutuivat Martta Haapamäki, Anna Hankala, Arvo ja Aune Helavuori, Saima Koskinen sekä Hanna Kulku (VP KD 635/28 1947, 22.1.1947, KA). Martta Haapamäki ei ollut opettajana ilmoitukseensa aikaan (Lukuvuosi-ilmoitukset 1947–48, Kha III, KA). Anna Hankala oli opettajana, muttei Lotta Svärd -yhdistyksen paikallisosaston jäsen. Tampereen osasto oli lähettänyt aiemmin, 18. tammikuuta, 107 suodenniemeläisen henkilötiedot pääosastolle (VP Turun alaosaston kuntamappi 13, KA). Joka kahdeskymmenes paikkakunnan aikuinen oli joutunut Valpon listalle. Pääosastolla opettajat poimittiin omalle listalleen. Tampereen osasto kartoitti paikkakuntalaisten poliittista menneisyyttä myöhemminkin. 29. tammikuuta 1948 ylimääräinen kuulustelija Reino Andelin laati avustajansa tietoihin perustuvan 73 suodenniemeläisen listan. Opettajista listalla oli Arvo Helavuori, joka oli vastavallittu kunnanvaltuuston puheenjohtaja ja Suodenniemen Kansallisseuran varapuheenjohtaja. (Ibid.)
- 224 VP Lahden ilmoitus 700, 9.4.1947, KA.
- 225 VP ilmoitus 924, 29.11.1946, KA. Vänrikki Keijo Holopainen oli toiminut edellisluvuonna Heinolan keskikoulun voimistelunopettajana, mutta ilmoituksen tekoaikaan hän ei enää ollut koulun opettajana. Hän kuitenkin osallistui koulun toimintaan mm. hankkimalla ilmoituksia ”Heinolan koulun kirjaan”.
- 226 Kiuasmaa 1982, 300–301. Oppikoulujen Karjala Seuralla oli paljon vaikutusta oppikouluissa, vaikka opettajat eivät avoimesti myöntäneetkään sille tukeaan. Näin oli myös Turun klassillisessa lyseossa, jossa rehtorin mielestä opettajat pyrkivät esittämään asiat objektiivisesti. Kuitenkin koulussa järjestettiin heimojuhlia ja isänmaallinen innostus oli näkyvää (Turun

tama toiminta oli ollut vilkasta. Monen AKS:läisen opettajan tausta tunnettiin Valpossa, mutta sen ei katsottu haitanneen työntekoa. Vielä keväällä 1946 koululaitoksen demokratisoituminen näytti toteutuvan. Kommunistit uskoivat, etteivät AKS:läiset opettajat enää pystyisi politikoimaan kouluissa. Heidän mukaansa ”isänmaallinen kasvatus” siirtyisi nuorisojärjestöille. AKS:läisten opettajien tehtäväksi jäisi ohjata nuoret liittymään retkeilyseuroihin, urheiluseuroihin, kristillisiin yhdistyksiin tai ”oikeistopäämääriä ajaviin” poliittisiin yhdistyksiin, joissa toimisi ”oikeistokoulutuksen” saanut nuoriso-ohjaaja. AKS:läisten opettajien sijasta huomio oli kiinnitettävä koulun ulkopuolella toimiviin nuoriso-ohjaajiin.²²⁷

Jo ennen sotia Valpo oli tarkkaillut oppikoulujen Karjala-seuran toimintaa. Sodanjälkeinen Valpo peri edeltäjänsä tiedot, mutta järjesteli niitä omiin tarkoituksiinsa.²²⁸ Etsivät arvioivat myös opettajien suhtautumista seuran toimintaan.²²⁹ Pelkän AKS:n jäsenyyden vuoksi opettaja ei joutunut pääosastolla opetustointa käsitteleviin asiamappeihin. Valtiollinen poliisi tiesi esimerkiksi Eino Pyörnilän AKS:läisyydestä, mutta opetustoimen asiamapeissa hän on Neuvostoliiton parjauksen vuoksi.²³⁰ Valpolla oli paljon hajanaisia tietoja AKS:n jäsenistä, esimerkiksi AKS:läisistä virkamiehistä tehdyllä listalla oli 14 opettajaa.²³¹ Seitsemästä heistä tehtiin Valpossa henkilökortti ja yhdestä mappi. Henkilökorteissa ilmoitettiin opettajien AKS:n jäsenyyden lisäksi IKL:n ja suojeluskuntien jäsenyys. Vain yhden opettajan, Eino Kärjen, kortissa mainitaan politikoinnista koulussa. Kärki oli esiintynyt koululla IKL:n kannattajana. Uuno Sepän tiedettiin olleen virkamieslakon johtohenkilöitä.

Valpo tiesi myös muiden opettajien kuuluneen AKS:ään. Jussi Saukkosen ja Reino Ala-Kuljun toimintaa seurattiin tarkkaan. Saukkonen oli ollut Karkkilan yhteiskoulun rehtorina 1931–1944. Vuodesta 1945 hän opetti Munkkiniemen yhteiskoulussa. Lisäksi hän toimi Helsingin suomenkielisten kansakoulujen johtokunnassa vuodesta 1946. Valpo seurasi Saukkosen toimia Kokoomuksen Nuorten Liiton puheenjohtajuuden ja AKS:läisyyden takia.²³² Koulutyössä

---

klassillinen lyseo 1954, 49–50). AKS:n jäseneksi liittyminen oli yleistä erityisesti Helsingin normaalilyseossa – 127 oppilasta, Oulun lyseossa – 132 oppilasta ja Lapuan yhteiskoulussa – 103 oppilasta (Alapuro 1973, liitetaulukko 15).

- 227 Oikeistolaisen nuorisotoiminnan johtajana pidettiin opetusministeriön nuorisoasiain esittelijää maisteri Pautolaa (”Julkisia tehtäviä hoitavat fasistit” -selvityksen otsikoimaton liite, Herta Kuusisen arkisto, Ka).
- 228 Esim. VP KD 3716/28 1948, 14.6.1948, KA.
- 229 Esimerkiksi Helsingin normaalilyseon lehtori Olavi Renkonen suhtautui etsivän mukaan myötämielisesti OKS:n päämääriin (VP Helsingin ilmoitus 1063, 31.5.1947, KA).
- 230 Valpon Joensuun osasto merkitsi AKS:n listaan lähettäneensä Pyörnilän tiedot pääosastolle 16.3.1948 (VP KD 5298/28 1948, 9.10.1948, KA). Pyörnilästä ei ole korttia tai mappia pääosastolla.
- 231 ”Lista AKS:ään kuuluneita virkamiehiä” VP Amp. IX C (kotelo 65), KA. Listalla olivat Aitola Matti, Alanen Aulis, Heikura Tuomo, Kivekäs Onni, Kuuskoski Urpo, Kärki Eino, Lavila Torsten, Pekkala Saarni, Pulkkilä Uuno, Saraste Martti, Seppä Uuno, Tikanoja Viljo, Turunen Aimo ja Varpio Toivo sekä kansakouluntarkastaja Laurila Jouko. Aulis Alasesta Valpolla on henkilömappi (B 4676). Valpon entisen päällikön Kaarlo Tetrin muistelmissaan esittämä väite, että Valpossa entisiä AKS:läisiä ei olisi noteerattu lainkaan, ei siis pidä paikkansa (ks. Tetri 1996, 132).
- 232 VP henkilömappi Hm 4406, Saukkonen Jussi Jaakko, KA; Ks. Kuusi & Aitola 1991, 294–295.

Valpo ei tienyt Saukkosen politikoineen. Ala-Kulju toimi vuodesta 1945 Seinäjoen tyttölyseossa. Valpo seurasi Ala-Kuljua lähinnä tämän IKL:n ja AKS:n jäsenyyden vuoksi.²³³

Yhdessäkään kansa- tai oppikoulunopettajan toimista tehdyssä ilmoituksessa ei viitata AKS:ään. Valpon seuraamista oppikoulunopettajista Jorma Korpe-la ja Aarre Loimaranta sekä kansakoulunopettajista Niilo Lilja ja Eino Pyörnilä olivat kuuluneet seuraan.²³⁴ Ilmoituksissa ei kuitenkaan mainita heidän AKS:läi-syyttään. Sen sijaan yliopisto-opettajista kerätyssä korttitietolistassa AKS:n toimintaan osallistuminen mainitaan joka kolmannen, yhteensä 23:n, listalla olevan kohdalla.²³⁵

Kansa- ja oppikoulunopettajat eivät olleet osallistuneet AKS:n toimintaan yliopistossa työskentelevien tavoin, mutta moni oli toiminut seurassa opiske-luaikanaan. Jyväskylän kasvatusopillisessa korkeakoulussa opiskelijoiden liittymisasiivisuus AKS:ään oli suurin. Neljännes vuosina 1934–1940 opis-kelunsa aloittaneista miesylioppilaista oli vannonut seuravan valan. Huippuvuo-sina 1937 ja 1938 enemmän kuin kolmannes miesopiskelijoista kuului AKS:ään.²³⁶ Risto Alapuron mukaan tulevat oppikoulunopettajat olivat voi-makkaasti sitoutuneet nationalistiseen liikkeeseen. Esimerkiksi Helsingin yli-opiston uusista miesylioppilaista AKS:läisiä oli historiallis-kielitieteellisessä osastossa 18 % ja voimistelulaitoksella 17 % 1920- ja 1930-luvulla.²³⁷ Tulevi-en opettajien nationalistinen aktiivisuus näkyi myös IKL:n kannatuksena.²³⁸

Valpossa opettajien AKS-jäsenyyksistä tiedettiin. Tietoa oli kuitenkin vai-kea käyttää, koska sitä oli liian paljon Valpon ammattitaidottomalle henkilö-kunnalle. AKS:n jäsentietoja ei ehditty tai katsottu tarpeelliseksi liittää ope-tustoimintaa käsittelevään kohtaan. Myöskään Nouseva Suomi tai Siniristi-järjestöihin, Inkerin Liittoon, Itsenäisyyden Liittoon, Suomalaisuuden Liittoon tai Suomen Valtakunnan Liittoon kuuluneista kansa- ja oppikoulunopettajista ei ole ilmoituksia.

Suomalaisten SS-miesten värväämiseen osallistuminen tai SS-miehenä toi-miminen kertoi Valpon etsiville natsilaisuudesta. Etsivät saivat näistä yhteyk-sistä myös tietoja paremmin kuin AKS:sta. SS-miehenä toimineen poikansa tapaaminenkin katsottin opettajalle raskauttavaksi.²³⁹ Syytöksillä SS-miesten värväämisestä sen sijaan ei ollut vaikutusta opettajien uraan.²⁴⁰

233 VP henkilömappi Hm 4473, Ala-Kulju Reino, KA; Ks. Kuusi & Aitola 1991, 80–81.

234 Jorma Korpelan valanumero 1008, Niilo Liljan 1596, Aarre Loimarannan 1262 ja Eino Pyörnilän 2471 (Kuusi & Aitola 1991).

235 VP Amp. VII ”Korttitietoja yliopistomiestistä, hankittu kesällä 1946”, KA.

236 Rautjoki 1969, 169.

237 Alapuro 1973, 84–85 ja liitetaulukko 24.

238 Alapuro 1973, liitetaulukko 30.

239 Opettaja Hugo Jolulan epäiltiin tavanneen etsintäkuulutetun poikansa Ruotsissa (VP Savonlinnan tilannekatsaus marraskuulta 1946, 30.11.1946, KA). Valpon ilmoitus opettaja Strömin SS-menneisyydestä vaikutti todennäköisesti tämän viranhaussa, sillä Strömiä ei valittu hoitamaansa virkaan.

240 Esimerkiksi SS-miesten värväämisestä epäiltynä olleet Villehard Sinkkilä ja Elias Laakso jatkoivat työssään entiseen tapaan.

Joskus Valpon etsivä ilmoitti opettajan suojeluskuntajäsenyydestä, muttei yhdistänyt sitä asekätkentään, josta tämä oli jo aiemmin joutunut syytetyksi. Todennäköisesti etsivä ei tiennyt siitä. Syyskuussa 1945 asekätkentätutkimuksia varten perustetun sisäasiainministeriön tutkintaelimen ja Valpon yhteistyössä ei toiminut kunnolla. Valpon etsivät tiesivät epäillä 12 opettajaa asekätkennästä, mutta SMTE:n mukaan ainakin 46 opettajaa oli osallistunut puuhaan.²⁴¹ Esimerkiksi Valpon etsivä ilmoitti Kummun Uukuniemen kansakoulun opettajasta Toivo Heikkisestä, että tämä oli kuulunut suojeluskuntaan ja ollut kiihkeä ”Hitler-politiikan kannattaja”.²⁴² Etsivä ei kuitenkaan tiennyt, että Heikkinen joutuisi syytetyksi paikkakunnan asekätkennän johtajana.²⁴³

Nurmeksien maalaiskunnan Porokylän ja Paramon kansakoulujen opettajien Pauli Pyykkösen ja Toivo Tervaluodon ilmoitettiin myös osallistuneen asekätkentään. Molemmat saivat kahden kuukauden tuomiot. Maanviljelijä Veikko Mustonen sai asekätkennästä kolmen kuukauden tuomion. Tilanhoidon ohella hän oli toiminut Kiteen Ruppovaaran kansakoulussa sijaisopettajana vakinaisen opettajan ollessa sairaana. Pyykkösen ja Tevaluodon uraan tuomiot eivät vaikuttaneet, vaikka kouluhallitus tiesi niistä.²⁴⁴ Myöskään Saaren Maironiemen kansakoulun johtajaopettajan Johan Tiaisen uraan Valpon ilmoitus tai myöhempi asekätkentätuomio eivät vaikuttaneet.²⁴⁵

Pielisensuun Karsikon kansakoulun opettajan Aarne Mannisen ilmoitettiin osallistuneen ”salaperäisiin” kokouksiin. Manninen oli kuulunut Pielisensuun suojeluskuntaan.²⁴⁶ Niin ikään Juankosken kansakoulun johtajaopettajan Eino Sipilän kerrottiin olleen ”hämäräperäisessä” kokouksessa.²⁴⁷ Todennäköisesti myös heitä epäiltiin asekätkennästä.

Asekätkentäjutun oikeudenkäyntiprosessin hitauden vuoksi ei opettajiin kohdistunut poliittinen paine päässyt purkautumaan kuin osittain. Vaikka opettajia syytettiin asekätkennästä, saivat he jatkaa koulutyötään, sillä kurinpitomenettelyä ei voitu käynnistää heitä vastaan samaan aikaan, kun heitä syytet-

241 VP KD 2968/33 1948, 12.5.1948, KA.

242 Heikkinen tuomittiin kolmeksi kuukaudeksi vankeuteen (ks. Lukkari 1984, 312–313). Kouluhallitus sai sotaylioikeuden päätöksen (Kha KD 43/325) ja korkeimman oikeuden päätöksen (Kha KD 19/322) tietoonsa vuonna 1949. Heikkinen jatkoi koulussa vuoteen 1957, eläkkeelle siirtymiseensä saakka (Ansioluettelot eläkehakemuksiin 1967, Oph).

243 Sitä vastoin Valpon etsivien epäilemiä Judit Kripiä (VP KD 4516/33 1947, 30.5.1947, KA), Maria Lehtoa (VP YD 2091, 31.12.1947, KA), Aino Mannista (VP Joensuun ilmoitus 70, 31.5.1946, KA) eikä Kaarlo Väiniötä (VP Kotkan ilmoitus 112, 8.3.1948, KA) tuomittu asekätkennästä (ks. Lukkari 1984).

244 VP KD 4380/28 1947, 24.5.1947, KA; VP Savonlinnan ilmoitus 131, 6.4.1948, KA; Lukkari 1984, 340–341, 352–353, 364–365; Kha III KD 220/339 1948, KA; Kha III KD 71/328 1950, KA. Tevaluodosta ja Mustosesta on Valpolla henkilökortti. Myös kansakouluntarkastaja puuttui opettajan asioihin. 20. toukokuuta 1946 hän antoi Tevaluodolle yksityiselämää koskevia kehotuksia (Nurmeksien piirin kansakoulujen tarkastuskertomukset, kevätlukukausi 1946, Kha III, KA).

245 VP KD 8314/28 1947, päiväämätön, KA; Kha III KD 45/325 1949, KA; Kha III KD 19/322 1950, KA.

246 VP KD 3226/28 1947, 21.4.1947, KA.

247 VP KD 638/33 1947, 22.1.1947, KA.

tiin yleisissä tai sotatuomioistuimissa.²⁴⁸ Sotaylioikeus langetti monet tuomi-
onsa vasta kevään 1948 jälkeen, jolloin poliittinen tilanne maassa oli muuttu-
nut. Sotaylioikeuden tuomioista valitettiin kuitenkin vielä korkeimpaan oi-
keuteen, joka antoi lopulliset päätökset vuonna 1950.

»RYSSITTELY»

»Ryssä»-sanana käytössä oli syytä varoa, sillä Valpo seurasi ihmisten puheita. Etsivät puuttuivat 18 opettajan harjoittamaan »ryssittelyyn». Ilmoituksissa kerrotaan, että opettaja oli usein kimpaantuessaan turvautunut tuon sanan käyttöön: kansakoulunopettaja Mononen uhkasi polttaa koulun, jos »ryssän» kieli tulee oppiaineeksi²⁴⁹, johtajaopettaja Varis kieltäytyi laulamasta »ryssän» rauhalle²⁵⁰ ja opettaja Huikko tuhahti, että on tarpeetonta liehitellä »ryssää»²⁵¹. Leinonen lietsoi paikkakunnalla »ryssän» vihaa²⁵² ja Damstén haukkui työläis-
lapsia yhtä tyhmiksi kuin »ryssät»²⁵³. Mäntsälässä opettajan pitämässä puheessa oli vilahtanut »ryssä»-sana.²⁵⁴ Opettajat Karelahti²⁵⁵ ja Vinberg²⁵⁶ käyttivät sitä edelleen puheessaan, eivätkä Kotkan lyseon opettajatkään luopuneet sen käytöstä²⁵⁷. Kivisalo käytti »ryssä»-sanaa halventavassa mielessä²⁵⁸ ja Kiehela jatkoi entisellä »ryssävihatyylillään»²⁵⁹. Alavudella opettaja nimitteli siirto-
laisten lapsia »ryssiksi».²⁶⁰

»Ryssittely» ei ollut tuomittavaa, mutta se oli sopimatonta ja vallinneessa poliittisessa tilanteessa epäviisasta. Edellä mainitut tapaukset eivät johtaneet toimenpiteisiin. Virkaatekevä opettaja ylioppilas Toivanen sen sijaan sai lähteä koulusta kieltäytyttyään ikinä liputtamasta »ryssälle» ja ladeltuaan muitakin »kohtuuttomuuksia». Virattoman opettajan työsuhteen katkeamista ei tarvinnut perustella. Virassa ollut K.S. Luukola oli ainoa opettaja, joka sai huomautuksen »ryssittelystä». Luukola puolustautui väittämällä, ettei hänelle »ryssä»-sanana käytössä ollut asenteellisuutta – se oli johdannainen vierasperäisistä Venäjää tarkoittavista sanoista. Luukolaa syytettiin paljon pahemmastakin, joten huomautuksen ansiosta kansakouluntarkastaja sai painettua syytökset vil-
laisella.²⁶¹

248 Virkamieslait 1942, 13. §.

249 VP KD 12/46 1947, 20.1.1947, KA.

250 VP Joensuun ilmoitus 47, 26.3.1947, KA.

251 VP Vaasan ilmoitus 878, 24.10.1947, KA.

252 VP Vaasan ilmoitus 846, 5.9.1946, KA.

253 VP Joensuun ilmoitus 178, 7.10.1947, KA.

254 VP KD 9605/33 1946, 14.12.1946, KA.

255 VP kuulustelupöytäkirja 58/46, 27.12.1946, KA.

256 VP YD 1109, 7.12.1945, KA.

257 VP Kotkan ilmoitus 382, 27.10.1947, KA.

258 VP Helsingin ilmoitus 366, 22.2.1947, KA.

259 VP KD 2755/33 1946, 13.5.1946, KA.

260 VP Vaasan ilmoitus 203, 4.3.1947, KA.

261 Ks. Valpon henkilömappi Hmp 274 Turku, Luukola Kaarlo Sakari, Ka; Kha III KD 227/321 1946, KA; Kha III KD 162/86 KD 1945, KA.

Opettajan oli syytä varoa omien puheidensa lisäksi oppilaidensa sanomisia. Valpon etsivien mielestä opettaja, joka ei kyennyt estämään oppilaidensa provosoivia esityksiä, syyllistyi itsekin niihin. Opettajan piti ainakin tuomita ne, jos sellaisia sattui kuulemaan. Näin hän osoitti oppilaille näiden puheiden sopimattomuuden ja sen, ettei itse ollut samaa mieltä. Oppilaiden toiminta koulun ulkopuolella saattoi langettaa epäilyksen varjon koulun ylle. Valpon etsivät epäilivät opettajien ruokkineen nuorten fasistisia asenteita tai ainakin sallineen ne.²⁶² Oppilaan esittämän sopimattoman laulun laulattaminen koko luokalle²⁶³ tai oppilaan kertomalle sopimattomalle kaskulle nauraminen²⁶⁴ paljasti etsivien mielestä myös opettajan taantumuksellisuuden.

Oppilaiden teot yritettiin monasti laittaa opettajien tai koulun syyksi. Valpon Kemin etsivä ilmoitti lyseossa harjoitettavan ”törkeää vanhaa politiikkaa”, kun seinille oli kirjoitettu ”Heil Hitler!” ja ”Alas SKDL!” -iskulauseita.²⁶⁵ Vaasan osaston mukaan Kauhavan yhteiskoululla vallitsi taantumuksen henki. Se kiteytyi erään oppilaan värikotelossa olleeseen kirjoitukseen: ”Heil Hitler! Alas kommunistit! Hiiteen ryssät! Ryssä matalaksi! Ei meillä ryssiä rukoilla. Eläköön vapaa Suomi! Jos mihin kelkkaan joudutkin, niin varo ettet joudu ryssän kelkkaan!”²⁶⁶

Monet opettajat antoivat oppilaidensa puhua politiikkaa eivätkä puuttuneet siihen mitenkään. Helsingin suomalaisen normaalilyseon opettajat kuuluivat abiturienttien laulavan penkinpainajaisissa hallitusta pilkkaavaa laulua, mutteivät puuttuneet siihen²⁶⁷, Kotkan tyttölyseossa oppilaat viettivät opettajien estämättä ”Stalinin peijaisia”²⁶⁸ ja Helsingin tyttölukiassa opettajatar salli oppilaiden ehdottaa Hitlerin kuvien ja hakaristien piirtämistä²⁶⁹. Viimeksi mainitusta tapauksesta Valpo lähetti tiedon kouluhallituksen pääjohtajalle, joka ei kuitenkaan puuttunut asiaan. Vaikka oppilaiden puheet saattoivat etsivien mielestä kertoa opettajien asenteesta, eivät ne aiheuttaneet opettajille seuraamuksia. Omista puheistaan opettaja saattoi joutua vastuuseen tai ainakin Valpon tiukempaan seurantaan. Esimerkiksi oululaisesta kansakoulunopettajasta tehtiin Valpoon kortti, kun hän Uudessa Suomessa ehdotti Valpon lakkauttamista ja uuden organisaation perustamista ”Suomen kommunistisen puolueen diktatuurisia pyrkimyksiä vastaan”. Kortissa mainittiin, että opettaja oli moitittu Valpon kuulustelutapaa mielivaltaiseksi ja taitamattomaksi.²⁷⁰

262 Ks. esim. VP Lahden ilmoitus 700, 9.4.1947; VP KD 2178/33 1947, 21.5.1947, KA.

263 VP KD 3561/33 1948, 7.6.1948, KA.

264 VP Helsingin ilmoitus 2086, 27.11.1947, KA.

265 VP KD 1335/33 1946, 27.3.1946, KA.

266 Valpon selvityksessä todettiin koulun rehtorin Anna Wäyrysen olleen entinen ”mustapaita”. Valpon mukaan Wäyrynen oli uhannut ennen sotia erästä oppilasta, ettei tällä ollut asiaa kouluun, jos kävi työväentalolla (VP KD 8043/33 1947, 22.9.1947, KA).

267 VP Helsingin ilmoitus 351, 26.2.1948, KA.

268 VP KD 315/33 1948, 16.1.1948, KA.

269 VP Helsingin ilmoitus 964, 3.12.1846, KA.

270 VP Oulun alaosasto, kotelo 27 nr 4, KA.

*Kauhavan keski-
koulun ja lukion
luonnontieteen ja
maantieteen opettaja
Anna Wäyrynen ke-
vällä 1948. Valpon
mukaan rehtorina
toiminut Anna Wäy-
rynen oli syynä
koulussa vallinneeseen taantumuksen
henkeen. Toimittuaan
yli neljännesvuosi-
sadan koulun reh-
torina hän siirtyi
seuraavana syksynä
opettajaksi Suomus-
salmen kunnalliseen
keskikouluun.
Museovirasto.*

SOPIMATTOMAN OPPIMATERIAALIN KÄYTTÖ

Heti välirauhan solmimisen jälkeen Suomessa toteutettiin oppikirjapuhdistus. Oppikirjojen tarkastustoimikunta kielsi joidenkin kirjojen käytön kouluissa, ja jotkut kirjat määrättiin korjattavaksi. Painotekniset vaikeudet ja paperipula estivät kirjojen täydellisen uusimisen. Tehtävä jäi opettajalle. Hän joutui oppilaiden kanssa liimaamaan kiellettyjen kohtien päälle lappuja tai sivuja yhteen. Myös kartat oli korjattava uusia rajoja vastaaviksi. Jotkut opettajat eivät teettäneet oppilaille näitä korjauksia, ja kansakouluntarkastajat joutuivat huomauttamaan heille siitä.

Valpokin seurasi, mitä kirjoja koulussa luettiin. Parikkalan kansakoulussa käytettiin vielä vuonna 1947 historian oppikirjaa, jossa oli Neuvostoliiton vastaisia kirjoituksia sekä vääriä tietoja Suomen kansalaissodasta ja maan itenäistymisestä.²⁷¹ Joissain kouluissa käytettiin edelleen ”Maanpuolustuksen alkeita” ja ”Poikien maastopuuhiä” -kirjoja. Myös ”Isänmaallisen laulukirjan” käyttö sai etsivän tekemään ilmoituksen. Simossa työläisten kokouksissa kiinnitettiin huomiota siihen, että koulukirjoissa kerrottiin edelleen Aunuksen ja Karjalan vapauttamisesta ja jaettiin vanhoja joululehtiä oppilaille.²⁷² Kaisaniemen kansakoulussa Helsingissä oppilaille jaettiin ”Koiton joulua”²⁷³.

Kielletyn ja korjaamattoman oppimateriaalin käytöstä tehtiin vähän ilmoituksia verrattuna kansakouluntarkastajien asiasta tekemiin huomautuksiin.

271 VP Savonlinnan tilannekatsaus syyskuulta 1947, 6.10.1947, KA.

272 VP KD 1260/33 1946, 23.2.1946, KA; Edellisvuoden joulukuussa etsivä Sakari Väisänen oli kiinnittänyt huomion siihen, että Tuirankoululla Oulussa oli myyty Koululaisten Joulu II -lehteä alennettuun hintaan (VP Oulun ilmoitus 255, 17.12.1945, Oulun alaostaston asiamaissa 4, KA).

273 VP Helsingin ilmoitus 1157, 21.12.1947, KA.

Valpolle tehdyssä ilmiannossa Kotkan tyttölyseon oppilaiden järjestämät "Stalinin peijaiset" pantiin piirustuksenopettaja Linnea Piponiuksen syyksi. Piponiuksesta tehtiin ilmoitus, koska hän ei yrittänyt estää riehan pitämistä. Sen sijaan koulun tarkastuksessa kaksi vuotta aikaisemmin kouluhallituksen tarkastaja oli kuvannut Piponiuksen opetusta määrätietoiseksi ja metodisesti oikeaksi – kuri oli ollut erinomaista (Kha II, oppikoulujen tarkastuskertomukset 1946, KA). Kuva vuodelta 1950. Museovirasto.

Todennäköisesti Valpon etsivät eivät katsoneet vääränlaisen oppimateriaalin kompromettoivan tarpeeksi opettajaa.

VÄKIVALTAISUUS

Vaikka opettaja ei saanut kurittaa oppilaitaan ruumiillisesti, moni opettaja tarttui oppilaisiin esimerkiksi näiden nujakoidessa keskenään. Ruumiillisen kurituksen käsitteen tulkinta olikin vaikeaa, ja opettajan sallittujen rankaisukeinojen rajan ylittäminen oli valitusten vakioaihe. Kun Yrjö Ruutu tuli kouluhallituksen pääjohtajaksi syksyllä 1945, hän kiinnitti huomiota ruumiillisen kurituksen käyttöön. Hänen mielestään lukuisat ilmiannot osoittivat sen lisääntyneen.²⁷⁴

Vaikka väkivaltaisuusyhtöksiä ei voi pitää poliittisina, liittyi niihin usein poliittisia motiiveja. Lasten vanhemmat näkivät, että opettaja oli kurittanut heidän lapsiaan, koska he olivat uuden suunnan kannattajia. Esimerkiksi opettaja Tuomolan väitettiin lyöneen erästä oppilasta, koska tämän vanhemmat olivat kansandemokraatteja.²⁷⁵ Myös Valpon etsivät yrittivät löytää väkivaltaisuuksille poliittisia motiiveja. Esimerkiksi oppilaiden kertoman mukaan opettaja Koivisto oli lyönyt erästä oppilasta nyrkillä kasvoihin ja oli aiemmin-

274 Numeroimaton kiertokirje 2.11.1945, Kha III, KA.

275 VP Kotkan ilmoitus 133, 19.3.1947, KA.

kin harrastanut pahoinpitelyä. Etsivä liitti pahoinpitelysyytöksiin kommentinsa, että kyseisen opettaja esiintyi paikkakunnalla kiihkeänä oikeistolaisena.²⁷⁶

Ilmiantoherkkyys riippui teon ohella ilmiantajan halusta saattaa opettaja vastuuseen. Joskus ilmiantannon tekemiseen riitti, että lapsi kertoi kotona toveriin kohdistuneesta kurittamisesta. Usein vanhemmat liioittelivat tapahtumia. Suodenniemellä fasistisen opettajan väitettiin pesettäneen oppilaidensa suut saippualla, pahoinpidelleen kahta oppilasta ja pistelleen yhtä neulalla kasvoihin.²⁷⁷ Toisinaan taas ei opettajan kovakouraisuuskaan saanut vanhempia puutumaan tilanteeseen. Esimerkiksi kansakouluntarkastaja T.J. Karttunen sai kerran koulupiiriläisiltä allekirjoittamattoman kirjeen, jossa sanottiin: ”Me lasten vanhemmat emme oikein tykkää, että ukko U. möykkyttää nyrkillä meidän lapsiamme, emme ainakaan näin ensimmäisinä koulupäivinä”²⁷⁸.

Kansakouluntarkastajan piti tutkia syytökset. Jos opettaja havaittiin syylliseksi, hänelle annettiin muistutus. Vakavissa tapauksissa opettaja voitiin erottaa. Myös poliisi joutui tutkimaan opettajien harjoittamaa ruumiillista kuritusta. Opettaja K.S. Luukola oli omien sanojensa mukaan ottanut kiinni erään oppilaansa kauluksesta, kun taas oppilaan ja tämän isän mielestä opettaja oli tartunut kurkusta. Pahoinpitelyn kohteeksi joutuneen oppilaan mielestä opettaja oli paljastanut motiivinsa syyttämällä häntä ”saatanan kommunistiksi”. Nimismiehen mukaan väitetty pahoinpitely oli lievä ja syyte vanhentunut, eikä opettajaa tuomittu.²⁷⁹

Kansan Tahto -lehdessä mainittiin opettaja Alakuijalan syyllistyneen oppilaansa pahoinpitelyyn ja saaneen siitä muistutuksen.²⁸⁰ Siitä ei kuitenkaan ole merkintöjä kouluhallituksen tai koulun papereissa. Kaksi vuotta aiemmin Alakuijalasta oli tehty Valpolle ilmianto, jossa häntä syytettiin vastuulliseksi epädemokraattisen hengen jatkumisesta kansakouluissa.

Myös opettajan väkivaltainen käytös yksityiselämässä aiheutti ilmoituksia. Kun savonlinnalainen opettaja kävi käsiksi SKDL:n edustajaehdokkaaseen, Valpo ilmoitti asiasta kouluhallituksen pääjohtajalle.²⁸¹ Vaikka opettajan piti käyttäytyä aina esimerkillisesti, kouluhallitus ei puuttunut kyseisen opettajan toimintaan.

Valpon etsivät tekivät kuusi ilmoitusta opettajien käyttämästä ruumiillisesta kurituksesta. Tuomola oli ainoa opettaja, johon syytteellä saattoi olla vaikutusta – hän vaihtoi koulua. Yksikään Valpoon nimetyistä ei saanut koulu-

276 VP KD 2107/33 1947, 15.3.1947, KA.

277 Valpoa kiinnosti opettaja Saima Koskisessa lähinnä tämän kuuluminen kiellettyyn järjestöön (VP KD 635/28 1947, 22.1.1947, KA). Todennäköisesti ilmiantajat olivat tiedottaneet Valpolle myös opettajaan kohdistetuista aiemmista syytöksistä. Helmikuussa 1946 Tauno Rajala oli kannellut Koskisesta opetusministeriöön. Rajalan mukaan paikkakunnan entiset fasistit, mm. poliisikonstaapeli, puolustivat fasistista opettajaa. Opettaja Saima Koskinen kielsi kansakouluntarkastajan pitämässä tutkimuksessa fasisti-syytökset, mutta myönsi lyöneensä yhtä oppilastaan kerran karttakepillä päähän. Siitä hänelle annettiin muistutus 10.12.1946 (Kha III KD 73/94 1946, KA; Kha III KD 62/534 1947, KA).

278 Jurama & Karttunen 1990, 90.

279 Valpon henkilömappi Hmp 274 Turku, Luukola Kaarlo Sakari, Ka.

280 Kansan Tahto 22.4.1948.

281 VP Savonlinnan osaston tilannekatsaus toukokuulta 1948, 10.6.1948, KA.

hallitukselta muistutusta ruumiillisen kurituksen käyttämisestä. Valpon syytökset olivat joko liioiteltuja tai etsivät eivät osanneet lähettää niitä kansakouluntarkastajille, jotka olisivat voineet ne selvittää.

OPPILAIDEN POLIITTINEN PAINOSTAMINEN

Valpon etsivien ilmoituksissa viiden opettajan katsottiin syyllistyneen oppilaiden painostamiseen. Uuden suunnan kannattaminen tai työläistäusta oli ilmoitusten mukaan ollut opettajien toiminnan ärsykkeenä. Opettaja saattoi viereksua oppilasta, joka jäi pois partiosta.²⁸² Yhdessä tapauksessa opettaja oli antanut ymmärtää, että oppilaiden olisi syytä liittyä Kansallisiin Nuoriin, jos aikoivat menestyä koulussa.²⁸³ Kotkan lyseon opettajien sanottiin painostaneen työläislapsia. Opettajien toimet olivat aiheuttaneet kahden uutta suuntaa kannattaneen oppilaan koulun vaihdon.²⁸⁴ Ilomantsissa opettaja oli painostanut demokraattisiin järjestöihin kuuluvien vanhempien lapsia, nimitellyt heitä ja jopa rangaissut heitä aiheuttomasti.²⁸⁵

Ilmoitukset pelkästä oppilaisiin kohdistuneesta painostamisesta olivat harvinaisia. Yleensä etsivät ilmoittivat opettajan tehneen jotain sopimatonta, johon liittyi painostus. Etsiviä kiinnosti myös opettajan aiempi toiminta. Opettaja, joka sota-aikana oli kehottanut tyttöjä liittymään pikkulottiin, muistettiin sodan jälkeenkin.²⁸⁶

OSALLISUUS VUODEN 1947 VIRKAMIESLAKKoon

Marraskuussa 1947 alkoi Suomessa virkamieslakko, johon yhtyi lähes koko virkamieskunta. Kansandemokraattinen opetusministeri Eino Kilpi vetosi radiopuheellaan opettajien lainkuuliaisuuteen, eivätkä kaikki opettajat hyväksyneetkään lakkopäätöstä. Suurimmissa kaupungeissa, esimerkiksi Helsingissä ja Tampereella, kaikki opettajat osallistuivat lakkoon, mutta maaseudulla tilanne oli toinen.²⁸⁷ Kyösti Kiuasmaan mukaan on luultavaa, että useimmissa kouluissa

282 VP Tampereen ilmoitus 29, 17.12.1947, KA (opettaja Korhosesta).

283 VP Oulun tilannekatsaus huhtikuulta 1947, 30.4.1947, KA (opettaja Pehkosesta).

284 VP Kotkan ilmoitus 382, 27.10.1947, KA (opettajista Soini, Suomela, Syrjä ja Vainio).

285 VP Joensuun ilmoitus 48, 26.3.1947, KA (opettaja Variksesta).

286 VP Lahden ilmoitus 700, 9.4.1947, KA (opettaja Saarenpäästä).

287 Lappalainen 1985, 78; Telemäki 1979, 239. Virkamiesliitto, johon Suomen Valtionoppikoulujen Opettajaliitto kuului, oli lakon alullepanija (Talvitie 1977, 178). Suomen Yksityiskoulunopettajien Yhdistys yhtyi lakkoon, mutta sen hallitus pyrki lopettamaan lakon mahdollisimman pian (SY Y, keskushallituksen pöytäkirja 24.–26.11.1947, Toa). Suomen Kansakoulunopettajain Liitto ja Finlands Svenska Folkskollära rförening yhtyivät myös lakkoon (SKL, vuosijärjelmien kokousten pöytäkirjat 1946–1950, Ca 4, Toa). Yrjö Tammisen historiikissaan esittämä arvio 20 000:sta lakkoilevasta opettajasta tuntuu kuitenkin liian suurelta (ks. Talvitie 1977, 193 ja viite 22). Kansa- ja oppikoulunopettajien kokonaismäärä oli noin 23 500 (SVT IX: 66; X: 71), eivätkä he kaikki osallistuneet lakkoon. Mm. SKL osoitti pettyneisyytensä siihen, etteivät opettajat pystyneet niin tiiviiseen rintamaan kuin olisi ollut toivottavaa. Myöskään SVOL:n piirissä kaikki eivät olleet lakon kannalla (Kuuskoski 1969, 79). Lakkoon osallistuneiden lukumäärää on vaikea selvittää, koska opettajien ammattiliitot saivat siitä tie-

opettajat olivat työpaikoillaan.²⁸⁸ Opetusta ei kuitenkaan juuri annettu.

Opettajat olivat pelänneet ryhtyä lakkoon. ”Viime vuosien ankarat hyökkäykset opettajistoa vastaan ja erottamisen vaatimukset antavat aavistuksen seurausista”, oli todettu Tampereen opettajayhdistyksen johtokunnassa joulukuussa 1946, kun työtaistelumahdollisuutta oli pohdittu. Tampereella huoleen oli syytä, sillä Valpon laatima nimilista tamperelaislakkoliijoista oli 50 sivun mittainen.

Nokian etsivä sai esimieheltään huomautuksen liiallisesta paneutumisesta lakkolaisten seurantaan. Kaikilla alaosastoilla lakkolaisia ei luetteloitu. Joillekin riitti ilmoitus, että lakossa on 100 % opettajista tai että kauppakoulu ja -opisto toimii. Lakon aikana kouluhallituksessa oli läsnä vain pääjohtaja. Kouluhallituksen virkamiesten lakkokäyttäytyminen ei kuitenkaan kiinnostanut Valpoa.

2.3.6 Millaisia olivat Valpon seuraamat opettajat

Valpo kiinnostui harvoista opettajista. Etsivät keräsivät tietoja vain vajaan puolentoista sadan opettajan tekemisistä, jonka lisäksi opettajien toimintaa seurattiin myös muiden kuin kouluasioiden yhteydessä. Noilla puolellatoista sadalla opettajalla oli opettajuuden lisäksi yksi yhteinen nimittäjä – he suhtautuivat kielteisesti ääriivasemmistoon. Etsivät seurasivat hyvin erilaisia opettajia, joten tyypillistä Valpoa kiinnostanutta opettajaa on vaikea kuvata. Se on myös kyseenalaista opettajien vähyden vuoksi. Joukosta löytyy kuitenkin yhteisiä piirteitä.

Miehet (79) esiintyvät ilmoituksissa naisia (46) useammin.²⁸⁹ Oppikouluissa miesopettajien osuus oli noin 45 % sodan jälkeen. 33:sta henkilöidystä ilmoituksesta kuitenkin 23 (70 %) koski miehiä. Valpoa kiinnosti vain kymmenen oppikoulunopettajattaren toiminta. Kaupunkien yläkansakoulujen opettajien sukupuolijakauma vastasi oppikoulujen tilannetta, alakouluissa sen sijaan ei ollut yhtään miesopettajaa. Maaseudun yläkouluissa joka kolmas opettaja oli mies, ja alakoulujen miesopettajien osuus oli marginaalinen.²⁹⁰ 56 mieskansakoulunopettajaa sai nimensä Valpon kirjoihin, naisista vain 36.

---

toja vain satunnaisesti. Esimerkiksi Suomen Kansakoulunopettajain Liiton yhdistyksistä noin kuudesosa ilmoitti lakkoon osallistuneiden määrän (SKL, katsaus sen toimintaan 1943–1953, 25).

288 Kiuasmaa 1982, 407. Valpon Kuopion alaosaston tilannekatsaus tukee Kiuasmaan näkemystä. Kuopion osasto mainitsee useimpien maaseutukansakoulujen toimineen lakon aikana. Joissain pitäjissä kaikki kansakoulunopettajat olivat töissä (VP Kuopion tilannekatsaus marraskuulta 1947, 2.12.1947, KA).

289 Seuraava katsaus perustuu Valpon koulutointa käsitteleviin asiamappeihin (kotelot 33 ja 34), joissa on 146 ilmoitusta kansa- ja oppikoulujen opettajista. 140 ilmoituksesta pystyy päättämään kummasta koulumuodosta on kyse, mutta opettajan sukupuoli selviää vain 125 ilmoituksesta.

290 Lukuvuonna 1945–46 oppikoulujen vakinaisista opettajista 44,4 % oli miehiä. Kolmen lukuvuoden aikana määrä putosi 0,4:llä prosenttiyksiköllä (SVT IX 65 ja 66). Kaupunkien yläkansakoulujen opettajista 44,4 % oli miehiä lukuvuonna 1947–48, alakoulujen ei yhtään. Maalaiskunnissa yläkoulujen opettajista 35,4 % oli miehiä, mutta alakoulujen vain 0,6 % (SVT X 71).

Sukupuolella oli merkitystä. Michet osallistuivat naisia enemmän vapaach-toiseen maanpuolustukseen sekä IKL:n ja erityisesti AKS:n toimintaan. Niiden osuus ilmoituksissa on kuitenkin niin pieni, ettei se selitä miesten suurta määrää. Joukosta erottuvat maaseudun yläkansakoulujen miesjohtajat, joista 36:sta ilmoitettiin Valpolle. Sitä vastoin vain kuusi alakansakoulun opettajaa kiinnosti etsiviä. Selittävänä tekijänä voi pitää johtajaopettajan asemaa maaseutupaikkakunnilla. Hän oli papin ohella paikkakunnan tärkeä hahmo. Momen opettajan erottamisvaatimuksen takana olivat uuden suunnan kannattajat, jotka yrittivät saada taantumusta edustavan opettajan virasta. Onnistuminen olisi vienyt ilmapiiriä vasemmalle, uskottiin.

Koulumuodolla ei ollut merkitystä. Oppikouluista tehtiin 39 (28 %) ilmoitusta ja kansakouluista 101 (72 %). Lukuvuonna 1947–48 oppikoulunopettajia oli 4 880 (21 %) ja kansakoulunopettajia 18 604 (79 %). Nämä luvut eivät anna aihetta päätellä toisen koulumuodon kiinnostaneen Valpoa enemmän.

Valpon silmätikuksi joutumisessa opettajien pätevyys ja vakinaisuus olivat leimaa-antavia. Sodan jälkeen pätevistä opettajista oli pula. Lukuvuonna 1947–48 vielä lähes 13 % yläkansakoulujen opettajista oli epäpäteviä. Vain kolme epäpätevää kansakoulunopettajaa joutui Valpon kirjoihin. Epäpätevät opettajat voitiin erottaa ilman mainittavaa paperityötä ja byrokratiaa, mikä selittääkin ilmoitusten vähyden. Joka viides kansakoulussa työskennellyt oli tuntiopettaja. He toimivat lähinnä kansakoulujen jatkoloukilla taito- ja taideaineiden opettajana. Vain yhdestä tuntiopettajasta tehtiin ilmoitus. Oppikoulujen ongelmana oli viransijaisten ja tuntiopettajien suuri määrä. Lukuvuonna 1945–46 vakinaisia opettajia oli vain hieman yli 47 %. Tuntiopettajia oli miltei yhtä paljon, ja joka kymmenes opettaja oli viransijainen. Vakinaisten opettajien osuus pieneni vuosikymmenen loppua kohden. Valpo seurasi kuitenkin vain viiden tilapäisen opettajan toimia. 26 vakinaista opettajaa kiinnosti sitäkin enemmän.

Äidinkielellä oli vaikutusta. Vain yksi ruotsinkielinen opettaja kiinnosti Valpoa. Kaupunkikansakoulujen opettajista noin 16 % oli ruotsinkielisiä ja maaseudullakin noin joka kymmenes opettaja. Ruotsinkieliset opettajat tuskin erosivat poliittiselta kannaltaan suomenkielisiä kollegoistaan, vaikkakin AKS oli pelkästään suomenkielinen. Suojeluskuntien ja Lotta Svärd -järjestön toimintaan olivat ottaneet osaa myös ruotsinkieliset. Todennäköisin selittävä tekijä löytyykin Valpon henkilökunnasta – vain harvat uuden Valpon etsivistä puhuivat ruotsia.

Oppikouluissa eri oppiaineiden edustajat olivat tasaisesti edustettuina Valpon ilmoituksissa. Seitsemän voimisteluopettajan osuus on tosin suurempi kuin heidän suhteellinen osuutensa oppikoulunopettajista. Merkille pantavaa on, että Valpon etsivät olivat kiinnostuneita vain kahdesta historianopettajasta, sillä sodan jälkeen erityisesti historianopetukseen kiinnitettiin huomiota.

Opettajien ikä sitä vastoin vaikutti. Vain 12:sta alle 40-vuotiaasta opettajasta tehtiin ilmoituksia. Yli 55-vuotiaita opettajia oli 32. Tyypillinen Valpon seuraama opettaja oli 51-vuotias. Nuoret pätevät virassaolevat opettajat olivat harvinaisia sodan takia. Sodan jälkeen opettajia alettiin kouluttaa täyttämään sodan aiheuttamaa opettajavajetta, mutta valmiita opettajia kouluihin tuli pääasiassa vasta 1940-luvun lopussa.

Vaikka opettajia ei saatu erotettua poliittisten mielipiteidensä vuoksi, pystyttiin painostuksella vaikuttamaan opettajien elämään. Kirjailija Jorma Korpela oli yksi Valpon tutkimusten kohteeksi joutuneista opettajista. Hänen kirjallisesta tuotannostaan voi etsiä heijastuksia hänen kokemastaan.

Heimoharrastus oli vienyt Jorma Korpelan AKS:ään ja 1930 Tarton yliopistoon. Hän oli valmistunut filosofian kandidaatiksi kuitenkin Helsingin yliopistosta vuonna 1934. Neljä vuotta myöhemmin hän oli aloittanut työnsä Kuopion yhteiskoulun vakinaisena äidinkielen opettajana. Korpela oli osallistunut upseerina talvi- ja jatkosotaan, ja rintamalta paluunsa jälkeen hän oli jatkanut työtään Kuopiossa. Vuonna 1948 hän sai valmiiksi esikoisromaaninsa ”Martinmaa, mieshenkilö”. Teos sai hyvät arvostelut, ja seuraavana vuonna Korpela sai siitä valtion kirjallisuuspalkinnon.

Lukuvuoden 1947–48 aikana Korpelan käytös ärsytti joitain oppilaiden vanhempia. Heidän mielestään opettaja oli liian oikeistolaishenkinen. Opetuksessa Korpela kannusti oppilaita arvostelemaan vasemmistoa ja uutta poliittista suuntausta. Syyslukukaudella 1947 Korpela antoi erään oppilaansa esittää poliittisen pilkkalaulun ns. ohjelmatunnilla vapaaehtoisena ohjelmanumerona. Oppilas oli laulanut:

*”Karjalaiseks olen syntynyt,
kodontonna kuljeskelen nyt.
Ryssä valtas synnyinseutumme,
poltti kirkkomme ja koulumme.*

*– Laulun lahjaa vielä vienyt ei,
vaikka kalleimpamme vei.
Siksi siirtolaisen laulu soi,
epätoivoon emme jäädä voi.”*

Oppilaan esityksen jälkeen Korpela antoi koko luokan laulaa samaa laulua ennen kuin aloitti opetuksensa.

Kolmen suuren puolueen yhteistyön päättymisen aikoihin, kesällä 1948, valtiollinen poliisi sai ilmiannon opettaja Korpelasta.²⁹¹ Korpelaa syytettiin siitä, että hän kannusti oppilaita sopimattomuksiin. Ilmianto perustui edellisyksyiseen pilkkalaulun laulamiseen. Korpelan sanottiin pitäneen laulua hyvänä ja kannustaneen sen uudelleen esittämiseen. Valpon etsivä tiesi laulun esittäjän isän vakaumukselliseksi kansandemokraatiksi, mutta Korpelalta laulun hyväksyminen oli etsivän mielestä poliittinen kannanotto.

Korpelan sota-ajan oppilaat ovat jälkepäin muistaneet opettajansa tasa-puolisena ja epäpoliittisena, vaikka aika oli vaikuttanut myös koulutyöhön. Ilmapiiri oli huokunut puolustushenkeä, mutta »ryssävihaan» ei yllytetty. Sii-

291 VP KD No 3561/33 1948, 7.6.1948. Valpessa Korpelasta ei tehty henkilökorttia.

nä suhteessa Korpela ei ollut eronnut asenteiltaan tai käytökseltään muista.²⁹² Sodan jälkeen hän oli sopeutunut uuteen poliittiseen tilanteeseen. Korpela oli mm. edellyttänyt oppilaidensa toteuttavan oppikirjojen tarkastustoimikunnan määräämät sensurointitoimet. Hän oli pitänyt niitä välttämättöminä eikä ollut arvostellut toimenpidettä oppilailleen.²⁹³

Vaikka Valpelle tehty ilmoitus ei johtanut toimenpiteisiin, ajan henkinen ilmapiiri vaikutti opettaja Korpelaan. Todennäköisesti hän tiesi itseensä kohdistuneista poliittisista epäluuloista. Korpelan pääteoksessa ”Tohtori Finckelmanissa”²⁹⁴ Korpelan luoma kertojaminä kohtaa samankaltaisen tilanteen kuin kirjailija itse. Kirjan päähenkilö joutuu syyttömänä epäilyksi. ”*Varautukaa kaikkeen! Tiedätte itse että asiasta paisuu laaja*”, toteaa poliisimestari, joka on varma päähenkilön syyllisyydestä. ”*Jokainen käsittää, miten tuollainen kaksinaamaisuus vaikutti. Raivosin! Mutta hiljaa, ei ollut varaa muuhun*”, toteaa päähenkilö tutkimusten aikana.

Vaikka ”Tohtori Finckelmanin” kertojaminä puhdistautuu syytöksistä, vahinko on jo tapahtunut. ” – – voittaja olin minä, olin sittenkin saanut voiton. Mutta minkälaisen? Jokaisen vastaantulijan kasvoista näin, mitä he ajattelivat. Se on hän! he ajattelivat yhä uudelleen. Jokaisen naamion alla iti epäluulo, kihersi ilo siitä, että olin merkitty mies. ” ”Tohtori Finckelman” -romaanin tulkinnassa Matti Vainio on todennut, että syyllisyyden kokeminen näennäisesti ilman syytä on Korpelalle luonteenomaista.²⁹⁵ Vaikka päähenkilöön kohdistetut syytteet kumoutuivat, haittasivat epäilyt siitä huolimatta hänen työtään. Kirjassa päähenkilö päättää tapella oikeuksiensa puolesta. Korpelan ”Tohtori Finckelman” taistelee kirjoittajansa puolesta. Panetteluja ja huhuja ei pysty kumoamaan; voi vain pyrkiä osoittamaan ihmisten motiivit teoilleen. Korpela oli saanut edellisen romaaninsa valmiiksi niihin aikoihin, kun hänestä kanneltiin Valpelle. Häneen kohdistettiin todennäköisesti myös suoraa painostusta. ”Tohtori Finckelman” ilmestyi neljä vuotta tapauksen jälkeen, ja siinä onkin tulkittavissa heijastuksia vuodelta 1948.²⁹⁶

292 Kai Laitisen haastattelu 11.10.1996. Laitinen oli Korpelan oppilaana jatkosodan aikana. Hän suoritti sotilasylioppilaskirjoitukset 1944.

293 Anna-Maija Nenosen haastattelu 14.10.1996. Nenonen tuli Korpelan oppilaaksi syksyllä 1945. Myöhemmin hän toimi Korpelan kollegana Kuopion yhteiskoulussa.

294 ”Tohtori Finckelmania” (1952) pidetään Korpelan pääteoksena (ks. Tarkka 1980, 103). Kansandemokraattien lehdet kuitenkin arvostelivat kirjan heikoksi. Vapaan Sanan kirja-arvostelussa teos kuvataan räikyvän kirjavaksi farssinäytelmäksi, joka jää hajanaiseksi ja hapuilevaksi. Työkansan Sanomat otsikoi arvostelunsa: ”»Suomalaista hengenaatelia» eli tyhjän ylistystä”. Arvostelussa maailman taantumisen syyksi ei katsota finckelmaneja, vaan jorma korpelat. (Vapaa Sana 22.12.1952; Työkansan Sanomat 19.12.1952.)

295 Vainio 1973, 43.

296 Korpela jatkoi Kuopion yhteiskoulussa vuoteen 1957. Hän keskittyi kirjoittamiseen vuosikymmenen taitteessa, mutta palasi opettajaksi vuonna 1962. Korpela toimi opettajana kuolemaansa asti, vuoteen 1964. (Kuopion yhteiskoulun vuosikertomukset 1947–48, Kha II, KA; Oppikoulujen opettajat 1955; Ks. Kuusi & Aitola 1991, 193–195).

2.4 Opettajien ja SDP:n nihkeä asenne ääriivasemmiston vaatimuksiin

KOULUVÄEN SUHTAUTUMINEN PUHDISTUSPYRKIMYKSIIN

Oppikoulunopettajien edunvalvontajärjestöt Oppikoulunopettajien Liitto, Suomen Valtionoppikoulujen opettajaliitto ja Suomen Yksityiskoulunopettajien Yhdistys sekä Suomen Kansakoulunopettajain Liitto eivät ottaneet kantaa ääriivasemmiston vaatimaan taantumuksellisuuden kitkemiseen kouluista, vaan ne keskittyivät lähinnä taloudelliseen edunvalvontaan. Ei opettajien ammatillisessa lehdistössä eikä kasvatusalan aikakauskirjoissakaan puututtu ääriivasemmiston vaatimaan koululaitoksen puhdistamiseen. Palkkauksen parantamisen ja oikeudellisen aseman turvaamisen ohella etenkin oppikoulunopettajat keskityivät vastustamaan Ruudun koulujärjestelmäkomitean suunnittelemaa yhtenäiskoulua. Oppikoulunopettajat vastustivat ehdotusta, koska he uskoivat, ettei kaikille voitaisi taata keskikoulun oppimäärän edellyttämää opetusta etenkin vieraissa kielissä. Oppikoulunopettajia ei myöskään ihastuttanut ajatus opettajakunnan yhtenäistämisestä, eli kansa- ja oppikoulunopettajien välisen eron poistaminen. Komitean ehdotus ei miellyttänyt kansakoulunopettajiakaan. Heidän mielestään ehdotuksessa vähäteltiin kansakoulua ja suositettiin aineenopettajajärjestelmää.¹

Ääriivasemmisto oli arvostellut erityisesti historian opetusta. Siitä oli keskusteltu eduskunnassa, ja oppikirjatarkastuksessaakin historian oppikirjoista oli löydetty eniten huomautettavaa. Historianopettajat² eivät kuitenkaan puolustautuneet hyökkäyksiä vastaan julkisuudessa.³ Myöskään yksityisoppikouluväki ei reagoinut, vaikka oli selvää, etteivät yksityiset koulut olleet kommunistien suosiossa.⁴ Muutkaan opettajat eivät vastanneet julkisuudessa ääriivasemmiston esittämiin syytöksiin koulun taantumuksellisuudesta ja fasis-

1 Ks. Autio & Heikkilä 1990, 94 ja Kiuasmaa 1974, 66. Opettajien vastustavasta suhtautumisesta koulujärjestelmäkomitean ehdotuksiin vuoden 1948 opettajaneuvostossa ja yleisessä opettajainkokouksessa ks. Kiuasmaa 1974, 84, 89–90. SKDL:n edustaja Anna Nevalainen piti opettajiston suhtautumista koulu-uudistukseen masentavana (Vp 1949 pöytäkirjat I, 443). Koulujärjestelmäkomitean ehdotuksessa kansakoulunopettajat hoitivat opetuksen nelivuotisessa alkeiskoulussa, jonka jälkeen oppilaat siirtyivät aineopettajille. Kansakoulunopettajat toivoivat saavansa hoitaa kuuden ensimmäisen vuoden opetuksen, mikä toteutuikin myöhemmin peruskoulu-uudistuksessa. Opettajain lehdistössä Ruudun ehdottamaa oppivelvollisuuskoulua arvosteltiin liian teoreettiseksi ja käytännölle vieraaksi (Telemäki 1973, 46, 89–90).

2 Historian Opettajain Yhdistys perustettiin vuonna 1948, joten oppiaineen puolustaminen oli sitä ennen yksittäisten opettajien vastuulla.

3 Esimerkiksi Kasvatusopillisessa aikakauskirjassa vain muutama historianopettaja kirjoitti oppiaineestaan. IKL:n toiminnassa mukana ollut J.V. Wainio kirjoitti vuonna 1945 ”Isänmaan historian opetuksesta”, muttei puuttunut hyökkäyksiin historianopetusta vastaan (Wainio 1945, 21–30). Yliopettaja Veikko Kerkkonen käsitteli historianopetusta kolme vuotta myöhemmin. Hän varoitti yltöisänmaallisuudesta ja vaati opetuksen objektiivisuutta ja suvaitsevaisuutta, muttei reagoinut puhdistusvaatimuksiin (Kerkkonen 1948, 152–156). Historianopetuksessa alettiin kuitenkin korostaa sosiaalisia näkökohtia ja moniin aikaisemmin yksipuolisesti esitettyihin aiheisiin alettiin suhtautua tasapuolisemmin (Castrén 1986, 384–385).

4 Ks. Pietiäinen 1995b, 206.

tisuudesta. Yhtäältä kyse saattoi olla siitä, etteivät he uskaltaneet vastustaa uuden suunnan pyrkimyksiä, koska virkamieslain kohtalosta ei ollut päätetty. Toisaalta asiaan saattoi vaikuttaa se, että kouluviranomaiset osoittivat puolustavansa opettajia. Kouluhallituksen pääjohtajan L. Arvi P. Poijärven loppukauden kiertokirjeet kertoivat tuesta opettajille, ja Yrjö Ruudun pääjohtajakaudellakin tarkastajat välittivät toiminnallaan tiedon siitä, ettei kouluhallituksen linjaan ollut luvassa muutoksia.

Voimakkaimmin opettajakuntaan kohdistettuihin puhdistamispyrkimyksiin julkisuudessa reagoi Suomen Kansakoulunopettajain Liiton puheenjohtaja Lauri Järvi (kok) syyttämällä maaliskuussa 1947 eduskunnassa entistä opetusministeriä Heloa ilmiantopolitiikasta.⁵ Järven kannanotto kuvaa kouluväen uskoa tilanteen paluuseen ennalleen – SNS:n kurinpalautus vuonna 1945 ja kevään 1946 joukkoliikkeen epäonnistuminen oli pantu merkille.

Opettajajärjestöjen ja -lehdistön puuttumattomuus äärivasemmiston vaatimuksiin saattaa kertoa puhdistusilmiön pienuudesta tai vähäisestä merkityksestä Suomessa. Todennäköisempi selitys lienee kuitenkin se, että kouluihmiset uskoivat heikentävänsä asemaansa puolustautumalla äänekkäästi – mikään ei nimittäin näyttänyt muuttuvan, vaikka he olivat vaiti.

SOSIAALIDEMOKRAATIT JA KOULUN DEMOKRATISOIMISVAATIMUKSET

Äärivasemmisto ei saanut henkilötasolla toteutettua poliittisia puhdistuksia muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Fagerholmin vähemmistöhallituksen nimittäminen elokuussa 1948 antoi sosiaalidemokraateille mahdollisuuden yrittää muuttaa koulua mieleisekseen. Hallitusohjelmassaan he vaativatkin yleisen sivistystason kohottamista ja kiihkokansallisten piirteiden poistamista opetustoimesta.⁶ Toisin kuin SKDL, SDP ei pyrkinyt koululaitoksen nopeaan muuttamiseen.

Kansandemokraatit olivat yrittäneet saada sosiaalidemokraatit kanssaan yhteistyöhön koulukysymyksissä vuonna 1946, kun SKDL:n ja SDP:n yhteinen neuvottelukunta oli nimennyt kulttuurikysymysten jaoston valmistelemaan koululaitoksen uudistamista ja kansanvaltaistamista. Sosiaalidemokraatit olivat kuitenkin suhtautuneet nihkeästi yhteistyöhön, eikä se ollut tuonut kansandemokraattien toivomaa tulosta.⁷

Sosiaalidemokraattinen Työläisnuorisoliitto oli alkanut valmistella omaa esitystään koululaitoksen uudistamisesta vuonna 1945. Asiantuntijoina se oli

5 Ks. Autio & Heikkilä 1990, 113.

6 Hallitusohjelmat 1945–1948, 279–281.

7 Koululaitoksen sekä tiede- ja taidelaitosten uudistamista ja kansanvaltaistamista käsittelevään kulttuurikysymysten jaostoon nimettiin Sylvi-Kyllikki Kilpi, Anna Nevalainen, Eino Pekkala ja Unto Varjonen. Neuvottelukunnan esitys yhteistyöohjelman laatimista ja sitä varten perustettavista jaostoista sai kuitenkin SDP:n puolueoimikunnassa vastustusta. Aimo Aaltonen ja Unto Varjonen arvostelivat sitä, että jaostojen kokoonpanoista oli sovittu kuulematta puolueoimikuntaa. Kommunistien SDP:n enemmistöön kohdistamat hyökkäykset olivat kuitenkin vastustuksen todellinen syy. (Ks. SDP:n puolueoimikunnan pöytäkirja 7.2.1946, TA.)

käyttänyt L. Arvi P. Poijärveä, Yrjö Ruutua ja kansakouluntarkastaja V.A. Niinistä. Syksyllä 1946 nuorisoliitto oli jättänyt opetusministerille ja kouluhallitukselle esityksensä, jossa korostettiin kansanvaltaiseen ajattelutapaan ja Pohjoismaisiin demokratian ihanteisiin kasvattamisen tärkeyttä. Nuorisoliiton mielestä piti huolehtia siitä, etteivät opettajat ja oppikirjat istuttaneet oppilaisiin väärää kansallistuntoista ja epäkansanvaltaista ajattelutapaa sekä siitä, että koulunkäyntiin annettaisiin kaikille samanlaiset mahdollisuudet.⁸

Varsinaisesti SDP aktivoitui koulukysymyksissä kuitenkin vasta vuoden 1949 puoluekokouksessa. SKDL:n jäätyä oppositioon SDP julkisti laajan sivistyspoliittisen ohjelmansa. Se ei ollut halunnut kiirehtiä ”kilpalaulantaan” kansandemokraattien kanssa, selitti puoluetoimikunta myöhäistä heräämistään asiassa. Sivistysohjelman koulua koskeva osuus muistutti pääkohdiltaan nuorisoliiton ja Ruudun komitean esityksiä. Vaikka sosiaalidemokraatit olivat eduskunnassa asettuneet vastustamaan Ruudun komitean esitystä, he olivat samaa mieltä SKDL:n kanssa siinä esitetystä yhtenäiskoulusta. Kyse olikin paljolti siitä, että vasemmiston sisäisessä taistelussa sosiaalidemokraatit halusivat myös koulupoliittisen vallan.⁹

SDP:n sivistyspolitiittista ohjelmaa oli alettu valmistella vuoden 1947 alussa, jolloin oli asetettu erillinen sivistysasiain neuvottelukunta. Neuvottelukunnan koulujaosto, johon kuuluivat mm. R.H. Oittinen ja kansakouluntarkastaja Paavo Kuosmanen, laati esityksen koulun uudistamiseksi tutustuttuaan Ruudun kouluuudistuskomitean tietoihin. Jaoston työn pohjalta sosiaalidemokraatit keskustelivat koulukysymyksistä vuoden 1949 puoluekokouksessa.¹⁰ Sosiaalidemokraattinen puolue oli vaatinut jo vuoden 1944 puoluekokouksessa koululaitoksen hengen muuttamista kansanvaltaiseksi. Vuoden 1949 puoluekokous jatkoi koululaitoksen demokratisoimisen vaatimista. Sosiaalidemokraatit eivät kuitenkaan tarkoittaneet sillä »epädemokraattisten» opettajien, koulukirjojen tai opetussuunnitelmien poistamista, vaan samanlaisten koulutusmahdollisuuksien antamista kaikille.¹¹

Puoluetoimikunnan lausunnossa korostettiin, että sivistystyö maassamme oli ollut porvarillista ja suunnattu työväenliikettä vastaan. Sosiaalidemokraatit syytivät koululaitosta vanhoillisuudesta¹²:

---

8 Ks. marraskuussa 1946 opetusministerille ja kouluhallitukselle jätetty Suomen Sosiaalidemokraattisen Työläisnuorisoliiton koulunuudistusohjelma ylipainos Työläisnuorisolehdessä sekä Matti Kaasisen tutkielma ”Suomen poliittinen työväenliike ja kansakoululaitoksemme”, 48 (SDP:n kasvatustoimikunnan pöytäkirjat 1941–1951, TA). Nuorisoliiton esitys oli radikaali: siinä ehdotettiin mm. yksityisten valmistavien koulujen ja oppikoulujen ottamista valtion tai kuntien haltuun.

9 Autio & Heikkilä 1990, 95; Myöhemmin 1950-luvulla SKDL yritti vaikuttaa R.H. Oittisen koulukomitean työhön. Tuolloin SKDL:n opintosihteerinä Leo Kaspio totesi työväenpuolueiden tavoitteiden olevan koulukysymyksissä pääasiassa yhteneviä, mutta Kaspio syytti SDP:tä siitä, ettei se rohjennut puuttua koulun ”vanhentuneeseen ja yksipuoliseen aatteelliseen sisältöön”. (Kommunisti 1957, 286.)

10 SDP:n sivistysasiain neuvottelukunnan pöytäkirja 13.12.1946, TA. Sivistysasiain neuvottelukunnan koulujaosto jätti ehdotuksensa SDP:n kouluohjelmaksi 11.2.1947.

11 Ks. SDP:n kouluohjelman valmistelupapereita, Sivistysasiain neuvottelukunta, TA.

12 Seuraava katsaus perustuu SDP:n 1949 puoluekokouksen (30.10.–3.11.1949) pöytäkirjoihin, SDP:n sivistyspoliittiseen ohjelmaan (Puolueen Sivistysasiain Neuvottelukunnan esitys), TA.

”Suomen koululaitoksen edustajat ovat suurella hartaudella korostaneet sitä, että koulu on puolueeton laitos, joka on kaikkien valtiollisten ja yhteiskunnallisten ristiriitojen ulkopuolella. Hätköityihin yleistyksiin menemättä voidaan kuitenkin todeta, että tämä on ollut pääasiallisesti korupuhetta, johon kuitenkin monet koulun edustajat ovat vilpittömästi uskoneet. Ihmisillä on taipumus pitää omia käsityksiään tasapuolisina ja puolueettomina ja toisten poikkeavia käsityksiä yksipuolisina ja puolueiden sanelemina.”

Syy puolueellisuudesta vieritettiin opettajille:

”Väite koululaitoksemme puolueettomuudesta poliittisissa kysymyksissä osoittautuu paikkansapitämättömäksi esim. siinä kielteisessä asennoitumisessa, mikä opettajistolla, harvoja poikkeuksia lukuunottamatta, on ollut maamme työväenliikettä kohtaan. Oppilaiden osallistuminen työväenjärjestöjen toimintaan on ollut lailla kiellettyä. Sosialismi on selitetty vahingolliseksi isänmaalle ja ihmiskunnalle. Vastaavasti on porvarillisia lastenjärjestöjä suosittu ja porvarillisten puuhista yleensäkin puhuttu kunnioitetaan sävyyn. Lapualaisajan sinimusta politiikointi on tämän ilmiön räikein muoto. Koululaitoksemme ei ole kyennyt säilyttämään puolueettomuuttaan tämänlaatuisissa kysymyksissä, vaikka sen johto olisikin sitä halunnut.”

Esimerkkinä puolueellisesta kasvattamisesta sosiaalidemokraatit mainitsivat koulussa vallinneen voimakkaan kansallisen ja evankelis-luterilaisen kasvatuksen. He vaativat, että koulun tulisi kasvattaa kansanvaltaiseen ajatteluun ja suvaitsevaisuuteen, jotta demokratia ja rauha säilytettäisiin; oppilaiden olisi koulussa totuttava kansanvaltaiseen toimintaan, ja yksilöllisen menestymisen sijasta olisi korostettava yhteistä edistymistä. Yhtenä edellytyksenä koulun muuttumiselle pidettiin opettajaseminaarien uusimista. Niiden henkistä ilmapiiriä arvosteltiin, ja vaadittiin, että ”sovinnaiseen ajattelun ja kaidan yhteiskuntanäkemyksen tilalle on kehitettävä avarakatseinen, yli etupiirien näkevä opettaja”.

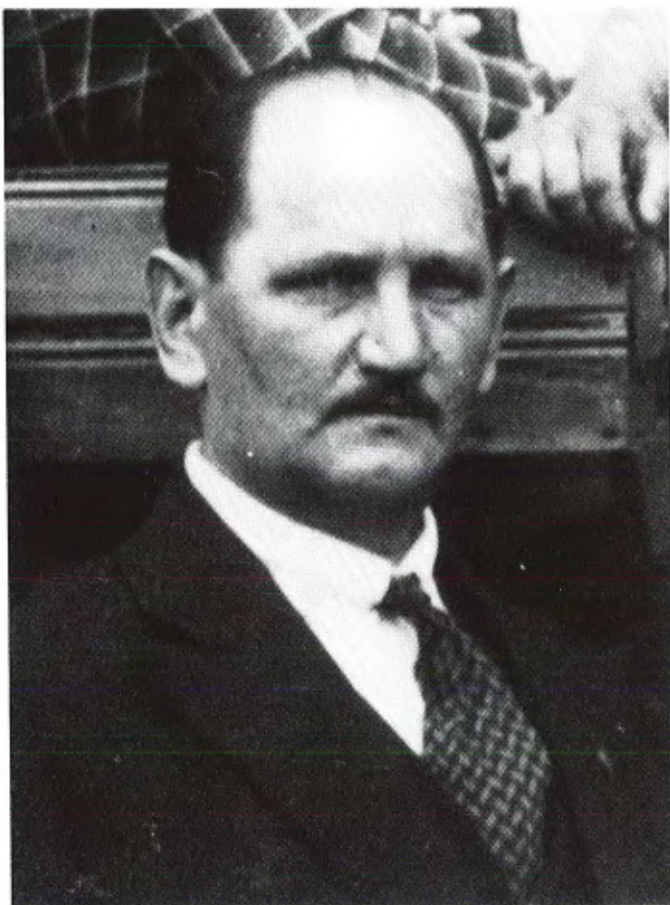
SDP:n kokouspuheenvuoroissa vaadittiin opettajien asennoitumisen muutosta sosiaalidemokraattiseen toimintaan. Edustaja Viljo Kuukkasen mukaan koululaitoksessa vallitsi porvarillinen ajatustapa. Porvarillinen opettajakunta istuttaa koulunuorisoon edelleenkin omia käsityksiään yhteiskunnasta ja politiikasta, hän väitti ja vaati opettajiston hengen muuttamista. Edustaja Arvi Rautio esitti huolestuneisuutensa sivistyneistön puuttumisesta sosiaalidemokraattisesta liikkeestä erityisesti maaseudulla. Hänen mielestään valittavan suuri osa kansakoulunopettajista kuului porvaristoon, ja siksi opettajia olisikin pyrittävä rekrytoimaan puolueeseen. Edustaja Olavi Hakala tähdensi sivistyneistön keskuudessa tehtävän propagandatyön tärkeyttä. Opetusministeri R.H. Oittinen korosti erityisesti kouluväkeen suunnattavaa työtä. Hän näki sen ratkaisevan kaavailun koulu-uudistuksen kohtalon. Uuden opettajapolven kasvattaminen vaatisi pitkän ajan, ja siksi päähuomio olikin kiinnitettävä työssä oleviin opettajiin. Edustaja Emil Haukkamäki epäili sitä, koska hänen mielestään vanhaa opettajakuntaa oli miltei mahdoton saada muuttumaan. Hän

yhtyi kuitenkin kokouksessa esitettyihin vaatimuksiin koulun hengen muuttamisesta työväenluokkaa ymmärtäväksi. Häntä huolestutti se, että oppikoulun käytyään työläislapsista oli tullut porvareita. Se johtui hänen mielestään koulukasvatuksen vihamielisyydestä työväestön pyrkimyksiä kohtaan.

Ministeri Oittinen korosti opettajien merkitystä kansan mielipiteen muokkauksessa. Hän käytti esimerkkinä Ranskaa ja Norjaa, joissa voi selvästi osoittaa kansakoulunopettajien vaikutuksen maaseudun mielipiteen muokkauksessa. Oittisen mielestä Suomessa juuri opettajat olivat saaneet eräät työläispiirit suhtautumaan vieroksuvasti sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Hän ehdotikin valistustyötä kansakoulun- ja oppikoulunopettajien keskuudessa – sitä, missä SKP ja SKDL olivat epäonnistuneet.

3. Opettajiin kohdistuneet puhdistuspyrkimykset paikallisesti

*Vampulan Kukonharjan kansakoulun johtajaopettaja K. S. Luukola oli
yksi puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneista opettajista. Hänen
erottamisestaan muodostui koetinkivi paikkakunnan
kansandemokraateille.
Toivo Luukolan yksityiskokoelmat.*

3.1 Puhdistuspyrkimysten alueellinen jakautuminen

3.1.1 Syytösten vaikutukset maaseudulla ja kaupungeissa

Kaupungissa opettajaa pidettiin virkamiehenä, jonka asioista ei laajemmin oltu kiinnostuneita. Opettajasta tehdyt kantelut tai ilmiannot eikä niiden tutkimiseen nousseet puheen- ja kiinnostuksen aiheiksi toisin kuin maalla. Kaupunkiopettajat eivät asuneet koulunsa välittömässä läheisyydessä kuten opettajat maaseudulla. Näin heidän yksityiselämänsä pysyi suojassa oppilailta ja heidän vanhemmiltaan. Suuremmissa kaupungeissa opettajat joutuivat yleensä ilmiantojen kohteeksi työnsä vuoksi – maaseudulla opettajaa syytettiin joskus myös työn kautta muiden asioiden ollessa todellisia syitä. Uuden ja vanhan suunnan välisessä mittelössä kaupunkiopettajat välttyivät joutumasta kiistakapulan asemaan. Sen sijaan kylissä opettajat joutuivat merkittävinä vaikuttajina osallistumaan uuden ja vanhan suunnan väliseen kamppailuun.

Kaupungissa opettajat varoivat puheitaan¹, mutta maaseudulla tilanne koettiin vielä jännittyneempänä. Maaseudulla ihmiset tiesivät enemmän opettajanvastaisista toimista, ja kansakouluntarkastajan ilmaantuminen paikkakunnalle sai väen valppaaksi. Opettajan toimintaa selvittäneiden tutkimuskokousten vaiheet olivat pian kyläläisten tiedossa. Jotkut kyläläiset yrittivät kaikin tavoin saada opettajan erotetuksi, jolloin myös opettajan puolustajia painostettiin.² Monella paikkakunnalla opettajan vastustajat keräsivät lasten vanhemmilta lausuntoja opettajan toiminnasta, ja opettajat saivat ne kansakouluntarkastajilta luettavikseen. Joskus syytetyt opettajat keräsivät omilta tukijoiltaan puoltavia lausuntoja. Joissain tapauksissa syytöksistä ja puolustuksista kertyi paksu nipu paperia.

Myös Valpon etsivät saivat usein syytökset tietoonsa, eivätkä he hoitaneet tutkimuksiaan hienovaraisesti. Joskus opettajat pelästyivät koulupiiriläisiä avoimesti haastatelleiden etsivien toimintaa, sillä nämä halusivat kuulla opettajista vain kielteisiä asioita. Etsivät pyrkivätkin epävirallisellakin painostuksella vaikuttamaan opettajiin. Oppilaiden ja näiden vanhempien haastattelut saivat monen koulupiiriläisen epäluulot heräämään opettajaa kohtaan. Vaikka syytteitä ei nostettu, opettaja leimautui.

1 Esimerkiksi Sirkka Ahosen haastattelemat helsinkiläisopettajat kertoivat olevansa varuillaan ilmiantojen vuoksi (Ahonen 1986, 37).

2 Esimerkiksi Vampulassa opettaja Luukola väitti häntä puolustaneen Kalle Matintalon joutuneen pahoinpidellyksi todistuksensa vuoksi (Luukolan kirje 6.8.1946 kansakouluntarkastajalle, Kha III KD 162/86 1945, Ka).

Yleensä Valpoon ottivat yhteyttä opettajan kanssa riitaantuneet henkilöt. He uskoivat Valpon voimaan ja uhkailivat opettajaa etsivällä jo etukäteen. Tämä saattoi käydä paikalla haastattelemassa opettajan ilmiantajia, mutta useinkaan etsivästä ei tämän jälkeen kuulunut mitään. Toisinaan etsivä ei vaivautunut ollenkaan paikalle. Joskus etsivä kuitenkin otti asian omakseen ja yritti löytää mahdollisimman paljon aineistoa opettajaa vastaan sekä kertoi syyttäjille asian etenemisestä. Paikkakunnalla kiertelevä etsivä herätti opettajassa pelkoa, koska Valpon toimivaltaa ei tiedetty. Samaan aikaan nimittäin pidätettiin ase-kätkennästä epäiltyjä ja heitä pidettiin pitkiäkin aikoja vangittuina. Liikkui myös huhuja ns. Leinon vankien kuljettamisesta Neuvostoliittoon.

Varsinkin maaseudulla opettajat olivat pappien ohella tärkeässä asemassa kamppailussa paikkakunnan henkisestä hegemoniasta. SKDL pyrki saamaan kannatusta uskonnollisen maailmankatsomuksen omanneilta henkilöiltä ja saavuttamaan siten hyvän vaalimenestyksen. SKDL:n uskontopoliittinen linja oli kuitenkin tasapainoilua konservatiivisen marxilaisuuden ja kannattajakunnan lisäyksen pyrkiin suvaitsevaisuustaktiikan välillä.³ Uskontopoliittikan lisäksi SKDL:n valistusjaosto teki työtä koulu-uudistuksen toteuttamiseksi ja sopivien opettajien valitsemiseksi. Vaikka osa kansasta hyväksyi SKDL:n pyrkimykset, ei se saanut opettajia ja pappeja puolelleen. Nämä pystyivät varsinkin maaseudulla vaikuttamaan poliittisesti epävarmojen ihmisten mielipiteisiin ja siten estämään SKDL:n kannatuksen kasvun.

SKDL:n valistussihteeri Nestori Parkkari kehotti kevään 1946 joukkoliikkeen yhteydessä osallistujia keskittymään niihin henkilöihin, jotka ”vaikuttavalla paikalla” jarruttivat demokratian edistymistä.⁴ Maalla opettajalle oli keskittynyt luottamustoimia ja jäsenyyksiä yhdistyksissä, ja hän oli päässyt vaikuttamaan monien asioihin. Joukkoliikkeen listoilla opettajat olivatkin poliisien jälkeen yleisimmin edustettuina. Samalla perusteella voisi olettaa opettajakunnan puhdistuspyrkimysten kohdistuneen yleensä pienille paikkakunnille, joissa opettajat olivat merkittäviä vaikuttajia. Kansakoulunopettajiin kohdistuneet puhdistuspyrkimykset olivatkin maaseudulla yleisempiä kuin suurissa asutuskeskuksissa. Yhtenä selitystekijänä sille voi myös pitää kansalaisodan jälkeen tapahtunutta poliittista painostusta ja valvontaa, joka maaseutuyhteisössä oli saanut henkilökohtaisempia muotoja kuin asutuskeskuksissa.⁵ Myös lapualaisaikana vastakkainasettelu oli ollut jyrkempää maaseudulla kuin kaupungeissa.

Maaseudun korostuminen selittyy myös SKDL:n politiikalla. SKDL:n valistusjaosto kiinnitti päähuomionsa maaseutukansakouluihin, koska valtaosa Suomen kunnista oli maaseutukuntia ja oppilaista kansakoululaisia. Se uskoi pystyvänsä vaikuttamaan maaseutukoulujen johtokuntiin ja maaseutukunnissa oleviin koululautakuntiin jäsentensä kautta. Kaupungeissa kansa-

Suurimmissa kaupungeissa kansakouluilla oli kaupunginvaltuuston valitsema yhteinen johtokunta, jonka jäsenet olivat yleensä korkeasti koulutettuja toisin kuin maaseutukoulujen johtokuntien jäsenet. Kaupungeissa johtokunnan jäsenet vaihtuivat harvoin. Kuvassa Helsingin suomenkielisten kansakoulujen johtokunta 1940-luvun puolivälissä. Vuonna 1945 vain halli- ja torikaupan valvoja Paavo Kivi sekä opettajiston edustaja kansakoulunopettaja Vihtori Hukki (seisomassa viidentenä vas.) olivat vailla korkeakoulututkintoa. Puolet jäsenistä toimi johtokunnassa vuosikymmenen tai kauemmin. Kansakouluntarkastaja Paavo Kuosmanen (seisomassa toisena vas.) toimi johtokunnan sihteerinä ja tri Armas Ruotsalainen (seisomassa neljäntenä vas.) koululääkärinä. Johtokunnassa oli myös työväenliikkeessä mukana olleet Sylvi-Kyllikki Kilpi, R.H. Oittinen ja J.W. Keto. Helsingin kaupunginmuseo.

3 Helin 1996, 242–243.

4 Nestori Parkkarin 23.5.1946 päivätty kirje SKDL:n lehtien päätoimittajille (SKDL:n valistusjaosto, Muut lähetetyt kirjeet 1946, Ka).

5 Ks. Kettunen 1986, 105.

kouluilla oli yleensä vain yksi yhteinen johtokunta, joka pysyi miltei muuttumattomana. Toisin kuin maaseutua varten, valistusjaosto ei tehnyt ohjeita kaupunkien kansakoulujen johtokuntia varten.

3.1.2 Puhdistuspyrkimysten kuva Suomen kartalla

Alueellisesta puhdistusherkkyydestä on vaikea tehdä päätelmiä puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneiden vähyden takia. Sodan jälkeen jotkut halusivat saattaa vanhaan politiikkaan sitoutuneet henkilöt vastuuseen. Työhönsä soveltumattomia opettajia nimettiin ympäri maata, mutta joillakin paikkakunnilla heitä oli enemmän kuin toisaalla. Asiaan voi etsiä selitystä opettajien menneisyydestä tai paikkakunnan poliittisesta luonteesta. Opettajien poliittinen menneisyys ei kuitenkaan selitä puhdistusten kohdistumista ja laajuutta. Työhönsä soveltumattomiksi leimatut opettajat eivät olleet sen enempää sitoutuneita vanhaan suuntaan kuin opettajakunta keskimäärin. Monista entisistä AKS:n ja IKL:n jäsenistä ei tehty kanteluja tai ilmiantoja, puhumattakaan suojeluskuntiin tai lottiin kuuluneista. Erottamisvaatimukset aiheutti pikemminkin opettajien toiminta välirauhan solmimisen jälkeen. Uuden suunnan kannattajia ärsytti, jos opettaja nousi heitä vastaan. Arvostelemalla heidän toimiaan opettaja saattoi hidastaa paikkakunnalla uuden suunnan kannatuksen lisääntymistä. Silloin hänestä yritettiin päästä eroon ja apuna käytettiin myös menneisyyttä.

Koulujen tarkastajat joutuivat tutkimaan suhteellisen vähän poliittisia kanteluita. Rauman piirissä kansakouluntarkastaja K. V. Jussilaa työllistivät Vampulan kantelut. Jyväskylässä Väinö Valorinta ja Hämeenlinnassa Arvo Jääskinen tutkivat useita poliittisia kanteluita. Muissa tarkastuspiireissä oli kussakin vain yksi poliittiseksi luokiteltava kantelu tai ei yhtään.⁶ Kevään 1946 joukkoliikkeen erotettaviksi vaaditut opettajat olivat pääosin Kuopion läänistä. Myös Joensuun maalaiskunnassa, Pielisensuussa, opettajia nimettiin paljon. Ilmiantoherkkyys saattoi liittyä paikkakunnan lapualaisuuteen. Kevään 1946 listalle joutui Lapualta ja Mäntsälästä herkästi. Toisaalta Kuopion läänissä oikeistoradikalismia ei juuri ollut esiintynyt.

Sodanjälkeiset puhdistuspyrkimykset sijoituivat usein samoille paikkakunnille kuin vuoden 1930 lapualaiskyyditykset.⁷ Sodan jälkeen tehtiin lukuisia ilmoituksia Valpolle Etelä-Pohjanmaan, Varsinais-Suomen ja Lounais-Hämeen kyydityspaikkakunnilta.⁸ Sodan jälkeen kannatti kyseisillä paikkakunnilla oikeistolaisten opettajien olla varuillaan. Välissä oli viitisentoista vuotta ja poliittinen tilanne toinen, mutta pyrkimykset samat – poliittinen vastustus yritettiin tukahduttaa. Keskisestä Suomesta ei yksittäisiä opettajia ilmiannettu Valpolle. Myös kyyditysten määrä oli ollut pieni. Jos Heinolan kaupunki jätetään tarkastelun ulkopuolelle, entisessä Mikkelin läänissä sekä ilmiantojen että kyyditysten määrä oli vähäinen.

Sen sijaan Isänmaallisella Kansanliikkeellä ei näytä olevan suoraa yhteyttä puhdistuspyrkimysten alueelliseen kohdistumiseen. IKL:n kannatus vuoden 1936 ja 1939 eduskuntavaaleissa ei korreloi puhdistuspyrkimyksiin. Esimerkiksi Kuopion läntisessä vaalipiirissä IKL:n kannatus oli vuonna 1939 ollut vajaa seitsemän prosenttia, mikä oli ollut myös liiton äänimäärän osuus koko maassa. IKL:n kannatus oli ollut suurinta Hämeen eteläisessä vaalipiirissä, noin 15 prosenttia mutta pohjoisessa vaalipiirissä se oli ollut liiton keskimääräisen kannatuksen suuruinen. Sodan jälkeen kyseisiltä alueilta tehtiin kuitenkin yhtä paljon ilmiantoja ja kanteluita opettajista. Hämeenlinnassa IKL:n kannatus oli kohonnut jopa yli 25 prosenttiin vuoden 1936 vaaleissa, ja kolme vuotta myöhemminkin se oli ollut vielä noin 20 prosenttia. Sieltä ei tehty yhtään ilmiantoa. Sitä vastoin Helsingissä IKL:n kannatus oli ollut pieni, vajaa kuusi prosenttia (1930) ja noin neljä prosenttia (1939), mutta ilmiantoja tehtiin monia.⁹

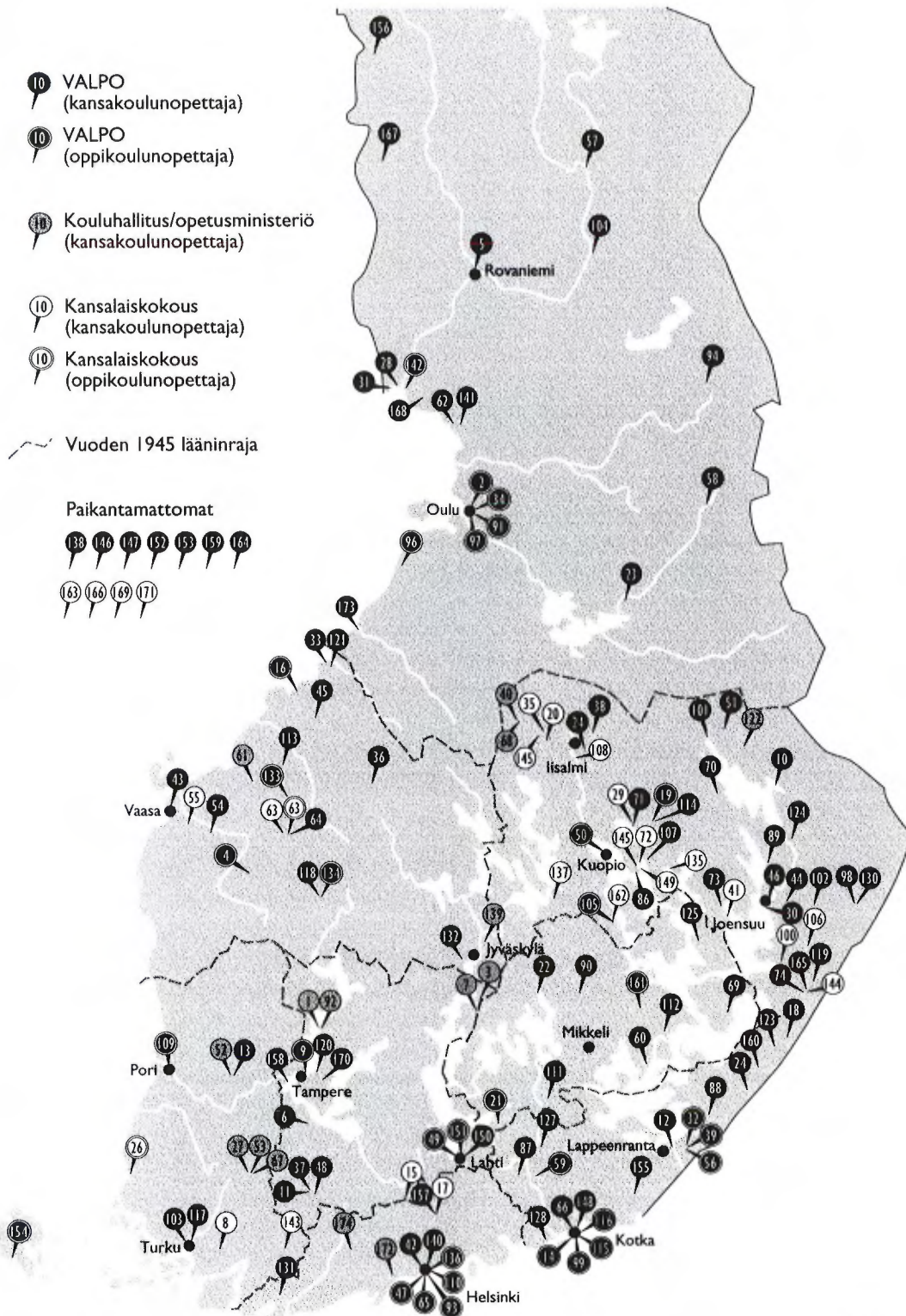
6 Forssan, Haapamäen, Helsingin, Iisalmen, Ikaalisten, Joensuun, Keski-Pohjanmaan, Kuopion, Nurmeksen, Savonlinnan, Seinäjoen ja Tampereen tarkastuspiirissä oli kussakin vain yksi poliittinen kantelu. Imatran, Kainuun, Kajaanin, Kemijärven, Kymenlaakson, Lahden, Lapin, Lappeenrannan, Länsipohjan, Mikkelin, Oulun, Pieksämäen, Pietarsaaren, Porin, Porvoon, Raja-Karjalan, Salon, Suupohjan, Turun, Turunmaan, Uudenmaan, Vaasan, Viitasaaren ja Ylivieskan piireissä poliittisia kanteluita ei kouluhallitukselle tehty.

7 Tiedot kyydityksistä ja niiden yrityksistä perustuvat Siltalan (1985) ”Lapuan liike ja kyyditykset 1930” -teokseen.

8 Vuonna 1930 Alavudelta, Kauhavalta, Lahdesta, Lapualta, Porista, Tampereelta, Teiskosta, Turusta ja Vampulasta oli tehty kyydityksiä tai niiden yrityksiä. 1930-luvun alussa oli vasemmistolaisilla ollut syytä varoa toimiaan myös Heinolassa, Helsingissä, Kokkolassa, Kotkassa, Kuopiossa, Mäntsälässä, Rovaniemellä, Sonkajärvellä, Suomussalmella, Tuusniemellä ja Vaasassa.

9 Ks. IKL:n kannatuksen kehityksestä Uola 1982, 139–149.

Valtiollisen poliisin opettajista tekemät ilmoitukset, opettajista kouluhallitukselle ja opetusministeriölle tehdyt poliittiset kantelut sekä kevään 1946 joukkoliikkeen kansalaiskokouksissa esitetyt opettajien erottamisvaatimukset paikkakunnittain. Ympyrän sisällä oleva luku ilmoittaa opettajan nimen henkilöhakemistossa.

IKL oli ammentanut kannatuksensa enimmäkseen virkamieskunnasta.¹⁰ Se ei kuitenkaan heijastunut myöhemmin puhdistuspyrkimyksiin. Esimerkiksi IKL:n johdossa olleista oppikoulun lehtoreista Reino Ala-Kuljusta, J.V. Wainiosta ja Hilja Riipisestä vain viimeksimainittu yritettiin erottaa. IKL:n piiri-johtajina toimineet opettaja Paavo Arvola (Satakunta), lehtorit Erkki P. Pohjala (Laatokan-Karjala), Reino Ala-Kulju (Etelä-Pohjanmaan läntinen) ja J.V. Wainio (Oulu) eivät joutuneet puhdistuspyrkimysten kohteeksi.

Ilmiantoherkillä paikkakunnilla SKDL:n kannatus oli vuoden 1945 eduskuntavaaleissa ollut suuri.¹¹ Läänikohtaisesta tarkastelusta ei puhdistuksille kuitenkaan löydy selittäviä tekijöitä. Kuopion ja Hämeen lääneissä sekä Turun ja Porin läänissä kansandemokraatit saivat suhteellisesti enemmän ääniä kuin SKDL keskimäärin. Pohjois-Suomessa SKDL:n kannatus oli suuri – siellä tehtiin kuitenkin vähän ilmiantoja. Kymen ja Vaasan lääneissä puolestaan SKDL:n kannatus oli koko maahan verrattuna suhteellisesti pienempi, sen sijaan ilmiantoja siellä tehtiin runsaasti. Läänitason tarkastelu on liian laaja puhdistuspyrkimysten selittämiseksi, sillä jyrkät paikalliset poliittiset vastakainasettelut näyttävät selittävän ilmiantoherkkyyden.

Puhdistuspyrkimysten ja äänestyskäyttäytymisen välillä on yhteys sellaisissa kunnissa, joissa SKDL sai puolueista eniten ääniä. SKDL nousi vuoden 1945 eduskuntavaalien jälkeen suurimmaksi puolueeksi Mäntsälässä, Suodenniemellä ja Vampulassa. Vampulassa kansandemokraatit saivat joka toisen annetun äänen, Suodenniemellä ja Mäntsälässä joka kolmannen. Myös Jaalassa, Suomussalmella ja Tuusniemellä SKDL:n äänimäärä oli suurempi kuin minkään toisen puolueen. Toisaalta Kauhavalla ja Lapualla, joissa opettajia yritettiin myös erottaa, kansandemokraattien äänimäärät jäivät vähäisiksi. Siitä huolimatta puhdistuspyrkimysten voi sanoa kuntatasolla liittyneen SKDL:n suureen kannatukseen. Kunnallisvaaleissa menestymisen myötä SKDL sai edustajiaan koulujen johtokuntiin ja koululautakuntiin, ja nämä puolestaan saivat SKDL:n valistusjaostolta ohjeita koulukysymysten hoitamiseksi. Voimattomuus niiden toteuttamisessa selittääkin kansandemokraattien turhautumisen ja siten osaltaan puhdistuspyrkimykset.

Oppikouluopettajista ilmoittaminen keskittyi Etelä-Suomeen. Yli puolet tapauksista on Helsingin, Kotkan ja Heinolan rajaaman kolmion sisällä. Hämeenlinnan, Turun ja Jyväskylän oppikoulut säästyivät puhdistuspyrkimyksiltä. Kansakoulunopettajista ilmoitettiin erityisesti Pohjanmaalla ja Kuopion läänissä. Alueellisesti puhdistuspyrkimykset jakautuivat siis epätasaisesti. Sitä ei

10 Uola 1982, 147.

11 Äänestystiedot SVT XXIX A: 20–21; Kulomaa on havainnut voimakkaan positiivisen korrelaation myös jatkosodan liikekannallepanon pakoilun ja SKDL:n vuoden 1945 vaalikannatuksen välillä. Hänen mukaansa poliittisella vakaumuksella oli keskeinen yhteys pakoilupäätöksen syntyyn. Vuoden 1941 valintoja ei Kulomaa mielestä voi kuitenkaan selittää esimerkiksi poikkeuksellisen traumaattisella paikallisella kokemuserinnöllä, koska kansalaissodan päätösvaiheen valkoisen terrorin kunnittainen jakauma poikkesi pakoilun vastaavasta. Kulomaa nostaa liikekannallepanon pakoilun selitystekijäksi paikkakunnan taloudellisen-sosiaalisen perinnön, mutta korostaa myös ulkopuolelta, lähinnä Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seurasta tullutta sytykettä. (Ks. Kulomaa 1995, 71–84.)

voi selittää äärivasemmiston lehdistöllä, sillä lehtien kannanotot yhteiskunnan puhdistamisesta olivat keskenään samankaltaisia. Puhdistuspyrkimysten alueellista jakautumista ei myöskään voi selittää äärivasemmiston paikallisella valistustyöllä. Esimerkiksi SKDL:n piirijärjestöjen ulospäin suuntautuva valistustyö kangerteli kaikkialla, eikä ainakaan piirijärjestöjen valistustyösuunnitelmissa tai -kertomuksissa erityisesti nostettu esille vaikuttamista paikalliseen opettajakuntaan.¹² Eniten puhdistuspyrkimysten ilmenemiseen vaikutikin paikkakunnan kokemusperintö ja siitä nousseet kaunat.

---

12 Ks. SKDL:n valistusjaoston toimintakertomukset ja piirijärjestöjen aineisto, Ka.

3.2 Opettajien erottamisvaatimukset Vampulassa

Sodanjälkeistä opettajakuntaan kohdistunutta puhdistusilmiötä voi tarkastella seuraamalla Suur-Huittisiin kuuluneen Vampulan pitäjän tapahtumia. Siellä vaadittiin kolmen kansakoulunopettajan erottamista, mistä syntyi kamppailu paikkakunnan uuden ja vanhan suunnan kannattajien välillä. Ajatus opettajakunnan puhdistamisesta tuli Vampulan ulkopuolelta, Porista. Kesällä 1945 pidetyssä kansalaiskokouksessa SKP:n Satakunnan piirisihteeri vaati kaikkien opettajien erottamista ja lietsoi paikkakunnalla puhdistusmielialaa. Vampulalaiset reagoivat ulkopuolelta tulleeseen aloitteeseen. Kahden naisopettajan syyttämisestä luovuttiin kuitenkin puolen vuoden kuluttua, sen jälkeen, kun kansakouluntarkastaja oli asettunut näiden tueksi. Kukonharjan kansakoulun opettajaa sen sijaan yritettiin kammata virasta miltei kahden vuoden ajan. Valtaosa sodanjälkeisistä opettajien puhdistuskamppailuista sijoittui Vampulan kaltaisiin maaseutupaikkakuntiin. Sikäli Vampulan tapahtumat antavat kuvan yleisemminkin siitä, mitkä seikat johtivat opettajien syyttämiseen ja miten niihin reagoitiin.

VAMPULAN PITÄJÄ

Satakunnassa sijaitseva noin 3 000 asukkaan Vampula oli maatalousaluetta. Vielä vuonna 1940 valtaosa (92,1%) Vampulan ammatissa toimivasta työväestöstä eli maa- ja metsätaloudesta. Yli 70 prosenttia tiloista oli alle kymmenen hehtaarin suuruisia, 40 prosenttia muutaman hehtaarin pientiloja. Keskimäärin maata oli kahdeksan hehtaaria viljelijää kohden. Yli 50 hehtaarin tiloja oli alle kolme prosenttia. Käsityöläisammateissa, teollisuudessa ja rakennustoiminnassa oli vain 60 Vampulan 1 955:stä työtä tekevistä. Sodan jälkeen Vampula muuttui. Vuonna 1950 maa- ja metsätaloudesta toimeentulonsa sai enää kolme neljäsosaa kuntalaisista. Käsityö, teollisuus ja rakennustoiminta olivat lisääntyneet nopeasti. Niiden palveluksessa oli jo miltei 14 prosenttia vampulalaisista. Kaupan ja liikenteen alalla toimi yhteensä vajaa seitsemän prosenttia ja palveluksien alalla noin neljä prosenttia pitäjän asukkaista.¹

Pitäjän keskus oli ennen sotia alkanut rakentua Sallilaan. Siellä oli sähkölaitos, kaksi kauppaa, leipomo ja säästöpankki. Oma postiasemaa ei ollut, vaan vampulalaiset joutuivat käyttämään Alastaron postiasemaa. Ennen sotia Vampulassa oli ollut kymmenen yksityistä kauppaa sekä osuuskauppa, jolla oli ollut neljä liikettä. Rutavalla toimi saha ja Punolassa osuusmeijeri. Vapaa-palokunta oli perustettu Vampulaan 1888 ja nuorisoseura vuosikymmentä myöhemmin. Työväenyhdistys oli käynnistynyt suurlakon tunnelmissa ja suomalainen seura seuraavana vuonna. Maamiesseura oli perustettu 1909.

¹ Viikki 1990, 113.

Kirkollinen kiertokoulu oli aloittanut Vampulassa jo 1860-luvun lopulla, ja ensimmäinen kansakoulu oli perustettu 1878 Sallilaan. Kansakoulun opettaja oli kuitenkin erotettu huonon opetuksen vuoksi jo toisena lukuvuonna. Vuosisadan vaihteessa pitäjässä oli ollut neljä koulupiiriä, ja oppivelvollisuuslain säätämisen jälkeen niiden lukumäärä oli kasvanut kuuteen. Sallilan, Soinilan, Kukonharjan, Huhtaan, Matkusjoen ja Vehka-alhon koulupiirit olivat voimassa sodan jälkeenkin. Vampulalaisten opintie päättyi yleensä kansakouluun. Esimerkiksi vuonna 1930 vain 34 Vampulan 2 209:sta yli 15-vuotiaasta oli jatkanut opiskeluaan kansakoulun jälkeen.² Myös oppivelvollisuuden laiminlyönteihin oli jouduttu kiinnittämään jatkuvasti huomiota, koska kaikilla työläisperheillä ei ollut varaa pitää lapsia koulussa. Vaikka kuntalaisten koulutustaso nousi nopeasti 1940-luvulla, ei se vielä sodan loputtua ollut kovin korkea.³

Talolliset hallitsivat Vampulaa. Kuitenkaan heidän ryhmänsä ei ollut yhtenäinen, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että kunnallisissa elimissä talollisten vaihtuvuus oli suuri. Pitäjän käsityöläisten ja kauppiaiden osallistuminen kunnan hallintoon oli vähäistä. Maanviljelijöillä oli vahva edustus koulujen johtokunnissa, joissa päätettiin kaikista kouluja koskevista asioista. Kunnanvaltuusto, joka vahvisti johtokuntien päätökset, noudatti miltei aina johtokuntien esityksiä. Vampulan koulupiirit olivat pieniä, joten johtokunnat tunsivat lähes kaikki omaa koulua käyvät lapset. Myös lasten kotiolot ja vanhempien poliittiset mielipiteet tiedettiin.

Vielä 1950-luvulla koulu oli kylän keskipiste ja opettajat omien kyliensä keskushenkilöitä.⁴ Kansakoulunopettajat olivat pitäjän merkittäviä vaikuttajia, ja heidän ideologinen vaikutuksensa ulottui yli koulutyön, samoin kuin naapuripitäjässä Huittisissa. Koska Vampulassa ei ollut oppikoulua, kansanopistoa tai erilaisia virastoja kansakoulunopettajien asema oli siellä vielä korostuneempi kuin Huittisissa. Vampulalaisopettajat olivat usein kunnanvaltuuston ja -hallituksen, huoltolautakunnan sekä piirikirjastojen jäseniä. Lisäksi he ottivat aktiivisesti osaa yhdistystoimintaan. Opettajaa pidettiinkin sosiallisessa arvoasteikossa papista seuraavana herrana.⁵

2 Viikki 1990, 563.

3 Tiedot Vampulan kouluoloista perustuvat koulujen päiväkirjoihin, johtokuntien pöytäkirjoihin, kansakoululautakunnan pöytäkirjoihin ja Riitta-Liisa Hakalan kokoamaan julkaisemattomaan historiikkiin ”Kiertokoulusta peruskouluun – sata vuotta koulunkäyntiä Vampulassa”, Vampulan kunnanviraston arkisto.

4 Riitta-Liisa Hakalan mukaan opettajat olivat Vampulan todellisia vaikuttajia (ks. Vampulan kunnan koululaitoksen julkaisematon historiikki, Vampulan kunnanviraston arkisto).

5 Sallilan kansakoulussa 1940-luvulla opiskellut Ritva Rantalainen muistaa lasten ja näiden vanhempien pitäneen opettajia ”jalustalla”. Opettajia kunnioitettiin ja vieraampia heistä pelättiinkin – heitä ei uskallettu arvostella. (Ritva Rantalaisen haastattelu 10.12.1996.); Liisa Virtasen mukaan Vampulassa pidettiin varsinkin ”vanhan kaartin” opettajia papista seuraavina vielä sodan jälkeen. Virtasen oma tytär oli sodan aikana Saima Jyräkosken oppilaana Sallilan koulussa. (Liisa Virtasen haastattelu 17.12.1996.); Sodan jälkeen kunnanvaltuustossa olleen Matti Heikkilän mukaan 1930-luvulla ja sodan jälkeenkin Vampulan kaikki toiminta ”pyöri opettajien ympärillä”: opettajat olivat pitäjän todellisia vaikuttajia. (Matti Heikkilän haastattelu 2.12.1996.)

Sodanjälkeisissä vaaleissa äänestysaktiivisuus Vampulassa oli korkeampi kuin Turun ja Porin pohjoisessa vaalipiirissä keskimäärin. Vuoden 1945 eduskuntavaaleissa äänestysprosentti nousi 82,5:een ja SKDL sai yli puolet annetuista äänistä. Saman vuoden kunnallisvaaleissa SKDL:n ja sosiaalidemokraattien vaaliliitto sai yli 63 prosenttia äänistä – porvarien vaaliliitto sai vain reilun kolmanneksen. Sosiaalidemokraattien kannatus eduskuntavaaleissa oli ollut noin 13 prosenttia joten kunnallisvaalien vasemmistopuolueiden vaaliliiton kannatus oli eduskuntavaalien kannatuksen luokkaa.⁶ Vasemmistolla oli vaalien perusteella kahden kolmasosan enemmistö Vampulassa. Se sai valtuuston puheenjohtajuuden lisäksi varapuheenjohtajankin paikan, vaikka perinteisesti varapuheenjohtaja oli valittu vähemmistöstä.⁷ Maalaisliitto ja kokoomus olivat SKDL:n jälkeen suurimmat puolueet. Kummankin puolueen osuus äänistä eduskuntavaaleissa oli noin 17 prosenttia. Vastavalittu kunnanvaltuusto valitsi uudet jäsenet pitäjän toimielimiin. Työväen edustus kunnallislautakunnassa, huoltolautakunnassa ja koulujen johtokunnissa kasvoi. Kukonharjan kansakoulun johtokunnan kuudesta jäsenestä peräti neljä oli työväestöstä.

Puolueiden kannatus muuttui jo vuoden 1947 kunnallisvaaleissa. SKDL kärsi suur tappion. Se sai enää 34,4 prosenttia äänistä. Sosiaalidemokraatitkin menettivät muutaman prosenttiyksikön verrattuna eduskuntavaaleihin. Porvarien vaaliliitto sai 41,4 prosenttia annetuista äänistä ja seitsemän edustajapaikkaa. Valtuuston puheenjohtajaksi valittiin porvarien valtuutettu opettaja Aulis Pohjola. Siirtoväelle tuli kaksi paikkaa. Vasemmisto menetti enemmistönsä kunnanvaltuustossa: kansandemokraatit saivat viisi paikkaa ja sosiaalidemokraatit yhden. Porissa ilmestyneessä Satakunnan Työssä (kd) nimimerkki tarkkailija valitti, ettei työväki enää pystynyt vaikuttamaan Vampulan asioihin.⁸

Vuoden 1948 eduskuntavaaleissa vasemmisto pärjäsikin paremmin. SDP pääsi edellisten eduskuntavaalien kannatukseen, mutta SKDL jäi yli kymmenen prosenttiyksikköä siitä. Äänestysprosentti oli 84,2 – siis jopa korkeampi kuin vuoden 1945 vaaleissa. Vuonna 1946 valittujen toimielinten työskentelykausi päättyi vuoden 1948 lopussa, ja uudet edustajat aloittivat seuraavana vuonna. Poliittinen suunnanmuutos näkyi lauta- ja johtokuntien koostumuksessa. Kukonharjan kansakoulun johtokuntaankin valittiin vain kaksi työväestön edustajaa. Tilalliset ottivat takaisin entisen asemansa.

VAMPULAN TYÖVÄENYHDISTYKSET

Sodan jälkeen virkamiesten asemaa ryhdyttiin arvioimaan uudessa poliittisessa tilanteessa. Äärivasemmisto alkoi vaatia heiltä entistä demokraattisempaa asennoitumista työssään, ja kaikkein taantumuksellisimmat virkamiehet piti erottaa. Epäselvää oli, kuinka poliittinen suunnanmuutos saataisiin toteutettua

6 Viikki 1990, 589–590, 601.

7 Haapanen 1974, 247.

8 Satakunnan Työ 7.3.1948. Nimimerkki tarkkailija laski siirtoväen kaksi edustajaa porvareiksi, jolloin valtuuston voimasuhde Vampulassa oli 9–6 porvareiden hyväksi.

paikallisesti. Samaan aikaan kun kommunistisen liikkeen johtajien päähuomio kohdistui julkisen elämän johtohahmojen syyttämiseen, vampulalaiset aloittivat oman puhdistuksensa. Heinäkuussa 1945 Vampulan työväestö kokoontui työväentalolle. Työväenyhdistyksen suuntaristiriidat kärjistyivät kokouksessa, kun osa paikalla olleista vaati opettajien erottamista. Jyrkimmät vaativat kaikkien opettajien erottamista – joidenkin mielestä ketään ei tarvitsisi erottaa. Kansalaiskokouksen jälkeen työväenyhdistys jakautui erottamisia tiukimmin vaatineiden kansandemokraattien perustaessa oman yhdistyksensä Rutavalle. Vanha Sallilassa sijaitseva työväentalo jäi sosiaalidemokraateille.

Työväenyhdistys oli perustettu Vampulaan suurlakon jälkeen vuonna 1905, miltei kymmenen vuotta myöhemmin kuin naapuripitäjään Huittisiin. Perustavassa kokouksessa yhdistykseen oli liittynyt talollisia, opettaja ja kirkkohera sekä jonkin verran työväkeä. Alussa työväenyhdistyksen tarkoituksena oli ollut koota erisäätyisiä ihmisiä yhteen kehittämään työväen oloja, mutta myöhemmin yhdistys jäi työväestölle. Keväällä 1906 sen jäsenmäärä oli lähennellyt jo 300:aa, ja saman vuoden keväällä yhdistys oli liittynyt sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Tuolloin työväenyhdistyksen 300 jäsenestä oli karsittu pois 80 liittymisen vastustajaa.⁹

Ennen kansalaissotaa Vampulassa ei ollut esiintynyt työväestön kärjistänyttä katkeruutta eikä ”luokkasortoa”.¹⁰ Naapuripitäjä Huittisissa meijerihakasta heinäkuussa 1917 alkanut vihanpito työväestön sekä talollisten ja virkamiesten välillä ei ollut levinnyt Vampulaan. Kansalaissodan aikana Vampulassa oli toiminut punakaarti, johon osa työväenyhdistyksen jäsenistä oli kuulunut. Punaiset olivat pitäneet sodan alussa Vampulaa hallussaan, mutta valkoiset olivat valloittaneet sen myöhemmin. Punaiset eivät olleet tehneet paikkakunnalla murhia. Sen sijaan Vampulaan tulleet Huittisten valkoiset olivat vieneet yhdeksän vampulalaista mukanaan ja ampuneet nämä Huittisten kansanopiston mässä.¹¹ Työväenyhdistyksen ja Vampulan osuuskaupan sihteeri Antti Silander oli ollut teloitettujen joukossa. Myös työväenyhdistyksen ja osuuskaupan johtaja Nestor Tolonen oli surmattu. Opettaja ja suojeluskunnan esikunnan jäsen P.V. Huttunen oli antanut lausuntoja vampulalaisista valtiorikosoikeudelle ja -ylioikeudelle.

Hävityn sodan jälkeen, vuoden 1919 lopulla, työväenyhdistys oli aloittanut uudelleen toimintansa. Työväenliikkeen suuntariidat olivat näkyneet myös Vampulassa, jossa oli kiistelty työväenyhdistyksen omaisuudesta. Joulukuun puoluekokouksessa kommunistinen ryhmä oli irtautunut sosiaalidemokraattisesta puolueesta. Kansalaissota oli muutenkin jättänyt jälkensä työväkeen. Osa ei ollut lähettänyt lapsiaan kouluun sodanjälkeisessä epävarmassa tilantees-

9 Viikki 1990, 661; Jukka Mikkola, joka on perehtynyt Vampulan työväenyhdistyksen vaiheisiin, esitti yhdistyksen 90-vuotisjuhlassa katsauksen sen toimintaan. Puheessaan Mikkola nimesi työväenyhdistyksen perustajaksi Jonkan kartanon isännän Erland Jonkan. Hänen ohellaan yhdistykseen oli liittynyt myös muita suurten talojen isäntiä. Kun yhdistys päätti liittyä sosiaalidemokraattiseen puolueeseen, erosivat ns. ”paremmat ihmiset” siitä. (Mikkola 1995.)

10 Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat 179:628/1 (Väinö Tapanila), TA.

11 Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat 179:628/6 (Vilho Metsätähti), TA; Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat 176:588 (Selina Kulmala), TA.

Työväen osuusliike Kansan myymälä Vampulassa. Kansalais sodan jälkeen työväenliike sai uudenlaisen tukikohdan osuusliikkeestä. Osuusliike ja kunnallinen toiminta korvasivat entistä työväenyhdistyksen toimintaa. Naapuri-pitäjä Huittisissa työväenyhdistyksen omaisuuskin siirrettiin Kansan myymälään. Pauli Kettusen mukaan työväen osuuskauppa ilmensi työväentalon ja työväen urheiluseuran ohella "kahden yhteisön" sosiaalista ja poliittista rajaa. Osuuskaupasta muodostui työväentalon ohella työläisyhteisön keskus. (Kettunen 1986, 156, 197-198). Liisa Viitasen yksityiskokoelmat.

sa.¹² 1920-luvulla poliittiset voimasuhteet olivat vaihdelleet Vampulassa. Porvarit ja vasemmisto olivat olleet kunnanvaltuustossa vuorotellen vallassa. 1930-luvulla Lapuan liike oli alkanut ahdistella paikkakunnan kommunisteja ja sosiaalidemokraatteja. Työväenyhdistyksen toiminta oli hiipunut ja lapualaiset olivat rikkoneet työväentalon ikkunatkin. Vuoden 1933 kunnallisvaalit olivat päättäneet lapualaisajan Vampulassa. Vasemmisto oli saanut kahdeksan valtuustopaikkaa, porvaristo kuusi ja sosiaalidemokraatteja lähellä ollut hajotuslista yhden. Mäntsälän kapina ja muut väkivaltaisuuDET olivat vaikuttaneet äänestäjäkuntaan. Vuoden 1938 kunnallisvaaleissa valtuusto oli jälleen muuttunut porvarienemmistöiseksi.

Talvisodan jälkeen, toukokuussa 1940, perustettu Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seura oli ulottanut toimintansa myös Vampulaan. Seuran tarkoituksena oli edistää maiden välisiä ystävällisiä ja rauhallisia suhteita. Se oli vedonnut erityisesti työväestöön, "jonka keskuudessa näillä päämäärillä vanhastaan on ollut hyvä jalansija". Seuran perustajajäsenet, alaosastojen johtajat ja toimitsijat, tiedettiin äärimmäisiksi vasemmistolaisiksi. Vampulassa seuran toimitsijat olivat jäseniä värvätessään kehottaneet miehiä jäämään kotiin, kun tulee määräys sotilaiden kokoontumisesta.¹³ Vaikka

12 Selina Kulmala on kertonut, ettei häntä päästetty kansakouluun, vaikka hän oli koulukäinen. Äiti oli halunnut pitää Selinan kotona vielä vuoden, jotta olot olisivat ehtineet rauhoittua. (Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelma 176:588, Selina Kulmala, TA.); Liisa Virtanen, joka oli ollut Sallilan kansakoulussa Saima Jyräkosken oppilaina kansalais sodan jälkeen, kertoi opettajan kohdelleen työläislapsia huonommin kuin talollisten lapsia. Kaikki opettajat eivät kuitenkaan olleet olleet yhtä puolueellisia. Varsinkin Vihtori Virpi oli yrittänyt olla tasapuolinen. (Liisa Viitasen haastattelu 17.12.1996.); Vieno Koivunen ja Lauri Huhta, jotka olivat olleet kansalais sodan jälkeen oppilaina Kukonharjan kansakoulussa, kertoivat opettaja Luukolan painostaneen työläislapsia. (Ks. VP Porin ilmoitus 52, 11.10.1946, KA.)

13 Kulomaa 1995, 75, 80-81.

Työväentalo oli työläisille kuin "toinen koti", se tarjosi mahdollisuuden järjestää yhteisiä tilaisuuksia. Talolla kokoontuivat näytelmäkerhot, urheiluseurat ja soitto- ja laulukunnat. Vampulan työväentalolla vietettiin joka vuosi myös yhteisiä äitienpäiväjuhlia. Liisa Viitasen yksityiskokoelmat.

vampulalaiset eivät olleet kehotusta totelleet, valistustyö oli uponnut hedelmälliseen maaperään.¹⁴ Se oli tuottanut satoa myöhemmin: jatkosodan aikana monet vampulalaiset eivät olleet palanneet rintamalle.¹⁵ Sodan jälkeen Vampulaan perustettiin uuden Suomi-Neuvostoliitto-Seuran osasto. Sen ensimmäinen vuosikokous pidettiin tammikuussa 1945 työväentalolla. Seura keskittyi pääasiassa kulttuuritoimintaan: se järjesti juhlia ja tuki paikkakunnan nuorten näytelmä- ja musiikkiharrastuksia. Juhlissa puhui Turun piiri-järjestön edustajan lisäksi myös Vampulan kirkkoherra.¹⁶ SNS:n Vampulan osasto ei osallistunut opettajien syyttämiseen toisin kuin jotkin muut osastot.

Sodan jälkeen myös työväen yhdistystoiminta elpyi. Maaliskuussa 1945 perustettiin Vampulan Demokraattiset Naiset. Helmi Virtanen valittiin osaston puheenjohtajaksi ja Selina Kulmala johtokuntaan. Huhtikuussa yhdistyksessä oli jo 61 jäsentä, ja se päätti ottaa osaa vappukulkueeseen. Tunnukseksi valittiin: "Vaadimme koululaitoksen uudistamista!"¹⁷ Ainakin Selina Kulmala oli omakohtaisesti muistanut kansalaissodan jälkeiset tunnelmat, jolloin hänen äitinsä ei ollut uskaltanut lähettää tytärtään kouluun.

14 Kulomaa (1995, 131–133, 497) on osoittanut, että kenttäoikeuksissa käsitellyt karkaamis- ja sotapelkuruustapaukset Etelä-Satakunnassa olivat kuitenkin vähäisiä verrattuna Vakka-Suomeen ja Varsinais-Suomeen.

15 Valtion tiedotuslaitoksen tarkkailuosasto ilmoitti heinäkuussa 1942 Neuvostoliiton radion maininneen "Vampulan poikien painuneen metsäkaartiin". Neuvostoradio kehotti muitakin seuraamaan vampulalaisten esimerkkiä. (EK-Valpo I, Amp. XXIX 35a, kotelo 588, KA.); Joukko-osastoihin saapumatta jääneiden ja niistä karanneiden määrä kasvoi varsinkin vuonna 1944. (Ks. Suojeluskuntapiirin päiväkäskyt, SA.)

16 Ks. Lauttakylä-lehti 1945–1947.

17 Vampulan Demokraattisten Naisten toimintakertomukset maalisi- ja huhtikuulta 1945, SNDL Satakunnan piiri, Ka.

Sodan häviäminen ja vasemmiston poliittisen vallan lisääntyminen vaikuttivat työläisten taloudellisiin oloihin Vampulassa. Talot alkoivat maksaa työläisten vaatimuksesta palkkoja valliinneiden normien mukaisesti. Jotkut talolliset uhkasivat kostaa työläisille poliittisen suunnan muuttuessa ja varoittivat näitä liittymästä työväenseuroihin. He lupasivat kirjoittaa vappukulkueeseen osallistuvien työläisten nimet muistiin. ”Porvaristo uskoo vielä, että heille kulta-aika koittaa”, kommentoitiin uhkauksia Vampulan Demokraattisten Naisten kokouksessa.¹⁸ Vappukulkue kävi työväenyhdistyksen puheenjohtajan Nestor Tolosen surmapaikalla Ketunahteella. Vapputervehdysten jälkeen laulettiin Kansainvälistä orkesterin säestyksellä.

3.2.1 Opettaja Luukolan pitkä kamppailu

OPETTAJA KAARLO SAKARI LUUKOLA

Vampulan työväentalolla pidetyssä kansalaiskokouksessa erottamisvaatimusten kohteeksi joutui Kukonharjan kansakoulun opettaja K.S. Luukola. Hän oli syntynyt maanviljelijän poikana Tyrväällä vuonna 1888. Seitsemän luokkaa Tampereen Klassillista lyseota käytyään hän oli päässyt kansakoulunopettajaseminaariin. Luukola oli valmistunut Rauman opettajaseminaarista vuonna 1919, ja valmistumisensa jälkeen hän oli tullut töihin Vampulaan Kukonharjan kansakouluun.

1920-luvulta lähtien Luukola oli ottanut osaa paikkakunnan yhdistystoimintaan. Hän kuului ei-sosialistisen, ns. gebhardilaisen Pienviljelijäin keskusliiton valtuuskuntaan ja oli ollut perustamassa Huhtamon pienviljelijäyhdistystä. Luukola johti Vampulan maatalouskerhoa ja toimi Kukonharjan pohjoisessa pienviljelijäyhdistyksessä. Hän kuului kunnan- ja kirkkovaltuustoon, toimi kotiseutu- ja museoyhdistyksessä sekä Suomalaisuuden Liitossa ja nuorisoseurassa. Lisäksi Luukola oli mukana erilaisten raha- ja liikelaitosten hallituksissa, opettajayhdistyksessä ja raittiustyössä. Suojeluskuntatyö oli ollut opettajalle läheinen harrastus. Vuonna 1917 hän oli ollut perustamassa Rauman suojeluskuntaa ja osallistunut sen toimintaan. Kansalaissodan aikana hän oli ollut Satakunnan–Tampereen rintamalla. Hän oli ottanut osaa Karkun ja Tampereen taisteluihin kiväärimiehenä ja ryhmänjohtajana. Vuonna 1921 Luukola oli ylennetty vääpeliksi.¹⁹

Luukolalle kommunistien uudelleenjärjestäytyminen sodan jälkeen oli ollut poliittinen pettymys. Hän oli ajatellut monen muun sotaan osallistuneen valkoisen tavoin, että maata olisi pitänyt johtaa voittajien tahdon mukaan. Kun näin ei ollut käynyt, Luukola oli osallistunut oikeistoradikalistiseen liikehdintään. Hän oli uskonut, että joukkovoimalla asiat saataisiin hoidetuksi.

18 Vampulan Demokraattisten Naisten toimintakertomus huhtikuulta 1945, SNDL Satakunnan piiri, Ka.

19 Ks. Luukolan henkilökortti, Vampulan suojeluskunta, SA.

"Se oli valtava retki ja valtava lupaus; suojella, puolustaa kansamme elämää sen vaarallista vihollista, punaista kumousta vastaan, puhdistaa maa kommunismin kiroista", kirjoitti Lapuan yhteiskoulun rehtori Hilja Riipinen talonpoikaismarssista Lotta Svärd -lehdessä v. 1930. K.S. Luukola yhtyi monilta osin Riipisen näkemyseen. Kuvassa Luukola (viidentenä vas.) satakuntalaisten marssijoiden katselmuksessa. Toivo Luukolan yksityiskokoelmat.

Suojeluskuntatoiminta oli edustanut maanpuolustuksen saralla vapaussodan aseellisen toiminnan jatkuvuutta, ja Luukola oli ollut aktiivinen suojeluskuntalainen. 1926–1930 hän oli toiminut Satakunnan suojeluskuntapiiriin kuuluneen Vampulan suojeluskunnan paikallispäällikkönä. Todennäköinen syy uuden paikallispäällikön valintaan vuonna 1930 oli ollut Luukolan sitoutuminen oikeistoradikalismiin.²⁰

Kommunisminvastaisuus oli kanavoitunut suoraksi toiminnaksi marraskuussa 1929. Tuolloin lapualaiset isäntämiehet olivat keskeyttäneet kommunistiuorten poliittisen tilaisuuden, ja kommunisteihin kohdistuneet väkivallanteot olivat yleistyneet. Lapualla alkanut kommunisminvastainen liike oli järjestäytynyt maaliskuussa 1930 Suomen Lukoksi ja myöhemmin Lapuan liikkeeksi. Suomen Lukon Vampulan paikallisosasto oli perustettu elokuussa 1930. Luukola oli toiminut suojeluskuntalolla pidetyn tilaisuuden puheenjohtajana. Lapuan liikkeellä oli aluksi ollut laajasti kannattajia, sillä vapaussotasukupolvi oli pitänyt sitä reaktiona yhteiskunnallista hajaannusta vastaan. Vuonna 1930 eduskunta oli säättänyt tasavallan suojelulain ja muut ns. kommunistilait, joilla kommunistien julkinen toiminta oli kielletty. Lapuan liike oli ollut lakien alullepanija. Saman vuoden kesällä liike oli osoittanut voimansa: 12 000 sen kannattajaa oli marssinut Helsinkiin antamaan pontta Lapuan liikkeen vaatimuksille. Luukola oli ollut yksi marssijoista.

Vampulassa lapualaiset olivat ilmoittaneet toimenpiteidensä kohdistuvan vain kommunisteihin. Silti Vampulan sosiaalidemokraateista ainakin työväenyhdis-

20 Kesäkuussa Vampulan suojeluskuntalaiset olivat osallistuneet työväentalon vahtimestari Fredrik Neulaseen kyydittämiseen ja pahoinpitelyyn. Elokuussa maaherralle osoittamassaan kirjeessä Neulainen ihmetteli, vartioivatko suojeluskunnat tällä tavoin ihmisten turvallisuutta. Hän kysyi myös, voisiko suojeluskuntapäällikön pakottaa pitämään alaisensa järjestyksessä. (Huiittisten käräjien pöytäkirja 12.12.1930, Turun maakunta-arkisto.); Todennäköisesti Neulaseen kyyditys vaikutti siihen, että Luukolan tilalle valittiin uusi paikallispäällikkö.

tyksen vahtimestari Fredrik Neulanen oli joutunut lapualaisten väkivallantekojen kohteeksi. Lapualaiset olivat kyydinneet ja pahoinpidelleet hänet, koska olivat pitäneet häntä ”punaupseerina”. Neulanen oli pakotettu muuttamaan pois paikkakunnalta.²¹ Opettaja Luukola oli pysytellyt kyydityksistä erossa. Vampulassa lapualaiset olivat ryhtyneet myös painostamaan kunnanvaltuutettuja muiden Suomen Lukon paikallisosastojen tavoin. Lapualaiset olivat vaatineet vasemmistolaisten edustajien eroa Vampulan valtuustosta päivää ennen kuin Huittisissa tapahtui vastaavaa. Valtuuston puheenjohtaja oli ottanut vastaan kaksi vaatimuskirjelmää. Silloinen sosiaalidemokraattinen kunnanvaltuutettu ja entinen punavanki Aatto Haapanen muistelee Luukolan todenneen hänelle, ettei ”keskustele kommunistin kanssa kuin pyssyn välityksellä”.²² Luukola, joka oli yhtynyt kirjelmässä esitettyihin vaatimuksiin, oli ottanut osaa myös valtuustossa niiden käsittelyyn. Hän oli huomauttanut vaatimusten kohdistuvan myös sosiaalidemokraatteihin, koska he olivat usein työskennelleet ”käsi kädessä” kommunistien kanssa. Haapanen oli kieltäytynyt eroamasta kunnanvaltuustosta. Luukola oli sanonut, etteivät porvarilliset kuntalaiset tulisi perääntymään vaatimuksissaan Haapasenkaan kohdalla, koska tämä oli osallistunut maanpetokselliseen toimintaan. Luukolan mielestä sellaista ei voitu antaa anteeksi. Lopulta Haapanen oli taipunut muiden vasemmistolaisten edustajien tavoin pyytämään vapautusta valtuustosta.

Talonpoikaismarssin jälkeen Lapuan liike oli alkanut radikalisoitua, ja kommunisteihin kohdistuneet väkivallanteot olivat yleistyneet. Sosiaalidemokraattien puhetilaisuuden Mäntsälässä helmikuussa 1932 keskeyttäneet lapualaiset olivat vaatineet hallitusta eroamaan, mutta kapinayritys oli päättynyt pian. Monet liikkeen kannattajista olivat jättäytyneet Mäntsälän kapinan vuoksi pois Lapuan liikkeen toiminnasta.²³ Luukolallekin kapinayritys oli ollut liikaa: Mäntsälän kapinan jälkeen hän oli jäänyt pois Lapuan liikkeestä, eikä hän ottanut osaa IKL:n toimintaan. Suur-Suomi-aatteeseen ja isänmaallisen ja suomalaiskansallisen hengen lujittamiseen sitoutunut Sinimusta-nuorisojärjestökin oli jäänyt Luukolan harrastusten ulkopuolelle.

Kieltolain aikana Luukola oli toiminut raittiuspoliisina. Hän oli käynyt tarkastusmatkoilla poliisin kanssa ja pitänyt paikkakuntalaisia silmällä. Vampulassa oli kieltolain aikana toiminut useita pirtun tukkumyyjiä. Luukola oli saanut heiltä toimintansa vuoksi uhkauksia, joita ei kuitenkaan ollut toi-

21 Vampulan työväentalon vahtimestari Neulasta pahoinpideltiin kahteen otteeseen. Jälkimmäisellä kerralla hänet kyyditettiin asumattomalle seudulle lähelle Hämeenlinnaa. Vampulasta Naulasen pahoinpitelyihin osallistuivat tilallinen Kalle Matintalo ja tilallisen poika Arvo Ylipaunu. Myös muutamia alastarolaisia otti osaa kyydityksiin. Vampulan ja Padasjoen työväenyhdistysten sekä etsivän keskuspoliisin Turun edustuksen mukaan Neulanen ei ollut kommunisti. Neulanen muutti Uudellemaalle Pyhäjärven pitäjään. (Huittisten käräjien pöytäkirjat 12.12.1930, 7.5.1931, Turun maakunta-arkisto.); Ks. myös Haapanen 1974, 209; Siitola 1985, 275.

22 Haapanen 1974, 212. Lapualaiskirjelmien allekirjoittaneiden nimiä ei ilmoitettu.

23 Suojeluskuntain päällikkökin tuomitsi kapinaliikkeen heinäkuussa 1932 antamassaan päiväkäskyssä: ”Ulkopuolella suojeluskuntapalveluksen on myös jokainen velvollinen kansalaistoiminnassaan muistamaan, että hän ei saa rikkoo hyvää suojeluskuntatapaa vastaan joutumalla ristiriitaan maan lakien kanssa.” (Raikkala 1964, 54.)

1930-luvun puoli-
välissä Luukolan
harrastuksiin kuului
mm. kuorolaulu.
Kuvassa Vampulan
"Laulajat" valmis-
tautumassa äitien-
päiväjuhlaan Kukon-
harjan kansakoulun
portilla v. 1933 tai
1934. K.S. Luukola
oikealla autoklubin
lakkii päässään.
Toivo Luukolan
yksityiskokoelmat.

meenpantu. Erityisen tärkeä harrastus Luukolalle oli ollut kuitenkin suojeluskunnan poikatyö, jonka johtajana hän oli toiminut. Suojeluskunnan poikaosastojen tarkoituksena oli ollut kehittää nuorison maanpuolustuksen pohjaksi kelpavaa "henkistä ja ruumiillista peruskuntaa". Tässä suojeluskuntajärjestö oli pyrkinyt yhteistyöhön koululaitoksen kanssa, sillä maanpuolustuskasvatus oli tullut kouluihin 1930-luvun lopulla. Suojeluskuntain komentaja, kenraaliluutnantti Malmberg, olikin antanut tunnustusta erityisesti kansakoulunopettajille poikatyön järjestämisestä.²⁴

Talvisodan syttyessä 51-vuotias Luukola oli jäänyt kotirintamalle. Opettaja oli toiminut Kukonharjan kylällä valvontatehtävissä ja osallistunut mm. desantti-vaaran torjuntaan. "Koululle vaan ja Luukolan tarkastettavaks; sano Jokinen kun Repolan mammaa saalin sisällä saunasta vietiin"²⁵ sanonta on peräisin noilta ajoilta. Sanonta kuvaa Luukolan sota-ajan asemaa kylällä. Desanteja ei kylällä ollut nähty, mutta metsäkaartilaisia, mm. Luukolan naapuria Eino Kulmalaa, oli etsitty. Sota-aikana ihmisten puheita ja tekemisiä oli seurattu; esi-

24 Raikkala 1964, 415; Luukola sai kiitosta työstään Varsinais-Suomen suojeluskuntapiirin vuositarkastuksessa 16. toukokuuta 1944. Tarkastuskertomuksessa mainittiin erityisesti vireä poikatoiminta. Luukolan innostus oli tehnyt vaikutuksen tarkastajiin. (Ks. Vampulan suojeluskunta, kirjeet 1944, SA.)

25 Ihantoja & Pietilä 1990, 28; Valistusasiamiehille jaetun ohjeen mukaan "tosi teossa tavatun pidätyksen voi (ja on syytä)" suorittaa muikin kuin poliisiviranomainen (ks. Vampulan suojeluskunta, kirjeet 1941, SA). Sanonta kertoo Luukolan käyttäneen hänelle annettua valtaa.

merkiksi konstaapeli U.J. Tommila oli joutunut selvittelemään tapausta, jossa yksi paikkakuntalaisista oli ennustanut vihollisen voittavan sodan.²⁶

Jatkosodan aikana Luukola oli toiminut Vampulan valistusasiamehenä. Hänen tehtäviinsä oli kuulunut siviiliväestön mielialojen seuraaminen ja huuhujen alkulähteiden selvittäminen. ”Vähäisemmistäkin huhuista, kommunistien yrittämästä myyräntyöstä on ensitilassa ilmoitettava suojeluskuntapiirin esikuntaan”, sanottiin valistusasiamehille toimitetuissa ohjeissa. Luukola olikin hoitanut tehtävänsä mallikelpoisesti ja paikallispäällikkö oli esittänyt hänen ylentämistään. Kotijoukkojen esikunta ei kuitenkaan ollut puoltanut paikallispäällikön anomusta.²⁷

Sodan päätyttyä ja valvontakomission saavuttua Suomeen Luukola osallistui suojeluskunta- ym. papereiden hävittämiseen. Kun maassa kerättiin pois aseita, Luukola luovutti omansa. Luukolan vaimo oli tähdentänyt miehelleen toimenpiteen tärkeyttä, jottei tätä ainakaan aseiden vuoksi voitaisi syyttää. Luukola osallistui myös joulukuussa 1944 pidettyyn Vampulan rintamamiesten kotiuttamisjuhlaan. Tilaisuudessa oli vallinnut Lauttakylä-lehden mukaan luottava ja isänmaallinen henki.²⁸ Näennäisen samanhenkisyyden takaa alkoi kuitenkin seuraavana vuonna paljastua työväestön tyytymättömyys.

KOVAN LINJAN KOMMUNISTIT INNOITTAVAT VAMPULALAISIA PUHDISTUKSIIN

Sodan jälkeen Vampulan kansandemokraatit aktivoituivat, ja myös Alastarolla ja Loimaalla esiintyi jyrkkää vasemmistolaisuutta. Osaltaan Vampulaan vaikutti myös tapahtumat naapuripitäjässä Huittisissa, jossa SKP:n Lauttakylän osasto ja Lauttakylän Demokraattiset Nuoret olivat toimeliaita. Helmikuussa 1945 Lauttakylän demokraattiset järjestöt järjestivät kansalaiskokouksen, jossa keskusteltiin sotasyllisyyksykysymyksestä. Maaliskuussa Mauri Ryömä puhui Huittisten VPK:n talolla. Eduskuntavaaleissa SKDL saikin enemmän ääniä kuin kokoomus, maalaisliitto ja sosiaalidemokraatit yhteensä. Työväestön yhteinen kansalaiskokous järjestettiin Lauttakylän työväentalolla kesäkuussa. Heinäkuun alussa sekä Lauttakylän että Keikyän työväenjärjestö pitivät juhlan vuonna 1918 kaatuneiden muistoksi, ja viikkoa myöhemmin Vampulan työväki piti oman kesäjuhlaansa. Demokraattisten Naisten järjestämässä tilaisuudessa puhuivat kansanedustaja Olga Virtanen ja SKP:n Satakunnan piirisihteeri Martti Terho. Seuraavana sunnuntaina Vampulassa pidettiin vuoden 1918 ja 1941–1944 sodissa vakaumuksensa puolesta kaatuneiden muistojuhla – mallia oli otettu Huittisista.

Samana päivänä kuin muistojuhla työväentalolla pidettiin kansalaiskokous, josta oli ilmoitettu Lauttakylä-lehdessäkin. Kokouksessa piti käsitellä sotasyllisten rankaisemista, entisten armeijan ja suojeluskuntien upseerien eläke-

Punaiseksi maalattu työväentalo oli 1940-luvulla melko hyväkuntoinen. Talon toisessa siivessä oli juhlasali ja toisessa talonmiehen asunto. Työväentalon sali oli pitkä ja sen toisessa päässä oli näyttämö punaisine esirippuineen ja koivukulisseineen. Talossa esitettiin myös elokuvia. Sali oli aina täynnä ja liput halpoja. (Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat, sitomaton 1451/ Harolin, TA.) Työväentalossa vietettiin myös perhejuhlia, mm. häitä ja hautajaisia. Heinäkuussa 1945 työväentalo oli näyttämönä opettajien erottamisvaatimuksissa. Liisa Viitasen yksityiskokoelmat.

26 Ihantoja & Pietilä 1990, 95.

27 Vampulan suojeluskunta, kirjeet 1943, SA. Luukolan jääminen ylennyksettä liittyi todennäköisesti laajempaan pyrkimykseen vähentää oikeistoradikaalien vaikutusta suojeluskunnissa.

28 Lauttakylä, joulukuu 1944.

kysymystä, hinta- ja palkkapolitiikkaa, metsäkaartilaisten korvauskysymyksiä ja kansakoululaitoksen uudistamista. Kaksi viimeksi mainittua asiaa nousivat pääaiheiksi. Kokouksessa kamppailtiin myös työväenyhdistyksestä. Kansandemokraatit yrittivät saada sen haltuunsa.²⁹ Kokouksessa puhui SKP:n Satakunnan piirisihteeri Martti Terho, joka oli viikkoa aiemminkin esiintynyt Vampulassa.³⁰ Vampulan sosiaalidemokraattisen työväenyhdistyksen pitkäaikainen jäsen ja puheenjohtaja Aatto Haapanen on omaelämäkerrassaan kuvannut tilaisuutta. Haapasen mukaan puhetta johtanut SKP:n jäsen yllytti paikkakuntalaisia puhdistuksiin. Puhujan kostonhalu oli Haapasen mielestä ymmärrettävää, sillä tämä oli sodan aikana ollut vangittuna. Puhuja kehotti työtätekeviä ottamaan ankaralla kädellä vallan käsiinsä. Opettajat, jotka puhujan mukaan olivat sodan aikana esiintyneet sodan lietojina, oli erotettava kaikki.³¹ Haapanen kertoo selostaneensa tilannetta Suomen opettajien kohdalta ja puolustaneensa heitä.

29 ”Työväenyhdistystä vastaan tehtiin vallankumousta työväestön omalta taholta”, mainitaan Vampulan sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen historiakatsauksessa (Vampulan työväenyhdistys. 40 vuotta sosialidemokraattista työväenliikettä Vampulassa. Päiväämätön artikkeli, TA). Jukka Mikkolan mukaan kansandemokraatit olivat yrittäneet ottaa työväentalon haltuunsa jo marraskuussa 1944 (Mikkola 1995). Vuonna 1946 yhdistyksessä oli enää 31 maksanutta jäsentä.

30 Kokouksessa olleet vampulalaiset eivät muista puhujan nimeä. Heidän kuvailunsa ja Aatto Haapasen omaelämäkerrassa olevat tuntomerkit sopivat Martti Terhoon.

31 Haapanen 1974, 242. Sodan jälkeen SKP:n kaupunkipiirin valistusjaostot harjoittivat valistustoimintaa maaseudulla. Esimerkiksi Uudenmaan piiri osoitti Helsingin osastoille omat maaseutupaikkakunnat (SKP:n Helsingin piirin valistusjaoston työsuunnitelma ajalle 1.1.–30.6.1947, Ka). Satakunnan (eikä Turunkaan piirin) valistusjaoston toimintakertomuksissa mainita Vampulaan suunnatusta valistustyöstä, mutta kokoukseen osallistunut sosiaalidemokraattisen yhdistyksen jäsen Into Mainen muistelee kommunistin olleen Porista. Tämä oli tuonut mukanaan myös naisavustajan, joka todennäköisesti oli Olga Virtanen. Mainen mukaan vampulalaisille entuudestaan tuntematon kommunisti yritti saada työväenyhdistystä ääriainesten käsiin. (Into Mainen haastattelu 10.12.1996.)

Kokouksessa oli noin 150 vampulalaista. Vampulan Demokraattisten Nais-
ten puheenjohtaja Helmi Virtanen puhui koululaitoksen puhdistamisesta fasis-
tisesta aineksesta.³² Hän kuvaili koululaitoksen epädemokraattisuutta ja
taantumuksellisuutta sekä väitti kouluissa opetettavan pääasiassa Suur-Suomi
-aatetta. Virtasen alustuksen jälkeen käytiin yleiskeskustelu ja päätettiin vaa-
tia koululaitoksen puhdistamista. Kokouksen loppupuolella puhuttiin paikka-
kunnan kansakoulunopettajien suhtautumisesta takavuosien politiikkaan.
Kansalaiskokous päätti vaatia ainakin Kukonharjan piirin yläkoulun opettajan
K.S. Luukolan erottamista.

Vaikuttaa siltä, että kansalaiskokous olisi suunniteltu viikkoa aiemmin Vam-
pulan kesäjuhliissa. Tilaisuuden järjestäjän edustaja Helmi Virtanen oli toden-
näköisesti puhunut asiasta tuolloin Martti Terhon ja Olga Virtasen kanssa.
Vampulan Demokraattiset Naiset olivat jo vappukulkueessa vaatineet kou-
lun uudistamista.

Martti Terho oli pitkän linjan kommunisti.³³ 17-vuotiaana nuorukaisena vuon-
na 1922 hän oli liittynyt Porin sosiaalidemokraattiseen nuorisosastoon. Vuotta
myöhemmin nuorisosaston lakattua toimimasta hän oli siirtynyt Porin sosia-
listiseen nuorisoyhdistykseen, jonka puheenjohtajaksi hänet valittiin 1925.
Myöhemmin Terho siirtyi Porin työväen paikallisjärjestöön. 1920-luvun lo-
pulla etsivä keskuspoliisi oli seurannut Terhoa, jota se piti kiivaana kommu-
nistina. Terhon ja EK:n (myöhemmin Valpon) välinen kamppailu oli alkanut.

Maaliskuussa 1931 Terho tuomittiin kahdeksi vuodeksi vankeuteen valtiope-
toksen valmistelusta. Tammisaaren pakkotyölaitoksesta vapauduttuaan Terho
jatkoj toimintaansa SKP:ssä. Vuodet 1934–35 Terho vietti Moskovassa Lenin-
koulussa. Syksyllä 1936 hän palasi Suomeen, jossa hänet oli vuotta aikaisem-
min etsintäkuulutettu. Terho oli aikonut jatkaa toimintaansa normaalisti, kos-
ka uskoi, ettei etsivä keskuspoliisi ollut selvillä hänen oleskelustaan Mosko-
vassa. Aluksi Terho oli oleskellut Porissa, mutta myöhemmin hän oli siirtynyt
Forssaan ja sieltä Hämeenlinnaan. Hän oli jatkanut puolueuetyötä. Etsivän kes-
kuspoliisin aliarviointi oli kuitenkin kostautunut Terholle. Hänet pidätettiin
tammikuussa 1938 ja asetettiin tuomittavaksi. EK:lla oli ollut neljä todistajan-
lausuntoa, joiden mukaan Terho oli opiskellut Lenin-koulussa Max Schubert
-nimisenä. Lisäksi etsivä keskuspoliisi oli pidättänyt Aimo Aaltosen ja saanut
avattua tämän hallussa olleen salakirjoituksen, jossa kerrottiin Terhon äidille
maksetusta avustuksesta. Terhon tuomion sinetöi se, ettei hän kyennyt
selittämään missä oli viettänyt vuodet 1934–35. Ajanjakson vuodesta 1938
syyskuun loppuun 1944 Terho vietti vankilassa. Vastustajan aliarviointi oli
todennäköisesti osaltaan vaikuttanut siihen, että Terho sai Riihimäen vankilassa
ollessaan puolueelta muistutuksen ”konspiraation” huolimattomasta hoidosta.³⁴
Terho oli suhtautunut etsivään keskuspoliisiin ylimielisesti. Hän oli pitänyt

32 Helmi Virtanen oli kansandemokraatti. SKP:hen hänet otettiin vasta vuonna 1952. (SKP:n
kaaderijaoston henkilökortti, Ka.)

33 Terhon tiedot perustuvat ellei toisin mainita Valpon henkilömappiin Hm 2222, Terho Martti
Rafaal, KA ja SKP:n kaaderijaoston tietoihin, Ka.

34 Ks. Terhon 30. tammikuuta 1945 kirjoittama elämäkerta (SKP:n kaaderijaosto Hmp. I, Ka).

Välirauhan solmimisen jälkeen Martti Terho nimitettiin SKP:n Satakunnan piirin sihteeriksi. Hän toimi myös aktiivisesti SNS:ssä ja oli Porin kaupunginvaltuutettuna 1946–1949. "Martti Terhon elämä on kapale Suomen työväenluokan historiaa", kirjoitti Satakunnan työ Terhon nekrologissa 5. kesäkuuta 1973. "Kaiken sen, minkä suomalainen työläinen, suomalainen kommunisti on saanut kokea, on se tullut myös Martti Terhon osaksi. Se on ollut valkoisen vallan sortoa, vapauden riistoa, pakkotyötä". Martti Terho oli liittynyt SKP:hen vuonna 1931. 1930-luvulla hän oli ollut Tammiisaaren pakkotyölaitoksessa, vuodet 1938–1942 vankilassa ja jatkosodan lopun turvasäilössä. Terholla oli tarpeeksi syitä puhdistuksen vaatimiselle. Kansan Arkisto.

sen henkilökuntaa taitamattomana. Terho oli kieltäytynyt yhteistyöstä EK-Valpon kuulustelijoiden kanssa ja suhtautunut heihin ivallisesti. Käytös oli tuottanut myös tulosta: EK-Valpon mukaan Terho saisi pysyä turvasäilössä niin kauan kuin sellaisia oli.³⁵

Välirauhansopimus pakotti kuitenkin Valpon päästämään Terhon vapaaksi. Vapauduttuaan Terho ryhtyi toimimaan vastaperustetussa Suomi-Neuvostoliitto-Seurassa, johon patoutunut vasemmistolainen paine purkautui.³⁶ Seuras-

- 35 Terho piti vapauttaa tammikuussa 1942 Riihimäen keskusvankilasta, jossa hän oli ollut tuomittuna valtiopetoksen valmistelusta. 2. tammikuuta Terho oli kuitenkin esiintynyt puhutellussa "täysin kielteisesti". Vankilaviranomaisten ilmoituksen mukaan Terho oli ollut valtiorikosvangeista huonokäyttöksimpiä. Terho toimitettiin turvasäilöön. Toukokuussa 1944 häntä puhuteltiin uudelleen. "Koskaan ei tule antamaan valtioliselle poliisille sitoumusta valtio- ja yhteiskuntajärjestystä vaarantavasta toiminnasta erossa pysymisestä", kommentoi Valpon edustaja ja suositti Terhon pitämistä säilössä niin kauan kuin mahdollista. (VP henkilömappi Hm 2222, Terho Martti Rafael, KA.)
- 36 Kimmo Rentolan mukaan SNS:n kommunistiryhmä, Ryömä, Rikka ja Vilenius, olivat valmiita vaikka "heittämään SKP:n nykyisen »klikin» yli laidan". Puolueen varovainen linja haluttiin korvata radikaalimmalla. (Rentola 1994, 492.); Huhtikuussa 1945 Ryömä pohti SKP:n puolueuuevoston kokouksessa SNS:n kaksinaista asemaa. Hänen mielestään oli ymmärrettävää, että työväestö piti seuraa vallankumouksellisena järjestönä. Seuran tehtävä kansanrintamayhteistyössä oli monille vieras. (SKP:n puolueuuevoston pöytäkirjat 18.–19.4.1945, Ka.); Ryömä piti virheenä sitä, ettei jo Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyuden seuraa ollut perustettu suoraan puolueeksi. Tuolloinkin hän oli ollut puoluejohdon kanssa eri linjoilla. (Rentola 1994, 111, 244.); 28. lokakuuta 1944 perustettiin SNS:n Porin osasto. Välirauhan aikana Satakunnan vanha torpparialue oli ollut SNS:n keskeisin tukialue maaseudulla. Uudelleen perustetun seuran Porin osaston ensimmäisessä toimintakertomuk-

ta tuli hetkeksi SKP:n kilpailija, koska SKP:n lokakuun kokous oli syrjäyttänyt kommunistien aikaisemman eliittiryhmän; lokakuun kokous, johon mm. Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran johto jätettiin kutsu-matta, oli ollut yhden sektorin tekemä kaappaus.³⁷ Mauri Ryömällä ei ollut mitään sitä vastaan, jos työväki katsoi SNS:n olevan vallankumouksellinen järjestö. Terho yhtyi Ryömän ajatuksiin ja teki innokkaasti työtä seuran edes-tä. Marraskuun alussa hän puhui Pihlavan ja Kylänsaaren osastojen ja kuun lopussa Panelian osaston perustavassa kokouksessa. Joulukuussa hän piti puheen Säskylän osastoa perustettaessa. Terho valittiin SNS:n Porin paikallisosaston johtokuntaan varajäseneksi. Tammikuussa 1945 hän toivotti läsnäolijat terve-tulleiksi Porin osaston juhlaan. Valpon etsivä raportoi Terhon tuoneen räikeäs-ti esille Suomen taantumuksellisten ainesten vihanlietsonnan Neuvostoliittoa kohtaan. Tilaisuudessa esiintyi myös Mauri Ryömä, joka hyökkäsi suojelus-kuntajärjestöjä ja virkamiesten mielivaltaa vastaan.

Olga Virtasen menneisyys oli samankaltainen kuin Terhon, josta vuonna 1945 tuli hänen puolisonsa.³⁸ Virtanen oli 22-vuotiaana tuomittu kahdeksan kuu-kauden ehdolliseen rangaistukseen valtiopetokseen tähtäävän toiminnan edis-tämisestä. Seuraavana vuonna, 1933, Virtanen siirtyi Neuvostoliittoon, jossa hän vietti kolme vuotta. Hän opiskeli Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopistossa Leningradissa. Vuonna 1936 hänet pidätettiin Suomen ja Neuvos-toliiton rajalla. Vuodet 1937–1940 kuuluivat Virtasella Hämeenlinnan naisvan-kilassa. Sinä aikana syntyi myös hänen poikansa.³⁹ Virtanen ehti olla vapaana vuoden verran, ennen kuin hänet vangittiin uudelleen lokakuussa 1941. Tuona aikana hän oli hoitanut SKP:n puoluejohdon yhteyksiä.⁴⁰ Hän oli toiminut myös Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seurassa sekä avustanut metsäkaartilaisia. Hän oli jäänyt kiinni Signe Papusen asunnosta, jossa Valpo oli suorittanut jälkivalvontaa pidätettyään asunnon haltijan. Virtanen tuomitiin kahdeksaksi vuodeksi vankeuteen. Samoin kuin Martti Terho, myös hän

---

nessa mainittiin puna-armeijan vapauttaneen Suomen demokraattiset voimat "hitleriläis-fasistisen taantumuksen" kahleista (ks. Seuratieto 6/1974, 7) – yhtä radikaaleja ei oltu kaikkialla. Porissa radikalismia edusti Martti Terho. Hänen mielestään sodan jälkeen yhteiskuntaa olisi pitänyt muuttaa juuri SNS:n avulla. "Sillä ratkaistaan koko kysymys", hän totesi huhtikuussa 1945 SKP:n puolueuuevostossa. Ryömän tavoin myös Terho oli ajatellut seurasta puoluetta. (SKP:n puolueuuevoston pöytäkirja 1945.); Jaakko Parkkarin mukaan Terhon luonteessa oli kovan elämän kasvattamaa karkeaa särmikkyyttä, josta saattoi olla myös haittaa (ks. Parkkarin arvio 1946 Terhon Hmp I/4/1, Ka). Kaaderijaoston kokouksessa toukokuussa 1948 Terho haluttiin "loppuunajettuna" lähettää lomalle, mutta tämä kieltäytyi ehdotuksesta. Huhtikuussa 1950 SKP:n johto keskusteli Terhosta. Vain Paavo Koskinen oli valmis antamaan hänelle lisäaika Satakunnan piirisihteerinä. Terho joutuikin luovuttamaan paikkansa Arvo Laiholle. Tämän piti puolisen vuotta myöhemmin pyytää SKP:n poliittiselta jaostolta tukea Terhon johtamaa, pääasiassa vanhemmista jäsenistä koottua oppositiota vastaan. (SKP:n kaaderijaosto Terho, Martti Amp. I/ymp. 1/1, 2/1 ja 3/2, Ka.)

37 Rentola 1994, 488.

38 Tiedot Olga Virtasesta perustuvat ellei tosin mainita Valpon henkilömappiin Hm 3082, Terho Olga Lydia os. Virtanen, KA.

39 Olga Virtanen oli seurustellut 1930-luvun alussa lahtelaisen piiriorganisaattori Väinö Sieväsen kanssa. Kun Olgan Jorma-poika oli vuonna 1939 täyttänyt kaksi vuotta, oli Sievänen löytänyt tälle kasvatuserheen. Kasvattivanhemmat olivat kiintyneet poikaan ja myöhemmin adoptoineet tämän. (Sievänen 1985, 200–202.)

40 Ks. Rentola 1994, 376.

Kansakoulun käynyt Paavo Palmgren (vas.) kuului niihin Valpon etsiviin, joihin Ahlbäckin komitea myöhemmin kiinnitti huomiota. Hänet oli tuomittu vuonna 1924 murtoyrytyksestä puoleksi vuodeksi vankeuteen, ja hakemukseensa hän oli merkinnyt olevansa kommunisti. SKP:n piirisihteeri Martti Terho oli kirjoittanut Palmgrenille suosituksen. Kuva 1920-luvun lopulta.

Kansallisarkisto.

suhtautui kuulustelijoihinsa ivallisesti ja jätti vastaamatta kysymyksiin. Vankilaviranomaiset raportoivat Virtasen olevan vankien johtohahmo.

Virtanen vapautettiin välirauhansopimuksen perusteella. Ville Pessin pyynnöstä hän siirtyi Poriin, jossa hän tapasi Martti Terhon.⁴¹ Siellä hän osallistui SKP:n toimintaan; hän oli mm. Porin osaston johtokunnassa. Virtanen valittiin SKDL:n kansanedustajaehdokkaaksi keväällä 1945. 15. helmikuuta hän piti vaalipuheen Vähärauman Korventuvalla. Samassa tilaisuudessa SKDL:n toinen edustajaehdokka, Antton Prunnila, vaati virkakunnan puhdistamista.⁴² Neljä päivää myöhemmin Virtanen esiintyi Porin Demokraattiset Naiset -yhdistyksen vaalijuhlissa Toejoella. Valpon etsivän mukaan hän puhui virastoista, joissa vaikuttivat taantumukselliset ainekset. Samassa tilaisuudessa SNS:n Porin piirin sihteeri Paavo Palmgren vaati koulujen ja poliisin puhdistamista fasisteista. Palmgren oli jo helmikuun alussa käsitellyt Suur-Suomi -politiikkaa SNS:n Porin osaston juhlissa. Tuolloinkin hän oli vaatinut poliisin, erityisesti valtiolaisen poliisin, puhdistamista.⁴³

Palmgren kuului Terhon ja Virtasen tavoin pitkän linjan kommunisteihin.⁴⁴ Kansalaissodan jälkeen, 19-vuotiaana, hän oli saanut kolmen vuoden ehdollisen tuomion avunannosta valtiopetokseen. 1934 hän liittyi SKP:n Toejoen ala-

41 Olga Terhon muistelmat (Ääni- ja kuvatalenteet 8 Aa, 8/82, Ka).

42 Antton ”Anttu” Prunnila kuului SKP:n piirikomiteaan. Hän ja Martti Terho tunsivat toisensa hyvin. Vuonna 1930 heidät oli pidätettykin yhdessä.

43 Ks. VP Porin osaston ilmoitus 23, 6.2.1945 (Palmgrenin Valpon henkilömappissa H 3914, KA).

44 Paavo Palmgrenin tiedot perustuvat ellei toisin mainita Valpon Turun alaosaston henkilömappiin 77, Palmgren Paavo Bartram, sekä henkilömappiin 3914, KA.

solun jäseneksi. Seuraavana vuonna hänen luonaan suoritettiin kotitarkastus, mutta hän pääsi livahtamaan Valpolta. Huhtikuussa 1938 etsivät tavoittivat kuitenkin Palmgrenin Huittisten Keikyästä, jossa hän oli työskennellyt rakenteilla olleessa Äetsän klooritehtaassa. Kun Palmgren vuoden kuluttua vapautui vankilasta, hän jatkoi SKP:ssä. Vuonna 1940 hän kävi perustamassa Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran alaosastoja eri puolille Satakuntaa, mm. Huittisten Lauttakylään. Ruosniemellä ja Toejoella hän esiintyi Helsingistä saapuneen Lauri Vileniuksen kanssa. Jatkosodassa Palmgren oli ns. Pärmin pataljoonassa ja erillisessä työkompaniassa. 1943 hänet suljettiin turvasäilöön yhdessä Antton Prunnilan kanssa.⁴⁵

Syyskuun lopulla 1944 Palmgren vapautettiin turvasäilöstä välirauhansopimuksen nojalla. Kuukautta myöhemmin hän piti puheen Porin työväentalossa Suomen Rakennustyöläisten liiton tilaisuudessa, joka oli järjestetty vankilasta vapautuneiden poliittisten vankien kunniaksi. Samassa tilaisuudessa Aimo Aaltonen vaati yhteiskunnan, mm. koulun, puhdistamista taantumuksellisista aineksista. Iltajuhla huipentui Palmgrenin ehdottamaan sähkösanoman lähettämiseen Stalinille. Sähkeessä lausuttiin Stalinille ja puna-armeijalle kiitos työläisten vapauttamisesta Suomessa. ”Työväellä on nyt Neuvostoliiton ansiosta jälleen mahdollisuus toimia sosialististen aatteiden voittoon viemiseksi”, muotoiltiin sanoma.⁴⁶ Marraskuussa Palmgren valittiin SNS:n Porin piirin keskus toimikuntaan ja Toejoen osaston varapuheenjohtajaksi. Terhon tavoin hän oli aktiivinen seuran alaosastojen perustamisvaiheessa. Hän puhui mm. Luvian Niemenkylän ja Keikyän osastojen perustavissa kokouksissa. Tammikuussa 1945 hän esiintyi Mauri Ryömän kanssa Porin Uuden Koiviston osaston iltamissa. Puheissaan Ryömä ja Palmgren hyökkäsivät taantumuksellisia sotarikollisia vastaan.

SKDL:n Toejoen osaston sihteeriksi Palmgren valittiin tammikuussa 1945. Olga Virtasen kanssa hän esiintyi SKP:n Porin osaston kansalaiskokouksessa, ja heidät valittiin SKP:n työttömyyskysymystä pohtivaan toimikuntaan. Terhoa ja Palmgrenia yhdistivät puolestaan SNS:n asiat. Terhon, Virtasen ja Palmgrenin tiet yhtyivät Porissa. Virtanen oli valittu eduskuntaan, Terho SKP:n Satakunnan piirisihteeriksi ja Palmgren moniin puolue tehtäviin sekä niiden lisäksi Valpon etsiväksi.⁴⁷ Samanlaiset kokemukset ja yhteinen maailmankatsomus saivat heidät toimimaan yhdessä. Vampulan Demokraattisten Naisten järjestämällä kesäjuhllilla ja viikkoa myöhemmin kansalaiskokouksessa Terho ja Virtanen pääsivät esittämään jyrkän linjan näkemyksiään. Palmgren tuli mukaan myöhemmin.

45 Antton Prunnila oli ollut Palmgrenin kanssa perustamassa Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran alaosastoja. Myöhemmin Prunnila ja Palmgren toimivat yhdessä Suomen Rakennustyöläisten liiton Porin osastossa ja SKDL:n Toejoen osastossa. (Ks. Palmgrenin henkilömappi 3914 Valpossa, KA.)

46 Tiedot Palmgrenin aloitteesta lähetetystä sähkeestä ovat Valpon etsivän Tauno Kanervan seikkaperäisestä raportista (VP Turun osaston ilmoitus 177, 23.10.1944), joka on Palmgrenin henkilömappissa 3914, KA.

47 Palmgren oli nimitetty Valpon ylimääräiseksi etsiväksi 4. heinäkuuta 1945, kolme päivää ennen Vampulan kesäjuhliä. Seuraavan vuoden kesäkuussa hänet oli ylennetty ylimääräiseksi ylietsiväksi ja kolme kuukautta myöhemmin siirretty parempaan palkkaluokkaan.

Opettaja Luukolan erottamista vaativat pyysivät kunnanvaltuuston sosiaali-demokraattiselta puheenjohtajalta Aatto Haapaselta todistusta siitä, että Luukola oli vuonna 1930 uhannut häntä aseella. Haapasen kannalta Luukolaa olisi voitu syyttää myös siitä, että tämä oli yrittänyt vaikeuttaa Haapasen työnsaanti-mahdollisuuksia. Haapasen mielestä opettajaa vastaan todistaminen olisi kuitenkin ollut kosto, joten hän ei siihen suostunut.⁴⁸ Toisaalta Haapasen kieltäytyminen liittyi kamppailuun Vampulan työväenyhdistyksestä. Jyrkän linjan kansandemokraatit uhkasivatkin erottaa Vampulan aseveljien johtokunnassakin toimineen Haapasen tämän puolustettua opettajia.⁴⁹

Vampulassa pidettiin myös muutamia pienempiä kansalaiskokouksia. Luukolan kylältä Kukonharjalta niiden puuhamiehiä olivat Eino Kulmala ja Veikko Huhta.⁵⁰ Luukolalla oli kahden hehtaarin pikkutila, jonka hän oli ostanut tullessaan paikkakunnalle opettajaksi. Sodan päätyttyä Eino Kulmala, joka oli Luukolan lähin naapuri ja entinen oppilas, joutui Luukolan kanssa erimielisyyksiin tonttirajoista, vaikka ennen sotia naapureiden välit olivat olleet sopuisat. Opettaja Luukolan poika Toivo Luukola muistaa, että Kulmalan käytös oli ratkaisevasti muuttunut rauhan tultua. Tuolloin Kulmala oli siirtänyt rajapyykkiä omin luvun ja esiintynyt muutenkin hyökkäävästi Luukolaa kohtaan.⁵¹ Kulmala oli ollut sodan aikana metsäkaartissa, ja hän epäili Luukolan ohjanneen sotapoliisit kimppuunsa, mikä selittää Kulmalan käytöstä.

Vampulan kansalaiskokouksessa perustettiin kansakoulutoimikunta, jonka tehtäväksi annettiin ottaa selvää opettajien toimista ennen sotaa ja sodan aikana. Joka koulupiiristä valittiin kaksi henkilöä toimikuntaan. Kukonharjan piiristä valituiksi tulivat entiset metsäkaartilaiset kirvesmies Eino Kulmala ja seppä Lauri Huhta, joka oli Veikko Huhdan vanhempi veli. Kansakoulutoimikunta kokoontui elokuun 12. päivänä Vampulan työväentalossa. Läsnä oli kymmenen jäsentä, myös Kulmala ja Huhta Kukonharjasta. Kokouksessa päädyttiin vaatimaan sekä Vehka-alhon että Kukonharjan yläkansakoulujen opettajien erottamista. Toimikunta ei kuitenkaan tiennyt, kenelle asia olisi pitänyt esittää. Se kääntyi Vampulan kunnanvaltuuston puoleen, koska sen uskottiin pystyvän toteuttamaan erottamiset. Toimikunta päätti ottaa yhteyttä kouluhallitukseen, mikäli kunnanvaltuusto ei puuttuisi asiaan.

Kukonharjan kansakoulutoimikunnan edustajat Eino Kulmala ja Lauri Huhta sekä Huhdan veljeskolmikon keskimäinen Hannes (Johannes) kirjoittivat vaatimuksensa kunnanvaltuustolle elokuun lopulla. Erottamisperusteena mainittiin opettaja Luukolan sopimaton käytös. Kirjeessä viitattiin Luukolan väkivaltaiseen käyttäytymiseen 1930-luvun alussa kunnanvaltuuston kokouksessa, jolloin Luukola oli uhkailut Aatto Haapasta. Kulmala ja Huhdat uskoivat syytöstensä saavan vastakaikua valtuuston puheenjohtajana toimineelta Haa-

48 Haapanen 1974, 243.

49 Matti Heikkilän haastattelu 2.12.1996.

50 Veikko Niemisen haastattelu 8.12.1995.

51 Toivo Luukolan haastattelu 13.10.1995.

paselta. Väkivaltaisuudesta Luukolaa syytettiin myös Eino Niemisen saaman kohtelun vuoksi tämän ollessa Luukolan oppilaana. Poliittisperusteisia syytösten aiheita olivat oppilas Hannes Huhdan erottaminen sekä opettajan yllyttäminen lapsia liittymään fasistisiin järjestöihin, kuten suojeluskuntaan ja sen poikaosastoon.⁵² Lisäksi opettajaa syytettiin siitä, että hän oli opettanut oppilaille kiväärin käyttöä. Myös kukonharjalainen Suoma Lähteenmäki esitti syytöksen Luukolaa vastaan. Lähteenmäki kertoi, että Luukola oli tullut vuonna 1941 hänen asunnolleen räyhäämään ja väittänyt Lähteenmäen olevan ”paatunut kommunisti”. Opettaja oli myös väittänyt Lähteenmäen moittineen Suomen hallitusta ja estäneen miestään lähtemästä sotaan. Lähteenmäki vaati Luukolan erottamista, koska tämä oli vainonnut häntä poliittisten mielipiteiden vuoksi.⁵³

Luukolaa vastaan esitetyt syytteet otettiin esille Vampulan kunnanvaltuuston kokouksessa syyskuussa. Valtuusto totesi kuitenkin, ettei sillä ollut oikeutta ryhtyä käsittelemään asiaa.⁵⁴ Kunnanvaltuuston vastausta käsiteltiin 14. lokakuuta 1945 pidetyssä kansakoulutoimikunnan kokouksessa. Vampulan Matkusjoella Kulmalan talossa pidetyssä kokouksessa sovittiin vastoin aiempaa päätöstä, että asiassa käännytään opetusministeriön – ei kouluhallituksen – puoleen.⁵⁵ Opettajien Luukolan ja Kovasen lisäksi syytteeseen asetettiin Sallilan yläkansakoulun opettaja Saima Jyräkoski. Opetusministeriö sai kirjeen Vampulasta viisi päivää toimikunnan kokouksen jälkeen. Kirjeessä vaadittiin opettajien eroa ja pikaista tutkimusta kouluissa. Opetusministeriö ei kuitenkaan puuttunut asiaan. Vasta seuraava opetusministeri Eino Pekkala otti asian esiin. Opettaja Luukolan Raija-tytär muistaa opetusministeri Pekkalan soittaneen koululle. Hän kuvailee tapahtumaa seuraavasti:

”Otin sen (puhelun) vastaan ensin keskuksen hoitajalta. Kun isä ehti puhelimeen, siirryin toiseen huoneeseen itkemään. Olin varma, että se on ilmoitus: kaiken nykyelämän loppu, olemme maantiellä! Havahduin isän nauruun ja vastaukseen: »Kyllä minä se sama pojannassikka Tyrväältä olen».”⁵⁶

Opetusministeri Pekkala oli ollut Tampereen Reaalilyseon oppilas, ja Luukola oli aluksi käynyt saman koulun klassillista rinnakkaisosastoa, mutta vaihtanut

52 Opettaja Luukolaa syytettiin Hannes Huhdan erottamisesta poliittisista syistä. Erottamissyynä oli se, että Hannes Huhdassa oli opettajan sanojen mukaan ”punikin verta”.

53 Lähteenmäki korosti sitä, että opettaja oli ”tällaista väittänyt tietyssä tarkoituksessa”. Lähteenmäki oli kokenut Luukolan toiminnan poliittisena ajolahjana. Suoma Lähteenmäki luopui kuitenkin myöhemmin syytöksistään Luukolaa vastaan.

54 Kunnanvaltuuston pöytäkirja 19.9.1945, Vampulan kunnanviraston arkisto.

55 Kansakoulutoimikunnan päätökseen kääntyä opetusministeriön puoleen saattoi vaikuttaa ministeriön leimautuminen johtajansa mukaan uuden suunnan edustajaksi. Kansandemokraatti ja sodan aikana kuutosena vankina ollut Johan Helo nimitettiin opetusministeriksi 17.4.1945 alkaen. Helo piti asennemuokkausta tärkeänä. Hänen julkiset kannanotonsa tulivat tutuiksi syksyn 1945 aikana (ks. Autio & Heikkilä 1990, 112–114). Kouluhallituksen keulakuva vaihtui vasta lokakuun puolivälissä. Sodanaikaiseen politiikkaan sitoutunut L. Arvi P. Poijärvi joutui eroamaan, ja hänen seuraajakseen valittiin kansandemokraatti Yrjö Ruutu. Vampulan kansakoulutoimikunnan tehdessä päätöstään Ruutu oli vasta ottanut tehtävän vastaan.

56 Raija Luukolan kirje 21.10.1995, tekijän hallussa.

Vampulan Kukonharjan kansakoulu talvella 1948 kolme vuotta kansakouluntarkastajan pitämän ensimmäisen tutkimuskokouksen jälkeen.

Vampulan kunnanviraston arkisto.

1903 perustettuun Tampereen Klassilliseen lyseoon. Joukko lyseolaisia oli pitänyt tapanaan läksyt luettuaan urheilla läheisen suutarin pihassa. Tuossa harrastuksessa Pekkala ja Luukola olivat tutustuneet. Pekkala muisti vanhan koulutoverinsa ja tämän tarkkuuden urheilutulosten mittaamisessa. Koska Luukola ei tuolloin yrittänyt koskaan muunnella tuloksiaan, uskoi opetusministeri tämän säilyttäneen rehellisen luonteensa ja vastanneen syytöksiin rehellisesti. Pekkala ilmoitti, ettei opetusministeriö tule syyttämään Luukolaa. Opetusministeri ilmoitti myös repineensä viimeisen syytekirjelmän.⁵⁷

Kun vastausta opetusministeriöltä ei kuulunut, Kukonharjan kansakoulu-toimikunnan jäsen Lauri Huhta, joka oli myös Kukonharjan kansakoulun johdotokunnan puheenjohtaja sekä sittemmin Vampulan kunnanvaltuuston ja kansakoululautakunnan jäsen, otti yhteyttä Rauman tarkastuspiirin kansakouluntarkastaja K.V. Jussilaan ja vaati tätä puuttumaan asioihin. Jussila oli monta kertaa aimminkin tarkastanut Luukolan koulun, mutta tämänkertainen tarkastuspyyntö oli uutta. Vallinneessa poliittisessa tilanteessa tarkastaja olisi saattanut vaarantaa oman asemansa, jos olisi jättänyt syytteet tutkimatta. Tarkastaja Jussila yritti kuitenkin olla toimissaan varovainen. K.S. Luukolan Raija-tytär muistaa Jussilan viikkoa ennen kansalaiskokousta ilmoittaneen opettajalle, ettei hänellä ollut mitään muistuttamista opettajan työstä. Raija Luukola muistaa tarkas-

57 Tiedot perustuvat Raija Luukolan kirjeeseen 21.10.1995. Arkistoista ei löydy asiaan lisävalaistusta. Opetusministeri Eino Pekkala ja K.S. Luukola kävivät samaan aikaan lyseota Tampereella, joten he todennäköisesti tunsivat toisensa (ks. Tampereen lyseo 1939; Tampereen Klassillinen lyseo 1969). Raija Luukolan kertomus selittäisi myös opetusministeriön toimintaa. Opetusministeriössä asian käsittely loppui lyhyeen, eikä se myöhemminkään noussut esille.

tajan myös maininneen hänen isälleen, ettei uskalla puolustaa tätä. Tarkastajille oli huomautettu, että heidän vuoronsa on seuraavana koululaitoksen puhdistamisessa.⁵⁸ Luukolan poika Toivo muistaa tarkastajan käynnit koululla. Opettajaperheessä lapsetkin olivat selvillä tarkastajan suuresta vallasta.⁵⁹

Tarkastaja Jussila saapui Kukonharjaan 12. joulukuuta. Hän tarkasti koulun tavalliseen tapaan. Tarkastajan mielestä Luukolan opetuksessa oli hartautta, mutta hitaus ja ytimekkyuden puute toisinaan haittasivat opetusta. Oppilaat osoittivat kuitenkin hyvää osaamista Luukolan pitämällä uskonnon, maantiedon ja murtolukuopin tunneilla. Moitteita tarkastaja antoi Luukolalle laiskasta aineiden korjaamisesta. Tarkastuksen jälkeen pidettiin koulussa tutkimuskokous opettajan viranhoidosta. Johtokunnassa käsiteltiin koulupiiriläisten esittämiä syytteitä. Koulupiiriläisten syytöksiin mm. opettajan »ryssittelystä» tarkastaja ei ottanut kantaa. Hänen ainoaksi toimenpiteekseen jäi se, että hän kehotti Luukolaa hoitamaan aineiden korjauksen.

Luukola lähetti 15. tammikuuta 1946 kouluhallitukselle puolustuskirjeen. Siinä hän aluksi totesi, ettei Vampulan kansakoulutoimikunnan olemassaolo perustunut lakeihin tai säädöksiin. Syyttäjiensä motiiviksi Luukola väitti kostonhalun. Hannes Huhta oli vainonnut häntä omista kouluajoistaan lähtien; Luukolan mukaan Huhta oli joutunut koulussa moniin vaikeuksiin. Eino Kulmalan katkeruus selittyi sillä, että hänen ollessaan metsäkaartissa poliisit olivat hätyytelleet hänen perhettään. Kulmala uskoi opettajan kutsuneen poliisit paikalle. Suoma Lähteenmäen syytökset Luukola väitti tekaistuiksi. Luukolan mukaan kyseessä oli lesken katkeruus – Lähteenmäen mies oli kaatunut rintamalla.⁶⁰

Kukonharjan kansakoulutoimikunnan jäseniä 12. joulukuuta pidetyn tarkastuksen tulos ei miellyttänyt. Kansakouluntarkastaja Jussila oli varovainen ja siirsi asian kouluhallituksen ratkaistavaksi. Jussila oli Kukonharjan tarkastusta edeltävänä päivänä tarkastanut Vampulan Vehka-alhon yläkansakoulun, jossa toimi toinen erotettavaksi vaadituista opettajista, Aili Kovanen. Opettajia vastaan esitetyt syytökset vaivasivat tarkastajaa, eikä hän halunnut tehdä virheitä niiden selvittelyissä. Rauman tarkastuspiirissä ei ollut Vampulaa lukuunottamatta muita poliittisia kanteluita opettajia vastaan. Kansakouluntarkastaja Jussila yrittikin tynnyttellä ihmisiä ja antaa ajan kuluu. Hän pyrki toimimaan siten ettei opettajia erotettaisi. Jussila hoiti tarkastajantoimensa tunnollisesti, mistä osoituksena oli se, että hänet nimitettiin kouluhallituksen kansanopetusosastolle tilapäiseksi tarkastajaksi syyskuussa 1948.⁶¹

58 Rajja Luukolan kirje 21.10.1995.

59 Toivo Luukolan haastattelu 13.10.1995.

60 Sodassa vääpelinä toiminut Urpo Kouri muistaa Lähteenmäen kaatumisen. Hänen mielestään Luukola ei voinut millään lailla olla syyllinen Lähteenmäen kuolemaan. (Urpo Kourin haastattelu 2.12.1996.)

61 Kouluhallituksella oli tapana nimittää ansioituneita kansakouluntarkastajia viraston tilapäisiksi tarkastajiksi (ks. Jurama & Karttunen 1990, 86). Jussilan palkkakin nousi 3 500 markalla (OpM KD 33/162 1948, 7.7.1948, KA).

Keväällä 1946 Luukolan vastustajat keräsivät aineistoa tätä vastaan.⁶² Maaliskuussa Aleksi Saarento laati kirjallisen todistuksen opettajaa vastaan tämän jatkosodan aikaisesta toiminnasta.⁶³ Saarento väitti Luukolan ”räyhäilleen” rauhallisten ihmisten kimpussa. Hannes Huhta puolestaan lähetti kirjeen tarkastaja Jussilalle. Siinä Luukolaa syytettiin politikoinnista koulussa. Johtokunnan jäsenet Eino Kulmala ja Lauri Huhta lähettivät kouluhallitukselle kantelun. Sen mukaan Luukola oli syyttänyt lapsia ja lasten vanhempia demokraateiksi halventavassa mielessä. Opettajan oma puolueellisuus näkyi kirjoittajien mukaan hänen ”Mäntsälän reissustaan” ja suojeluskuntatoiminnastaan. Myös Suoma Lähteenmäki uudisti syytteen, jonka mukaan opettaja oli nimitellyt häntä kommunistiksi.

Vuoden alusta työnsä aloittanut Kukonharjan kansakoulun johtokunta edusti työväen näkemyksiä, sillä työläisillä oli enemmistö johtokunnassa. Työläisten määrä oli lisääntynyt Vampulan muidenkin koulujen johtokunnissa, mutta maanviljelijät olivat silti säilyneet niissä enemmistönä.⁶⁴ Myös kunnallinen kansakoululautakunta oli vaihtunut. Vuoden 1945 lopulla toimineessa lautakunnassa kaikki jäsenet olivat olleet maanviljelijöitä. Uuteen kansakoululautakuntaan oli valittu porvarillista vaaliliittoa edustamaan kirkkoherra Vilho Suurkari ja maanviljelijä Vilho Kouvo. Muita jäseniä olivat tilallisen poika Leo Kuusisto ja opettaja Niilo Mäkinen. Työväkeä edustivat seppä Lauri Huhta ja kunnanvaltuuston uusi puheenjohtaja työmies Toivo Ojansuu, molemmat kansandemokraatteja. Kansakoululautakunnassa porvarillisen vaaliliiton edustajat olivat Luukolan puolella, sillä tilallisia ja opettajia yhdistivät yhdistys- ja seuratoiminta. Suurkari ei osallistunut Luukolan syyttelyyn, olihan opettaja kirkkovaltuuston jäsen. Kirkkovaltuustossa toimi myös Vampulan opettajayhdistyksen puheenjohtaja Vihtori Virpi. Vilho Kouvo puolestaan osallistui osuusmeijerin toimintaan, jonka hallituksessa oli Luukolan tukija, Antti Matintalo. Kouvo toimi myös osuuskassassa, jonka hallintoneuvostoon kuului opettaja Aulis Pohjola. Pohjola tunsikin Luukolan paitsi työn puolesta myös Vampulan suojeluskunnasta. Opettaja Niilo Mäkinen oli Vampulan Urheilijain johtokunnassa ja toimi Maatalouskerhoyhdistyksen puheenjohtajana.

Maaliskuun lopussa Luukolan opettajatoveri ja huoltolautakunnan jäsen Helmi Hakala otti kansakouluntarkastaja Jussilaan yhteyttä Kulmalan ja Huhdan esittämien demokraatti-syytösten selventämiseksi. Hakala kertoi Luukolan erottaneen tappelevat alakoululaiset koulun ruokalassa. Toinen tappelijoista oli ollut Lauri Huhdan yhdeksänvuotias poika Paavo. Luukola oli maininnut Hakalalle tämän isän olevan ”demokraatti”, vaikka tiesi Lauri Huhdan olevan kansandemokraatti. Hakalan mukaan Luukola oli käyttänyt demokraatti-käsitetä haukkumasanana ja kirjoitti ettei hyväksynyt sitä, että Luukola arvosteli

62 Luukolan tapaukseen liittyviä asiakirjoja on joutunut Aili Kovasta koskevaan kirjeaktiin (Kha III KD 162/86 1945, KA).

63 Aleksi Saarento ei myöhemmin osallistunut Luukolan syyttämiseen, sillä hän kuoli 3. heinäkuuta 1946.

64 Vampulan kunnanvaltuuston ja lautakuntien ammattinimikkeissä maanviljelijä-termi tarkoitti sekä talollisia että pienviljelijöitä.

Opettajille kirjoitetun oppaan mukaan johtokunnan puheenjohtajan poika, parhaan ystävättären silmäteriä, jopa opettajan ainokainenkin ovat koululuokassa vain samanlaisia oppilaita kuin kaikki muutkin. ”Sellainen on myös opettajasta äskettäin törkeän kantelukirjeen tarkastajalle lähettänyt naapurin tytär.” Opettajan piti kurinpidossa noudattaa puolueetonta oikeudenmukaisuutta. Vampulan Kukonharjan kansakoulun alakoulunopettajan Helmi Hakalan (vas.) mielestä johtajaopettaja K.S. Luukola ei toiminut näin rangaistaessaan Lauri Huhdan (kd) poikaa. Vampulan kunnanviraston arkisto.

lapsia näiden vanhempien poliittisen asennoitumisen vuoksi. Tarkastajalle Hakala vakuutti pysyvänsä kiistasta sivussa, vaikka Luukola oli aiheuttanut hänelle vuosien saatossa vaikeuksia. Huhtikuun 2. päivänä Vampulan kansakoulutoimikunta vaati Luukolan erottamista. Luukola kirjoitti puolustuskirjeen, jossa hän pyrki kumoamaan väitteet oppilaiden vanhempien puoluekantaan viittaamisesta. Syytökset johtuivat Luukolan mukaan siitä, ettei opettaja Hakala ollut puuttunut alakoululaisten tappeluun. Jouduttuaan itse selvittämään tappelun oli Luukola kysynyt Hakalalta: ”Tämäkö on sitten sitä demokratiaa, kun ei lapsia ojenneta törkeästä tappelusta?” Tällöin Hakala oli suuttunut ja levittänyt vanhemmille perättömiä tietoja Luukolasta.

Tarkastaja Jussila lähetti tutkimustensa tulokset kouluhallitukselle 19. huhtikuuta 1946. Jussilan mukaan Luukolaa ei syytösten perusteella voinut erottaa virasta. Korkeintaan hän olisi valmis pohtimaan varoituksen antamista tai johtajan virasta erottamista. Kun kouluhallitus oli kuitenkin pyytänyt tarkastajalta vain lausuntoa asiasta, ei Jussila katsonut olevan aihetta mihinkään toimenpiteisiin ellei kouluhallitus toisin määräisi.

Vampulassa tarkastajan päätöksestä ei vielä tiedetty. Koulun johtokunnan jäsen Eero Wähämurto kirjoitti todistuksen johtokunnan kokouksesta, joka oli pidetty helmikuun lopussa. Wähämurron mielestä opettaja Hakala oli toiminut väärin puhuessaan Luukolasta oppilaille ja heidän vanhemmilleen. Luukola lähetti Wähämurron todistuksen tarkastaja Jussilalle. Myös nuorisoseuran puheenjohtaja Helge Tuomala asettui kiistassa Luukolan puolelle. Hakala oli tappelunujakan jälkeen kertonut Tuomalalle menettäneensä henkilökohtaisen kunniansa opettajana, kun ei ollut kyennyt pitämään kuria, vaan Luukolan oli pitänyt puuttua asioihin. Tuomalan mukaan tämä oli Hakalan syytösten motiivina.

Tarkastaja Jussila oli kouluhallitukselle lähettämässään selvityksessä epäillyt, että Luukola olisi syyllistynyt rangaistaviin tekoihin. Tällaisia epäilyjä

Itseensä kohdistuneista syytöksistä huolimatta K.S. Luukola ei jättänyt julkisia toimiaan. Kuvassa Vampulan nuorisoseuralaisia ja Luukolan oppilaita eduskuntatalolla Luukolan järjestämällä Helsingin-matkalla. Toivo Luukolan yksityiskokoelmat.

Jussilassa olivat saaneet aikaan kukonharjalaisten kertomukset opettajan väkivaltaisesta käytöksestä. Jussila ei itse halunnut ottaa vastuuta tapauksen ratkaisemisesta. Kansakouluntarkastajilla oli valtuudet erottaa opettajia, ja tarkastuskertomuksista ilmenee heidän käyttäneen tätä valtaa. Jussila ei kuitenkaan Luukolan tapauksessa toiminut näin, mikä kertoo hänen epäroinnistään. Epäröinti johtui todennäköisesti siitä, että Jussila joko epäili Luukolan syyttäjien kertomuksia tai hän halusi suojella opettajaa. Opettajan väitetyt väkival-

taisuudet olivat hyvin varhaisilta ajoilta, joten niiden todenperäisyyden tarkistaminen oli lisäksi vaikeaa.

Jussila sai vastauksen kouluhallitukseen lähettämäänsä kirjeeseen toukokuussa 1946. Kouluhallitus määräsi hänet järjestämään tutkimuksen.⁶⁵ Vastaukskirjeessä kehoitettiin Jussilaa menettelemään kansakoulutoimen järjestysmuotoasetuksen määräämällä tavalla, jos aihetta ilmaantuu, ja ilmoittamaan toimenpiteistään kouluhallitukselle. Kouluhallituksen vastaus merkitsi vastuun siirtämistä takaisin Jussilalle. Tarkastaja olisi ilman kouluhallituksen kehoitustakin voinut tutkia asian. Kouluhallituksen pääjohtajan sijaisen Alfred Salmelan allekirjoittaman vastauksen voi tulkita myös moitteena Jussilan arkailua kohtaan. Kouluhallituksen vastauksessa osoitettiin, että asia kuuluu tarkastajalle.⁶⁶

Jussila järjesti opettaja Luukolan asiaa koskevan tutkintakokouksen. Kesäkuun 13. päivänä 1946 opettaja Luukola tuli vastaamaan syytöksiin Kukonharjan alakansakoulun veistoluokkaan. Paikalla oli kaksi kyläläistä esteettöminä henkilöinä, ja syyttäjinä toimivat kansakoulutoimikunnan jäsenet Lauri Huhta ja Eino Kulmala sekä Vieno Koivunen.⁶⁷ Myös Uuno Suominen, Selina Kulmala ja Hannes Huhta esittivät syytöksiä Luukolaa vastaan. Lauri Huhta ja Eino Kulmala olivat Kukonharjan kansakoulun johtokunnan jäseniä, Vieno Koivunen sen puheenjohtaja. Koivunen oli lisäksi Vampulan kunnallislautakunnan ja Eino Kulmala huoltolautakunnan jäsen. Tutkinnasta poissa olivat Oskari Ritala ja Suoma Lähteenmäki, jotka olivat aiemmin esittäneet Luukolaa vastaan syytöksiä. Tutkijana toimi kansakouluntarkastaja itse. Palkalliseksi sihteeriksi hän oli pyytänyt opettaja Aulis Pohjolan, joka oli komentanut vampulalaisia rintamalla. Myös konstaapeli U.J. Tommila oli pyynnöstä mukana.

Tutkintakokous erosi puoli vuotta aiemmin Jussilan järjestämästä Luukolaa koskevasta tutkimuksesta koulun johtokunnassa, sillä tämänkertainen tutkimus oli saanut kylällä jo etukäteen paljon julkisuutta. Opettajan perheessä tutkimusta odotettiin pelonsekaisin tuntein, koska isään kohdistuneet syytökset olivat heijastuneet koko perheen elämään. Ihmiset olivat alkaneet karttaa perhettä, ja kyläilyt opettajan luona olivat vähentyneet. Osa kyläläisistä uskaltautui opettajan kotiin vain pimeän aikaan ja syrjäisen rantapolun kautta. Luukolan perhe tulkitsi ihmisten käytöksen johtuvan pelosta. Opettajan Aino-tytär muistaa ainoastaan Antti Matintalon puhuneen hänen isänsä puolesta.⁶⁸

65 Kouluhallitus määräsi Jussilan järjestämään tutkimuksen, ”jossa jäävittömien todistajien läsnäollessa kuulustellaan sekä valittajan että vastaajan esittämiä todistajia”. Tämä oli normaali menettely, kun virkamies yritettiin erottaa kurinpitomenettelyllä. Kurinpitomenettelyn käsitteli nimittävä viranomainen eli tässä tapauksessa kouluhallitus ja sen edustajana kansakouluntarkastaja. Kurinpitomenettelyllä voitiin erottaa henkilö, joka oli ”toiminnallaan tai käyttäytymisellä virassa tai sen ulkopuolella tahi virkatehtäviensä laiminlyönnillä osoittanut, ettei hän ansaitse sitä luottamusta tai kunnioitusta, jota hänen asemansa valtion viran haltijana edellyttää”.

66 Kansakoulutoimen järjestysmuodosta kesäkuun 4. päivänä 1931 annetun ja lokakuun 26. päivänä 1934 muutetun asetuksen 30. §.

67 Syyttäjät olivat Luukolan entisiä oppilaita, ja syyteprosessin aikana Eino Kulmalalla ja Lauri Huhdalla oli lapsia Luukolan koulussa.

68 Aino Luukolan tiedonanto 20.10.1995.

Kyseessä on kuitenkin todennäköisesti Kalle Matintalo, koska K. S. Luukola mainitsee juuri hänen puolustaneen itseään tutkimuskokouksessa, muuta tukea Luukola ei saanut kyläläisiltä.⁶⁹ Luukolaa tutkimuksessa puolustanut Kalle Matintalo oli taistellut valkoisten joukoissa kansalaissodassa ja osallistunut Viron retkikuntaan.⁷⁰ Aatto Haapasen mukaan Kalle Matintalo oli pitänyt vuosikautia huolen siitä, että vapaussota oli jatkunut Vampulassa. Tämä oli mm. ollut kyyditsemässä Vampulan työväenyhdistyksen sihteerii.⁷¹ Kalle Matintalo oli ollut suojeluskunnan esikunnassa 1944 opettaja Aulis Pohjolan ja konsaapeli U.J. Tommilan kanssa. Matintalon perheellä oli hyvät suhteet Luukoloihin. Matintalot auttoivat opettajaperhettä tutkimusten aikana konkreettisesti: kun eräänä iltana Eino Kulmala ilmaantui aseensa etsimään opettajan oppikouluikäistä poikaa, opettaja soitti Matintalolle. Matintalon nuoret miehet tulivat Luukolan taloon ja ottivat Kulmalalta aseensa pois.⁷²

Tutkintakokouksen alussa selvisi, että maanviljelijä Oskari Ritala oli sopinut vastaajan kanssa asioista eikä halunnut syyttää tätä.⁷³ Osa muistakin syyttäjistä luopui kanteistaan. Luukola joutui vastaamaan syytteeseen »ryssä»-sanankäytöstä opetuksessa. Luukola myönsi käyttäneensä kyseistä sanaa, mutta perusteli toimintaansa sillä, että vierailulla kielillä venäläisiä nimitettiin ryssiksi. Luukolan mukaan »ryssä»-sanankäyttöön ei siten liittynyt mitään halventavaa tai asenteellista. Luukolaa syytettiin myös siitä, että hän oli arvostellut Suomi–Neuvostoliitto-Seuran toimintaa. Luukola myönsi arvostelleensa sitä, että seurassa laulettiin ”Laaja on mun kaunis synnyinmaani”-laulua. Hän arvosteli laulamista siksi, että synnyinmaalla tarkoitettiin Venäjää. Luukola väitti Suomi–Neuvostoliitto-Seuran kokouksessa halvennetun Suomen armeijaa.

Syytteistä keskusteltiin kokouksessa. Kun keskustelu ei näyttänyt tuovan selvyyttä Luukolan syyllisyydestä, syytettiin häntä väkivaltaisesta käytöksestä kunnanvaltuuston kokouksessa. Kyseessä olevasta kokouksesta oli jo ehtinyt kulua aikaa, eivätkä syyttäjät muistaneet tarkkaa vuottakaan. Yksimieli-

69 Ks. Kha III KD 162/86 1945, KA; Toivo Luukolan haastattelu 13.10.1995.

70 Kahdeksan vuotta K.S. Luukolaa nuorempi Kalle Matintalo oli kansalaissodassa osallistunut Luukolan tavoin Tampereen ja Satakunnan taisteluihin. Hän oli haavoittunut sekä kansalaissodassa että Viron vapaussodassa. (Vampulan suojeluskunnan henkilökortit, SA.)

71 Toukokuussa 1931 oikeus tuomitsi Kalle Matintalon ja Arvo Ylipaunun vapauden riistämisestä kolmeksi kuukaudeksi vankeuteen. Vapausrangaistukset olivat kuitenkin ehdollisia. (Huittisten käräjien pöytäkirjat 7.5.1931, Turun maakunta-arkisto.); Valpolla on kaksi henkilökorttia Kalle Matintalosta. Lokakuussa 1946 tehdyssä kortissa tiedetään Matintalon osallistuneen talonpoikaismarssiin ja ”Lapuan lain” toteuttamiseen. Seuraavan vuoden toukokuussa päivättyyn korttiin on kirjattu lähinnä Matintalon kansalaissodan ja Viron retken tietoja. (Ks. VP henkilökortit, Matintalo Kalle Henrik, KA.)

72 Toivo Luukolan haastattelu 13.10.1995. Myös Paula Matintalo muistaa Kulmalan ”hätyytelleen” Luukoloita (Paula Matintalon haastattelu 4.12.1996). Todennäköisesti Matintalon ”nuoret miehet” olivat Kalle Matintalon veljenpojat, Heikki ja Aarre, jotka olivat vanhoja suojeluskuntalaisia (ks. Vampulan suojeluskunnan henkilökortit, SA).

73 Ritalan ja Luukolan sovinnon syitä ei ole tiedossa. Miehet tunsivat kuitenkin toisensa melko hyvin. He olivat olleet mm. Kukonharjan pohjoisen pienviljelijäyhdistyksen ensimmäisessä johtokunnassa vuonna 1938 (ks. Viikki 1990, 664). Myöhemmin, vuodesta 1954, Ritala edusti porvareita kunnanvaltuustossa. Oskari Ritalan tytär Annaliisa oli naimisissa Luukolaa syyttäneen Aleksii Saarenon kanssa.

syys syyttäjien keskuudessa vallitsi siitä, että Luukola oli käyttäytynyt väkivaltaisesti kunnanvaltuustossa lapualaisaikana. Tutkintakokouksen puheenjohtajana toiminut tarkastaja Jussila päätti jättää asian käsittelemättä, koska syyttäjien todistusaineisto oli hänen mielestään liian hataraa. Seuraavan syytteen, oppilas Eino Niemisen pahoinpitelyn, käsittely vei vielä vähemmän aikaa. Pahoinpitely aiheutti syyttäjien mielestä oppilaalle elinikäisen vamman. Jussila ei käsitellyt asiaa, koska pahoinpitely oli tapahtunut 20 vuotta aiemmin ja näin ollen syyte oli Jussilan mukaan jo vanhentunut. Myöskään Hannes Huhdan esiin nostamaa koulusta erottamista tarkastaja ei suostunut käsittelemään, koska tapahtumasta oli kulunut jo 18 vuotta. Luukola oli Huhdan mukaan erottanut hänet poliittisista syistä. Huhdan mukaan Luukola oli maininnut, ”ettei koulussa tarvita sellaisia punikin sikiöitä”.

Opettaja Luukolaa syytettiin vielä siitä, että hän oli yllyttänyt lapsia liittymään fasistisiin järjestöihin. Luukola oli ennen sotia ja sodan aikana kuulunut suojeluskuntaan ja ollut suojeluskunnan Vampulan poikaosaston johtaja. Hän oli yrittänyt saada paikkakunnan nuoria suojeluskunnan toimintaan mukaan. Kokouksen viimeisenä syytteenä käsiteltiin sitä, että opettaja oli tarttunut oppilasta kurkusta ja lyönyt tämän tajuttomaksi laulukirjalla. Tämäkin syyte oli vanha. Opetusministeriön arkistossa olevaan tutkintapöytäkirjaan joku on kirjoittanut väitetyn pahoinpitelyn vanhentuneen jo viimeistään vuonna 1924.

Luukolan Maire-tytär oli tutkimuksessa mukana. Hän kuvaili Jussilan toimintaa diplomaattiseksi ja tarkaksi. Jussila kävi syytökset läpi kohta kohdalta ottamatta itse niihin kantaa. Tarkastaja pyrki saamaan vaikean tutkimuksen tehdyksi ja siirtämään sen muiden päätäntävaltaan. K.S. Luukola kertoi kotona tutkimuksesta. Hän uskoi, etteivät syytteet johtaisi toimenpiteisiin paitsi ehkä poliittisesta painostuksesta.

Virallisesti kokouksen jälkeen asiassa ei tapahtunut mitään puoleentoista kuukauteen. Tuona aikana Luukolan vastustajat olivat kuitenkin epävirallisesti yhteydessä tarkastaja Jussilaan ja painostivat tätä. Tarkastaja halusi selvittää asian, joten hän teki sovitteluehdotuksen kansakoulun johtokunnalle. Jussila ehdotti, että Luukolan annettaisiin jatkaa opettajana kaksi vuotta. Kahden vuoden kuluttua Luukola olisi oikeutettu eläkkeeseen. Jos Luukola suostuisi tuolloin jäämään eläkkeelle, johtokunta antaisi asian raueta. Johtokunta hyväksyi tarkastajan ehdotuksen, mutta Luukola sen sijaan vastasi tekevänsä sovinnon vain ehdoitta.

Sovintoehdotuksen kariuduttua tarkastaja tiesi odottaa opettajan ja koulun johtokuntaan kuuluneiden syyttäjien yhteenottoa. Siksi hän lähetti 20. kesäkuuta Vampulan kunnanvaltuustolle kirjeen, jossa hän ehdotti Kukonharjan kansakoulun johtokunnan kolmen jäsenen vaihtamista opettajan syytejutussa, koska nämä syyttäjinä olivat esteellisiä asian käsittelyssä.⁷⁴ Luukola näytti kuitenkin antavan periksi syyttäjilleen. Hän pyysi johtokuntaa kirjoittamaan hyvän lausunnon, jolla hän voisi hakea opettajanpaikkaa muualta. Johtokunta suostui Luukolan ehdotukseen ja kirjoitti tästä todistuksen, jossa mainittiin

74 Ks. kunnanvaltuuston pöytäkirja 5.8.1946, Vampulan kunnanviraston arkisto.

Koulun johtokunnan piti antaa opettajalle todistus tämän hakiessa virkaa muualta. Kukonharjan koulun johtokunta kirjoitti K.S. Luukolalle todistuksen, jolla se uskoi pääsevänsä Luukolasta eroon. Luukolan vastustajan Vieno Koivusen allekirjoittama, arvolauseiltaan kiitettävä todistus, osoittaa johtokunnan laskelmoineen sitä laatiessaan. Toivo Luukolan yksityiskokoelmat.

Johtokunnan antama todistus.

Op. Kaarlo Sakari Luukola

joka otettiin Wampulan kunnan Kukonharja-Nurmen sakoulun opettajaksi 26 p:nä heinä kuuta 1946, on opettajatoimessaan osottanut Siiteltävää ahkeruutta ja tunnollisuutta, Siiteltävää kurin ja järjestyksen pito-kykyä, Siiteltävää opetustaitoa ja yleensä hoitanut virkaansa Siiteltävällä menestyksellä, samalla kun hänen käyttöksensä sekä koulussa että sen ulkopuolella on ollut Siiteltävää; josta tämä hänelle kansakoulun opettajan viran hakemista parten todistukseksi annetaan. Samaan tarkoitukseen hän

on saanut Johtokunnalta todistuksen viimeksi — p:nä — kuuta 19—

ei ole ennen Johtokunnalta todistusta saanut.

Wampula ssa 16 p:nä heinä kuuta 1946

Johtokunnan päätöksen mukaan:

Vieno Koivunen

Johtokunnan esimies.

opettajan hoitaneen virkaansa kiitettävällä menestyksellä ja käyttäytyneen sekä koulussa että sen ulkopuolella kiitettävästi. 16. heinäkuuta päivätyn todistuksen allekirjoitti johtokunnan esimies Vieno Koivunen. Wampulaan sijoittuneessa omaelämäkerrassaan Aatto Haapanen kertoo opettajan tällä lailla huiputtaneen syyttäjiään. Haapasen mukaan Luukola ei hakenut todistuksella opettajanpaikkaa muualta, vaan lähetti sen kouluhallitukselle. Kouluhallituksessa todistus puhui opettajan puolesta syyttäjiä vastaan. Opettaja Luukolan Raija-tytär esittää erilaisen näkemyksen asiasta. Raija Luukolan mukaan hänen isänsä haki opettajanpaikkaa Mouhijärveltä ja Pohjanmaan kahdesta pitäjältä.⁷⁵

75 Raija Luukolan kirje 21.10.1995. K.S. Luukola ei hakenut Mouhijärvelle, mikä tukee Haapasen näkemystä asiasta (Kunnanhallituksen, kunnanvaltuuston ja koululautakunnan pöytäkirjat 1946, Mouhijärven kunnanarkisto).

Luukolan tilanne oli kuitenkin Vampulassa muuttunut, eikä hänen tarvinnut hakeutua muualle. Elokuun 6. päivänä hän lähetti tarkastajalle kirjeen, jossa hän mainitsi uskaltavansa nyt puolustautua. Aikaisemmin hän oli antanut pelotella itseään väkivallalla. Luukolan mukaan yli 90 prosenttia koulupiiriläisistä puolusti häntä ja hänelle oli luvattu turvapaikkoja. Luukola väitti vastustajien sa kohdelleen Kalle Matintaloa väkivaltaisesti. Tätä oli pahoinpidelty ja vaadittu perumaan opettajaa tukeva todistuksensa. Luukola jätti kirjeeseensä yliviivattuna myös lauseen ”onpa tarkastajaakin uhkailtu”. Yliviivauksen hentous ei varmaan ollut sattuma. Luukolan asenteen muuttumiseen vaikutti myös se, että Vampulan kunnanvaltuusto valitsi koulun johtokuntaan tilapäiset jäsenet, kun Vieno Koivusesta, Lauri Huhdasta ja Eino Kulmalasta oli tullut kantelun tekijöinä esteellisiä asian jatkokäsittelyyn.⁷⁶ Kirjeen lopussa Luukola paljasti yhteydenottonsa todellisen syyn: hän oli saanut johtokunnalta kiitettävän todistuksen. Nähtyään todistuksen Jussila katsoi huomattavimman osan syytteistä kumoutuneen. Jos johtokunnan puheenjohtaja Vieno Koivunen, joka oli Luukolan pääsyyttäjiä, allekirjoitti moisen todistuksen, ei hänellä tarkastajan mielestä enää voinut olla mitään opettajaa vastaan.

Luukola oli kieltäytynyt tarkastaja Jussilan sovintoehdotuksesta saatuaan johtokunnalta todistuksen. Sovintoehdotuksen kariuduttua kukonharjalaiset vaativat tarkastajaa tutkittamaan Luukolaan kohdistetut pahoinpitelysyytteet. Jussila taipui jatkamaan tutkimuksia. Hän lähetti Huittisten piirin nimismiehelle varatuomari S. Kalskeelle kirjeen, jossa pyysi tätä tutkimaan Luukolaan kohdistettuja syytöksiä. Nimismies määräsi paikkakunnan oman konstaapelin U.J. Tommilan järjestämään kuulustelun asiasta. Konstaapeli Tommila, joka oli ollut paikalla Luukolan tutkintakokouksessa, järjesti kuulustelun omassa asunnossaan Vampulan keskustassa 25. elokuuta. Tilallinen Urho Vuoristo toimi kuulustelun todistajana. Tommila oli pyytänyt kuulusteltavaksi työmies Helge Säterin, joka syytti Luukolaa väkivaltaisuudesta. Paikalla oli myös Helgen isä työmies Kalle Säteri sekä työmies Vieno Koivunen.

Helge Säteri kertoi Luukolan pahoinpidelleen häntä vuonna 1941, jolloin hän oli ollut yläkoulun kolmannella luokalla. Välitunnilla tytöt olivat leikkineet pallolla. Kun pallo oli lentänyt poikien joukkoon, kertoja potki sitä muiden poikien kanssa. Opettaja oli tuolloin tarttunut kertojaa kurkusta kiinni ja samalla viitannut tämän poliittiseen katsomukseen.⁷⁷ Kertoja ei kyennyt mainitsemaan paikalla olleiden nimiä, koska tapahtuneesta oli kulunut jo pitkä aika.⁷⁸ Konstaapeli haastatteli pojan isää, Kalle Säteriä. Tämä kertoi opettaja Luukolan painostaneen oppilaita liittymään suojeluskunnan poikaosastoon. Jäseniksi

76 Kunnanvaltuuston valmisteluvaliokuntana toiminut kunnallislautakunta, johon Vieno Koivunen kuului, ehdotti Vieno Koivusen, Eino Kulmalan ja Lauri Huhdan jääväämistä (Kunnallislautakunnan pöytäkirja 1.8.1946, Vampulan kunnanviraston arkisto). Kunnanvaltuusto, johon puolestaan Lauri Huhta kuului, hyväksyi esityksen (Kunnanvaltuuston pöytäkirja 5.8.1946, Vampulan kunnanviraston arkisto).

77 Luukola oli Säterin mukaan sanonut: ”vaikka olisit kummonen saatanan kommunisti, niin sinunkin on täällä pysyttävä järjestyksessä”.

78 Tiedustellessani miltei puoli vuosisataa myöhemmin Helge Säteriltä Luukolan asian käsittelystä hän ei muistanut ottaneensa siihen osaa. (Helge Säterin haastattelu 8.12.1995.)

voitiin ottaa kuitenkin vain ne nuoret, jotka olivat saaneet vanhemmiltaan tai holhoojiltaan suostumuksen. Kalle Säterin mukaan Helgen ollessa neljännellä luokalla tämä halusi liittyä mainittuun järjestöön. Isä ei kuitenkaan suostunut siihen, jolloin poika oli kertonut opettajan nimittelevän kommunisteiksi niitä, jotka eivät osallistu poikaosaston toimintaan. Konstaapeli Tommila haastatteli vielä työmies Vieno Koivusta, joka kertoi kuulleensa Luukolan oppilailta tämän sanoneen, että ”ryssältä ei mitään hyvää tule, ja jos häneltä jotain tulee sen he ottavat huomenna takaisin”.

Kuulustelupöytäkirjan oheismerkinnät kuvaavat hyvin sen lukijoiden vähättelevää suhtautumista asiaan. Pahoinpitelysyytteiden oheen on kirjoitettu lievän pahoinpitelyn vanhentuneen jo vuonna 1943. Työmies Koivusen kertomuksen viereen on kirjoitettu, ettei rikoslaista löydy rangaistusta mainitulle teolle. Merkinnät on tehnyt todennäköisesti kouluhallituksen virkamies. Nimmismies palautti asiakirjat 22. lokakuuta tarkastajalle, koska syytettyä Luukolaa vastaan ei voitu nostaa. Väitetyt pahoinpitelyt olivat lieviä ja jutut vanhentuneita.⁷⁹

OPETTAJAN SYYTTÄJÄT PYYTÄVÄT VALPOLTA APUA

Luultavasti konstaapeli Tommila lausui kuulustelun yhteydessä näkemyksensä syytteiden etenemisen pysähtymisestä, koska Vampulan Kukonharjan Demokraattinen yhdistys kokoontui pian kuulustelun jälkeen pohtimaan Luukolan asiaa.⁸⁰ Demokraattisessa yhdistyksessä oli selvinnyt, ettei heidän asiansa edennyt virallista tietä. Luukolan tapausta oli käsitelty jo toista vuotta, eikä opettajaa vastaan vieläkään ollut tiedossa toimenpiteitä. Tilanne maassa oli käsittelyn aikana muuttunut. SKDL oli vakiinnuttanut asemansa ja valtiollinen poliisi oli muuttunut kommunistiseksi. Moni vasemmistolainen muisti ennen sotia toimineen etsivän keskuspoliisin ja sen seuraajan valtiollisen poliisin kovaotteiset työtavat. Kommunistit olivat esittäneet niistä ja poliittisten vankien kohtelusta monia valituksia. Vuoden 1946 syksyllä myös Vampulassa tiedettiin Valpon muuttuneen.

Vampulan Kukonharjan Demokraattinen yhdistys päätti 8. syyskuuta 1946 jatkaa Luukolan tapauksen käsittelyä lähettämällä kantelun tämän toiminnasta valtiolliseen poliisiin. Yhdistys oli epävarma päätöksestä, joten se pyysi neuvoa SKDL:n Helsingin toimistosta. Kirjeessä SKDL:ää pyydettiin käsittelemään Kukonharjan opettajan edesottamuksia. Opettajan mainittiin maantiedon tunnilla selittäneen, että Neuvostoliitto oli ryöstänyt Suomelta Karjalan, Petsamon ja Porkkalan niemen. Lisäksi opettaja oli kieltänyt oppilaita mainitsemasta asiasta kotona. Kirjeessä kerrottiin, että opettajaa vastaan oli jo noin puolitoista vuotta ollut vireillä kantelu. Kirjeen allekirjoittaja, yhdistyksen

79 Lain mukaan syytteet vanhenivat, ellei kurinpitomenettelyä pantu vireille neljän kuukauden kuluessa siitä, kun asia tuli viranomaisen tietoon (Virkamieslait 1942, 10. § ja VY 16.5.1930).

80 Kukonharjan Demokraattisesta yhdistyksestä ei ole säilynyt tietoja. Yhdistyksen toiminnasta voi kuitenkin päätellä sen olleen kansandemokraattinen.

puheenjohtaja Veikko Huhta, pyysi SKDL:ltä tietoja siitä, mitä keinoja yhdistyksen jäsenillä oli, kun virkatietä toimitettu kantelu ei ollut osoittautunut tehokkaaksi. Huhta tiedusteli myös suoraan, voiko asiassa kääntyä Valpon puoleen, koska paikallisin voimin asiaa ei saada tyydyttävästi ratkaistua.⁸¹ Huhta viittasi konstaapeli Tommilan tutkimukseen, josta ei ollut aiheutunut toimenpiteitä Luukolaa vastaan.

Valtiollinen poliisi sai kirjeestä kopion, ja Valpon pääosaston toimistopäällikkö Helge Rontu otti asian hoitaakseen. Hän pyysi 30. syyskuuta Turun osastoa tutkimaan asian. Kirjelmän allekirjoittajaa Veikko Huhtaa piti haastatella, jotta saataisiin selville, minkälaisia kanteluita kyseistä opettajaa vastaan oli aiemmin tehty. Osastopäällikkö Rontu tähdensi, että kyseisen koulun oppilaiden ja muiden opettajien puhuttelu ei tullut kysymykseen. Turun osaston virkaatekevä osastopäällikkö Yrjö Isomäki antoi tutkimukset Porin edustajan Eino Jokelan tehtäväksi. Jokela matkusti lokakuun alussa Kukonharjaan tutkimaan asiaa. Hän ei tavannut käyntinsä aikana Veikko Huhtaa. Hän keskusteli kuitenkin Vampulan Demokraattisen yhdistyksen sihteerin Vieno Koivusen ja johtokunnan jäsenen Lauri Huhdan kanssa.

Koivunen kertoi Valpon etsivälle opettaja Luukolan painostaneen työläisten lapsia. Hän väitti Luukolan myös politikoivan oppilaille oppitunneilla. Huhta mainitsi erään oppilaan kertoneen, että Luukola oli sanonut: ”Ei kulu kauankaan aikaa, kun valvontakomissionin miehet ajetaan asevoimin maasta.” Sekä Koivunen että Huhta olivat olleet Luukolan oppilaina 1920-luvun alussa. Kumpikin kertoi koulunkäynnin olleen hankalaa, koska opettaja painosti työläislapsia. Asioista raportoidessaan etsivä Jokela huomautti, että kyseisiä henkilöitä sai annetun ohjeen mukaan haastatella. Jokela kuitenkin rikkoi pääosaston ohjetta haastattelemalla myös Luukolan nykyisiä oppilaita. Kalle Säterin, Lauri Huhdan ja Eino Kulmalan tyttäret kertoivat etsivälle opettajan sanoneen, että Neuvostoliitto on ryöstänyt Suomelta alueita. Lisäksi lapset kertoivat opettajan kieltäneen kertomasta asiaa kotona.⁸²

Jokelan saapuminen Vampulaan ei ollut sattuma. Valpon Turun alaosaston Porin alueen etsivät oli vaihdettu muiden valpolaisten tavoin. Nämä uudet ”tasavallan turvallisuuden suojelijat toimivat puhtain mielin ja puhtain asein”, kuten Vapaa Sana asian ilmaisi. Jokelan toimintaa tarkastellessa toiminnan ”puhtautta” on vaikea uskoa.

Eino Jokela oli 26-vuotias saadessaan Luukolan jutun tutkittavakseen. Hän oli nuori Valpon etsivien joukossa. Jokela oli käynyt Porissa kansakoulun, jonka jälkeen hän oli ollut töissä varastokirjanpitäjänä ja maalarina. Ennen sotia Jokela oli osallistunut Suomen Rakennustyöläisten liiton toimintaan. Vuonna 1940 hänet määrättiin työkomppaniaan ”ehkä hieman poliittisista syistä”, kuten hän myöhemmin itse totesi. SKP:lle vuonna 1951 kirjoittamassaan elämä-

81 Huhta kirjoitti: ” – – jutussa saattaa ilmetä sellaista, joka paikallisilla voimilla jäisi todistusta vaille.” Huhta toivoi paikkakuntalaisille tuntemattoman etsivän saamaan ihmiset todistamaan Luukolaa vastaan, sillä konstaapeli Tommila oli liiaksi vanhan suunnan miehiä.

82 Eino Kulmalan Eeva-tytär ei muista antaneensa lausuntoa Luukolasta, eikä hän muista myöskään opettajaan kohdistuneita tutkimuksia. (Eeva Juurakko-Ojan haastattelu 8.12.1995.)

kerrassa Jokela pyrki osoittamaan olleensa vakaumuksessa vahva silloinkin kun oli vielä epäillyt: hänet oli lähetetty aliupseerikouluun hänen omista estelyistään huolimatta, ja sodan aikana hän toimi kirjurina avustaen samalla nimeltä mainitsematonta metsäkaartilaista.

Nuoresta iästään huolimatta Jokela oli ollut politiikassa aktiivinen. Jatkosodan päätyttyä hän liittyi vastaperustetun Suomi–Neuvostoliitto–Seuran Vähä-Rauman osastoon ja SKDL:n Vähä-Rauman yhdistykseen. Valpoon toimittamassaan työpaikkahakemuksessa Jokela ilmoitti puoluekannakseen ”Kansan Demokraatti”. Jokelan poliittinen tietoisuus oli kuitenkin vähäinen ja puolueen piti ohjailta häntä. SKP:n Satakunnan piirisihteeri Martti Terho oli kehoittanut Jokelaa hakeutumaan Valpoon.⁸³ Valpon Turun osaston virkaatekevä osastopäällikkö Yrjö Isomäki oli suositellut Jokelan ottamista etsiväksi kuultuaan Paavo Palmgrenia, joka oli tuntenut Jokelan henkilökohtaisesti ja suositellut tätä työtoverikseen.⁸⁴ Jokela sai ylimääräisen etsivän toimen hoidettavakseen lokakuussa 1945. Hän oli toiminut Palmgrenin oppipoikana. Saadessaan Luukolan jutun tutkittavakseen hän oli ehtinyt toimia vuoden etsivänä. Palmgren oli kuollut 4. lokakuuta, mutta todennäköisesti hän oli kuitenkin Martti Terhon kanssa ehtinyt kertoa Jokelalle Vampulan tapauksesta ja neuvonut, keiden puoleen Vampulassa voisi kääntyä.⁸⁵

Jokelan toiminnassa kiteytyi sodanjälkeisen punaisen Valpon epäpätevyys. Jokelalla ei ollut näkemystä siitä, millaista aineistoa hänen olisi opettajasta hankittava, jotta tämä olisi saatu erotettua. Jokela keräsi opettajasta kompromettoivaa aineistoa pyrkimättäkään selvittämään tietojen luotettavuutta. Etsivä Jokela lähetti raportin tutkimuksistaan 11. lokakuuta Turun osastolle, ja Valpon Turun osaston virkaatekevä osastopäällikkö Yrjö Isomäki lähetti tiedon asiasta pääosaston toimistopäällikölle Rontulle, joka oli käynnistänyt tutkimukset. Isomäki liitti kirjeeseensä kesäkuussa Kukonharjan koululla pidetyn tutkimuskokouksen pöytäkirjan jäljennöksen. Pääosaston toimistopäällikkö Rontu otti vastaan tutkimusaineiston lokakuun puolivälissä. Rontun mielestä Luukolaa ei voitaisi sen perusteella asettaa syytteeseen, minkä vuoksi työvoiman kuluttaminen Luukolan tapaukseen oli turhaa. Rontu siirsi asian kouluhallitukselle. Hän lähetti aineistonsa keskusvirastoon ja ilmoitti asian jäävän sen toimenpiteiden ja päätösten varaan.

Kouluhallituksessa otettiin vastaan 26. lokakuuta 1946 Valpon virkaatekevän päällikön Hanno Kunnaksen kirje, jolla Luukolan tapaus siirrettiin virallisesti kouluhallitukselle. Valpo ilmoitti selvittelleensä asiaa, koska kouluhallitus oli toukokuussa 1946 määrännyt tarkastajansa tutkimaan sitä. Kirjeen mukaan oli liitetty Veikko Huhdan SKDL:lle osoittama kirje, joka selitti asian päättymisen valtiolliselle poliisille. Valpon päästäessä jutun käsistään kouluhallitus halusi

83 SKP:n kaaderijaosto, Hmp. I/ymp.-Sat. (Jokela Eino), Ka.

84 Yrjö Isomäen kirje 22. syyskuuta 1945 (Valpon Turun alaosasto, päällikön ”mappe”, KA). Palmgren tunsikin Jokelan mm. Rakennustyöväen liiton Porin osastosta, jossa he kumpikin olivat toimineet.

85 Martti Terho tunsikin Vampulan vierailtuaan siellä kesällä 1945. Paavo Palmgrenin oleskelusta Vampulassa ei ole merkkejä. Pakoilleensa Valpon etsiviä 1930-luvun jälkipuoliskolla hän oli kuitenkin asunut naapuripitäjässä Huittisissa. 1940 hän oli perustanut sinne SNS:n alaosaston.

saada Luukolaa koskevat tutkimukset päätökseen. Opettajan vaimo oli lähettänyt opetusministeri Eino Kilvelle jo heinäkuussa kirjeen, jossa hän anoi miehelleen oikeutta. Opetusministeriöstä kirje siirrettiin kouluhallituksen käsiteltäväksi, mutta kouluhallitus puuttui kirjeeseen vasta Valpon luovuttua jutusta. Kirjeen kopio lähetettiin kansakouluntarkastaja Jussilalle ja häneltä pyydettiin selvitystä tutkimusten etenemisestä. Jussila vastasi, ettei rouvan pelko miehensä erottamisesta enää ollut aiheellinen. Tilanne oli Jussilan mielestä muuttunut aivan toiseksi.⁸⁶

Noin kuukausi tutkimusten virallisen lopettamisen jälkeen etsivä Jokela sai Kukonharjasta Vieno Koivuselta kirjeen. Siinä tiedusteltiin opettaja Luukolaa koskevien tutkimusten vastaanottoa Valpossa. Kirjeen lähettämisen syynä olivat kansakouluntarkastaja Jussilan Koivuselle lähettämät asiakirjat. Koivusen piti johtokunnan puheenjohtajana tallettaa ne koulun arkistoon. Koivunen oli asiakirjoista lukenut, että tutkimukset oli ainakin tarkastajan ja Huittisten nimismiehen osalta päätetty jättää, koska kanne oli hylätty aiheettomana.

Vieno Koivunen ei luovuttanut. Erityisesti tarkastaja Jussilan toiminta oli Koivusen mielestä opettajaa puolustavaa ja puolueellista. Koivunen yrittikin saada myös tarkastajan syytteeseen. Tutkintakouksessa Jussilalta oli tiedusteltu, mitä mieltä hän oli Luukolan lausumasta, että ”kun Euroopassa saavutetaan lopullinen rauha, niin valvontakomissio ajetaan asevoimin pois maasta”. Tarkastaja oli vastannut, ettei kyseisen asian käsittely kuulunut hänen, vaan yleisen syyttäjän toimivaltaan. Koivunen tiedusteli nyt Valpon suhtautumista tarkastajan toimintaan.⁸⁷ Koivusen kirjeen muoto antaa aiheen olettaa etsivän ja Koivusen välillä vallinneen yksimielisyyden siitä, miten Luukolan asia pitäisi hoitaa. Kirjeen sävy ”Terve toveri” -aloituksineen on tuttavallinen. Koivusen kirje sai etsivän ottamaan Luukolan asian uudelleen esille. Päätös asian siirtämisestä kouluhallitukselle oli jäänyt Valpossa ilmoittamatta Turun osastolle ja sen Porin edustajalle. Etsivä Jokela kirjoitti 2. joulukuuta Turun osastolle ja pyysi sen kannanottoa kansakouluntarkastajan tutkimisesta. Hän kirjoitti asian olevan tärkeä, koska siitä on paikkakunnalla tullut jonkinlainen demokraattisten kansalaisten ja sitä vastustavien ihmisten välinen arvovaltakysymys.

Jokelan kirje sai Turun osaston virkaatekevän osastopäällikön Yrjö Isomäen lähettämään sen edelleen pääosastolle. Isomäki tiedusteli toimistopäällikkö Rontulta selvitystä asian nykyisestä vaiheesta. Isomäki ei halunnut soikeutua Luukolan asian käsittelyyn. Hän toimi pääosaston ja etsivän yhteyshenkilönä ottamatta kantaa jutun tutkintaan.

86 Selma Luukolan 17.7.1946 päivätty kirje (Kha III AD 1410/175 1946, KA) on liitteenä, LIITE 1; Kouluhallitus lähetti kirjeen Jussilalle vasta 7. marraskuuta. Kouluhallituksen viivyttely johtui Valpon tutkimuksista. Valpon käsissä kirje olisi vahingoittanut Luukolaa. Kouluviranomaiset eivät antaneetkaan kirjettä valtiolliselle poliisille. Valpon luovuttua tutkimuksista kirjeellä oli merkitystä.

87 Koivunen kysyi Jokelalta: ”Onko Valpo tullut siihen tulokseen, että esittämämme syytökset esim. valvontakomissiota koskevassa tapauksessa on joko lievä tai vanhentunut? Onko asia edelleen Valpossa käsiteltävänä – ja mitenkä on suhtauduttu tarkastajan kieltäytymiseen tutkimasta L.V.K:ta koskevaa asiaa?”

Isomäki oli 52-vuotias kokenut poliisimies. Hän oli kirjoittanut aikanaan ylioppilaaksi Turun Klassisesta lyseosta ja opiskellut jonkin aikaa Helsingin yliopistossa. Vuonna 1916 ollessaan 22-vuotias Isomäestä oli tullut nuorempi konstaapeli. Kaksi vuotta myöhemmin hän toimi Helsingin poliisilaitoksella antropometrisen toimiston johtajan apulaisena. Vuonna 1919 Isomäki oli siirtynyt etsivään keskuspoliisiin ja toiminut aluksi ylimääräisenä etsivänä ja Riihimäen alaosaston päällikkönä. Hän oli ollut myös tutkintaosastolla kuulustelijana. 1920-luvulla Isomäki oli muuttanut työn mukana. Vuonna 1921 hän oli saanut ylimääräisen lääninkanslistin toimen Kuopiosta. Kolme vuotta myöhemmin hänet oli nimetty Nilsin apulaisnimismieheksi ja siitä kolmen vuoden kuluttua Rautavaaran nimismieheksi. 1930-luvun jälkipuoliskolla Isomäki oli toiminut läänin rikosetsivänä. Ennen talvisotaa hän oli muuttanut Turkuun, missä hän sodan lopulla hoiti vanhemman kanslistin tointa. Valtiollisen poliisin Turun osaston päällikkyyttä Isomäki oli anonut huhtikuussa 1945.⁸⁸ Kesäkuussa hänet oli määrätty hoitamaan nuoremman komisarion tointa, ja samassa kuussa hän oli saanut Turun osaston ylimääräisen esittelijän toimen hoitaakseen. Isomäki työskenteli kesäkuusta 1945 lähtien osaston päällikkönä. Maaliskuun alusta 1947 Isomäki sai virallisen nimityksen, mutta jo kauden lopulla hänelle myönnettiin ero Valpon palveluksesta.

Eron syy ei ole selvillä. Isomäen aiemman poliisiuran perusteella voi kuitenkin tehdä päätelmiä mahdollisista syistä. Itsenäisyyden ajan alun poliisin toimessa, varsinkin etsivässä keskuspoliisissa, vasemmistolainen poliisi oli ollut mahdottomuus. Isomäki oli ollut tuolloin porvari varsinkin vasemmiston silmissä. Hän oli siirtynyt Valpoon sen eläessä murroskautta. Punaiseksi muuttuneen Valpon henkilökunnassa Isomäki oli poikkeus laajan poliisikokemuksensa ansiosta, mutta hän ei ylennyt Valpossa samoin kuin Valpoon hakeutuneet kommunistit. Isomäen Valpon uraa varjosti hänen aiempi toimintansa poliisin palveluksessa. Kun valtiollinen poliisi vuoden 1946 aikana oli muuttunut selkeästi kommunistien työrukkaseksi, Isomäki päätti erota. Valpon johto saattoi auttaa päätöksenteossa, sillä SKP seurasi Isomäen toimia. Saatuaan eron Valposta Isomäki siirtyi Rantasalmelle, missä hän toimi Kangaslammen apulaisnimismiehenä vuoteen 1952 saakka.⁸⁹ Opettaja Luukolan asian käsittelyssä Isomäen välttelevä toiminta selittyy sillä, että hän ei halunnut tukea poliittisia puhdistuksia. Hän ei kuitenkaan voinut selvästi asettua Luukolan puolelle, koska pääosasto olisi saanut silloin syyn tutkia hänen omaa toimintaansa. Isomäki oli selvillä siitä, miten tarkastaja Jussila joutui syytösten kohteeksi, kun tämä ei ollut tarpeeksi ankarasti suhtautunut opettaja Luukolaan.

Luukolan asian käsittelyssä Isomäki osoittautui taitavaksi taktikojaksi. Pääosasto vastasi hänelle 11. joulukuuta 1946. Vastauksessa toimistopäällikkö

88 Sodan aikana Turun osaston päällikkönä oli toiminut Aarne Korpimaa. Korpimaa ei suvainnut kommunisteja. Hän kunnostautui sotilaskarkureiden, metsäkaartilaisten ja sabotijien metsästäjänä (ks. Rislakki 1995b, esim. 30). Sodan jälkeen Korpimaa joutui etsimään uuden työpaikan.

89 SKP:n kaaderijaosto keräsi Isomäestä tietoja. Arkistomerkinnöistä selviää, ettei Isomäki ollut SKP:n jäsen (SKP:n kaaderijaosto, UHmp. V/sis. V.V, Ka). Isomäen myöhemmästä urasta ks. Valtiokalenterit 1948–1951.

Rontu ilmoitti asian siirtyneen jo puolitoista kuukautta aikaisemmin kouluhallitukselle. Pääosastolla oli sen sijaan terveisiä etsivä Jokelalle. Etsivä sai huomautuksen siitä, että salli virkakäsittelyn alaisiksi joutuviissa kirjelmässä otsikoinnin ”Terve toveri”. Pääosastolta neuvottiin, että ilmoitusten tekijöiltä oli vaadittava ”Valtiollisen poliisin Porin edustajalle” -otsikointia. Jokelalle annettu huomautus liittyi Valpon toimintaa koskevan arvostelun yleistymiseen. Vuodenvaihteessa 1945–46 Valpon alaosastoita oli läksytetty puolueellisista ja propagandistisista tilannekatsauksista. Pääosasto oli ilmoittanut tunnepitoisten yksipuolisten vuodatusten olevan arvottomia.⁹⁰ Marraskuussa 1946 Valposta keskusteltiin eduskunnassa. Valpon puolueellisuutta arvosteltiin myös lehdistössä. Pääosasto halusi etsivien seuraavan mielipidevirtauksia, muttei toivonut heidän antautuvan niiden vietäviksi. Jokelan toiminta kiinnitti huomiota myös SKP:ssä. ”Luonteeltaan itsepäinen, ei hevillä luovu kannastaan olkoonpa se joskus vaikka vääräkin”, arvioitiin Jokelaa puolueessa.⁹¹ Joulukuun 13. päivänä Porin edustaja sai Valpon pääosaston terveiset. Sen myötä Luukolan jutun käsittely Valpossa loppui.

Kouluhallitus oli saanut valtiolliselta poliisilta opettaja Luukolaa käsittelevät asiapaperit. Kesti kuitenkin miltei viisi kuukautta ennen kuin se päätti asiasta lopullisesti. Kouluhallituksessa maaliskuun 12. päivänä 1947 päivätyllä kirjeellä kansakouluntarkastaja Jussilalle ilmoitettiin, mihin hänen tutkimuksensa olivat johtaneet. Jussila ei katsonut olevan aihetta kurinpitotoimiin Luukolaa kohtaan. Kouluhallitus oli asiassa tarkastajan kanssa samaa mieltä, mutta huomautti kuitenkin, että opettajan »ryssä»-sanana käyttö oli ollut sopimatonta. Kouluhallituksen pyynnöstä tarkastaja Jussila ilmoitti päätöksestä opettajalle. Tarkastaja myös ojensi opettajaa »ryssä»-sanana käytöstä. Jussila merkittyi huomautuksensa koulun johtokunnan pöytäkirjaan 5. huhtikuuta 1947.

Opettaja Luukolaa vastaan tehtyjen kanteluiden käsittely kesti miltei kaksi vuotta. Häntä oli syytetty paljosta. Kun kansakouluntarkastaja ei ollut tehnyt mitään Luukolan erottamiseksi, syyttäjät olivat kääntyneet keskusviraston ja ministeriön puoleen. Syyttäjät olivat olleet selvillä maanlaajuisista virkamieskunnan puhdistamisvaatimuksista. Heillä ei kuitenkaan ollut mallia, jonka mukaan asian olisi voinut hoitaa. Virallinen erottamistie oli näyttänyt johtavan umpikujaan myös Vampulassa: Kukonharjan opettaja Luukola oli jatkanut työssään. Siksi opettajan erottamisen vaatijat olivat kääntyneet Valpon ja SKDL:n puoleen ja yrittäneet saada asiaan ratkaisu niiden avulla.

Opettajaa oli saanut ainoastaan huomautuksen »ryssä»-sanana käytöstä, mikä ei miellyttänyt kantelun tekijöitä. He joutuivat kuitenkin jättämään asian, eikä siitä tietävästi julkisesti jälkepäin keskusteltu. Tilanne normalisoitui nopeasti. Opettaja Luukolan elämä syyttäjien kanssa näytti jatkuvan samanlaisena kuin ennen syytösprosessin alkua. Eino Kulmala ja K.S. Luukola pysyivät

90 EK–Valpo I. Yleiskirje 56, 19.12.45, kotelo 1477, KA.

91 SKP:n kaaderijaosto, Hmp. 1/ymp.-Sat., Ka; Jokela siirtyi Valposta osuusliike Kansan palvelukseen vuonna 1949.

Luukolan vapauttaminen häntä vastaan esitettyistä syytöksistä merkitsi koko perheelle suurta helpotusta. Luukola jatkoi toimintaansa seuroissa ja yhdistyksissä entiseen tapaan, ja oli mm. juhlapuhujana nuorisoseurassa marraskuussa 1947. Hän jatkoi myös erilaisten vierailujen ja retkien järjestämistä. Kukonharjan kansakoulussa Luukola työskenteli vuoteen 1955 saakka, jolloin hän siirtyi eläkkeelle. Kuvassa vampulalaisia Luukolan järjestämällä retkellä Helsingissä vuonna 1948. Toivo Luukolan yksityiskokoukset.

naapureina. Kulmala haki Luukolan kaivosta vetensä, ja naapurukset myös silloin tällöin vierailivat toistensa luona.

Syytökset opettajaa vastaan olivat muutaman ihmisen tekemiä. Eino Kulmala, Huhdan veljekset ja Vieno Koivunen olivat niistä vastuussa. Kulmalalla oli Luukolan kanssa rajakiistansa ja kaunaa sota-ajan metsäkaartilaisjahdistista. Huhdan veljeksillä oli henkilökohtaisia kaunoja Luukolaa kohtaan omilta kouluajoiltaan.⁹² Koivusella ei näytä olleen henkilökohtaisesti mitään opettajaa vastaan edes omilta kouluvuosiltaan. Hänen motiivinsa asiassa olivatkin poliittisia. Koivunen edusti Vampulassa uskoa kansandemokraattien valtaannoususta. Opettaja Luukolan asia jakoi hänen mielestään paikkakuntalaiset uuden suunnan ja vanhan politiikan kannattajiin. Koivuselle Luukolan asian häviäminen merkitsi tappiota taistelussa paikkakuntalaisten poliittisesta suuntautumisesta. Kollegaansa syyttänyt Helmi Hakala peri Luukolan paikan koulun johtajaopettajana tämän jäätyä eläkkeelle.

Luukolan selviäminen nuhteilla oli voitto paikkakunnan muille vanhaan suuntaukseen sitoutuneille. Se osoitti, että suojeluskuntalaisuudesta tai lapualaisuudesta ei voitu tuomita. Asian ratkeaminen oli voitto kuitenkin vain yksilötasolla, siinä mielessä, että Luukola oli joutunut käymään kamppailunsa lähes yksin. Julkisesti hänen puolestaan ei ollut puhuttu.

Opettajan syyttäjät hävisivät jutun, ja valtakunnan politiikassakin ääriivastemisto joutui altavastaajan asemaan. Vielä elossa olevat kantelijat eivät mielellään muistele asiaa. Kukonharjan porvaritkaan eivät voi pitää itseään

92 Selma Luukolan kirjeessä opetusministerille tämä kertoo syytösten taustalla olevan miehensä henkilökohtaiset vihamiehet (ks. LIITE 1); Luukolaa voimakkaimmin syyttäneet Lauri Huhta, Eino Kulmala, Selina Kulmala, Vieno Koivunen ja Helmi Virtanen osallistuivat kaikki myöhemmin kunnanvaltuuston toimintaan SKDL:n edustajina.

kamppailun voittajina, koska he eivät puolustaneet opettajaa tutkimusten aikana. Luukola oli kantelun aikaan toiminut opettajana koululla yli neljännesvuosisadan. Tutkintaprosessin jälkeen hän opetti kukonharjalaisia vielä kahdeksan vuotta, eikä tuona aikana hänen toimintaansa puututtu. Luukolan erottamisvaatimukset olivat kuitenkin pitkään puheenaiheena pitäjässä. Oppilaat, heidän vanhempansa, Luukolan kollegat ja erityisesti kansandemokraattisen työväenyhdistyksen jäsenet seurasivat tarkkaan opettajan toimia. Vielä puoli vuosisataa myöhemmin vampulalaiset muistavat elävästi Luukolan syytösjakson, mikä kertoo asian merkityksellisyydestä koko paikallisyhteisölle.⁹³

3.2.2 Kovanen ja Jyräkoski julkisuuden hampaissa

Vampulan kansakoulunopettajista myös Aili Kovasta Vehka-alholta ja Saima Jyräkoskea Sallilasta vaadittiin eroamaan. Kovanen vedettiin esille Vampulan työväenjärjestöjen kansalaiskokouksessa heinäkuussa 1945. Kovasen ja Luukolan tapauksia käsiteltiin yhtä aikaa Vampulan kansakoulutoimikunnassa. Lokakuussa opetusministeriö sai käsiteltäväkseen Kovasen ja Jyräkosken erottamisvaatimukset.

AILI KOVANEN LEIMATAAN FASISTIKSI

Tarkastaja Jussila määrättiin tutkimaan Kovasesta tehdyt kantelut.⁹⁴ Kovanen oli toiminut Vampulan ja Säskylän rajalla olleessa Vehka-alhon kansakoulussa johtajana vuodesta 1937. Kesällä 1945 28 vehka-alholaista allekirjoitti Kovasta vastaan syytekirjelmän. Siinä opettajaa syytettiin asemansa väärinkäyttamisestä. Vanhemmat väittivät opettajan yrittäneen juurruttaa lapsiin fasistisia oppeja – tämä oli pyrkinyt värväämään nuoria suojeluskunnan poikaosastoihin ja pikkulottiin. Raskauttavaksi opettajalle katsottiin myös kuuluminen Lotta Svärd -järjestöön ja hänen toimintansa sen paikallisosaston puheenjohtajana. Kirjelmän lopussa opettajaa syytettiin siitä, että hän oli Saksan antautumispäivänä vetänyt lipun puolitankoon. Kirjelmän allekirjoittaneiden mielestä sekin kertoi opettajan fasistisesta luonteesta.⁹⁵

93 Luukolan kollega, Soinilan kansakoulunopettaja Liisa Kouri (o.s. Laaksonen) muistaa Luukolaan kohdistuneet erottamisvaatimukset. Hän epäilee niiden johtuneen Luukolan toiminnasta suojeluskunnan paikallispuhdistuksesta. (Liisa Kourin haastattelu 2.12.1996.); Liisa Kourin puoliso, joka toimi sodan jälkeen kunnanvaltuustossa, tietää opettajien painostuksen olleen yleisesti tiedossa (Urpo Kourin haastattelu 2.12.1996). Luukolan syytöksistä tiesivät myös Vampulassa sodan jälkeen asuneet Matti Heikkilä (haastattelu 2.12.1996), Paula Matintalo (haastattelu 4.12.1996), Ritva Rantalainen (haastattelu 10.12.1996) ja Into Maine (haastattelu 10.12.1996).

94 Tehtävänanto selvittää kouluhallituksen arkistossa olevista asiakirjoista (Kha III KD 162/86 1945, KA; Kha III KD 227/321 1946, KA). Kantelu merkittiin myös Kovasen opettajakorttiin (Opettajakortisto, kansakoulunopettajat).

95 Liputuksesta kieltäytymisestä opettajia syytettiin muuallakin. Kiteellä kansalaiskokous vaati erään opettajan erottamista tämän kieltäytyttyä nostamasta lippua voiton päivänä salkoon (ks. Suomen demokratisoinnin puolesta pidettyjen kansalaiskokousten asiakirjoja, Sisäpoli-

Vampulassa opettajat olivat olleet Lotta Svärd -yhdistyksen paikallisosaston johdossa: Aili Kovanen oli nimitetty vuonna 1942 osaston varapuheenjohtajaksi ja seuraavana vuonna puheenjohtajaksi; Vieno Pietarinen ja Liisa Laaksonen olivat olleet vuonna 1944 varapuheenjohtajina. He olivat ottaneet osaa myös tyttötyöhön, Vieno Pietarinen oli johtanutkin sitä sen viimeisenä toimintavuotena. Aili Kovanen oli ollut Vehka-alhon ja Liisa Laaksonen Matkusjoen tyttöyöntekijänä. K.S. Luukolan tytär Hilikka oli ohjannut Kukonharjan pikkulottia.⁹⁶

Jussila pyrki rauhoittamaan Kovasesta tehtyjen kantelujen aikaansaaman tilanteen. Hän ei ottanut kantaa kanteluihin, mutta kehotti opettajaa varovaisuuteen. Lipunnostosyytökset Jussila ratkaisi määräämällä lipunnoston vastedes johtokunnan tehtäväksi. Syytökset varjostivat Kovasen 50-vuotispäivien viettoa elokuussa.

Joulukuussa ennen Kukonharjaan menoa kansakouluntarkastaja K.V. Jussila saapui Aili Kovasen kouluun Vehka-alhoon. Tarkastuskertomukseensa hän kirjoitti opettajan ja oppilaiden suhtautumisen toisiinsa olleen välitöntä, vaikka useat lasten vanhemmat olivat syytelleet opettajaa. Tarkastaja kuvaili Kovasen opetusta pirteäksi ja selväksi. Kovasen opetustyö näytti tarkastajan mielestä johtavan hyvin tuloksiin. Tarkastuksen lopuksi Jussila tiedusteli erikseen jokaiselta johtokunnan jäseneltä, oliko heillä muistuttamista Kovasen opetuksesta tai koulun toiminnasta – kenelläkään ei ollut. Myös Wäinö Kuusisto, joka myöhemmin osoitti syytöksensä, oli vielä hiljaa.

Jussila ei onnistunut tukahduttamaan Kovasen erottamisvaatimuksia tarkastuksellaan. Joulukuun viimeisenä päivänä Vehka-alhon koulun johtokunta käsittelee kansakouluntarkastajan saamaa syytekirjelmää. Johtokunta totesi Kovasen olleen innokas suojeluskunta-aatteen kannattaja ja kuuluneen Lotta Svärd -järjestöön. Tunnettua oli myös se, että Kovanen oli kehoittanut oppilaitaan liittymään suojeluskunnan poikaosastoon ja pikkulottiin. Johtokunnan mielestä Kovanen ansaitsi muistutuksen poliittisesta toiminnastaan. Häntä ei kuitenkaan pidä erottaa virastaan, päätti johtokunta. Johtokunta totesi lisäksi lipputangon olleen viallinen. Näin se kumosi Kovasta vastaan tehdyn syytöksen tässä asiassa. Johtokunnan ehdottama muistutuksen antaminen oli myönnytys opettajan syyttäjille. Johtokunta, joka koostui pääasiassa maanviljelijöistä, tuomitsi suojeluskunta- ja lottatoiminnan. Päätös herätti huomiota, varsinkin kun johtokunnassa tässä asiassa jyrkintä kantaa edustanut Wäinö Kuusisto ei ollut osallistunut kokoukseen. Johtokunta arvosteli päätöksellä myös edeltäjänsä toimia. Vanhaa johtokuntaa syytettiin uskalluksen puutteesta, kun

---

tiikkakokoelma, Ka). Alavudella Valpon etsivä tiedotti yhteiskoulun opettajien laskeneen voiton päivänä lipun ja häväisseen sen nostajaa (VP KD 8174/33 1947, 29.9.1947, KA). Heinäveden Tetrivaarassa opettaja oli kieltäytynyt liputtamasta rauhan allekirjoitus-päivänä (VP Savonlinnan ilmoitus 157, 1.4.1947, KA).

96 Lotta Svärd -yhdistyksen Vampulan paikallisosaston vuosikertomukset 1942–1944, SA; Lotta Svärd -yhdistyksen Vampulan paikallisosaston pöytäkirjat 1942–1944, SA.

se ei ollut antanut Kovaselle muistutusta politikoinnista.⁹⁷ Todennäköisesti sodanjälkeisen johtokunnan jäsenet pelkäsivät, että myös heitä voitaisiin syyttää, elleivät he tuomitsisi vanhaa suuntausta.

Kovanen ei katsonut ansaitsevansa muistutusta toiminnastaan, joka oli sota-aikana ollut kunniaakasta. Hän pyysi johtokuntaa kirjoittamaan todistuksen, jotta hän voisi hakea opettajanpaikkaa muualta.⁹⁸ Kovanen perui kuitenkin päätöksensä ja päätti taistella maineensa puolesta Vampulassa. Hän laati tammikuun alussa 1946 puolustuskirjelmän kouluhallitukselle. Hän vetosi aluksi syytekirjelmän allekirjoittaneiden määrän vähäisyyteen, koulupiiriläisiä oli sentään lähemmäs kaksisataa. Lottatoimintansa motiiveiksi Kovanen kuvaili yleisen auttamishalun: ”Kun – – sota riehui parhailtaan ja kun lottain toiminta oli pääasiallisesti huoltotyötä rintamalla olevien hyväksi, samoin kuin kotirintamalla esiintyvien kärsimysten lievittämistä, ajattelin liittyessäni lottiin, voivani pieneltä osaltani olla tekemässä työtä yhteiseksi hyväksi”.⁹⁹

Kirjelmässään Kovanen kertoi tietämättään joutuneensa Lotta Svärd -yhdistyksen Vampulan paikallisosaston puheenjohtajaksi. Lipunnostosyytöksiin Kovanen vastasi selittämällä tangon olleen viallinen. Kaiken lisäksi lippu oli vain 10–15 senttimetriä nupin alapuolella 12-metrisessä salossa eikä suinkaan puolitangossa niinkuin on väitetty, hän lisäsi. Kovanen totesi koulun johtokunnan asettuneen siinä asiassa hänen taakseen ja liitti kirjelmänsä mukaan tarkastustilaisuuden pöytäkirjan.

Kun toimenpiteitä Kovasta vastaan ei alkanut tammikuun lopulla kuulua, opettajan syyttäjät lähettivät kouluhallitukselle kirjelmän. Sen liitteeksi he lisäsivät vanhempien todistuksia siitä, että opettaja oli painostanut lapsia liittymään pikkulottiin ja suojeluskunnan poikaosastoihin. Kirjelmässä vastattiin myös Kovasen väitteeseen, ettei hän pyrkinyt Lotta Svärd -yhdistyksen paikallisosaston puheenjohtajaksi. Vanhempien mielestä Kovasta ei ollut valittu hänen omaa tahtoaan vastaan puheenjohtajaksi, olisihan hän voinut kieltäytyä tehtävästä. Tekemättä jättämiset tulkittiin toiminnaksi. Vanhempien mielestä opettajan olisi pitänyt jättää myös lippu nostamatta, kun tämä havaitsi tangon olevan viallinen. Säilyneistä asiakirjoista ei käy ilmi, mistä vanhemmat olivat saaneet haltuunsa Kovasen puolustuskirjeen. Tammikuun lopussa päivätty syytekirjelmä oli selvästi jatkoa Kovasen puolustukselle. Todennäköisesti Kovasen perustelut olivat olleet esillä koulun johtokunnan jäsenten ja tarkastaja Jussilan välisissä keskusteluissa. Mahdollisesti Jussila saattoi osapuolet tarkoitukSELLISESTI välienselvittelyyn, jotta voisi punnita siinä esille tulevia näkökantoja. Tarkastaja Jussila vetäytyi riidassa taka-alalle ja odotti.

Helmikuun loppupuolella Kovasta tukeneet vanhemmat aktivoituivat. Koulun naapurissa asuneet pienviljelijä Heikki Kauppinen ja hänen vaimonsa puo-

97 Vehka-Alhon kansakoulun johtokunnan pöytäkirja 31.12.1945, Vampulan kunnanviraston arkisto.

98 Johtokunta päätti samassa, 31. joulukuuta pidetyssä kokouksessa antaa Kovasen pyytämän todistuksen (Vehka-Alhon kansakoulun johtokunnan pöytäkirja 31.12.1945, Vampulan kunnanviraston arkisto).

99 Aili Kovasen puolustuskirjelmä, Kha III KD 227/321 1946, KA.

lustivat opettajaa. He pyrkivät kumoamaan väitteen opettajan puoluepoliittisista vaikutteista. Kauppiaset kirjoittivat tietävänsä, että koko syytejuttu oli lähöisin muutamasta opettajalle vihamielisestä henkilöstä.

Aili Kovanen lähetti 25. helmikuuta kouluhallitukselle seitsensivuisen puolustuskirjeen. Sen mukana hän lähetti kymmenen vanhemman kirjoittamat, häntä puolustavat todistajanlausunnot. Kirje oli vastaus tammikuun lopulla 1946 esitettyihin uusiin syytöksiin. Kovanen oli valmistellut kirjeen huolella. Lottien paikallisosaston puheenjohtajuuteen joutumisesta Kovanen oli hankkinut neljän vuosikokousedustajan kirjallisen todistuksen. Lisäksi Vampulan opettajayhdistyksen puheenjohtaja Vihtori Virpi oli kirjoittanut asiasta näkemysensä. Virpi kirjoitti kaikkien paikkakunnan opettajien tukevan Kovasta, joka hänen mielestään oli joutunut poliittisen kiihkon vallassa olevien kunta-laisten valheellisten syytösten kohteeksi.¹⁰⁰ Kovasen mielestä syyttäjät olivat tulkinneet väärin hänen toimintaansa. Opettajalle vieraampien syyttäjien Kovanen katsoi tuominneen hänet erehdyksessä. ”Poliittisen suuntauksen muuttuessa tämän kylän ankarimmat poliitikot ovat nähneet minun vähäisessä lottatoiminnassani poliittisen »rikoksen», ja tehneet minusta, minua lähemmin tuntematta, siten poliittisen henkilön”, hän totesi. Opettajalle tutummat vanhemmat puolestaan olivat syyttäneet Kovasta, koska heidän lapsensa eivät olleet menestyneet koulussa. Vanhemmat olivat nähneet vikaa vain opettajassa – eivät itsessään.¹⁰¹

Opettaja Kovasen erottamisesta kehittyi Vehka-alholla samalla lailla paikallinen kamppailu kuin Luukolan tapauksesta Kukonharjalla. Uuden suunnan edustajat halusivat osoittaa voimansa. Vehka-alhon koulukiistaan ottivat osaa kymmenet paikkakuntalaiset, mikä kertoo todellisesta voimainmittelöstä pienellä paikkakunnalla. Hyvässä tarkoituksessa lottatoiminnassa mukana olleen opettajan tuomitseminen jälkepäin soti monien paikkakuntalaisten oikeuskäsitystä vastaan. Kovanen itse kirjoitti, ettei lottatyötä ollut sodan aikana pidetty laittomana vaan erittäin isänmaallisena toimintana. Erottamista vaatineille työläisille sotasyllisyysoikeudenkäynti oli kuitenkin osoittanut sodanaikaisesta toiminnasta tuomitsemisen olevan uuden poliittisen tilanteen mukaista.

Kovasen mukaan erottamiskiistassa kyse oli vanhojen kaunojen purkamisesta uuden poliittisen tilanteen antaessa siihen mahdollisuuden. Hän nimesi vainoajikseen sellaisia vanhempia, joiden lapsia hän oli joutunut ojentamaan ja niitä, joiden lapset eivät olleet pärjänneet koulussa. Väitteidensä tueksi Kovanen esitti lukuvuodelta 1942–43 olevia päiväkirjamerkintöjään, jotka

100 Vihtori Virpin sekä Lotta Svärd -yhdistyksen Vampulan paikallisosaston vuosikokousedustajien todistukset samoin kuin vanhempien syytös- ja puolustuskirjeet ovat kouluhallituksen kirjeiden joukossa (ks. edellä); Kovasen väite, että hän oli pyrkimättä joutunut Lotta Svärd -yhdistyksen Vampulan osaston puheenjohtajaksi, pitää paikkansa. Hän ei ollut läsnä kokouksessa, jossa hänet valittiin. Toisaalta ei hän myöskään valittanut päätöksestä. Yleensä Kovanen oli ottanut innokkaasti osaa lottatoimintaan, joten tuskin hän puheenjohtajuuteen oli suhtautunut vastentahtoisesti. (Lotta Svärd -yhdistyksen Vampulan paikallisosaston pöytäkirjat 1942–1944, SA.)

101 Aili Kovasen 25. helmikuuta 1946 päiväämä kirje kouluhallitukselle.

opettajan mielestä paljastivat syyttäjien motiivit. Myös johtokunnan pöytäkirjat tukivat Kovasen näkemystä. Opettaja oli joutunut poistamaan oppitunteja häirinneitä oppilaita luokasta, mutta nämä eivät olleet parantaneet tapojaan. Kun opettajalta olivat konstit loppuneet, oli koulun johtokunta joutunut uhkaamaan erottamisella huonosti käyttäytyviä oppilaita.¹⁰²

Maaliskuussa 1946 kiistan osapuolet eivät lähestyneet viranomaisia opettajan erottamisasiassa. Huhtikuun alussa syyttäjät saivat haltuunsa Vehka-alhon koulussa toimineen opettaja Sigrid Mäkelän lausunnon. Siinä Kovanen kuvattiin tehtävänsä sopimattomaksi opettajaksi – Mäkelän mukaan Kovanen suorastaan vihasi lapsia. Ei ole tiedossa, miten Mäkelän Kovasta koskeva kirje joutui opettajan syyttäjille. Sattumalta se ei heillä ollut, sillä Mäkelä ei enää sodan jälkeen asunut paikkakunnalla, vaan naapuripitäjässä Huittisissa. Sigrid Mäkelä oli tullut Vehka-alhon kouluun lukuvuodeksi 1942–43, kun opettaja Olga Salmenvuori oli jäänyt virkavapaalle. Salmenvuori ei ollut palannut kouluun, joten virka oli julistettu heinäkuussa 1943 avoimeksi. Koulun johtokunta oli valinnut uudeksi opettajaksi Taimi Salomaan 14 hakijan joukosta. Mäkelä oli jäänyt haussa toiseksi.¹⁰³

Vampulan kansakoulutoimikunta tutki Kovasta koskevia asiakirjoja 11. huhtikuuta. Muutamaa päivää aiemmin Anni Hakanen oli antanut toimikunnalle kirjeen, jossa hän syytti Kovasta poikansa Esa Toolan luokalle jäämisestä. Siihen sekä opettaja Sigrid Mäkelän ja koulun johtokunnan silloisen jäsenen ja kunnallislautakuntaan kuuluneen Wäinö Kuusiston antamiin lausuntoihin vedoten toimikunta esitti uudelleen opettaja Kovasen erottamista.

Kansakouluntarkastaja Jussila katsoi huhtikuun lopulla 1946, että yli yhdeksän kuukautta kestänyt kamppailu piti lopettaa. Hän asettui tukemaan opettaja Kovasta kaikissa tähän kohdistetuissa syytöksissä. Jussila ei kuitenkaan halunnut antaa kenellekään mahdollisuutta syyttää itseään asian puolueellisesta käsittelystä. Siksi hän tukeutui selvitystyössään muiden antamiin lausuntoihin. Lipunnostosyytteet Jussila kumosi koulun johtokunnan antamalla lausunnolla. Epäoikeudenmukaisuutta kokeneet oppilaat olivat olleet tottelemattomia ja koulussa heikosti menestyviä, Jussila totesi. Tässä hän tukeutui opettaja Kovasen päiväkirjamerkintöihin. Lottatoiminnan tarkastaja totesi olleen laillista opettaja Kovasen siihen osallistuessa.

Jussilan mielestä Kovanen ei olisi ansainnut muistutusta. Johtokunnan kantaa hän ei kuitenkaan voinut jättää huomiotta, koska silloin hän olisi asettunut Kovasen puolelle ja samalla alttiiksi syytöksille. Jussila keksi kuitenkin tavan, jolla suojeli Kovasta. Hän paheksui koulun johtokunnan toimintaa, minkä hän oletettavasti saattoi myös johtokunnan jäsenten tietoon. Paheksumisen syynä oli se, ettei johtokunta aikoinaan ollut ojentanut opettajaa, kun se oli syytä

---

102 22. marraskuuta 1943 koulun johtokunta oli uhannut erottaa jatkokoulun oppilaat Esa Toolan ja Heikki Kanniston. Erottamisen jälkeen vanhempien olisi pitänyt järjestää lastensa opetus yksityisesti. (Vehka-Alhon kansakoulun johtokunnan pöytäkirja 22.11.1943, Vampulan kunnanviraston arkisto.)

103 Vehka-Alhon kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat 8.9.1942, 5.7.1943 ja 26.7.1943, Vampulan kunnanviraston arkisto.

ojentamiseen havainnut. ”Olisikin näin ollen kohtuullista muistuttaa myös – johtokuntaa valvontatehtäviensä laiminlyömisestä, jos kerran opettaja Aili Kovanenkin vaaditaan vaikkapa vain muistutuksella rangaistavaksi”, päätti Jussila raporttinsa kouluhallitukselle. Sen jälkeen johtokunta ei enää esittänyt Kovaselle muistutusta.

SAIMA JYRÄKOSKEA SYYTETÄÄN SOPIMATTOMASTA KÄYTÖKSESTÄ

Myös Sallilan kansakoulunopettajaa Saima Jyräkoskea vaadittiin erotettavaksi.¹⁰⁴ Kansakoulutoimikunnan päättäessä kokouksessaan 14. lokakuuta 1945 opetusministeriön puoleen kääntymisestä Kovasen ja Luukolan asioissa Jyräkoski liitettiin kolmanneksi opettajaksi listalle. Jyräkosken myöhäinen esilletulo herättää kysymyksiä syyttäjien motiiveista, olihan kulunut kolme kuukautta siitä, kun paikkakunnalla oli pidetty paikallisessa lehdessäkin ilmoitettu kansalaiskokous. Siinä perustettuun kansakoulutoimikuntaan oli Sallilasta nimetty Uno Suominen ja Helmi Virtanen, joka oli alustanut kokouksessa koululaitoksen puhdistamisesta. Varsinkin Helmi Virtasen myöhäinen herääminen tuntuu kummalliselta. Jyräkosken ”unohtaminen” johtui siitä, ettei häntä vastaan ollut paljon huomauttamista. Jyräkosken lisääminen erotettaviksi vaadittujen opettajien joukkoon kertoo siitä, että käynnissä oli kamppailu paikkakunnan hegemoniasta.

Opetusministeriön lähettämässään yhteydenotossa Vampulan kansakoulutoimikunta syytti Jyräkoskea sopimattomasta käytöksestä työmiehen poikaa Veikko Lehtimäkeä kohtaan. Opettajan sanottiin nöyryyttäneen poikaa luokan edessä tämän huonokuntoisten vaatteiden vuoksi. Opettaja oli pitänyt poikaa luokan edessä ja pyytänyt muita katselemaan, millaisissa vaatteissa tämä oli. Poika oli nöyryytyksen vuoksi jäänyt pois koulusta.

Saima Jyräkoski oli tullut Sallilan kylän opettajaksi 1921 Vampulan naapurikunnasta Kauvatsalta. Siellä hän oli perustanut mm. naisvoimisteluseuran vuonna 1912 ja pitänyt sitä elinvoimaisena.¹⁰⁵ Sallilan koulussa Jyräkoski oli ehtinyt toimia 24 vuotta ennen häneen kohdistuneita syytöksiä. Neljännesvuosisadan aikana hänestä oli monen mielestä tullut Sallilan henkinen johtohahmo. Tuona aikana hänen koulutyöstään ei ollut valitettu.

Jyräkoskesta tehtiin kantelu 23. marraskuuta. Jyräkoskelle kantelu ja erotamisvaatimukset olivat kovia iskuja. Hän vastasi syytteisiin puolitoista kuukautta niiden kuulemisen jälkeen 30. marraskuuta 1945. Vaikeaksi vastaamisen teki se, että osa syytteistä oli aiheellisia. Tutkijoista riippuisi, kuinka totuudenmukaisilta kuulostaisivat hänen selityksensä. Ajan ilmapiiri ja nuhteettoman

104 Asiakirjat Jyräkosken tapauksesta löytyvät kouluhallituksen arkistosta (Kha III KD 162/86 1945, KA; Kha III KD 227/321 1946, KA). Jyräkoskesta on tietoja myös opetushallituksen arkistossa olevasta ansioluettelosta eläkehakemuksiin vuodelta 1951. Jyräkoskesta tehty kantelu on kirjattu myös hänen opettajakorttiinsa (Opettajakortisto, kansakoulunopettajat, Oph).

105 Viikki 1989, 590, 653. Saima Jyräkoski oli lähtöisin työläisperheestä. Hänen äitinsä oli ollut kauvatsalainen torpanemäntä ja sosiaalidemokraatti. (Viikki 1989, 633.)

opettajan maineesta julkisten syytösten kohteeksi joutuminen huolestuttivat opettajaa. Jyräkoski myönsi käskeneensä täitarkastuksen yhteydessä Veikko Lehtimäkeä pesemään kasvonsa ja pesettämään likaiset housunsa. Hän noudatti siinä yleistä tapaa. Poliittisia motiiveja hänellä ei ollut. Jyräkoski väitti Oskari ja Sievä Lehtimäen syytösten johtuvan heidän henkilökohtaisesta vihastaan häntä kohtaan: hän oli jättänyt Lehtimäkien toisen pojan luokalleen neljä vuotta aiemmin.

Sievä Lehtimäen mielestä opettaja oli politikoinut: Jyräkoski oli syyttänyt häntä kommunistiksi, kun hän oli valittanut poikansa kohtelusta.¹⁰⁶ Kansakoulu-toimikuntaan kuuluneet vaativat, että Jyräkoskea rangaistaisiin myös ”fasismille suoritetuista palveluista”, millä tarkoitettiin lähinnä Jyräkosken kuulumista lottiin. Sievä Lehtimäki, Veikon äiti, oli esittänyt syytökset Jyräkoskea vastaan Sallilan koulun johtajaopettajalle Vihtori Virpille, mutta tämä ei ollut halunnut puuttua asiaan. Virpi oli kehottanut Lehtimäkeä esittämään syytökset koulun johtokunnalle¹⁰⁷, mitä Lehtimäki ei kuitenkaan ollut tehnyt. Koulun johtokunta esittikin Jyräkoskelle tukensa ja kuvasi häntä hyväksi opettajaksi. Taistelu opettajan puolesta ja häntä vastaan oli käynnissä.

Syytösten käsittelyssä oli kahden ja puolen kuukauden tauko, mutta kylällä ei eletty hiljaiseloa – asiasta puhuttiin paljon. 12. helmikuuta 1946 Sievä Lehtimäki jatkoi Jyräkosken syyttämistä. Lehtimäki väitti opettajan aiemminkin

Kansakouluntarkastajat Aarno Salervo ja August Kärävä julkaisivat vuonna 1951 oppaan nuorille maalaiskansakoulun opettajille. Sen mukaan opettajan tuli tinkimättä vaatia oppilailta kasvojen, korvien, kaulan ja käsien puhtautta. Myös tuokan piti olla siisti. Oppaan mukaan opettajan tuli huolehtia, ettei oppilailta ollut täitä, koska oppilaat eivät useinkaan heidän vanhempansaakaan sitä tehneet. ”Ellei muu auta, on opettajan turvauduttava terveyssisareen”, neuvottiin. Maaseudulla ei terveyssisaria ollut, vaan opettajan oli itse huolehdittava oppilaiden puhtautudesta. Täi- ja puhtaustarkastukset olivat kouluissa yleisiä tämän vuosisadan alkupuoliskolla. Lapset kokivat ne monesti nöyryyttävänä tilanteina, koska usein koko luokka oli opettajan tarkastettavana yhtäaikaa. Vähävaraisista kodeista olevat lapset joutuivat usein tarkastuksissa huomion keskipisteiksi risaisten tai kuluneiden

106 Sievä Lehtimäen kirje 12.2.1946, Kha III KD 162/86 1945, KA.

107 Vihtori Virpin kirjallinen selonteko asiasta on kouluhallituksen arkistossa (Kha III KD 162/86 1945, KA). Siinä hän kertoo Jyräkosken puhuneen hänelle kyseisestä asiasta. Virpi näyttää uskovan Jyräkosken esittämiin henkilökohtaisen koston motiiveihin, sillä hän viittaa Veikko Lehtimäen veljienkin olleen ylemmillä luokilla heikonlaisesti menestyviä.

den vaatteidensa
vuoksi. Kuvassa
Cygnaeuskolonin
oppilaita hoitajan
tarkastettavana 1920-
luvulla. Kuvannut R.
Roos.
Helsingin kaupungin-
museo.

pilkanneen hänen lapsiaan pukeutumisesta. Vasta kun hänen kolmas poikansa joutui alistumaan opettajan nöyryytyksiin, hän oli ottanut yhteyttä opettajaan. Lehtimäki kieltäytyi lähettämästä poikaansa kouluun, koska pelkäsi opettajan jatkavan tämän pilkkaamista. Hän kertoi myös tavanneensa koulun johtaja-opettajan ja johtokunnan puheenjohtajan, mutta johtokuntaan hän ei ollut osannut ottaa yhteyttä.

Huhtikuussa Vampulan kansakoulutoimikunta piti kokouksen ja katsoi, että kansakouluntarkastajan pitäisi selvittää asia. Kansakoulutoimikunnan jäsen Eino Kulmala oli jo alkukeväällä 1946 ottanut Jyräkosken asiassa yhteyttä Sallilan johtajaopettajaan Vihtori Virpiin ja johtokunnan puheenjohtajaan, tilallinen Erkki Reunaseen. Nämä eivät kuitenkaan olleet ryhtyneet asiassa toimiin. Toimikunnan kokouksessa luettiin 14. lokakuuta 1945 pidetyn kokouksen pöytäkirjasta, kuinka Jyräkosken kerrottiin käännelleen ja väännelleen Veikko Lehtimäkeä luokan edessä ja kehottaneen muita oppilaita katselemaan tämän vaatteita.

Kansakouluntarkastaja Jussila ratkaisi syytekiistan 21. huhtikuuta. Jälleen kerran Jussila vetosi muotoseikkoihin – syytevaatimusten epäselvyyteen. Syyttäjät eivät hänen mukaansa selvästi vaatineet Jyräkosken erottamista, vaan sitä, että hänen fasismille suorittamansa palvelukset rangaistaisiin. Fasismilla tarkoitettiin kuulumista lottiin. Koska lottiin kuuluminen ei ole ollut rikos, ei Jyräkoskea sen perusteella Jussilan mielestä tarvinnut rangaista. Veikko Lehtimäen asiassa Jussila osoitti tuhtuneisuutta sen tähden, että se oli saatettu opetusministeriön tietoon. Selvyys asiaan olisi ollut mahdollista saada paikallisten viranomaisten avulla, hän totesi ja jatkoi:

”Tapaus tehdään niin tavattomaksi, että kaikkien kouluviranomaisten aina opetusministeriä myöten pitäisi oleman liikkeellä heidän pojan asian tähden. Sellainen on katsottava sisun ja vallantunnon purkaukseksi, kun huoltajat eivät tee johtokunnalle asianmukaista ilmoitusta, vaikka koulun johtaja-opettaja on heitä neuvonut.”¹⁰⁸

Jyräkoski selvisi syytöksistä voittajana. Puoli vuotta kestänyt prosessi oli kuitenkin ollut raskas 57-vuotiaalle opettajalle. Kovasesta ja Luukolaa Jyräkoski piti kohtalotovereinaan, mikä osaltaan auttoi kestäämään syytösten aiheuttaman paineen. Jyräkoski toimi Sallilan koulussa vuoteen 1951 saakka, jolloin hän jäi eläkkeelle. Hän jatkoi myös paikkakunnan yhdistys- ja seuratoiminnassa. Hänet valittiin mm. Mannerheim-Liiton Vampulan osastoon 1947. Myös Veikko Lehtimäen koulutyö jatkui Sallilan kansakoulussa.¹⁰⁹

Jussila teki päätöksensä Jyräkosken asiassa vain päivää Kovasesta tekemänsä päätöksen jälkeen. Kummassakin tapauksessa hän asettui opettajien puolelle ja moitti näiden syyttäjiä tai niitä, jotka sallivat syytösten esittämisen. Hän oli päättänyt omasta linjastaan. Hän ei sallisi uuden poliittisen tilanteen vaikuttaa päätöksiinsä. Opettajia erotettaisiin ja heille annettaisiin muistutuksia

108 Kansakouluntarkastajan kirje kouluhallitukselle 21.4.1946, Kha III KD 162/86 1945, KA.

109 Ks. Sallilan kansakoulun päiväkirjat 1946–1950, Vampulan kunnanviraston arkisto.

samoin perustein kuin aiemminkin. Luukolan tapaus erosi Kovasen ja Jyräkosken tapauksista siinä, että Luukolaa syytettiin muun ohessa väkivaltaisesta käytöksestä. Siksi Luukolan asian selvittely jatkui yli vuoden kauemmin.

3.2.3 Työväestön tyytymättömyys opettajiin

Vampulassa opettajakuntaan kohdistettiin puhdistuspyrkimyksiä poikkeuksellisen varhaisessa vaiheessa: kansalaiskokous vaati Luukolaa ja Kovasta erotettaviksi heinäkuussa 1945, jolloin ilmiö alkoi vasta esiintyä maanlaajuisesti. Vaikka SKP pyrki tukahduttamaan jäsenistönsä liian radikaaleja otteita, puolueen kantaa ei Vampulassa tiedetty tai sitä ei haluttu kuunnella. SKP:ssä käytiin sisäistä kamppailua, sillä puolueen johto yritti saada vallankumoukselliset jäsenensä kansanrintamapolitiikan taakse. Kun muualla maassa SKP:n radikaalein kannattajakunta näytti kesän ja syksyn 1945 aikana lamaantuvan ja vajoavan passiivisuuteen, Vampulassa kävi toisin.¹¹⁰ SKP:n Satakunnan piirisihteeri yllytti Vampulan kansalaiskokoukseen osallistuneita puhdistuksiin.

Vampulan puhdistuspyrkimykset tekee ainutlaatuisiksi myös niiden kesto ja intensiivisyys sekä niihin osallistuneiden ihmisten määrä. Harvassa tapauksessa yhtä moneen eri viranomaiseen osattiin ottaa yhteyttä kuin Vampulassa. Toimintaa organisoitiin. Kansalaiskokous antoi valtuutuksen kansakoulutoimikunnalle, joka järjesti syytöksiä opettajia vastaan. Kansakoulutoimikunnan jäsenet pyrkivät auttamaan opettajien syyttäjiä, joilla näyttää usein olleen henkilökohtaisia motiiveja taustalla. Kansakoulutoimikunnan motiivit sen sijaan olivat poliittisia. Toimikunnan kokouksissa keskusteltiin syytösten käsittelystä ja etenemisestä sekä pohdittiin erilaisia toimintamalleja. Toimikunnan jä-

Vampulan Sallilan kansakoulun opettajaa Saima Jyräkoskea (kes.) syytettiin mm. kuulumisesta lottiin, mutta hänen kollegaansa, Lotta Svärd -yhdistyksen paikallisosaston varapuheenjohtajanakin toimineeseen, Vieno Pietariseen (oik.) ei kohdistettu syytöksiä. Koulun johtajaopettaja ja Vampulan opettajayhdistyksen puheenjohtaja Vihtori Virpi (vas.) puolusti Jyräkoskea tätä vastaan esitettyissä syytöksissä. Kuva vuodelta 1947.

Museovirasto.

110 Ks. Beyer-Thoma 1990, 140; Jussila 1990, 90–91.

senet pitivät kansakouluntarkastajaa uhkana. Kun tarkastaja ei toiminut heidän haluamallaan tavalla, häntäkin uhkailtiin. Tarkastajan osoittauduttua puhdistusten tulpaksi toimikunnan jäsenet ottivat yhteyttä SKDL:ään ja valtiolliseen poliisiin. Eri kanavien käyttö Vampulan puhdistustapauksissa sekä monien ihmisten todistusten liittäminen syytekirjelmiin oli kansakoulutoimikunnan ansiota. Myös todistusaineiston hankkimisessa toimikunta kunnostautui.

Kansandemokraattien perustama epävirallinen kansakoulutoimikunta koostui samanhenkisistä paikkakuntalaisista, ja sen toiminta oli julkista. Toimikunnan jäsenet osallistuivat myös henkilökohtaisesti opettajien syyttämiseen. Toimikuntaan kuuluivat Luukola syyttäen Eino Kulmala ja Lauri Huhta, Kovasta vastaan todistanut Anni Hakanen sekä Jyräkosken asiaan liittyneet Oskari ja Sievä Lehtimäki. Samankaltaisten kansakoulutoimikuntien olemassaolosta ei muualla maassa ole merkkejä edes kevään 1946 joukkoliikkeen yhteydessä.

Vampulan kansalaiskokoukset olivat poliittisen suunnanmuutoksen ilmentymiä. Koska vanhaan politiikkaan sitoutuneita vaadittiin jättämään paikkansa valtiollisissa tehtävissä, voitiin samaa vaatia myös paikallisesti. Kansalais sodan aikaisia katkeruuksia ei kuitenkaan nostettu esiin, mihin osaltaan vaikutti Vampulan vasemmiston osallistuminen pitäjän hallintoon ennen sotia. 1920- ja 1930-luvulla vasemmisto ja oikeisto olivat vuoroin enemmistönä kunnanvaltuustossa. Lapualaisaikana kommunistit ja sosiaalidemokraatit olivat joutuneet painostuksen kohteeksi, mikä muistettiin sodan jälkeenkkin. Oikeistoradikalismi oli Vampulassa ollut näkyvämpää kuin esimerkiksi Huittisissa ja Kauvatsalla, missä maalaisliitto oli pyrkinyt vastustamaan laittomuuksia.

Sodanjälkeisiä opettajien erottamisia tuskin olisi vaadittu ilman ulkopuolisten apua. Ensimmäisessä kansalaiskokouksessa esitetty ajatus koko koululaitoksen fasistisuudesta juurtui myös joidenkin vampulalaisten mieliin – kaikki opettajat olisi erotettava. Erottamisperusteet kertovat syyttäjien hapuilusta. Perusteina käytettiin kaikkea, mikä saattoi tukea opettajien erottamisia. Kampailua käytiin paikkakunnan hegemoniasta. Kansandemokraatit olivat saaneet vuoden 1945 eduskuntavaaleissa yli puolet ja SKDL:n ja SDP:n vaaliliitto miltei kaksi kolmasosaa Vampulan äänistä. Poliittisen suunnanmuutoksen piti näkyä myös Vampulassa. Vasemmiston edustajien valitseminen kunnallisiin luottamuselimiin ei riittänyt kaikille. Jotkut halusivat muutoksen näkyvän konkreettisemmin Vampulassa. Kaikkien tuntema ja seuraama opettaja joutui helposti syntipukiksi kylän keskushenkilönä.¹¹¹

Vastaavaa ei tapahtunut naapuripitäjä Huittisissa, jossa SKDL:stä oli tullut vuoden 1945 eduskuntavaaleissa suurin puolue. Huittisissa ei opettajia yritetty saattaa vastuuseen aiemmista toimistaan. Opettajat olivat olleet mukana suojeluskunnan, Lotta Svärd -järjestön, IKL:n ja Lapuan liikkeen toiminnassa,

111 Ks. Riitta-Liisa Hakalan kokoama julkaisematon historiikki ”Kiertokoulusta peruskouluun – sata vuotta koulunkäyntiä Vampulassa”, Vampulan kunnanviraston arkisto.

joten heitä olisi voitu syyttää yhtä hyvin kuin vampulalaisia.¹¹² Vampulasta tuli muutoksen airut. Ei pystytä antamaan varmaa vastausta siihen, miksi Vampulassa opettajakunnan puhdistuspyrkimykset olivat organisoidumpia ja suhteessa laajempia – kolmannes paikkakunnan yläkoulunopettajista oli niiden kohteena – kuin muualla maassa. Asiaa voi yrittää selittää poliittisen vastakkainasettelun jyrkkyydellä: Vampulasta puuttui vahva keskustalainen ryhmittymä. Esimerkiksi maalaisliitto ei ollut heikon asemansa vuoksi voinut asettua vastustamaan lapualaisten laittomuuksia. Huittisissa puolestaan kommunistilakien tultua hyväksytyiksi juuri maalaisliitto oli yrittänyt lieventää lapualaisten jyrkkyyttä ja pitää kiinni laillisuudesta. Oikeistoradikalismi oli näkynyt Vampulassa mm. sosiaalidemokraatti Fredrik Neulasen kyydityksissä. Sodan jälkeenkin Vampulasta puuttuivat poliittiset ryhmät, jotka olisivat voineet lieventää opettajien ruodintaa.

Selittäviä tekijöitä voi etsiä myös yksittäisten puhdistajien motiiveista. Kansakoulutoimikuntaan osallistuneet olivat aluksi todennäköisesti tulkinneet maan poliittisen tilanteen muuttuneen konkreettisemmin kuin todellisuudessa tapahtui. Heidän motiivinsa uskoisi olleen yhtä lailla koettujen vääryyksien kostaminen kuin poliittisen oikeudenmukaisuuden toteuttaminen. Opettajien puolueellinen toiminta oli jäänyt vanhojen oppilaiden mieleen, ja sen julki tuomisella pyrittiin oikeudenmukaisempaan kouluun. Kun toimikunnan jäsenten usko äkilliseen poliittiseen muutokseen hävisi, erityisesti Luukolan tapaus kehittyi kamppailuksi paikkakunnan poliittisesta vallasta. Poliitiikkaan verhotun toiminnan takana näytävät usein olleen henkilökohtaiset kaunat ja oman edun tavoittelukin.

Vampulan tapahtumien syykkeenä olivat ulkopuoliset voimat, ennen kaikkea SKP:n Satakunnan piirisihteri Martti Terho. Hänen myöhemmästä läsnäolostaan paikkakunnalla ei ole olemassa viitteitä, joten tuli sai sittemmin roihuta omalla voimallaan. Todennäköisesti hän kuitenkin vielä yritti puhalttaa sammuvaan hiillockseen tulta Valpon etsivän avulla. Myös Olga Virtanen ja Paavo Palmgren välittivät vampulalaisille jyrkkiä mielipiteitään. Kansandemokraattien heikko järjestäytyminen Vampulassa johti siihen, etteivät opettajien syyttäjät tienneet tai halunneet tietää puoluejohdon linjasta vaan yrittivät toteuttaa omia pyrkimyksiään. Se selittää vampulalaisten henkilökohtaisen vihan purkautumisen. Terhon ja Virtasen lisäksi Vampulassa ei nähty SKP:n tai SKDL:n edustajia antamassa kannattajakunnalle neuvoja.¹¹³

112 Huittisissa mm. kansakoulunopettajat Paavo Arvola ja Juhani Helo sekä uskonnonopettaja Lauri Jokinen olivat kuuluneet Lapuan liikkeen aktiivisimpiin kannattajiin. Huittisten opettajayhdistyksen puheenjohtaja Toivo J. Mattila oli ilmoittanut kannattavansa kyydityksiä. (Alapuro 1994, 286, 288.); Porilaisessa Satakunnan Työssä (kd) arvosteltiin Huittisten opettajia huhtikuussa 1948: ”Opettajisto on ollut varsin vanhoillinen ja opetus sen mukaista. – – Tämä on yleinen ilmiö, mutta meillä Huittisissa se on esiintynyt ja esiintyy edelleen sängen törkeänä” (Satakunnan Työ 14.4.1948). Poliittisilta asenteiltaan Huittisten ja Vampulan kansakoulunopettajat eivät näytä eronneen toisistaan. Puhdistuspyrkimysten käynnistyminen ja eteneminen Vampulassa johtuikin muista syistä.

113 Paavo Koskisen piti tulla puhumaan Vampulaan 23.9.1945, mutta tilaisuutta ei ehditty järjestää. Sen jälkeen Demokraattinen puhujapalvelu ei välittänyt puhujia paikkakunnalle. (Demokraattinen puhujapalvelu, luettelot puhetilaisuuksista 1945–1947, SKDL:n valistusjaosto, Ka.)

Sodan jälkeen Vampulassa oli ymmärretty poliittisen muutoksen vaativan uudenlaista asennoitumista. Neuvostovastainen kirjallisuus oli poistettu kirjastoista ja suojeluskunnan ja lottayhdistyksen toiminta lopetettu.¹¹⁴ Miehet olivat palauttaneet aseensa ja jotkut polttaneet arkaluontoisina pitämiään papereita. Opettajakunnan puhdistuspyrkimyksistä tuli kuitenkin paikkakunnan koetinkivi. Se kertoi, kuinka pitkälle kansandemokraatit voisivat vaatimuksissaan mennä. Jotkut Vampulan porvareistakin olivat epävarmassa tilanteessa valmiit antamaan kansandemokraateille periksi, kuten Vehka-alhon kansakoulun johtokunnan toiminnasta voi päätellä. Sosiaalidemokraatit vastustivat kuitenkin kansandemokraattien pyrkimyksiä, hehän kamppailivat kansandemokraattien kanssa mm. työväenyhdistyksestä. Varsinkin kunnanvaltuuston puheenjohtaja Aatto Haapanen asettui vastustamaan opettajiin kohdistettuja erottamisvaatimuksia. Kansandemokraatit haukkuivatkin Vampulan työväenliikkeessä vähemmistönä olleita sosiaalidemokraatteja pikkuporvareiksi.¹¹⁵

Syytettyjen opettajien kollegat Sigrid Mäkelä ja Helmi Hakala osallistuivat syytöksiin vanhojen kaunojen vuoksi. Mäkelä oli tullut Vehka-alhon kouluun sijaiseksi lukuvuodeksi 1942–43, mutta joutunut jäämään pois jo puolen vuoden kuluttua. Hakalalla puolestaan oli ollut vuosikausia jatkuneita erimielisyyksiä Luukolan kanssa. Helmikuussa 1946 Luukola oli vielä syrjäyttänyt Hakalan Kukonharjan piirikirjaston johtokunnasta, mikä oli lisännyt Hakalan katkeruutta Luukolaa kohtaan.¹¹⁶ Luukolan erottamista voimakkaasti vaatinut Helmi Virtanen, joka tapasi Hakalaa huoltolautakunnassa, pyrki todennäköisesti hyödyntämään opettajien välistä epäsovua. Motiivien joukosta ei voi myöskään sulkea pois uralla etenemistä: Hakalasta olisi todennäköisesti tullut koulun johtaja, jos Luukola olisi erotettu.

Kovasta ja Luukolaa koskevat lotta- ja suojeluskuntasyytökset eivät näytä olleen todellisia syitä erottamisvaatimukseen, koska myös muut vampulalaisopettajat olivat osallistuneet kyseisten seurojen toimintaan. Matkusjoen ja Soinin koulussa opettanut Liisa Laaksonen ja Sallilassa toiminut Vieno Pietarinen olivat olleet Lotta Svärd -yhdistyksen Vampulan osaston varapuheenjohtajia. Rutavalainen Aulis Pohjola oli ollut suojeluskunnan esikunnassa, ja hän oli toiminut 1937–38 suojeluskunnan paikallispäällikkönäkin. Merkille pantavaa on myös se, ettei vuonna 1946 kansakoululautakuntaan valittua pastori Vilho Suurkaria yritetty komprometoida. Hän oli vuonna 1930

114 Ks. kunnallislautakunnan pöytäkirja 1.9.1945, Vampulan kunnanviraston arkisto.

115 Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat, sitomaton 1451 (Hilkka Harolin), TA.

116 Kunnanvaltuuston pöytäkirja 18.2.1946, Vampulan kunnanviraston arkisto. Hakalalla oli myös muita vastoinkäymisiä kunnallisissa luottamustoimissa. Hän oli toiminut lastenvalvojana vuodesta 1945. Hakala ei päässyt kuitenkaan yksimielisyyteen palkkioista kunnan kanssa, joten hän irtisanoutui tehtävästä vuoden 1947 alussa. Vampulalaiset olivat kääntyneet lastensuojelua ja -huoltoa koskeissa asioissa Hakalan puoleen, joten työläislasten asiat olivat hänelle tutumpia kuin muille opettajille. Hakalaa pidettiin ankarana opettajana, mutta poliittisesti hän ei ollut sitoutunut (Hakalan kollegan Paula Matintalon haastattelu 4.12.1996). Hakala yhtyi muiden vampulalaisopettajien kanssa marraskuussa 1947 virkamieslakkoonkin, jota kansandemokraatit vastustivat (SOL, Rauman opettajayhdistyspiirin piiritoimikunnan pöytäkirja 28.11.1947, Toa).

Huittisissa allekirjoittanut lapualaisten kyyditys ilmoittautumisen.¹¹⁷ Konstaa-peli U.J. Tommila puolestaan oli kuulunut suojeluskunnan esikuntaan 1944.

Eino Kulmalalla oli vanhoja kaunoja Luukolaa kohtaan sota-ajalta sekä rajakiistansa tämän kanssa. Rajapyykkiä siirtämällä välirauhan solmimisen jälkeen Kulmala oli voittajan puolella olleena ottanut oikeuden omiin käsiinsä. Hän uskoi, ettei opettaja voisi tukalassa asemassa pitää puoliaan. Mitä enemmän opettajaa vastaan kertyi syytöksiä, sitä varmemmalta rajakiistan voittaminen näytti. Kulmala saattoi ajatella, että jos opettaja keskittyisi itsensä puolustamiseen, ei tämä ehtisi ratkoa pienempiä ongelmiaan. Jos opettaja olisi tuomittu, olisivat hänen mahdolliset syytöksensä paikkakunnan tunnettua metsäkaartilasta vastaan lisäksi näyttäneet kostolta. Kulmalan syytökset Luukolaa kohtaan voi selittää vanhalla kaunalla ja oman edun tavoittelulla. Sallilan opettajan Saima Jyräkosken tapaus osoittaa kuitenkin Kulmalalla olleen toiminnalleen myös muita motiiveja. Kulmalan aktiivisuuden voi tulkita johtuneen opettajavastaisuudesta mutta myös poliittisista tavoitteista. Kulmala ei kuitenkaan mennyt mukaan kunnallispolitiikkaan eikä hän muutenkaan hyötynyt toimistaan.

Myös muut opettajien syyttäjät halusivat saada opettajat vastaamaan vanhoista vääryyksistä. Kaikki opettajia vastaan asettuneet paikkakuntalaiset Hakalaa ja Mäkelää lukuun ottamatta edustivat työväestöä. Aiemmin opettajia vastaan ei ollut voitu nousta, koska heidän asemansa Vampulassa oli ollut niin vahva. Opettajat olivat osallistuneet aktiivisesti yhdistystoimintaan ja olleet siten paikkakunnan kokoava voima. He olivat olleet mukana myös suojeluskunta- ja Lotta Svärd -järjestöissä. Tyytymätön työväestö oli joutunut mielellään opettajien alentuvankin kohtelun. Oli pelätty, että opettajien kanssa eri mieltä olleiden vanhempien lapset saisivat koulussa maksaa vanhempiensa mielipiteistä.¹¹⁸

Sodanjälkeiset syytökset herättivät paikkakunnan päättäjät ja kansakoulun tarkastajan huomaamaan, että työväen ja opettajien välit olivat tulehtuneet. Koulutyön päätyttyä 1946 Vampulan Sallilan koululla pidettiin kansakoulukokous, johon osallistuivat tarkastaja Jussilan lisäksi kansakoululautakunnan jäsenet, koulujen johtokunnat ja puolisansataa Vampulan lautakuntien jäsentä ja kuntalaista. Opettajista mukana olivat Vihtori Virpi ja Aulis Pohjola sekä syytetyt K.S. Luukola, Saima Jyräkoski ja Aili Kovanen. Syyttäjien puolelta kokoukseen osallistuivat opettaja Helmi Hakala sekä Eino Kulmala, Lauri Huhta, Helmi Virtanen ja Vieno Koivunen. Kunnanvaltuuston ja kansakoulu-

117 Ks. Alapuro 1994, 288. Suurkari oli astunut virkaansa vasta jatkosodan jälkeen, 23.9.1944. Vampulalaiset olivat kuitenkin selvillä uuden kirkkoherransa menneisyydestä. Vilho Suurkari oli naapuripitäjän Huittisten kirkkoherran Gustaf W. Stenrosin poika.

118 Vastaaanlaisia esimerkkejä opettajan »koskemattomuudesta» on muuallakin. Opettaja saattoi käyttäytyä sopimattomasti, eikä hänen toimintaansa uskallettu puuttua. Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmassa on esimerkiksi muistelu inestistä harjoittaneesta opettajasta. Vaikka ihmiset olivat havainneet asian, eivät he puuttuneet siihen, koska opettaja oli pitäjän eliittiä ja vaikutusvaltainen henkilö. (Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat 216/719, Lautala, TA.)

lautakunnan puheenjohtaja Toivo Ojansuu alusti kotien ja koulun yhteistyöstä. Hän ilmaisi kaipaavansa opettajien ja vanhempien yhteistyön lisäämistä. Kokous kestitkin koko päivän ja puheenvuoroja käytettiin ”tavattoman” runsaasti.¹¹⁹ Lauttakylä-lehti uutisoi uuden ”elävämmän” vaiheen alkaneen Vampulan kansakoululaitoksessa.¹²⁰

---

119 Kansakoululautakunnan pöytäkirja 3.6.1946, Vampulan kunnanviraston arkisto.

120 Lauttakylä-lehti, kesäkuu 1946; Vastaavanlaisia kansakoulukokouksia pidettiin myös muualla. Niissä ei kuitenkaan keskusteltu vanhempien ja opettajien tulehtuneista suhteista, vaan mm. kristinuskon merkityksestä ja uskonnonopetuksesta (ks. esim. VP Turun alaosaston kuntamappi 13, Suodenniemi ja Suoniemi, KA).

4. Syitä puhdistuspyrkimysten vähäisyyteen ja epäonnistumiseen

Työväenpuolueiden väliset ristiriidat vaikuttivat koulukysymyksiin. Kuntien koululautakunnissa ja koulujen johtokunnissa kansademokraatit eivät päässeet tavoitteisiinsa, koska sosiaalidemokraatit asettuivat usein vastustamaan heidän pyrkimyksiään. SKDL:n ja SDP:n eripura näkyi myös kiistanäköisesti työväentalojen omistuksesta. Hävinnyt osapuoli hankki yleensä itselleen oman talon. Kuva Jyskän SKDL:n työväentalon vihkiäisistä 23. helmikuuta 1947.

Kansan Arkisto.

4.1 Opettajien kohdistuneiden puhdistuspyrkimysten vähäisyys

Sodanjälkeisiä poliittisia puhdistuspyrkimyksiä Suomessa on vaikea ymmärtää ottamatta huomioon sotia edeltänyttä aikaa, jolloin kommunistien toimintaa oli yritetty tukahduttaa. Väli rauhan solmimisen jälkeen osa kommunisteista koki itsensä voittajiksi sodassa, jota »valkoinen Suomi» oli käynyt »työläisten isänmaata» vastaan. Joillekin tilanteessa oli vuoden 1918 lopputuloksen kumoamisen tuntomerkkejä; hävinneitä voitiin syyttää väärästä politiikasta ja vaatia heitä siitä vastuuseen. Kansalaissodan tuomiot muistettiin yli neljännesvuosisadan takaa.¹ Vielä selvemmin mielessä olivat kuitenkin lapualaisaikana koetut vääryydet. Väärinkohdellut vaativat entisiä vainoajiaan vastuuseen: virkamiehet, jotka olivat ottaneet osaa »lapualaihulinoihin», eivät enää olleet sopivia hoitamaan virkojaan. Heidät yritettiin erottaa. Kun lait eivät hävitystä sodasta huolimatta mahdollistaneet erottamisia, turvauduttiin ulkoparlamentaariseen toimintaan ja painostamiseen.

On vaikea ratkaista täsmällisesti, missä määrin sodanjälkeiset puhdistuspyrkimykset vastasivat kommunistien tavoitteita. Äärivasemmisto hyökkäsi taantumuksellisia vastaan lehdissään ja joukkokokouksissa, joissa mm. tunnettuja sosiaalidemokraatteja leimattiin sodanlietsojiksi ja »ohraoiksi». Kommunistit väittivät syytösten olleen spontaaneja, SKP tai SKDL ei ollut heidän mukaansa niitä järjestänyt. Kuitenkin äärivasemmiston lehdistö, etenkin *Vapaa Sana*, viitoitti suuntaa puhdistuspyrkimyksille. Vastustajien johtohahmojen syntejä ruodittiin lehdissä yksityiskohtaisesti, ja sitä kautta lukijakunta sai käsityksen siitä, millaisilla perusteilla puhdistuksia voisi yrittää toteuttaa myös muualla. Äärivasemmiston julkinen toiminta rohkaisi monia puhumaan puhdistuksista viitaten jäsenyyteensä SKDL:ssä tai SKP:ssä.²

Osa puhdistusliikchedinnästä organisoitui kommunistien ohjeiden mukaan toimivaksi joukkoliikkeeksi, kuten keväällä 1946. Vaikka SKP:n päätavoitteena tuolloin oli vauhdittaa lainsäädännön muuttamista, monet osallistujat luulivat ottaneensa osaa käytännön puhdistustoimiin ja uskoivat vaatimiensa erotta-

---

1 Kansalaissodan vääryyksiä yritettiin korjata mm. sotasyllisyyssyyskysymyksessä. Esimerkiksi Porin ja sen ympäristön entiset punakaartilaiset vaativat tuomioita sotasyllisille vedoten kansalaissodan tuomioihin: »Vuonna 1918 kun meitä työläisiä tuomittiin, oli tuomio yksinkertainen, vietiin kuopan reunalle, pieni annos nikkeliä, sillä selvä. Näin tehtiin tuhansille. Me punakaartilaiset emme vaadi verituomiota nyt vuonna 1945 sotasyllisille, vaan ankaran työntuomion.» (Porin Punakaartilaisosaston julkilausuma 4.12.1945, Ka.)

2 Esimerkiksi Kassu Haapanen (1979, 46–47) on kuvannut toimintaansa sodan jälkeen Rovaniemen järjestysviranomaisten avuksi perustetuissa »katujyryissä» ja sitä, kuinka jotkut uhkailivat jäsenkirjoillaan pystyvänsä erottamaan viranomaisia. Hyökkäyksistä sosiaalidemokraatteja vastaan ks. Soikkanen 1991, 91.

misien toteutuvan. Myös sotasyllisten tuomitsemista vaativissa joukkokokouksissa näkyi kansanliikkeen luonne. Niissä uhattiin, että ellei syllisiä tuomita, niin ”kansa” itse lähtee heitä rankaisemaan.³ Osa puhdistuspyrkimykseen osallistuneista toimi sen sijaan joukkoliikkeiden ulkopuolella uskoen ajavansa uuden suunnan etuja. He ilmiantoivat poliittisia vastustajiaan ja yrittivät painostaa näitä eroamaan viroistaan tai muuttamaan asennoitumistaan. Juha Siltala on osoittanut, ettei vuoden 1930 poliittinen terrori ollut sarja paikallisia spontaaneja vihanpurkauksia, vaan organisoitua toimintaa.⁴ Myöskään sodanjälkeisiä puhdistuspyrkimyksiä ei voi pitää täysin spontaaneina paikallisina ilmiöinä. SKP piti puhdistuksia välttämättöminä ja organisoi joukkoliikkeen vaatimaan niitä, mutta sillä ei ollut yhtenäistä suunnitelmaa. Ääri-vasemmiston puhdistushenkiset kirjoitukset ja puheet saivat kuitenkin jotkut konkreettisiin toimiin asian edistämiseksi.

* * *

Sodanjälkeinen uusi poliittinen suuntaus otti virkamieskunnan puhdistamisen tavoitteekseen. Tappiollinen sota ja SKDL:n vaalivoitto vuoden 1945 eduskuntavaaleissa näyttivät antavan siihen mahdollisuuden. Kommunistit uskoivat uuden tilanteen pakottavan muut puolueet yhteistyöhön SKDL:n kanssa. Siihen luotti myös valvontakomission puheenjohtaja Andrei Zdanov, joka näki kansanrintaman mahdollisuutena luotsata Suomi »uusdemokratiaan». Kolmen suuren puolueen, SKDL:n, SDP:n ja maalaisliiton, yhteistyön piti toteuttaa kommunistien tavoitteet, koska niillä oli kolmen neljäosan enemmistö eduskunnassa.

Sodanjälkeinen tilanne edellytti henkilövaihdoksia yhteiskunnan johdossa. Uuden suunnan edustajien nostaminen ministeriöiden ja keskusvirastojen johtoon osoitti halua poliittiseen uudelleenorientoitumiseen. Kommunistit uskoivat virkakunnan demokratisoinnin toteutuvan ylhäältä päin: ministerien ja pääjohtajien piti ulottaa uudistukset koko henkilökuntaan. Kommunisteille ja muille äärimmäiseen vasemmistoon kuuluville sodanjälkeiset vuodet olivat toivon aikaa, koska he uskoivat muuttavansa yhteiskuntaa paremmaksi. Lähinnä taloudelliset syyt olivat aiemmin estäneet työväenluokan lasten kouluttautumisen, mutta myös koululaitoksen porvarillisia arvoja oli vierastettu. Väli rauhan solmimisen jälkeen ääri-vasemmisto alkoi vaatia koulun demokratisoimista. Se toivoi, että koko kansaa voitaisiin alkaa kasvattaa toisin

3 Ministeri Eino Kilven mielestä liike ei ollut kokonaan SKDL:n ohjattavissa, vaan se lähti alhaalta päin. Sisäministeri Yrjö Leino väitti hallituksessa, että SKDL oli jopa yrittänyt estää kokouksia. Leinoa ei kuitenkaan uskottu. (Ks. Soikkanen 1991, 75.); Kun osa sotasyllisistä päästettiin vapaalle jalalle, kommunistit käynnistivät kansalaiskokoukaskampanjan. Marraskuun lopun ja joulukuun alun aikana pidettiin 263 kokousta eri paikkakunnilla. Sotasyllisyyskysymys antoi kommunisteille syyn organisoida suuria joukkokokouksia. Niiden avulla levitettiin puhdistusmielialaa kannattajien keskuudessa.

4 Lapuan liikkeen johto sekaantui 70 terroristapaukseen. Yli puolet kaikista kyydityksistä oli 12 kiinteähkön miesjoukon vastuulla. Siltala on tulkinnut 72 % kyydityksistä organisoiduiksi. Näin hän kumoaa väitteen, että kyyditykset olivat spontaaneja paikallisia ilmiöitä. (Siltala 1985, 201, 211, 215–231, 359–367.)

kuin aiemmin – SKP:n ja SKDL:n julkilausumissa ja kannanotoissa koulutukseen kiinnitettiinkin runsaasti huomiota. Muuttumattomuus alkoi kuitenkin paljastua vuosien 1945–46 aikana. Omat miehet oli saatu koululaitoksen johtoon, mutta he eivät pystyneet vaikuttamaan käytännön kasvatustyöhön, koska virkamiehet pystyivät hiljaisella vastustuksella tyrehtyttämään äärivasemmiston vaatiman koululaitoksen demokratisoimisen. SNS:n vaikutusyritykset kouluun epäonnistuivat, eivätkä kouluhallituksen tarkastajatkaan suostuneet toimimaan uuden pääjohtajansa hengessä. Myös huonot kokemukset yhteistyöstä opettajien ja johtokuntien jäsenten kanssa palauttivat SKP:n valistusjaoston maan pinnalle. Omienkin kaadereiden rekrytoiminen virkakuntaan kaatui pätevyysvaatimuksiin.

Kun äärivasemmisto ei saanut muutettua yhteiskuntaa hallituskumppaneiden avulla, se kovensi otteitaan. Keväällä 1946 SKP pyrki joukkoliikkeellä painostamaan sosiaalidemokraatteja ja maalaisliittoa toteuttamaan kolmen suuren puolueen yhteistyöjulistuksen tavoitteita. Samalla hyökättiin myös entisellään säilynyttä virkamieskuntaa vastaan. Joukkoliike kuitenkin epäonnistui, ja SKP joutui palaamaan vanhalle linjalleen, koska puoluejohto pelkäsi hallitusyhteistyön kariutumista ja Neuvostoliittokin viestitti, ettei liikettä sellaisenaan kannattanut jatkaa. Jäsenistölle suunnanmuutoksesta ei kerrottu, vaan sitä kehoitettiin jatkamaan toimia. Mitään konkreettisia ohjeita liikkeen jatkamiseksi ei kuitenkaan annettu, mikä aiheutti epätietoisuutta kannattajien keskuudessa.

Kommunistien vastustajat väittivät, että SKP:n järjestämässä liikehinnässä oli paljon samaa kuin Lapuan liikkeessä: kumpikin hyödynsi ulkoparlamentaarisia painostuskeinoja ja vetosi »kansan tahtoon», ja kummassakin jäsenet ajattelivat edustavansa ainoaa oikeaa isänmaallisuutta.⁵ Varsinkin SDP:n »varjoslaiset» rinnastivat äärivasemmiston puhdistusliikehinnän Lapuan liikkeeseen. Kevään 1946 joukkoliikkeen aikana Janne Hakulinen vertasi SDP:n puoluetoimikunnassa SKDL:n pyrkimyksiä joidenkin kansakoulunopettajien erottamiseksi Lapuan liikkeen toimiin.⁶ SDP:n ylimääräisen puoluekokouksen jälkeen taistelevan sosiaalidemokratian juhlassa syyskuussa Unto Varjonen jatkoi kommunistien ja lapualaisten rinnastamista, ja Suomen Sosialidemokraatti julkaisi Varjosen hyökkäyksen kommunisteja vastaan.⁷ Sosiaalidemo-

5 Sosiaalidemokraatit käyttivät vuoden 1945 vaalipropagandassa samankaltaisuutta hyväkseen rinnastamalla kommunistit IKL:läisiin. ”Tri Jekyll ja mr. Hyde” -nimisessä propagandakirjasessa arvosteltiin erityisesti sitä, että kommunistit esiintyivät koko kansan nimissä IKL:n tapaan. Kirjasessa oli väitteitä siitä, että kommunistit käyttivät samanlaisia menetelmiä kuin lapualaiset aikoinaan: kummatkin yrittivät syrjäyttää vastustajansa laittomin keinoin ja leimasivat nämä ”kirosanalla”. Aikaisemmin kirosanana käytettiin kommunismia – kommunisteilla kirosana vaihtui fasismiksi. Kyseistä propagandakirjasta ei kuitenkaan levitetty kovin paljon, koska sen katsottiin rikkovan työväenliikkeen yhtenäisyyttä. (Ks. Soikkanen 1991, 51)

6 Janne Hakulinen tarkoitti Uudenkaupungin yhteislyseon rehtori Arvo Juvalan erottamisvaatimuksia, vaikka kansalaiskokouksen nimilistaan Juvala oli kirjattu kansakoulunopettajaksi. ”Jos esim. tuolla Uudessakaupungissa vaaditaan jossain kokouksessa kansakoulun opettajien erottamista, niin joutuu kysymään, onko tämä demokraattista oikeutta”, ihmetteli Hakulinen, ja jatkoi, että sosiaalidemokraattien on ”torjuttava kaikki tämänlaatuiset pyrkimykset, jotka ovat niin tunnusomaisia lapualaiskauden ajoille.” (SDP:n puoluetoimikunnan pöytäkirja 3.6.1946, TA.)

7 Puheessaan Varjonen korosti kommunistien esiintyneen samalla lailla demokraatteina kuin aiemmin lapualaisetkin (Suomen Sosialidemokraatti 23.9.1946).

kraatit asettuivat näkyvästi vastustamaan puhdistusliikehdintää korostamalla demokratian ja kansalaisvapauksien säilymisen tärkeyttä.

Vuonna 1946 SKP:n johto luopui toiveista saada ajatuksiaan välitettyä muille koululaitoksen avulla. Tämä näkyy valistusjaoston pöytäkirjoista, joista loppuivat viittaukset puolueen ulkopuoliseen kasvatustyöhön. Puolueessa ei sen jälkeen jaksettu innostua koulukysymyksistä, sillä ne katsottiin suhteellisen vähäpätöisiksi asioiksi verrattuna muihin ajankohtaisiin kysymyksiin. SKDL sen sijaan pyrki vaikuttamaan koulutukseen pääasiassa valistusjaostonsa kautta. Nopean uudistamisen kariuduttua SKDL kehotti jäseniään muuttamaan koulua sisältäpäin: oli valittava kansandemokraattien kannalta sopivia opettajia, ja taantumuksellisia pidettyjen opettajien asennoitumista oli muutettava valistuksen avulla. SKDL yritti kesästä 1946 lähtien edetä koulun uudistamisessa pienin askelin mm. kehottamalla jäseniään keskustelemaan taantumuksellisten opettajien kanssa, jotta nämä muuttaisivat kantaansa.⁸ SKP:n vuoden 1944 puoluetoimikunnan julistuksessa ja SKDL:n vuoden 1945 vaaliohjelmassa olleilta jyrkiltä vaatimuksilta fasististen opettajien erottamisista putosi näin pohja pois, mikä aiheutti epätietoisuutta kannattajien keskuudessa.

Elokuussa 1946 pääministeri Pekkala johti Suomen valtuuskuntaa Pariisiin rauhankonferenssissa, jossa Suomen lähetystö esitti korjauksia rajoihin ja sotakorvauksiin. Neuvostoliiton Suomea arvostelevat kannanotot synnyttivät maassamme ns. rauhankriisin. Kommunistit syyttivät Suomen valtuuskunnan vahingoittaneen maiden välisiä suhteita. Kriisin aikana monet poliittiset ryhmät, erityisesti SDP:n oppositio, vieraantuivat kansandemokrateista. Sosiaalidemokraatit ja oikeisto lähestyivät toisiaan. Myös presidentti Paasikivi etäännyi entisestään kommunisteista, joiden toiminta oli hänen mielestään ollut epäisänmaallista.⁹ SKP:n johto ymmärsi poliittisen tilanteen muuttuneen, mutta osa jäsenistöstä uskoi vielä kolmen suuren puolueen sopimuksen toteutumiseen. Poliittinen oikeisto ja varsinkin kokoomus edustivat sille edelleen taantumusta, kun taas hallituskumppaneiden uskottiin olevan sopimuksen takana. Vuoden 1946 takaiskuja ei haluttu tunnustaa. Kokoomuksen toimia arvosteltiin, koska se oli käyttänyt kampanjassaan julisteita, joiden henki oli hallituksen ja demokraattisen suuntauksen vastainen.¹⁰ Myös opettajista tehdyissä ilmiannoissa ja ilmoituksissa todettiin, että hallituksenvastaisuus on osoitus epädemokraattisuudesta.

8 SKDL:n valistusjaoston ohje kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille 13. heinäkuuta 1946, Koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, SKDL:n valistusjaosto, Ka.

9 Ks. Aaltonen 1993, 145; JKP 1985, 356–357.

10 SKP:n Kymnlaakson piirijärjestön toimintakertomus vuodelta 1946 kertoo kuvaavasti edellisvuodelta peräisin olevan ajattelutavan siirtymisestä uuteen poliittiseen tilanteeseen. Hallituksen ja presidentin vaihdokset tulkittiin demokratian voitoksi, jonka seurauksena taantumus kohdisti taistelunsa hallitusta ja kolmen suuren puolueen yhteistyösopimusta vastaan. Toimintakertomuksessa todettiin saavutukset mutta vaiettiin tappioista: joukkovoimalla oli saatu parannuksia työlainsäädäntöön, ja työläisten liikehtimisen nähtiin vaikuttaneen myös vuosilomalain ja lain tuotantokomiteoista läpimenoon. (SKP:n Kymnlaakson piirijärjestön toimintakertomus 1.1.–31.12.1946, SKP:n kaaderijaosto, Emp. I/g-Kym., Ka.)

Vuoden 1946 jälkipuoliskolla kommunistien ja sosiaalidemokraattien välejä kiristivät villit lakot. Heinäkuussa oli tullut voimaan ns. linnarauha, joka hidasti hintojen nousua. Sosiaalidemokraatit epäilivät kommunistien pelaavan sen avulla. Kommunistit tukivat linnarauhaa julkisesti, mutta SDP epäili heidän vaativan palkankorotuksia työpaikoilla. Myös oikeisto nousi avoimesti vastustamaan kommunistien toimia. Kokoomuksen eduskuntaryhmä teki välikysymyksen valtiollisen poliisin menettelytavoista.

Ääri vasemmisto vaati kuitenkin edelleen virkamieskunnan puhdistamista. Yhtäältä vaatimukset olivat kuitenkin vain retoriikkaa, jolla pidettiin yllä poliittista painetta vastustajien keskuudessa – uskottiin, etteivät vastustajat lähtisi vastahyökkäyksiin, kun he joutuivat olemaan puolustuskannalla. Toisaalta vaatimuksilla pyrittiin edistämään uuden virkamieslain hyväksymistä. Se kuitenkin viivästy, koska presidentti Paasikivi kieltäytyi esittelemästä lakia.

Kansandemokraattien toimet koulujen johtokunnissa, koululautakunnissa tai kunnanvaltuustoissa eivät tuoneet toivottua tulosta. Joidenkin mielestä opettajat jatkoivat koulunpitoa entiseen tapaan: he syrjivät työläisoppilaita eivätkä lakanneet politikoimasta koulussa. Kun koulun muuttaminen ei näyttänyt sisältäpäin onnistuvan, jotkut ääri vasemmiston kannattajat turhautuivat ja alkoivat toimia oma-aloitteisesti. Kun laillista järjestystä vastaan ei kansanrintamayhteistyön kariutumisen pelossa voitu nousta, puhdistuksia piti valmistella valtiollisen poliisin avulla. Sen uskottiin pystyvän auttamaan poliittisten vastustajien kompromettoimisessa. Aiemmin oli uskottu, että opettajien erottamiset saataisiin toteutettua virallisesti kouluhallituksen ja opetusministeriön avulla. Kun niin ei ollut tapahtunut, alettiin ilmiantoja tehdä Valpolle, jonka etsivillä ei ollut pyrkimystä ymmärtää opettajia kuten kouluhallituksen tarkastajilla. Kevään 1946 liikehdinnän yhteydessä tapahtuneesta nimien keräämisestä otettiin mallia.

Monet ilmiantajat uskoivat, että Valpon etsivät pystyisivät painostamaan virkamiehiä jättämään työnsä. Poliittinen tilanne oli kuitenkin erilainen kuin 1930-luvun alussa, jolloin etsivä keskuspoliisi oli antanut tukensa Lapuan liikkeen toimille. Kommunistiseksi muuttuneen Valpon laajan vastustuksen vuoksi etsivät eivät voineet näkyvästi väärinkäyttää valtaansa, vaan he joutuivat tyytymään epävirallisiin painostuskeinoihin, jotka vain harvoin tuottivat toivottua tulosta. Valpoa ei sitä paitsi kiinnostanut kompromettoivan aineiston kerääminen opettajista, koska sillä oli tärkeämpääkin tekemistä. Valpon etsivien viralliset vaikutukset jäivät vähäisiksi: yhtään opettajaa ei erotettu virastaan Valpon hankkimien tietojen avulla. Muutamissa tapauksissa Valpo yritti vaikuttaa opettajiin kouluhallituksen pääjohtajan kautta, mutta se ei kuitenkaan tuottanut tulosta. Etsivien epävirallinen painostus saattoi saada opettajan hakeutumaan toiselle paikkakunnalle, mutta sitä ei pysty tietämään varmasti. Etsivien toiminta jätti silti jälkensä myös kouluissaan pysyneisiin opettajiin. Vaikka Valpo keräsi suhteellisen vähän tietoa opettajista, huhut sen toimista levisivät laajalti. Pelon ilmapiirin voikin olettaa vaikuttaneen opettajakunnassa enemmän kuin Valpon varsinaisten toimien.

Opettajakunnan puhdistamispyrkimykseen osallistuneiden valpolaisten kannustimena ei ollut henkilökohtainen kosto: he eivät yrittäneet saada entisiä opettajiaan vastuuseen. Etsivillä oli sitä paitsi vain vähän omakohtaisia kokemuksia opettajista, koska opintie oli jäänyt useimmilla pelkkään kansakouluun. Valpon etsivien toimintaa voi yrittää selittää poliittisilla motiiveilla, olihan valtaosa opettajakunnan seurantaan osallistuneista etsivistä kommunisteja.

Kommunistietsivien kiinnostus opettajien toiminnan seuraamiseen lisääntyi kesän 1946 jälkeen. SKP:n johdon ei tiedetä antaneen varsinaisia ohjeita virkamieskunnan puhdistamiseksi, mutta epävirallisen puhdistuskehotuksen saattoi lukea vaikka Kommunisti-lehdestä, jossa siteerattiin Ville Pessin 30. kesäkuuta 1946 puolueuuvostossa pitämää puhetta. Pessin mielestä virkamiesten ei voinut sallia asennoituvan maan virallista suuntausta vastaan. Hallitusta vastustavat virkamiehet oli poistettava tehtävistään, Pessi vaati. Valpon etsivät yrittivät vastata toiminnallaan puolueelle ja sen pääsihteerille. Useimmat heistä olivat olleet yli vuoden Valpon palveluksessa mutta tehneet vain muutamia ilmoituksia opettajista. Seuraavan puolentoista vuoden aikana kymmenet opettajat joutuivat heidän ilmoitustensa tai tutkimustensa kohteeksi. Valpon kiinnostuksen kasvuun vaikutti kuitenkin enemmän ilmiantojen lisääntyminen kuin se, että asia muuten olisi tullut merkityksellisemmäksi.

Kaikesta huolimatta opettajien seuranta jäi laimeaksi. Vain muutama etsivä paneutui opettajien tekemisten ja sanomisten tutkimiseen ja yritti saada heitä erotetuksi viroistaan. Usein etsivät jättivät viemättä jutun loppuun asti, mikä asettaa heidän poliittiset motiivinsa kyseenalaisiksi. Toisaalta valtiollisen poliisin tehtävä oli harjoittaa seurantaa ja kerätä materiaalia myöhempää käyttöä varten eikä puuttua kaikkiin asioihin. Uralla etenemisen voi päätellä olleen etsivien todennäköisin motiivi ilmoitusten tekemiseen, sillä epäpätevät ja ylimääräisillä vakansseilla olleet etsivät pyrkivät lunastamaan paikkansa Valpossa. Yhteiskunnan eri alueilla, myös koulussa, piilevän taantumuksen paljastamisella he uskoivat saavuttavansa esimiestensä hyväksynnän. Valpon voimattomuus aiheutti kuitenkin pettymyksiä ilmiantajille, sillä he olivat uskoneet nopeisiin muutoksiin. Vaikka kouluviranomaiset eivät olleet puhdistushaluisia eikä opettajia saatu erotettua, etsivät jatkoivat opettajien taustojen selvittämistä. Tietoja koottiin myöhempää käyttöä varten. Niitä olisi tarvittu, jos uusi virkamieslaki olisi hyväksytty.

Vuodenvaihte 1946–47 oli vilkkainta aikaa Valpolle opettajien toiminnan seuraamisessa. Ilmiantojen määrä Valpoon kasvoi ja Valpon etsivät tutkivat monien opettajien toimia. Marraskuun 1946 ja seuraavan vuoden helmikuun välisenä aikana etsivät tekivät 40 ilmoitusta, joissa käsiteltiin 46 opettajan toimia. Se on noin kolmannes kaikesta opettajakuntaa koskevasta ilmoittelusta.

TAULUKKO 1. Opettajista kouluviranomaisille (kouluhallitukseen tai opetusministeriöön) tehtyjen poliittisten kanteluiden sekä valtiollisen poliisin ilmoitusten lukumäärät (yht. 148).¹¹

		KOULUVIRANOMAISET	VALTIOLLINEN POLIISI
1945	huhtikuu	1	0
	toukokuu	0	0
	kesäkuu	1	0
	heinäkuu	0	1
	elokuu	1	0
	syyskuu	0	0
	lokakuu	3	0
	marraskuu	2	1
	joulukuu	1	0
1946	tammikuu	0	2
	helmikuu	3	1
	maaliskuu	1	2
	huhtikuu	1	4
	toukokuu	0	4
	kesäkuu	0	3
	heinäkuu	1	2
	elokuu	0	2
	syyskuu	0	5
	lokakuu	0	4
	marraskuu	0	15
	joulukuu	0	9
1947	tammikuu	0	10
	helmikuu	2	6
	maaliskuu	2	2
	huhtikuu	1	12
	toukokuu	0	7
	kesäkuu	0	2
	heinäkuu	0	0
	elokuu	0	0
	syyskuu	0	2
	lokakuu	1	7
	marraskuu	0	2
	joulukuu	0	8
1948	tammikuu	0	3
	helmikuu	0	0
	maaliskuu	0	4
	huhtikuu	0	1
	kesäkuu	0	4

Lähteet: Valtiollisen poliisin arkisto (VP kotelot 33 ja 34 sekä alaosastojen mapit), opetusministeriön arkisto (kirjediaarit) ja kouluhallituksen arkisto (kirjediaarit ja tarkastuskertomukset), KA.

11 Taulukossa on otettu huomioon vain viranomaisten ensimmäinen puuttuminen opettajan toimintaan. Joistain opettajista tehtiin useita kanteluja ja ilmoituksia, ja joskus ne suunnattiin eri viranomaisille. Ensimmäinen reagointi opettajan toimintaan on kuitenkin tulkittava merkityksellisimmäksi. Myöhempien yhteydenottojen jättämistä ajoituskuviosta pois puoltaa

Opettajat ei ollut ainoa ryhmä, josta tehtiin ilmiantoja. Kaikkein laajamittaisin ilmiantojen suma liittyi asekatkentuun. Keväällä 1945 valvontakomissio ja Valpo alkoivat saada ilmoituksia asekatkoista, ja syksyllä 1945 Valpalle tuli ilmiantoja päivittäin. Loppukesällä 1945 asekatkentuun tutkimaan perustetun sisäasiainministeriön tutkintaelimen tutkijat olivat käsitelleet yhteensä 1 560 kirjattua ilmiantoa. Asekatkentuun takia tehdyt pidätykset keskittyivät kesän 1945 ja seuraavan vuoden kevään väliseen aikaan. Kesäkuussa 1946, jolloin joukkoliikkeitä huipentui, asekatkentuun pidätyksien määrät romahtivat. Niitä tehtiin harvakseltaan kesäkuuhun 1948 saakka.¹²

Ilmiantoja tehtiin myös vankeinhoitolaitoksen viranomaisten toiminnasta. Entiset vangit tekivät ilmiantoja ja paljastuksia komiteoille, jotka selvittivät vankeinhoitoon liittyviä kysymyksiä. Vankiloiden tutkimustoimiston laatiman selvityksen mukaan vankiloissa oli tapahtunut noin 2 000 yksilöityä pahoinpitelytapausta sekä väärinkäytöksiä elintarvikehuollossa, sairaanhoidossa ja taloudenpidossa. Vankeinhoitoviranomaisia tuomittiin sakko- ja vapausrangaistuksiin, ja lisäksi tutkimustoimisto esitti 55 henkilön viraltapanao. Myös vankeinhoitoviraston ylijohdaja Armas Arvelo ja Sukevan keskusvankilan johtaja Sigge Autio joutuivat eroamaan vankeinhoitoon kohdistetun kritiikin vuoksi.¹³

Vaikka monet opettajat olivat syyllistyneet oppilaidensa ruumiilliseen kurittamiseen, ei heitä erotettu, vaan he saivat yleensä huomautuksen.¹⁴ Koululaitoksessa tapahtuneisiin pahoinpitelyihin suhtauduttiin eri tavoin kuin vankeinhoitolaitoksessa, koska lapsiin kohdistetut väkivaltaisuuDET olivat lievempiä ja vaikeammin todistettavissa, eivätkä lapset osanneet samalla lailla vaatia pahoinpitelijöitään vastuuseen kuin aikuiset. Lisäksi, vaikka laki kielsi lasten ruumiillisen kurituksen koulussa, hyväksyivät monet vanhemmat sen vielä kasvatukseen. Usein nekään vanhemmat, jotka olisivat halunneet nostaa lapsensa pahoinpitelystä suuremman jutun, eivät uskaltaneet, koska kouluhallituksen tarkastaja oli jo langettanut opettajalle tuomion – tosin hyvin lievän.

Vankeinhoitolaitokseen ja asekatkentuun liittyneet ilmiannot osoittivat jo ennen kevään 1946 joukkoliikettä, että tavalliset ihmiset voivat vaikuttaa yhteiskunnan demokratisoimiseen, kun sillä tarkoitetaan vanhaan politiikkaan sitoutuneiden saattamista vastuuseen teoistaan. Sekä asekatkennästä epäiltyjen että vankeinhoitolaitoksen virkailijoiden kohdalla ihmiset tiesivät minne toimittaa ilmiantonsa, sillä tutkimuksia varten oli perustettu omat tutkintaelimensä. Opettajista tehdyt ilmiannot olivat vähäisempiä kuin asekatkoista ja vankilaviranomaisista tehdyt, koska politikointi kouluissa ei ollut samalla

---

sekin, etteivät ne yleensä olleet "ilmiantavia" vaan lähinnä kyselyjä tutkimusten etenemisestä. Valpon etsivä saattoi yhdessä ilmoituksessa käsitellä useampia opettajia, mikä selittää ilmoitusten ja niiden kohteina olevien opettajien lukumäärien erot. Valpon ilmoitukset tehtiin yleensä lukukausien aikana. Heinä–elokuussa Valpo teki vain kolme ilmoitusta – nekin kevään 1946 joukkoliikkeen jälkimainingeissa. Ks. LIITE 3, jossa on kuvattuna kouluviranomaisille tehdyissä kanteluissa ja Valpon ilmoituksissa olleiden opettajien lukumäärät.

12 Lukkari 1984, 212–213, 239; Smirnov 1996, 78–83; Kevään 1946 joukkoliikkeen listoilla kolmen opettajan erottamisperusteisiin kirjattiin osallisuus asekatkentuun. Kokouksissa olleiden mielestä asekatkentuun osallistumalla opettajat olivat osoittaneet soveltumattomuutta työhönsä. Valtaosa valtiollisen poliisin asekatkentuun liittyvistä opettajailmoituksista tehtiin vuoden 1947 tai 1948 aikana, jolloin syytetyt opettajat jo odottivat tuomioitaan.

13 Ks. Selovuori 1993, 141–142; Ylikangas 1996, 872.

14 Ks. esim. Saima Koskisen ja K.S. Luukolan tapaukset.

lailla laitonta kuin aseiden kätkeminen tai vankien pahoinpitely. Asekätkennän selvittäminen oli myös ulkopoliittisesti välttämätöntä, mitä virkamieskunnan uusiminen ei ollut. Opettajista tehtyjen ilmiantojen vähyys johtui osaltaan siitä, ettei heistä suoranaisesti kehoitettu tekemään ilmiantoja tai kanteluita; SKDL:n valistusjaosto neuvoi jäseniään hoitamaan asian koulun sisällä. Opettajia koskevien ilmiantojen tekemisestä vähensi myös epätietoisuus siitä, kenelle ne olisi pitänyt suunnata. Lisäksi ilmiantojen vähyyteen saattoi vaikuttaa tietämättömyys siitä, miten opettajan saisi poistettua virasta.

Opettajien ilmiantajilla näyttää olleen vanhoja kaunoja opettajia kohtaan. Yleensä kaunat juonsivat juurensa paikkakunnan poliittisista vastakkainasetteluista. Taustalla nähtiin yhteiskunnallinen eriarvoisuus: keskiluokkaiset opettajat olivat suhtautuneet työläisiin tai näiden lapsiin alentuvasti ja muutenkin vaikeuttaneet heidän elämäänsä. Usein opettajia syyttivät entiset oppilaat. Syytösten kohteeksi joutuneet opettajat olivat työskennelleet jopa vuosikymmeniä samassa koulussa, joten katkeruutta opettajaa kohtaan oli saattanut kertyä kahdelle sukupolvelle.

Opettajat joutuivat syytetyiksi varsinkin maaseudulla, missä opettajan asema oli merkittävämpi kuin kaupungeissa. Aiemmin työväestö ei ollut voinut puuttua opettajien toimiin. Sodanjälkeinen aika antoi tilaisuuden purkaa patoutunutta katkeruutta, kostaa aiemmin koettuja vääryyksiä ja vaatia opettajia vastaamaan teoistaan. Syytöksillä pyrittiin myös kohti oikeudenmukaisempaa koulua – opettaja piti saada suhtautumaan tasapuolisesti kaikkiin oppilaisiin ja näiden vanhempiin.

Puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneet opettajat olivat iäkkäitä, keskimäärin hieman yli 50-vuotiaita, mikä vahvistaa käsitystä, että heidän ilmiantajensa päämotiivina oli vanhojen vääryyksien kostaminen. Alle 40-vuotiaita opettajia puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneiden joukossa oli vain kymmenkunta. Nuoret, sodan käyneet miesopettajat eivät olleet vielä ehtineet saada samanlaista asemaa paikkakunnalla kuin pitempään toimineet kollegat. Vaikka monet nuoret opettajat olivat olleet innokkaita suojeluskuntalaisia, AKS:läisiä ja IKL:läisiä, ei heitä pyritty kompromettoimaan sodan jälkeen. Heistä ei tehty ilmiantoja valtiolliselle poliisille, eikä heistä kanneltu kouluhallitukselle tai opetusministeriöön. Asiaan voi yrittää löytää selitystä siitä, etteivät nuoret opettajat olleet vielä asettuneet aloilleen. Heihin kohdistuneiden puhdistuspyrkimysten laimeus selittynee kuitenkin sillä, etteivät he olleet ehtineet saada paikkakunnalla vihamiehiä samalla lailla kuin vanhat opettajat. Nuorilla ei ollut poliittista painolastia kansalaissodan eikä juuri oikeisto-radikalisminkaan ajoilta. Vanhojen vääryyksien kostaminen puhdistuspyrkimykseen osallistuneiden motiivina nousee esiin myös tarkasteltaessa opettajien ikien yhteyttä asekatkentaan ja puhdistuspyrkimyksiin: Valpon seuraamat asekatkentaan syyllistyneet opettajat olivat iäkkäämpiä kuin muut asekatkennästä tuomitut opettajat. Kun iäkkäämmät opettajat jatkoivat asekatkenta-syytöksistä huolimatta työtään, heistä yritettiin päästä eroon muilla keinoin – nuorempien kohdalla asia jätettiin sikseen.

Valtiollisen poliisin suorittamaa opettajakunnan tarkkailua voi verrata

uskonyhteisöjen seurantaan, joista Valpon etsivät tekivät 65 ilmoitusta. Vaikka pappeja oli vähemmän kuin opettajia, yli puolta pienempi ilmoitusten lukumäärä kertoo papiston toiminnan kiinnostaneen etsiviä vielä vähemmän kuin opettajien. Papeista laaditut raportit käsitelivät samoja asioita kuin opettajista tehdyt ilmoitukset, eli neuvostovastaisuutta, hallituksen ja uuden suunnan vastaisuutta sekä asekatkentää. Pahoinpitelyihin ja painostamisiin pappien ei ilmoitettu syyllistyneen.¹⁵ Papeista tehtyjen ilmiantojen vähäisyys selittyy osaltaan sillä, ettei papin ja seurakuntalaisten välinen suhde ollut samalla lailla konkreettinen valtasuhde kuin vartijan ja vangin tai opettajan ja oppilaan välinen suhde. Vaikka pappia voi pitää paikkakunnan moraalisena auktoriteettina, ei häntä ollut pakko totella toisin kuin opettajaa koulussa tai vartijaa vankilassa. Sodan jälkeen vangit ja oppilaat tai näiden vanhemmat saivat mahdollisuuden käyttää hyväksi alistetun asemaansa alistajiaan vastaan – pappien toimintaan näin ei kuitenkaan voitu puuttua.

Vuoden 1947 kuluessa kommunistit alkoivat saada yhä enemmän vastustusta toimilleen. Kommunistien ja sosiaalidemokraattien kamppailu kiihtyi sosiaalidemokraattien käynnistettyä ”Jo riittää” -kampanjansa. Kommunistien kannatuksen laskun voi nähdä myös SAK:n vaalien tuloksesta – voittajia olivat sosiaalidemokraatit. SAK:n vaalitaistelun aikana puhkesi hallituskriisi, sillä hallituskumppanit olivat tyytymättömiä kansandemokraattien valta-asemaan. SDP ja maalaisliitto etsivät tilaisuutta irtautua hallitusyhteistyöstä, mutta kriisi ei aiheuttanut muutoksia hallituksen kokoonpanossa. Rauhansopimus Neuvostoliiton kanssa allekirjoitettiin helmikuussa, ja Suomi ratifioi sen huhtikuussa 1947. Valvontakomissio poistui maastamme syyskuun lopulla, ja marraskuussa kumottiin sotatilalaki, joka oli antanut hallitukselle mm. valtuudet pitää kansalaisia poliittisella päätöksellä turvasäilössä. Muutokset mahdollistivat erilaisen linjan myös Suomen sisäpolitiikassa. Kommunistit eivät voineet enää tukeutua välirauhansopimukseen ja valvontakomissioon, ja heidän vastustuksensa lisääntyi.

Äärivasemmiston johto oli yrittänyt säilyttää sen, mitä keväällä 1945 oli saavutettu. Se oli elätellyt toiveita asemien parantamisesta joukkoliikkeen tuella, mutta joutunut pettymään. Vaalit ja niissä saatu lisäkannatus näyttivät puoluejohdon ainoalta keinolta parantaa puolueensa asemaa, mutta kannattajakunta oli passivoitunut SKDL:n osallistuessa hallitusvastuuseen. Rivijäsenet olivat odottaneet tuloksia ylhäältä, ja kun niitä ei ollut tullut, puolueen kannatus oli alkanut horjua.¹⁶ Joulukuussa 1947 pidetyt kunnallisvaalit näyttivät kehityksen suunnan. SKDL:n äänimäärä laski 20 prosenttiin, kun taas SDP sai 25 prosenttia äänistä.

Helmikuussa 1948 SKDL:n valistussihteerien neuvottelukokouksessa todettiin opettajien suhtautuvan edelleenkin vihamielisesti SKDL:n toimintaan ja myönnettiin, ettei opettajistoa ollut onnistuttu muuttamaan.¹⁷ Opettajakuntaan

15 Helin 1996, 39–42. Asekatkentää lukuunottamatta Valpon ilmoitukset eivät johtaneet juridisiin toimenpiteisiin.

16 Jussila 1990, 117; Upton 1970, 208–209.

kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset jäivätkin sodan jälkeen Suomessa pelkäksi uhkailuksi. Muualla Euroopassa hävinneiden puolella olleet kokivat ankaran puhdistamisen: opetussuunnitelmat ja oppikirjat uusittiin, ja tuhannet opettajat joutuivat jättämään työnsä. Natsihallinnon kanssa yhteistyössä olleita opettajia erotettiin mm. Ranskassa. Kasvatusjärjestelmää ja opettajakuntaa vaihdettiin kuitenkin erityisesti Neuvostoliiton valtaapiiriin jääneillä alueilla – esimerkiksi Saksassa Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeellä miltei puolet opettajakunnasta erotettiin. 80 prosenttia saksalaisopettajista oli kuulunut kansallissosialistiseen puolueeseen tai sen organisaatioihin, ja liittoutuneiden denatsifikaatio-ohjeiden mukaan heidän olisi pitänyt menettää virkansa ja eläke-etuutensa. Sodan jälkeen opettajista oli kuitenkin pula ja saksalaislapset oli saatava irti toimettomuudesta, eikä kaikkia opettajia voitu siksi erottaa. Opettajapulasta huolimatta ranskalaiset antoivat vain joka neljännen opettajan jatkaa työtään, ja brittiläisellä vyöhykkeellä yli 25 000 opettajaa joutui eroamaan tai odottamaan tutkimusta. Yhdysvaltain vyöhykkeellä yli puolet opettajista oli yli 60-vuotiaita.¹⁸ Suomessa puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutui ammattinsa vuoksi vain alle kaksisataa opettajaa. Muutama opettaja vaihtoi poliittisen painostuksen vuoksi paikkakuntaa, mutta valtaosa jatkoi työssään. Suomi oli säilynyt miehittämättömänä eikä lakeja ollut muutettu, siksi ketään ei voitu erottaa virastaan poliittisilla perusteilla. Kouluhallituksen ja opetusministeriön virkamieskunta pystyi vastustamaan ääriivasemmiston vaatimia uudistuksia. Opettajakunta säilyi ennallaan ja oppikirjat saatiin puhdistettua vain pintapuolisesti.

Koulu-uudistus näytti jäävän SKDL:n viimeiseksi mahdollisuudeksi muuttaa koulua, ja valistusjaosto keskittyikin sen läpiviemiseen keväällä 1948. Henkisen työn neuvottelukunta oli Raoul Palmgrenin johdolla valmistellut vuonna 1947 julkaistun SKDL:n kulttuuripoliittisen ohjelman. Ohjelmassa vaadittiin koulu-uudistuksen toteuttamista: koululaitoksen järjestelmän ja hengen demokratisoimista, kaikille samanlaista oppivelvollisuuskoulua, yhteiskuntaopin opetusta erillään historiasta ja uskonnonvapauden toteuttamista irrottamalla koululaitos kirkon vaikutusvallasta.¹⁹ Tammikuussa 1948 SKDL:n valistusjaosto lähetti piireille aineistoa koulu-uudistuksesta. Ruudun koulujärjestelmäkomitean mietintö oli valmistunut edellisvuoden joulukuussa, mutta painettuna se ilmestyi

-
- 17 Ks. SKDL:n valistussihteerien neuvottelukokouksen 9.–10.2.1948 pöytäkirja, Ka; Valistustyökaaderiston puute ja järjestöaktiivien heikko poliittinen taso nähtiin joukkotyön heikkouden syyksi (Valistus- ja propagandatyön suuntaviivat talvikaudeksi 1948–49, SKDL:n valistusjaoston toimintasuunnitelmat, Ka). SKDL ei ollut onnistunut muutamia poikkeuksia lukuunottamatta saamaan kouluväkeä joukkoihinsa.
- 18 Control Council Directive 24; Control Council Directive 38; Balfour & Mair 1956, 230–231; Friedmann 1947, 115, 179; Erotettujen tilalle koulutettiin uusia opettajia: Neuvostoliiton vyöhykkeellä koulutettiin heti sodan jälkeen 40 000 uutta opettajaa opettajakunnan kokonaismäärän ollessa 73 000, brittiläisellä vyöhykkeellä uusia opettajia valmistui 8 000, ranskalaiset kouluttivat 4 000 ja amerikkalaiset 15 000 uutta opettajaa vuoteen 1947 mennessä. Länsivyöhykkeillä opettajakunnan uusiutuminen ei ollut yhtä laajaa kuin Neuvostoliiton vyöhykkeellä, sillä brittiläisellä vyöhykkeellä opettajia oli 66 000, ranskalaisella 19 000 ja amerikkalaisella 44 000. (Friedmann 1947, 180.)
- 19 Kulttuuri koko kansan omaisuudeksi (1947), 3. SKDL:n kulttuuripoliittisen ohjelman viimeistelyyn osallistuivat Raoul Palmgrenin ja Hertta Kuusisen lisäksi mm. Yrjö Ruutu ja Anna Nevalainen, jotka myös todennäköisesti laativat ohjelman koulu-uudistuskohdan. SKDL:n suhteesta uskonnonopetukseen ks. Helin 1996, 63–67.

vasta vuoden 1948 alussa.²⁰ Huhtikuussa komitean sihteerinä toiminut Iivari Kemppinen selosti sitä valistusjaostolle. Hänen mukaansa kouluneuvos Alfred Salmela johti vastarintaa, mutta myös Kansakoulunopettajien Liitto oli asettunut vastustamaan koulu-uudistusta.²¹ Valistusjaosto kehotti piirijärjestöjä anomaan uusimuotoisille keskikouluille perustamislupia, jotta kouluviranomaisille osoitettaisiin koulu-uudistuksen tarve. Valistusjaosto suositteli jopa yksityiskoulujenkin perustamista, koska se uskoi sen edistävän koulujärjestelmäkomitean työn hyväksymistä.²²

Kevään 1948 aikana huhuttiin kommunistien tulevasta vallankaappauksesta.²³ Huhujen laannuttua eduskunnassa hyökättiin kommunisteja vastaan. Toukokuussa kokoomus ja maalaisliitto esittivät epäluottamuslauseen sisäministeri Leinolle, koska hän oli sallinut huhtikuussa 1945 Suomen kansalaisten ja Suomesta turvapaikan saaneiden henkilöiden luovuttamisen valvontakomissiolle. Leino erotettiin. Loppukevään hankalassa tilanteessa kommunistit joutuivat valmistautumaan kesän 1948 eduskuntavaaleihin. SDP sanoutui irti kolmen suuren sopimuksesta toukokuussa eikä suostunut vaaliliittoon SKDL:n kanssa. SKDL kärsi vaaleissa suuren tappion. Se menetti yksitoista edustajapaikkaa, kun taas SDP kasvatti edustajamääräänsä neljällä ja kokoomus viidellä. Maalaisliitto nousi suurimmaksi puolueeksi. Presidentti Paasikivi ilmoitti, ettei hyväksyisi kommunisteja hallituksen avainpaikoille. Hallituksen muodostamistehävän hän antoi K.-A. Fagerholmille. SKDL ehdotti työväenpuolueiden yhteishallitusta, mutta sosiaalidemokraatit kieltäytyivät siitä. SDP:n puolue-toimikunta asetti tavoitteeksi sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen, joka astuikin virkaansa 3. elokuuta 1948. Fagerholmin vähemmistöhallituksen muodostaminen merkitsi muutosta sisäpolitiikassa: kommunistien vaikutus-

-
- 20 Ruudun koulujärjestelmäkomitean mietinnöstä Autio & Heikkilä 1990, 91–97; Kiuasmaa 1982, 363–364; Soikkanen, T. 1991, 428–439.
- 21 SKDL:n valistusjaoston pöytäkirja 7.4.1948, Ka. Komitean työ tunnettiin valistusjaostossa, sillä Tyne Lassila oli ollut komitean jäsen ja Iivari Kemppinen sen sihteeri; Kouluneuvos Alfred Salmelan ja Yrjö Ruudun välit olivat kireät, mikä johtui paljolti heidän välillään olleesta valtataistelusta (Autio & Heikkilä 1990, 92, 123). Salmela suhtautui hyvin epäillen yhtenäiskoulujärjestelmän luomiseen ja Ruudun ehdotuksiin siitä (ks. esim. Salmelan arvostelu niistä Opettajain Lehdessä 1948, 195–197). Kansakoulukomitean puheenjohtajana Salmela edusti lisäksi koulun uudistuksessa rinnakkaiskoulun kehittämistä (40-luku 1946, 194–195; Kiuasmaa 1974, 35, 37).
- 22 SKDL:n valistusjaoston päiväämätön kirje, Koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Ka.
- 23 Lauri Haataja (1988) tulkitsee vallankaappausuhkan olleen todellinen. Samansuuntaisesti asiasta kirjoittivat läntiset diplomaatit J. Raymond Ylitalo (1978) ja J.H. Magill (1981) muistelmissaan. Läntisten diplomaattien uskominen vallankaappausuhkan olemassaoloon osoitti lavastuksen olleen vakuuttava, toteaa Jukka Nevakivi (1983, 92). Hannu Rautkallio (1990, 69–73) korostaa Paasikiven roolia tapahtumissa. Kevään tapahtumien avulla Britannia ja Yhdysvallat saatiin uskomaan Suomen haluun puolustaa vapauttaan. Tulkinta tuntuu kuitenkin kaukaa haetulta. Kimmo Rentola (1995, 378–384) on esittänyt kaappausuhassa olleen enemmän perää kuin tähän asti on kyetty todistamaan. Kyseessä ei kuitenkaan ollut hänen mukaansa varsinainen kaappaus, vaan monimutkaisempi valtapyrkimys. Stalinin saadessa YVA-sopimuksen katosi Moskovan tuki suomalaisilta kommunisteilta. Kommunistit olivat varautuneet tuomaan joukot kaduille puolustamaan ns. demokraattista suuntausta. Kun Neuvostoliiton tuki katosi, kommunistit löivät jarrut päälle. Vastustajat toimivat kuitenkin niiden tietojen varassa, joita olivat saaneet, ja järjestivät vastaiskun. Jos Paasikivi ei olisi vienyt YVA-sopimusta lävitse, kommunistit olisivat aloittaneet pidätysoperaation ja käynnistäneet sen tueksi joukkoliikkeen; Ks. myös Bayer-Thoma 1990, 480; Jussila 1990, 206–243; Upton 1970, 214; Lindbom 1982.

valtaa pyrittiin kaventamaan koko yhteiskunnassa.

Valtiollisen poliisin toimintaedellytyksiä oli kavennettu jo vuoden 1948 tulo- ja menoarviossa vähentämällä 45 miljoonan markan määrärahaa 15 miljoonalla. Syyskuussa 1947 valtioneuvosto oli asettanut toimikunnan tutkimaan Vaasan läänin maaherran Karl Ahlbäckin johdolla valtiollisen poliisin toimien lainmukaisuutta. Toimikunnan mietintö valmistui kesäkuussa 1948, ja siinä todettiin, että Valpon toiminnassa oli ollut virheellisyyksiä ja laittomuuksia. Ahlbäckin komitean mietinnöstä saatiin peruste lakkauttaa valtiollinen poliisi. Valpo korvattiin vuoden 1949 alusta suojelupoliisilla.

Koulun uudistamiskysymyksen muuttui politisoituessaan. Kesän 1948 vaalien jälkeen Ruudun koulujärjestelmäkomitean mietintö sai enenevää vastustusta. Ruudun johtama kouluhallituskin asettui sitä vastaan. Vuonna 1949 eduskunta hylkäsi SKDL:n toivomusaloitteen koulukokeilusta, ja koulun kehittämisessä lähdettiin kouluneuvos Salmelan ajamalle osittaisuudistusten tielle.²⁴

4.2 Miksi puhdistuspyrkimykset epäonnistuivat

Opettajiin kohdistuneet puhdistuspyrkimykset liittyivät äärivasemmiston vaatimaan koulun demokratisoimiseen. Sopimattomien oppikirjojen poistamisen ja koulujärjestelmän uudistamisen ohella opettajat piti saada muuttamaan asenteitaan työläisiin ja näiden arvoihin. Kun opettajakunta ei näyttänyt muuttuvan, yrittivät jotkut uuden suunnan kannattajat saada opettajia erotettua. Sysäyksen toimintaan he saivat äärivasemmiston esittämistä puhdistusvaatimuksista. Äärivasemmiston puolueilla, SKP:llä ja SKDL:llä, ei kuitenkaan ollut suunnitelmaa opettajakunnan puhdistamiseksi, minkä vuoksi puhdistuspyrkimykset jäivät hajanaisiksi ja vähäisiksi. Opettajien, kuten muunkin virkamieskunnan, erottamisvaatimukset kilpistyivät vahvaan virassapysymissuojaan. Hankkeet opettajakunnan puhdistamiseksi liittyivätkin osana koko virkamieskunnan puhdistamispyrkimyksiin, ja siksi niiden epäonnistumista on pohdittava suhteessa laajempaan kontekstiin. Opettajakunnan puhdistuspyrkimyksissä on kuitenkin ominaispiirteitä, jotka vaativat erillistarkastelua.

Yritys puhdistaa virkamieskuntaa epäonnistui osittain siksi, ettei Neuvostoliitto pontevammin vaatinut Suomea toteuttamaan puhdistuksia. Toimenpiteitä edellytettiin tosin välirauhansopimuksessakin, mutta valvontakomissio puuttui vain sotasyllisyystuomioihin, joissa Suomen sodanaikainen ylin poliittinen johto määrättiin vankeusrangaistuksiin. Neuvostoliiton tukeen luottaneet kommunistit pettyivät odotuksissaan, koska Neuvostoliitto turvautui Paasi-kiveen, eivätkä kommunistit pystyneet monopolisoimaan idänsuhteitaan. Heidän oli laskettava kaikki kansanrintamapolitiikan onnistumisen varaan. SKP:n

24 Komitean ehdotuksen torjumista perusteltiin mm. maan heikolla taloudella ja ylioppilastulvan pelolla (ks. Soikkanen, T. 1991, 438–439; Kiuasmaa 1974, 128). Koulu-uudistuksen kustannuksista liikkui monenlaisia arvioita. Mm. Helsingin Sanomat arvioi sen edellyttävän vähintään 500 uuden koulutalon rakentamista ja 5 000 uutta opettajaa (Helsingin Sanomat 5.6.1947). Koulu-uudistuksen politisoitumisesta ks. Kiuasmaa 1974, 107–109.

oma taktiikka, kansanrintamayhteistyön säilyttäminen, laimensikin laajamittaista ja nopeaa puhdistusta tavoitteiden intoa.

1930-luvulla Lapuan liike oli pyrkinyt vierittämään vastuun teoistaan luulotellulle kansanemmistölle, ja myös sodanjälkeisissä puhdistuspyrkimyksissä tukeuduttiin kansaan. Jälkimmäisessä tapauksessa kansa ei kuitenkaan noussut hallitusta vastaan eikä ottanut oikeutta omiin käsiinsä, mikä erottaa nämä samankaltaiset ilmiöt toisistaan. Sodan jälkeen puhdistuspyrkimyksiä pyrittiin ohjailemaan samasta paikasta kuin hallitustakin – SKP:stä. Puhdistuksia tavoitteleville joukoille ei kuitenkaan ollut valtopolitiikasta erillään toimivia johtajia, mikä vähensi puhdistusten onnistumisen edellytyksiä. Johdon puutteessa puhdistuksiin valmiit kansalaiset joutuivat arvailemaan, mitä heiltä odotettiin.

Sodanjälkeiset puhdistushankkeet näyttävät organisoiduilta ja yhtenäisiltä, mutta kätkevät sisäänsä monenlaisia pyrkimyksiä ja motiiveja. Arkistosta ei löydy puhdistusten »käsikirjoitusta», mutta se ei myöskään sulje pois mahdollisuutta että sellainen olisi ollut – vaikkakaan ei ehkä paperilla. Monet seikat mahdollistavat tulkinnan, että SKP taktikoi puhdistusten toteuttamisessa: se pidätteli radikaalejaan, painosti hallituskumppaneitaan joukkoliikkeen avulla ja keräsi valtiolliseen poliisiin materiaalia myöhempää käyttöä varten.

Lapuan liike oli aikoinaan saanut kommunisminvastaisen lainsäädännön hyväksytyksi, mutta SKP menetti mahdollisuutensa virkamieslain muuttamiseen. Lapuan liikkeen painostus ja laittomuudet olivat pakottaneet hallituksen ja eduskunnan hyväksymään kommunisteja vastaan säädetyt lait, jotta maassa olisi säilytetty edes jonkinlainen laillisuus. SKP ei saanut aikaan samanlaista painetta, kun kevään 1946 joukkoliikekin tyrehtyi. Presidentti Paasikivi pystyi vitkuttelulla estämään uuden virkamieslain hyväksymisen, joka olisi avannut äärivasemmistolle tien virkakunnan uusimiseen.

1930-luvulla Lapuan liike oli ajautunut vastakkain hallituksen kanssa, joka oli pyrkinyt puolustamaan laillisuutta. Liike oli rikkonut laillisuusrajoja vapaussodan voittajan oikeudella ja »valkoisen Suomen» tuella. SKP sitä vastoin ei sodan jälkeen poikennut lailliselta tieltä, koska se tavoitteli muutakin kuin yksittäisten vastustajiensa syrjäyttämistä. Se pyrki vakiinnuttamaan valtansa, minkä jälkeen se olisi voinut ryhtyä yhteiskunnan muuttamiseen. Lapuan liikkeen aikana »valkoista Suomea» ei ollut voitu kyseenalaistaa, ja se oli antanut liikkeelle suhteellisen suuren toimintavapauden. Sodan jälkeen ei kuitenkaan vallinnut samanlainen yksimielisyys, vaan monet olivat myöntyneet uuteen suuntaan ulkoisesta pakosta. Siksi SKP:n täytyi edetä varovasti suunnitelmiensa toteuttamiseksi.

Lapualaiset olivat pystyneet muuttamaan monien paikkakuntien politiikkaa pakottamalla kommunistit ja osan sosiaalidemokraateistakin jättämään kunnalliset tehtävänsä. Kansalaiskokouksissa oli kerätty kommunistien nimiä ja vaadittu heitä eroamaan »ajan hengen» nimessä. Myös sodan jälkeen kansalaisia heräteltiin toimimaan. Kaupungeissa organisoituneet SKP:n piirit lähettivät jäseniään valistamaan maaseutua. Kun Lapuan liikkeen iskujoukot olivat kannustaneet kansalaiskokouksiin kyllästyneitä suoraan toimintaan ja antaneet

siihen esimerkin, SKP tyytyi sodan jälkeen pelkkiin kokouksiin. Se yritti muuttaa yhteiskunnan rakenteita, ja paikallistasolla vanhan suunnan vaikutusvallan vähentäminen jäi yksittäisten ihmisten harteille. Siksi puhdistusliikehännän hallitseminen kävi vaikeaksi. SKP yritti kuitenkin ohjailla sitä lehdistön sekä SKP:n ja SKDL:n valistusjaostojen avulla.

SKDL:n valistusjaosto sai kansakoulujen johtokuntien ja kansakoululautakuntien kansandemokraattisia jäseniä puuttumaan opettajien toimintaan ja virantäyttöihin. Se myös neuvoi, keiden puoleen tuli kääntyä, jos taantumuksellisina pidetyistä opettajista piti päästä eroon, ja miten taantumus voitiin kitkeä koulusta ja opettajista. Lisäksi se sai kannattajansa vaatimaan käytössä olleiden oppikirjojen puhdistamista. SKDL:n asemaa suunnannäyttäjänä kuvaa myös se, että kun opettajien erottamiset laillista tietä epäonnistuivat, jotkut kannattajat tiedustelivat puolueelta neuvoja puhdistusten toteuttamiseksi muilla keinoin. Koulujen johtokunnissa ja kuntien koululautakunnissa olleet kansandemokraatit eivät kuitenkaan saaneet tavoitteitaan toteutetuksi, vaikka vuoden 1945 kunnallisvaalien seurauksena yli 200 kunnassa oli vasemmistoenemmistö. Epäonnistuminen johtui ääri vasemmiston ja sosiaalidemokraattien välisestä kamppailusta, joka näkyi myös kouluasioissa – niissä SKDL jäi yleensä oppositioon. Valtakunnallisella tasolla työväenpuolueiden eripura näkyi siinä, että SDP asettui vastustamaan SKDL:n ehdottamaa koulujärjestelmän uudistamista.

Lainsäädännön jäykkyys esti virkamieskunnan puhdistamisen, mutta osaltaan hankkeiden kariutumiseen vaikutti myös virkamieskunnan itsepuolustus ja poliittisen oikeiston tuki. Hävitty sota ei ollut merkinnytkään niin täydellistä poliittista uudelleenorientoitumista kuin ääri vasemmisto oli uskonut. Opettajakuntaan kohdistuneet puhdistuspyrkimykset kilpistyivät kouluviranomaisiin, sillä opetusministeriön ja kouluhallituksen porvarishenkinen virkamieskunta esti ministerien ja pääjohtajan aiheet. Kansakoulunopettajien tärkeimpänä tukena olivat koulujen tarkastajat, jotka estivät toiminnallaan koulupiiriläisten vaatimat erottamiset sekä tukivat opettajia puhdistuspyrkimysten aikana. Oppikoulunopettajien tukena olivat puolestaan kouluneuvokset ja yksityiskouluissa koulujen johtokunnat. Opettajakuntaa olisi voitu yrittää vaihtaa lain turvin, mutta se olisi kuitenkin edellyttänyt kouluhallituksen virkamiesten, erityisesti tarkastajien ja kouluneuvosten, vaihtamista. Tärkeä rooli oli myös koulujen johtajilla ja rehtoreilla. Jos ääri vasemmisto olisi saanut edustajiaan näille paikoille, puhdistuksissa olisi saatettu edetä.

Opettajakunnan puhdistuspyrkimysten laimeus selittyy sillä, etteivät SKP ja SKDL systemaattisesti valmistelleet niitä. Niiden viljelemä puhdistusretoriikka yllytti kuitenkin joitain kannattajia toimenpiteisiin. SKDL:n valistusjaosto antoi ohjeita niitä pyytävälle, mutta erityisesti SKP keskittyi tärkeämpiin kysymyksiin. Yksi syy, joka esti SKP:tä toimimasta puhdistusten jouduttamiseksi, oli kansanrintamapolitiikan vaaliminen. Myöskään SKP tai SNS eivät muutamia yksittäistapauksia lukuun ottamatta yrittäneet saada opettajia erotetuksi. Toisaalta ääri vasemmisto ei säästellyt sanojaan vaatiessaan koululaitoksen uusimista. Ääri vasemmiston vaatimukset, epävarma ulkopolitiittinen

tilanne ja yhteiskunnan johdossa tapahtuneet henkilövaihdokset mahdollistivat puhdistuspyrkimykset.

Ääriaseemmisto ei onnistunut muuttamaan koulua haluamakseen. Koulun demokratisoimispyrkimykset epäonnistuivat, jos tulosta arvioi SKDL:n tavoitteista lähtien. Viranomaisasiakirjojen valossa näyttää siltä kuin mitään ei olisi tapahtunut – koulussa työtä jatkettiin entiseen tapaan. Tämä ei kuitenkaan ole koko totuus. Vaikka opettajat näyttävät selvinneen ajasta suhteellisen pienin kolhuin, syytökset ja tutkimukset vaikuttivat heidän asemaansa: opettajan koskemattomuuteen oli kajottu. Myös oppilaat tiesivät syytöksistä, mikä vähensi opettajan auktoriteettia. Sodanjälkeinen poliittinen tilanne antoi työväestölle mahdollisuuden puuttua opettajan toimiin. Häntä voitiin arvostella ja pitää sopimattomana kasvattamaan lapsia.

■ Lyhenteet

EK	etsivä keskuspoliisi
IKL	Isänmaallinen Kansanliike
KA	Kansallisarkisto
Ka	Kansan Arkisto
kd	kansandemokraatti
Kha	Kouluhallitus
kok	kokoomuspuolue
kom	kommunisti
LVK	liittoutuneiden valvontakomissio
ml	maalaisliitto
OOL	Oppikoulunopettajien Liitto
OpM	Opetusministeriö
SAL	Suomen Aseveljien Liitto
SAT-VIA	Suomen Aseveljien Työjärjestö, vuodesta 1941 lähtien Vapaus-Isänmaa-Aseveljeys -järjestö
sd	sosiaalidemokraatti
SDP	Suomen Sosialidemokraattinen Puolue
SKDL	Suomen Kansan Demokraattinen Liitto
SKL	Suomen Kansakoulunopettajain Liitto
SKP	Suomen Kommunistinen Puolue
SMTE	sisäasiainministeriön tutkintaelin
SVOL	Suomen Valtionoppikoulujen opettajaliitto
SY Y	Suomen Yksityiskoulunopettajien Yhdistys
TA	Työväen Arkisto
Tha	Toimihenkilöarkisto
Valpo	valtiollinen poliisi II
EK-Valpo	valtiollinen poliisi I
VP	valtiollinen poliisi II
Vp	valtiopäivät
YOL	Yksityisoppikoulujen Liitto

■ Lähdeluettelo

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

- Kouluhallituksen arkisto (Kha)
Kansanopetusasto (Kha III) 1944–1949
Anomusdiarit
Ansioluettelot
Kansakoulujen lukuvuosi-ilmoitukset
Kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset
Kiertokirjeet
Kirjediaarit
Saapuneet asiakirjat
Oppikouluosasto (Kha II) 1944–1949
Anomusdiarit
Kiertokirjeet
Kirjediaarit
Oppikoulujen tarkastuskertomukset
Oppikoulujen vuosikertomukset
Opetusministeriön arkisto (OpM) 1944–1949
Anomusdiarit
Kirjediaarit
Ministeriön kirje- ja päätöskonseptit
Pöytäkirjat
Saapuneet kirje- ja anomusasiakirjat
Sisäasiainministeriön salainen arkisto
Järjestöjä ja henkilöitä koskevia asiakirjoja 1944–1947
Liittoutuneiden valvontakomissiota koskevia asiakirjoja ja suhteet NL:oon 1944–1948
Valtiollisen poliisin arkisto, EK–Valpo I
Yleiskirjeet
Asiamapisto
XXIX 35a Metsäkaartilaiset (kotelo 588)
Valtiollisen poliisin arkisto, Valpo II (VP)
Asiamapisto
II Yhdistykset
Suomi–Neuvostoliitto-Seura (kotelo 16)
III Taloudelliset olot
Selkkaukset ja lakot henkisen työn aloilla (kotelo 28)
VI Kirjallisuus, teatteri, filmi, säätiöt, rahastot
Kielletty kirjallisuus, takavar. ym. (kotelo 33)
Teatteri (kotelo 33)
VII Opetustoiminta
Koululaitos (kotelot 33 ja 34)
Opistot (kotelo 34)

- IX Vuoden 1944 välirauhan jälkeen lakkautetut järjestöt ja niiden toiminnan mahdollinen jatko
Sotilasluontoiset järjestöt
Akateemiset järjestöt (kotelot 65 ja 66)
X Fasistinen toiminta ja muita erinäisiä ilmiöitä Suomessa
Salaiset seurat, salahankkeet (kotelo 73)
Provokaatioita (kotelo 80)
XXI Virastot ja virkamiehistö
Virkamiesten liikehtiminen (kotelo 107)
XXII Valtiollinen poliisi
Yleistä (kotelo 108)
”Munauksia” EK:n toiminnassa (kotelo 134)

- Henkilömapisto
Henkilökortisto
Sekalaista materiaalia
Tiedonannot 1946–1947
Yleiskirjeitä 1946–1948
Alaosastojen mapit
Joensuun alaosasto
Asiamapit
Oulun alaosasto
Asiamapit
Turun alaosasto
Päällikön ”mappe”
Kuntamapit
Yksityisarkistot
Johan Helon kokoelma
Yrjö Oskar Ruudun kokoelma

Kansan Arkisto (Ka), Helsinki

- Suomen Kommunistinen Puolue (SKP)
7. edustajakokous 1945
Järjestöjaosto
Kirjeenvaihtoa 1944–1950
Kaaderijaosto
Henkilökortisto
Mappiryhmät Hmp., Amp., Emp., So.
Puolueneuvoston pöytäkirjat 1945–1951
Puoluetoimikunnan pöytäkirjat 1944–1948
Valistusjaosto
Pöytäkirjat 1944–1949
Piirien valistusjaostojen työsuunnitelmat ja toimintakertomukset
Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL)
Eduskuntaryhmän pöytäkirjat 1945–1948
Liittokokousten pöytäkirjat 1949

- Järjestöjaosto
 Kannanotot ja julkilausumat
 Kulttuurijaosto
 Henkisen työn neuvottelukunta
 Valistusjaosto
 Demokraattinen puhujapalvelu
 Katsaukset toimintaan 1946–1950
 Kiertokirjeet 1945–1950
 Koulun uudistamiseen liittyvä aineisto
 Muut lähetetyt kirjeet 1945–1950
 Saapuneet kirjeet 1945–1950
 Toimintakertomukset 1945–1949
 Toimintasuunnitelmat 1945–1950
 Valistussihteerien neuvottelukokousten pöytäkirjat 1946, 1948–1951
 Piirijärjestöjen aineisto
 Valistustyösuunnitelmat (1946–1949)
 Valistustyöraportit (1946, 1948–49)
 Toimintakertomukset (1946–47)
- Suomen Naisten Demokraattinen Liitto (SNDL)
 Vampulan Demokraattiset Naiset (Satakunnan piiri)
- Suomi–Neuvostoliitto-Seura
 Jäsenkokousten pöytäkirjat
 Osastojen kirjeenvaihto- ja tapahtuma-arkisto 1944–1948
 Osastojen pöytäkirjat 1944–1948
 Piiritoimikuntien pöytäkirjat 1944–1948
- Sisäpolitiikkakokoelma
 Suomen virkamiehistön demokratisoimisen puolesta pidettyjen kansalaiskokousten julkilausumia ja muita asiakirjoja v. 1946
 Suomen demokratisoinnin puolesta pidettyjen kansalaiskokousten asiakirjoja v. 1946
- Henkilöarkistot
 Hertta Kuusisen arkisto
 Biograficakokoelmat
 Ääni- ja kuvatallenteet
- Opetushallituksen arkisto (Oph), Helsinki*
- Kouluhallituksen arkisto
 Opettajakortisto
 Kansakoulunopettajat
 Oppikoulunopettajat
 Ansioluettelot
 Ansioluettelot eläkehakemuksiin
- Sota-arkisto (SA), Helsinki*
- Lotta Svärd -yhdistys Vampulan paikallisosasto
 Pöytäkirjat 1942–1944
 Tyttöosaston vuosikertomukset 1939–1943
 Vuosikertomukset 1942–1944
- Vampulan suojeluskunta
 Henkilökortit
 Kirjeet
 Suojeluskuntapiirin päiväkäskyt 1939–1944
- Suomen ja Venäjän kansojen ystävyysseuran arkisto (SV), Helsinki*
- Suomi–Neuvostoliitto-Seuran arkisto
 Puhemiehistön pöytäkirjat 1945–1948
- Toimihenkilöarkisto (Toa), Helsinki*
- Suomen Opettajain Liitto (SOL), Suomen Kansakoulunopettajain Liitto (SKL)
 Elämäkertatiedot 1932–1961
 Heinolan v. -30 valmistuneiden seminaarilaisten kirjeitä
 Keskustelukysymyksiä 1923–1952
 Rauman opettajayhdistyspiirin piiritoimikunnan pöytäkirjat 1931–1947
 Vuosi- ja ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 1940–1950
- Suomen Yksityisoppikoulunopettajain Yhdistys (SYY)
 Keskushallituksen pöytäkirjat 1947
- Virkamiesliitto
 Hallituksen toimintakertomukset 1946
 Toimintakertomukset 1946–1947
- Työväen Arkisto (TA), Helsinki*
- Suomen Sosialidemokraattinen Puolue
 Kasvatustoimikunnan pöytäkirjat 1941–1951
 Puoluekokouksen pöytäkirjat 1944, 1946, 1949
 Puoluetoimikunnan pöytäkirjat 1944–1948
 Sivistysasiain neuvottelukunta 1946–47
 Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat
 Vampulan työväenyhdistys
 Lehtileikkeitä Vampulan työväenyhdistyksen toiminnasta
- Turun maakunta-arkisto, Turku*
- Tyrvään tuomiokunta (cVla 25–26)
 Huittisten käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1930–31
- Jaalan kunnanviraston arkisto, Jaala*
- Kansa-Kansalaiskoulu, saapuneet kirjeet 1944–1947

Kirkonkylän koulun johtokunnan pöytäkirjat 1945–1947

Kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1946–1947

Mouhijärven kunnanarkisto, Mouhijärvi

Koululautakunnan pöytäkirjat 1946

Kunnanhallitukset pöytäkirjat 1946

Kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1946

Vampulan kunnanviraston arkisto, Vampula

Kansakoululautakunnan pöytäkirjat 1945–1973

Kansakoulujen johtokuntien pöytäkirjat 1935–1973

Kansakoulujen päiväkirjat 1946–1950

Koululaitoksen historiikki (julkaisematton)

Kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1939–1948

Kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1938–1949

Toimielinten jäsenluettelot 1946–1958

Yksityisillä henkilöillä oleva materiaali

Toivo Luukolan hallussa oleva materiaali

Kouluhallituksen kirjeen N:o 1666 jäljennös Rauman piirin kansakouluntarkastajalle opettaja Luukolan asian päätöksestä.

Johtokunnan 16.7.1946 antama todistus opettaja Kaarlo Luukolalle.

PAINETUT LÄHTEET

Control Council Directive No. 24 (12. January 1946). Removal from Office and from Positions of Responsibility of Nazis and Persons Hostile to Allied Purposes. Teoksessa George W. Keeton & Georg Schwarzenberger (ed.), The Library of World Affairs No. 8. London.

Control Council Directive No. 38 (12. October 1946). The Arrest and Punishment of War Criminals, Nazis and Militarists and the Internment, Control and Surveillance of Potentially Dangerous Germans. Teoksessa George W. Keeton & Georg Schwarzenberger (ed.), The Library of World Affairs No. 8. London.

Demokratian puolesta fasismia ja taantumusta vastaan. SKDL:n vaaliohjelma 1945. Helsinki.

Hallitusohjelmat 1945–1948. Paasikiven (III), Pekkalan ja Fagerholmin (I) hallituksen hallitusohjelmat. Teoksessa Hakovirta, Harjo & Koskiahho, Tapio (toim.), Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat 1945–1973. Tampere 1973.

Heikari & Sandelin (toim.), Suomen opettajisto. Turku 1933.

Helsingin Normaalilyseon matrikkeli 1887–1967. Seinäjoki 1967.

JKP 1985: Blomstedt, Yrjö & Klinge, Matti (toim.), J.K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956 osa I. Juva 1985.

Katsaus SKDL:n toimintaan 23.3.1946–28.6.1949. Helsinki 1949.

Komiteamietintö 1945:5 (monistettu). Oppikirjojen tarkastustoimikunnan mietintö opetusministeriölle 22.3.1945. Helsinki.

Kulttuuri koko kansan omaisuudeksi. SKDL:n kulttuuriohjelma 1947. Helsinki.

Lotta Svärd hakuteos, Etelä-Suomi. 1973.

Oppikoulujen opettajat 1955: Sandelin, Armas (toim.), Oppikoulujen opettajat. Turku 1955.

Oppikoulujen opettajat 1967. Helsinki 1968.

SDP:n, SKDL:n ja maalaisliiton ulko- ja sisäpoliittinen ohjelmajulistus 13.4.1945 (Helsingin Sanomat 14.4.1945).

SKDL:n liittokokousalustukset ja päätöslauselmat 1946. Helsinki 1946.

SKDL:n toimintakertomus 29.10.1944–31.12.1945 ja Alustukset liittokokoukselle 23.–25. p:nä maaliskuuta 1946. Helsinki 1946.

SKP:n VII edustajakokouksen päätöslauselma. Nykyinen tilanne ja edessä olevat tehtävät. Helsinki 1945.

Suomen Kansakoulunopettajain Liitto. Katsaus sen toimintaan 1943–1953. Helsinki 1953.

Suomen virallinen tilasto

IX. Oppikoulut.

X. Kansakoulut.

XXIX. Vaalit.

Suomen voimistelunopettajat 1883–1959. Lahti 1959.

Tampereen lyseo. Tampereen lyseon matrikkeli vv. 1884–1934. Tampereen realliyseon ja Tampereen lyseon matrikkeli. Tampere 1939.

Teperi, Jouko & Salminen, Jari, Yksityiskoulumatrikkeli 1872–1977. Helsinki 1993.

Valtiokalenterit.

Valtiopäivät 1929, 1944–1949, pöytäkirjat ja asiakirjat.

Virkamieslait 1942: Arvelo, A. P. (toim.), Virkamieslait. Kokoelma valtion viran ja toimen haltijoita koskevia lakeja ja asetuksia. Vammala 1942.

Yhteistyöhön kansamme vapauden, paremman elämän ja valoisamman tulevaisuuden puolesta. SKP:n puoluetoimikunnan julistus. Helsinki 1944.

KIRJALLISUUS

Aaltonen, Aimo O., Ratkaisevia vuosia Suomen poliittisessa elämässä. Tampere 1993.

Adler, Max, Uusia ihmisiä. Ajatuksia sosialistisesta kasvatuksesta. 2.p. Hämeenlinna 1973.

- Ahonen, Sirkka, Toisen tasavallan historian-opetus. Opetustapaa koskevan ajattelun kehityksen tarkastelua. Painamaton Helsingin yliopiston kasvatustieteen laudaturtyö 1986.
- Clio Sans Uniform. A Study of the Post-Marxist Transformation of the History Curricula in East Germany and Estonia, 1986–1991. Helsinki 1992.
- Ahonen, Sirkka & Rantala, Jukka, History Education in "the Second Republic" c. 1944–1950. Teoksessa Koulu ja menneisyys XXVIII. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1990, 7–33.
- Sata vuotta oppikoulua varten. Valmistava koulu 1870-luvulta 1970-luvulle. Helsinki 1996.
- Ahtokari, Reijo, Punainen Valpo. Valtiollinen poliisi Suomessa »vaaran vuosina». Helsinki 1969.
- Ailio, Julius, Sosialismin suhde kouluun. Viipuri 1907.
- Alapuro, Risto, Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla. Porvoo 1973.
- Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Valkonen, T. ym., Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Juva 1985, 101–200.
- Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933. Porvoo 1994.
- Kansalaisyhteiskunta ennen sosialismin romahdusta ja sen jälkeen. Teoksessa Rydman, Jan (toim.), Tutkimuksen etulinjassa. Juva 1995, 391–399.
- Alestalo, Matti, Työväenluokan maailmankuva ja työväenliike. Teoksessa Alapuro, Risto & Klinge, Matti (toim.), Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Helsinki 1977, 98–111.
- Androsova, Tatyana, The Allied Control Commission in Finland 1944–1947: Zig-zags in the tactical line. Paper presented in the seminar Finnish-Soviet Relations 1944–1948 (21.–25.3.1994) by the Department of Political History, University of Helsinki in cooperation with the Institute of Universal History, Russian Academy of Science, Moscow. 1994.
- Autio, Veli-Matti, Opetusministeriön historia IV. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripoliittikka 1917–1944. Järvenpää 1986.
- Autio, Veli-Matti & Heikkilä, Markku, Opetusministeriön historia V. Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripoliittikka 1945–1965. Helsinki 1990.
- Balfour, Michael & Mair, John, Four-Power Control in Germany and Austria 1945–1946. Survey of International Affairs. London 1956.
- Bark, Dennis & Gress, David R., A History of West Germany 1. From Shadow to Substance 1945–1963. Oxford 1989.
- Bayer-Thoma, Hermann, Kommunisten und Sozialdemokraten in Finnland 1944–1948. Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München, Reihe: Geschichte, Bd. 57. Wiesbaden 1990.
- Benz, Wolfgang, Potsdam 1945. Besatzungsherrschaft und Neuaufbau im Vier-Zonen-Deutschland. München 1986.
- Blinnikka, Aulis, Valvontakomission aika. Porvoo 1969.
- Bruun, Niklas, Mäenpää, Olli & Tuori, Kaarlo, Uusi virkamiesoikeus. Helsinki 1988.
- Castrén, Matti J., Historian ja yhteiskuntaopin opetuksen muuttuminen Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Endén, Raimo (toim.), Historian päivät 1985. Historiallinen Arkisto 88. Helsinki 1986, 383–398.
- Elsinen, Pertti, Pielisensuun kunta. Teoksessa Joensuu kaupungin historia II-IV. Joensuu 1986, 403–588.
- Fagerholm, K.-A., Puhemiehen ääni. Helsinki 1977.
- Friedmann, W., The Allied Military Government of Germany. Teoksessa George W. Keeton & Georg Schwarzenberger (ed.), The Library of World Affairs No. 8. London 1947.
- Haapanen, Aatto, Elämän ristiaallokoissa. Helsinki 1974.
- Haapanen, Kassu, Järjestyksen kourana. Teoksessa Jokisalo, Jouni, Montonen, Sakari, Salonen, Veikko J. & Wiksten, Erkki (toim.), Vallan kahvaa – saranan puolta. Helsinki 1979, 41–48.
- Haataja, Lauri, Vaaran vuodet ja realismi. Teoksessa Nevakivi, Jukka ym. Paasikiven hirmuiset vuodet. Suomi 1944–48. Helsinki 1986, 13–44.
- Demokratian opissa. Helsinki 1988.
- Haikara, Kalevi, Isänmaan vasen laita. SKDL 30 vuotta piikkiä kansakunnan lihassa. Keuruu 1975.
- Hako, Matti & Huhtanen, Heimo, Lapuan laki vai kansanvalta. Pula-ajan muistelmia. Helsinki 1981.
- Halila, Aimo, Suomen kansakoululaitoksen historia II. Kansakoululaetuksesta piirijakoon. Porvoo 1949a.
- Suomen kansakoululaitoksen historia III. Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen. Porvoo 1949b.
- Suomen kansakoululaitoksen historia IV. Oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet (1921–1939). Porvoo 1950.
- Harva, Urpo, Järjestäytyneen työväen sivistysharrastukset. Kulttuurisosiologinen tutkimus. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö. Helsinki 1954, 277–382.
- Helin, Matti, Päästä meidät pahasta. Uskonto SKDL:n politiikassa 1944–1961. Turun yliopiston julkaisuja C:121. 1996.
- Helo, Johan, Vaiennettuja ihmisiä. Helsinki 1965.
- Hentilä, Seppo, Suomen työläisurheilun histo-

- ria I. Työväen Urheiluliitto 1919–1944. Hämeenlinna 1982.
- Pelkoa vai peloteltua? Sosiaalidemokraattinen propaganda ja kommunistit. Teoksessa Nevakivi, Jukka ym. Paasikiven hirmuiset vuodet. Suomi 1944–48. Helsinki 1986, 115–138.
- Hietalahti, Antti, Halsuan koululaitoksen historia 1880–1980. Kokkola 1980.
- Hietaniemi, Tuija, Lain vartiassa. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948. Historiallisia Tutkimuksia 166. Helsinki 1992.
- Hokkanen, Kari, Maalaisliitto sodan ja vaaran vuosina 1939–1950. Maalaisliitto–Keskustan historia 3. Helsinki 1996.
- Holopainen, Minna, Virkamiesten vaaran vuodet – kamppailu virkamieskunnasta 1944–48. Julkaisematon Helsingin yliopiston poliittisen historian pro gradu -työ. 1992.
- Hurwitz, Harold, Comparing American Efforts in Germany. Mass Media and the School System. Teoksessa Robert Wolfe (ed.), Americans as Proconsuls. Carbondale 1984, 321–341.
- Huhtanen, Taina Huhtanen, Ypäjän historia. Loimaa 1978.
- Ihantoja, MajLis & Pietilä, Elvi (toim.), Vappaasti Vampulasta. 1990.
- Iisalo, Taimo, Peruskoulu ja sen vaihtoehdot. Suomen peruskoulukeskustelun keskeiset vaiheet. Teoksessa Iisalo, Taimo ym. (toim.), Suomen peruskoulun synty ja toteutuminen. Turun opettajakoulutuslaitos. Julkaisusarja A: 5, 1–107. 1979.
- Isosaari, Jussi, Seminaarista yhteiskuntaan. Sortavalan seminaarista vuosina 1884–1940 valmistuneet kansakoulunopettajat maamme kulttuuri-, yhteiskunta- ja talouselämän vaikuttajina. Hämeenlinna 1989.
- Jaakkola, Magdalena, Opettajat eläkkeellä. Helsinki 1972.
- Jokipii, Mauno, Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia. Tapiola 1968.
- Jurama, Veikko & Karttunen, Toivo J., Kouluntarkastajat. Sattumia ja ajan-kuvauskahta kahdelta vuosisadalta. Jyväskylä 1990.
- Jussila, Osmo, Suomen tie 1944–1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa. Juva 1990.
- Järvinen, Irja, Kun meitä väitettiin GPU:n lotiksi. Teoksessa Kouluelämää ja elämäntähtäviä. Terijoella. Terijoen yhteislyseo 1907–1992. Hämeenlinna 1991.
- Kaarninen, Mervi, Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa. Bibliotheca Historica 5. Helsinki 1995.
- Kaihoavaara, Pirjo, Elämäkerrat kontrollissa. Työväentutkimus 1995, 30–32.
- Karonen, Vesa, Haanpään herrat. Teoksessa Piela, Ulla (toim.), Viran varrelta. Toimihenkilö kirjoissa ja kuvissa. Jyväskylä 1996, 95–103.
- Kannila, Helle, Kirjavalinnan ongelmia. Helsinki 1967.
- Kartovaara, Leena, Suomalainen eliitti »kuka kukin on» -teoksen valossa vuosina 1909, 1934 ja 1970. Julkaisematon Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan pro gradu -tutkielma. 1972.
- Karttunen, M.O., Lapuan kansakoulujen historia. 1972.
- Kavenius, Aino & Kavenius, Niilo, Jälkikasvua vaalitaan. Teoksessa Huomenen tiellä. Suomen työläisnaisliikkeen 60-vuotisjuhla-kirja. Tampere 1960, 112–118.
- Kerkkonen, Veikko, Historian opetuksen probleemoja. Kasvatusopillinen aikakauskirja LXXXV 1948, 165–172.
- Kettunen, Pauli, Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. Historiallisia tutkimuksia 138. Helsinki 1986.
- Kinnunen, Kaisa, Julkaisematon käsikirjoitus Suomi–Neuvostoliitto-Seuran historiasta. 1996.
- Kiuasmaa, Kyösti, Oppikoulu 1940-luvun koulujärjestelmäkeskustelussa. Tampereen yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja A:7. 1974.
- Oppikoulu 1880–1980. Oulu 1982.
- Kivinen, Osmo, Koululaitoksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Turun yliopiston julkaisuja C:67. 1988.
- Klinge, Matti, Helsingin yliopisto 1640–1990. Kolmas osa. Helsingin yliopisto 1917–1990. Helsinki 1990.
- Korpela, Jorma, Tohtori Finckelman. Ihmiskurjan kertomus. Porvoo 1952.
- Kouvola lyseo 1903–1993. Lahti 1993.
- Kulomaa, Jukka, Käpykaartiin? 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatko-sodan aikana. Helsinki 1995.
- Kuusi, Matti & Aitola, Ville-Paavo, Neljä-tuhatta veljestä, sataneljä elämäntarinaa. AKS:läinen elämäkerrasto. Porvoo 1991.
- Kuuskoski, Urpo, Suomen Valtionopettajien Opettajaliiton 50-vuotishistoriikki. Porvoo 1969.
- Lappalainen, Antti, Helsingin opettajayhdistyksen historia. Yhdistyksen toiminta syntyvaiheista lakkauttamiseen. Rauma 1985.
- Lehtinen, Erkki, Lapuan historia II. Vaasa 1984.
- Leppänen, Veli-Pekka, Ohranasta oppositioon. Kommunistit Helsingissä 1944–1951. Tampere 1994.
- Lindbom, Kristian, Vallankaappaushuhut ja SDP:n propaganda keväällä 1948. Julkaisematon Helsingin yliopiston poliittisen historian pro gradu -tutkielma. 1982.
- Lukkari, Matti, Asekätkentä. Keuruu 1984.
- Luoma, Väinö, Valtion virkamiesten järjestäytymisen Suomessa I. Turku 1962.
- Magill, J.H., Tasavalta tulikoikeessa. Muistelmia Suomesta kuuman ja kylmän sodan vuosilta. Mikkeli 1981.
- Manninen, Turo, Oulun kaupungin historia VI, 1945–1990. Jyväskylä 1995.
- Metsikkö, J.O. & Oksanen, Niko, Suomen

- Kansakoulunopettajain Liitto. Helsinki 1943.
- Markkola, Pirjo, Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 187. Helsinki 1994.
- Mikkola, Jukka, 90 vuotta sosialidemokratista toimintaa Vampulassa. Julkaisematon historiikki. 1995. (Tekijän hallussa.)
- Männistö, Jyrki, Sivistyksen kylvö. Suomen kansakoululaitos johtavien puoluelehtien mielenkiinnon kohteena vuosina 1918–1939. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol. 395. 1994.
- Nevakivi, Jukka, Ratkaiseva välirauha 1944–47: miksi Suomea ei neuvostolaistettu? Historiallinen Aikakauskirja 3/1993, 195–204.
- Zdanov Suomessa. Miksi Suomea ei neuvostoliittolaistettu? Keuruu 1995a.
- Miksi Suomea ei Neuvostoliittolaistettu? Teoksessa Rydman, Jan (toim.), Tutkimuksen etulinjassa. Juva 1995b, 357–368.
- Niininen, V.A., Kasvatus- ja koulukysymys demokraattisessa yhteiskunnassa. Helsinki 1945.
- Nousiainen, Jaakko, Kommunismi Kuopion läänissä. Joensuu 1956.
- Nurmi, Veli, Suomen kansakoulunopettajaseminaarien historia. Helsinki 1995.
- Nya Svenska Samskolan 1938–1963. Helsingfors 1963.
- Oittinen, R.H., Työväenliikkeen kulttuuripoliittiset tavoitteet. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö. Helsinki 1954, 49–82.
- Koulujärjestelmän kehittyminen. Teoksessa Valtasaari, A. ym. (toim.), Kansakoulu 1866–1966. Helsinki 1966, 271–292.
- Oksanen, Niko, Suomen Kansakoulunopettajain Liiton osuus kansakoulunopettajain taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman parantamisessa. Teoksessa Suomen Kansakoulunopettajain Liitto. Piirteitä 50-vuotisesta toiminnasta. Helsinki 1943, 293–440.
- Paavonen, Tapani, Talouspolitiikka ja työmarkkinakehitys Suomessa toisen maailmansodan jälkeisellä jälleerakennuskaudella vuosina 1944–1950. Turun yliopiston julkaisusarja C 64. 1986.
- Palmu, Heikki, Häiriö. Keuruu 1970.
- Parikka, Raimo, Malmi-Tapanilan työläisyhteisö 1920-luvun alussa. Teoksessa Väki voimakas 4. Suomi 1917–1918. Hämeenlinna 1990, 285–316.
- Parkkari, Nestori, Suomalaisessa keskitysleirissä vv. 1940–1944. Kuopio 1955.
- Peltonen, Ulla-Maija, Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Helsinki 1996.
- Pessi, Ville, Tilanteen ja tehtävien tarkastelu. Kommunisti 1/1944.
- Piela, Ulla (toim.), Satasärmäinen nainen. Elämäkertoja. Helsinki 1992.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka, Yksityisoppikoulut nuorena tasavallassa 1917–1944. Teoksessa Salminen, Jari, Pietiäinen, Jukka-Pekka & Teperi, Jouko, Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977. Helsinki 1995a, 77–154.
- Yksityisoppikoulut vaurastuvassa Suomessa 1944–1977. Teoksessa Salminen, Jari, Pietiäinen, Jukka-Pekka & Teperi, Jouko, Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977. Helsinki 1995b, 155–238.
- Pirilä, Veikko (toim.), Kauhavan yhteiskoulu 1921–1971. Seinäjoki 1971.
- Puhakainen, Päivö, Työväenliikkeen ja yliopistomaailman yhteyksiä sotien välillä. Teoksessa Bergholm, Tapio (toim.), Punaisista apostoleista opiskelijaradikalismiin. SONK:n 20-vuotisjuhlakirja. Kiikala 1983, 39–54.
- Pärssinen, Hilja, Koulut ja köyhälistö. Helsinki 1908.
- Raikkala, Hannes, Suojeluskuntain historia III. Kamppaileva kansa. Määrätietoista rakennustyötä rauhanvuosina 1930–1939 sekä sotavuodet 1939–1944. Vaasa 1964.
- Raivola, Reijo, Opettajan ammatin historia. Opettajuus ja professionalismi. Tampereen yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimusraportti A:44. 1991.
- Rautala, Pauli, Suomen Kansan Demokraattisen Liiton harjoittama koulupolitiikka 1944–1949. Julkaisematon Tampereen yliopiston Suomen historian sivulaudaturtutkielma. 1982.
- Rautjoki, Matti, Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulun ylioppilaskunta vv. 1934–1964. Julkaisematon Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan pro gradu -tutkielma. 1969.
- Rautkallio, Hannu, Paasikivi vai Kekkonen. Suomi lännestä nähtynä 1945–1956. Helsinki 1990.
- Rentola, Kimmo, ”Kto kogo” – kommunistit ja Paasikivi. Teoksessa Nevakivi, Jukka ym., Paasikiven hirmuiset vuodet. Suomi 1944–1948. Helsinki 1986.
- Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945. Juva 1994a.
- Pessi ja illuusiot. Neuvostojohdo ja suomalainen kommunismi 1944–48. Historiallinen Aikakauskirja 3/1994 (1994b), 195–211.
- Punaisen Valpon synty. Teoksessa Simola, Matti & Salovaara, Jukka (toim.), Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Helsinki 1994c, 138–163.
- Unkarin tiellä. SKP:n pyrkimys valtaan keväällä 1948. Teoksessa Rydman, Jan (toim.), Tutkimuksen etulinjassa. Juva 1995, 369–390.
- Repo, Ville, Tornin varjossa. Teoksessa Tyyri, Jouko (toim.), Ressu 1891–1991. Helsingin Suomalainen Realilyseo. Heinola 1991, 97–116.
- Rinne, Matti, Suomen Opettajain Liitto 1893–1973. Helsinki 1973.
- Rinne, Risto, Suomen oppivollisuusopetusopettajain opetus suunnitelman muutokset vuosina 1916–1970. Opetussuunnitelman intentionien ja lähtökohtien teoreettishistoriallinen

- tarkastelu. Turun yliopiston julkaisusarja C:44. 1984.
- Kansanopettaja mallikansalaisena: opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoimismekanismit Suomessa 1851–1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisevana. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:108. 1986.
  - Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälisestä 1980-luvun lopulle. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:135. 1989.
  - Ripatti, Viljo, R.H. Oittinen. Työväen sivistäjästä koulun uudistajaksi. Hämeenlinna 1992.
  - Rislakki, Jukka, Kauhun aika. Neljä väkivalan kuukautta keski-suomalaisessa jokilaaksoissa. Tampere 1995a.
  - En kyyneltä vuodattanut. Olavi Laihon elämän kahdeksantoista vuodenaikaa 1940–1944. Helsinki 1995b.
  - Rose, Mary B., Paternalism, Industrial Welfare and Business Strategy: Britain to 1939. Teoksessa Aerts, Erik, Beaud, Claude & Stengers, Jean (eds.), Liberalism and Paternalism in the 19th Century. Leuven University Press 1990, 115–125.
  - Rouhiainen, Pirkko, Historian koulukirjat mielipiteen muodostajina maailmansotien välisenä aikana. Historiallinen Aikakauskirja 4/1974, 298–313.
  - Taistelu historian kouluopetuksen sisällöstä Suomen sortovuosista vuoteen 1945. Painamaton Helsingin yliopiston poliittisen historian liseniaattityö. 1979.
  - Ruutu, Martti, Puoli vuosisataa Pitkän sillan pohjoispuolella. Teoksessa Kallion yhteiskoulu 1902–1952. Forssa 1952, 7–105.
  - Rytkönen, Raili, Äidin ja mummun koulu. Elämää Hämeenlinnan tyttölyseossa 1924–1976. Jyväskylä 1994.
  - Saarela, Tauno, Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923. Tampere 1996.
  - Salo, Paula, Hilja Riipinen opettajana ja yhteiskunnallisena vaikuttajana. Julkaisematon Helsingin yliopiston Suomen historian pro gradu -työ. 1980.
  - Salokangas, Raimo, Kansan Ääni. Teoksessa Ekman-Salokangas, Ulla, Aalto, Eeva-Liisa & Salokangas, Raimo (toim.), Suomen lehdistön historia 5. Hakuteos. Jyväskylä 1988, 280–281.
  - Salomaa, Erkki, Tavoitteena kansanvalta. Suomen työväenliikkeen vaiheita vuosina 1944–1960. Helsinki 1965.
  - Sarvas, Anja & von Herzen, Erik, Kiikalan historia. Jyväskylä 1987.
  - Saukkonen, Pasi, Virkamieseliitti yhteiskunnallisessa muutoksessa. Keskushallinnon korkeimpien virkamiesten sosiaalinen tausta 1900-luvulla. Teoksessa Virkaan virassa viratta. Tutkielmia virkamiehistä ja ministereistä. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 7. Helsinki 1993, 13–72.
  - Savolainen, Raimo, Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi. Senaatin ja valtioneuvoston alainen keskushallinto Suomessa 1809–1995. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 22. Helsinki 1996.
  - Schulz, Günther, Industrial Patriarchalism in Germany. Teoksessa Aerts, Erik, Beaud, Claude & Stengers, Jean (eds.), Liberalism and Paternalism in the 19th Century. Leuven University Press 1990, 62–70.
  - Selovuori, Jorma, Muuttuiko hallinto, vaihtuivatko virkamiehet? Virkamieskunnan puhdistamisesta ja valtion keskushallinnon uudistamisesta vuosina 1944–48. Julkaisematon Helsingin yliopiston poliittisen historian pro gradu -tutkielma. 1992.
  - Muuttuiko hallinto, vaihtuivatko virkamiehet? Virkamiehistö ja hallinto vuosina 1944–48. Teoksessa Virkaan virassa viratta. Tutkielmia virkamiehistä ja ministereistä. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 7. Helsinki 1993, 115–176.
  - Sievänen, Väinö L., Kivikkoinen tie. Osa I. Julkaisematon elämäkerta. 1985. (Kansan Arkistossa.)
  - Siltala, Juha, Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Keuruu 1985.
  - Tapaus Into Auer ja jakautuneen eliitin Suomi. Hiidenkivi 4/1996, 31–32.
  - Sippola, Arvo, 125 vuotta koulutointa Alavudella. Jyväskylä 1994.
  - Smimov, Stefan, Tornin miehet. Juva 1996.
  - Soikkanen, Hannu, Sosialismin tulo Suomeen. Porvoo 1961.
  - Sodista eheyttämiseen. Teoksessa Jokisalo, Jouni, Montonen, Sakari, Salonen, Veikko J. & Wiksten, Erkki (toim.), Vallan kahvaa – saranan puolta. Helsinki 1979, 11–22.
  - Kohti kansanvaltaa 2. 1937–1944. Joensuu 1987.
  - Kohti kansanvaltaa 3. 1944–1952. Eno 1991.
  - Soikkanen, Timo, Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä. Juva 1991.
  - Somerkivi, Urho, Cavonius, Gösta & Karttunen, M.O., Kouluhallitus, Skolstyrelsen, 1869–1969. Vantaa 1979.
  - Sulamaa, Kaarle, ”Enemmän oikealle!” – Hilja Riipinen Suomen poliittisessa historiassa. Helsinki 1995.
  - Takala, Tuomas, Koulun yhteiskuntaopetus ideologisen sääntelyn välineenä Suomessa v. 1917–1975. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 13. 1975.
  - Talvitie, Sakari, Virkamiesliitto 1917–1977 osa I. 1977.
  - Tammivuori, Aimo, Sata vuotta opettajien ammattijärjestötoimintaa. Mikkeli 1986.
  - Tampereen Klassillinen lyseo. Tampere 1969.
  - Tarkka, Jukka, 13. artikla. Suomen sotasyyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospoliittikka vuosina 1944–1946. Porvoo 1977.
  - Tarkka, Pekka, Suomalaisia nykykirjailijoita. Helsinki 1980.

Telemäki, Matti, Koulujärjestelmäkeskustelu
opettajain ammattilehdissä vuosina 1946–
1968. Tampereen yliopiston kasvatustieteen
laitoksen julkaisuja A:5. 1973.
– Tampereen kansakoulun historia 1872–1976.
Tampere 1979.
Tiihonen, Seppo & Ylikangas, Heikki, Virka –
valta – kulttuuri. Suomalaisen hallinto-
kulttuurin kehitys. Helsinki 1992.
Tiihonen, Taito, Mielipidevanki vuosimallia
1904. Suomalaisesta keskitysleiristä yhteis-
kunnalliseksi vaikuttajaksi. Vaasa 1990.
Tetri, Kaarlo, Viipurista maailmalle. Muistel-
mia elämästä ja työstä valtionjohdon tun-
tumassa. Hämeenlinna 1995.
Turun klassillinen lyseo 1879–1954. Turku
1954.
Turunen, Harri (toim.), Kälviän ja Ullavan kir-
ja. Jyväskylä 1993.
Uola, Mikko, Sinimusta veljeskunta. Isänmaal-
linen kansanliike 1932–1944. Helsinki
1982.
Upton, Anthony F., Kommunismi Suomessa.
Helsinki 1970.
Wainio, J.V., Isänmaan historian opetuksesta.
Kasvatusopillinen aikakauskirja LXXXII
1945, 21–30.
Vainio, Matti, Jorma Korpela: Tohtori Finckel-
man. Teoksessa Polkunen, Mirjam (toim.),
Romaani ja tulkinta. Keuruu 1973, 31–43.
Vihavainen, Timo, Kansakunta rähmällään.
Suومتumisen lyhyt historia. Helsinki
1991.
Viikki, Raimo, Suur-Huittisten historia III,
Hajoavan hallintokokonaisuuden kausi.
Suur-Huittisten vaiheet kunnallisen itsehal-
linnon valmisteluajoista vuoteen 1917 asti.
Jyväskylä 1989.
Viikki, Raimo, Suur-Huittisten historia III,
Väestö, matrikkelit ja tilastot. Jyväskylä
1990.
Virkkunen, Paavo, Itsenäisen Suomen
alkuvuosikymmeniltä. Helsinki 1954.
Virolainen, Johannes, Polun varrelta. Merkin-
töjä ja muistikuvia ihmisistä ja tapahtumis-
ta. Keuruu 1993.
Viitanen, Reijo, Punainen aate – sininen vaate.
Suomen Demokraattinen Nuorisoliitto 50
vuotta. Tampere 1994.
Ylikangas, Heikki, Keskushallinnon virka-
miesten rekrytointi Suomessa ajanjaksolla
1809–1984 (väkiraportti). Hallintohistoria-
komitean monistesarja. Helsinki 1991.
– Suomen tasavallan virkamieseliitti. Teokses-
sa Suomen keskushallinnon historia 1809–
1996. Helsinki 1996, 809–929.
Ylitalo, J. Raymond, Salasanomia Helsingistä
Washingtoniin. Muistelmia ja dokumentte-
ja vuosilta 1946–48. Keuruu 1978.
Zeldin, Theodore, A History of French Passions
1848–1945. Volume One. Oxford 1973a.
Zeldin, Theodore, A History of French Passions
1848–1945. Volume Two. Oxford 1973b.

SANOMA- JA AIKA- KAUSLEHDET

40-luku 1946
Helsingin Sanomat 1945–1947
Hämeen-Satakunnan Yhteistyö 1946
Ilta-Sanomat 1947
Kansakoulun Lehti 1930
Kansan Lehti 1945
Kansan Sanomat 1944
Kansan Tahto 1948
Kansan Ääni 1946, 1948
Kauppalehti 1948
Kommunisti 1945–1946, 1957
Kunnallistoiminta 1946
Laatokka 1945
Lauttakylä 1944–1947
Lotta Svärd -lehti 1930
Opettajain Lehti 1945, 1948
Pohjolan Sanomat 1946
Pohjolan Työ 1946–1947
Poliisilehti 1947
Satakunnan Työ 1948
Seuratieto 1974
Soihdu 1979
Sosialisti 1930
Suomen Sosialidemokraatti 1920, 1928, 1946–
1947
Terä 1945
Toveritar 1935
Työkansan Sanomat 1946–1947, 1952
Työläisnuorisio 1946
Työläisopiskelija 1946
Uusi Suomi 1930, 1947
Vapaa Pohjola 1944–1945
Vapaa Sana 1944–1947, 1952
Virkamieslehti 1946–1948
Yksityiskoulu-Privatskolan 1930

HAASTATTELUT JA TIEDONANNOT

Heikkilä Matti 2.12.1996.
Juurakko-oja (o.s. Kulmala) Eeva 8.12.1995.
Kouri (o.s. Laaksonen) Liisa 2.12.1996.
Kouri Urpo 2.12.1996.
Laitinen Kai 11.10.1996.
Liikanen Anna-Liisa 3.7.1997.
Luukola Aino 20.10.1995.
Luukola Toivo 6.10., 13.10., 20.10. 1995.
Maine Into 10.12.1996.
Matintalo Paula 4.12.1996.
Nenonen Anna-Maija 14.10.1996.
Nieminen Veikko 8.12.1995.
Perttula Tyne 5.7.1995.
Railovaara Lauri 31.1.1996.
Rantalainen Ritva 10.12.1996.
Ruutu Martti 17.1.1995.
Säteri Helge 8.12.1995.
Toppila Esko 23.5.1996.
Toppila Ilmi 23.5.1996.
Tuomola Uno 30.7.1997.
Virtanen Liisa 17.12.1996.
– Kirjeenvaihtoa Toivo ja Raija Luukolan kans-
sa.

■ Liitteet

Liite 1. Selma Luukolan kirje opetusministerille 17.7.1946

Kunnioitettava Herra Opetusministeri

Pyydän kohteliaimmin Teiltä Herra Opetusministeri kysyä miehestäni Kukonharjan kansakoulun opettajan K.S. Luukolan, syytösasiaa. Onko asia käsiteltävänäne ja kuinka arvellette sen lopullisesti päättyvän? Erotetaanko opettaja, joka uskollisesti on 27 vuotta hoitanut virkaansa jonkun persoonallisen vihamiehen suurenneltujen ja valheellisen syytösten johdosta, kun suurin osa koulupiiriläisistä on opettajan puolella?

Samalla pyydän saada Herra opetusministerille selostaa kuinka kovan painostuksen alla täällä täytyy työskennellä. Täällä Vampulassa on äärimmäinen vasemmisto valinnut koulutoimikunnan, joka puolestaan on valinnut jokaiseen koulupiiriin kaksi tarkkailijaa opettajien toimintaa vakoilemaan. Tänne Vampulan Kukonharjan koulupiiriin on koulutoimikunta valinnut mieheni, opettaja Luukolan leppymättömät vihamiehet niinkuin he ovat itse sanoneet. Syytökset tietysti tulevat sen mukaisia. Lisäksi nämä syyttäjät kuuluvat vielä koulun johtokuntaan, joten heidän valtansa on kovin suuri. Eikö johtokunnan jäsenten pitäisi olla sovinnollisia henkilöitä? Saako siihen valita opettajan persoonallisia vihamiehiä?

Mieheni on suuren perheen huoltaja. Kaksi perheenjäsentä on vakinaisesti lääkärin hoidossa, nuorempien vielä käydessä koulua. Ymmärtänette, Herra Ministeri, mitenkä ankarana isku viran poisottaminen on tällaiselle vähävaraiselle, suurelle perheelle.

Pyydän nöyrimmästi Herra Opetusministeriltä pikaista vastausta tähän meitä niin kovin järkyttävään asiaan. Pyydän myös, jos se on mahdollista, Herra Opetusministerin estämään tarkastajan enemmiltä toimenpiteiltä tässä asiassa.

Olen kuullut radiosta Teidän hyvän äänenne ja luotan tässäkin Teidän hyväntahtoisuuteenne ja oikeamielisyyteenne. Olemmehan kansalaisia vapaassa maassa, jossa kaikilla pitäisi olla elämisen oikeus.

Vampulassa heinäkuun 17. p:nä 1946

Kunnioittaen

Selma Luukola,
opett. rouva

Liite 2. SKDL:n valistusjaoston kirje 13. heinäkuuta 1946
kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa
oleville SKDL:n jäsenille

Kansakoulujen johtokuntien ja kansakoululautakuntien jäsenille maaseudulla

Kansakoulu on kansamme lasten valtaosan koulu. Varsinkin maaseudulla se muodostuu toistaiseksi ainoaksi kouluksi. Sen vuoksi on erittäin tärkeää, että ne edistykelliset ja demokraattiset voimat, joitten vaikutus ulottuu jo jokaisen koulun johtokuntaan saakka, omalta osaltaan toimivat niin, että ajan hengen esille tuomat uudistukset huomioidaan myös koulujen työssä. Tällaista uutta suuntausta kaipaavat ennen kaikkea maaseudun työntekijäin, pientalonpoikien ja muittenkin puutteellisissa ja köyhissä oloissa elävien kodit, jotka toivovat koulujen ohjelmaan ja toimintaan parannuksia niiltä uusilta voimilta, jotka vaikuttavat koulujen johtokuntien jäseninä.

Onhan kieltämätön tosiasia, että koululaitos tärkeällä ja vaikuttavalla työllään on osaltaan kasvattanut kansaamme sen fasistisen politiikan hengessä, joka kansamme elämän on johtanut nykyisiin vaikeuksiin.

Koululaitoksen vaikutuksen alaisena kehittyi kansakuntamme kallein omaisuus, sen lapset ja nuoriso, joitten maailmankatsomukselle koulu muovaa pohjan. Voidaankin sanoa vanhaa lausetta muuntaen, että millainen on koulun henki tänään sellainen on kansan huomenna. Siksi nykyisenä murrosaikana, jolloin kaikki arvot arvioidaan uudelleen, myös koulun ja kasvatuskysymys on tullut keskeiseksi. Koulua arvostellaan ja punnitaan, mikä sen ohjelmassa on käyttökelpoista ja mikä taas väärää ja kelvotonta. Välirauhan jälkeen on asetettu komiteoita asiaa käsittelemään. Mainittakoon niistä tässä opetussuunnitelmakomitea, joka harkitsee mitä opetetaan. Oppikirjakomitea tutkii parhailaan oppikirjakysymystä ja aivan äskettäin on perustettu uusi koulukomitea, jonka puheenjohtajana on kouluhallituksen pääjohtaja Yrjö Ruutu. Sanomalehtien palstoilla ja erilaisissa keskustelutilaisuuksissa on koulukysymystä käsitelty. Koulukysymyksen voi sanoa olevan valinkauhassa ja uusi koulu hämmöittää jo näköpiirissä. Millainen se tulee olemaan, sen tulevaisuus näyttää. Koska uutta koulua suunnitellaan demokraattisessa mielessä, voimme olla varmat, että uusi koulu tulee enemmän vastaamaan niitä vaatimuksia joita sille kansan kasvattajana voidaan asettaa. Kouluun kohdistuvia enempiä uudistuksia odotellessa jatkuu työ entisessä koulussa. Sitäkin voidaan ja tulee kehittää nykyisten vaatimusten mukaisesti. Siinä onkin tärkeä tehtävä niillä uusilla johtokuntien ja kansakoululautakuntien jäsenillä, jotka jokainen omassa ympäristössään pyrkivät poistamaan fasismin jäänteitä, vanhoillisuutta ja taantumuksen henkeä myös koulujen piiristä. Siinä mielessä esitetään koulujen johtokunnissa y.m. elimissä toimiville demokraattista suuntausta tukeville henkilöille erinäisiä asioita, joita heidän tulisi huomioida.

Opettaja tekee koulun, kuuluu vanha sananparsi ja niinhän asia onkin. Taantumuksellinen opettaja on jarruna kaikessa, edistyksellinen voi huomattavasti tukea kehitystä auttavia pyrkimyksiä. Siinä mielessä on koulun opettajan vaali erittäin tärkeä. Vaalin suorittaa johtokunta ja sen vahvistaa asianomainen tarkastaja. Opettajavaaleja joudutaan kouluissa suorittamaan melko usein. Jos johtokunta onnistuu saamaan kouluunsa sopivan opettajan muodostuu työ hänen kanssaan antoisaksi niin koulussa kuin sen ulkopuolellakin. Opettajaksi pitäisi saada henkilö, joka mielenlaatunsa ja harrastustensa puolesta olisi paikkakunnalle sopiva. Tällöin lienee yleensä niin, että maalla syntynyt, puutteellisista oloista lähtenyt opettaja on maaseudun kouluun sopivin. Kaupungeista ja varakkaista oloista lähteneellä opettajalla ei yleensä – poikkeuksia tietysti on puoleen ja toiseen – voi olla sellaista rakkautta ja kiintymystä maaseudun vähäväkiseen asujamiston lapsiin ja elämään yleensä, kuin henkilöllä, joka on kasvanut vastaavanlaisessa ympäristössä.

Laki määrää, että johtokunnan on opettajaksi valittava se hakija joka soveliaimmaksi katsotaan. Jos johtokunnan jäsenet tuntevat jonkun hakijan, jonka katsovat sopivaksi, on sellainen henkilö valittava, mikäli vaali hakijoit-ten ansioita toisiinsa verrattaessa on mahdollista. Niinkuin edellämainittu lainkohta sanoo, eivät hakijoiden ansiot suinkaan pisteen tarkkuudella määrää, kuka on valittava, vaikka kouluneuvos Salmela onkin pistelaskujärjestelmästä paljon puhunut. Johtokunnalla on siis valintaan nähdén liikkumavapautta, ja jos se järkevästi perustelee päätöstään, niin se voi valita hakijoista jonkun sopivaksi katsomansa henkilön, vaikkeivät hänen hakemuspaperinsa numerot olisikaan aivan parhaat. Asetuksen sanamuoto kuuluu: ”On valittava hakijoista, kuka soveliaimmaksi ja taitavimmaksi katsotaan”. Yleinen opetustaidon arvosana on kaikkein tärkein. Lisäksi ovat myös tärkeitä laulun opetuksen arvosana sekä yleinen oppiaineiden keskiarvo. Koska nykyisin löytyy jo demokraattisen mielenlaadun omaavia opettajia, pitäisi hakijoista sellainen löytää ja myös valita. Vaalitoimitukseen osallistuu tavallisesti myös koulun opettajiston edustajana johtokunnassa oleva opettaja joka useinkin asiantuntijana paljon vaikuttaa siihen, kuka valitaan. Jos asianomainen opettaja on esim. taantumuksellinen, ei johtokunnan tulisi suorittaa vaalia yksinomaan opettajan esityksen mukaisesti, vaan johtokunnan jäsenten terveen harkinnan mukaan. Onhan asia niin, että opettaja haluaisi itselleen mieluisan työ- ja aate- toverin, johtokunnan muitten jäsenten velvollisuus on sensijaan saada koulu- piiriin ja sen lapsille sopiva opettaja. Ei opettaja saa siis yksin määrätä sitä, kuka valitaan. Jokaisella johtokunnan jäsenellä on samanarvoinen puhe- ja äänioikeus johtokunnan kokouksissa. Näitä oikeuksia demokraattismieliset johtokuntien ja kansakoululautakuntien jäsenet käyttäköön. Samalla tavoin harkiten on meneteltävä muissakin koulua koskevissa kysymyksissä.

Johtokuntien jäsenten velvollisuudet

Jokaisen johtokunnan jäsenen velvollisuutena on tukea ja auttaa koulunsa opetus- ja kasvatusystyötä. Tämä tapahtuu siten, että koulun työtä valvotaan ja esiintyviin epäkohtiin etsitään parannuskeinoja. Kaikki tämä tapahtuu siten, että johtokunnan jäsen keskustelee koulua koskevista kysymyksistä opettajan ja lasten vanhempien kanssa. Hyvä on, jos johtokunnan jäsenellä on aikaa käydä seuraamassa koulun työtä opetustunnilla, ruokailussa y.m.s. Tällaisella menettelyllä johtokunnan jäsen tahtoo osoittaa ettei hän toimi koulun hyväksi vain ”virallisesti”, vaan tahtoo ajaa koulunsa asiaa sydämen asiana. Koulun opetuksesta ja hengestä pitäisi johtokunnan jäsenten keskustella opettajan kanssa. Luottamuksellisessa keskustelussa esim. taantumukselliselle opettajalle pitäisi selvittää, että tähänastisessa koulun opetushengessä on ollut raskaita virheitä. On opetettu kiihkoisanmaallisuutta, on kuvattu koulussa sota sankarihohteisena, on opetettu vihaamaan erityisesti Neuvostoliittoa. Työväenluokan pyrkimyksille on koulu tahtonut pysyä kylmänä ja vieraana sekä vihamielisenä. Sotamarsseja on kyllä opetettu, mutta ”Työväen marssia” ei ole pidetty sopivana opettaa ja laulaa. Työväestön lapsia, jotka ovat kuuluneet joihinkin lapsiosastoihin, vaikkapa vaan raittius- ja urheiluosastoihin on pidetty koulun piirissä erikoisen silmälläpidon alaisena, heiltä on tavallisesti puuttunut koulun luottamus ja he ovat voineet joutua painostuksen jopa rangaistuksenkin kohteiksi. Porvarillisiin lapsijärjestöihin (pikkulotta, suojeluskuntien poikaosastot, sinimustat, porvarilliset urheilujärjestöt y.m.s.) kuulumista on taas pidetty oppilaalle ansiona. Edelläolevan laatuiset asiat olisi pyrittävä saamaan keskusteluaiheeksi opettajan ja lasten vanhempien yhteisissä illanvietoissa ja kokouksissa, joita esim. helsinkiläisissä kouluissa on järjestetty hyvin tuloksin. Tällaiset rakentavassa mielessä pidettävät keskustelut voivat muodostua varsin antoisiksi muuallakin maassa. Opettajalle voi niissä selvitä millainen hänen kasvatustyönsä ja opetuksensa on ollut työväenluokan näkökulmasta katsottuna. Ja varmaa on, että tällaisten keskustelujen jälkeen opettaja pystyy ajattelemaan ja tarkistamaan kantaansa ja menettelyänsä ja kaikesta tästä voi olla hyötyä koulun työlle ja erikoisesti sen vähäosaisimmille oppilaille.

Muita johtokunnille kuuluvia asioita

Kouluhuoneustojen käytöstä koulutyön ulkopuolella päättävät myös johtokunnat. Kouluhallituksen kiertokirjeitten mukaisesti voidaan kouluhuoneistoja käyttää erinäisiin aatteellisiin tarkoituksiin. Koska demokraattisilla järjestöillä monin paikoin on huutava huoneistojen puute, voivat koulujen johtokunnat myöntää kouluhuoneistojaan erilaisten kerhojen, nuoriso-, pioneeri-y.m.s. toimipaikoiksi. Taantumushenkiset opettajat ja johtokuntien jäsenet tietenkin asiaa vastustavat. Koska kyseisen laatuinen nuorisotyöskentely tulee suureksi avuksi vähempiosaisen nuorison kehitykselle, olisi demokraattista kehitystä kannattavien johtokuntien jäsenten autettava asiaa siten, että koulujen ovet avautuisivat e.m. tärkeään työhön.

Edellä on jo tullut mainituksi, että ammattihenkilönä opettaja usein saa oikeuden määrätä asioista mielensä mukaan. Tämä voi olla mahdollista sellaisessa koulupiireissä, joissa johtokunta ei ole tarpeeksi valveutunut eikä ole koulua koskevissa kysymyksistä perillä. Siksi onkin erittäin tärkeää, että jokainen johtokunnan jäsen on tietoinen tärkeimmistä koulua koskevista kysymyksistä. Löytyy erinimisiä kansakouluasiain käsikirjoja joissa johtokunnille kuuluvat koulua koskevat asiat on selvitetty (Salmela ja Laurila, Kansakouluasiain käsikirja). Niitä on jokaisen koulun opettajakirjastossa ja myös kirja-kaupoissa johtokunnan jäsenten saatavissa. Oppilaiden huolto- ja sosiaaliset kysymykset hoitaa myös johtokunta. Menoja peläten porvarilliset vastustavat sosiaalista huoltotyötä. Laki määrää, että vähävaraisia koulun oppilaita on avustettava ravinto-, vaatetus- ja pitkien koulumatkojen kyyditysasioissa, terveyshuollossa, kesävirikistyksen järjestämisessä y.m.s. Oppilaille pitää tarjota riittävästi hyvää ja kunnollista ruokaa, heille on johtokuntien toimesta hankittava vaatteita ja jalkineita, koulun terveysisaren on järjestettävä sairaushoitoa ja lääkkeitä niitä tarvitseville ja köyhien oppilaiden kesävirikistyksen järjestäminen on tärkeää. Kaikkien näitten toimintojen kunnollista hoitoa pitäisi johtokuntien jäsenten valvoa, tätä eivät ne, joille vähävaraisten asia on kallis saisi unohtaa. Vielä on korostettava ettei oppilas joka nauttii jotakin avustusta, saa joutua siitä syystä pilkkaamisen ja halveksumisen kohteeksi, niinkuin usein on kouluissa asianlaita.

Edellä on esitetty muutamia asioita, joihin erikoisesti koulujen hallintoeliimiin kuuluvien demokraattisesti ajattelevien henkilöiden on tärkeätä tutustua. Vanhoillisissa kouluissamme on paljon korjattavaa ja epäkohtia, joiden poistamiseen johtokunnan jäsen voi omalta osaltaan vaikuttaa. Vanhaan kouluun on luotava uutta henkeä. Siinä onkin edistyksellisillä ja demokraattisilla johtokuntien jäsenillä tärkeä tehtävä. Koulu-uudistuksen on lähdeävä sisältäpäin, kouluun on luotava oikea henki, oikea ilmapiiri. Kaikissa toimissa johtokuntien pyrkimyksenä olkoon, että koulun työskentely ja saavutukset muodostuisivat vähäväkisten lapsille entistä antoisammaksi.

Liite 3. TAULUKKO 2. Kouluviranomaisille, kouluhallitukselle ja opetusministeriölle, tehdyissä poliittisissa kanteluissa ja valtiollisen poliisin ilmoituksissa olleiden opettajien lukumäärät (yht. 210).

		KOULUVIRANOMAISET	VALTIOLLINEN POLIISI
1945	huhtikuu	1	0
	toukokuu	0	0
	kesäkuu	1	0
	heinäkuu	0	1
	elokuu	1	0
	syyskuu	1	0
	lokakuu	5	0
	marraskuu	4	1
	joulukuu	3	0
	1946	tammikuu	0
helmikuu		3	3
maaliskuu		1	2
huhtikuu		3	6
toukokuu		1	7
kesäkuu		1	3
heinäkuu		1	7
elokuu		0	2
syyskuu		0	6
lokakuu		1	6
1947	marraskuu	0	15
	joulukuu	0	15
	tammikuu	0	11
	helmikuu	2	6
	maaliskuu	3	5
	huhtikuu	1	12
	toukokuu	0	7
	kesäkuu	1	3
	heinäkuu	0	0
	elokuu	0	0
1948	syyskuu	0	3
	lokakuu	1	10
	marraskuu	0	6
	joulukuu	0	10
	tammikuu	0	7
	helmikuu	0	2
	maaliskuu	0	4
	huhtikuu	0	6
	toukokuu	0	2
	kesäkuu	0	4

Lähteet: Valtiollisen poliisin arkisto (VP kotelot 33 ja 34 sekä alaosastojen mapit), opetusministeriön arkisto (kirjediaarit) ja kouluhallituksen arkisto (kirjediaarit ja tarkastuskertomukset), KA.

Liite 4. Syyskuussa 1945 Pohjolasta valitun lähetystön jättämiä julkilausumia ym. (Järjestöjen kannanotot ja julkilausumat, muut julkilausumat, SKDL:n järjestöjaosto, Ka).

Koulu- ja opetuskysymyksestä

Käsiteltyään koulu- ja opetuskysymystä kokous toteaa: Nykyinen opetuksen henki kouluissamme on epädemokraattista ja hyvässä yhteiskunnallisessa asemassa olevien lapsia suosiva, joten kokous haluaa saattaa hallituksen tietoon seuraavaa:

1. opetustoimen johdolta vaadittava demokraattista oloihin mukautumista,
2. ei ainoastaan oppikirjat, vaan myös lasten ja nuorten käyttämät kirjastot on puhdistettava kansalliskiihkoisista ja epäterveestä kirjallisuudesta,
3. opettajat on kasvatettava demokratian kannattajiksi ja sen opettajiksi,
4. demokratiaa vastustavat fasiset ainekset on eroitettava viroistaan,
5. koulujen johtokuntiin on valittava demokraattisesti ajattelevia lasten vanhempia,
6. koulun ja kodin suhdetta on parannettava,
7. on koulutettava niitä ihmisiä, joilla on edellytyksiä opettajan toimeen ja jotka ovat kehityskykyisiä.

■ Henkilöhakemisto

Kursiivilla merkityt henkilöt viittaavat puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneisiin opettajiin. Suluissa oleva numero kertoo heidän koulunsa sijainnin s. 193 kartalla. Opettajat on sijoitettu heistä tehtyjen ensimmäisten ilmoitusten perusteella *-merkki numeron perässä merkitsee oppikoulunopettajaa. Jos merkkiä ei ole, on kyseessä kansakoulunopettaja.

Opettajan numeron jälkeen on viite, jos puhdistuspyrkimyksillä voi olettaa olleen vaikutuksia opettajan uraan. Virallisesti ketään ei erotettu. Opettajan koulunvaihdon motiiveja on mahdollon selvittää, joten painostuksen tulokset jäävät arvailujen varaan.

Hakemistoon ei ole otettu sellaisia henkilöitä, joiden henkilöllisyys on jäänyt epäselväksi. Myöskään Valpon yleisissä suojeluskuntat tai AKS-listoissa olleita ei ole laskettu puhdistettaviin. Tekstissä esiintyviin tutkijoihin ei viitata henkilöhakemistossa.

* * *

Aaltonen, Aimo 39, 49, 96, 115–118, 208, 212
Aaltonen, Aimo O. 37, 182
Aaltonen, Alekski 37
Aattinen, Anna (1, Teisko) 89
Adler, Max 27, 31
Ahi, Johannes (2, Oulu) 100
Ahlbäck, Karl 116–118, 125, 211, 261
Ahola, Simbri 46–48, 50, 167
Ahovuori, Antton (3, Janakka) 76, 90
Ailio, J.H. 28
Ailio, Julius 31
Airo, A.F. 147
Aitola, Matti 168
Alakujala, Kalle (5, Rovaniemi) 141, 175
Ala-Kulju, Reino (4*, Seinäjoki) 168–169, 194
Alanen, Aulis 168
Aleksi, patriarkka 162
Andelin, Reino 167
Andersin, Raine 119, 121, 126, 145
Anisimaa, Feodor 119, 122, 139
Ankio, Elma (6, Viiala) 167
Annala, Vilho 14
Anstén, Maria (7, Toivakka) 90
Arvelo, Armas 256
Arvola, Paavo 194, 242
Auer, Tyyra (8, Piikkiö) 106

Autio, Sigge 256
Backman, Einar 119, 122–123, 125, 127–128, 129–132, 139, 142, 158
Belov, Ivan 41, 144
Bisi, Aatos 119, 122–123, 125–126, 141, 162
Blomqvist, vänrikki 166
Bruhn, Karl 65–66
Brusiin, Otto 114–116, 121
Bryggari, Tuomas 63–65
Castrén, Erkki (9*, Tampere) 162
Castrén, Urho 41
Cavonius, Gösta 56
Cederberg, Eino 84
Damstén, Karl (10, Lieksa)¹ 133, 171
Elmgren-Heinonen, Tuomi 64
Erkkilä, Otto 79
Erola, Sulo 119, 121, 124–125, 155
Eskola, Tuovi (11, Ypäjä) 167
Fagerholm, K.-A. 20, 41, 49, 81, 182, 260
Feodorov, everstiluutnantti 114
From, Levi (12, Lauritsala) 139–140
Haanpää, Pentti 35
Haapakoski, Ernst (11, Ypäjä) 167
Haapamäki, Martta (13, Suodenniemi)² 167
Haapanen, Aatto 204, 207, 213, 221, 223, 243
Haataja, Antti 147
Hainari, O.A. 67
Hakala, Helmi 217–218, 231, 243–244
Hakala, Olavi 184
Hakanen, Anni 236, 241
Hakulinen, Janne 251
Hallikainen, Eino (14*, Kymi) 119, 149–150
Hallstén-Kallia, Armi 104
Halonen, Eino 122–123, 142
Halonen, Julius (15, Hausjärvi) 104
Halonen, Onni (11, Ypäjä)³ 167
Hankala, Anna (13, Suodenniemi) 167
Hannikainen, P.J. 156
Hannula, Juho (16*, Kokkola) 135
Harju, Martta 136–137, 139
Harju, Toivo 136–139
Harkola, Uolevi 66
Hartikainen, Matti 119, 122, 145
Haukkamäki, Emil 184
Hautojärvi, Eero 51, 119, 122–123, 125, 139–140, 143, 147
Heikkilä, Kauko 39
Heikkilä, Matti 197, 232
Heikkinen, Lydia (17, Mäntsälä) 100–101
Heikkinen, Toivo (18, Uukuniemi) 170
Heikura, Tuomo 168
Heimovaara, Arvo 164
Heinrichs, Erik 52
Helanen, Yrjö (19*, Juankoski) 146

- Helavuori, Arvo* (13, Suodenniemi) 167
Helavuori, Aune (13, Suodenniemi) 167
 Heljas, Lennart 80
 Hellsten, Armas 158
 Helo, Johan 43, 51, 67, 70–71, 73, 75–76, 80, 82, 159, 182, 214
 Helo, Juhani 242
 Hentilä, Elsa 75
 Heporauta, F.A. 65
Herkkola, Lauri (6, Viiala) 167
 Herman, arkipiispa 162
 Hillilä, Kaarlo 41, 43, 114
 Hiltunen, Onni 43
 Hintikka, Veikko 108
Hirvonen, Tyyne (20, Runni) 106
 Hirvonen, Yrjö 162
 Hitler, Adolf 144, 152, 172
 Hollo, Elias 130
 Holma, likka 56, 71
Holopainen, Keijo (21*, Heinola) 167
 Honka, Aarne 63
 Huhta, Hannes (Johannes) 213–214, 216–217, 220, 222
 Huhta, Lauri 200, 213, 215, 217–218, 224, 226, 231, 241, 244
 Huhta, Matti 39
 Huhta, Paavo 217
 Huhta, Veikko 213, 226–227
Huikko, Kirsti (22, Kangasniemi) 78, 155, 171
 Hukki, Vihtori 190
 Huttunen, P.V. 199
 Hyyrynen, Eevert 139–140
Hälvä, kansakoulunopettajatar (23, Ristijärvi) 164
 Hämäläinen, Olli 110–111
 Hämäläinen, Veikko 119, 122, 125, 142, 152, 157
 Hölttä, Risto 51
 Ilvesviita, Outi 70
 Innanen, Mikko 119, 123–124, 126, 143
 Isokkinen, Nikolai 136
 Isomäki, Kaarlo 28
 Isomäki, Yrjö 119, 126, 151, 226–229
 Jaakkola, Yrjö 111
 Janhunen, Matti 39, 43
 Jarva, Fjalar 51
 Jelisejev, J. 41
 Jokela, Eino 119, 122–123, 151, 226–228, 230
 Jokinen, Lauri 242
Jolula, Hugo (24, Rautjärvi) 147, 169
 Jonkka, Erland 199
Jussila, Helle (25, Iisalmi)* 162
 Jussila, K.V. 192, 215–220, 222, 224, 228–230, 232–234, 236–237, 239, 244
 Juurakko-oja (o.s. Kulmala), Eeva 226
 Juva, Einar 66
Juvala, Arvo (26*, Uusikaupunki) 100, 251
 Juvonen, Reino 120, 123, 141, 151
Jyräkoski, Saima (27, Vampula) 197, 200, 214, 232, 237–241, 244
Jyrävä, Juho (28, Haukipudas) 157, 163
Jäntti, Paavo (29, Nilsjä) 99
 Järventaus, Arvi 89
 Järvi, Lauri 80, 182
 Jääskinen, Arvo 104, 192
 Kahila, William 120, 122, 157
Kahilainen, Toivo (30, Sulkulahti)⁵ 101, 104–106
 Kaila, Suoma 90
 Kainulainen, Antti 92
 Kallio, Niilo 145, 154
 Kalske, Samuli 224
Kanerva, Saara (31, Tornio)⁶ 146, 162
 Kanerva, Tauno 212
 Kanninen, Arvo 58, 120–121, 124–125, 165
 Kannisto, Heikki 236
Karelahti, Arvi (32*, Imatra)⁷ 130–131, 171
 Karelahti, Maire 130
Karhula, Anna (33, Himanka) 164
 Kari, Juha 77
 Kari, Tuure 120, 123, 125, 145
 Karimo, Aarno 64
 Karjalainen, Aarno 147
Karjalainen, Eero (34*, Oulu) 100
 Karttunen, Emil 91
 Karttunen, M.O. 9–11, 87, 89, 102
 Karttunen, T.J. 85, 141, 175
Karttunen, Yrjö (35, Riistavesi) 98, 107
Kasari, Martta (36, Halsua) 135
 Kaspio, Leo 111–112, 183
 Kastari, Paavo 14, 114
Katila, Toivo (37, Humpilla) 167
Kauppinen, Aili (38, Sonkajärvi)⁸ 141, 162
 Kauppinen, Heikki 234
Keinänen, Väinö (30, Sulkulahti) 101
 Kekkinen, Toivo 10, 120, 122, 124–126, 142
 Kekkonen, Urho 38–39, 41, 43, 47, 94
 Kempainen, Iivari 112, 260
 Kerkkonen, Veikko 181
 Keto, J.W. 20, 42, 123, 190
 Kettunen, Sulo 120, 122, 126, 133, 139
Kiehelä, Lauri (39*, Imatra) 128, 130, 131, 171
Kilkki, Martta (40, Kiuruvesi) 92
 Kilpi, Eino 42–43, 80–81, 176, 228, 250
 Kilpi, Sylvi-Kyllikki 42, 182, 190
 Kivekäs, Onni 168
 Kivi, Paavo 190
 Kivikoski, Paavo 39
 Kivilahti, Kaarlo 51
 Kivinen, J. 94
Kivinen, Martti (41, Liperi)⁹ 99, 107
Kivisalo, Teodor (42, Helsinki) 147, 171
Kivistö, Kalle (43, Vaasa) 166
 Koistinen, Yrjö 120–121, 123, 125, 127, 132–134, 139, 142, 144, 150, 158
Koivisto, Toini (44, Niinivaara) 148, 174
Koivisto, Uuno (45, Alaveteli) 136–139
 Koivunen, Juho 98
 Koivunen, Vieno 200, 220, 223–226, 228, 231, 244
 Koivusalo, Jorma 146
Konkanen, Paavo (46*, Joensuu) 162
Korhonen, Anna-Greta (47*, Helsinki) 159
 Korhonen, Ernesti 120–121, 123, 125, 141, 146
 Korhonen, J. 87

- Korhonen, Veikko* (48, Jokioinen) 146, 176
Kormu, Impi (49*, Lahti) 152–154
Korpela, Jorma (50*, Kuopio) 169, 179–180
Korpijärvi, Esko 88
Korpimaa, Aarne 229
Kortelainen, Yrjö (51, Kuohatti) 133
Koskinen, Paavo 87, 210, 242
Koskinen, Saima (13, 52, Suodenniemi)¹⁰
 167
Koskinen, Veikko 120, 125, 148, 157
Kosola, Vihtori 9
Kouri, Liisa 232
Kouri, Urpo 216
Kouvo, Vilho 217
Kovanen, Aili (53, Vampula) 91, 214, 216,
 232–234, 236–237, 239–241, 244
Krip, Judit (54, Koivulahti) 170
Kristiansson, Hilja (55, Vähäkyrö) 99
Kulku, Hanna (13, Suodenniemi) 167
Kulmala, Eino 205, 213, 216–217, 220–221,
 224, 230–231, 239, 241, 244
Kulmala, Selina 200–201, 220, 231
Kulovaara, Urho 56
Kunnas, Hanno 115, 140, 227
Kunnas, Jaakko (56*, Imatra)¹¹ 129–132
Kuosma, Vilja (57, Pelkosenniemi)¹² 143
Kuosmanen, Paavo 183, 190
Kuparinen, Terttu 148
Kuukkanen, Viljo 184
Kuurne, Helmi (58, Suomussalmi)¹³ 165
Kuusi, S. 65
Kuusinen, Hertta 39, 47, 70–71, 95, 108,
 134, 165, 259
Kuusisto, Leo 217
Kuusisto, Wäinö 233, 236
Kuuskoski, Urpo 71, 168
Kymentaka, Jorma 115
Kyrre, Thoralf 114
Kähönen, Ester (59*, Kouvola) 159
Kärki, Eino 168
Kärkkäinen, Hilda (60, Puumala)¹⁴ 129
Kärkkäinen, Jouko (60, Puumala)¹⁴ 129
Kärkkäinen, Juho 130
Kärävä, August 238
Laakso, Eino 120, 122–123, 125, 155
Laakso, Elias (61, Alahärmä) 76–77, 91, 93,
 169
Laaksonen, Liisa 233, 243
Lahtela, Matti 47
Laiho, Arvo 210
Laine, Yrjö 68
Laitakari, A. 67
Laitinen, Juho (62, Kuivaniemi) 145
Laitinen, Kai 180
Lakka, Otto 104, 130, 154
Lassila, Tyne 55, 112, 260
Laurila, Jouko 168
Laurila, Vihtori 34
Laval, Pierre 94
Lavila, Torsten 168
Lehikoinen, Suoma 89
Lehtimäki, Oskari 241
Lehtimäki, Sievä 239, 241
Lehtimäki, Veikko 237–239
Lehto, Herman 149
Lehtonen, Tuure 120, 122–125, 139, 146,
 151–152, 158
Leino, Yrjö 41, 43, 74, 81, 96, 114–118, 159,
 162, 250, 260
Leinonen, Leo (63, Lapua) 9–11, 101–102,
 104, 142, 163, 171
Leppälä, Juhani 56
Leskinen, Jaakko 136
Liedes, Pentti 100, 120, 122–123, 126–127
Liikane, Annaliisa 149
Lilja, Niilo (64, Lapua) 164, 166, 169
Lilja, Wäinö 164
Loimaranta, Aarre (65*, Helsinki) 143, 169
Lonka, Jaakko (66, Vehkalahti) 157, 163
Lundqvist, Jarl 52
Luukko, J.F. 99
Luukola, Aino 220
Luukola, Hilikka 233
Luukola, K.S. (67, Vampula)¹⁵ 21, 91, 171,
 175, 188, 200, 202–206, 208, 213–226,
 228–233, 235, 237, 239–244, 274
Luukola, Maire 222
Luukola, Raija 214–215, 223
Luukola, Selma 274
Luukola, Toivo 213, 216
Lähteenmäki, Suoma 214, 216–217, 220
Mahonen, Hannes 148
Mahonen, Vilho 120, 122
Majjala, Jalmari (68, Kiuruvesi) 92
Maikkola, Esa 120, 122, 126–127, 147–148
Maine, Into 207
Majava, Juho 147
Makkonen, Antti (69, Kerimäki) 142
Makkonen, Edit 142
Malkamäki, Aino 56
Malmberg, Lauri 205
Mankinen, Eero 113
Mannerheim, C.G.E. 147
Manninen, Aarne (70, Pielisensuu)¹⁶ 170
Manninen, Aino (71, Viitaniemi)¹⁷ 141, 170
Mantere, Aarre 120, 122, 126, 155–156
Mantere, Oskari 30
Martola, A.E. 52, 96
Matintalo, Aarre 221
Matintalo, Antti 217, 220
Matintalo, Heikki 221
Matintalo, Kalle 189, 204, 221, 224
Matintalo, Paula 221, 232
Mattila, Toivo 242
Mattson, Oskar 124
Meltti, Wäinö 21, 52, 63–65, 69, 114
Merikoski, Veli 48
Meriläinen, Paavo 77
Meriläinen, Tauno 88, 92
Miettinen, Johan (72, Riistavesi) 98, 107
Miettunen, Martti 47
Mitts, Ernst 9
Moilanen, Pekka 128
Mononen, Kalle (73, Liperi) 158, 171
Murto, Yrjö 43
Mussolini, Benito 152
Mustonen, Veikko (74, Kitee) 144, 170
Mäkelä, Eino 122–123, 125, 150
Mäkelä, Hilja (17, Mäntsälä) 100–101
Mäkelä, Lenni 136

- Mäkelä, Roy 125
Mäkelä, Sigrid 236, 243–244
Mäkelä, Sulo 136, 139
Mäkinen, Aili 46
Mäkinen, Niilo 217
Mäkitalo, Elna (11, Ypäjä) 167
Mäkitalo, Heikki (11, Ypäjä) 167
Männikkö, Juho 147
Mätinki, Yrjö 17
Mönnkönen, Albert (86, Vehmersalmi) 155
Naumanen, V. 111
Nenonen, Anna-Maija 180
Neulainen, Fredrik 203–204, 242
Nevalainen, Anna 56, 69, 111, 181–182, 259
Nevanlinna, Rolf 14
Nieminen, Eino 214, 222
Nieminen, Mauri (87, Iitti)¹* 163
Niininen, V.A. 56, 63, 68, 85, 87, 107, 110, 138, 183
Nio, Viljo (88, Ruokolahti) 165
Niukkanen, Juho 43, 47
Nupponen, Aino (89, Kontiolahti) 134
Nurkkala, Antti (90, Haukivuori) 142
Nuutinen, Kauko 120, 122, 146, 155
Oittinen, R.H. 27, 82, 183–185, 190
Ojansuu, Toivo 217, 245
Olander, Weijo (91*, Oulu) 100
Oromaa, Taisto 151
Paasikivi, J.K. 14, 38, 40–43, 45–46, 48, 50, 68, 71, 73, 80–82, 94–95, 161–162, 167, 252–253, 260–262
Palmgren, Paavo 211–212, 227, 242
Palmgren, Raoul 80, 259
Palo, Aino (92, Teisko) 89
Palosuo, Annikki (93*, Helsinki) 144
Palva, Pauli 85
Papunen, Signe 210
Parkkari, Jaakko 210
Parkkari, Nestori 97, 108, 110, 112, 190
Partio, Uljas 120, 123, 149, 157–158
Patomäki, Martta (94, Kuusamo) 147–148
Pautola, Lauri 168
Pehkonen, Martti (96*, Raahe) 164, 176
Pekkala, Eino 46, 50, 80, 140, 182, 214–215
Pekkala, Kerttu (97*, Oulu) 100
Pekkala, Mauno 20, 41–43, 45, 49, 68, 94, 160, 252
Pekkala, Saarni 168
Peltonen, Onni 43
Peri, Anni 76–77
Perttula, Tyne 148–149
Pessi, Ville 20, 39–40, 46, 94–95, 114, 211, 254
Pétain, Philippe 94
Pietarinen, Vieno 233, 240, 243
Piitulainen, Aarre (98, Ilomantsi)¹⁹ 141
Piponius, Linnea (99*, Kotka) 174
Pitkäaho, Johannes 136
Pitkänen, Antti (100, Pyhäselkä) 78, 99
Pohjala, Erkki 194
Pohjola, Aulis 198, 217, 220–221, 243–244
Poijärvi, L. Arvi P. 32, 65–66, 70–71, 75–76, 78, 80–81, 83, 156, 182–183, 214
Prunnila, Antton 211–212
Pukkila, Antti (63, Lapua) 101–102, 107
Pulkkila, Uuno 168
Puolakka, P. 17
Puukko, Kaino 88
Pyykkönen, Pauli (101, Porokylä) 170
Pyöli, Vieno 121–122, 125, 146
Pyörnilä, Eino (102, Kovero) 133, 168–169
Päivinen, Veli 121–123, 126, 150, 151
Päivärinne, Antto 164
Päivärinne, Juho (103, Turku) 164
Pänkäläinen, Aino (7, Toivakka) 90
Pärmi, Nikke 125, 212
Quisling, Vidkun 94
Qvist, Johannes 136
Raatikainen, Voitto 144–145
Raiловаara, Lauri 121–123, 126–127, 135, 137–139, 142, 158
Raitakari, Esko (37, Humpilla) 167
Rajala, Tauno 175
Ranta-aho, Joonas (174, Vihti) 70, 99
Rantala, Valter 123
Rantalainen, Ritva 197, 232
Rantamo, Ines (104, Kemijärvi) 163
Rantamo, Kalle (104, Kemijärvi) 163
Rapeli, Helmi (29, Nilsiä) 99
Rapia, Hannu (105*, Leppävirta) 129, 131–132, 166
Rapio, Pertti 72
Rasi, Niilo 111
Rautakorpi, Vilho (106, Kiihtelysvaara) 106
Rautio, Arvi 184
Reijonen, Anna-Liisa (ks. Seger, Anna-Liisa)
Remming, Viktor 137, 139
Renkonen, Olavi 168
Renvall, Arthur 121–123, 154
Reunanen, Erkki 239
Riipinen, Hilja (63*, Lapua) 100–104, 107, 194, 203
Rikka, Aimo 39, 161, 209
Rintanen, Irja 151
Rissanen, Impi (107, Riistavesi)²⁰ 154–155
Ritala, Annaliisa 221
Ritala, Oskari 220–221
Roine, Eino 46
Rontu, Helge 226–228, 230
Rossi, Ilpo 37
Ruohonen, K.A. 87
Ruotsalainen, Armas 190
Ruutu, Martti 49, 143
Ruutu, Yrjö 10, 12–13, 20, 55, 65–67, 71–72, 76, 78–79, 81–84, 105, 107–108, 110–111, 139, 144, 159, 174, 181–183, 214, 259–260, 275
Ryti, Risto 164
Rytkölä, Keijo 121–122, 125, 148–149
Ryömä, Mauri 39, 206, 209–210, 212
Rönkkö, Lauri (108, Iisalmi) 106
Rönkkö, Martta (108, Iisalmi) 106
Saarelna, Frans 92
Saarenpää, Aimo (49*, Lahti) 152–153, 176
Saarenpää, Helmi (49*, Lahti) 152–153, 166
Saarento, Alekski 217, 221
Saarialho, kouluneuvos 71
Saario, Akseli 124
Saarivuori, Kaarlo (37*, Humpilla) 167

- Saarnio, Nikolai 114
 Salervo, Aarne 238
 Salmela, Alfred 56, 64, 67, 69, 71, 78–79,
 82, 89, 109, 112, 220, 260–261, 276
 Salmenvuori, Olga 236
 Salmi, Aimo (17, Mäntsälä) 100–101
 Salmiala, Bruno 14, 102
 Salminen, Arvo 80–82
 Salminen, Väinö 64
 Salokas, Martti (49*, Lahti) 152, 154
 Salokas, Wendla (49*, Lahti) 152–153
 Salomaa, Taimi 236
 Santala, J.K. 105
 Sara, kouluneuvos 71
 Saraste, Martti 168
 Sarva, Gunnar 82
 Saukkonen, Jussi (110*, Helsinki) 168–169
 Sauli, Jalmari 89
 Savela-Jokinen, Aune 32
 Savio, Niilo (111, Mäntyharju) 91
 Savolainen, Siiri 135
 Savonen, Aino (112, Sulkava) 157
 Savonen, opettajatar 157
 Savonen, Taavi (112, Sulkava) 157
 Saxén, Arno 14
 Schubert, Max (Terho, Martti) 208
 Sederholm, J.P. 71
 Seger (Reijonen), Anna-Liisa (11, Ypjä)
 167
 Seppä, Uuno 168
 Sievänen, Väinö 210
 Sihvo, Aarne 52, 134
 Sihvonen, Heikki 139–140
 Siikanen, Vilho 148
 Silander, Antti 199
 Simojoki, Elias 102
 Sinervo, Onni 87, 133
 Sinisalo, Taisto 123
 Sinkkilä, Vilho (Villehard) (113, Korttesjärvi)
 147, 169
 Sipilä, Eino (114, Juankoski) 170
 Sippola, Veikko 115
 Skoutti, Matti 140
 Smirnov, Stefan 146
 Soini, Onni (115*, Kotka) 155–156
 Soininen, Anni (116*, Karhula) 159
 Soininen, Mikael 30
 Stalin, Josif 22, 67, 172, 174, 212, 260
 Stenius, Vieno 130
 Stenius, Väinö 130
 Stenros, Gustaf 244
 Ström, Uuno (117, Turku)²¹ 146, 169
 Sundström, Cay 51
 Suomalainen, Suoma 100
 Suomela, Kerttu (118, Alavus) 160
 Suomela, Oskari (115*, Kotka) 155–157
 Suominen, Arvo (49*, Lahti) 152–154
 Suominen, Uuno 220, 237
 Suurkari, Vilho 217, 243
 Svento, Reinhold 41, 43
 Syrjö, Paavo (115*, Kotka) 155–156
 Sänäö, Kauko 121–123, 152–154
 Säteri, Helge 224–225
 Säteri, Kalle 224–225
 Taipale, Emil 89
 Taitto, Väinö (17, Mäntsälä) 100–101, 107
 Takki, Uuno 43, 70, 80
 Takkinen, Elina (119, Tohmajärvi)²² 134
 Talja, Hugo (120, Tampere) 166
 Talkkari, Jaakko 11
 Tanner, etsivä 122
 Tanner, Väinö 20, 39, 41–42
 Tanskanen, Toivo (121, Himanka) 166
 Tarkkila, Impi 89
 Tereskin, V.P. 95
 Terho, Martti 206–212, 227, 242
 Tervaluoto, Toivo (122, Saramo) 170
 Tetri, Kaarlo 115, 118, 168
 Tiainen, Johan (123, Saari) 170
 Tiainen, Lahja (68, Kiuruvesi) 92
 Tiesmaa, Erkki (97*, Oulu) 100
 Tiihonen, Taito 76–77
 Tikanoja, Viljo 168
 Tikka, Kaarlo (49*, Lahti) 152–153
 Tikka, Toivo 123, 133
 Timonen, Mikko 90
 Timonen, Reittu 58
 Tirkkonen, Onni (124, Uimaharju) 164
 Toivanen, Aarne 121, 123, 157
 Toivanen, Matilda (125, Heinävesi)²³ 152
 Toivanen, ylioppilas 171
 Tolonen, Nestor 199, 202
 Tommila, U.J. 206, 220–221, 224–226, 244
 Toola, Esa 236
 Toppila, Esko 162
 Toppila, Ilmi 162
 Toppila, Toivo 162
 Tsingis-kaani 66
 Tukkinen, Elsa (126, Karkkila) 91–93
 Tulenheimo, Antti 14
 Tuomala, Helge 218
 Tuominen, Erkki 115
 Tuominen, J.V. 94
 Tuomola, Uuno (127, Jaala)²⁴ 148–149, 174–
 175
 Turunen, Aimo 168
 Uhlbeck, Jaakko 54
 Uitto, Jorma 51
 Urjanheimo, Timo 111
 Uusitalo, Aaro 39
 Vaarala, Pekka (57, Pelkosenniemi)²⁵ 143
 Väinö, Arvo (115*, Kotka) 155–157, 176
 Väinö, Ilmari (128, Pyhtää) 157
 Wainio, Jalo-Veikko 64, 82, 181, 194
 Väinö, Jooseppi (17, Mäntsälä) 100–101
 Väinö, Kaarlo 163, 170
 Väinö, Lyydia (30, Sulkulahti) 101
 Väinö, Onni 87
 Vaittinen, Adolf 125
 Valkonen, Esko 151
 Valkonen, Otto 113
 Valorinta, Väinö 88–90, 192
 Valve, Helena (109*, Pori)²⁶ 151
 Vanhala, Uuno 164
 Varis, Aaro (130, Ilomantsi)²⁷ 141, 150, 171,
 176
 Varjonen, Unto 182, 251
 Varjoranta, Sylvi (17, Mäntsälä) 100–101,
 107
 Waronen, Arne 65–66

Varpio, Toivo 168
 Vepsäläinen, Augusti 91
 Vesanen, Reino 51
 Vesikko, Niilo 108
 Wiik, K.H. 32
 Vilenius, Lauri 39, 87, 209, 212
 Vlnberg, Vivi (131, Piniainen) 139, 171
 Virkki, Ilmari (132, Laukaa)²⁸ 90
 Virkkunen, Paavo 34
 Virolainen, Johannes 47, 82
 Virpi, Vihtori 200, 217, 235, 238–240, 244
 Wirtanen, Atos 42, 47
 Virtanen, Helmi 201, 208, 231, 237, 243–244
 Virtanen, Liisa 197, 200
 Virtanen, Olga 206–208, 210–212, 242
 Voionmaa, Väinö 27, 31
 Voutilainen, Martti 121, 123, 142, 154
 Vuolas, Olavi (173, Kalajoki) 58
 Wuori, Eero A. 20, 41–43
 Vuorimaa, Emil (6, Viiala) 167
 Vuoristo, Urho 224
 Wähämurto, Eero 218
 Väisänen, Jalmari 114
 Väisänen, Sakari 173
 Wäyrynen, Anna (133*, Kauhava)²⁹ 172–173
 Ylipaunu, Arvo 204, 221
 Ylitalo, Mikko 76–77
 Ždanov, Andrei 38, 40–42, 80, 95, 114, 116–118, 250

Viitteet:

1. Karl Damstén jatkoi koulullaan, muttei ollut enää johtajaopettaja.
2. Martta Haapamäki ei ollut seuraavana lukuvuonna opettajana.
3. Onni Halonen ei ollut seuraavana lukuvuonna Ypäjällä opettajana.
4. Helle Jussila ei ollut seuraavana lukuvuonna Iisalmessa opettajana.
5. Toivo Kahilainen erosi opettajan virastaan. Eron syy ei kuitenkaan ollut poliitikassa.
6. Saara Kanerva ei opettanut seuraavana lukuvuonna Tornion seudun kouluissa.
7. Arvi Karelahti oli sairauden takia virkavapaana seuraavan lukuvuoden eikä palannut myöhemminkään koulun opettajaksi.
8. Aili Kauppinen sai huhtikuussa 1947 kansakouluntarkastajalta muistutuksen ruumiillisen kurituksen käytöstä, sopimattomasta puhetavasta ja viran leväperäisestä hoidosta.
9. Martti Kivinen ei ollut seuraavana lukuvuonna opettajana Liperissä.
10. Saima Koskinen sai kansakouluntarkastajalta muistutuksen laittomien kurinpitokeinojen käyttämisestä.
11. Jaakko Kunnas siirtyi toiselle paikka kunnalle opettajaksi.
12. Vilja Kuosma ei ollut seuraavana luku-

- vuonna Pelkosenniemellä opettajana.
13. Helmi Kuurne ei ollut seuraavana lukuvuonna opettajana Suomussalmella.
  14. Hilda ja Jouko Kärkkäinen eivät olleet seuraavana lukuvuonna Puumalassa opettajana.
  15. K.S. Luukola sai kansakouluntarkastajalta huomautuksen »ryssittelystä».
  16. Aarne Manninen oli virkavapaana seuraavan lukuvuoden.
  17. Aino Manninen oli virkavapaana loka-kuusta 1946 lukuvuoden loppuun. Seuraavana lukuvuonna hän ei ollut koulussa.
  18. Mauri Nieminen ei ollut seuraavana lukuvuonna Iitissä opettajana.
  19. Aarre Piitulainen ei ollut seuraavana lukuvuonna Ilomantsin kouluissa.
  20. Impi Rissanen ei toiminut seuraavana lukuvuonna Riistavedellä opettajana.
  21. Uno Ström ei saanut hakemaansa virkaa. Hän ei ollut enää seuraavana lukuvuonna Turun kouluissa.
  22. Elina Takkinen siirtyi seuraavaksi lukuvuodeksi Kiteelle opettajaksi.
  23. Matilda Toivanen ei ollut Heinävedellä opettajana seuraavana lukuvuonna.
  24. Uuno Tuomola siirtyi seuraavaksi lukuvuodeksi opettajaksi Savonlinnaan.
  25. Pekka Vaarala ei ollut seuraavana lukuvuonna Pelkosenniemen kouluissa.
  26. Helena Valve ei opettanut seuraavana lukuvuonna Porin lyseossa.
  27. Aaro Varis siirtyi seuraavaksi lukuvuodeksi opettajaksi Alavudelle.
  28. Ilmari Virkki erosi tarkastajan kehotuk sesta. Eron perimmäinen syy ei kuitenkaan ollut politiikassa.
  29. Anna Wäyrynen siirtyi seuraavaksi lukuvuodeksi Suomussalmen kunnalliseen keskikouluun.

* * *

Epäselvät tapaukset (ilmoituksia ei voi henkilöidä kehenkään tai tiedot opettajista ovat olleet vääriä):

Alavuden yhteiskoulu (134*, Alavus) 160–161
 Antikainen (135, Tuusniemi)
 Helsingin suomalainen normaalilyseo (136*, Helsinki) 172
 Hukanhaa (30) 100–101
 Huovinen, Hilja (137, Suonenjoki) 100
 Hurme, Toivo (138) 146
 Jyväskylän kansakoulu (139, Jyväskylä) 75
 Kaisaniemen kansakoulu (140, Helsinki) 145
 Kattainen, Anna-Liisa (141, Kuivaniemi) 164
 Kemin lyseo (142*, Kemi) 172
 Kiikalan kansakoulunopettaja (143, Kiikala) 99
 Kiteen kansakoulunopettaja (144, Kitee) 100
 Kiuruveden kansakoulunopettaja (145, Kiuruvesi) 99
 Kivinen, Ilmari (146) 154, 166

- Koivisto (147) 145
 Kotkan koulut (148, Kotka) 177
 Kuopion koulut (149, Kuopio) 100
 Lahden koulut (150, Lahti) 177
 Lahden oppikoulut (151*, Lahti) 177
 Lehto, Maria (152) 170
 Linsen, Jenny (153) 142
 Maarianhaminan lyseo (154, Maarianhami-
 na) 162
 Miehikkälän kansakoulunopettaja (155, Mie-
 hikkälä) 144
 Muonion alakansakoulunopettajatar (156,
 Muonio) 160
 Mäntsälän kansakoulunopettaja (157, Mänt-
 sälä) 145–146
 Nokian koulut (158, Nokia) 118
 Paassalo, K.J. (159) 164
 Parikkalan kansakoulut (160, Parikkala) 173
 : Pehkonen, Kerttu (161, Rantasalmi) 159
 : Pählman, Eine (162, Leppävirta) 100
 : Rahkee, Gunnel (163) 100
 : Rantala, Helmi (6, Viiala) 167
 : Rautakorpi, Olavi (164)
 : Ruppovaaran kansakoulunopettaja (165,
 Kitee) 144
 : Saimota (166) 100
 : Sieppijärven kansakoulunopettaja (167,
 Sieppijärvi) 144
 : Simon koulut (168, Simo) 161
 : Suomalainen (169) 100
 : Tampereen koulut (170, Tampere) 177
 : Vainio, Saimi (144) 100
 : Valtanen, Allan (171)
 : Vehmanen, Eino (6, Viiala) 167
 : Veikkolan kansakoulut (172) 75
 :

Paikannimihakemisto

- Ahvenanmaa 87, 162
Alahärmä 76
Alastaro 196, 206
Alaveteli 135–137
Alavus 150–151, 160–162, 171, 192, 233
Amsterdam 129
DDR 56
Eira 124
Englanti 55, 94
Eno 164
Enonlahti 155
Forssa 121, 146, 192, 208
Haaga 124
Haapajarvi 88
Haapamäki 192
Haapovaara 165
Halikko 28
Halsua 135
Hanko 159
Haukipudas 157
Heinlahti 157–158, 163
Heinola 27, 192, 194
Heinävesi 152, 233
Helsinki 38, 64, 71, 85–87, 102, 106, 110,
123–124, 126, 143–144, 159, 168, 172–
173, 176, 179, 190, 192, 194, 203, 207, 212,
219, 225, 229, 231
Himanka 164
Hirvihaara 100
Hirvijoki 9–11, 101
Huhtaa 197
Huhtamo 202
Huittinen 15, 33, 197, 199–200, 204, 206, 212,
224, 227–228, 235, 241–242, 244
Hukanhauta 101
Humppila 167
Huso 106
Husula 157, 163
Hämeenlinna 192, 194, 204, 208, 210
Ihantala 127
Iisalmi 88, 92, 97, 106, 111, 162, 192
Iitti 163
Ikaalinen 57, 192
Ilomantsi 141, 150, 176
Imatra 87, 127–131, 149–150, 192
Iso-Britannia 260
Itävalta 31
Jaala 148–149, 194
Joensuu 17, 79, 100, 105, 120–121, 133–134,
139, 141, 150, 162, 192
Jokioinen 146
Jokue 163
Juankoski 146, 170
Jyskä 248
Jyväskylä 32, 75, 88–89, 98, 108, 110, 116,
151, 169, 192, 194
Kainuu 192
Kaisaniemi 145
Kaivopuisto 114
Kajaani 85, 119, 126, 141, 145, 159, 163, 192
Kalajoki 58, 165
Kallio 74, 143–144
Kalljärvi 74, 83
Kangaslampi 229
Kangasniemi 155
Kankaanpää 57
Kantala 142
Karhula 161
Karhumäki 102
Karkkila 168
Karkku 202
Karsikko 101, 170
Karttula 91–92
Katyn 143
Kauhava 154, 164, 172–173, 192, 194
Kaukopää 128, 131
Kauvatsa 237, 241
Keihänsiemi 98
Keikyä 206, 212
Kemi 85, 145, 172
Kemijärvi 78, 85, 163, 192
Kerimäki 142
Ketunahtee 202
Kihtelysvaara 97
Kiikala 70, 99
Kirkkonummi 74, 94
Kitee 97, 99, 100, 134, 144, 161, 170, 232
Kittilä 108
Kiuruvesi 88, 92, 99
Kojjärvi 33
Kokkola 76–77, 126, 135, 192
Komisuo 99
Konstantinopoli 162
Kontiolahti 134
Korpilahti 89
Kortesjärvi 147
Koskenkylä 91, 125
Kotka 49, 85, 120–121, 123, 140, 148–149,
155–157, 171–172, 174, 176, 194
Kouvola 116, 159, 166
Kovero 133
Kuittaa 157
Kuivaniemi 164
Kukonharja 188, 196–198, 200, 202, 205, 208,
213, 215–218, 220, 222–223, 225–228,
230–231, 233, 235, 243, 274
Kumpu 170
Kuohatti 133
Kuokkala 159
Kuopio 58, 77, 85, 91, 97–98, 100, 119–121,
123, 142, 146, 154–155, 177, 179, 192, 194,
229
Kuorevesi 105
Kuusamo 147–148

Kylänsaari 210
 Käenkoski 141
 Kälviä 128
 Käpylä 78
 Lahdenpohja 110
 Lahti 73, 78, 85, 88, 116, 121, 152–153, 159,
 192
 Laitila 100
 Lammasaho 106
 Lappajärvi 164
 Lappeenranta 129, 132, 140, 154, 192
 Lapua 9, 97, 100–103, 107, 142, 164, 168,
 192, 194, 203
 Lapväarti 9
 Laukaa 90
 Lauritsala 129, 139–140
 Lauttakylä 206, 212
 Lauttasaari 114
 Leningrad 210
 Leppävirta 97, 100, 129, 131
 Levanto 100
 Lieksa 79, 133, 162
 Lieviskä 129, 131
 Lihavanpää 91
 Liinalampi 89
 Liperi 97, 99, 107, 158
 Lohilahti 157
 Loimaa 206
 Luvia 212
 Maarianhamina 162
 Mairioniemi 170
 Malmi 26
 Matkusjoki 197, 214, 233, 143
 Melalahti 98
 Messukylä 166
 Metsola 123
 Miettälä 147
 Mikkeli 142, 192
 Moskova 40, 46, 51, 95, 162, 208, 260
 Mouhijärvi 223
 Munkkiniemi 168
 Mutala 101
 Mäntsälä 78, 97, 100–101, 107, 145, 171, 192,
 194, 200, 204, 217
 Neuvostoliitto 21–22, 38–42, 45, 55, 64, 65–
 66, 73–74, 77, 95–96, 99–100, 103, 109,
 112, 114, 117, 124, 128, 131, 133–135, 137,
 141–142, 144, 146–147, 149–150, 152,
 157–163, 168, 173, 190, 210, 212, 225–
 116, 251–252, 258–260, 177
 Niemenkylä 212
 Niemistö 100
 Niinisalo 87
 Niinivaara 148
 Nütykumpu 134
 Nilsjä 97, 99, 229
 Nokia 118, 177
 Noormarkku 78
 Norja 94, 185
 Nurmes 87, 170, 192
 Ohkola 100
 Omsk 132
 Oulu 17, 75, 85, 87, 97, 100, 111, 119–120,
 122, 126, 141, 145, 145, 147–148, 157,
 164–165, 168, 173, 192
 Outokumpu 130
 Padasjoki 204
 Paimio 106
 Pakila 124
 Palo 106
 Paltamo 144
 Panelia 210
 Paramo 170
 Pariisi 51, 129, 155, 162, 252
 Parikkala 129, 173
 Parola 106
 Pasila 49
 Pateniemi 157
 Pelkosenniemi 143
 Pertunmaa 91
 Petäjavesi 88–90
 Pieksämäki 85, 192
 Pielisensuu 97, 100–101, 105–106, 148, 170,
 192
 Pietari 132
 Pietarsaari 85, 192
 Pihlava 210
 Pihtipudas 105
 Piikkiö 106
 Pinjainen 139
 Pitkälähti 100
 Pohjavaara 54
 Pori 85, 87, 151, 192, 196, 198, 207–209, 211–
 212, 226, 228, 230, 249
 Porokylä 170
 Porvoo 85, 192
 Pukimäki 126
 Punola 196
 Puumala 129
 Pyhtää 157–158, 163
 Pyhäjärvi 204
 Pyhäselkä 78, 97, 99
 Pääskylähti 142
 Raahelä 164
 Raasepori 139
 Rahja 58
 Ranska 27, 29, 94, 185, 259
 Rantasalmi 159, 229
 Rauma 32, 128, 159, 192, 202, 215–216
 Raunistula 146–147
 Rautavaara 229
 Rautila 164
 Rautjärvi 147
 Revonkylä 133, 150
 Riihimäki 145, 208–209, 229
 Riistavesi 97–98, 107, 154–155
 Ristijärvi 164
 Rovaniemi 119–120, 126, 141, 143, 146, 192
 Runni 106
 Ruokolampi 128, 131, 165
 Ruosniemi 212
 Ruotsi 64, 146, 164, 166, 169
 Ruppovaara 144, 161, 170
 Rutava 196, 199
 Ruuhimäki 90
 Ruutana 92
 Ryttylä 104
 Rötikkö 154
 Saari 170
 Saksa 55, 66, 94, 232, 259

- Salliila 196–197, 199, 214, 232, 237–238, 240, 243–244
 Salmi 153
 Salo 192
 Savilahti 99
 Saviranta 144, 161
 Savonlinna 119, 128, 130–131, 142, 149, 165, 192
 Seinäjoki 9–11, 87, 89, 169, 192
 Sieppijärvi 144, 161
 Siikaniemi 122
 Simo 161, 173
 Simpele 130
 Siperia 157
 Siuntio 94
 Soinila 197, 232, 243
 Somero 34
 Sonkajärvi 141, 192
 Sortavala 32, 141
 Sotkamo 54
 Sulkava 157
 Sulkulahti 101, 105–106
 Suodenniemi 167, 175, 194, 244
 Suolahti 108
 Suomussalmi 165, 173, 192, 194
 Suomenjoki 97, 100
 Suoniemi 244
 Sydänmaa 99
 Sysmä 110
 Säkylä 210, 232
 Särkelä 163
 Särkikangas 163
 Sörnäinen 114
 Tainionkoski 129
 Taipale 99
 Tammisaari 35, 208–209
 Tampere 35, 62, 78–79, 85–86, 89, 112, 115, 118, 120–121, 125, 157, 159, 162, 166–167, 176–177, 192, 202, 214–215
 Tanska 55, 94
 Tartto 65, 179
 Teisko 89, 192
 Terijoki 152–153
 Tervavaara 134
 Tetrivaara 152, 233
 Teuva 78
 Tikkakoski 116
 Tiutinen 28
 Toejoki 211–212
 Tohmajärvi 134
 Toivakka 90, 101
 Tornio 146
 Tšekkoslovakia 117
 Turkki 158
 Turku 29, 36, 49, 85, 97, 100, 119–120, 125–126, 146–147, 151–152, 167, 192, 194, 201, 204, 226–228
 Tuusniemi 97, 192, 194
 Tyrjänsaari 141, 150
 Tyrvää 202, 214
 Uimaharju 164
 Unkari 117
 Uukuniemi 170
 Uusikaarlepyy 27, 32, 85
 Uusikaupunki 100, 251
 Uusi-Koivisto 212
 Vaajakoski 76, 90
 Vaasa 79, 85, 119–122, 125–126, 135, 142, 155, 161, 172, 192
 Vallila 74, 78
 Vampula 15, 16, 91, 188, 192, 194, 196–208, 212–214, 216–219, 221–222, 224, 227, 230, 232–235, 237, 239–244, 274
 Vasaranperä 147–148
 Vasikkakumpu 108
 Vehka-alho 197, 213, 216, 232–233, 235, 243
 Vehkalahti 157, 163
 Vehmersalmi 155
 Veikkola 75–76, 91
 Venejoki 134
 Venäjä 28, 65, 128, 132, 150, 162, 171, 221
 Vichy 94
 Vierumäki 129
 Vihti 94
 Vihtijärvi 99
 Viiala 167
 Viipuri 85, 124, 131–132, 159
 Viitaniemi 141
 Viitasaari 192
 Vimpeli 54, 94, 104
 Viro 56, 65
 Voltti 76–77, 91
 Vuoksenniska 128, 130
 Vuolijoki 155
 Vähäkyrö 99
 Vähärauma 211, 227
 Värtsilä 105
 Yhdysvallat 50, 55, 259–260
 Ykspihlaja 73, 78, 135
 Ylikylä 135, 147
 Ylitornio 77
 Ylivieska 85, 87, 192
 Ylä-Kuona 142
 Ypäjä 167
 Äkry 155

■ Summary

UNSUITED TO EDUCATE CHILDREN!

Attempted Political Purges of Teachers in Finland from 1944–1948

After the Second World War the Finnish Far Left, the Finnish Communist Party and the Finnish People's Democratic Union, insisted on the democratization of the school system, one of their targets being the comprehensive school. In addition to changing the system, they also called for an expurgation of textbooks and a reform of the spirit of education. Teachers were accused of incompetence, and in some cases of political bias and the oppression of working-class children.

In this study I concentrated on the measures directed at teachers in connection with these efforts at democratization. I examined why democratization escalated into attempted purges and how these were experienced by the teachers. In addition I studied the purges as a phenomenon and why they ultimately failed. I also assessed the extent to which these purges were organized, and whether they were a controlled mass movement or the spontaneous acts of individuals. As the attempts to reform the school system and curricula have been studied before, I shall look at them only so far as they shed light on the demands of the Far Left.

Purging the teachers of Finland, or any other body of civil servants, was by no means the prerogative of any one party or group. Members of the Finnish Communist Party, the Finnish People's Democratic Union and the Finnish-Soviet Society took part in the efforts, as well as uncommitted individuals. These parties and organizations demanded purges quite vociferously from time to time, but they lacked a clear plan of action. Because of the modesty of the phenomenon, no unified body of documentation remains. In the spring of 1946 the Communists organized citizens' meetings, where those civil servants whom the Far Left had condemned were listed for dismissal. Detectives filed official reports, which are now located in the archives of the Security Police and which also contain useful information. As there are hardly any records on the informers involved in the efforts, I had to concentrate on the teachers and the extant material about them. Some finds however, led me to study the purgers' motives and the consequences of their endeavors.

To introduce the context of the phenomena studied, I describe the relations between teachers and the working classes in the decades 1910-1930, and also the political situation in post-war Finland. In the first chapter I will look at the effects of the purging policies on society and the attempts of the Peoples' Democrats' to influence the school system. In the study proper I explain who was targeted and why, and I examine from a macrohistorical point of view why the efforts failed. I look at the purge efforts both regionally and locally at the parish of Vampula to get a microview of the phenomenon. In the concluding section I combine the macro- and microhistorical results and evaluate the success of the purge attempts in relation to the individuals involved and to the community.

The purge attempts seem to have failed if one looks at the phenomenon macrohistorically, at least from a national point of view: only about 200 primary and grammar school teachers out of a body of 23 000 were subjected to these pressures, and not one of them could be dismissed for political reasons. However, there was partial success if the teachers' attitudes were influenced. This could only be studied on the microlevel, and the available information revealed a different story. The efforts had extensive effects on the teachers targeted. The entire profession was influenced, as teachers minded their words and deeds in fear of informers among pupils and parents.

My study will hardly change accepted ideas about the parties' post-war policies and the school system. But it gives a chance to review the attempts to control one profession, teachers, and the criticism some of them were subjected to because of political changes.

The Accusations

The purge attempts directed at teachers in the parish of Vampula were significant for the entire local community. In the bitter struggle to dismiss teachers, the ability to control local power structures was at stake, and the events were remembered half a century later.

The demands for dismissal had their beginning in a citizens' meeting held at the Workers' Association. The Communist Party District Secretary for Satakunta arrived from the local capital Pori and whipped up a purging mood among the working people of Vampula. The headteacher at the Kukonharja village primary school was especially targeted, and the local council was expected to dismiss him. However, the council had no mandate for dismissal, and the purgers had to turn to the Ministry of Education, from where the matter was transferred to the Board of Education. The Inspector for Primary Schools held interviews at the school and tried to clarify the accusations of political bias directed at the teacher. In the 1930's the teacher had participated in the extreme rightist Lapua movement and acted as the local commander of the Civil Guard, which partly explains the revulsion felt by workers. In fear of pressure, very few locals dared to stand up for the teacher. When the Inspector for Primary Schools seemed unable to dismiss him, the teacher was accused of assault, and the

inspector was threatened. The police investigated the assault charges, but found that the crime had fallen under the statute of limitations. Other instances having proved equally unwilling to dismiss the teacher, the People's Democrats turned to the Security Police. They received a mandate from the head office of the People's Democrats in Helsinki. However, even the Security Police was unable to push the teacher into resigning. A two-year process of investigating information resulted in the teacher being admonished for using the word *ryssä*, a derogatory term for Russians.

In Vampula, as elsewhere in Finland, the workers had a negative view of the school system and its servants. Their respective sets of values were diametrically opposed. After the Civil War of 1918 the schools had been used in an effort to unify the nation, which had resulted in attempts by the middle-class, conservative teachers to suppress the working-class pupils' outlook. Especially in the 1930's the establishment had attempted to uproot deviant views through a strict policy of control and education. The extreme rightist Lapua movement had won the sympathy of many teachers in its efforts to save society from such decadent influences as Communism. At the end of the decade the Board of Education had attempted to prevent the spread of political dissent among the youth by forbidding teachers to bring forth their political views. Although many obedient teachers had considered themselves apolitical, the workers believed that they still stood for a right-wing, Christian and patriotic outlook. The participation of many teachers in the activities of the Civil Guard and the various Lotta Svärd women's auxiliaries did not help, as such groups were seen by the Communists as enforcing the violent heritage of the Civil War of 1918. In the fall of 1944, after Finland's capitulation to the Soviets, the Far Left called for a democratization of society, which entailed that teachers would have to respect working-class values. The success of the Finnish People's Democratic Union in the elections of 1945 seemed to signal a reform of society and the school system.

The Communists believed that under the circumstances all parties would have to co-operate in popular front policies of the People's Democrats. These expectations were shared by Colonel General Ždanov, the Soviet spokesman of the Allied Control Commission in Finland. He saw the popular front as a way to guide Finland into a *new democracy*. The Democratic Union, the Social Democrats and the Rural Party held a three-fourths majority in Parliament and were thus expected to bring about such a process. This was not to be, for the Social Democrats and the Rurals were unwilling to carry out the reforms demanded by the Communists. Outwardly the parties in power seemed to co-operate, but the Social Democrats and the Rurals were using delay tactics.

The post-war politics called for changes of personnel in the upper echelons of society. Lobbying the government departments and central administrative boards with representatives of the New Direction was a display of political reorientation. The Communists believed in democratization from above; the heads of departments were to reform their entire staff. The whole populace was to be re-educated, and education did figure strongly in the public statements of the Communist Party and the People's Democrats. However, by the end of

1945 the Far Left became aware of a resistance to change. They had their men at the head of the school system, but they were not able to influence grass-roots education. In the Ministry of Education and the National Board of Education the People's Democrats were mere figureheads, whereas the real power was wielded by the conservative-minded chief secretaries and other civil servants. This was made clear in the case of the inspectors of the Board of Education, who were unwilling to work in the spirit of their Director General, who was a People's Democrat.

By 1946 the Communist Party leadership gave up trying to impose its outlook through the school system and lost its enthusiasm for educational questions. Other issues were considered more pressing. The Finnish People's Democratic Union still tried to work on education through its information department. Members were advised to work on the teachers' outlooks and to influence the elections of teaching offices.

The Far Left decided to get tough when it became clear that it could not reform society with help from its coalition partners. In the spring of 1946 the Communist Party tried to use a mass movement to pressure the Social Democrats and the Rurals into a declaration of co-operation. The body of civil servants, which had proved slow in changing its political outlook, was also attacked. The Communist Party organized citizens' meetings, in which 40 teachers were listed for dismissal. Teachers were the second largest group on the lists, after the police. The lists were not extensive, as the participants of the meetings had been told to limit themselves to such persons as might really retard the processes of reform with their sway. Teachers were usually to be dismissed on the grounds that they were unsuited to educate children in the new political situation. The mass movement failed, however, and the Communist Party had to revert to conventional policy. The party leadership worried over the coalition co-operation, and the Soviet Union made it clear that the movement was not called for at that time. The change in policy was not communicated to the membership, which was told to continue the present course of action. However, no practical guidelines were given, which caused confusion and uncertainty among the membership.

By the fall of 1946 the attempted purges had mainly failed, but the Far Left was still clamoring for a cleanup of the civil service. On one hand the demands were pure rhetoric, aimed at keeping the opposition under pressure and thus on the defensive. On the other hand there was the new committee report concerning the Civil Servants Act, which would have enabled the purging of the civil service. When this was delayed, some extreme leftists became frustrated and started working on their own initiative. Thus the attempts to purge the teaching profession were mainly the work of individuals, fired up by the loud demands of the Far Left leadership.

As the integrity of the popular front had to be protected, illegal measures could not be adopted. The help of the Security Police was needed, as they were expected to compromise opponents. The Communist-controlled Security Police started to receive information on the sins of civil servants. Teachers were claimed to have pressured working-class children, spread fascist propaganda or to have

belonged to organizations banned in the armistice. Many informers were certain that the detectives of the Security Police could pressure civil servants to resign. Thus it had been in the early 1930's, when the predecessor of the Security Police, the Central Investigative Police, had lent its support to extreme rightist terror. In the post-war situation however, the Security Police was widely opposed and could not visibly abuse its power. The detectives had to use unofficial methods of pressure, which seldom produced results. But the lives of some teachers were made difficult by the detectives and the public. In spite of this, the majority of the teachers investigated by the Security Police kept their jobs, as they could not be officially accused, and school officials punished teachers only for professional misconduct.

The informers had expected fast results, and the impotence of the Security Police disappointed them. Still, the information enabled the newly recruited detectives of the Security Police to show the Communist leadership that they really were working to reform society. The detectives were hindered because President J.K. Paasikivi managed to prevent the enactment of the new law, and thus the collected information could not be used to purge the civil service. During 1947 opposition to the Communists increased. The 1948 parliamentary elections created a Social Democrat minority government and put an end to the Far Left's era of opportunity.

Reasons for the purge Attempts' modesty and failure

Neither the Communist Party nor the Finnish People's Democratic Union had a clear plan of action for purging the body of teachers. In fact the Communist Party tried to restrain its radical elements from illegal actions which would have endangered the coalition. The People's Democrats advised their membership on changing the school system within the law. The parties' advice to their members didn't bring about a reform of the teaching profession, however, and the efforts were modest and isolated. The laws that protected the offices of civil servants blocked and blunted the demands for the dismissal of teachers and other civil servants. The attempted purges of teachers were part of an attempt to purge the entire civil service and thus have to be looked at in a wider context. However, there are aspects in the attempt to purge teachers that demand a scrutiny of their own.

The attempt to purge the civil service failed partly because the Soviet Union did not demand it more aggressively. The armistice entailed purges, but the Control Commission concerned itself mainly with the war guilt trials, in which the Finnish war-time leadership was sentenced to prison. The Communists who had counted on Soviet support were disappointed, as the Soviets put their faith in the conservative Prime Minister J.K. Paasikivi, who later became president. Thus the Communists were unable to monopolize relations with the victors, and were forced to rely on the success of the popular front policy. The tactical insistence of the Communist Party on securing the co-operation of the

popular front dampened the ardor of those working for a quick, comprehensive purge.

In the 1930's the far right Lapua movement had endeavored make an imaginary national majority responsible for its actions, including purges. In the post-war purge attempts the responsibility was once again shifted onto the masses. However, in the latter case the people were not up against the government, taking the law into their own hands as in the 1930's. The Communist Party was manipulating the government as well as the popular movement. Those attempting the purges had no leaders working independently of government policy, which limited the chances of success. Lacking leadership, the activists also lacked a clear agenda.

The Lapua movement had succeeded in bringing about the anti-Communist laws of the 1930's, but the Finnish Communist Party missed its chance to change the Civil Service Law. The organized pressure and illegal measures of the Lapua movement had forced the government and parliament to pass the anti-Communist laws in order to keep a minimum of law and order in the land. The Communist Party was unable to exert similar pressure, and the mass movements of the spring of 1946 withered away. In the 1930's the Lapua movement had collided with a government trying to protect the rule of law. The movement had overstepped the legal boundaries, which had been drawn on the basis of the rights of the victor in the Civil War and the sanction of *white*, right-wing Finland. The Communist Party on the other hand kept within the law, for it was after more than the elimination of opponents. The Communists sought to establish themselves, after which they would be able to reform society. The Lapua movement had not been able to question the legitimacy of the *white Finland* which had given it considerable freedom of movement. Such harmony was not possible after the war, as many accepted the new direction solely as a result of external pressure. Thus the Communist Party had to walk softly towards its goals.

The Lapua movement had influenced local politics in many places by pressuring Communists and even some Social Democrats to resign from their local offices. At citizens' meetings Communists had been named and told to resign in the *spirit of the times*. After the war the Communists were rousing people to action. In the towns, organized Party groups sent agitators to the countryside. But where the Lapua movement had spurred the more impatient elements to direct action, the post-war Communists were satisfied with meetings. As the party was attempting to change the structures of society, the burden of decreasing the influence of the old order on a local level was borne by individuals. Although this made the supervision of the attempted purges difficult, the party tried to control them through the press and the information departments of the Far Left.

The Information Department of the People's Democrats managed to instigate the People's Democrat members of school boards to influence the filling of offices and the actual work of the teachers. It gave advice on whom to turn to in order to get rid of reactionary teachers and how reaction could be rooted out of schools and teachers. In addition activists started demanding the expurgation

of textbooks. The pioneering role of the People's Democrats is shown in how, as dismissals on legal grounds failed, some activists turned to the party for advice about carrying out the purges in other ways. But even though the local elections of 1945 brought about a leftist majority in over 200 councils, the People's Democrats on the school boards failed to reach their goal. The struggle between Social Democrats and the Far Left also affected school boards, in which the Social Democrats usually held the upper hand. On a national level the Social Democratic Party opposed the educational reforms proposed by the People's Democrats.

The inflexibility of the legislation prevented the purge of the civil service, but it was also made impossible by the resistance of the service itself and the support of the political right. The loss of the war did not affect the Far Left's expectation of a thorough political reorientation. The attempts to purge the teaching profession were blocked by educational officials, as the conservatively inclined body of civil servants in the Ministry of Education and the National Board of Education resisted the ministers and the Director General. The primary school teachers were supported by the inspectors, who prevented the dismissals demanded by school-board activists, and stood by the teachers through the purges. Grammar school teachers were aided by the heads of divisions at the National Board. In the private schools the boards of trustees stood by their teachers. The body of teachers could have been changed legally, but it would have meant changing the officials of the National Board of Education. Headteachers and headmasters also played an important role. If the Far Left had infiltrated such offices, the purges might have gone ahead.

The modesty of the attempts to purge the teaching profession is explained by the lack of an agenda on the part of either the Finnish Communist Party or the Finnish People's Democratic Union. Their purge-orientated rhetoric inspired some activists into action. The Information Department of the People's Democrats gave advice to those that asked for it, but especially the Communist Party tended to concentrate on more crucial matters. The importance placed on popular front politics restrained the Communist Party. The Finnish-Soviet Society was involved in a few isolated cases. On the other hand, the Far Left was vociferous in demanding a reform of the school system. Its demands, the uncertainty in foreign affairs, and the changes in the upper echelons of the establishment made the purge attempts possible.

The Far Left did not get the educational reforms it wanted. If one considers the goals of the People's Democrats, the attempts at democratization failed. According to the official documents nothing happened – schoolwork went on as usual. Although the teachers seem to have emerged relatively unscathed, the accusations and investigations affected their status; their integrity had been violated. The pupils knew about the accusations, which eroded the teachers' authority. The political situation after the war gave the working classes a chance to interfere in the teachers' work. The teacher could be criticized and judged unsuited to educate children.

